ZİYA NUR AKSUN

OSMANLI

TARİHİ

Ötüken

YAYIN NU: 290
KÜLTÜR SERİSİ: 89

ISBN 975 - 437 - 145 - 8

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Caddesi No: 99 Kat: 3 Ankara Han
80060 Beyoğlu - İSTANBUL
Tel: (0212) 251 03 50
Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Düzeni: Nur-Olcay Okan
Dizgi: Dizgievi
Baskı: Eldim Ofset
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İSTANBUL 1994

Ziya Nur Aksun

OSMANLI TARİHİ

Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasî Târihi

Birinci Cilt

Ötüken Neşriyat A.Ş.

ÖNSÖZ

Bugüne kadar modern anlayışla yazılmış tarihler, genellikle Avrupa'yı dünyanın ekseni kabul edip, kaleme alınmışlardır. Avrupa veya Germen-Roma medeniyetinin evrensel insanlık medeniyetiyle aynı olduğu yolundaki yaygın fikir, birçok yanlış kabule dayanmaktadır. Bütün öteki medeniyetler statik, insanî vasıflardan uzak telâkki edilmiş, sadece Batı medeniyetinin üniversel hüviyeti bulunduğu zannedilmiştir. İnsanlığın tarihî gelişmesi de bu kabule göre tasnif edilerek ilk, orta, yeni ve yakın çağlara bölünmüştür. Bu tasnifle Roma İmparatorluğu'nun gelişmesi, yıkılışı, Amerika'nın keşfi ve İstanbul'un fethi gibi Avrupa'yı etkileyen olaylar nirengi noktaları alınmıştır. Halbuki Roma'nın yıkılışı, Avrupa'daki diğer olaylar, dünyanın en büyük kıtası Asya'daki değişik milletleri hiç etkilememiştir.

Elbette ki Batı tarih dışı değildir; fakat taraflardan biridir. Sosyal bilimleri siyasî mülahazaların tam hâricinde düşünmek mümkün değildir. Batı, Doğu'ya yöneldiği vakit siyasî gayesi, menfaati devamlı ön plâna çıkmakta, tarihi de ona göre kaleme almaktadır. Günümüzde Batı dünya hâkimiyetini elinde bulundurmaktadır; bütün insanlığa dikte ettirmeye çalıştığı tarih de hakimiyetini sürdürme gayesine dayanmaktadır. Hatta tarih anlayışlarının üzerinde biraz durulursa, dünya hâkimiyetlerinin kaynaklarını, devamlı masal ülkesi olarak kabul ettikleri Doğu'yu nasıl çökerttiklerini gözlerden saklama gayretinde bulundukları da görülür.

Bütün insanlığın kaderini aynı zamanda etkileyen, dolayısıyla insanlık tarihini dönemlere ayırabilecek herhangi bir olay bugüne kadar cereyan etmemiştir. Hıristiyanlık, İslâmiyet gibi insanlığın kaderinde büyük etkiler yapan dinlere milletler değişik zamanlarda girmişlerdir. Bunun için tarih ilmi her milleti ayrı ayrı ele almak zorundadır.

Tarihin ilim olup olmadığı da çok tartışılmıştır. İlim felsefecilerinin bazıları matematik gibi ispat edilemediği, tabiat ilimlerine benzer şekilde uygulama yoluyla doğruluğu araştırılamadığından tarih ilim değildir; metodu, tenkidi ve yardımcı ilimlerin müdahalesiyle ilimdir, diyenlerin yanısıra Lucien Febure ve daha pek çok ilim adamları da "Konusu kanunlar keşfetmek olmayan, fakat bize geçmişi anlama imkanı sağlayan ilimdir." demektedirler. Vasfı hakkında yapılan bu tartışmaya rağmen lüzumuna dair mutlak bir ittifak vardır. Zira tarihî boyutu olmayan hiçbir sosyal olay tasavvur edilemez. Tarihi bilinmeden sosyal olayları tahlil etmek mümkün değildir. Sosyal olayların arasında, çağımızda ayrı bir yer kazanan milletler gelişmelerini değişik ortamlarda sürdürdüklerinden farklı zaruretlerle karşılaşmışlardır. Milletleri ayrı desenlerle dokuyan, insanlığı zenginleştiren bu farklılıklar zaruretleriyle bilinmezse, kültürleri anlaşılamaz. Bundan dolayı tarihin diğer sosyal ilimlerle yakın ilişkisi üzerinde hassasiyetle durulmakta, tarihî konularda yapılacak hatanın onlara da yansıyacakları sık sık hatırlatılmaktadır.

Her milletin geçmişi, bugünü ve geleceği tarihin sonsuz zincirinde birbirine bağlıdır. Biz de bugünümüzü ciddi şekilde tahlil etmek istiyorsak, dünümüzü iyi bilmeliyiz. Yarınlarımız hakkında tahminde bulunabilmemiz de, ancak bugünümüzü idrak etmemizle mümkündür.

Bugünümüzü miras aldığımız Osmanlı'nın tarihini parça parça Âşıkpaşazâde, Naîmâ gibi tarihçiler yazmışsa da, derli toplu bir şekilde, ilk kaleme alan Baron Joseph Von Hammer Purgstall'dir. Yazdığı *Osmanlı Devleti Tarihi* 1774'de sona ermektedir. Hammer'in bıraktığı tarihten, 1826'ya kadar olan bölümü de Ahmed Cevdet Paşa tamamladı. Daha sonraları, bilhassa cumhuriyet döneminde tarihçilerimiz de Osmanlı tarihi yazdılar. Fakat kitaplarına dikkat edince, 1826 yılına kadar olayları ayrıntılı bir şekilde verdiklerini, sonraki yıllara üstünkörü dokunup geçtiklerini görüyoruz. Halbuki 1826'dan sonra olaylar sıklaşıyor, buhranlarımız

ağırlaşıyor, yazı hayatta daha çok yer aldığı için belgeler artıyor. Bunlar da bize sonraki tarihçilerin belgeleri değil de, Hammer ve Ahmed Cevdet Paşa'nın eserlerini asıl kaynak kabul ettiklerini gösteriyor.

Hammer, Viyana'lı hıristiyan bir ailenin çocuğudur. 1529'da Viyana kalesini Kanunî'ye karşı savunan Albay Von Purgstall'ın neslinden geldiğinin de şuurundadır. Hammer, ne kadar tarafsız kalmaya çalışırsa çalışsın, her objektifliğin bir subjektifliğe dayandığını da unutmamak gerekir.

Tarih yazmanın zorluğu, olayların kayıtlarını tutanlardan başlar. Olaylar sonraki dönemlere hiçbir zaman aynen intikal etmezler; en azından kayıt tutanın zihninde kırılarak yansırlar. Tarihçi, kayıt tutanı yakından tanırsa, kırılmaları tahmin edebilir. Bunun için tarihçinin ilk konusu kayıtları tutan insandır. O insan da yetiştiği sosyo-kültürel ortamın, yoğrulduğu değerlerin çocuğudur.

Tarihçi, her şeyden önce, yaşadığı çağın insanıdır; o çağın şartlarıyla bağımlıdır; kullandığı kelimelere bile döneminin anlamlarını yükler. Kavramların ihtiva ettikleri manalar zamandan zamana ve kültürden kültüre değişirler. Uygulamalarına dair pratik sonuçlar da ancak o olayların cereyan ettikleri kültür ve şartlara bağlı olarak anlaşılabilir. Kültür ve şartlar dinamiktirler; devamlı değişirler. Bu özellikleri de tarihçinin çalışmasını zorlaştırır. Bir de tarihçi farklı bir kültürde şahsiyetini bulmuşsa, o kelime ve kavramların ana dilindeki manalarından kurtulamaz. Mesela Hammer'e göre Kanunî bir imparatordur; fonksiyon bakımından onun imparatorluğu ile Büyük Friedrich'in imparatorluğu arasında fark yoktur. Bu bakış bize, ne Kanunî'nin şahsiyetini, ne sultanlığını, ne de dönemini yansıtır. Osmanlı ile Prusya sadece devlet olarak aynıdır; kuruluşları, organları, organlarının fonksiyonları, tebalarına bakışları, tebalarının içindeki değişik din ve mezhep saliklerine karşı tutumları, yabancıya tavırları çok farklıdır. Kanunî ve Büyük Friedrich apayrı kültürün insanıdırlar; zihniyetleri, telâkkileri, değerleri bambaşka ölçüleri ihtiva ederler.

1774-1856 yılları arasında yaşayan Hammer koyu bir hıristiyandır ve müslüman bir milletin tarihini yazmıştır. Farklı bir ümmetin tarihini yazmak bir yana, aynı dinden tarihçilerin, kendi tarihlerinin safhalarına bakışları değişiktir. St. Augustine, Gibbon, Mommsen hıristiyandırlar. Hıristiyan dünyasının tarihine St. Au-

gustine sofu bir hıristiyan, Gibbon XVIII. yüzyılın İngiliz'i, Mommsen de XIX. yüzyılın Almanı olarak bakmışlar, aynı olayı da farklı şekilde değerlendirmişlerdir. Çünkü tarihî olayların içinde devamlı yorum gizlidir; yorum da değer yargılarıyla iç içedir; bu da değer yargılarının iyi bilinmelerinin tarihin anlaşılmasındaki öemini göstermektedir. Hıristiyan Hammer, *"Osmanlı Devleti Tarihi'*ni XIX. yüzyılın başlarında kaleme aldı ve dört yüz yıl önceki müslümanları değerlendirdi. Yorumları ne kadar isabetli olabilir?

Hele kabuller değişince, meseleler anlaşılmaz hale gelir. Pek çok hıristiyan tarihçisine göre "Otuz yıl savaşları kutsal bir savaş"tır; çünkü bu savaşlarda ölenler "Ruhun kurtuluşu için" canlarını vermişlerdir. XIX. yüzyılda yaşayan Burckhardt ise "Otuz yıl savaşları"nı şöyledeğerlendiriyor: "İster katolik olsun, ister protestan ruhî kurtuluşu milletin bütünlüğünün üstünde görmek, bir din için rezilce bir şeydir." Batı'da kilise nüfuzunu kaybedince, millet anlayışı, hıristiyanlık anlayışının önüne geçti. Bu anlayışın insanı olan Burckhardt, vatan ve millet için adam öldürmeyi kahramanlık ve kutsal bir görev kabul ediyor; fakat "Ruh kurtuluşu"nu ön plânda tutmayı" rezilce bir şey" olarak nitelendiriyor. Burckhardt, "Otuz yıl savaşları"nda çarpışmış bir insanın ruh haline nüfuz edemiyeceği için, o dönem tarihini yazması mümkün değildir.

Dünyayı zihniyet kurar; ortaya çıkan medeniyetin, müesseselerin altında o zihniyet yatar. Yazılan tarih o zihniyeti yansıtmıyorsa, olaylar mekanikleşir. Osmanlı'nın savaşıyla, Prusya'nın savaşı aynı anlama gelir. Ama Osmanlı'nın ve Prusya'nın zihniyetleri bilinirse, fark belirginleşir; devleti kuran irade de, savaşlar da hüviyetlerini kazanırlar.

Zihniyete yabancılık sadece olayları mekanikleştirmez; pek çok meseleyi de anlaşılmaz hale getirir. Hammer'in yazdığı tarih, ondan esinlenip yazılanlar zihinlerimize çözülmeleri güç düğümler atmışlardır. Bir taraftan Osmanlı Devleti, İslâmî zihniyetle kurulmuş; padişahı, paşaları, ordusu mücahit insanlardı, diyoruz; diğer taraftan da padişahların Topkapı Sarayı'nda câriyelerle zevk u safa içinde hayat sürdüklerini yazıyoruz. Hatta, padişahın metresleri zannettiğimiz bu câriyelerin bazılarıyla padişah çocuklarının evlendiklerine de sık sık kitaplarda rastlıyoruz.

Hammer, câriye konusunu ya yanlış anlamış, yahut da maksatlı çarpıtmıştır. İslâm hukukunda kadın köleye veya hizmetçiye câriye denmektedir. Topkapı sarayı devletin merkezi idaresinin önemli kısımlarının bulunduğu yerdi. Bu sarayın bir bölümünde de padişah ailesiyle oturmaktaydı. Eski müslüman evlerinde yabancının girmesi sakıncalı bulunulan yere "Harem" denirdi; padişaha ait olunca da bu kısım "Harem-i humâyûn" adını almıştır. Kalabalk devlet ricalinin, misafirlerin yeme, içme gibi hizmetlerini padişahın eş veya eşlerinin görmeleri imkansızdı; kamuya ait olan bu hizmetleri onlardan beklemek zaten caiz değildi. Bu işleri görmek için, hizmet akdiyle anlaşmış câriyelerin büyük bir kısmı sabahleyin gelirler, hizmetlerini yaparlar, akşamleyin kendi evlerine dönerlerdi. Bazıları da sarayın çevresinde otururlardı. Bunların çoğu evli, çocuk sahibiydiler. Hizmet akdiyle çalışan bir kadınla cinsî ilişkiye girmek hem haramdır; hem de en büyük ayıplardan biridir. Aynı zamanda cezai müeyyidesi olan suçtur.

Bazı bâkire köle câriyelerle padişahlar evlendiler; evlenince bunlar da aynen hür kadınlar gibi eş olurlardı. Fakat câriyelerle evlilikte "dörde kadar" sınırlaması yoktu; aralarındaki fark yalnızca bundan ibaretti. Fatih Sultan Mehmed'e kadar padişahlar hür kadınlarla evlenirlerdi. Daha sonraları câriyelerle evlenmek âdeta mecburiyet haline geldi. Zira Saray'ın sırlarının içerde tutulması; kayın birader, dayı, bacanak gibi Saray'ın dışındaki hısım ve akrabaların korunacakları, suistimallere sebebiyet verecekleri göz önünde bulundurularak bu usul geliştirilmiş ve devlet geleneği halini almıştır. Bu geleneğe aykırı hareket tepkiyle karşılanmıştır. Meselâ Genç Osman'ın Şeyhülislâm'ı kırmamak için, kızıyla evlenmesi, İstanbul ahalisi tarafından şiddetli protestolara vesile olmuştur.

"İç Oğlanları" konusu da aynı şekilde yanlış anlaşılan bir husustur. Hatta bazı kitaplarda, günümüz halk dilindeki argo manasında ele alınmaktadır. Halbuki Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümünde çalışan gençlerin bürokrasideki yerlerini belli eden unvandı. Ayrıca Yeniçeri Ocağı'ndaki bir grup da "iç oğlanları" olarak anılmaktaydı; bir nevi askerî kademe idi. Yoksa, pek çoklarının zannettikleri gibi, padişahların veya devlet ileri gelenlerinin sapık ilişkilerde bulundukları kimseler kesinlikle değillerdi. Livatâ, İslâm dünyasında hem en büyük günah, hem de dehşetli yüz kızartıcı bir suç kabul edilmiş, en ağır şekilde cezalandırıl-

mıştır. Ve İslâmiyette ceza, kişinin mevkiine göre katiyyen uygulanmazdı.

Zaman zaman bu "Oğlanlar"ın, bilhassa küçük ve eğitim durumundakilerinin yüzlerini peçe ile örtmelerine dair fıkhî hüküm de dile dolanmaktadır. İslâm hukuku her durum düşünülerek tedvin edilmiştir. İnsan, realist bir tarzda ele alınmış, devrin şartlarına göre önleyici hükümler getirilmiştir. Ne kadar yüksek ahlâklı insan olabilirse, o kadar da âdiliklere müsait insanlar bulunabilir. İşte mayalarında âdilikler taşıyan bu insanların nefislerine engel olmak için bir tedbir olarak, mütedeyyin fıkıh âlimleri şöyle bir kaide vazetmişlerdir: "Genç bir koca veya terbiyeci, genç veya bıyığı terlememiş çocuklarla, fazla yalnız bırakılmasın. Zira nefis insanı kötülüklere sevk edebilir. Hatta bu tür gençler yüzlerini peçe ile örtebilirler." Aşırı hassasiyetten kaynaklanan bu fıkhî hüküm Osmanlı Enderun'unda uygulanıp uygulanmadığı belli değildir. Bu hüküm daha çok tenha yerler için konmuştur. Her an pak çok insanın bulunduğu Enderun'da böyle bir uygulamaya, hiçbir zaman büyük bir ihtimalle ihtiyaç duyulmamasına rağmen, "uygulanmıştır" varsayımına dayanarak, Osmanlı Sarayı'nı suçlamak hiçbir vicdana sığmamalıdır.

İnsanın yüzünü kızartan bir husus da "Harem Ağaları"dır. Gene aynı kaynaklardan neşet eden kitaplara dayanarak ilim adına yapılan sempozyumlarda, padişahların hanımlarını bekliyemediği, zavallı zencileri alıp, erkeklik uzuvlarını yok ettirdikten sonra, onları hanımlarının başlarına diktikleri söylenmektedir. İslâm'a göre rengi, ırkı, dili, dini ne olursa olsun, insan "Eşref-i mahlûk"tur; şahsiyetinin ve bütün uzuvlarının dokunulmazlığı vardır. Bu itibarla, hiçbir Osmanlı padişahı, bir tane zenciyi satın alıp, onu hadım ettirdikten sonra, hanımlarına bekçi yapmamıştır. Mısır ve Habeşistan'da bazı kabileler, geçimlerini temin etmek maksadıyla, daha küçükken bazı çocuklarının erkeklik uzuvlarını körelterek, bütün dünyadaki saraylara satılmak üzere pazarlara gönderirlerdi. Saray'da kadınların yapamıyacakları kadar ağır işler vardı, bazı işleri de kadınların yapmaları caiz görülmüyordu. İşte bu hizmetleri yapmaları için, bu kimseleri Osmanlı sarayı da satın alıyordu. Bunlar zannedildiği gibi de padişahın yatak odasına kadar giremezlerdi.

Zihniyet sistemi kavranamayınca müesseseler, fonksiyonları, işleyiş tarzları iyice bilinemez. Tenakuzlar da insanın gözüne

çarpmamaya başlar. Mesela bir taraftan padişah istediği anda vezirinin kafasını kestirdiği, diğer taraftan cami yaptıracağı yeri istimlâk etmekte binbir müşkilâtla karşılaştığı kitaplarda yer alıyor. Eğer Osmanlı hukuk sistemi bilinmezse, Osmanlı'yı kanlı ellerin yönettiğini anlatmak için, vezir kafalarının kesildiği, âdil göstermek için de cihan padişahının Yahudi kadınının arsasını istimlâk etmek uğruna binbir çareye baş vurduğu anlatılacaktır. Halbuki hepsinin Osmanlı Hukuk Sistemi'nde yeri vardır.

Bu sistem tam bilinemeyince de olaylar içinden çıkılmaz hale gelir. Meselâ pek çok tarih kitaplarında, Kanunî karısı Hurrem Sultan'ın sözüne uyup, dirayetli oğlu Mustafa'yı öldürterek, yerine Hurrem Sultan'dan olan II. Selim'i tahtın varisi yapması, İmpatatorluğun dönüm noktası kabul edilmektedir. Böylece de Cihan Padişahı'nın, Cihan İmparatorluğu'nu karısına olan zaafına kurban ettiği anlaşılmaktadır. Fakat yine bu tarih kitaplarında, Hurrem Sultan'ın büyük oğlu Şehzade Bayezid'in çocuklarıyla sığındığı İran hüküdarı tarafından, Kanunî'nin ricasıyla boğduruldukları yer almaktadır. Mustafa'yı boğdurtacak, II. Selim'i tahta geçirtecek kadar Kanunî'ye hâkim olan Hurrem Sultan, niçin oğlu Bayezid'i ve torunlarını kurtarmadı? Annelik şefkati sadece II. Selim'e mi aitti? Hurrem Sultan'ın bir oğlu padişah olurken, diğer oğlu ve torunlarının başına felâket geliyorsa, bunda onun entrikası değil de başka sebebler aranmalıdır.

Yeniden üretilemiyecek hâdiseler, sonuçlarını ortaya koydukları vakit tarihin konusu olurlar. Sonuçlarıyla beraber geçmişe intikal etmiş konuların araştırılması çok yönlü gayret ister. Bu gayret, o konuya ait bütün kaynakların tahlîliyle başlar. Vesikaların güvenilirlikleri araştırılır, hatıralar mantık süzgecinden geçirilir, kitaplara geçen şayialar ayıklanır, her türlü araştırmadan sonra, olayların omurgası teşhis edilir, onu görebilecek yerin seçimi yapılır. Ünlü tarihçi Walter Raleigh bizzat şahit olduğu sokak kavgasını, bir başkasının farklı anlattığını haber alınca, yazmakta bulunduğu Cihan Tarihi'nin ikinci cildini ateşe attığı rivayet edilir. Bu fıkra farklı insanların bizzat şahit oldukları olayın değişik yönlerini müşahede ettiklerini göstermektedir. Olayı doğru değerlendirmek, kişinin bulunduğu yere ve şartlarına bağlıdır. Tarihçinin bulunduğu yerin isabetli olup olmadığına bakmadan önce Edward Halfett Carr'ın deyimiyle "Tarihten önce tarihçi"nin incelenmesi gerekmektedir. Tarih yazmak, her şeyden önce formasyonla

mümkündür. Ayrıca tarihçi yaşadığı dönemden bir şeyler bekliyorsa, o dönemin geçmişle hesabı varsa, tarihçi de bu hesabı görenlerin safına katılır. Bu da geçmişi, tarihçinin yaşadığı döneme mahkûm eder.

Tarih, büyük adamların mı, cemiyetin mi eseri olduğu çok tartışılmıştır. Carr gibi pek çok tarih felsefecileri, tarihî bir kişiye bağlamayı ilkelleştirmek olduğunu ileri sürmelerine rağmen, kişinin önemine dikkat çekenler de az değildir. Meselâ Osmanlı Devleti'nin yükselişinde ilk on padişahın dehasının büyük payı bulunduğunu pek çok ünlü tarihçi ileri sürmektedir. Çocuk bir hükümdarın döneminde yapılan büyük işlere, nice dahi insanların dramla noktalanan hayatlarına baktıkça, ferdin payını küçümsememek kaydıyla, büyük payın cemiyete ait olduğu kabul edilebilir.

Tarihî olayları alt alta yazmakla, tarih ortaya çıkarılamaz. Tarih zaman içinde gelişen sosyo-kültürel olayların bütünüdür. Bir sonraki olayı anlamak için de bir önceki olayın tahlili gerekir; bir önceki olayın tahlili de bir sonrakilerde yatmaktadır.

İşte bu satır başlarıyla sıralanan ve daha pek çoklarının sıralanması mümkün olan meselelerin açıklıkla anlaşılabilmesi için tarihin hem millî ruhla, hem de ele alındığı dönemin zihniyetiyle yazılması gerekir. Osmanlı Tarihi'nin yazılması ise, bu iki özellikten başka, çileli bir ömür, her şeye müstağni hayat telâkkisi ister. Bir neslin ağabeyi olan Ziya Nur'da da, bu vasıfların fazlasıyla mevcut olduğuna, onu yakından tanıyan herkes şehadet eder.

Ziya Nur, bu çalışmasıyla, aynı zamanda Hammer ve Ahmed Cevdet Paşa tarafından yazılan Osmanlı Tarihi'ni tamamlamıştır. Zira eserinde 1826'dan sonraki dönemi çok geniş bir şekilde anlatmaktadır. Tarihçilik bakımından da geçen yüzyılda Ahmed Cevdet Paşa ne ise, bu yüzyılda Ziya Nur odur, dersek mübalağa etmiş olmayız. Ahmed Cevet Paşa'nın bıraktığı yerden, aynı zihniyetle tarihimizi tamamlaması da ilim dünyamız için büyük bir talihtir.

Mehmed Niyazi

OSMAN GÂZİ

(1281-1326 M.; 680-726 H.)

Rüyâlarla Başlayan Zuhûr

Dünyanın devam ve teşkilât, kuvvet ve kudret itibariyle, en büyük devleti nâmına nisbet edilmiş bu mübârek zât, 1258 M./678 H. yılında Söğüt'te dâr-ı dünyayı teşrîf etti. An'aneye göre, Osman Gazi'nin doğuşu ve yapacağı büyük işler, rabbânî bir ilham ile babası Ertuğrul'a bildirilmişti. Rivâyete göre, Ertuğrul Gâzi, seyahatlerinden birinde ermişlerden bir zâtın evinde misâfir olur. Sohbet esnâsında ev sâhibi, *Kur'ân-ı Kerîm* olduğunu bildirdiği kitabı, yüksek bir yere koyarak, yatmaya çekilir. Ertuğrul, *Kur'ân* bulunan yerde yatmayıp, bütün gece ta'zîmen ayakta durur. Sabaha yakın, yorgunluktan daldığı esnâda, uykusunda bir ses duyar ki, ona şöyle demektedir: "Mâdem ki sen, Kelâm-ı Kadîm'ime bu kadar ta'zîm ettin; evlâd ü ayâlin neslen ba'de neslin şân ve şerefe nâil olup beyne'n-nâs hürmete mazhar olacaklardır."[1] İster doğru olsun, ister sonradan uydurulsun; bu vak'a bir

---

1 *Sahâ'ifü'l-Ahbâr*'da bu rüyâ aynen nakledilmekte ve ta'zîmkâr uykusu esnâsında Ertuğrul Gazi'nin "Sen benim kelâmıma ta'zîm ve tekrîm ettin, ben dahi senin evlâdını kıyâmete dek dâim olacak bir devlet-i celîle ile tekrîm eylerim" hitâbını işittiği nakledilmektedir. Ahmed Midhat Efendi'nin *Mufassal*'ında bu rüyâyı naklettikten sonra, bunun "Ertuğrul'un şeref-i İslâm ile müşerref olmamış bulunduğuna işâret sayılabileceğini; müelliflerin bunu şu maksatla zikrettiklerini" kaydetmiştir. Bu görüş tamâmen yanlıştır. Bu Türk an'anesinde Kelâm-ı İlâhî'ye gösterilen fevkalâde hürmete delîl teşkîl eder. Ahâlimiz hâlâ *Kur'ân*'a hemen aynı hürmetle doludurlar. Bunun paganiste bir davranış tarzı olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de yanlıştır. Nitekim Kemal Bey, yazdığı Osmanlı târihinde *Mufassal*'daki görüşe şiddetle çatmakta ve "Dünyada böyle bir tasavvur hiçbir Osmanlı müverrihinin hayâl ve hâtırına gelmemiş olduğunu bilmek için, biraz it'ab-ı fikre bile hâcet messetmez. Çünkü fıkranın târihte dercinden murad, Ertuğrul Bey'in o zamanlar müslüman olduğunu değil, bilâkis nihâyet de-

hakîkati dile getirir: Âl-i Osman Sultanları dâima Kur'ân'a, hürmet ve ta'zîmin azâmîsini göstermişlerdir; o derecede de halktan ve ümmetten riâyet görmüşlerdir.

Pederine vâki bu tebşîrâtla doğan Osman 1281 senesinde, onun vefâtı üzerine, beylik makamına geçti. Babasının küçük oğlu idiler. Fakat *Cihân-nümâ*'nın tâbiriyle "ziyâde bahâdır olup, halk izzet edüp, Etrâkin yiğidi idi ve gâziler umûmen ona tâbi' olmuşlar idi." Osman Gazi, etrâfındaki beylerin kimisiyle dost geçiniyor, kimisine düşmanlık ediyor; memleketini Bizans aleyhine, muttasıl genişletiyor, nufûzunu devamlı olarak arttırıyordu. Bu arada Adana şehrinde doğup, Sûriye'de fıkıh tahsîl etmiş olan; sâdâttan ve ahî meşâyihinden olan Şeyh Edebâlî'nin sohbetlerinden zevk alıp, ziyâretine müdâvemet ederdi. Rivâyete göre yine bir gün Şeyh'in hânesinde misâfireten bulunurken bir rüyâ görür: Bunda, "Şeyh'in koynundan bir ay çıkıp, kendisininkine girdiğini, bu demde gövdesinden bir ağaç çıkıp gölgesinin âlemi tuttuğunu, dallarının üç kıt'a ufuklarının sonlarına kadar karaları ve denizleri kapladığını, dört büyük dağ silsilesinin bu yapraklar çadırının dört desteği gibi göründüğünü, ağacın kökünden Dicle, Fırat, Nil ve Tuna'nın fışkırdığını, vâdilerde haşmetli kule ve kubbelerle süslü şehirlerin gözüktüğünü, bunların zirvelerinde birer hilâl parıldadığını, minârelerinde ezanlar okunduğunu" müşâhede eder[2]. Bu sırada uykudan uyanır ve sonra Şeyh'e rüyâsını an-

recelerde salâbet-i dînîye ile muttasıf bulunduğunu ve neslinin te'yîdât-ı gaybîyeye mazhar olduğuna mânevî beşâretleri mevcud olduğunu göstermektir." demekte ve hele o zamanlar Süleyman Şâh nâmındaki bir zâtın veya onun oğlunun müşrik olmayacağını bilmemenin affedilir bir ilim hatası kabul edilemiyeceğini yazmaktadır. Bu te'yîdlerin sonraki vukûatla pekiştirildiğini, hattâ fiilen zuhûra geldiğini, bu sebeble Osmanlılar'ın büyük bir kıymeti bulunduğunu kaydetmektedir. Bu mevzûda *Sahâ'ifü'l-Ahbâr*'da Ertuğrul Gazi'ye isnâd edilen bir rüyâ daha vardır ki, o da şöyledir: "Gazi bir gece rüyâsında gördü ki, ocağından su kaynayıp, gittikçe çoğalıp, bir azîm deryâ gibi oldu ve bi'l-cümle rûy-ı arzı mâlâmâl eyledi. Ertesi günü bu rüyâyı bir ârif kimseye hikâyet eyledikde 'Senden bir veled vucûda gelip, kendisi ve evlâd-ı kirâmı bi'l-cümle rûy-ı zemîne yâhud ekserine hükmederler' diye tâbir etti; hemen bir kaç gün mürûrunda Osman Gazi vucûda geldi." Görülüyor ki, bütün müverrihler umûmiyetle bu rüyâlarla Âl-i Osman neslinin te'yîdât-ı gaybîyeye mazhar olduğunu, bunun da sonradan fiilen teeyyüd ettiğini kaydetmişlerdir.

2 Âşık Paşa-zâde'de bu rüyâ şöyle anlatılır: "Osman Gâzi kim uyudu; düşünde gördü kim bu azîzin koynundan bir ay doğar gelir Osman Gâzi'nin koynuna girer. Bu ay Osman Gâzi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç biter. Dahı gölgesi âlemi dutar. Gölgesinin altında dağlar var. Ve her dağın dibinden sular çıkar ve bu çıkan sulardan kimi içer ve kimi bağçeler suvarır ve kimi çeşmeler akıdır. Andan uykudan uyandı. Sürdü, geldi, Şeyh'e haber verdi. Şeyh eyidür: 'Oğul Osman, sana muştuluk olsun kim, Hakk Taâlâ sana ve nesline pâdişâhlık verdi. Mübârek olsun' der ve 'Benim Malhun senin helâlin oldu' der. Ve hemândem nikâh edip kızını Osman Gâzi'ye verdi. Şeyh'in bir mürîdi dahı var idi. Adına Kumral Dede derlerdi. Ol derviş eyidür: 'Ay Osman, sana pâdişâhlık verildi. Bize dahı

latır. Şeyh "Sana müjde olsun, Hakk Teâlâ sana ve nesline pâdişâhlık verdi; kızım Malhun Hatun senin helâlin oldu. Ondan kemâl sâhibi bir oğlun dünyaya gelip cihâna han olsa gerek, Allâhu a'lem." der ve kızını Osman Bey'e tezvîç eder. Nikâhı Durud nâmında, Şeyh'in sâlih mürîdlerinden biri akdeder; "izdivâc merâsimi de'b-i dirîn-i Selçukiyân ve usûl-i câriye-i Osmâniyân vechile, tantana ile değil; sünnet-i Peygamberî üzre ve sâde ve vakurâne icrâ kılındı."

Kulaca Hisarı'nın Zaptı

Bundan sonra, mânevî te'yîdle de kuvvetlenen Osman Gâzi, İnegöl yakınındaki Kulaca Hisarı'nı zaptetti (684/1285). Bundan hiddetlenen Bizans tekfurları ittifak ederek, Domaniç derbendine doğru yola çıktılarsa da, bunu haber alan Gâzi, orayı tutarak, İkizce denilen yerde onları karşıladı. Burada yapılan muharebede kardeşi Sarı Batı şehîd oldu ve aynı zamanda Rum kumandanı Filatos da maktül düştü. Kardeşinin şehâdetine üzülen Osman Bey, Rum kumandanı için "Karnını deşin, yerini eşin!" diye emir vermiş; bu yer uzun zaman "İt Eşini" adını taşımıştır. Kâfir askeri, bunun üzerine kaçışıp; Karacahisar tekfuruna sığındılar. Osman Bey de, birâderinin nâşını alarak, Söğüt'e, pederi Ertuğrul Gâzi'nin yanına defnettirmiştir.

şükrâne gerek' dedi. Osman Gâzi eyidür: 'Her ne vakit ki pâdişâh olam, sana bir şehir vereyin' dedi. Osman Gâzi kabul etti. Derviş eyidür: 'Bize bir kâğıt ver imdi' dedi. Osman Gâzi eyidür: 'Ben kâğıd mı yazarın kim benden kâğıd istersin' dedi. Osman Gâzi eyidür: 'İşde bir kılıcum var. Atamdan ve dedemden kalmışdur. Anı sana vereyüm. Ve bir maşraba dahı sana vereyüm. Bile senün elünde olsunlar. Ve bu nişânı saklasunlar. Ve ger Hakk Taâlâ beni bu hizmete kabul ederse benüm neseb ü neslim dahı ol kılıcı göreler, kabul edeler, köyüni almayalar' dedi ve verdi. Şimdi dahı ol kılıc Kumral Dede nesli elindedür. Osman Gâzi pâdişâhın neslinden o kılıcı kim gördüler dervişlere ihsanlar ettiler. Ve o kılıcın kınını tekrar yenilediler. Âl-i Osman'dan her kim ki pâdişâh olsa ol kılıcı ziyâret ederler."

Sahâ'îfü'l-Ahbâr'da, Neşrî'de, vs. bütün mehazlarda da bu rüyâ hemen hemen aynen nakledilmiş ve hânedânın manevî te'yîdâta mazhar olduğu anlatılmak istenmiştir.

Bu tür rüyâlarla, saltanatların ve hanlıkların te'yîd edilmesi; tamâmen bir Türk an'anesi olup; buna âit misâlleri yukarıki bahislerde de gördük. Rüyâların Türk hayatında mânevî bir değeri ve kıymeti vardır. Hâlen hemen hemen bütün Anadolu ahâlisi, hattâ hepimiz; gördüğümüz rüyâyı "Allah hayırlara getirsin" diyerek birbirimize anlatır; dinleyenlerimiz de "Hayırdır inşâllah" diyerek dinlemeğe başlarız. İstikbal hakkında beslediğimiz ümitler, rüyâlarımızla tebşîr ve te'kîd edilir. İşte Anadolu Türk tarihinin en büyük parçalanma devresini yaşayan Türk cemiyeti de, iliklerinde meknuz olan dinamizmi rüyâlarla kamçıladı, dervişlerin, şeyhlerin, azîzlerin, istikbal hakkında pek büyük ümitlerle dolu olan tebşîratıyle beslendi. Nihâyet o rüyâlar bir elli sene sonra hakîkat oldu... Büyük rüyâları, büyük milletler görürler; büyük belâlara, büyük milletlerin mâruz olduğu gibi...

Söğüt'ün Osman Bey'e Temlik Edilmesi

Bu sırada Anadolu Selçuk tahtına geçen Sultan Gıyâseddîn Mes'ûd-ı Sânî, güzel hizmetleriyle meşhûr ümerâyı taltîf ile, cülûsunun başında kalblerini celbetmeyi münâsip görerek, memleketleri arasında en küçük, en mühim olan Söğüt uc'unu Osman Bey'e temlik eyledi ve buna dâir çıkardığı fermân Emîr Mansur Çomakdar eliyle 7 Ramazan 683 H. (1284 M.) târihinde Osman Bey'e ulaştırıldı (*Hayrullah Efendi Târihi*, C. II, s. 60). Fermânda Osman Bey'e "Nâsıreddîn Ebu'n-Nasr Osman Şâh" diye hitâb olunuyordu. (*Münşeât-ı Ferîdun Bey*, C. I, s. 49). Bu sûretle Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu bu târihe indirmek mümkündür. Bundan dolayı bâzı müverrihler bunu Osmanlı Devleti'nin başlangıcı kabul etmektedirler. Bu görüşü haklı gösterecek bâzı sebepler de vardır. Bunlardan biri o zamanki Selçuk Sultanı Gıyâseddîn Mes'ûd-ı Sânî'nin bir İlhanlı tâbi'î olup, Konya'da hiç bir işe karışmadan oturuşu ve uc beylerinin kudretlerini ve selâhiyetlerini geliştirerek onları memnûn edip, memleketin istiklâlini temin etmek isteyişidir. Bu husus Osmanlı Beyliği'ne mutlak mânâda yarı müstakil bir veçhe vermiştir denilebilir. Sultan'ın Osman Gâzi'ye hitâbında kullandığı rivâyet edilen kelimeler ve "Şâh" tâbiri, bu zâviyeden çok ehemmiyetli görünmektedir. Fakat, müverrihlerin ekserisi 699 H. târihini, devletin başlangıcı kabul etmektedirler.

Osman Bey, kabîlesini ve Söğüt civarındaki ahâliyi toplayarak fermânı okutturdu ve bu sebeple vâki olan tebrikleri kabul etti. Burada İnegöl tekfuruna hücûm kararlaştırılarak, icrâ edildi ve muvaffak olundu. Böylece buradan gelecek tehlike bertaraf edilmiş oldu. Osman Bey yavaş yavaş nufûzunu, bir taraftan Rumlar'ın elinde bulunan Yarhisar ve Yenişehir gibi yerlere doğru genişletirken, diğer taraftan güney doğudaki İnönü, Eskişehir ve Haymana taraflarına da yönelerek yaymağa uğraşıyordu. Muvaffakiyetlerinin sürekli olarak birbirini tâkip edişi, hayâl kırıklığına uğramış Anadolu efkâr-ı umûmiyesinde tatlı bir ümit uyandırıyor; en basit fertten Sultan'a kadar memnûniyet duyulmasına sebep oluyordu.

Konya Sultanı Tarafından Tuğ, Alem, Kılınç Gönderilmesi

Nitekim 1289 M./688 H.'de, bu muvaffakiyetler üzerine, Konya Sultanı tarafından, Karaca Balaban Çavuş vâsıtasıyla tuğ ve alem, bir altınlı kılınç, gümüş takımlı bir at, yüz bin dirhem nakit ve silâhlar ile, bunların gönderildiğini, hâkimiyet dairesinin genişletildiğini bildiren fermân geldi. Müverrihler emâret alâmetlerinden olan tabl-hâne'nin mehterleriyle beraber gönderil-

diğini ve sancağın ak olduğunu beyan ediyorlar. Bu mehter takımının 60 neferden ibâret olduğunu, bunların 16 zurna, 16 davul, 12 borno, 20 nakkare, 7 zil ve 4 kös'ten mürekkep bulunduğunu kaydediyorlar. Hadîdî, şu mısralarıyla Peygamber'in bayrağının ve Halîfe Osman'ın kılıncının da gönderildiğine işâret ediyor:

Bilir Osman Gâzi himmetini
Resûlün verdi ol ak ra'yetini
Dahı ol seyf-i Osman bin Affân
Mısır'dan âna göndermiş Sultân
Nekkare, tabl, kös, sunc, surnay
Bile mehterleri kim rûh efzây.

Bu fermânda "Saâdet-mend-i âlicâh Osman Şâh bin Ertuğrul Beğ'in fîsebî-li'llâh evâmîr-i İlâhîyi reddedenlere karşı gazâyı şiâr edinip farîza-yı İlâhîyeyi icrâ" etmesi medhediliyor; "Adâleti gâye edinip zâlimin şerrini mazlûmdan def', zulüm ateşini rûy-ı zemînden ref' etmeye" gayret göstermesi tavsiye ediliyordu. Küçük ve büyüğe, zengin ve fakire, âlim ve câhile, uzak ve yakınlara adâlet önünde eşit bakması, veresetü'l-enbiyâ olan ulemâ ile Resûl-i Ekrem'in pâk çevresinden gelen sâdât'ın hatırlarının hoş tutulmasına dikkat gösterilmesi usûlen söyleniyor; gayret-i İslâmiye için gece gündüz çalışılması, gâzilere cihâd yollarını açması isteniyordu. Ayrıca her türlü vergi ve pişkeşten muâf tutularak Allah'ın yardımına, Peygamber'in mûcizelerinin te'yîdine, hâzır ve gâib erenlerin himmetlerine, kendi hayır duâsıyle birlikte mazhar olması Cenâb-ı Hak'tan niyâz ediliyor; devletinin devamı için duâ edip, hizmette ikdâm göstermesi isteniyordu. Osman Gâzi bu fermâna riâyette en ufak bir kusur göstermemiş; âdeta hukuken müstakil hâle getirilmesine rağmen, Selçukoğulları'na bağlılıkta devam etmiş görünürler.

Osman Bey fermanı getirenleri bizzat karşıladı. Fermanın gelişi muhterem Gâzi'nin, sâir Türkmen beylerindeki an'aneye uygun olarak fakirler, miskinler, misâfirler için dâima çıkardıkları yemek vaktine tesâdüf etmekle, bu yeni mehterin nevbet vurmasını emretti. Kendileri de ta'zîm için ellerini göğsüne kavuşturup, ayakta durdu. Sonradan Tabılhâne'nin o vakitte çalınması, pâdişâhın bunu ayakta dinlemesi âdet olup, Fâtih zamanına kadar devam etmiştir. Fâtih'le kıyâm âdeti terk olunmuşsa da, nevbetin her akşam aynı zamanda vurulması usûlü bâkî kalmıştır[3].

3 Âşık Paşa-zâde'de bu vak'a şu tarzda geçer: "Sultan Osman Gâzi'ye iyi atlar ve gazî silâhları bile getirdi. Aktimur sancağı dahi getirdi, ikinci vaktiydi. Nevbet uruldı. Osman Gâzi ayağın durdı. Tâ şimdiye değin Âl-i Osman seferde kim nevbet urulsa ayakta dururlar. Suâl:

Karacahisar'ın Fethi

Bundan sonra Rumlar Osman Gâzi'ye karşı bir ittifak yapıp harekete geçmek istediler. Gâzi, Sultan'dan yardım almak istediyse de, bunun mümkün olmadığını anlayınca, idâresinde bulunan bütün harb erbâbını toplayarak, bu işi bizzat başarmak ve kâfirlerin ittifâkını kırmak için, Karacahisar üzerine yürüdü. Uzun bir muhâsaradan sonra burayı 690 H./1291 M.de cebren zabtetti. Şehrin boş kalan evlerini Germiyan'dan gelen Türklere vererek, burayı kısa zamanda mâmûr etti. Kalenin kilisesi câmie çevrilerek cuma namâzı kılındı ve ulemâdan Dursuh Fakıh hutbede ilk defa olarak Osman Hân Gâzi'nin nâmını zikretti[4]. Bu sûretle Gâzi'nin yarı müstakil bir uc emîri

---

Gayrı pâdişâhlarda bu âdet yokdur. Ya bu Âl-i Osman'da nedendür? Cevâb: İki husûsî mânâ vardur. Biri budur kim, bunlar gâzilerdir. Nevbet ki urulur, i'lâm-ı gazâdır; gazâya hâzır olun demek olur. Bunlar dahı Allah rızâsı içün gazâya hâzırız deyü ayakta dururlar. Ve biri dahı bunlar sâhib-i çerağ, sâhib-i alemdür. Ve sâhib-i sımatlardır ki dünya halkına nimetler yedüreler. Nitekim ki bu âdettir, ikindi vaktinde nevbet ururlar ki, halk gelüp yemek yiyeler. İmdi bu Âl-i Osman her ne kim ederler be-kaanûn-ı edeb ederler".

Âşık Paşa-zâde bu fermanın Sultan Alaeddîn tarafından gönderildiğini söyler. Ayrıca bu sultanla birlikte Karacahisar'ı kuşattıklarını, Tatar (Moğol) ordusu Ereğli yakınlarına gelince Alâeddîn'in dönmek mecbûriyetinde kaldığını; bu sebeble Osman Bey'i çağırıp ona: "Oğul Osman Gâzi! Sende saâdet nişânları çoktur. Sana ve nesline âlemde mukaabil olucu yoktur. Benim duâm ve Allah'ın inâyeti ve evliyânın himmeti ve Muhammed (A.S.)'in mucizâtı seninle biledür." iltifâtını yaptığını söyler. Bu vak'alar, Osmanoğulları'nın Fâtih devrine kadar Selçuk nevbetini çaldırarak, onların halk nazarındaki büyük hâtıralarına ne derece bağlı kaldıklarını; Türk devletinin devamlılığı ve teselsülü esâsını ne kadar şuûrla idrâk edip yaşattıklarını; bu sûretle târihin en büyük devlet kurucuları olduklarını gösterir. Osmanoğulları'nın bu büyük ve çok uzak görüşlü davranışlarıdır ki, hiç olmayacakmış gibi görünen Anadolu vahdetini temin etmiş; bunun için hakkı îlâ maksadiyle açtıkları bayrak, tevhidin alemi hâline gelmiştir.

4 Bu hususta Âşık Paşa-zâde, ricâlde bâzı tereddütlerin bulunduğunu, halkın ise cuma namâzını kılmak ve kadı dikmek husûsunda ittifak edip, tazyikte bulunduklarını nakletmektedir. Bilindiği gibi cuma namâzının meşrûiyeti için oluşması gereken 6 şart vardır. Bunlardan biri, cumayı kıldıracak olan imamı, halîfenin veyâ onun tasdîk ettiği sultanın ve emîrin tâyin etmesidir. Diğeri, kılınan yerin (mısır) olmasıdır; yâni şer'î ahkâmı icrâya ve emr-i kazâya vazîfeli bir kadı'nın bulunmasıdır. Kadı tâyininin ise, yine yukarıdaki esâs dahilinde yapılması icâb etmektedir. İşte bu hususlarda bir takım tereddütlere düşülmüştür. Âşık Paşa-zâde'de bu husûs şöyle anlatılır: "Ve bu kavim ittifak ettiler kim, cum'a namâzını kılalım ve hem bir kadı dahi dileyelim dediler. Dursun Fakı derler bir azîz var idi. Ve ol kavme imamlık eder idi. Hallerini ona söylediler. Ol dahi geldi Osman Gazi'nin kayın atası Edebâlî'ye söyledi. Dahı söz tamâm olmadan Osman Gâzi geldi. Sordu, muradlarını bildi. Osman Gâzi eyidür: 'Her ne kim size gerekdür, ânı edin' der. Dursun Fakı eyidür: 'Hân'ım! Sultan'dan izin gerekdür' dedi. Osman Gâzi eyidür: 'Bu şehri ben hod kendü kılıcım ile aldım. Burada sultanın ne dahli var kim andan izin alam. Ona sultanlık veren Allah bana dahi gazâyile hanlık verdi' dedi. 'Ver ger minneti şu sancağ ise ben hod dahı sancak götürüp

olduğu açıkça ilân edildi. Bu fetih, Osmanlı kuvvetinin müstahkem kaleleri dahi alabilecek bir güce eriştiğini göstermesi dolayısiyle ehemmiyetlidir. Şer'î işlerin görülmesi için ayrıca bir kadı da nasbedildi ve bu makama Dursun Fakıh getirildi. N. Kemal bu noktaya büyük ehemmiyet vererek, bu sûretle Osmanlı Devleti'nin tamâmen adâlet üzerine müesses bir "hukuk devleti" olarak kurulduğunu ifâde eder[5].

---

kâfirler ile uğraşdım' der. 'Ve ger ol ben Âl-i Selçukvan der ise, ben hod Gök Alp oğlıyın derin. Ve ger bu vilâyete ben anlardan öndin geldüm der ise, Süleyman şâh dedem hod andan evvel geldi.' der. Ve ol kavım dahı râzı oldılar. Kadılığı ve hitâbeti Dursun Fakı'ya verdi. Cuma hutbesi evvel Karaca Hisar'da okundı. Bayram namâzın anda kıldılar." Bundan da anlaşılacağı üzere, Osman Gâzi kendisinin hem sultanın izni, hem de halîfenin tasdiki ile hân olduğunu, bu sebeble ayrıca kadı ve imam tâyini için izin almağa hâcet bulunmadığını söylemek istemiştir. Bu arada kendi kavim ve kabîlesi arasında cârî olan Oğuz uhuvvet ve telâkkîsine de temas etmiş; buna göre Kayılar'ın Kınıklar'dan, yâni Selçukoğulları'nın mensup bulundukları boydan daha kıdemli ve efdal olduklarını dile getirmiştir. Nitekim İlhanlı vezîri Reşîdeddîn'in yazdığı *Câmi'ü't-Tevârîh*'te bu husus kayıtlıdır. Bâzı müverrihler Âşık Paşa-zâde'deki bu ifâdeden istiklâl mânâsını çıkarmışlar ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu bu târihe indirmişlerdir. Fakat hutbenin emîr nâmına okunuşu, umûmiyetle tam bir istiklâl olarak mütalâa edilmemiştir. Esâsen Âşık Paşa-zâde de bunu 699 H. târihinde vukû' bulmuş olarak göstermektedir. Ki, diğer müverrihlerce de devletin kuruluş târihidir.

5 Fakat Kemal Bey'in "aslı Arap olmaksızın o zamana kadar teşekkül eden düvel-i İslâmiyenin hiç birinde kadı mevcut değildi. Hukûk-ı âdiyeye varıncaya kadar umerâ idâre-i keyfiyesine tâbi' idi" yollu kanaati doğru değildir. Bir defa Anadolu Selçukluları'nda vilâyetlerin şer'î ve hukûkî işlerine bakan, bu husustaki dâvâları görüp karara bağlayan kadılar vardı ve bunlar Hanefî fıkhı üzerine hüküm verirlerdi. Selçuklular'da en büyük ilmiye reîsi "kaazıyü'l-kuzât" adını taşıyan Konya kadısı idi. Nitekim *Aksarayî Tezkiresi*'ne göre, Gıyâseddîn Keyhüsrev zamanında (1264-1283); Konya Kadısı Sırâceddîn Ebî Senâ Mahmûd Urmevî idi. Kayseri Kadısı Celâleddîn Habîb idi ki, Melik-i Zâhir Beğbars'ın buraya gelişi sırasında onunla görüşmüş ve ona yardım töhmetiyle İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından şehîd edilmişti. Bu sultanın zamânında Aksaray'da Emîrüddîn Tebrîzî, Sivas'ta İzzeddîn, Niksar'da Bedreddîn Kazvînî, Şarkî Karahisar'da Tâceddîn Hôyî, Tokat'ta Saadeddîn kadılık vazîfesini îfâ ediyorlardı. Karamanoğulları'ndan başka, diğer Anadolu beyliklerinde kadıların isimlerine rastlanmıyorsa da *İbni Battûtâ Seyahatnâmesi*'nde, bunların mıntıka merkezlerinde de birer kadı bulunduğu, açıkça anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Abbâsîler'de, bugünkü adliye nezâretine tekaabül eden bir Dîvân-ı Mezâlim bulunduğu ve Halîfe Muktedî'ye kadar buraya halîfelerin gelip, halkın dertlerini dinledikleri ve kararlar verdikleri bilinmektedir. Sonradan bu dâvâlara halîfe nâmına kaadıyü'l-kuzât olanlar bakmışlardır. Memlûkler'de Dîvân-ı Adl'e sultanın gelip, etrafında mezheb kadıları bulunduğu hâlde dâvâlara baktıkları nakledilmiştir. Osmanlı tatbîkatında mühim olan nokta, devlet reîsinin hukûkî mâhiyetteki dâvâlara kat'î sûrette müdâhale etmemesi ve bununla meşgûl olmaması, buna hiç karışmamasıdır. Onlar ancak idârî mâhiyetteki şikâyetleri dinleyip, icrâya âit meselelerde kararlar vermişlerdir. Bu husustaki ayrılık diğer devletlerde, hattâ İlhânlılar'da dahi mevcut ise de, Osmanlılar'daki gibi kat'î bir adem-i müdâhale görülmemektedir. Diğer bir husus, Osmanlılar'da beledî işlerin de kadıların uhdesine verilmiş olmasıdır ki, bu da çok ehemmiyetli bir husûsiyettir. Bu sûretle hukuka riâyet ve adâlete nihâyetsiz bir bağlılık te-

Göynük ve Tarakli Yenicesi'nin Alınması

Osman Gâzi 691 H./1292 M. senesinde, Sakarya nehrinin kuzeyindeki arâzîye akın etmeye niyet edip, bu husus için Köse Mihal ile meşveret ederek, Göynük ve Taraklı Yenicesi üzerine varılıp buralar alındı. Bu seferde oralarda bulunan Samsa Çavuş idâresindeki Türkmenler'in büyük yardımı dokunmuştur.

Yarhisar'ın Fethi
ve
Orhan Gâzi'nin Nilüfer Hatun'la Evlenmesi

Kalelerinin birer ikişer ele geçirilmesinden büyük bir telâşa düşen Bizanslılar, onu ortadan kaldırmak için bir baskın hazırladılarsa da, dostu olan Mihal bunu kendisine ihbâr ederek, karşı bir hareketle Yarhisar'ı fethetti ve bura tekfurunun kızı olan Nilüfer (Holofira) Hatun, Orhan Gâzi ile evlendirildi. Bu izdivaçtan Sultan I. Murad'la, ağabeyi Süleyman Paşa doğmuştur. Bu hatun, Kaplıca kapısı yakınında, Bursa hisarı dibinde bir tekke binâ ettiği gibi, kendi ismiyle anılan çayın üzerine de bir köprü yaptırmıştır. Bu çay halen onun ismini taşımaktadır.

Biraz sonra Bilecik de alındı. Bu fetih 699/1299 senesinde olup, Osmanlı hükûmetinin genişlemeğe başladığı ve Selçuklu Devleti'nin de inkıraz yılı olarak mütalâa edilmekte ve Devlet-i Aliyye'nin kuruluş senesi olarak kabul edilmektedir. Devletin kuruluş senesi, yukarıda da söylediğimiz gibi ihtilâflı olmakla beraber, müelliflerin ekserisince bu târih kabul edilmektedir. Sultan II. Abdülhamîd Han zamanında, bu târih 27 Ocak 1300 olarak tesbit ettirilmiş ve Devletimizin kuruluş günü addedilerek kutlanmıştır. An'aneye dayanarak bazıları hutbenin nâmına okunuşunu (1291), bâzıları

min edilmiştir. Böylece de Osmanlı Devleti o günkü dünyanın en âdil hükûmeti hâline gelmiştir. Bunun Osmanlı fütûhâtında büyük rol oynadığı muhakkaktır. Nitekim Âşık Paşa-zâde, Osman Gâzi'nin Yarhisar'ı aldığında "öyle adl ü dâd etti kim, kâfirler rahatlığı işidüp gayrı vilâyetden dahi adam gelmeğe başladı" demektedir. Bir müddet sonra İznik, Bursa, Göynük alındığında "Ol kadar adl edildi kim, cemi' vilâyetin halkı eyidürler: 'Nolaydı kadîm zamandan bunlar bize beğ olaydı' ve çok köyler bu Türk kavmin gördüler, müslüman oldular" diye nakletmektedir. Bütün bunlar Osmanlı devlet reîslerinin hukuka ve hukuk adamlarına gösterdikleri riâyetten doğmaktadır. Nitekim Âşık Paşa-zâde bu hususu da şöyle zikretmektedir: "Bu Âl-i Osman bir âlî soydur. Bunlardan nâ-meşrû hiç bir nesne sâdır olmamışdır. Ulemâ bir nesneye kim yazık (günâh) diyeler; Âl-i Osman andan kaçar." Bu nokta Osmanlı devlet reîslerinin hassasiyetle riâyet ettikleri bir prensip olmuştur. İşte bu davranıştır ki, İslâm hukukunun tatbikatına Osmanlılar zamanında çok büyük bir genişlik ve mer'iyet kazandırmış ve büyük bir inkişâf kaydettirmiştir. Kemâl Bey'in mütalâası ancak bu noktalardan doğru görülebilir.

alem ve tabl'ın gelişini (1288); ekserisi de yukarıdaki târihi kabûl etmektedirler.

* * *

Osman Bey, 699 senesinde vukû bulan bu harbden alınan ganîmetlerin bir miktarını yollamak ve zaferi bildirmek için Selçuk Sultanı'na bir sefîr göndermek üzere iken, III. Alâeddîn Keykubâd'ın, Gazan Han'ın askerleri tarafından tutularak, İran'a götürüldüğü haberi geldi. Bunun üzerine, hediye takdîmine mahal kalmayıp; Moğollar'ın mazarratını def' için tedbîrler alınmasına karar verildi.

Selçuk Beğlerinin Ekserisi Osman Gâzi'ye Sığındı

Selçuk Sultanı'nın başına gelen bu felâket, Anadolu'da derin siyâsî ve içtimâî değişiklikler vücûda getirmişti. Selçuk beyleri ve askerleri dağılmaya ve birer tarafa ilticâya mecbûr oldular. Bunlardan ekserisi, bilhassa kılınç erleri, uc'da dâima gazâ ve galebe ile meşgûl olan; şöhret yapan Osman Gâzi tarafına teveccüh ederek, yanına geldiler. *Mir'atü'l-Edvâr*'da bu hâdise "O hînde, Rûm âyanının ekseri Osman Beğ'in himâyesine ilticâ ettiler." ibâresiyle geçtiği gibi, *Cenâbî*'de de "Sultan Alâeddîn'in gâlip ümerâsı ve askeri Osman Han'a geldiler" yolunda kaydedilmiştir. *Câmi'ü'd-Düvel* de "Oğuz beğlerinin ekseri Osman Beğ'in âsitân-ı saâdet-nişânına yüz sürdüler." cümlesiyle bu hâdiseye işaret eder.

Tarîkat ve Tasavvuf Erbâbının Telkînleri

Bu sırada Anadolu'da siyâsî kuvvetin sarsılışı netîcesi büyük bir mahallîlik hareketi başlamış; küçük küçük beylikler istiklâllerini ilân etmişlerdi. İktisâdî nufûza sâhip olan fütüvvet erbâbı ve mânevî bir esnaf teşkîlâtı olan Ahîlik, bu beyliklerde kuvvetle kendisini hissettiriyordu. Bunların nufûz ve kuvvetlerini, o zaman Anadolu'yu dolaşmış bulunan İbni Battûtâ'nın *Seyahatnâme*'sinde açıkça görmekteyiz. Diğer taraftan, Moğol orduları önünden kaçarak Anadolu'ya sığınmış olan tarîkat ve tasavvuf erbâbı, Horasan erenleri, dervişler, Alplar, abdallar, burada yepyeni bir ümit hâlesi vücûda getirmişler; istikbale azimle ve yeni bir zuhûra inanır tarzda bakmayı telkîn eder olmuşlardı. Anadolu'nun yüksek tabakaları, puta tapıcı bir kavmin, İslâm'ın en kuvvetli ordularını yenişi karşısında kederli, elemli ve ümitsiz görünüyor; Moğol âdetleri, giyinişi, hattâ eğerleri bunlarda derin bir hayranlık uyandırı-

yordu. O tarzdaki, Moğol gibi giyinmek, Moğol gibi ata binmek, onlar gibi hareket etmek, bir moda oluyordu.

İşte bu elîm vaziyettedir ki, Anadolu'da büyük mürşidler ortaya çıkarak "bu mağlûbiyetin bir fitne, bir imtihan olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın te'yîdine mazhar olan dîn-i İslâm'ın, yeniden mansûr ve muzaffer olacağını, yeniden dünyaya hâkim olacağını ilân ve telkîn" etmeye başladılar.

Osmanoğulları Bayrağı Kaldırdı

Siyâsî sıkıntılardan bunalmış ahâli, dergâhların ve şeyhlerin huzur ve ümit aşılayan telkînleriyle dirildiler. Anadolu efkâr-ı umûmiyesi, bu zillete karşı kaldırılacak bir bayrak bekliyordu. Bu bayrağı gâyet tedbîrli olarak, Osmanoğulları kaldırdılar. Osman Gâzi'nin bayrağı, hem Selçukoğulları Devleti'nin devam ettiğini, hem de yeni bir zuhûrun vukû' bulduğunu ilân ediyordu. Bu bayrağın altına Anadolu'nun en müteşebbis, en cevherli adamları toplandılar. Osman Gâzi bir taraftan sâdâttan olan Ahî meşâyihinden Şeyh Edebâlî'ye dâmâd olarak, iktisâdî kuvveti ve fütüvvet erbâbını etrafına topladığı gibi; diğer taraftan, esâret zilletine katlanamayan, Selçuklu ümerâ ve askerlerini de bayrağı altında birleştirdi. Anadolu ulemâsı, gâzi dervişleri, "İ'lâ-yı Kelimetu'llah" için cihâdı bir emr-i İslâmî bilen bütün vecd ve îmân kitlesi, açılan bu mukaddes bayrağın altında yerlerini aldılar. Böylece Osmanoğulları İslâm dünyasındaki ve cihân târihindeki büyük ve şerefli rollerine başladılar.

Anadolu'da, Âşık Paşa-zâde'nin tâbiriyle dört zümre (tâife) vardı: "Gâziyân-ı Rûm, Ahıyân-ı Rûm, Abdalân-ı Rûm, Bacıyân-ı Rûm". Bu dört zümreyi de Osmanoğulları mukaddes olan dâvâları için kullandılar. Bu sûretle Anadolu'daki bütün meslek gruplarına bağlı olan en müteşebbis adamlar, onların bayrağı altında cem' olduğu gibi, memleketin kalbi de onlar için atmaya başladı.

Türkmen Beyleri Osman Bey'i Tahta Çıkarmaya Karar Verdiler

Anadolu'daki Türkmen beyleri ve Selçuk muhâcirleri, âlimler, şeyhler ve fâzıl kişiler, Moğollar'ın Selçukoğulları'na yaptıkları bu fenâ muâmelenin ne zamandan beri devam ettiğini bildikleri için, Sultan III. Alâeddîn'in yerine akrabâsından birinin tahta oturtulmayacağını anlamış bulunuyorlardı. Bu vâkıayı, Selçuk Devleti'nin sonu olarak görüyorlardı. Osman Bey'in aşîreti

ise, aralarında yaygın olan Oğuz an'anesine göre, hükûmetin, evvelce Selçukoğulları tarafından hükümdarlık hakları gasbedilmiş bulunan Kayı Han evlâdına rücû edeceği fikrini besliyorlardı[6].

İşte bu maksatla, uc semtlerinde Moğollar'ın tecâvüzü hâlinde karşı duracak müstakil bir hükûmet teşkili ve hükümdarlığa Osman Bey'in geçirilmesi fikri gün geçtikçe kuvvetlendi. Nihâyet Osman Bey'in kabîlesi ve oymak reîsleri, Türkmen beyleri ve Selçuk muhâcirleri, yâni erbâb-ı hall ü akd toplanarak, Moğol müdâhalesinin Selçuklular'ın ekseri beldelerinde devam ettiğini, Selçuk Devleti'nin yıkılmış olup düşmanlarının kuvvetli olduğunu, bu müdâhalelerin ancak müstakil bir devletle önlenebileceğini, Türkistan kavimleri arasında hasep ve nesebce, güzel ahlâk, şecâat ve cömertlikçe buna lâyık bulunanın Osman Bey olduğunu, kendisinin "kemâl-i dîn-i dîndârî ile muhyî-i sünen-i müslümânî" bulunduğunu söyleyerek, onu tahta çıkarmağa karar verdiler. Kendisine de bunu şu sûretle teklîf ettiler: "Bu hükümdarlığı kabul sana şer'an ve aklen lâzım gelmiş, bu işin temşiyetine ikdâm senin himmet ve zimmetine vâcib ve mütehattim olmuştur; bu ni'met-i uzmâyı

6 Rûhî bu Oğuz telâkkîsini şöyle nakleder: "Selâtîn-i Osmaniye Oğuz Han oğullarından Kayı Han evlâdıdır. Kayı Han Oğuz Han'ın oğlu idi ve Oğuz Han şöyle vasiyet etmişti ki, kendinden sonra han, Kayı evlâdı ola, mâdam ki ânın evlâdından bir kimse ola ki hanlığa yaraya, gayrı tâifeden han olmaya. Bir nice zaman vasiyet mûcibince hanlık Kayı Han nesline kaldı, ama sonra Selçukîler ve diğer Türk beğleri galebe ile han oldular. Osman Beğ devrine dek. Sonra Selçukîlere nikbet yetişince ulu Türk beğleri asıl vasiyet ile amel edip, Osman Beği kendilerine han eylediler. Korkut Ata'dan naklederler ki, hanlık Oğuz Han vasiyeti mûcibince âhir Kayı Han evlâdına düşse gerekdir, tâ kıyâmete dek onu ol nesilden kimse almasa gerek."

Osman Oğulları'nın mensup bulunduğu Kayı Han, Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han neslinden olup Bozoklar'dandır. Oğuz an'anelerine göre Bozoklar, Üçoklar'dan daha şerefli addedilirler. Nitekim İlhanlılar zamanında yazılan Reşideddîn'in *Câmi'ü't-Tevârîh*'inde Kayılar'a, Oğuzlar'ın yirmidört boyu arasında en yüksek mevki verilmiştir. Selçuklular, Kınık boyundan olup Üçoklar'dandır. Yine Oğuz an'anelerine göre devlet büyük oğuldan büyük oğula intikal eder. Bu an'anenin Osmanlılar'da da hemen hemen aynen tatbîk edildiğini görüyoruz. Bunları dile getiren Yazıcı-zâde Ali, *Târîh Âl-i Selçuk*'unda "Peygamber aleyhi's-selâm zamanına yakın zamanda Bayat boyundan Korkut Atâ koptu. Oğuz kavminin bilgesiydi. Her ne derse olurdu. Gâibden haberler söylerdi. Dedi: Âhir zamanda gerû hanlık Kayı'ya değe, dahı kimesne ellerinden almaya dedi. Dediği Osman rahmetu'llah neslidir." Müneccim-başı da "Kadîmü'z-zaman Türkmen kabâili beyninde Korkud Atâ nâm, bir ehl-i hal azîz vardı. Bir gün buyurdu ki: Saltanat âkıbet Oğuz Han'ın vasiyeti üzere oğlu Kayı Han evlâdına nakledilip ilâ-âhirü'z-zaman berdevâm olur." Âşık Paşa-zâde de:

"Münâdîler nidâ eder, salâdur
Saâdet bahş eder der geldi Osman
Kuruldu devleti çetri ezelden
Ebed bâkî kalır bil nesl-i Osman"

beyitleriyle hem bu an'aneye, hem de takdîr-i İlâhî'ye işâret eder.

kavlî ve fiilî şükür ile te'yîd ve îfâ, ni'metlerin tezâyidini mûcibdir." dediler. O zamana kadar istiklâl fikri hatırından geçsin, geçmesin, Osman Bey bu icmâ-yı ümmete karşı baş eğip kabûl eyledi. Bundan sonra bîat merâsimi Oğuz Han töresi mûcibince, ümerâ ve beylerin önünde yükünmeleri (diz çökmeleri) sûretiyle icrâ edildi (699 H./1299 M.).

Bu sûretle bütün İslâm dünyasında ve cihân târihinde en büyük ve kudsî bir zuhûr sayılmağa değer bulunan Osmanlı Devlet-i Aliyyesi te'sîs edilmiş bulunuyordu. Bu zuhûr, her cihetten müslümanlık ve Türklük için en büyük, en şanlı günlerin müjdecisiydi. Kemâl Bey Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında İslâm dünyasının elîm manzarasını tablolandırıp, Endülüs'ten Çin hududlarına kadar müslüman âleminin acı görünüşünü çizerek şöyle devam eder: "İşte o asr-ı mesâib (yânî musîbetler asrı; yedinci hicrî asır), arkasından dünyanın bir humsu vüs'atinde (beşte biri genişliğinde), kanlara, âteşlere müstağrak bir gurûb levhası bırakarak mağrib-i fenâya takarrüb etmekte iken, saltanat-ı seniyyenin yüzlerce seneler âlem-i İslâmiyet ve belki bütün cihân-ı insâniyeti şâşaâ-yı füyüzâtına gark eden necm-i hilâl-i ikbâli Asya'nın garbinden pertev-efşâ-yı i'tilâ olmaya başladı."

Es'ad Efendi ise *Târîh-i İslâm*'ında, yedinci asrın müslümanlık için fecî manzarasını anlatarak şöyle der: "Târîh-i âlemde evc-i ikbâle yükselerek, sonradan nisyân çukuruna düşen eski ümmetler gibi, Devlet-i İslâmiyenin de adem sahîfelerine geçmesine intizar edildiği şu sıralarda, garb ufkundan tulû' eden hilâl-i Osmanî, târîh-i umûmîde yeni zamanları açarak, İslâm şevketini her sâhada i'lâ ve hayat-ı İslâmı ilâ-maşaallah kemâl-i satvetle ibka eylemiştir."

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, İslâm ve Türk dünyasının, hattâ cihân târihinin en büyük hâdiselerinden biri olarak mütalâa edilmiştir. Bunda İslâm ve hıristiyan bütün müellifler tam bir ittifak hâlindedir. İşte bu zuhûr, sahabî meşrebinde bir zât olan, gözü dünyaya ve onun nimetlerine değil, istikbâle ve İlâhî gâyeye teveccüh etmiş bulunan Osman Gâzi gibi rabbânî bir zâta nasîb olmuştur. Devletimizin kuruluş günü olarak kabul edilmesi icâbeden bu tarih, sonraki netîceleriyle İslâm ve Türk târihinin de en büyük dönüm noktalarından biri olarak görünmektedir. Bu sebeble kutlanmasında zarûret vardır.

* * *

Bundan sonra Osman Gâzi bir buçuk sene kadar bir müddet siyâsî ahvâldaki tahavvülü ve Moğollar'ın hareketlerini tedkîk ile geçirdi. Bu arada dâhilî işlerle meşgûl olup, idârî tâyinler yaptı. "Her kaleye kadı ve sübaşı ve hâkim nasb ve nâhiyelerde olan arâzîyi sipâhilere timar usûlüyle tevcîh" etti.

701 H./1301 M.de Yenişehir ve Yundhisar'ı Rumlar'dan aldı. Sonra emeli olan Selçuklular'ın ilk pâyitahtı İznik üzerine yürüyebilmek için, askerî harekâta elverişli olan Yenişehir'i kendisine hükûmet merkezi ve Bilecik'i de âilesine ikaamet yeri olarak intihâb etti. Yenişehir'de birçok binâlar yaptırdı. Bunlardan bir kısmını yanındaki kılınç erlerine dağıttı. Buradan Köprühisar etrafını devamlı akınlarla tâciz ettirdi. Topladığı harb meclisi buranın zabtına karar verdi. Bu sırada, rivâyete nazaran, eskiden beri Osman Bey'in riyâsetini kabul etmeyen amcası Dündar Bey'in öldürüldüğü bâzı târihlerde nakledilmiştir, fakat kabul edilemez[7]. Bir müddet sonra Köprühisar fethedilmiş (1301); esas hedef olan İznik'e akın yapıldıysa da yağma ile iktifâ edilerek geri dönülmüştür.

Bu sırada Bizans İmparatoru Andronikos Paleologos kızı Mari'yi İlhan'a takdîm ederek, kendisini çok sıkıştıran bu Türkmen emîrini Gazan Han'a şikâyet ettiyse de, onun Mısır mağlûbiyeti dolayısıyle vefatı, Osmanlılar'ı muhtemel bir tehlikeden kurtardı. Zaten kendisine düşman ve gâyet kuvvetli bir rakîb olan Mısır Türk Memlûkleri'yle meşgûliyeti dolayısıyle, Anadolu'nun en uç noktasındaki bir beylikle uğraşması pek de düşünülemezdi. Kaldı ki, İlhanlı kuvvetlerinin Osmanlı hudûdunu tecâvüzleri dahi mümkün olamamıştır.. Yalnız bu çeşit bir tehlikenin mevcûdiyeti, Osmanlı fütûhatını bir müddet için durdurmuş görünüyor. Bu sırada Osman Gâzi Boğaziçi'ne kadar akınlar yapıyordu. Bir müddet sonra Osman Gâzi ile müttefik olan Köse Mihal müslümanlığı kabul ederek, tam bir yardımcı kazanılmış oldu.

---

7 Bâzı târihlerimizde Dündar Bey'in bizzat Osman Gâzi tarafından okla katledildiği rivâyet edilirse de külliyen yalandır, kanaatindeyiz. Çünkü Dündar Bey, Ertuğrul Gâzi'nin büyük birâderidir. Ertuğrul Gâzi'nin 1281 senesinde 93 yaşında vefat ettiğini yine aynı kaynaklar yazmaktadır. Vak'a 1300 M'de cereyân ettiğine ve Ertuğrul Gâzi'den en aşağı bir yaş büyük olduğu nazara alındığına göre, Dündar Bey'in 115 yaşından aşağı olmaması lâzımdır. Yörüklerin bu kadar yaşaması, zahmetli hayatlarına göre çok büyük bir istisnâdır. Diğer taraftan Osmanoğulları'ndaki ırsî nikris hastalığı da düşünülecek olursa, bunun mümkün olmadığı, çok kuvvetle nazara çarpar. Diğer taraftan Samsa Çavuş vak'ası da bunun yanlışlığını ortaya koyar. Çünkü bu zât Dündar kolundan olup, 691 H.de onunla münâsebette bulunulduğuna göre, Dündar'ın daha evvel vefat etmiş olduğu anlaşılır. Ayrıca en aşağı 115 yaşında bulunan bir pîr-i fânînin katlinde de bir mânâ ve münâsebet bulunamaz. Çünkü bunlar konar göçer halktan oldukları için, takım takım yaylak ve kışlaklarda gezerlerdi. Böyle meşakkatli bir hayatı ihtiyâr eden bir muhterem zâtın 115 yaşından sonra saltanat ve emâret dâvâsına kalkması tamâmen abes olduğu gibi, Osman Gâzi gibi merhametli, necîb ve âlicenâb bir zâtın bir ata yâdigârına, yaşlılık illetiyle mâlül bir büyüğüne böyle münâsebetsiz bir hareketi revâ görmesi de tamâmen imkânsızdır. Müverrihlerin bunu, sonradan cereyân eden kardeş katli hâdiselerini meşrûlaştırmak için uydurduklarından bunu devletin bânîsine kadar dayamakta fayda gördüklerinden başka bir esasa bağlamak mümkün değildir. Bunun için Osman Gâzi'ye bu isnâdı yapmaya hâcet yoktu, Selçuk târihine, Türk ve İslâm târîhine bakabilirlerdi. Bu mülâhazalarla isnâdın tamâmen asılsız olduğunu kabul mecbûriyetindeyiz.

Harb şûrâsının uygun görmesiyle Bursa'nın kuşatılması karar altına alınarak icrâsına geçildi (1315). Osman Gâzi Lefke gazâsına gittiği sırada, Çavdaroğlu Ali Şîr Bey, Karacahisar pazarını bastı ise de, Orhan Gâzi'nin acele yetişmesi üzerine, Oynaş Hisarı denilen yerde mağlûb edilip yakalandı. Osman Gâzi'nin huzûruna getirildi ve "Bunlar komşudur, hem müslümandır; kendilerine yemîn verelim bırakalım" dediği için memleketlerine gönderildiler.

Bursa'nın Fethi

Osman Han'ın idâresi altındaki memleket "dâr-ı cihâd" nâmıyle şöhret bulmuştu. Bir çok cenk erleri cihâd farîzasını îfâ etmek, ganîmet ve sevâp kazanmak azmiyle İran ve Türkistan'dan bu tarafa gelmiş ve gelmekte bulunmuş idiler. Bütün bu noktalar Osmanlı fütûhatının diğer bir kaynağı olarak görünmektedir. On senedir kuşatılmakta olan Bursa'nın düşmesi, bu iltihakları çok fazlalaştırdığı gibi, gâziler ordusunun da azim ve gayretini ziyâdeleştirmişti (726 H./1326 M.). Osman Gâzi, fazla yorgunluktan kaynaklanan "nikris illetinin iştidâdı ile hareketten muattal bir hâle gelmiş" ve oğlu Orhan'ı 720 H.de yerine vekil tâyin etmişti. Memleketini üç adet uc vilâyetine ayırarak, Bizans zararına genişletmek için askerî işleri dahi tanzîm etti. Bu sebeble Bursa fethinde bizzat bulunamamıştı.

Osman Gâzi'nin Vasiyeti

Kendisine fetih müjdesi geldiği zaman, "rıhlet-i dâr-ı beka" etmek üzere idi. "Veda'-ı âlem-i fânî" etmeden evvel, oğlu Orhan'ı, Ahî Şemseddîn'i, Ahî Hasan'ı, Saltuk ve Turgud Alp'ları, Candarlı Mevlâna Halîl gibi dînî ve dünyevî itimâdına mazhar olan memleket erkânını nezdine getirtti ve onlara, rivâyetlere göre, şu vasiyeti yaptı:

"Benim oğullarıma ve dostlarıma birinci vasiyetim dâima gazâ ve cihâd sünnetini ikaame ve dîn-i nebevî takviyetini idâme etmekliktir. Kemâl-i ictihâd ile livâ-yı şerîfi yükseltiniz. İslâm'a hizmet de'bini muattal kılmayınız. Çünkü Cenâb-ı Hakk bu bende-i zaîfini feth-i bilâd ve tervîc-i âyîn-i müslümânî üzere te'yîd buyurdu. Bu hânedânda kavânîn-i mücâhedât ve dînperverînin müstemir ve müstakar kalacağını ümîd ederim ve mevâid-i ilâhiyeden me'mûl ve muntazar görürüm ki, bu gazâ ve cihâd âyini ve kelime-i tevhîd ve îmân işaası bu bilâdın hudûdunda nihâyete kadar götürülür, eriştirilir. Bu hânedânın netâyic ve ahfâd ve tevâbi ve müntesibânından her kim ki

bu tarîk-i kavîmden adûl ile adl ve şer'perverliğe çalışmaya, rûz-ı cezâda şefâat-i Peygamberî'den ve sılâ-ı pederîden mahrum ve mahcûr olur."

Sonra Orhan Gâzi'ye dönerek: "Oğul, bu hînde hükûmet ve emânet vediasını sana ısmarlarım, seni Hudâ'ya sipâriş ederim. Hakk'ın vedîalarını senin uhdene tahmîl eylerim; cezâ ve hesap gününde bu yezdânî vedîaları talep ederim ve bu bâbda birkaç vasiyet ederim: Dînî ve dünyevî vekayiin, sûrî ve mânevî metâlibin cümlesinde dâima şerîat-i mutahharayı pîşvây-ı âmâlin ve mukteday-ı ef'al ve ahvâlin tut. Bu minhac-ı müstakimden hiç bir râh ve reviş-i diğere gitme. Evâmir ve nevâhi ahkâmında Kitâb-ı İlâhî ve Sünnet-i Peygamberî'den adûl ve tehâlüf gösterme. Mübhem ve meçhûl umurda Hudâ ve Resûl'ün evâmiri ve şerîat imamlarının yol göstericiliği ve ulemâ-i râsihînin sözleri ile amel et ki, bu vasiyet hayırları toplayıcı ve saâdet-i küllî müştemildir. Adâleti bütün işlerinde esas kabul et. Merhamet ve ihsan melekesiyle tahalli et ki, bu, mezâhir-i sultânîdir... Serverlik sâhibine ibâdullahı mevâbih-i ilâhîyede nefsine şirîk ve sehim addetmek lâzımdır. Böylece kendisi dergâh-ı Yezdânî'nin mahbûblarından olur. En büyük ilâhî emânet vedîa-yı hükûmetdir. Bu da rütbeler ve mansıbların en yükseğidir. Bâ-hükm-i kaadir-i Müteâl, şimdiden bu hilâfet-i rahmiyi mütehammil ol. Emânât sâhibi olmak şartını lâyıkıyle yerine getir. Onun icâbı olan adl ve ihsan lâzıme ve erkânını kendi himmet ve zimmetin üzere vâciblerin vâcibi addet. Ellerinin altındaki insanlara, hattâ mahlûkata dahi merhamet ve şefkat et. Mücâhidlerin başlarını, reâyanın cumhurunu ve mensuplarını ve bütün askerlerini kendi evlâd ve akrabaların menzelesinde tut. Bu hânedâna uzun müddetten beri muâvenet ve cansiperlik etmiş olan muhâcirîn ve ensârı nazar-ı hizmetinde dâim eyle; hakgüzârlık ve hürmetdarlık levâzımını tamâmen îfâ et. Hasbe'l-beşeriyye kusur ve kabahatleri vukuunda avf ve ığmaz ile muâmele et ve ikrâmını kesmeğe sülûk etme. Bunların evlâd ve ahfâdını kendi oğullarından addet. Bu hânedânın ümîd-i merhametiyle sâir aktâr ve emsârdan gelenlere dost elini uzat, vatan gariplerinin gönüllerini hüsrevâne nüvâzişlerle ma'mûr et..." yolunda nasîhatlar vererek, Bursa'da Gümüşlü Künbet'e gömülmesini isteyip[8], rahmet-i Rahmân'a kavuştu. Bu vasiyetin sonradan uydurulduğu iddia edilmişse de, bunun bizim için hiçbir kıymeti yoktur; çünkü kendisinden sonra gelen bütün Osmanlı Pâdişâhlarının icraatları, davranışları, faaliyetleri prensipler haline getirilip toplansa, ortaya yine

8 Âşık Paşa-zâde'de bu vasiyet şu suretle geçer: "Oğul! Ben öldüğüm vakit beni Bursa'da şol gümüşlü kubbenin altında koyasın, dedi. Ve bir kimse sana Tanrı'nun buyurmadığı sözi söylese, sen anı kabul etme, dedi. Ve ger bilmezsen Tanrı ilmin bilene sor, dedi." Sonraki müelliflerin bu vasiyeti genişleterek yazdıkları, bu suretle devletin bânisinin ağzından, Osmanlı Sultanları'nın asırlarca tatbîk ettikleri hükûmet esas ve prensiplerini söylettikleri anlaşılıyor.

bu vasiyet çıkar. Bu vasiyete, Osman Gâzi'den sonra gelen sultanların tam olarak uydukları prensipler mecmuasıdır, demek mümkündür.

Osman Gâzi'nin Vefatı

Devletimizin müessisi olan Osman Gâzi, vefatlarında 69 yaşında idiler. 19 sene emârette, 27 sene de müstakilen hanlıkta bulundular. Osman Gâzi "uzuna yakın orta boylu, geniş göğüslü, müdevver çehreli, değirmi seyrek güzel sakallı, teşekkülât-ı bedeniyesi tam ata binecek sûrette olup, kolları diz kapaklarına yakın" idi. Bu keyfiyet şarkta iktidâr ve kuvvete delâlet etmek üzere umûmen kabul edilmiştir. Başına "ak çalma"dan burma bir sarık sarardı ki, "Horasânî" diye ma'rûf olup, rivâyete göre "sahabe-i kirâm tarzı olup", o asırdaki beğlere mahsûs idi. Müverrihlerin verdiği malûmâta göre, terekesinden altın ve gümüşe müteallik kıymetli hiçbir şey zuhûr etmemiştir[9]. Bıraktıkları arasında iri taneli bir ağaç tesbîh yâdigârı olarak hicri XII. asır sonuna kadar ziyaret edilirmiş ve yine türbesinde Selçuk Sultanı'nın gönderdiği davulun kasnağı da bulunurmuş. Fakat bu sonradan yanmış. Gâzi Hazretleri gâyet mütedeyyin ve sâlih bir zât olup "âhiret cânibine meyli ziyâde" ve dinen yasak olan şeylerden son derece ictinâb ederdi. Bütün emel ve gâyesi cihâd farîzasına mâtuf idi. Kaba avazlı, tatlı sözlü, halîm vecihli bir zât olup, "müddet-i ömründe bir kere gazab etmek vâki' olmamışdır" diye nakledilir. Askerlik noktasından muktedir bir kumandana lâzım bütün özellikleri toplamış olduğu, teşebbüs fikri ve iktidâr sâhibi olduğu, tebeanın ve mülkün hüsn-i idâresinde büyük kaabiliyet gösterdiği, tahakküm tanımaz bir yiğitlikle melûf olup, büyük devlet kurucuların sâhip olduğu sıfatlarla muttasıf bu-

9 "Ve dahı ol zamanda olan azîzler bile cem' oldu. Osmanun malı var mı, yok mı deyü sordılar. Teftîş etdiler kim mirâs olına bu iki kardaş arasında. Hemin bu feth olunan vilâyet var ancak. Akca ve altun hiç yok. Osman Gâzi'nün bir sırtak tekelesi var yenice. Ve bir yancuğı dahı var. Duzluğı, kaşuklığı dahı var. Bir sokman edüği dahı var. Ve bir kaç eyüce atları dahı var. Ve bir kaç süri koyunı dahı var. Şimdiki zamanda Bursa nevâhisinde yürüyen beğlik koyun andandur. Bir kaç ögrek yundları dahı var Sultan Öninde. Ve bir nice çift eyer depüngüsi bulundı. Ayruk nesnesi bulunmadı. Ve hem kalmadı." (Âşık Paşa-zâde, *Tevârîh-i Âl-i Osman)* Osmanoğulları'nın halkın ve velîlerin duâsından, onların rızâsından başka bir mirâsa tâlip olmadıklarını, dünyâda mal toplamak değil, milletin hoşnudluğunu, hayır duâsını kazanmak dâvâsında olduklarını da Âşık Paşa-zâde şu mısralarla anlatır:

"Mirâsdur duâ almak Âl-i Osman;
Fâriğlerdür bu halkun dünyesinden."

Osmanoğulları'nın asırlarca devam eden bu vasıfları düşünülür, dünyâ târihinin ve yakın târihin hükümdar ve reisleriyle mukayese edilirse, Yıldırım'ın tâbiriyle bunların "âfitâb gibi müstakimü's-siyre" oldukları hükm-i kat'îsine varılır...

lunduğu ve geniş, mukaddes, büyük emeller peşinde bulunup, bunları gerçekleştirmek için gâyet tedbîrli ve uzak görüşlü hareket ettiği açıktır.

Hammer'e göre, bıraktığı devlette teşkîlât ve esas temeller o kadar kuvvetliydi ki, kısa bir müddet sonra dünyanın büyük devletleri arasına dâhil oldu. Onun devrinde bu adamın torunu Avrupa'da birçok devletleri yenecek, şuralara hâkim olacak deselerdi, herkes "hayâldir"; "masaldır" derdi. Fakat o nâmdâr gâzi ile etrafı, bilhassa tasavvuf erbâbı ve ulemâ buna inanıyorlar, bu büyük zuhûr için çalışıyorlardı.

Yine rivâyet edildiğine göre, sahabî meşreb bir zât olup "müddet-i ömründe beytülmalden bir nesne almamıştır; kendi koyunlarından hâsıl olan emvâlden geçinirdi."

Osman Gâzi Türk târihinin en dikkate şâyân şahsiyetlerinden biridir. Dünyanın en büyük devleti ve milleti asırlarca ve hâlen de nâmına nisbet edilmiştir[10]. Bu sebeple dünyanın en bahtiyar şahsiyetlerinden biridir. Gâzi Hazretlerinin fetihleri harita üzerinde tetkîk edildiği zaman, onun hayret verici gâyesi nazara hemen çarpar: Hudutları denizlere dayamak arzusu; inkıraza doğru giden Bizans'ın durumunu takdîr ile, onu iki denizden tehdît etmek niyeti; Rum topraklarını yarma şeklinde hareketlerle birbirinden tecrîd edip, sonra irtibatı kesilmiş bu düşman adacıklarını fetih tâbiyesi, onun askerî görüşlerinin azametini gösterir. Fetihlerini İzmit, İznik, Bursa gibi stratejik ehemmiyeti olan şehirlere yöneltişi ve bu hedefe adım adım gidişi, onun büyüklüğünü ortaya koyar. Bu fetih siyâseti önce, yaylak ve kışlakları arasında

---

10 Burada şunu ifâde etmek isteriz ki, "Osmanlı Devleti", "Osmanlıca", "Osmanlı" tâbirleri, bugünkü telâkkimizin hilâfına, kavmî ve millî an'anelerimize uygundur ve tamâmen doğru olarak kullanılmışlardır. Bugün bunların hepsine şâmil olmak üzere kullandığımız Türk ve Türkçe tâbirleri de aynı tarzda vücud bulmuştur. Ebülgâzi Bahadır Han'ın *Şecere*'sinde bunu görmekteyiz. An'anelere göre Türk Han (Törük Han) -Z.Gökalp'a göre "Törük", töreli, töre sâhibi demektir- diye bir zât yaşamıştır: Onun oğlu Tütük Han'dır, onun oğlu Ilca Han'dır, onun da oğlu Dibikuy Han'dır... ilh. "Türk" ismi buradan gelmiştir. Milletine, onun konuştuğu lisana, devletine ve ülkesine ismini vermiştir. Anadolu Türkleri Oğuz kavmindendir. Oğuz Han milletimizin büyük hanlarından biridir. O da büyüklüğü dolayısıyle, milletine, onun lisanına, ülkesine ismini vermiştir ve kavmi, kendi adına nisbet edilir olmuştur. Özbek Han, Çağatay Han yakın zamanlarda yaşamış şahsiyetlerdir. Bunların hayatlarını, onlarla ilgili târih sahifelerinde görürüz. Onlar da, millî an'anelerimize istinâden tebealarına, onların konuştukları lisana, hükmettikleri ülkeye adlarını vermişlerdir. Bugün "Özbekler" diye adlandırılan kavim, bizim milletimizin bir koludur. "Özbekçe" denilen, "Lisân-ı Çağatayî" denilen dil, bizim konuştuğumuz dildir. Bu sebeple "Osmanlı Devleti," "Osmanlıca", "Osmanlı memâliki", "Osmanlı" tâbirleri, tamâmen millî an'anelerimize uygun olarak vücûd bulmuştur. Bu tâbirler bizimdir ve bizce mukaddestir. Türklük nâmına bunları tenkîd etmek, en hafifi ile Türklükten habersiz olmaktır. Siyâsî zorlamalar, bir millet için gelip geçicidir. Esas olan millettir ve onun mâzi ve istikbâldeki hayatıdır.

tekfur kalelerinin tecâvüzlerine mâni olmak gibi bir ihtiyaçla başlayarak, Türk-İslâm telâkkisindeki cihân hâkimiyeti idealine doğru yol almış görünmektedir. Bu sûretle cihân târihinin en hayret verici değişikliği, dünya haritasının asırlarca ve hâlâ da devam eden derin tebeddülâtı, bu muazzez Gâzi'nin gazâlarıyle başlar ve devam edip gider.

Osman Gâzi'nin, beylik hududları dâhilinde lüzumlu idârî ve askerî teşkilât yaptığı muhakkaktır. Nitekim ilk verginin de, zamanında alınmaya başlandığı rivâyet edilmiştir. Âşık Paşa-zâde "Osman Gâzi'nin kanunun ve ahkâmın bildirir" başlığıyla yazdığı bâbda, zamanında "bac" nâmıyle bir nevi vergi alındığını nakletmektedir[11]. Bunun pazar resmi yâhut bir nevi kara gümrüğü olduğu söylenebilir. Vergi târihimiz bakımından da mühim olan bu husûsa muhtelif müellifler nazar-ı dikkati celbetmişlerdir.

Daha sonraki rivâyetler,

"Osman, Ertuğrul oğlusun,
Oğuz, Kara Han neslisin;
Hakk'ın bir kemter kulusun,
İstanbul'u al, gülzâr yap."

---

11 Âşık Paşa-zâde'de bu husus şöyle geçer: "Kadı ve subaşı konulduklayın, bu halk kanun ister oldılar. Germiyan'dan bir kişi geldi. Eyidür: 'Bu bazarın bacını bana satın' der. Bu kavim eyittiler: 'Hana varalım' dirler. Ol kişi han'a vardı, söyledi. Osman Gâzi eyidür: 'Bac nedür?' Ol kişi eyidür: Bazara her kişi kim gelse ben andan akca alırım' dedi. Osman Gâzi eyidür: 'Senün bu bazar ehlünden alımın mı var ki, akca alırsın?' Ol kişi eyidür: 'Hânum bu töredür, cemi' vilâyetlerde vardur kim, pâdişâh olanlar alur.' Osman Gâzi eyidür: 'Tanrı mı buyurdı yoksa beğler kendileri mi ettiler?' der. Bu kişi eyidür: 'Töredür hânum, ezelden kalmışdur' der. Osman Gâzi be-gâyet kakıdı. Eyidür: 'Bir kişi kim kazana gayrınun mı olur? Onun mülkünde benüm ne dahlüm vardur kim, andan akca alayım? Bre kişi var git, bu sözü söyleme, sana ziyânum değer' dedi. Ve bu kavim eyittiler kim 'Hânum! Bu bazar beğlerine âdetdür kim, bir nesnecik vireler' dediler. Osman Gâzi eyidür: 'İmdi çünki siz eyle dersiz, her kişi kim bazara bir yük getüre, sata, iki akca virsün ve satucısı hiç nesne virmesün' dedi. Ve 'Her kim bu kanunı boza; Allahu Taâlâ anun dîn ü dünyasın bozsun' dedi. Ve dahı 'Her kime kim bir timar virem anun sebebsiz elinden almayalar. Ve hem ol öldüği vakıtda oğlına vireler ve eger küçücek dahı olsa vireler. Hızmetkârları sefer vaktı olıcak sefere varalar; tâ ol sefere yarayınca. Ve her kim kanun düzerse Allah andan râzı olsun ve eger neslimden bir kişi bu kanundan gayrı bir kanun koyacak olursa edenden ve ettirenden Allahu Taâlâ râzı olmasın." Bundan anlaşıldığına göre, zamanında bir nevi askerî ve idârî, hattâ iktisâdî bir usûl olan timar da verilmektedir. Bu hususta bir takım kanun mâhiyetinde kaidelerin de konduğu metinde açıkca bellidir. Nitekim *Tâcü't-Tevârîh*'de kaydedildiğine göre, Osman Gâzi, Targun ve Karayiğit adındaki gâzilere timar vermiştir. Esas timar usûlü Orhan Gâzi zamanında nizamlanmışsa da, Osman Gâzi zamanında da varilegeldiği anlaşılmaktadır.

beytini ona isnâd ederek, Peygamber'den itibâren bütün müslüman dünyasının, Satuk Buğra Han'dan itibaren de bütün Oğuz kavminin mukaddes rüyâsını ve hedefini, erişilmez bir ihlâsla dolu olan Gâzi'nin mübârek dillerinden söyletmişlerdir.

Meşhur Fransız müellifi Lamartin, onun hakkında şu sitayişkâr cümleleri yazmaktadır: "Osman Gâzi'nin tabiî istidâdı sâde, fakat doğru ve âdilâne idi. Akıl ve zekâsını Allah'ın birliğine hasrederek, yeryüzünde vahdâniyet-i ilâhîye aleyhinde bulunan bâtıl itikadları ve putperestliği men'e çalışırdı. Bununla beraber son zamanlarında büyük fâtihlerin siyâsetini tâkip ederek, zaptettiği ülkelere tasarruf etmeğe ve yerleşmeğe başladı. Osman, yavaş yavaş ilerledi; fakat hiçbir zaman geri dönmedi. Yâni büyük devlet kurucularının vasıflarına sahipti. İyi kalbli, doğru sözlü, âilesine sâdık, evlâdları hakkında şefîk ve rahîm idi..." Görülüyor ki, Fransız müellifi onu mukaddes ve çok yüksek bir dâvâ uğruna hareket eden, tâbir câizse rabbânî ve rahmânî bir adam olarak tavsif etmektedir.

Gibbons ise, onun hakkında şu takdirkâr cümleleri sarfetmektedir: "Osman hakkındaki fikrimizi sırf kendisinin icrâatı üzerine istinâd ettirmek mecbûriyetindeyiz. Şüphesiz ki, Osman, bir pâdişah oğlu değildir. Hayatında ancak ufak bir mâlikâneye hâkim olabilmiştir. Osman'ın hükûmeti seneden seneye mütemâdiyen büyümüştür. Devletin büyümesi, bilhassa onun devamına, istikbâlinin büyüklüğüne olan emniyetten ileri geliyordu. Bu da kendisini te'sîs eden adamın hakikî büyüklüğüne delâlet eder... Osman, i'câzkâr bir şahsiyetti. Öyle bir şahsiyet ki, kaabiliyetleri itibâriyle kendisine rekabet edecek olanlar veya ona fâik bulunanlar bile, onun maiyyetinde seve seve hizmet ediyorlardı... Biz bânîyi binâsından tanırız. Atillâ, Cengiz Han, Timur, Osman'ın mensub bulunduğu bütün bu fâtihler topluluğu, vücûda gelmiş bir ırkla iş görüyorlardı. Müttehid bir kavmin sâik ve rehberleri idiler. Bunlar göz kamaştırıcı muzafferiyetlerine rağmen akıncı olarak kalmışlardı ve imparatorlukları da temsîl edilmemiş bir fütûhâttan ibâretti. Osman'ın eseri onlarınkinden daha devamlı ve netîceleri itibâriyle te'sîri daha geniş ve şumûllü idi. Çünkü o sükûnet içinde iş görüyor; evvelkiler ise boru ve trampet sesleri arasında yakıp yıkıyorlardı. Şu halde ona, bunlarla birlikte, belki bunların fevkinde bir mevki vermemiz icâb eder." Meşhur müellifin şu cümleleri çok dikkate şâyân mütalâalarla doludur. Evet,Osman Gâzi şevketli bir pâdişâh-zâde değildi, pederinden kalan beylik çok küçük hududlara sâhipti; fakat kendisi millî an'anelerimize göre, Oğuz Han'ın büyük oğlu olan Gün Han'ın ekber evlâdından, yâni Kayı Han neslindendi. Bu sebeple nesebinin Türkmen aşîretlerince hürmet edilen bir menşei vardı. Aksi halde an'anelere son derece bağlı olan Türk kabîlelerince bey olarak kabul edilmesine imkân

yoktu. Bu sebeple Osman Gâzi, Deguignes'nın iddia ettiği gibi, hükümdarına baş kaldırmış bir kimse değildi. Bizim bütün târihlerimiz bu hususta son derece hassastır ve bu noktayı bilhassa ehemmiyetle zikretmişlerdir. Osman Gâzi, Selçuklu hânedanı Moğollar tarafından iş başından uzaklaştırılıncaya kadar, onlara tâbi olmuş; hattâ sonra dahi onların hatıralarına sadakat göstermiştir. Fâtih devrine kadar Selçuk mehteri çalınmış; hânlık Selçuk Sultanı'nın verdiği fermana istinâd ettirilmiş, Mısır Abbasî halîfesinin meşrûiyet hakkındaki berâtı dâima zikredilmiştir. İlk Osmanlı sultanları Selçuklular'ın devamı olduklarını beyan ettikleri gibi, bütün Anadolu efkâr-ı umûmiyesi de bunu aynı tarzda kabul etmiştir. Bu nokta, Osmanlı beyliğinin kısa bir müddet içinde büyümesinin sebeplerinden biri olarak görünmektedir.

Sırası gelmişken şunu açıklığa kavuşturalım ki, Osman Gâzi'den sonra bu beyliğin çok kısa bir müddet içinde, dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelmesi, hemen herkesçe hayretle mütalâa edilmiş; bunun izahı için türlü görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, Osmanlı beyliğinin bir uc beyliği oluşu ve gazâ ve cihâd ile meşgûl oluşudur. Bir defa bu görüş Osmanlı genişlemesini tam olarak izah edemez. Çünkü Osmanlılar, Bizans hududlarında tek uc beyliği değildir. Karesi beyliği, İsfendiyâr beyliği de Bizans'la hem-huduttur. Bunlar ne için gazâ ve cihâdla meşgûl olmamışlardır? Sonra, bunların hudutlarını Marmara'ya dayadıkları zaman, kara adamları oldukları için, işi bırakmaları icab ederdi. Bu olmamıştır. Demek ki, bu da Osmanlı genişlemesini tam izah eden bir görüş değildir ve kısmen doğrudur. Bizans hudutlarından kendinden büyük ve kuvvetli, hattâ çok daha zengin iki beylik dururken, küçücük imkânlara sahip Osmanlı beyliğindeki bu cür'et ve teşebbüs, bu büyük kaabiliyet ve inkişâf temâyülü nereden geliyordu? Bu suale her halde; "Başında bulunan reislerin ve beylik efradının sahip oldukları büyük inanç ve hamle kuvvetinden" cevabını vermek zarureti vardır.

İş bu noktaya gelince Osmanlılar'ın, yâni Kayı aşîretinin Anadolu'ya diğer beylikler mensublarından çok sonra geldiğini hatırlamak lâzımdır. O zaman da Osmanlılar'ın menşei problemiyle karşılaşılır. Burada umûmiyetle bâzı müelliflerin ileri sürdükleri mütalâalardan bahsetmek mecbûriyeti vardır. Bunlardan Deguignes, Osmanlı târihi hakkında basit malûmatla dolu, muteber olmayan bir mehaza istinad ederek, çok yanlış bir kaç mütalâa serdetmekle beraber, menşe' bahsinde umûmî Türk târihi hakkındaki tetkîkine dayanarak, doğruca bir görüş ortaya atmaktadır. Bu da Kayı aşîreti reîslerinin Harzemşah Sultanı Celâleddin maiyetinde bulunan ümerâdan olduğudur. Gibbons da aynı kanaattedir ve bizde Kemal Bey de bu görüşü onunla paylaşmaktadır. Nâmık Kemal Bey Gibbons'dan şu parçayı alarak iddiasını kuvvetlendirmektedir: "Cingiz çekildikten sonra, Harzem Sultanı

Celâleddin, İran'da olan memâliki idâre ve muhâfaza için Hind'den avdet eyledi. Bu kahraman onbir sene zarfında ondört meydan muhârebesine girişti. Azmi ve ikdâmı bir suretle idi ki, süvârisinin riyâsetinde olarak bin mil uzaklığında olan bir mahalle, yâni Tiflis'ten Kirman'a yetmiş günde vâsıl olmuştu. Bununla berâber İslâm ümerâsının hased ve rekaabeti ve Moğol ordularının sayılamayacak kadar fazla oluşu, kendisini mağlûb ve muzmahil etmiştir. Kahraman Celâleddin son mağlûbiyetinden sonra, Kürdistan dağlarında şanssız bir tarzda mahvoldu. Celâleddin'in vefâtı birçok Türkmen aşîretlerinden mürekkep oldukları halde Harzemîler unvanıyla Sultan'ın tâli'ine bağlanmış olan kıdemli ve gayretli ordusunun dağılmasını icab eyledi. Bu ordu reislerinin en ziyâde kuvvet ve cür'et erbâbından olanları Sûriye'ye hücûm ile Kudüs'ü yağma ettiler. Bir takımı da Konya pâdişahı Sultan Alâeddin'in hizmetine girdiler. İşte Osmanlı kavminin ecdadı bunlar arasında bulunmakta idi. Bunlar evvelleri Ceyhun'un cenub cihetinde bulunan Mâhân sahrasında mukîm idiler... Süleyman Şâh ki, Harzem ordusunun ya öncü ya da ardçısına kumanda ediyordu; Fırat nehrini geçerken gark oldu. Oğlu Ertuğrul, Alâeddin'in tâbiiyet ve askerliğini kabul ederek, Sakarya nehri kıyısındaki Söğüd nâhiyesine 400 çadır halkı ile yerleşti ve 50 sene kadar bunların mülkî ve askerî hükûmetlerini idâre etti." Kemal Bey bu mütalâayı uzun uzun târihlerimizdeki haberlerle karşılaştırmakta ve muhtelif kanaatler ileri sürerek görüşün doğruluğunu anlatmakta ve esas mütalâasını şöyle hülâsa etmektedir:

"Müessislerimiz Hoca veya Âlî târihlerinin dediği gibi 50 bin haneden mürekkep iken, Tatar zuhûr eder etmez pîşgâh-ı tâkibine düşerek, çekile çekile Ahlat'a kadar gelmiş ve yine Tatar korkusuyla oradan da dağılmış bir aşîretin şanssız efradından mürekkep değildir. Arap ve Acem ve Avrupa târihleriyle müdellel ve husûsiyle en sâdık bir lisan-ı hakîkat olan sâika-yı vekaayi' ile müsbittir ki, İslâm'ın en mukaddes kahramanlarından, tabiat-ı insaniyenin en parlak tezyinâtından ma'dûd olan Celâleddin-i Harzemşâh'ın Turan ve İran'ı ve Hindistan ve Gürcistan'ı dolaşarak Tatar beliyyesine mukavemet maksadıyla bir kaç devlet teşkîl ettiği zaman, tavk-ı beşerin hâricinde addolunacak bunca ikdâmât ile vücûda gelen muvaffâkıyâtını iz'ân için şerîk-i menfaaati olmak lâzım gelen İslâm hükümdarlarının ve hattâ bendelerinin, birâderlerinin irtikâb etmedikleri hıyânet kalmamışken, İslâm'ın bekaasına, İslâmiyet'in i'lâsına hizmet emrinde o merd-i ilâhînin mücâhedâtına iştirak etmiş bir fırka-yı fedaî mevcûd idi. Senelerce kan deryâlarında yüzdüler; ateş tûfânlarından geçtiler. Nihâyet muktedâ-yı mukaddesleri olan Celâleddin'in şehâdetinden sonra Tatar ile uğraşmaktan âciz kaldılar. Düşmana itâatı da hamiyyetlerine yediremediler. Daha Tatar'a mağlûp olmayan

Suriye'ye, Konya'ya doğru çekildiler. İşte Ca'ber geçidinde irtihâl eden Süleyman Şâh, Suriye'ye giden fırka reislerinden biri idi. Vefatından sonra Gâzi Ertuğrul'un rûyât-ı himmeti altında toplanarak Konya tarafına gelen bir kaç yüz kahraman da o şühedâ-yı hamiyyetin bakaayâsıdır."

Bu mutantan uslûb ile anlatılan görüşün büyük bir mânevî ve millî kıymeti de vardır. Ayrıca Kemal Bey, sonraki Osmanlı tekâmülü ve genişlemesini de buna istinad ettirmekte ve şöyle demektedir:

"Kayı Hanlılar'ın Harzemşah askerinden olduklarına en büyük bir delil de, Ertuğrul ile Selçukiye mülküne gelen kahramanların gösterdiği meziyât-ı fevkalâdedir. Hangi muhârebede bulundularsa kendilerine kesretçe nisbet kabul etmeyen düşmanlarına dâima gâlip geldiler ve 400 çadır halkı ile bir koca devlet teşkîline muvaffak oldular. Kahramanlığın bu derecesi yalnız aşîret maişetinin tevlîd edebileceği meziyetlerden değildir; askerlikte o mertebeye vusûl için pek çok tecrübelere, bin türlü belâlara girip çıkmış olmak lâzım gelir. O zamanda ise bu kadar maâlî ile muttasıf bir kahraman fırkasını terbiye etmeğe Celâleddin Harzemî'den başka kim muktedir olabilirdi?"

Celâleddin'in cür'eti, cesâreti, teşkîlâtçılığı, askerliği inkâr edilemezse de politik tarafının çok kudretli olduğu iddia olunamaz. Bu sebeple büyük devletimizin kuruçusu olan Osman Gâzi ile mukayesesi bile imkânsızdır. Nitekim Kemal Bey de böyle bir fikre sâhip olmamış; aksine Osman Gâzi'nin "tabiatın asırlarca uğraşarak ancak bir tanesini vücûda getirebileceği büyük devlet kurucuları arasında müstesnâ ve imtiyazlı bir mevkie sâhip olduğunu" ileri sürmüştür. Bu husustaki mütalâası da şöyledir:

"Osman Gâzi ekser devlet müessisleri gibi büyük bir kişvergîr olmadı; fakat milletin kuvvâ-yı maddiyesini bir dâire-i mahdûde içinde tezyîd ede ede cihangîr olacak bir devlet hazırladı. Pâdişahın mazhar olduğu harikaların en büyüğü ise maâlî ve mefâhiri etvâr ve ef'âlinde sâdeleştire sâdeleştire harc-ı âlem tâbiri ile vasfolunabilecek bir dereceye getirmesidir ki, verdiği ders-i terbiyeyi kabul etmek avâma göre fikirleri ve tabiatı zorlamaya ihtiyaç göstermeyen hayırlı gâyelerden olmuş; o cihetle etrafında az zaman içinde bir 'cemiyet-i fâzıla' vücûda gemiştir. O terbiyenin te'sîri, o cemiyet-i fâzılanın tevârüs-i ahlâkı sâyesinde bu saltanat teessüs etti. Dünyanın en güzel noktalarından ve bahr ü berde galebe ve azametiyle zamanının en büyük saltanatı olduğunu yâr u ağyâra tasdîk ettirecek derecelerde i'tilâ eyledi. Emeviye, Abbasiye, Gazneviye, Selçukiye, Cingiziye, Timuriye gibi cihangîr devletlerin hiçbiri yoktur ki, nihâyet iki asır kadar pâyidâr olduktan sonra, inkıraz veya tefrikadan kurtulmuş olsun. Halbuki o terbiyenin mahsûlü olan saltanat-ı seniyenin devr-i istilâsı üç asırdan ziyâde imtidâd etmiştir. İşte Sultan Osman'ın bu mahsûsât-ı celîle ve muvaffakıyet-i fevkalâdesi pîş-i

nazara alınınca, tabiatın asırlarca it'âb-ı istidâd ederek ancak bir tanesini vücûda getirebildiği müessisîn-i devlet arasında yine kendisine mahsûs bir mevki-i imtiyaza nâil olduğu sâbit olur. Müessis-i devlet tarafından ahkâm-ı şer'iyenin ulemâ-yı islâm kuvvetiyle icrâsına ma'tuf olan hikmet, saltanat-ı Osmaniyeyi tâ kıyâmete kadar pâyidâr olacak bir esas üzerine binâ eylemiştir."

Osmanlı genişlemesinin adım adım ve kısa müddet içinde azametle inkişâfında başta devlet reislerinin büyük nufûz-ı nazarları ve kifâyetleri, üstün devlet adamlığı vasıfları, tebealarını ve etrafındakileri mukaddes gâyelerine sevkedişteki sonsuz kaabiliyetleri ve siyasî kıvraklıkları, ulemânın, tasavvuf erbâbının bu maksat için idealistçe gayretleri başlıca rolü oynamıştır. Osmanoğulları'nın açtıkları kudsî bayrak bütün Anadolu'nun, hattâ İslâm beldelerinin en müteşebbis, en idealist, en hareketli adamlarını etraflarına toplamış; bunların yerinde kullanılışı hayâl zannedilen bir işi hakîkat yapmıştır. Bunun en büyük şerefi ise İslâm dünyasının yetiştirdiği en büyük adamlardan biri sayılmaya lâyık olan Osman Gâzi'ye âittir. Osman Gâzi'nin reisliğini yaptığı cemiyet öyle bir maddî ve manevî hareket merkezi idi ki, bir elli sene sonra dünyanın en kudretli devletlerinden birine vücûd verdi.

ORHAN HAN GÂZİ

(1326-1360 M.; 726-761 H.)

Orhan Gâzi'nin Cülûsu ve Oğlu Murad'ın Doğumu

Orhan Gâzi tahta cülûs edince, şehzâdeleri Murad'ın doğumu müjdesini aldı. Böylece Osman Gâzi tarafından Karacahisar'ın zabtı ile Orhan'ın doğumu nasıl aynı âna rastladıysa, Bursa'nın zabtı ile Murad'ın doğumu da aynı zamana tesâdüf etti ki, garip bir tevâfuktur.

Aydos, Semendire, Akçakoca, Kandıra'nın Fethi

Orhan Gâzi cülûsu müteâkip, büyük birâderi Alâeddin'i "paşa" unvanıyle vezârete getirdi[1]. Aynı sene içinde Aydos ve Semendire fethedildi. Birin-

1 Rivâyetlere göre, Orhan Gâzi, büyük birâderi Alâeddin'e reis olmasını teklif etti ise de o kabul etmemiş, "Kardaş! Atamızın duâsı ve himmeti senün iledür. Anunçün kim kendi zamanında askeri sana koşmuş idi. İmdi reislik dahi senündür" demişti. Bâzıları Orhan'ın Şeyh Edebâlî'nin kerîmesi Mal Hatun'dan olduğunu, Alâeddin'in ise her hâlde câriye mahsûlü bulunduğunu, bu sebeple Türk an'anesine göre Orhan'ın riyâsete daha lâyık olduğunu, onun için tahta geçtiğini söylerler. Bu görüşü kabul etmek mümkün değildir. Yalnız bilinen bir şey varsa, Osman Gâzi'nin Alâeddin'e Bilecik Beyliği'ni tevcîh ettiği, kayın pederi için orada bir tekke yaptırıp şehzâdenin terbiyesini ona tevcih ettiğidir. Bu, Alâeddin Paşa'nın mülkiye cihetine sülûk ettirileceğine işârettir ki, vukûat da onu göstermiştir. Kendisine izâfe edilen "paşa" unvanının da "pây-ı şâh", "şâh kulu", "baş ağa" gibi hükümdar hizmetinde ve yakınında bulunacağına delil teşkil eden bir tâbir olduğu söylenebilir. Bu tâbir o zaman askerî bir mânâ ifâde etmiyordu.

cisinin Abdurrahman Gâzi vasıtasıyle ve kale tekfurunun kızının bir rüyâ görerek kendisine âşık olup, onu taşa sarılı mektupla dâvet etmesi ve içeriye alması sûretiyle vukû bulduğu, Orhan Gâzi'nin iki sevgiliyi birleştirdiği rivâyet edilirdi. Bu fütûhat Akçakoca ve Konur Alp marifetiyle yapılmış; birincisi Sakarya'nın batısında faaliyet göstererek, buralara adını vermiştir. Bu gâzinin fethettiği yerler hâlâ Kocaeli nâmıyle anılmaktadır. İkincisi de, fethettiği yerlere "Konrapa" denilerek nâmı hâlâ yâd edilen büyük bir azîz olmuş ve 1328 M./728 H.de dâr-ı bekaaya göçmüştür. Akçakoca Kandıra'da, Konur Alp da Akyazı'da gömülüdürler. Bu gâzilerin fütûhatı sâyesinde Karadeniz'e çıkılarak Bizans doğudan tamamen çevrilmiştir.

"Yaya" İsmiyle Dâimî Ordu Teşkili, Para Bastırılması

Orhan Gâzi devletin merkezini Yenişehir'den, çok ehemmiyetli saydığı Bursa'ya nakletmiş; kendi nâmına para darbettirmiş, "Yaya" ismiyle dâimî bir ordu teşkîli yoluna gitmiş, bu piyâde askerinin yanında "Müsellimîn = Vergiden muaf" nâmıyle bir süvârî teşkilâtı kurmağa başlamış; böylece devlet müesseselerini tanzîm etmiştir. Bunların teşkîlinde kendisine en büyük yardımı, vezîri olan birâderi yapmışlardır.

"Osmanlı Devleti'nin Bânîsi: Orhan Gâzi"

Orhan Gâzi, Osmanlı hükümdarlarının en büyüklerinden biri olarak görünmektedir. Yaptığı işler büyük askerî ve idarî dehâsını açıkça göstermektedir. Tevessül ettiği tedbîrler, kurduğu ve kurmaya teşebbüs ettiği müesseseler, kendisini, orta zamanların değil, yeni çağların devlet müessisleri arasına sokabilecek kadar büyük ve azametlidir. Bu sebeple İdrîs-i Bitlisî ile diğer bâzı müverrihler kendisini, âdeta Osmanlı Devleti'nin başlıca bânîsi olarak gösterirler. Orhan Gâzi'nin âdeta her işi hesaplıdır, her hareketi muntazamdır. Gâyesine temkînle, metânetle adım adım gider. Çıkan fırsatlardan ânında istifâde eder; bâzan bunların oluşması için tâli' vak'alardan istifâde ederek, bizzat çalışır.

İzmit'in Fethi

Gâzi hazretleri, önce pederlerinin başladığı fetihleri ikmâl ile uğraştı ve onun hedefi olan İznik ve İzmit'e mübârek nazarlarını tevcîh ettiler. Şark Kayserleri, bu iki kalenin muhâfazasına büyük ehemmiyet veriyorlardı. Bi-

rincisi Hıristiyanlığın en mukaddes beldelerinden biri olarak görülüyor; ikincisi fırtınalardan mahfûz büyük bir liman olduğu gibi, Kostantıniyye'nin anahtarı olarak da sayılıyordu. İstanbul'un kuşatılabilmesi için, muhakkak surette, deniz kuvvetine ve donanmaya ihtiyaç vardı. Bu donanmanın inşâsı için de İzmit, muhakkak surette lüzûmlu idi. Bu husûsu gâyet iyi anlamış olan Bizans imparatorları da buraların idâresini ancak âile fertlerine veriyorlardı.

O sırada İzmit'te Gazan Han'a takdîm edilen prenses Mari'nin birâderi Kaloyanis muhafızlık vazîfesini uhdesinde bulunduruyordu. Bu şehrin muhâsarasına başlamadan evvel Orhan Gâzi, etrafa akınlar yaptırmış; bu suretle şehri, civarından vurarak yardım imkânlarını azaltmıştı. İznik'i muhâsara eden Gâzi, Boğaziçi'ne kadar da bir çapul yaptırdı. Bu hareketler Bizans'ı harekete geçirdi ve İmparator III. Andronikos Paleologos, alelâcele bir ordu toplayarak, Maltepe (Plenekon) yâhut Tavşancıl'a vardığı zaman, Türk ordusuyla karşılaşıp ric'ate ve sonra da kahredici bir hezîmete uğradı. İmparator yaralanıp, halı içinde kaçırılarak gemisine nakledildi ve İstanbul'a götürüldü.

Bu muhârebede Orhan Gâzi 8000 kişilik ordusunu, tepeler arasına yerleştirerek, bir kısmını saklayıp; önce 300 kadar süvâri ile ok hücûmu yaptırmış, bu hücûmu bir kaç defa tekrarlatıp düşmanı şaşkına çevirdikten ve yıprattıktan sonra esas hücûmla tamâmen bozmuştu. Bu, Moğol harp taktiğine benzeyen bir tâbiyedir ve Hammer, Osmanlı ordusunun çok iyi bir harp tekniği tatbîk ettiğini söyler.

Bundan sonra Orhan Gâzi, büyük bir sür'atle İzmit'in muhâsarasına başlayıp, önce buranın kilidi addedilen Koyunhisar'ı, kumandan Kaloyanis'in, askerlerini teşvîk maksadıyle çıktığı burçtan, okla öldürülerek düşürülmesi sâyesinde fethetti. Kaloyanis, İzmit'i hemşiresine emânet edip, buraya gelmişti. Ölünün kesik başı mızrağa takılıp İzmit kalesi önünde teşhîr edilince; ümîdleri kırılan muhâfızlar, serbestçe çıkmak şartıyle orayı teslîme râzı oldular. Prenses bir gece bütün eşyâsını, malını, gitmek isteyenleri alarak, Türkler'in muhâfazasında kaleyi terkedip, gemiyle İstanbul'a çekildi. Türkler bunların "bir çöpüne dahi dokunmayıp" ahde vefâlarını ve adâletlerini gösterdiler. Bu sûretle Latin istilâsında Bizans İmparatorluğu'nun merkezi ve taht şehri olan İzmit gibi ehemmiyetli bir liman, Osmanlı memleketlerine ilhak edildi (727 H./1327 M.). Aynı zamanda da Moğol-Bizans ittihadı hiçbir netîce vermemiş oldu.

İzmit'in fethi, yukarıda söylediğimiz sebeplerden dolayı çok ehemmiyetli ve mühimdir. İzmit fethinin bir netîcesi olarak ve onun tamamlanması zımnında Hereke de fethedildi. Kiliselerin bâzısı câmiye ve medreseye çevri-

lerek, hayrât inşâsına başlandı. Bizans târihleri fetih târihini daha sonra gösterirlerse de, Osmanlı mehazları yukarıdaki târihi verirler.

Bu arada Karamürsel, İzmit Körfezi'nin güney sâhillerini fethettiğinden, bu yerler kendisine timar olarak verildi ki, hâlen bir kazâ merkezi, o gâzinin ismiyle anılmaktadır.

İznik'in Fethi

Sonra İznik şehri tazyîk edilerek, muhâsara sıklaştırıldı. Şehir etrafındaki küçük kaleler düşürülerek, köylerle olan iâşe yolları tamâmen kesildi. İznik kalesi bir tarafını göle dayadığı için yardım alabilme mevkiindeydi. Etraf tamâmen çevrilip, kaleye yardım götürecek kayıklar zabtedilince, şehirde açlık tehlikesi baş gösterdi. Müdâfîlerin İstanbul'dan yardım ümîdlerinin de kırıldığını haber alan Orhan Gâzi, büyük bir kuvvet ile kale önünde göründü. Gâzi keskin nazarıyle meyvanın olgunlaştığını görmüştü. Maksadı, harble fetihten ziyâde, büyük bir nümâyiş yaparak muhâfızları korkutmak ve teslime râzı etmekti. Muhâfızlar serbestçe çıkıp gitmek şartıyle, kaleyi teslim ettiler.

Hammer, Orhan Gâzi'nin buradaki davranışını "âlicenâbâne ve zafer haklarını akıllı bir siyâsetle terketmesini bilen hükümdarın hesaplı hareketi" olarak görür.

Âşık Paşa-zâde de Orhan Gâzi'nin "mürüvvetin gazâdan efdâl" olduğunu söyleyerek bu yolu tuttuğunu, bundan dolayı bir çok kişinin müslüman olduğunu, tekfurla bâzı adamlarından başkasının şehri terketmediklerini, şehirde erkekleri ölen dul kadınların rızâlarıyle gâziler tarafından alınmasını emrettiğini, böylece hareket edildiğini yazar. Ayrıca Gâzi'nin Yenişehir kapısında bir imâret yaptırdığını söyleyerek: "İmâretin kim kapısı açıldı ve taâmı kim pişdi, Orhan Gâzi evvel kendi mübârek eliyle üleştirdi. Çırağın dahi evvel kendi yakdı." der. Bu suretle onun şefkat ve merhametini, halk hizmetinden ne derece zevk aldığını, saltanatı halka hizmetkârlık makamı olarak gördüğünü, garipler babası olduğunu anlatır. Böylece Osmanoğulları'nın halkın kalbinde taht kuruşlarının sırlarına da işâret eder.

İlk Defa Yüksek Dereceli Bir Tedrîs Müessesesinin Temeli Atıldı

İznik o zaman büyük bir şehir olup, hıristiyanlarca akîdelerinin tesbit edildiği iki büyük Konsül'ün toplantı mahalli olması dolayısıyle de mukaddesti. Bu toplantıların yapıldığı târihî Ayasofya Kilisesi câmiye çevrildi. Bir

manastır da medrese yapıldı ki, ilk defa yüksek dereceli bir tedrîs müessesesinin temeli de böylece Orhan Gâzi tarafından atılmış oldu. Bunun ilk müderrisi meşhûr fakîh Dâvud-ı Kayserî'dir ki, sonradan kendisine Tâceddîn-i Kürdî ve Alâeddîn Esved (Kara Hoca) halef olmuşlardır.

İznik aynı zamanda Anadolu Selçukluları'nın da taht şehriydi ve Bizans'ın ikinci büyük beldesi addediliyordu. Bu suretle Selçuklular'ın Anadolu'da birinci pâyitahtı Osmanlılar'da, ikinci pâyitahtı da Karaman Beyliği'nde bulunuyordu. Bu durum, ileriki ihtilâfların sebebi olarak görünür.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin ilk vezîri sayılan Alâeddin Paşa vefat ederek, Osman Gâzi türbesine defnedilir ve yerine Süleyman Paşa tayin edilir (732 H./1331 M.). Alâeddin Paşa bâzı idarî ve askerî hususlarda, devlet teşkilât ve müesseselerinin tanzîminde Orhan Gâzi'nin en büyük bir yardımcısı olarak göze çarpmaktadır.

Karesi Beyliği'nin İlhakı

Osmanlı mülkü batıda tabiî hudutlarında değildi. Burada da hudutları denize dayamak mecburiyeti vardır. Peygamber'den beri Kostantıniyye'yi fethetmek arzusu bütün Arap ve Türk sultanlarının en mukaddes emeli olarak görünüyordu ve bilhassa gâziler devleti olan Osmanlılar, bunu tahakkuk ettirmek için çalışıyorlardı. 1071 Malazgirt muhârebesinden beri gazâ bayrağını dalgalandıran Türk sultanlarının değişmez gâyesi bu olmuştur. Evvelce yapılan tecrübeler İstanbul'un öyle kolayca fethedilecek bir şehir olmadığını göstermişti. Bunun şartlarından biri de Çanakkale Boğazı'na hâkim olmaktı.

Osmanlı mülkünün batısında Karesi emâreti vardı, hem onlardan daha kıdemli, hem de daha geniş idi. Orhan Gâzi bu beylikle gâyet dostâne geçiniyordu. Bu dostluk o kadar ileri idi ki, Karesi emîri Aclan Bey "gazâ ile ülfet etmesi için" ikinci oğlu Dursun Bey'i onun terbiyesine verecek kadar samimiyet göstermişti. Aclan Bey'in vefatına kadar iş böylece kaldı. Onun vefatı, Karesi mirâsı meselesini ortaya çıkardı. Aslında bu mesele, emîrin vefatı ve saltanatta hak iddia edenlere de bağlanamaz. Asıl mesele, Osmanlı kuvvet ve miknetiyle beraber, onların açtığı gazâ ve mücâhede bayrağının câzibesi, gâzi sultanların adâleti ile İslâm dâvâsına garazsız, ivâzsız; tam bir ihlâsla bağlanmaları ve siyasî tevhîdi temsîl etmeleriydi. Bu onlara kılınçlarının kudretinden daha te'sîrli bir silâh olarak ülkeler kazandırmıştır. Candaroğulları'nın iltihakının, sonraki asırlarda da Cezâyir'in ve Kürdistan'ın makaam-ı hilâfet ve saltanata bîâtının sebebi buydu. Karesi Beyliği ümerâsında da bu

hal görülüyordu. Buranın namlı kumandanlarından Hacı İlbey, Ece Halil Bey, Fâzıl Bey gibi büyük siyasî vahdetin pervâneleri olan, İslâm'ın ittihad emriyle hareket eden muazzez adamlar, bu emâretin kuvvetlerini, Osmanlıların açtığı gazâ bayrağının altında toplamak istiyorlardı. Bunlar, ahâlinin de arzûsu üzerine, Aclan Bey'in yerine geçen büyük oğlunun idâresizliğinden şikâyetle, Orhan Gâzi'nin nezdinde bulunan Dursun Bey'in münâsip bir kuvvetle gönderilmesini iltimas ettiler. Orhan Gâzi Dursun Bey'in de talebi üzerine bu arzûya karşılık verdi. Osmanlı kuvveti Karesi vilâyetinde büyük bir merâsimle karşılandı. Ahâlinin ve vükelânın arzûsu Osmanlı birliğine iltihaktı. Fakat Orhan Gâzi, çok uzak görüşlü ve gâyet hesaplı bir zât olduğundan, hâdiseler hazırlanmadan, bunu zorla yapmazdı, yapamazdı. Ufak bir zümre de olsa, muhâlefet celbetmeyi uygun bulmazdı. Çünkü bunun meydana getireceği reaksiyonun tâmir edilmez yaralara sebebiyet vereceğini bilirdi. Bu esas, Osmanoğulları'nın Anadolu beyliklerine karşı tâkip ettikleri birleştirme siyâsetinin başlıca prensibiydi.

Temur Bey, Bergama kalesine kaçıp kapandı. Burası muhâsara edildi. Orhan Gâzi iki birâderin konuşup anlaşmasını münâsip gördü ve ne karar verirlerse, onu kabul edeceğini vaad etti. Lâkin müzâkere esnâsında Dursun Bey, birâderi tarafından katledildiği için, kaatil cezâlandırılıp; Karesi de Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi. Bütün halk bu kararı büyük bir sevinçle karşılayıp azîm şenlikler yaparak kutladılar. Bu suretle Osmanlı ülkesi bir sene zarfında iki misli genişlemiş oluyor; Çanakkale Boğazı kontrol altına alınma yoluna giriyor; Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçişleri an meselesi hâlini alıyor; İstanbul'un fethi için bir adım daha atılmış bulunuyordu.

Süleyman Paşa, Karesi Sancak Beyliği'ne tayin edildi ve eski emîrler yerlerinde bırakıldı (737 H./1337 M.).

Orhan Gâzi'nin Hutbelerde "Emîr" Unvanıyle Anılmaya Başlanması

Orhan Gâzi bir taraftan bu fetihlerle uğraşırken, diğer taraftan da devleti, dâhilî müesseselerle sağlamlaştırıp teşkîlâtlıyordu. Yukarıda da söylediğimiz gibi önceki icraatı sikke, kıyâfet ve asker hususlarına âittir. Hutbelerde nâm-ı şâhâne "emîr" unvanıyle yâd edilmeye başlanmıştır. Sultan Yıldırım Bâyezîd zamanında bunun yerine "Sultan" unvânı kullanılacak, Fâtih'in İstanbul'u fethinden sonra da "Sultânü'l-Berreyn ve Hâkanü'l-Bahreyn" vasfı ilâve edilecek; Yavuz Selîm Han'ın hilâfeti almasıyle de "Halîfe-i Müslimîn, Emîrü'l-Mü'minîn, Hâdimü'l-Haremeyn-i Şerîfeyn" tâbirleri kullanılacaktır. Osmanoğulları'nın sonuna kadar hutbelerde onların nâm-ı şerîfleri artık bu tarzda yâd edilecektir.

Orhan Gâzi'nin bu icraatlarında kıyâfet de, bir karara rabtedilerek, askerlere ve maiyet memurlarına beyaz keçeden külâh giydirildi. Adliye işleri ıslâh edilerek, Osman Gâzi'den beri gelen usûl sağlamlaştırıldı. Ulemâya ve meşâyihe çok itibar edilerek, bunların halk üzerindeki nufûzları; dolayısıyle de millet nazarında devletin sevgi ve muhabbeti artırıldı. Bu hâl, İslâm memleketlerinin her tarafından bir ulemâ ve meşâyih akınına sebep olarak, Osmanlı ülkesi bir ilim kapısı ve tasavvuf dergâhı hâline geldi. Dâimî ordunun ve meslek askerliğinin kuruluşu, fiilî kuvveti de saltanata rabtettiğinden, Osmanlı sultanlarının kuvvet iktidarları birden en yüksek dereceye ulaştı ve kendilerine kudsî bir mevki verilir oldu. Dîvân-ı hümâyûn'un da temelleri atılarak, bir meşveret meclisi hâlinde sultan, sancak beyleri, vezîr ve kadı'dan müteşekkil, müşâverede bulunur bir şûrâ taazzuv ettirildi. Devlet işlerinde ve adlî umûrda şer'î esaslara tamâmen riâyet edilerek, İslâm fıkhının esasları tatbîk edildi. Fethedilen şehirlerde câmiler, medreseler, imâretler inşâ edilerek, bu hayır müesseselerinin gelecekleri vakıflarla temin edildi.

Üsküdar ve Kadıköy'ün Fethi

Bu arada Orhan Gâzi Bizans işlerine de karışarak, oradaki ihtilâfları lehine kullanmağa başladı. Bizans tâcını zabtetmek isteyen Yuvanis Kantakuzines'e yardım ederek, bu arzûsunu gerçekleştirdi. Bunun kızı Teodora ile siyâsî bir evlenme yaparak, Bizans mîrâsına konma kapılarını açmış oldu (747 H./1346 M.). Sırp Kralı Duşan'a karşı İmparator'u desteklemek, onu kızı ile görüştürmek için Üsküdar'a bir dostluk seyahâti yaptı (748 H./1347 M.). Cenevizlilerle müttefik olan Orhan Gâzi'nin, rızâsı hilâfına ve aralarındaki anlaşmanın aksine, İmparator'un Venediklilerle anlaşması karşısında, Üsküdar ve Kadıköy fethedilerek Osmanlı ülkesine dâhil edildi (753 H./1352 M.). Bir müddet sonra Gerede Beyliği işgâl edilerek, Ankara'ya sefer yapıldı.

Bu sıralarda, dâhilî işleri tanzim edip Karesi Beyliği'ni düzenleyen ve nizâma koyan Orhan Gâzi, büyük bir keşmekeş içinde bulunan Trakya bölgesine el atmak, böylece Bizans'ın deniz yolunu kontrol imkânını elde etmek istemişti. Fırsatlardan istifâdeyi hiç kaçırmayan Gâzi hazretleri, Rumeli'nin durumunu buna müsâit görüyordu. Buna, Kantakuzinos'a yardım için oralara gönderdiği kuvvet kumandanı Süleyman Paşa'yı ve Karesi ümerâsını memur etti. Osmanlılar o sıralarda donanmaya mâlik idiler ve buna, İzmit fetholunmadan evvel Karamürsel Alp memur edilip, gemi inşâsına da başlanmıştı. Şark Kayserliği (=Doğu Roma İmparatorluğu) Balkan kavimlerinin hücûmlarını, ancak onlar arasındaki ihtilâflardan istifâde ederek def' ediyor;

yahut Anadolu Beylikleri'nden yardım talep ediyordu. Bu sûretle Rumeli'nin her yerinde karışıklık, yağma, kıtâl, açlık, anarşi ve zulüm hüküm sürmekteydi. Burada yaşayan ahâli nizâmı ve adâleti sağlayacak kudretli bir el arıyordu. Bu el, Karesi'yi ilhak etmiş Osmanlılar'dan başkası olamazdı.

Gelibolu Kalesi'nin Fethi ve Rumeli'ye Geçiş

O büyük dehâsıyle bütün bunları gören ve İstanbul fethine ağır adımlarla yürüyen Orhan Gâzi, zamanın geldiğini düşünerek kararını verdi. Süleyman Paşa, kumandanları bulunan Hacı İlbey, Ece Bey ve Fâzıl Bey'le müşâvere ederek„karşıya geçme faâliyetine giriştiler. Önce karşıya küçük bir kuvvetle çıktılar. Çimpe kalesini düşürerek bir köşe başı tuttular. Sonra büyük çıkarma hareketini icrâ ederek, ânî baskınla Gelibolu kalesini fethettiler (755 H./1354 M.)[2]. Bu sûretle Gelibolu yarımadası fethedilmiş oluyordu.

Bu hâdise, Bizans'ta taht kavgalarına sebep olarak, İmparator'u tahtından etti. Süleyman Paşa Bolayır'ı, Şarköy'ü, Malkara ve Keşan'ı aldı. Maiyetinde bulunan kardeşi Murad Bey de 1357'de Çorlu'yu zabtetti.

Bir taraftan bu fütûhat devam ederken, Türk sivil ahâlisi de yeni alınan Gelibolu'da iskân ettiriliyor; Rumeli'de Türk nüfûsu çoğaltılmaya çalışılıyor-

---

2 Bizim târihlerimizde kaydedilmiş olan Rumeli'ye sallarla geçiş, köşebaşı tutmak için düşmanı tedirgin etmemek maksadıyle icrâ edilmiş bir askerî taktîk ve hile olarak kabul edilebilir. Çünkü Orhan Gâzi donanma kurulmasının büyük ehemmiyetini kavramış ve yukarıda da yazdığımız gibi, İzmit fethinden evvel Karamürsel Alp'ı buna memur etmiştir. Nitekim Le Bue da târihinde buna işâret etmekte ve şöyle demektedir: "Süleyman, bu sefer için denizcilik fenninde henüz acemi olan barbarlardan umulmayacak derecede kuvvetli bir donanma hazırladı. Kantakuzinos'un ısrarı üzerine, evvelce Rumlara bırakmış olduğu şehirlerin büyük kısmını ve ezcümle Gelibolu'yu aldı. Rivâyet ederler ki, Juannis Paleologos Gelibolu'nun alındığını işittiği zaman, milletin felâketleriyle istihzâ etmemesi lâzım gelen bir hükümdarın ağzına yakışmayacak bir söz sarfetmiş 'Türkler, olsa olsa bir domuz ağılı aldılar' demiş. İmparator'un bundan maksadı, Gelibolu'nun müdâfaasına yarayan Domuz Hisarı'nı îmâ imiş. Halbuki Gelibolu, Bizans'ın en kuvvetli anahtarı idi ve Adalar Denizi'nden İstanbul'a giden boğazdan geçilmesine Gelibolu mâni oluyordu." Bundan da anlaşıldığına göre, Türkler'in o devirde az çok bir deniz gücü mevcuttu. Nitekim Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* nâmındaki eserinde, M. Sanodo'ya 1328 eylûlünde yazılmış bir mektuptan bahsetmekte ve bunda "Şâyân-ı hayret sûrette iddiaları artan Türklere bir çâre bulunmadığı takdirde Eğriboz ve Akdeniz adalarının hepsinin mutlaka bunlar tarafından ele geçirileceğinin muhakkak" görüldüğünü kaydetmektedir. Şu vaziyete göre "Rumeli'ye geçiş"ten 27 sene evvel dahi, Türk kudreti ve azameti açıkça görülebilmekte; hedefleri tâyin edilmektedir. Tabiî bunları donanmasız tahakkuk ettirmenin imkânı olmadığından, o devirdeki Türk deniz gücünün de hatırı sayılır bir derecede olduğu kabul edilmek lâzımdır. Bu sebeple donanma kuruculuğunu da Orhan Gâzi zamanından başlatmak lüzumludur kanaatindeyiz.

du. Târihler bu sırada vukû bulan zelzelenin de bu fetihleri kolaylaştırdığını ifâde ediyorlar. Bu, Hammer'e göre, Türkler'in Rumeli'ye geçişlerinin 19'uncusu ve Osmanlılar'ın ise 17'nci ve son geçişidir. Müverrihlerimizin "Rumeli'ye mürûr" diye adlandırdıkları bu hareket, Türk târihinin çok büyük vak'alarından biridir. Bu, İstanbul'un fethi, Rumeli'nin Türkleşmesi, Osmanlı cihân devletinin kurulması yolunda atılmış ileri bir adım olarak mütalâa edilmelidir. Osmanlı Devleti böylece üç deniz ve iki kıt'a üzerinde kök salarak, büyük bir jeopolitik üstünlüğe kavuşmuş oluyordu.

Türkler'in Rumeli'ye geçişleri ve burada sağlam bir şekilde yerleşmeleri Batı dünyasında derin endîşelere sebep olurken, İslâm âleminde büyük bir sevinç uyandırmıştır. Haçlı Seferleri'nin korkunç tahrîbâtını ve acı sonuçlarını unutmamış olan Anadolu beylikleriyle, Memlûk hudûdu dâhilindeki müslüman umûmî efkârı bu muvaffakıyetten sürûr duymuşlardır. Bu muvaffakiyet bir zafernâme ile Mısır'a bildirildiğinde, burada hükümdar olan el-Melikü'n-Nâsır Nâsıreddin Hasan (1354-1361); Osmanlılar'ın Gelibolu muzafferiyetlerini münâdîlerle bütün halka ilân etmiş ve Kalavun nâmında bir zâtın riyâsetinde bir sefâret hey'eti göndermişti. Şu husûs, sonraki netîceleriyle Türk târihinin en büyük dönüm noktalarından biri olan Rumeli'ye geçişin, o zamanki İslâm dünyasında dahi büyük bir heyecanla tâkip edildiğinin delîlidir. Bu hey'etin kabûlü münâsebetiyle büyük ziyâfetler verilmiş ve askerî gösteriler tertîb edilmiştir. Kalavun, Orhan Gâzi'ye, biniciliğe dâir yazdığı eseri bizzât takdîm etmiştir. Bu eserin hemen Türkçe'ye tercümesi Gâzi tarafından emredilmiştir. Ayrıca Mısır sefâret hey'etine dâhil Hacı Nemî nâmında bir tîrendâz da hünerli atışlar yapmıştır. Yaşlanmış olan Orhan Gâzi de kendi yayı ile bir kaç sefer ok atmış ve sonra bunu meşhûr okçuya hünerlerini göstermesi için vermiştir. Bu, artık yaşlanmış olan Gâzi'nin silâh kullanmadaki mahâreti ile bedenî kuvvetine işâret eder.

Süleyman Paşa'nın Vefâtı

Fethedilen topraklardaki ahâliye Osmanlı adâlet ve müsâmahasını, kat'î din ve vicdan hürriyetini tattıran Süleyman Paşa, bir kazâ netîcesi dâr-ı bekaaya göçtü (760 H./1359 M.). Bolayır'daki türbesine gömüldü[3].

---

3 Bu türbe millî bir ziyâretgâh olup, Sultan II. Abdülhamîd tarafından yeni baştan îmâr edilmiştir ki, yanında yine onun tarafından yaptırılan, fakat garip bir tecelliyle karşısına çıkarılan Nâmık Kemal'in kabri vardır.

Orhan Gâzi'nin Vefâtı

Zâten iyice yaşlanmış bulunan Orhan Gâzi, oğlunun ölüm acısının da buna eklenmesiyle, âlem-i fenâdan bekaa âlemine rıhlet etti (761 H./1360 M.). Vefâtında 79 yaşlarında bulunduğu rivâyet edilmektedir. Kendileri Osmanlı sultanlarının en büyüklerinden biridir. Uzuna yakın orta boylu, yakışıklı, tatlı mâvi gözlü, sarıya yakın kumral sakallı, güler yüzlü, yüksek alınlı, geniş göğüslü, beyaz tenli idiler. Burunları bu hânedanın karakteristik bir vasfı olarak devam etmekte olduğu şekilde idi. Müverrihler buna "enf-i Osmanî" nâmını vermektedirler. Gazap ve hiddet eseri göstermeyip, kimsenin kalbini kırmadıkları, hakşinâs oldukları, herkesin muhabbet ve sevgisini kazandıkları rivâyet edilir.

Pederlerinden kalan devleti hemen iki misli büyütmüşler, her işlerini hesaplı ve kitaplı yapmışlar; Türk beyliklerini ilhak ve Anadolu'dan gelen Türkmenlerle diğer İslâm muhâceretini teşvîk ederek, unsurların muvâzenesini sağlamışlardır. Ahâlinin maddî durumu zamanlarında çok tekâmül etmişti. Nişancı Mehmed Paşa, *Tevârîh-i Selâtîn-i Osmaniye*'sinde "İyi adamlardan yoksulluk, âcizlik ve zarûret tamâmen kalktı. Öyle ki, kendilerine vâcib olan zekât ve sadakayı verecek, iyilik yapacak kimse bulamıyorlardı" demekle, bu iktisadî refaha işaret eder. Şükrullah da *Behcetü't-Tevârîh*'inde onun ulemâyı tuttuğunu, eli açık olduğunu söyleyerek "Savaş gününde ise sanki Sâm ve Nerîmân'dı okundan kazâ, kılıncından ölüm ders alırdı. Mü'mine rahmet, kâfire zahmetti. Muhârebedeki şöhreti Bursa'dan Sırbistan'a ve Macaristan'a erişmişti." der.

Büyük İslâm seyyâhı İbni Battûta da "Türkmen meliklerinin en ulusudur; yüze yakın kalesi vardır" demekle, onun kudretini ve kuvvetini anlatır.

Orhan Gâzi kudretli bir asker, büyük bir teşkîlâtçı, halka ve milletine hizmeti dînî bir vecîbe addeden, her işini ihtiyatla yapan, tedbîrli, fırsatlardan dâima tam ve kat'î sûrette istifâde etmesini bilen, derin bir siyasî nazara ve uzak görüşe sâhip kıymetli bir devlet adamı idi. Kararlı bir sabırla mümtaz idi. Son derece dindardı ve ilâhî emirlere bağlılığı nefsi için mutlak bir vecîbe sayardı. Neşrî onun hakkında "ehl-i ilmi ve huffâzı severdi. Huffâza ve ehl-i vezâyife ulûfeyi bu ta'yîn etti. Hattâ kuzâta dahi ulûfe ta'yîn etti. Tâ kim kimesneden nesne almayalar. Orhan zamanında fıkara müreffehu'l-hâldiler; hattâ zekât verecek kimse bulunmaz oldu." demektedir. Rum târihçisi Chalkondilis de Gâzi'yi şöyle anlatmaktadır: "Gâyet nâzik ve bilhassa gâzilere, sanatkârlara ve fakîrlere karşı cömertti. O derecede ki, hiç kimseden sadaka esirgemezdi. Dindar, adâlete tutkun, mücâhitlere hürmetkârdı. Bunlara evler yapırır: rızıklarını te'mîn ederdi. Bursa'da bir mektep yaptırdı;

bütün gençleri burada yetiştirdi. Âlimlere rağbet ederdi. Fikri gâyet ince idi, bilhassa harb işlerinde icâd fikrine de mâlikti. Hıristiyanlara kendini sevdirmek için, onlara karşı dâima hayırhâh, cömert ve nâzik davranır ve maksadına da nâil olurdu." Şu kaynağın Orhan Gâzi'yi "bilhassa harb işlerinde icâd fikrine mâlik" olarak göstermesi mühimdir. Memleketin genişlemesinde âdil, insanî, siyasî vasıflarının yanında bu yüksek askerî tarafının büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hammer de kendisinin âdil, şecaatli, muharip ve mâhir pâdişah olduğunu yazmakta, bir hükümdarda nâdiren görülen şiddet ve hilimle muttasıf bulunduğunu kaydetmektedir. Aynı müellif onun pederinden ziyâde medenîleşmeğe delâlet eden bir hâli olduğunu söylemekte, sağ kulağının altında bir alâmet olduğunu, bunun şarklılarca büyük bir güzellik sayıldığını anlatmaktadır. Iorga onun "babası gibi bir kahraman olduğunu, devamlı olarak fütûhat peşinde koşan bir tabîata sâhip olmadığını, kanaatkâr, son derece hesâbî ve mütefekkir olduğunu" kaydetmektedir.

De la Croix onun "zeki, şecâat ve hüsn-i tedbîr ile tanınmış bulunduğunu, bu vasıfta bir adamın Rum İmparatorluğu'nun düştüğü buhrandan istifâdede tabiî olarak muvaffak olacağını, bunda hiç şüphe bulunmadığını, kendisinin İznik fethinde mağlûp halka gösterdiği muâmelenin halkı mes'ûd ettiğini, bundan dolayı hicret etmediklerini ve bahtiyar bir hayat yaşadıklarını" yazmakta, "bu güzel davranışın sonraki pek çok muvaffakıyetin ve fütûhatın başlıca sebebi olduğunu" zikretmektedir.

Gibbons "kendisinin Hıristiyanlara cebren din değiştirtmek teşebbüsünde bulunmayacak kadar akıllı olduğunu, âdî bir akıncı gibi katliâm edip eziyet etmediğini, ne bir akıncı ne de bir istilâcı olmadığını" kaydetmektedir. Aynı müellif Osmanlılar'ın, Bizans ve Balkanlar'daki unsurlarla mukayese edildiğinde "bunlardan çok üstün olduklarını, tâze ruhlu, heyecanlı, tefessüh etmemiş insanlar" olduklarını yazmakta ve dînî müsamahaları hakkında da aynen şöyle demektedir: "Osmanlılar'ın toleransı ister siyâset, ister hâlis insâniyet hissi, ister lâkaydî netîcesi meydana gelmiş olsun, şu vâkıaya itiraz edilemez ki, Osmanlılar yeni zaman târihinde milletlerini te'sîs ederken dînî hürriyet umdesini temel taşı olmak üzere vaz'etmiş ilk millettir. Arası kesilmeyen Yahudi tâzibâtı ve engizisyona resmen muâvenet mes'ûliyeti lekesini taşıyan unsurlar arasında, Hıristiyan ve Müslümanlar, Osmanlı idâresi altında âhenk ve vifâk (uyum) içerisinde yaşıyorlardı." Buradan açıkça anlaşıldığı üzere, batılı bir müellif bizim, dünyada ilk defa dînî hürriyet ve inanç serbestîsini, vicdan masûniyetini temel taşı olarak vaz'etmiş ilk millet olduğumuzu kaydetmekte ve bunu yüceltmektedir. Bu husûs Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sadâkat gösterilen İslâmî ve insanî bir prensip olarak kalmıştır.

Gibbons'un bu görüşü, Avrupa'nın papaz zihniyetinin te'sîrinde kalıp,

mâzisini küçümseyen, hattâ ondan nefret eden bugünkü câhil ve hasta bâzı münevverlerce kabûl edilemezse de, bizim için mühimdir. Çünkü bizim için tamâmen düşmanlıkla dolu bir muhitte büyümüş bir adamın bunu yırtıp, insaflı görüşlere sâhip olması oldukça güçtür. Orhan Gâzi'nin gösterdiği bu âdil ve insanî davranış, bizim müelliflerimiz tarafından çok daha açık olarak zikredilir. Nitekim Hayrullah Efendi, onun için şöyle demektedir: "Gâzi-i müşârünileyh adl ü dâdı ol mertebe ilerletmişlerdi ki, bî-sebeb kimseyi rencîde etmeyip, hakaret dahi etmezlerdi ve mezheb ve i'tikad maddesi umûr-ı zâtiyeden olmak mülâbesesiyle hiç taarruz eylemeyip, hizmetlerinde her nevi eşhâs bulunup kemâl-i emniyet ve huzûr-ı kalb ile cansiperâne çalışırlardı. Fetih ve teshîr olunan ülkenin reâyâsına riâyet edip mal ve menâlini bağışlarlar idi."

Namık Kemal ise onun hakkında şöyle demektedir: "Sultan Osman bir devleti te'sîs için lâzım olan meziyyât-ı âlîyeyi câmi' olduğu gibi, Sultan Orhan da teessüs etmeğe başlamış olan bir devleti büyütmeğe elzem olan hasâil-i âliye ile mütehallî idi... Sultan Orhan hakîm idi, halîm idi... Mahare-t-i siyasiyede fıtratın bir atiyye-i mahsûsasına mazhar idi... İcrâ-yı adâletle bir muvaffakıyet-i kâmileye mâlik idi. Memleket zabtetmekte, halkı itaat ettirmekte şöhret-i insaf ve hakkaniyeti seyf-i şecaatle teşvîk eyledi. Yalnız İslâm mülkünde değil, Hıristiyan memleketleri içinde de Sultan Orhan'ın sâye-i hükûmetini kendi asabiyetlerinden, kendi milletlerinden olan hânedanların itâatine tercîh ederek rızâlarıyle Osmanlıların tâbiiyetine girmiş şehirler, eyâletler bulunurdu... Pederinin te'sîs etmiş olduğu mukaddes devleti cihangirlik mertebesine is'âd edecek nafî ve müessir bir tedbîr-i zaferperverâneyi, o asırlarda bulunan en büyük askerlerin hatırına gelmediği hâlde tasavvur ve icâd eyleyerek ... pederinin ihyâ eylediği ahkâm-ı şer'iye ile berâber hakkıyle mer'iyette tuttu... Sultan Osman kadar âlî bir devlet müessisinin verâsetine bihakkın lâyık olduğunu isbat eyledi."

Dünyada ilk dâimî ordunun kurucusu da yine bu çok büyük teşkîlâtçı olan ve "icâd fikri"ne sâhip bulunan Orhan Gâzi'dir. Hoca Sâdeddin ile onun tâbileri yaya askerinin tertîbini İznik fethinden evvel yazarlar. Kâtip Çelebi ise *Takvîmü't-Tevârîh*'inde yaya askerinin teşkîlini 727. hicrî senesinde ve Yeniçeri'nin tertîbini de 730 târihinde gösterir. Aynı müellif Alâeddin Paşa'nın reyi ile devlet kanûnlarının 727'de vaz'olunduğunu tasrîh ettikten sonra, libas tâyini ile sikke darbının 729 senesinde vukû' bulduğunu yazar. Yeniçeri askerinin kuruluşuna sebep olarak bütün mehazlarımızca, yayaların fesad göstermeleri zikredilmektedir. Bu sebeple Kâtip Çelebi'nin verdiği târih kabûl edilmek lâzımdır. Yeniçeri, dünyada kurulmuş dâimî orduların birincisidir. Hammer bu hususta şöyle der: "Yeniçerilerin tertibi, dâimî orduların

Orta Zamanlar târihinde mûcidi addolunmakta bulunan Fransa Kralı VII. Charles'dan bir asır daha öncedir." Hammer ayrıca böyle Hıristiyan evlâdından bir fırka İslâm askeri tertîb edilmesini "cehennemî bir fikir, ahlâkı ifsâd eden bir askerî istibdat" olarak tavsîf eder. Tabiî bu telâkkî Katoliklik gayreti ile Türk-İslâm düşmanlığının netîcesidir. Fakat kabul etmek lâzımdır ki, Yeniçerilerin Hıristiyan çocuklarından devşirilip bunların islâmlaştırılması, İslâm'ın mukaddes gâyesi için en müessir sûretle vurucu bir silâh hâline getirilmesi, herhalde Katolikler için "cehennemî ve şeytânî bir fikir"dir. Fakat bizce Osmanlı teşkîlâtçılık ve idâre dehâsının en büyük eserlerinden biridir ve pek kısa bir müddet sonra büyük meyvelerini vermiştir. Buna benzer bir asker tipi İlhanlılar'da ve Memlûklar'da da görülmektedir. Mısır'da son Eyyûbî hükümdarı Necmeddin Sâlih Eyyûb, Kıpçak ve Çerkez kölelerinden müteşekkil bir ordu kurmuş ve vefâtından sonra devlet bu kölelerin, yâni Memlûklerin eline geçmişti. Bu Memlûkler, o zamanın yenilmez denilen Moğol ordusunu iki defa mağlûp ederek, İslâm dünyasında çok yüksek bir teveccühe mazhar olmuşlardı. Ayrıca İlhanlılar'da da Gazan Han zamânında harblerde esîr düşmüş Moğollar'ın devlet reîsi tarafından satın alınarak "Çeriğ" nâmıyle, kölelerden müteşekkil bir hassa ordusu bulunduğunu biliyoruz.

Yeniçeri teşekkülünde bu modellerin nazar-ı itibâra alındığı düşünülebilir. Fakat bizdeki Yeniçeri'nin mâhiyeti, bilhassa Hıristiyanlardan seçilişi, kanunları, devşirme usûl ve metodları, bunların alınışında rivâyet edilen etnik, mezhebî, meslekî, ahlâkî, hattâ şemâil husûsiyetleri son derece tekâmül etmiş bir manzara arzetmektedir. Yeniçeri namzedi önce bir Türk zirâatçı âilesinin yanına şımarıklık yapmasın ve emir dinlesin diye, usûlen ve köle olarak bir altın'a satılır. Burada Türkçeyi, Türk örf ve âdetlerini, İslâm akîdelerini öğrenir ve ta'lîm eder ve iki sene kalır. Sonra Gelibolu'da işleyen at gemilerinde çalıştırılır. Sonra Kapı'ya çıkar ve Acemi Oğlan Kışlaları'nda her türlü silâhları kullanarak, askerliği öğrenir. Ocak'ta askerlik fikri, iliklerine kadar işler, inzibât dînî bir mâhiyet kazanır; tesânüd âilevî bir hâl alırdı. Öyle ki, Ocak, Yeniçeri'nin bütün mevcûdiyetini sarar, onu dîne dayanan en kudsî râbıtalarla hükümdara ve mesleğine en metîn hislerle bağlardı. Ocak'ta büyüğe itâat, ilâhî emirlere ve İslâm'ın farîzalarına riâyet, ta'lîmlere ve inzibâta azamî sûrette riâyet edilirdi. Ocak inzibatı, bir tarîkat müridinin şeyhine duyacağı mutlak hürmet ve itâat şeklinde tezâhür ederdi. Zâten ocak, aynı zamanda tasavvufî bir teşkîlâttı. "Sâhib-i kerâmet azîzler"in himmet ve duâlarına mazhar olduğuna, içinden çok velîlerin yetiştiğine inanılırdı. Ocakta bir tarîkat disiplini vardı. Yeniçeri ocağa girdiği zaman, Türk irfânını kat'î sûrette benimsemiş; Türk an'anesi ile tamâmen kaynaşmış bulunurdu. Onun için ana, baba, akraba râbıtaları kaybolmuş; Ocağın dinî ve askerî bağı bun-

lar yerine geçmiş olurdu. Yeniçeriler 40 yaşına kadar evlenmezler; ocaktan başka bir müessese bilmezler, en derin dinî ve tasavvufî ideallerle devlet reîsine bağlı bulunurlar, kendilerini onun "kul"u, "köle"si sayarlardı. Bu suretle devlet içinde erimiş, gözleri ondan başka bir şey görmeyen, kulakları onun emirlerinden başka bir şeyi işitmeyen insanlar hâline gelirlerdi. Gâzi hünkârının emirlerine ne kadar itâat ederlerse o kadar rızâ-yı ilâhîye erişeceklerine inanırlardı.

İşte prensiplerini Orhan Gâzi'nin attığı, istikbâldeki senelerde karşısına çıkacak, kendisinden kat kat üstün bütün kuvvetleri yenen Osmanlı kudretinin nüvesi bu asker idi. Yeniçeri muvazzaf, dâimî, profesyonel, mütehassıs orduların herhalde erişilmesine pek de imkân bulunmayan şâheser bir nümûnesi idi. Sonradan çok tekâmül eden bu ocak da Orhan Gâzi zamanında kurulmuştur.

Âşık Paşa-zâde bu ocağa "Yeniçeri Ocağı" nâmının verilişinin Murad Gâzi devrinde vâki' olduğunu yazmaktadır. Pençik kanunuyla ocağın usûl ve nizâmının Murad Gâzi devrinde kararlaştırıldığı ve tam bir tekâmül kazandığı muhakkaktır.

İlk Osmanlı sikkesini 727 H. târihinde Orhan Gâzi 'nin darbettirdiği bilinmektedir. Bu sikkenin vezni 5 kırattan biraz eksik, kutru da 18 mm'dir. Yüzünde ve tam ortada bir kare içinde "Lâ ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah" cümlesi, yâni Kelime-i Şehâdet mevcuttur. Karenin dört kenarında "Ebûbekir, Ömer, Osman, Ali" yâni Hulefâ-yı Râşidîn'in isimleri yazılıdır. Arkada "Durub-ı Orhan bin Osman, Burusa, fî seneti seb'a aşrin ve seb'a mie" (727) ibâresi vardır. İlhanlı hükümdarı Ebulgâzi Bahadır Han'ın vefatından (735 H.) sonra bastırdığı sikkelerde "Sultanü'l-Âzam" yâhut "Sultânü'l-Âdil" ibâresini de koydurmuştur. Bu suretle Selçuklu saltanatına tevârüs ettiğini göstermek istediği rivâyet edilmiştir. Sikkeleri gümüştü ve "akçe-i Osmanî" nâmıyle anılırdı. Bu akçeler Selçuklu akçelerinin yarısı kıymetinde idi ve onlarla beraber tedâvül ediyordu. Bu Osmanlı sikkelerinin alış verişte kolaylık sağladığı zikredilmiştir. 828 H. senesinde Osmanlı Devleti dâhilinde Selçuklu akçesinin tedâvülü men' edilmiştir.

Orhan Gâzi zamanında devlet işleriyle uğraşacak zevâta da ehemmiyet verilmiş ve paşalık unvânı ihdâs edilmiştir. Osman Gâzi zamanındaki Şeyh Edebâlî, Alâeddin Bey, Ahî Hasan gibi müşâvere hey'eti, yâni Dîvân, Orhan Gâzi zamanında biraz daha gelişmişti denilebilir. İlk vezîrlik de kendisi zamanında kararlaşmış görülüyor.

Türkçe'nin resmî lisan olarak kararlaştırılması da Orhan Gâzi zamanında olmuştur. Bunu Karamanoğlu Mehmed Bey'e isnâd etmek ve onu kutla-

mak hatalıdır. Biz devlet olarak Karamanoğulları'nın devamı olmadığımızdan, Türkçe'nin resmî lisan oluşunu da Orhan devrine raptetmek ve bunu kutlamak mecbûriyetindeyiz. Karamanoğlu Mehmed Bey'in emri ve en fazla ve ancak bir misâl teşkîl edebilir. Bu sebeple Türkçe'nin resmî lisan olarak kabul edilişini ona bağlamak son derece hatalıdır ve ilmen de hiçbir kıymeti hâiz değildir. Osmanoğulları, Türkçe'yi tekâmül ettiren, onun inkişâfına en çok hizmet eden adamlardır. Esâsen Anadolu'ya Osmanlılar, diğer tavâif-i mülûk rüesâsından çok sonra gelmişler; çok tâze bir Türk örf ve an'anesini getirmişler, onlardan çok daha saf millî telâkkîlerle meşbû bulunmuşlardır. Osmanlı devlet hiyerarşisinde yükselebilmek için müslüman olmak, Türkçe bilmek gibi iki şartın mevcûdiyeti lüzumluydu.

Orhan Gâzi, memleketinin imârında da büyük gayretler sarfetmiştir. İbni Battûta onun ilk yıllarındaki Bursa'yı (732 H.) şöyle tasvir ediyor: "Bir büyük ve azîm belde olup çarşıları latîf ve sokakları geniştir. Her tarafı bostanlar ve akarsularla çevrilidir. Hâricinde yüksek harâretli bir su cereyân edip, büyük bir havuza dökülür. Bunun üzerine biri erkeklere ve diğeri kadınlara mahsûs olmak üzere iki binâ yapılmıştır. Şifâ bulmak maksadıyle bir çok hastalar bu kaplıcaya uzak yerlerden dahi gelirler. Gelenler için bir zâviye bulunur; burada üç gün ikaamet ve it'âm edilirler."

Orhan Gâzi Bursa iç kalesinde 738 H.de bir câmi inşâ ettirmiştir. Kendisi de burada medfûndur. Evliyâ Çelebi bu mâbedi tavsîf ederek "Orhan davulu dedikleri kırmızı kılıflı tabl-ı kebîr, bu câmiin bir tûlunda asılıdır; Devlet-i Osmaniye'de iptidâ bu davul çalınmıştır; selef pâdişahlarına mahsûs saray da bu kalededir; Fâtih'e gelinceye kadar pâdişahların sarayı bu idi." demektedir.

Orhan Bey, câmiden başka bir de Tabhâne yaptırmış; hisardaki manastırı da medreseye tahvîl etmiştir. Neşrî "Hemân beğ sarayı yanında bir mescid binâ ettiğini, Bursa kalesinde ilk binâ edilen mescidin bu olduğunu, sonra Ahî Hasan'ın dahi bu mescid kurbunda bir zâviye binâ ettiğini" söylemekte, ayrıca bir imârethâne dahi yaptırdığını yazmaktadır. Orhan Bey zamanında Bursa'nın câmiler, medreseler, tekyeler ve türbeler ile tezyîn edildiği nakledilmektedir. Orhan Gâzi, "Sultanü'l-Guzzât" unvânına sâhip olduğundan, gazâ ile iştigâl eden dervişlere ve tarîkat erbâbına tekkeler ve zâviyeler yaptırmış; bunlardan başka medrese de binâ ettirerek ulemânın hâmisi olmuştur. Bu sûretle kendine mahsûs bir Osmanlı mimârî üslûbu yavaş yavaş gelişmeye başlamıştır.

MURAD HUDAVENDİGÂR HAN GÂZİ

(1360-1389 M./761-791 H.)

I. Murad'ın Cülûsu

Orhan Gâzi'nin Süleyman Paşa'dan sonra ikinci oğlu olup Osmanlı kaynaklarında "Murad-ı Evvel", "Murad Hudavendigâr" ve "Gâzi Hünkâr" diye de anılır. "Hudavendigâr" sâhip, hükümdar mânâsına gelip; sonradan Bursa şehrine alem olmuştur. Bu hükümdarın doğumu, Osman Gâzi'nin vefâtına ve Orhan Gâzi'nin cülûsuna tesâdüf etmiştir. Nitekim "Yıldırım" nâmıyle anılan Bâyezîd Bey'in doğumu da, babası Murad-ı Evvel'in tahta cülûsuna ve Orhan Gâzi'nin vefâtı târihine tesâdüf etmiş olup, Osmanlı kaynaklarında bu tevâfuklara bilhassa ehemmiyet verilir. Böylece de onların hükümdarlıklarının ilâhî te'yîde istinad ettikleri inancı pekiştirilir.

Gâzi Murad Bey hükümdar olunca, saltanat dâvâsına kalkan kardeşleri İbrahim ve Halil Beylerle mücâdele edip, onları siyâset ettiği hakkında bir rivâyet varsa da, böyle bir hâdise bütün kaynaklarda zikredilmediği için, şüphelidir.

Ankara'da Kargaşanın Bastırılması

Murad Gâzi tahta çıkınca, pederlerinin Avrupa'daki fetihlerine devâm etmek istediyse de, saltanat değişikliğinden istifâde etmek isteyen, Osmanlı genişlemesinden istikbâl için endîşe duyan ve Anadolu Tevâif-i Mülûk'u arasında geniş bir fesad cereyanı çıkarmağa çalışan Karaman Beyi'nin tahrikle-

riyle karşılaştı. Bunlara susturucu bir cevap verebilmek, kendisine tâbi olan Ankara ahîlerinin arasındaki karışıklığı gidermek için, serî bir hareketle "Belde-i Selâsil=Zincirler Beldesi" de denilen bu şehre girdi ve kargaşayı bastırdı (1361 M./762 H.)[1]. Böylece Batı'daki fetihlere karşı, Doğu'da ve Türk beldelerinde de genişleme kaydedilmiş ve nüfûs dengesi sağlanmış oluyordu.

Osmanlı fetihlerinde, bu iki taraflı genişleme dâima nazarda tutulmuş; müslüman-hıristiyan nüfûs muvâzenesine ve unsurlar mes'elesine dikkat edilip; devletin tebeasının mutlak sûrette ekseriyetinin Türk ve İslâm olmasına ehemmiyet verilmiştir.

Kazaskerlik Makaamının İhdâsı

Bu seferden Bursa'ya dönen Gâzi Hünkâr, Bursa Kadılığı'nın Ordu Kadılığı ile birleştirilmesini emredip, "Kazaskerlik" makaamını ihdâs ile buraya Çandarlı Kara Halil'i getirdi. Böylece askerî ve sivil kazâ aynı şahısta toplanarak, bugün için dahi çok modern olan "tevhîd-i kazâ" prensibi, en geniş şekilde tatbik edilmiş oluyordu. Bu, Osmanlı fütûhatının devamlılığını sağlayan, devletin asırlarca bekaasını temin eden, saltanat-ı seniyeyi hakkın, adâletin saltanatı hâline getiren bir tatbikattır. Bu "askerî hâkim" (Ordu kadısı); "sivil hâkim" (kadı); "askerî cezâ", "sivil cezâ" ayırımına son veren, hak tevziini bütün tebea için tek mevzuata, İslâm'ın değişmez adâlet prensiplerine istinâd ettiren çok ileri bir müessese idi ki, faydalı netîceleri en kısa zamanda ortaya çıkıp asırlarca sürmüştür.

Sultan Murad'ın bu sırada yaptığı diğer bir faydalı icraatı "Beylerbeyi" makaamını ihdâs edip buraya Lala Şâhin'i tâyin etmesidir. Bu makaam, ileride fütûhât genişleyince Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği diye ikiye ayrılıp merkezleri Kütahya ve Filibe olacaktır.

Edirne'nin Fethi

Gâzi Hünkâr bu ıslahatı yaptıktan sonra nazarlarını Rumeli'ye çevirerek Çorlu ve Lüleburgaz'ı alıp, Burgaz'a doğru ilerlemişti ki, Keşan'ı alan Hacı

1 Prof. Wittek, Ankara ahîlerinin Osmanlılara karşı koymak ve onlardan ayrılmak istemek gibi bir harekete kalkışacaklarına ihtimal vermemekte, bunu da Osmanlı hükümdar ve ümerâsının Ahî teşkilâtına mensup oluşlarına istinad ettirmektedir. Hareketin hakîkî sebebini, nisbî muhtariyete sâhip bulunan bu şehrin merkeze tam bağlanmasını te'mîn için alınmış bir tedbîr olarak görmektedir.

İlbey'le Dimetoka'yı zapteden Evrenos Bey kendisine katıldılar. Burada kurulan harb divanında, ahâlisi tamamen gayrı memnûn olan, âdil Osmanlı idâresine kucak açmak arzûsunda bulunan Edirne üzerine yürünmesine karar verilip, Lala Şâhin'le bu iki kumandan emrindeki kuvvetler önden gönderildi. Bu şehrin Rum muhâfızı halkın kendisini sevmemesi yüzünden, şehri sandalla terkedip Ceneviz elinde bulunan Enez'e sığındı. Edirne halkı da kale kapılarını açıp şehri Türkler'e teslîm ettiler (1362 M./763 H.).

Trakya kıt'asının merkezi olup, Bizans'ın ikinci büyük şehri bulunan Edirne'nin zaptı, Türkler'in Balkanlarda yerleşmesini temin etmiş, bu sûretle askerî bakımdan en mühim bir hareket üssü temin edilmiş; ticarî yolların ve Tunca ile Meriç'in birleştiği nokta ile, İstanbul-Viyana yolu da tutulmuş oluyordu. Edirne bütün Balkan memleketlerine giden yolların düğüm noktasıydı ve onun fethiyle Bizans, Osmanlı arâzisi ile çevrilmiş bulunuyordu.

Bu fetih, zafernâmelerle müslüman hükümdarlara müjdelendi ve Rumeli Beylerbeyi Lala Şâhin bir müddet burada oturtuldu. Bu zât fetihleri kuzeyde Eski Zağra'ya kadar uzattığı gibi, Evrenos da Gümülcine ve Karasu Yenicesi'ni fethetti.

Burada Murad Han'ın, bütün Balkanları fethetmek gibi azim bir fikir tâkip ettiğini, bu muazzam iş için de gâyet muntazam ve dakîk plânlarla hareket ettiğini askerî hareketlerinden çıkarmak mümkündür. Gâzi hazretleri bu azametli iş için dört cephe açmış görünüyor. Doğu cephesinin kumandasını bizzat üzerine alıp Kırkkilise, Vize, Aydos, Burgaz ve Sizebolu'yu fethedip hudutları Karadeniz'e dayamış, böylece Bizans'ı Bulgaristan'dan ayırmıştır. Batı cephesine tâyin edilen Evrenos Bey Makedonya fütûhâtına memur edilmiş; kuzey ciheti Kara Timurtaş'a verilerek Tunca boyunu tâkip ile Balkan eteklerine kadar olan arâziyi zaptetmesi emredilmişti. Kuzeybatı cephesinde ise Lala Şâhin vazîfelendirilerek İhtiman, Samokow ve Sofya'yı fethetmesi emredilmişti. Bu sûretle Sırbistan ile Bulgaristan, Arnavutluk'la Sırbistan ayrılarak tecrîd edilip zaptediliyordu. Bu azametli fütûhâtın esas plânı bu tarzda görülüyor ki, buna askerî harekâtın yanında Avrupa Balkan siyasî ahvâline derinden nufûz eden bir politik zekâyı da katmak lâzımdır. Bu parçalama ve yutma, ayırma ve zaptetme plânı âzamî şekilde tatbîk edilmiş görünür.

Filibe'nin Fethi

Filibe fethedilir (1363 M./765 H.). Böylece zirâî vâridâtı ve imkânı geniş ovanın Türkler'in eline geçişi, Bizans'ın iktisâdî gücünü tamâmen sarsar.

Bulgaristan'ın fethi için de en ehemmiyetli bir askerî hareket üssü, bu memleketin zaptını kolaylaştırır.

Ayrıca Murad Gâzi, yeni fethedilen memleketlerde sağlam bir şekilde yerleşebilmek, bunun devamını sağlamak için çok hızlı bir iskân siyâseti de tâkip eder. Anadolu'nun her yerinden gelen Türkmen muhâcirlerini, buraya yerleştirir. Hattâ bunda o kadar sür'atli hareket eder ki, Ceneviz gemileriyle, 60 bin duka navlun ücreti vererek muhâcirleri Rumeli'ye geçirir. Şu hâdise Murad Gâzi'nin Rumeli'yi vatan yapmak, burayı elde bulundurmak için başvurduğu sosyal tedbîrlerin en mühimlerinden biridir. Diğeri, Anadolu müslüman efkâr-ı umûmiyesinde, Türkmen kabîlelerinde uyanan şuûrlu cezbedir. Bunlar, ışığa koşan pervâneler gibi, Osmanlı Gâzi hükümdarlarının açtıkları mukaddes bayrağın altına toplanıyorlardı. Bu, cemiyete büyük bir dinamizm veriyordu. Bütün Osmanlı cemiyeti çok sür'atli işleyen bu inkişâfa ayak uyduruyor; gözleri dâima ileriye, yeni ufuklara çevrilmiş bulunuyordu. Selçuklular'ın Anadolu fütûhâtında bir parça muhâceret kitlelerinin tazyîki vardı. Hâlbuki Osmanlı fütûhâtında, bu muhâcereti bizzat tahrîk eden sâik, Gâzi hükümdarlarla vecd erbâbının tâkip ettikleri metod ve usûlden doğmuş görünüyor. Bunda Moğol önünde Anadolu'ya gelen, burada maddî ve mânevî bakımdan kesîfleşen, olgunlaşan ve inkişâf eden Türk potansiyel gücünün dahli bulunduğunu da unutmamak lâzımdır. Bu göç, cihan beşerî ve siyâsî coğrafyasını baştanbaşa değiştirerek, tesirleri hâlâ da devam eden derin bir ictimâî oluşuma vücûd verecektir.

Yeniçeriliğin Başlangıcı

Bu sırada harb esîrlerinin artması ve değerlerinin düşmesi, Konyalı fakih Kara Rüstem'in reyi ile, hums-ı şer'î (beşte bir)'nin esîrlere tatbîki ve "pençik" resminin tarhının kabûlü ile bunun aynî olarak ödenmesi, devlet elinde esîr çocuklarının toplanması netîcesini doğurur. Bunlar için bir kanun çıkarılarak, kaabiliyetlileri önce Türk âilelerinin yanına lisanı, dini, an'aneyi, terbiyeyi öğrenmeleri için tevzi edilir. Sonra askerî terbiye için "Acemi Ocağı"na, buradan da yeniçeri kışlalarına verilir. Bu sûretle temelleri "Yaya askeri" müessesesiyle Orhan Gâzi zamanında atılan "dâimî asker"; bundan böyle "Yeniçeri" adı altında çok daha mütekâmil olarak geliştirilir. Bu usûlün İlhanlılar'da ve Selçuklular'da olduğunu, bunlara "çeriğ" dendiğini görmüştük. Yalnız Hıristiyan kölelerden toplanması ancak Osmanlılar'da görülüyor. Aynı usûl, Memlûk Devleti'nde de tatbîk edilmekte idiyse de, ordaki bu tarzda değildi. Bunların miktarı da hemen hemen aynı olup, 10 bin civarındaydı. Bizdeki Yeniçeri nizam ve ocağının kuruluşu pâdişahın şahsına

bağlı ve onun kölesi olan merkezî bir teşkîlât mâhiyetinde olup, Memlûk misâli tekâmül ettirilmiş görülmektedir. Nâ-mağlûp Moğol ordusunu iki defa tam bir hezîmete uğratan askerin kudretini ve teşkîlâtını gören Osmanlı dehâsı, onu sonsuz teşkîlâtçılık kaabiliyetiyle tekâmül ettirerek almış; dünyanın en büyük vurucu kuvvetini, meslek ve ihtisâsın vücût verdiği harp makinesini meydana getirmişti. Bu makinenin kudretini ileriki asırlarda bütün dünya gördü. Bu sebeple ocağın kuruluşu ve istikrar kazanması Türk târihinin en büyük vak'alarından ve hatvelerinden biri olarak görülmelidir (1362 M./763 H.). Yıkılışının, en büyük felâketlerin başlangıcı olduğu gibi...

Bu sırada Bizans İmparatoru ile bir muâhede imzalanarak, Osmanlı fetihleri tasdîk ettirildiği gibi, gerektiğinde asker göndermesi de kararlaştırılıp, Doğu Roma Türkiye'ye tâbi bir devlet hâline getirilmiş oldu (1363 M./765 H.).

Sırp-Sındığı

Bütün Balkanlarda Türkler'in bu hârika genişlemesi derin akisler bırakıyordu. Buralar ahâlisi Türk fütûhâtıyle berâber nizâmın, adâletin, hakkaniyetin ve huzûrun hâkim olduğunu gördükleri, hayatlarında hiç tadamadıkları rahatlığa kavuştukları için Osmanlılardan memnûn idiler. Bunların yeni hâkimlerine karşı isyân, akıllarının köşesinden dahi geçmiyordu. Buna mukaabil, menfaatleri haleldâr olan idâreci zümre ile sıranın kendilerine geleceğini gören küçük Balkan devletçikleri Papa V. Urben'in teşvîkiyle yeni bir Haçlı seferine hazırlandılar. Bu sefere Katolik olan ve Ortodoks ahâli tarafından hiç sevilmeyen Macar Kralı I. Layoş kumandasında Sırp Kralı V. Uruş, Bosna Kralı Tvrtko, Ulah prensleri, sâir Avrupa şövalyeleri katılıyorlar ve Türkleri Avrupa'dan tamâmen atmak gâyesiyle hareket ediyorlardı.

Lala Şâhin bu büyük ittihada karşı koyamıyacağını anlayarak bir taraftan Sultan'dan yardım talep etmiş, diğer taraftan da Hacı İlbey kumandasında bir tümenlik akıncı kuvvetini keşif için ileriye yollamıştı. Haçlı ordusu Edirne yakınlarında kazanacağı zaferle ve içtikleri şarapla sermest, en ufak ihtiyat tedbîrini dahi almadan sızmıştı. Hacı İlbey kendi kuvvetlerinin varlığından dahi habersiz olan bu 60-100 bin kişilik sarhoşlar ordusunu, ânî bir baskınla mağlûp etmek kararını aldı. Gâyet cür'etkârâne ve tehlikeli olan bu tasavvurun icrâsına girişerek, kuvvetini üç kola ayırıp, davul ve kös gürültüleri, tekbîr nidâlarıyle baskın hareketini yapıp, düşmanı doğramaya başladı. Çoğu sarhoş olan ve ayrı milletlerden toplanan bu asker gürûhu, büyük bir şaşkınlıkla, birbirlerini öldürerek, darmadağınık vaziyette ve kütleler hâlinde kendilerini Meriç'e attılar. Tan yeri ağarırken artık "kâfir helâk olmuş git-

miş"; pek az miktarda kılıç artığı kendilerini memleketlerine atabilmişti. Bunlardan biri olan Kral Layoş bu bâdireden kurtuluşunu, dâima üzerinde taşıdığı Meryem tasvîrine hamlederek, memleketine dönünce İstirya'da Marya-Zell Kilisesi'ni yaptırmıştı.

Bu muhârebe Osmanlı kaynaklarında "Sırp Sındığı" nâmıyle mâruf olup, cereyan ettiği yer asırlarca aynı adla anılır olmuştur. Hacı İlbey bu muhârebesiyle dünya askerlik târihinin en büyük zaferlerinden birini kazanmış bir kumandan olarak görülür. Kendisi Karesi Beyliği ümerâsından olup, Osmanlıların açtığı tevhîd bayrağının câzibesine kapılıp, burayı Türkiye birliğine sokan adamlardan biridir. Bu hizmeti, kadrini çok daha yükseltmektedir. Bu târihten sonra pek yaşamamış, vefât etmiştir. Kendisinin kıskançlık sâikasıyle Lala Şâhin tarafından zehirletildiği hakkında bir rivâyet varsa da doğru addedilemez[2].

Bu büyük bâdire, bir kumandanın kahramanlığı ve cür'etiyle savulduğu sırada, Gâzi Hünkâr yardım için Rumeli'ye teveccüh ederken, Biga şehrini ve civarını da Katalan serserilerinden almış bulunuyordu. Sırp Sındığı zaferi kendisine yolda müjdelenince Allah'a şükürle berâber, Bilecik'te bir câmi, Yenişehir'de de bir tekke binâ ettirip, Bursa kaplıcalarının kubbesini de tamamlattı. Bu sırada kendi adıyle anılan câmi ve medreseyi de yaptırdı.

Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti'nin Osmanlı Himâyesine Girmesi

1365 M./767 H.de Dalmaçya kıyılarında bulunan (Dubrovnik) Raguza Cumhuriyeti, Devlet-i Aliyye'nin ikbaliyle istikbâlini, yüksek kaderini herkesten evvel görüp keşfetmiş ve kendi arzûsuyla himâyesine girmiştir. Yapılan muâhede ile senelik beşyüz duka vergi mukaabilinde, doğu sularında ser-

2 Osmanlı kaynaklarından bâzılarında bu rivâyet vardır. Fakat Lala Şâhin'in kendisine keşif hareketi yaptırmak için emir verdiği, bu hareketinin emri tecâvüz olup bir tehlike vukuunda bütün Rumeli topraklarının kaybıyla netîcelenebileceği mülâhazasıyle tekdir etmesi mâkul ve doğrudur. Bunun büyültülerek vefatının buna raptedilmesi de mümkündür. Fakat böyle büyük bir işi yapan adamın zehirlenmesi uzak bir ihtimâldir. Murad buna kaail olsaydı, Ploşnik bozgununda olduğu gibi, burda da Lala'ya cezâsını muhakkak verirdi. Sultan istese dahi onu himâye edemezdi; çünkü Osmanlı cemiyetinin âdetleri ve an'anesi bu yolda olup, Sultan dahi olsa, hiç kimse bunlara aykırı hareket edemezdi. Bu sebeple bu rivâyeti doğru kabul etmek imkânsız olup; ancak selâhiyet tecâvüzünden mümkün olan tekdirin kendisini üzüp, vefâtına sebep olduğu ileri sürülebilir. Çünkü en büyük zaferlerden birini kazanan hassas bir kahramana yapılan tekdir, onun vefâtına sebep olabilecek kadar üzüntü doğurabilir.

bestçe ticâret yapması karar altına alınmış; bu sûretle bu küçük cumhuriyetin asırlarca sürecek hayatı da sağlanmış oldu.

Bu muâhedenin imzalanışında pâdişahın "pençe-i hümâyû"nu bastığı ve tuğranın da böyle vücut bulduğu bâzı târihlerde, ezcümle Hammer'de rivâyet edilirse de, Sultan Orhan'ın tuğraları elimizde bulunduğu için, bu iddiada bir esas görülemez. Tuğra'nın aslı Kayı Han aşîretinin üç dişli tarak şeklindeki boy işâretine istinâd ettiği iddiası daha doğru olup; Türk an'anesine ve kadîm usûlüne de uygundur.

Bu muâhede Devlet-i Aliyye'nin bir Avrupa hükûmetiyle akdettiği ilk dâimî sulh anlaşması olup, kendisinin Bizans vârisliğinin tasdîkine âit kıymetli ve eski bir vesîka addedilir.

Kızılağaç Yenicesi, Yanbolu ve İslimye'nin Fethi

Bütün Balkanları fethetmek, buraları tamâmen Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak gibi büyük bir maksat tâkip ettiği muhakkak olan Sultan Murad, gâyet plânlı olan fetihlerini icrâ ettirerek, 1366 M./768 H.de Timurtaş'a Kızılağaç Yenicesi'ni, Yanbolu ve İslimye'yi zaptettirdi. Bir taraftan Lala Şâhin Bey'e de İhtiman ve Sofya yakınındaki Samakow'u zaptettirdiği gibi, kendisi de Karınova, Aydos, Burgaz, Vize, Kırkkilise ve Sizebolu kalelerini fethederek Trakya fethini tamamlamıştı ki, hudutların Karadeniz'e dayanması ve Bizans'ın tamâmen tecrîd edilmesi bakımından ehemmiyetlidir (1368 M./770 H.).

Bu sırada Edirne'de lüzumlu inşaatlar bittiğinden pâyitaht ittihaz edilerek, Beylerbeylik merkezi Filibe'ye nakledildi (1368 M.). Bunlar Hünkâr'ın gâyesinin azameti ile Türk teşkîlâtçılığının ve dinamizminin büyüklüğünü gösteren vâkıalardır.

Bu sırada teşebbüslerinin netîcesinden memnûn olan Gâzi Hünkâr, Kazasker olan Çandarlı Kara Halil'i, epeyce zaman boş kalan vezâret makaamına "Hayreddin Paşa" unvanı ile tâyin etti. "İlmiye" mesleğinden vezîr-i âzamlığa getirilen Çandarlı âilesinin bunu Fâtih'e kadar muhâfaza ettikleri Hammer'le berâber bâzı târihçilerimizce iddia edilmişse de doğru değildir. Yalnız o zamana kadar sadâret umûmiyetle bu âileden birine verilegelmiştir, denilebilir. Kaynaklarda vezâret makaamının dâima hânedan âzasına tevcîh edildiği, Çandarlı ile bunun dışında bir yol tâkip edildiği belirtilir.

Bizans İmparatoru'nun Türklere Karşı Papa'ya Başvurması

1369 M./771 H. senesinde Bizans İmparatoru V. Yoannis Paleologos, Türklere karşı bir haçlı seferi açılmasını temin maksadıyle, Macaristan'a, sonra da Papa'ya giderek, Ortodoks ve Katolik mezheplerinin birleştirilmesini ve ikincinin üstünlüğünü kabûl etmiş; Rûhü'l-Kudüs'ün "pederde ve oğulda" aynı zamanda hazır olduğuna imân eylemiştir. İki kiliseyi birbirinden ayıran meselelerde Papalığın görüşünü esas kabul etmiş; Ortodoksluk dalâletinden (?) ayrıldığını, Rimpapa'nın önünde önce üç defa diz çöküp ayağını, elini, ağzını bûs ederek ve esterinin yularını çekerek ispat etmişti. Ancak, bununla Papa'dan Türklere karşı haçlı seferi tertîb için kuru vaadlerden başka bir şey alamadı. Hattâ bu seyâhat için yaptığı masraflar dolayısıyle Venedikli tâcirlere borçlandığı için, Senato kararıyle memleket dışına çıkması yasaklandı ve tevkîf edildi. Bu bâdireden kurtulmak için, yerine kaymakam olarak bıraktığı oğlu Andronikos'tan yardım dilediyse de nazara alınmayıp; ancak ortanca oğlu Manuel muâvenet etti ve pederini kurtardı. Bu seyâhatten ümitsiz dönen İmparator, küçük oğlunu Murad Han'a göndererek, onun dergâh-ı merhametine sığındı ve gâyet âlicenap olan Sultan tarafından yeniden bağışlandı.

Kapılı Derbent'in Fethi

Bulgaristan'da çıkan taht çekişmesinin vücûda getirdiği tefrikadan istifâde eden Gâzi Hünkâr, buralarda fütûhâtı devam ettirerek, Türkler'e karşı Bulgar Kralı Şişman'la Makedonya Sırp Kralı'nın kuvvetleri Lala Şâhin kumandasındaki Türk ordusu tarafından Samakow'da Çamurlu Ovası'nda bozguna uğratıldı. Balkanların kapısı hükmünde addedilen Kapılı Derbent alındı. Bunun üzerine Türklere mukaavemet edemiyeceğini anlayan Köstendil Bulgar prensi, vergiden muâf tutulmak ve yerinde bırakılmak şartıyle teslîm teklifinde bulundu ve taraf-ı şâhâneden kabul olundu (1371 M./773 H.).

Niş'in Fethi ve Bulgar Krallığı'nın Osmanlı Tâbiiyetine Girmesi

Bu sırada Bizans'ın tahrîkiyle Balkanlarda, Osmanlılar aleyhinde, Sırbistan Kralı Duşan kumandasında, Eflâk vs. bir kaç prenslikle birlikte, yeni bir haçlı seferi tertıp edilmiş ise de, Edirne'nin biraz batısında ve Meriç mecrâsında bulunan Çirmen mevkiinde yapılan muhârebede mağlûp edildi-

ler. Bu muhârebe, Osmanlı fütûhâtına karşı vukû' bulabilecek Balkan mukaavemetini tamâmen kırmış ve Makedonya'nın zaptını hazırlamıştır (1371).

Bu gâlibiyetten istifâde eden Osmanlı akıncıları Adriyatik sâlillerine ve Yunanistan yarımadasına inerek düşmanın iktisâdî menbâlarını kemirmeğe, harb gücünü ve mukaavemetini kırmağa devam ettiler. Sırbistan'da hânedan değişikliği vukû bularak yeni kral Lazar, Osmanlı metbûluğunu ve haraç vermeyi kabul etmek mecbûriyetinde kaldı. Türkler Despot Dağı dedikleri Rodop Balkanlarından aşarak İskeçe, Drama, Kavala, Zihne, Serez, Avrathisarı ve Karafirye kasaba ve şehirlerini fethettiler. Bizans'ın elinde olan Selânik'te vâli bulunan Prens Manuel, Serez Rumlarını isyana teşvîk edip, burayı almak tasavvurunda bulunduysa da, bundan haberdar olan Gâzi Hünkâr, vezîr Halil Hayreddin Paşa'yı sevkedip Selânik'i dahi işgâl ettirdi.

Sırb Kralı'nın kabûl ettiği anlaşma mûcibince vermesi lâzım gelen haracı göndermemesi üzerine, Bizans'ın en müstahkem bir kaç mevkiinden biri bulunan, büyük münâkale yolları üzerindeki Niş'e yürünerek, Kostantin'in doğduğu bu belde de işgâl edildi. Böylece Osmanlı arâzisi Sırbistan ve Bulgaristan arasına girerek, bu iki memleketin müşterek hareketlerine mâni olunarak, birbirinden tecrîdi ve dolayısıyle işgâli kolaylaşmış oldu. Niş'in düşmesi Kral Lazar'ı sulha mecbûr ederek, her sene bin libre gümüş göndermek ve istenildiğinde 1000 süvâri yollamak şartıyle barış akdedildi (1375 M./777 H.).

Biraz sonra devamlı bir gâlibiyete mazhar olan Türk Hâkanıyle baş edemiyeceğini anlayan Bulgar Kralı Şişman, kızkardeşi Prenses Tamurna'yı vererek vergiden muâf olması şartıyle, Osmanlı hâkimiyetine girdi. Böylece Bizans, Köstendil, Sırb, Dubrovnik devletlerinden sonra, Bulgar Krallığı da Osmanlı tâbiiyetine girmiş bulunuyordu. Osmanlıları metbû tanıyan devletlerin sayısı 5'e yükselmişti (1376 M./778 H.).

Gelibolu ve Alaşehir'in Fethi

Bu sırada Lala Şâhin Paşa'nın vefâtı üzerine Beylerbeylik makaamına Kara Timurtaş Paşa tâyin edilmiş; onun mârifetiyle de bir nevi askerî seyis teşkîlâtı olan "Voynuk" sınıfı kurulmuş; muharip zümre, at bakımı işinden ayrılarak, süvârî kuvveti daha kalifiye hâle getirilip güçlendirilmiştir. Bizans'ın siyâsî ihtilâflarından istifâde edilerek, on senedir elden çıkan Gelibolu kalesi, yapılan anlaşma ile yeniden geri alındığı gibi, Alaşehir'in dahi teslimi taahhüt ettirildi.

Şehzâde Bâyezîd'in Germiyan Beyi'nin Kızıyla Evlendirilmesi

Avrupa kesiminde sulh istikrar kazandığı için Sultan dahilî işlere nazarını çevirerek, bir taraftan ordu teşkîlâtı düzeltildi, diğer taraftan süvâri bayrağı olarak al rengi kabul edildi[3].

Murad Gâzi sulh zamanında dahi memleketini genişletmek, Avrupa'daki fetihlere mukabil, yine devletin nüfûs muvâzenesini temin etmek için gözlerini Asya'ya çevirdi. Germiyanoğlu'nun kızı Devletşah Hâtun'u oğlu Bâyezîd'e almak için Bursa Kadısını, sancakdarı Aksungur'u, Timurhan'ı âileleriyle ve şehzâdenin süt ninesiyle birlikte ve 3000 kişilik bir fırka ile gönderdi. Zâten Germiyanoğlu yaşlanınca oğlu Yâkup Bey'i çağırmış, ona "Oğul! Diler isen kim bu vilâyet sizin elinizde kala, Osmanlı'yla birlik edin ve kızımın birini onun oğlu Bâyezîd'e verin." yollu nasîhatta bulunmuştu. Bu Anadolu vahdetini düşünen âlicenap ve büyük bir beydi ki, ileriki asırlarda Osmanlılar, akrabalık da kurdukları bu âileye çok hürmet etmişlerdir. Gelen hey'eti çok iyi karşılayan Germiyan Beyi, kızını gönderirken imrahorunu da üzengisini tutmakla vazîfelendirmişti ki, bu zât Osmanlı sarayında kalmış, aynı vazîfe, uzun seneler onun âilesine de intikal ettirilmişti. Annesi Mevlânâ sülâlesinden bulunan bu hatun, cihaz olarak Kütahya, Simav, Eğriboz ve Tavşanlı kasabalarını da getiriyordu ki, bunlardan birincisi ileriki asırlarda Anadolu Beylerbeyliği merkezi yapılacak, Germiyanoğulları'nın da hâtırası ta'zîz edilecektir.

Rivâyetlere göre Bursa'da gâyet muhteşem olarak icrâ edilen düğünde Aydın, Menteşe, Kastamonu, Karaman beylerinin elçileri ve kendi sancak

---

3 Türklerde bayrak çok eskiden beri kırmızı ve kızıldı. Bunu en eski Türk destanlarında ve metinlerinde de görüyoruz. En eski Türk edebî metinlerinden biri olan Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lûgâti't-Türk*'ünde Uygurlara karşı yapılan savaşa âit şu dörtlük bunu gâyet açık olarak gösterir:

"Agdı kızıl bayrak;
Togdı kara toprak;
Yetşü kelip ograk;
Takşıp anı keçtimiz."

Mânâsı: "Kızıl bayrak yükseldi; kara toprak havalandı; Ograk süvârileri de yetişti; bu yüzden savaşa katılarak geciktik." Burada "Agdı kızıl bayrak" mısraı, Oğuzların bayraklarının kızıl, al olduğunun şaşmaz delîlidir. Bu günkü bayrağımızın rengi de köklerini orada, belki de daha gerilerde bulur. İslâm dünyasında da türlü renkler kullanılmıştır. Emevîlerin bayrağı beyaz, Abbasîlerin siyah, Fâtımîlerin yeşildi. Peygamberimizin kırmızı ve sarı da dâhil bütün bu renkleri kullandığı rivâyet edilir. Osmanlılar umûmiyetle bu kırmızı bayrağı kullanmakla berâber; diğer renklerde, bilhassa yeşil sancaklar da kullanmışlardır. Bugünkü bayrağın şeklinin Bâyezîd devrine kadar uzandığı rivâyet edilir.

beyleri hazır bulundular. Bilhassa Evrenos'un hediyeleri muhteşemdi; bunlar Sultan'ın emriyle Asya beylerine, onların hediyeleri de ulemâya; meşâyihe, fukarâya dağıtıldı ve "kendine hiç nesne almadı".

Bu düğüne gelen Hamîdoğulları elçisinin Karaman tarafından endîşesini bildirmesi üzerine Gâzi Hünkâr, Hamîd oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey'e kadılar göndererek, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, Isparta, Yalvaç ve Karaağaç'ın kendisine satılmasını teklîf etti. Zâten Karaman'dan endîşe duyan Hüseyin Bey'in rızâsı ile iki tarafın kadıları bir "hüccet-i şer'iye" tanzîm ederek, satış muâmelesini tamamladılar. 80 bin altına Osmanlı topraklarına ilhak edilen bu yerler; Rumeli'deki fütûhâtta tâkip edilen tâbiyeye uygun olarak muamele görmüş ve Devlet-i Aliyye'nin arâzisi, Karaman ile Hamîd, Germiyan, Aydın, Saruhan oğullarının ülkelerini birbirinden ayırmıştı. Bu sûretle Osmanlılara karşı yapılabilecek bir Anadolu hareketi önlenmiş oluyordu.

Bu devre içinde Doğu Anadolu'da üç yeni beylik zuhûr etti ki, bunlar Diyarbekir'deki Karakoyunlular, Maraş'ta Dulkadir Oğulları, Adana'da Ramazan Oğulları'dır.

Anadolu beylikleriyle sıhriyet ve akrabalık te'sîsine devâm edilerek, Murad Gâzi'nin kızı Nefîse Hatun Karaman Beyi Alâeddin Ali Bey'in talebi üzerine, kendisiyle evlendirildi. Bu sûretle Anadolu cihetinden emîn olarak, Rumeli meseleleriyle uğraşılmak istenmiş; kuvvet ve gayretin oraya teksîfi arzû edilmiştir (1381/783).

Sofya'nın Fethi

Bu sıralarda Timurtaş, Manastır, Pirlepe, İştip şehirlerini alarak Arnavutluğa akınlarda bulunmuş; Ohri'yi fethetmiş, derin bir karışıklık içinde bulunan bu yerlere Türk adâlet ve nizâmını götürerek ahâlisini memnûn etmiştir. İnce Balaban Bey kumandasındaki bir kuvvet Sofya'yı kuşatıp burayı almıştır (1386/788).

Konya Ovasında Osmanlı-Karaman Muhârebesi

Rumeli fütûhâtı bu şekilde devam ederken, Anadolu'da Osmanlılar'a dâmâd olan Karaman Bey'i rahat durmuyor; türlü tahrîklerle Selçuk saltanatının vârisi olduklarını, onların taht şehrinde bulunduklarını iddia ederek, Konya Sultanlığını kendi nâmlarına te'sîs ve ihyâ etmek istiyordu. Murad Han'ın cülûsunda tasavvur ettikleri hareketi yapamamışlardı. Hamîdeli arâzisinin ve Germiyan Beyliği topraklarının Osmanlılar'a geçişi kendilerini

çok tedirgin etmiş; rahatlarını kaçırmıştı. Osmanlılara dâmâd olunmasına rağmen bu husûmet giderilememişti. Karaman Beyliği Anadolu hükûmetlerinin en büyüğü olup, sözde Ermeni'den dönme Nur Sofu nâmında şöhretli bir zâhidin sülâlesinden gelmiş imiş[4]. Bu zâtın oğlu Kerîmüddin Karaman'a I. Alâeddin Keykubâd Ermenek havâlisini tevcîh etmiş ve Avşar Türkmenlerini emrine vermişti. Bunların Konya tahtını nasıl işgâl ettiklerini Selçuk târihçesinde görmüştük. Bu defa Savcı ile zuhûr eden taht mücâdelesini ve Çandarlı Hayreddin Paşa'nın vefâtının kendileri için lüzumlu olan vasatı hazırladığını zannederek, gâyelerini tahakkuk ettirebileceklerini zannettiler. Hazırlıklara başladılar ve kuvvet toplamaya, Anadolu beyliklerini ayaklandırmaya gayret ettiler.

Osmanlı Devleti'nde bütün Anadolu'dan gelen en müteşebbis adamlar bulunduğundan ve bunların her tarafla irtibatları olduğundan, bu hazırlık bütün teferruatıyle, en güzel noktalarına kadar biliniyordu. Anadolu tevâif-i mülûkundaki halk böyle bir hareketi ne lüzumlu, ne de doğru buluyordu. Bu sebeple Karamanoğlu etrafına fazla kuvvet toplayamadı. Bu arada Mısır elçilerinin de Bursa'ya geldiğini haber alınca, Osmanlılara sulh teklîf ettiyse de, ordu Kütahya'ya geldiği, sefer hazırlığı tamam bulunduğu, genç sadrâzam da bu işi halletmek ve temâyüz etmek istediği için teklîf reddedilerek Karaman üzerine yüründü. Konya civarında karşılaşan iki kardeş ordu dövüştüler. Bu harbde Osmanlıların sonradan âdet hâline gelen tâbiyenin ilk tatbiki yapıldı. Sağ cenahı Anadolu, sol cenahı Rumeli askerleri ve merkezi Yeniçeri kuvvetleri teşkil ediyordu. Rivâyete göre Osmanlılar burada tüfek kullanmışlar, muhârebede bir de top bulundurmuşlardır. Karamanoğlu yenildi; mağlûp ve münhezim olarak Konya kalesine sığındı. Murad Gâzi idâresindeki ordu Konya'yı kuşattı ise de, bir gece çocuğu kucağında olarak gelen Nefîse Sultan'ın pederine vâki' mürâcaatı ve yalvarmaları, hem Han'ı, hem de Yıldırım'ı derinden sarstı. Dâmâdının huzûra gelip el öpmesi şartıyle barışacağını vaadetti. Karamanoğlu bu sûretle hareket etti ve sulh yeniden sağlandı.

---

4 Yazıcı-zâde Ali *Selçuknâme* tercümesinde Karamanoğulları'nın ceddinin Ermenek nâhiyelerinde bulunan ve Kamereddin İli denilen yerdeki kömürcü Türkmenlerden biri olduğunu; Nurullah Sofi'nin oğlu olan Karaman'ın kuttâ-i tarîklik (=yol kesicilik) etmesinden dolayı Sultan Rükneddin tarafından tâkip edilerek bir ormanda kıstırıldığını; ormanla birlikte yakılıp, kardeşi olan kapıcıbaşı Bunsuz'la diğer âile efradının Kark kalesine hapsedildiklerini; bunun Gıyâseddin zamanına kadar devam ettiğini yazar. Nur Sofu'nun aslen Ermeni olduğunu Cenâbî yazmış olup, diğer bâzı müverrihler ondan iktibâs etmişlerdir. Karaman târihini yazan Şikârî'de ve İbni Bîbî'de bu husûs zikredilmez. Karamanoğulları Selçuk Devleti aleyhine hudutlarını geliştirmişler, bilhassa Moğol istilâsına karşı bayrak açarak ve Mısır Memlûkleriyle ittifak ederek Anadolu'da sempati toplamışlar; bu sûretle de Konya pâyitahtına hâkim olmuşlardı.

Bâzı târihçiler Murad Gâzi'nin bu hareketini "bir zaaf eseri" görüp tenkîd ederlerse de, tamâmen yersiz ve yanlış bir ithamdır. Çünkü Osmanoğulları Anadolu beyliklerine düşman nazarıyle bakmamışlar; onları kuvvet zoruyla ve cebir yoluyla râm etmeyi çok mahzurlu addetmişlerdir. Böyle kurulacak birliğin çok çabuk zevâl bulacağına inanmışlar; onları iknâ yoluyla ve küffâra karşı kazandıkları zaferlerle kendilerine bağlamayı en sâlim ve doğru yol görmüşlerdir. Bir taraftan insan unsuru olarak oralardan gelen bir kütleye sâhip bulundukları için, diğer taraftan da fîsebilillah gazâ akîdesiyle memlû bir orduya mâlik olduklarından dolayı, kuvvet yoluna kat'î mecbûriyet olmadıkça, başvurmamışlardır. Bu sebeple ancak Yavuz'da Anadolu vahdetini kurabilmişlerdir. Bu, onların ne kadar uzak görüşlü, ne kadar basîretli ve müdebbirâne olarak bu dâvâyı tahakkuk ettirdiklerini gösterir. Bugünkü Anadolu birliği de tamâmen onların bir eser-i himmetidir denilebilir.

Osmanlılara Karşı Balkan İttifakı

Osmanlılarla birlikte, Karaman Beyi'yle muhârebe eden Sırp fırkasından bâzıları, kadınlara tasallutа yeltendiğinden siyâset edilmişti. Diğerleri memleketlerine dönünce, bunu büyüterek anlattılar ve Kral'ı harekete geçirdiler. Ploşnik'te bulunan bir Osmanlı kuvvetini bozup büyük zâyiâta uğrattılar (1388/790). Bu bozgunun verdiği zafer heyecanıyle Türkleri Balkanlardan tamâmen atmak maksadıyle Sırplar, Bulgarlar, Ulahlar, Boşnaklar ve kısmen Arnavutlar büyük bir ittihat akdettiler. Buna karşı Murad Gâzi siyâsî tedbîr olarak müttefikler arasında ihtilâf çıkarttığı gibi, askerî tedbîr olarak da Ali Paşa'ya Bulgaristan'ı istilâ etmesini emretmiştir.

Bulgaristan'ın İşgâli

Ali Paşa, müttefikler daha toparlanmadan Bulgaristan'a girip Şumnu ile pâyitaht olan Tırnova'yı zaptetmiş; Şişman'ı Niğbolu'da kıstırmıştı. Hudâvendigâr Niğbolu önüne ordusuyla gelince Kral, mukaavemet imkânı göremeyip anlaşmış ise de, buna riâyet etmeyip yeniden isyan bayrağını kaldırınca Silistre, Hezargrad, Ruscuk ve Niğbolu kaleleri de fethedilerek Osmanlı ülkesine katılmış oldu. Bu sûretle Orta Bulgaristan boydan boya işgâl edilerek, Balkan ittifakına büyük bir darbe indirilmiş bulundu. Ümidini kesmiş olan Bulgar Kralı âilesi ile gelip Sultan'a teslim oldu ve iltifat görerek, kendisine tahsîsâtla ikaametgâh verildi. Kral Filibe'de vefat edip oğlu İslâmiyet'i kabûl ederek Osmanlı hizmetine girmiş ve Samsun'a muhâfız tâyin edilmiş-

tir. Bu sırada güneyde de akınlar yapılarak Mora şehirlerinden bâzıları zaptedilip, Osmanlı ülkesine dâhil edildi.

I. Kosova Muhârebesi ve Murad Hudâvendigâr'ın Şehâdeti

Müttefikler ordusu Sırp Kralı Lazar kumandasında Sırp, Boşnak, Bulgar, Ulah, Arnavut, Leh ve Macarlardan mürekkepti. Lazar bir koalisyon harbi yaptığı için ağır ve yavaş hareket etmek mecbûriyetinde kalıyor; kat'î teşebbüs için icâb eden dinamizmi gösteremiyordu. Bu, müttefik devletlerle yapılan harblerin bir zarûretidir. Bununla berâber stratejik ehemmiyeti büyük olan Şehrköy kalesini zaptettirdi ise de, Timurtaş Paşa burayı geri alıp istihkâmlarını yıktırdı. Bu mağlûbiyete kızan Lazar, ittifak kuvvetlerini hızla toplamaya girişti. Sultan da oğulları Bâyezîd ve Yâkub'u getirttiği gibi, Saruhan, Menteşe, Aydın, Hamîd illerinden de gönüllü kuvvetler topladı. Dobruca Tatarları, Köstendil Prensi dahi fırkalarıyle geldiler. Hudâvendigâr Gâzi, ordusunu Suluderbent'ten geçirerek Köstendil'e geldi. Burada büyük bir harb meclisi toplayarak askerî vaziyet tetkîk edildi ve ileri harekete karar verildi. Ordu Kosova ovasına doğru ilerledi ve burada haçlı ordusu karşısında mevkiini aldı. Osmanlı ordusu azınlıkta idi. Düşmanın 100 binlik kuvvetine karşı en fazla 60 bin kişiydi. Kumandanlarla yeni bir istişâre yapıldı. Burada Şehzâde Bâyezîd "Cenâb-ı Hakkın hânedân-ı Âl-i Osman'ın seyf-i saâdetlerini dâima muzaffer kılıp siyânet buyurduğunu, mütevekkilen âlallah gazâ ve cihadâ şürû edilmesini izzet ve şeref-i İslâmiyenin bunu âmir bulunduğunu" söyledi. Sadrâzam da o gece Kur'ân'a sığınıp tefe'ül ettiğini, önce cihâdı emreden bir âyet-i celîlenin ve sonra da "Nice küçük cemaatler, nice kesîr topluluklara galebe etti." meâlindeki âyetin çıktığını beyan ederek, Şehzâde'nin reyine iştirak etti. Bundan sonra da dîvânda işin askerî cephesi müzâkere edilerek dağılındı.

Gece saflarımıza doğru kuvvetli bir rüzgâr esip askere göz açtırmıyordu. Gâzi Hünkâr bu vaziyetin muhârebede vücûda getirebileceği felâketi düşünüp elemnâk oldu ve Cenâb-ı Hakka sığınarak, sabaha kadar ibâdet, duâ ve istimdâdda bulundu. Nefsî hiçbir arzûsu olmadığını, saâdet-i ebediyeye nâiliyetten, rızâ-yı ilâhîsini tahsîlden, İslâm'ın şevketini ve nâm-ı ilâhîyi i'lâdan başka gâyesi olmadığını, mertebe-i şehâdetle ve zaferle taltîf olunmasını bârigâh-ı samedâniye arzetti[5].

---

5 Hudavendigâr Gâzi hazretlerinin muazzez ellerini gökyüzüne kaldırarak dindârâne bir huşû ve niyâz ile şu münâcaatı yaptığını Solak-zâde ve Sâdeddin Efendi rivâyet ederler:

Hakîkaten şafakla berâber yağmur yağıp tozu bastırdı; bu, duâların müstecâb olduğu şeklinde tefsîr edilerek, hayra yoruldu. Sabahleyin düşmana hücûm edilerek muhârebe başladı. Haçlı ordusu hezîmete uğratıldı. Bu sırada Miloş Kobiloviç nâmında bir Sırp asilzâdesi, Sultan'a büyük bir sır tevdî edeceğini söyleyerek, onu ansızın yaraladı ve kaçmağa teşebbüs ettiyse de muhafızlar kendisini öldürdüler[6]. Sırplar onun nâmına bugün büyük bir âbide dikmişlerse de, bu hareketi vatanperverâne hislerle yapmış olmayıp "karı kavgasıyle alâkalı bir sebepten dolayı yapılan ithamı önlemek" maksadıyledir. Sultan Murad ağır yaralı olarak Bâyezîd'e itaat etmelerini vasiyet ederek, şehâdet makaamına erişti. Pâdişahın mübârek cenâzesi tahnit edilerek Bursa'ya nakledilip, Çekirge'deki türbesine konuldu. Bilecik kalesinin kilidi ve anahtarı, giydiği zırh, hırkası, sarığı, ceylân derisinden seccâdesi de türbesine konuldu, İç uzuvları da şehîd edildiği yerde defnedildi ve üzerine türbe yapılarak, bütün Türklerce mukaddes bir ziyâretgâh kabul edildi. Meşhed-i Hudâvendigâr bizce o kadar mukaddes sayılmıştır ki, Balkanlardan çekilirken imzaladığımız anlaşmalara bu yer için ayrı ve husûsî madde koydurmuşuzdur.

"Gâziler Sultanı"nın mücâhede meydanında şehîd olması, o devrin

---

Âb-ı ruy-ı habîb-i Ekrem için,
Kerbelâda revan olan dem için,
Şeb-i firkatte ağlayan göz için,
Reb-i aşkında sürünen yüz için,
Ehl-i derdin dil-i hazîni için,
Câna te'sir eden enîni için,
Eyle yâ Rab lûtfunu hemrâh,
Hıfzını eyle bize peşt ü penâh,
Ehl-i İslâma ol muîn ü nasîr!
Dest-i a'duyı bizden eyle kasîr!
Bakma yâ Rab bizim günâhımıza,
Nazar et cân ü dilden âhımıza!
Etme yâ Rab mücâhidîni telef,
Tîr-i a'duya bizi kılma hedef.

Çeşmimiz sakla gerd ü ma'rekeden
Cünd-i İslâmı bekle muhlikeden
Bunca yıl sa'y ü ictihâdımızı
Gazavât içre yahşî âdımızı
Etme yâ Rab kahrın ile tebah
Yüzümü halk içinde etme siyah.
Rah-î dîn içre ben fedâ olayım!
Siper-i asker-i hedâ olayım!
Dîn yolunda beni şehîd eyle!
Ahrette beni saîd eyle!
Mülk-i İslâmı pâyimâl etme
Menzil-i fırka-i dalâl etme!
Keremin çokdur ehl-i İslâma
Dilerim ki erişe itmâma.

Hazreti Pâdişah'ın bu âbidâne münâcaatta bulunduktan sonra, fevkalâde bir huzûr içinde *Kur'ân-ı Kerîm* tilâvet ettiğini ilâve ederler.

6 Âşık Paşa-zâde bu şehâdet vak'asını şöyle nakletmektedir: "Milos Kubile derlerdi bir kâfir vardı. Şapkasın eline almış, sakusunu ardına sürüyor. Hana doğru yürüdi, gâziler karşıladı. Eyidür: 'Gidin ben el öpmeğe geldim ve hem beşârete geldim. Laz oğlunı (Sırp Kralı) tuttular, işte getiriyorlar' dedi. Gâziler fâriğ oldular. Hemân kim erdi, günderini çevirdi, Murad Hanı sançdı. Tiz Hân'ın üzerine çadır tuttular. Vâkıa da Lazoğlu'nu oğlu ile tutmuşlardı. Getirdiler, hemân kim Hân'ın üzerine geldi, gördü kim Hân ölmüş. Dedi kim 'Hay! Bizim işimiz bitmiş. Nedelim?' dedi. Hemân dahı oğluyıle anı it gibi depelediler."

İslâm âleminde de büyük teessürü mûcib olmuş, Mısır Sultanı Ebu Sâid Berkok, türbesine şamdan, tas ve Kur'ân vakfetmiş; birçok müslüman diyârında gâib cenâze namazı kılınmış; nâmı tekrîm ve ta'zîz edilmiştir. Nitekim bundan dolayı da eski târihlerimizde "Sultanü'ş-Şühedâ=Şehîdler Sultanı" olarak nâmı ta'zîz ve tekrîm edilmiştir. Ahmedî, *Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman*'ında onu "Pâdişâh-ı kâmil ü dânâyidi; sâhib-i tedbîr-i ehl-i râyidi." diye tavsîf etmekte, yüksek şahsiyetini şu beyitle anlatmaktadır:

"Çünkü ol Gâzi Murad'a erdi baht
Buldu ârâyiş anınla tâc ü taht"

Aynı şâir:

"Âl-i Osmanın çün ihlâsı oldu hâs
Buldular Hak hazretinde ihtisâs"

demekte, onların yüksek ihlâsları sâyesinde o zamana kadar görülmemiş derecede şehir ve kaleler aldıklarını ve İslâmiyeti yücelttiklerini anlatmaktadır. "Ümmetim yükselir ve hiç bir şey onun üzerine yükselemez." hadîsinin onlara işâret ettiğini şu beyitle dile getirmektedir:

"Ümmetî ta'lû ve lâ tû'lâ deyen;
Bunlarun-çün dedi, pes fikr eyle sen"

Murad'ın "pâk ihlâs ve pâk i'tikad" olduğunu söylemekte, sultân-ı saîdin gâzi iken şehîd-i mutlak mertebesine ulaştığını zikretmekte,

"İstianet dile rûhundan anın;
Ki eresin fethe fütûhından anın"

demektedir. Böylece ihlâs ve i'tikad âbidesi olan, 37 muhârebeye bilfiil iştirak etmiş Gâzi Sultan'ın, çok yüksek bir mânevî mertebeye nâil olduğuna kaani bulunmaktadır. Bu kanaat millî bir telâkki hâline geldiği için, Gâzi Sultan'ın Kosova'daki şehîd düştüğü yer "Meşhed-i Hudâvendigâr" nâmıyle anılmış; buranın ziyâreti dînî ve millî hislerimizi pekiştiren bir an'ane hâline gelmiştir.

Gâzi Hünkâr'ın haçlılara karşı yaptığı mukaddes bir muhârebede zafer kazanarak şehîd düşüşü, İslâm âleminde derin bir üzüntü tevlîd etti. Çünkü o günkü İslâm dünyasında onun gibi mücâhede eden, müslüman düşmanlarına

onun gibi galebe çalan bir hükümdar yoktu. Papa, Murad Gâzi'nin satvetine karşı âcizdi; Balkanlar kâmilen Türk nufûzuna girmiş; Bizans, Bulgaristan, Sırbistan Osmanlıların haraç-güzârı olmuştu.

Bu muhârebede Lazar da bir çok kumandanlarıyla birlikte harp meydanında maktül düşmüş, Balkan Slavları tamâmen Türk hâkimiyetine girmiş; Osmanlı hudutları Tuna'ya dayanmış, bizim buradaki harekâtımıza engel teşkîl edebilecek ancak Macaristan kalmıştır.

Düşmanı tâkipten dönen Şehzâde Yâkub Bey, Savcı hâdisesine benzer bir vak'anın meydana gelmesinden korkularak, Yıldırım'ın emriyle ve ümerânın tasvip ve tavsiyesiyle siyâset ettirilmiştir. Bu, ordu ve ahâli arasında hoşnudsuzluk husûle getirmiş; fakat Osmanoğulları'nın kaderi olarak da mütalâa edilmiştir.

Kosova zaferi Türk târihinin en mühim hâdiselerinden biri olmuş; beş asra yakın süren Osmanlılar'ın Balkan hâkimiyetini perçinlemiş ve bura milletlerinin kaderini tâyin etmiştir. Bu muhârebede Türklerin top ve tüfek kullandıkları rivâyeti vardır.

Sultan Murad şehîd olduğu zaman 63 yaşında idi ve 27 sene tahtta kalmış bulunuyordu. Fütûhâtta ve siyâsette vücûd verdiği icraatı tamâmen bir plân dâiresinde yapılmış hesaplı hareketler olarak nazara çarpar. 37 muhârebeye bizzat iştirak etmiş, nâ-mağlûp bir kumandan olarak görülür. Teşkîlâtçılığı, adam kullanması, idâreciliği, adâleti her türlü takdîrin ötesindedir. Osmanlı mukadderâtının değişmez temellerini atmış, onu istikbâlin muazzam devleti hâline yükseltmek için çalışmıştır. Rum ve Balkan siyâsetine derin nufûz gösterip, dâima ânında hareket ederek netîceyi almıştır. İslâm dinine en derin bir samimiyetle rabt-ı kalb etmiş, hükümlerini icrâda herkese öncülük etmiş; adâletini onun ezelî ve ebedî prensiplerine istinâd ettirmişti. Hıristiyan tebeasına derin bir şefkat ve adâletle muâmele etmiş; onları bir İsevî hükümdardan daha fazla memnûn etmiştir. İlmi dâima himâye etmiş; âlimleri gözetmiş, memleketinde ilim eserleri ve hayır müesseseleri binâ etmekte yektâ davranmış bir sultan idi. Hammer onun için "Büyük bir ahlâkî ve irâdî gücü olup, kat'î netice verecek vaziyetlerde, umûmiyetle dâhîce bir davranışa sâhip olduğunu, şer'î kanunları büyük bir dikkatle tatbîk ettiğini, geliştirip güçlendirdiğini" söyleyerek kıymetini takdîr eder. Devrinde Osmanlı toprakları Asya ve Avrupa'da dâima dikkat edilen bir muvâzene ile gelişmiştir. Onun şehîdlik şerbetini içtiği "Meşhed-i Hudâvendigâr" Balkanlardaki hâkimiyetimizin bir sembolü olmuş; dinî ve millî büyük ziyâretgâhımız bulunmuştur. Burası diğer bir çokları gibi Sultan II. Abdülhamîd Han tarafından tâmir edilerek ihyâ edilmiştir. Bugün Yugoslavya hudutları içinde bu-

lunan bu yer; Balkanlarda vicdan hürriyeti, insan hakları ve adâlet tanımayan siyâsî tatbikata karşı, bu mefhumların bir bayrağı olarak bulunmakta ve ziyâret edilmektedir.

Sultan Murad Osmanlı kaynaklarında orta boylu, değirmi çehreli, kavisli burunlu, iri şâhâne gözlü; enli, çatıkça kaşlı, seyrek sakallı, geniş göğüslü, uzunca parmaklı olarak târif edilmektedir. Büyük bir teşkîlâtçı ve çok kuvvetli bir asker görünmektedir. Bütün fetihleri sistematik bir plâna bağlanmış; nufûz-ı nazara sâhip siyâsî karakteriyle, çabuk ve ânî karar verme hassası muvaffakiyetlerinde başlıca rolü oynamıştır. Büyük idârecilik vasfı ve inşâcı davranışı bilhassa takdîre değer. Son derece dindar, ulemâya ve dervişlere, meşâyihe hürmetkârdı. Hıristiyan tebeasına adâletle muâmele etmiştir. Papa VI. Urben'e yazdığı bir mektupta Rum Patriki onun kiliseye tam bir serbestî bahşetmiş olduğunu zikretmiştir. Bu husûs, Osmanlı sultanlarının dâima riâyet ettiği vicdan, dîn ve mezhep masûniyetinin bugün dahi ulaşılamayan bir nümûnesi olarak görünmektedir. Bu serbestî yalnız Ortodoks ahâliye değil, sâir Hıristiyan mezheplere de aynen gösterilmiştir. Nitekim Gibbons, Urben'e bir Katolik olan Petrark'ın gönderdiği bir mektuptan bahsetmekte, bunda Osmanlılar'ın Katoliklere kin beslemediklerini, çünkü korkmadıklarını, buna mukaabil Rumların kendilerinden nefret ettiklerini yazmaktadır. Bu husûs Ortodoks ve Katolik münâferetinin çok derin ve uzlaşmaz bir karakterde olduğunu da göstermektedir. Nitekim Gibbons, Osmanlı hâkimiyetinin bütün Balkan kavimlerince herhangi bir Hıristiyan devletin idâresine daima tercîh edildiğini kaydetmektedir. Bu husûs Türklerin gösterdikleri dinî toleransın çok insanî olan muhtevâsından doğuyordu. Aynı müellif, Murad Gâzi hakkında şu sitâyişkâr cümleleri sarfetmektedir:

"Otuz sene kadar bir müddet Murad, zamanının hiçbir devlet adamı tarafından fevkine geçilemeyen bir kıyâset ile Osmanlı mukadderâtını sevk ve idâre etmiştir. Biz, Fâtih ile Muhteşem Süleyman hakkında daha çok şeyler bildiğimizdendir ki, Murad, hânedân-ı Âl-i Osman içinde en şâyân-ı dikkat ve en muvaffak bir devlet ve harb adamı olarak kendine has mevkie geçememiştir. Kendisinin karşılaştığı müşkilâtı, hallettiği meseleleri, saltanatının netîcelerini, daha ziyâde göz kamaştıran haleflerinin icraatıyle mukaayese edecek olursak, onun, bunların üstünde değilse de, onlarla birlikte kolayca yer tutabileceğini görürüz. Onun hayatı esnâsında vukua gelen değişiklikler; bütün târihin en hayret verici vak'alarından biridir. Onun fütûhâtı 1878 Berlin Muâhedesi'ne kadar beş asır devam etmiştir... Kendisinin harb husûsundaki cevvâliyeti ve gayreti, pederi gibi idi. Fakat babasının tahayyül ettiğinden daha geniş bir icraat sâhasına yayıldığı için, daha fazla tecrübeye mâruz kaldığı halde, gevşememişti. Maiyetindeki kumandan ve vâlilerin hiç

birisiyle arasında bir vifaksızlık zuhûr etmedi. Hiç bir an'ane veya tedrîcî bir inkişâf zemînine istinad etmeyen fütûhat ve hükûmet usûlü çerçevelendiği her şarta tevâfuk ediyordu. Rumlara karşı muâmelesi, onların seciyesini tâyinde mükemmel bir ferâseti olduğunu gösteriyor. Bizans kilisesi erbabının nazarında bir kâfir ve İsa'nın düşmanı idiyse de, onlara papalardan daha iyi muâmele etmekle teveccüh ve muhabbetlerini celbetmişti. Hem ırkî, hem de dinî mâhiyette olan temsîl meselesinde kazandığı tam muvaffakiyetinin en parlak delîlini görmek için, Ortodoks Patriki'nin 1385'te Papa VI. Urben'e yazdığı mektuptan daha iyi vesîka olamaz. Filhakîka bunda Patrik, Murad'ın kiliseye, hareketlerinde tam bir serbestlik bahşetmiş olduğunu yazmaktadır. 1360'dan 1389'a kadarki Rum Patrikliği kayıtlarında, papazların Osmanlılar tarafından fenâ bir muâmeleye mâruz kaldıklarına dâir tek bir şikâyete rastlanamaz. Osman etrafına bir ırk toplamıştı; Orhan bir devlet yaratmıştı; fakat İmparatorluğu kuran Murad olmuştur."

Yine Gibbons Hıristiyan hacılarının Fransa Kralı VI. Charles'a, onun hakkında şu sözleri söylediklerini kaydetmektedir: "Sultan Murad Allah'tan korkan, akıllı ve temkînli bir adamdır. Mağlûba karşı insaflıdır ve onlara insanca muâmele eder. Bunlar kendisine az miktarda yıllık bir vergi vererek sadâkat vaadinde bulunurlarsa, memleketlerinde rahat ve huzûr içinde yaşarlar. Murad'ın mührü o kadar şâyân-ı ihtirâmdır ki, bunu gören derhal dizleri üzerine çöker. Avrupa'daki krallar ve bunların siyâsetleri hakkında kendisine mâlûmat veren tercüman ve casûsları vardır. Sultan Murad, Avusturya ile işini bitirdikten sonra Fransa'ya geleceğini söylemiştir." Şu ifâdeler onun devlet adamlığı vasfına ne kadar lâyık; Avrupa siyâsetinde ne derece nufûza sâhip bulunduğunu; bunun için bir istihbarat teşkîlâtına da mâlik olduğunu gösterir.

Meşhûr Romen târihçisi N. Iorga da onun hakkında şöyle demektedir: "Müthiş bir muhârebede kahraman askerleri arasında şehîd olmak sûretiyle, cidden sâhip olduğu unvana hak kazanmıştır. Garbın Rum ve Slav enkazından kurulu bir ordu ile haçlı muhârebelerini ihyâ etme gayretlerine rağmen, küçük bir emâreti bir Avrupa imparatorluğu hâline dönüştürmüştür. Murad, müslümanlar hakkında âlicenap ve müşfik idi. Hıristiyanlar için de lûtufkâr ve hüsn-i teveccühü mebzûl bir baba idi. Zulüm ve cefâdan hoşlanmaz ve onların muhabbetlerini kazanmış bir tâcidârdı. Zamanında Osmanlı hükûmeti teşkîlât ve idâre nokta-i nazarından bir değişikliğe uğramadıysa da, eski kanunlar ıslah ve ikmâl olunmuştur."

Rum müverrihi Chalcondilas ise onun fazîletleri ile tâliinin bir arada seyrettiğini şu satırlarla ifâde etmektedir: "En büyük Osmanlı pâdişahlarından biri olup, o kadar fazîlete mâlik ve o derece tâlie mazhardı ki, bu iki Al-

lah vergisinden hangisinin diğerine gâlip olduğuna hükmolunamaz. Kendisi az konuşan, fakat konuştuğu zaman güzel söz söyleyen hayırhâh bir hükümdar, yorulmak bilmeyen bir avcı ve kibar bir şövalye idi."

Sultan Murad ayın zamanda memleketinin imârına da büyük ehemmiyet veren bir hükümdar idi. Onun devrinde İznik'te, Bursa'da ve yeni fethedilen Rumeli'de bir çok binâlar yapılmıştı. Bilhassa İznik'te yapılan ve mimârı Hacı Musâ olan Yeşil Câmi ehemmiyetlidir. Bunda Selçuklu inşâ tarzının te'sîrleri görülmektedir. Bu devre Osmanlı mimârîsinin arama safhasıdır ve yavaş yavaş kendisine has bir mimârî üslûba doğru tekâmül edecektir. Onun zamanında Şeyhoğlu, şâir Ahmedî, Molla Cemâleddin Mehmed Aksarayî, Molla Mahmûd, Kadızâde Rûmî, Molla Burhaneddin Ahmed gibi kıymetli ilim adamları da yetişmiş ve Osmanlı cemiyeti her sahada hızla inkişâfa başlamıştır.

SULTAN YILDIRIM BÂYEZÎD HAN GÂZİ

(1389-1402 M./791-804 H.)

I. Bâyezîd'in Cülûsu

Kosova sahrasında şehîdlik mertebesine ulaşan gâzi pederlerinin yerine Osmanlı tahtına cülûs ettiler. Ehl-i Salib'e karşı kazanılan bu büyük zaferi fetihnâmelerle İslâm ve Hıristiyan hükümdarlara tebşîr ve teblîğ ettiler. Kosova muhârebesinin netîcelerini alabilmek için Yiğit Bey'i Bosna'ya, Fîruz Bey'i Vidin taraflarına gönderip, kendileri de Karatov gümüş mâdenlerini ve Üsküb'ü fethettiler. Buraya Türk halkı yerleştirdiler. Bu vak'ayı Yahyâ Kemâl,

"Üsküp ki, Yıldırım Bâyezîd Han diyârıdır;
Evlâd-ı fâtihâna ânın yâdigârıdır."

mısraıyle ebedîleştirmiştir.

Bu hareketleri Sırb Kralı olan Etiyen'i sulha mecbûr bırakıp, istenildiğinde 20 bin asker tedâriki, vergi verilmesi şartıyle muâhede akdedildi. Bu anlaşma Lazar'ın kızı Olivera Despina'nın Bâyezîd Han'a tezvîc edilmesiyle de sağlamlaştırıldı. Sırbistan'ın bir kısmı da Lazar'ın dâmâdı Vuk Brunkoviç'e verilerek iki parçaya ayrılan bu devlet tamâmen Türk tâbiiyetine girmiş ve ahâlinin memnûniyeti temin edilmiş oldu. Sırplar bu akde riâyet edip

Anadolu Beylikleri'nin ilhakında, Niğbolu'da ve Ankara Muhârebesi'nde sadâkatlerini gösterdiler (1389 M./791 H.).

Bu sırada Germiyanoğlu Süleyman Şâh'ın kızı olan ve ana tarafından Mevlâna soyundan bulunan Devletşah Hâtun'dan Şehzâde Mehmed Çelebi'nin doğum müjdesi alınarak fâl-i hayır addedildi. Şehzâdenin doğumu, Hudâvendigâr'ın şehâdetine ve Yıldırım'ın cülûsuna tesâdüf etmiş gösterilmektedir.

Cülûsu tebrîk ve ticâret mukavelelerini yenilemek için gelen Venedik ve Ceneviz elçileri Edirne Sarayı'nda kabûl olunarak talepleri yerine getirildi. Pâdişah bu elçilere yüz vermediği gibi, kendisinin "Roma'ya kadar gidip Saint Pierre Kilisesi'nin mihrâbında atıma yem yedireceğim" dediği rivâyet edilir. Roma'ya fetih arzûsu doğru ve tabiîdir. Çünkü Peygamber'den itibâren bütün müslüman hükümdarları, Tuğrul'dan başlayarak bütün Türk sultanları aynı gâyeyi taşımışlardır. Fakat "mihrâbda at yemletme" tâbiri doğru olmamak lâzımdır. Hiçbir Türk ve Osmanlı hükümdarı bir mâbedde ne böyle bir şeyi yapmış, ne de aklından geçirmiştir. Ancak kiliseyi ihtidâ ettirip câmi hâline getirerek esas maksadı için kullandırmıştır. Yıldırım'ın bunu izzet ve şevket-i İslâmiye için söylediği kabul edilebilir. Hıristiyanlık hakkında bu kanaatle dolu olan pâdişahın, Mısır Kölemen Devleti ile ittifak edip, haçlılara karşı bir İslâm ittihadı kurmak arzûsunda bulunduğu da rivâyet edilir.

Bizans tahtındaki çekişmelerden bol bol istifâde ederek, hapis bulunan Andronikos ile Yani'nin kendisinden yardım talebi üzerine, altı bin kişilik bir kuvvetle bunları tahta; tahttakileri de Anemus zindanlarına attırdı. Bunlar zindandan kurtulup kendisine ilticâ edince, onların da, dedesinin dostu olmalarını göz önünde bulundurarak teklîflerini kabûl etti. Bizans'a bir zâbit göndererek, efkâr-ı umûmiyenin kanaatini öğrenip, Manuel'in istendiğini anlayınca, yeniden bir taht değişikliği yapıldı. Fakat Andronikos hapse atılmayıp Silivri, Tekirdağı ve Selânik kendisine verildi. Bu sırada alınan haraç arttığı gibi, İstanbul'da bir câmi ve mahkeme açılması kabul ettirilerek fayda içinde fayda sağlanmış oldu. Bu Bâyezîd Han'ın askerliği, akıllara durgunluk veren celâdet ve şecâati yanında, siyâsî mahâretinin de ne kadar yüksek bir derecede bulunduğunun en belîğ şâhididir.

* * *

Bu sırada Anadolu'da büyük bir fesad kaynamağa başlamış; Osmanlı devlet riyâsetindeki değişiklikten istifâde etmek isteyen beylikler, Devlet-i Aliyye'ye karşı büyük bir ittifak hazırlığına girişmişlerdi. Bunları gâyet iyi haber alan Bâyezîd Han, Türk toprakları arasında bir Rum adası hâlinde ka-

lan, zâten de Bizans tarafından kendisine hukuken tevdî edilen Alaşehir'i zabta karar verdi. Bu sûretle Anadolu'daki harekete de cevap vermiş olacaktı. Ordusunu toplayarak Alaşehir üzerine yürüdü. Bizzat Bizanslılar saldırtılarak, burası Türkler nâmına fethedildi ki, târihin ender kaydettiği garip vak'alardan biri olup, İstanbul Kayser'inin düştüğü zilleti gösterir. Bâyezîd burada câmiler, medrese ve hamam gibi imâr hareketlerini başlattı.

Aydın Beyi, sıranın kendisine gelmiş olacağından çekinip, hükümranlık haklarını terkederek, sancak beyliği sıfatı ile iktifâ edeceğini söyledi. Bu husûs pâdişahın sempatisini celbederek, kendisine merkezi Tire olmak üzere emâretinin bir kısmı tevcîh olundu; türlü hediyelerle gönlü hoş edilerek memnûniyeti sağlandı.

Osmanlı Devleti'ne karşı Anadolu ittihadına giren Saruhan, Menteşe ve Germiyan Beylikleri de, aynı sûretle bir hamlede Devlet-i Aliyye'ye ilhak edildiler. Saruhan ve Menteşe beyleri başlarına geleceği bildikleri için önceden kaçıp, Kastamonu ve Sinop hâkimi Kötürüm Bâyezîd'e sığınmış bulunuyorlardı. Germiyan Beyi Yâkub Bey Yıldırım'ın kayın birâderi olup, hareketi cezâlandırılarak, İpsala kalesinde ikaamete memur edildi.

Merkezi Felekâbad (Eğridir) olan Hamîdeli de, beyinin vefâtı üzerine, zâten tâbi bulunduğu Devlet-i Aliyye'ye ilhak edildi.

Merkezi Antalya olan Teke Beyliği de Hamîdeli'nin şubesi olduğundan zabtedildi.

Böylece Selçuk Devleti'nin inkırazı üzerine kurulmuş olan on emîrlikten yedisi, Osmanlılar riyâsetindeki Anadolu birliğine katılmış bulunuyordu. Osmanlılar Aydın, Menteşe beyliklerinin ilhakıyle sâhil halkına ve denizci insanlara da sâhip olmuş bulunuyorlardı. Bunu çok iyi takdîr eden Yıldırım Bâyezîd, Gelibolu'da bir tersâne inşâsını emretti ve Bizans'ı fetih için yeni bir adım daha atmış oldu. Bunun ilk meyvesi 60 gemiyle yapılan Sakız baskını oldu. Rivâyete göre bu akın Eğriboz ve Atik kıyılarına kadar uzamıştır. Şu husûs, Osmanlı denizciliğinin hızlı bir gelişme içinde bulunduğunun göstergesidir.

Akşehir, Niğde ve Aksaray'ın İlhakı

Karaman Beyi Alâeddin Ali'nin hududu tecâvüz ederek Hamîdeli'ni tehdît etmesini fırsat bilen Yıldırım, bu emâretin topraklarına girerek, Konya şehrini muhâsara etti. Ahâli Konya kalesine ilticâ ettiği gibi, Karaman Beyi de Toros Dağları'na çekilmişti. Yıldırım, askerin ahâliye en ufak bir zararı

dokunmamasını tenbîh ve ihtar etti. Halka gösterilen büyük riâyet ve adâlet, Osmanoğlu'nun kılıncından daha te'sirli olup Akşehir, Niğde ve Aksaray'ın kapılarını onlara, ardına kadar açtı. Bu gidişle bütün eyâletini kaybedeceğini anlayan Alâeddin Ali Bey, sulha tâlip olup; Çarşamba Suyu hudut kabul edilerek, memleketin batısı Osmanlı ülkesine ilhak edildi[1]. Buralar, Beylerbeyi Timurtaş'ın idâresine verildi (1390 M./792 H.).

Bu sırada Bizans'ta İmparatorun Yaldızlı Kapı ve Yedikule yanındaki duvarları, kiliseleri yıktırarak tâmir ettiğini haber alan Yıldırım, bunların eski hâline getirilmesini emrettiğinden, emri icrâ edildi. Bunun üzüntüsüne dayanamayan ihtiyar V. Yoannis ölüp yerine Bursa'dan kaçan oğlu Manuel geçti. Bâyezîd emirlerini tekrarladığı gibi, büyük bir ordu ile İstanbul'u dahi kuşattı. Fakat Macar Kralı Sigismond'un Bulgaristan'a tecâvüze yeltendiği haberi üzerine, kuşatmayı ablukaya çevirdi. Bu ablukanın Ankara mağlûbiyetine kadar on bir sene devam ettiği rivâyet edilir.

Osmanlı ordusu bu sırada bir kaç kola ayrılarak Rumeli'de akınlarda bulundu. Bir kol Selâniğe ve piskoposun dâveti üzerine Mora'ya aktığı gibi, diğer kol Ulahya'ya dayandı. Bura prensi Mirçe Osmanlı hududunu tecâvüz et-

---

1 Bunu kendine has tatlı üslûbu ile anlatan Âşık Paşa-zâde, vak'ayı şu tarzda tasvîr eder: "...Bâyezîd Han vardı, Konya'nın üzerine kondu. Şehrin kapılarını kapadılar. Harman vaktiydi. Konya'nın meydanında arpa, buğday çaçları çıkmış durur. Leşker halkı hisara vardılar. Eyittiler: 'Gelin, bize arpa ve saman satın; atlarımıza yedirelim.' dediler. Onlar dahi bir kaç adam gönderdiler. 'Görelim sözleri gerçek mi?' dediler. Adamlar geldiler; Bâyezîd Han'a dahi haber verdiler. Han bir iki kul gönderdi. Eyitti: 'Sakının! Kimseye zulüm etmesinler. Arpa sâhipleri kendi muradlarınca satsınlar' dedi. Anlar dahi muradlarınca sattılar. Akçalarını aldılar. Han adamlar koşdu, ol kişileri hisara ilettiler. Daha şehirin halkı kim bu adli gördüler; şehrin kapusını açdılar; fetholundı. Etrafın şehirlerine haber vardı kim, bu gelen pâdişah gâyet âdildir dediler. Ve ol şehirlerden adamlar geldi kim Hân'a: 'Gelin! Şehirlere timar edün!' dediler. Aksarayı ve Niğdeyi ve Kayseriyeyi verdiler ve Develünün Kara Hisarı ile cümlesini nevâhisiyle teslîm ettiler. Karamanoğlu dahi elçi gönderdi. Eyitti kim: "Her ne ki şimdiye değin olundı ümiddür ki afv oluna' dedi. Çarşanbadan had konuldu...

"Velîdür her ne han kim âdil olsa
Değül ayıb cihan ana kul olsa;
Süleyman adl edüp tutdı cihanı;
Süleyman mislidür han âdil olsa!"

Bu izah, Osmanlı adâletinin, Osmanlı kılıncı ile paralel gittiğini, adâlet ibrâzındaki yüksekliğin, Osmanlı satvetini de artırdığını açıkça gösterir. Osmanlı satvet ve azameti mızrak ve süngülerin üzerine değil; halkın ve milletin kalbindeki sevgi ve muhabbet üstüne karargâh kurmuş görünmektedir. İleriki asırlarda cihanı kaplayacak olan Osmanlı şâşaası ve haşmetinin en büyük istinadgâhı işte bu adâlet hâtıralarıdır. Yukarıdaki vak'alar Osmanlıların, aynı zamanda Anadolu için nasıl bir siyâset tâkip edip, ora Türklerini kat'iyen incitmek istemediklerini, bura halkını tabiî tebeaları saydıklarını da gösterir.

tiğinden mağlûp edilerek, Eflâk, devlete tâbi bir beylik hâline getirilmiş oldu.

Bu sırada Toktamış, Timur'a mağlûp olarak, Kıpçak Tatarları'nın bir kısmı Dobruca yakınlarına yerleşmiş bulundular. Osmanlı ordusunun bir kolu da Bosna'ya akarak Karlofça civarında Macarlar'ı kısmî bir mağlûbiyete uğrattı (1392 M./794 H.).

Avrupa ile dâima münâsebette bulunup, müşterek hareket eden Karaman Beyi, Bâyezîd'in Rumeli işleriyle meşgûliyetinden fırsat bulup, âniden Timurtaş kuvvetlerini basıp onu esir etti. Yıldırım sür'atle Anadolu'ya geçerek, hasmını Germiyan vilâyetinde Akçay ovasında yendi ve böylece Karaman Beyliği Osmanlı topraklarına katılarak büyük bir gâile muvakkaten ortadan kaldırıldı. Tokat, Sivas ve Kayseri şehirleri ahâlisi doğrudan doğruya Osmanlı idâresine geçmeyi isteyip teklifte bulundukları için, kabûl edilerek, eşrâfa verdikleri söze sâdık kalacaklarına dâir yemîn de verdirildi.

Kastamonu Beyi Kötürüm Bâyezîd sıranın kendisine geldiğini görerek, müstahkem Sinop kalesine sığındı ve oradan Pâdişah'a bulunduğu şehir kendisinde kalmak şartıyle memleketini terkettiğini, sulha tâlip bulunduğunu bildirdi. Sultan, Menteşe ve Aydın beylerinin kendisine iâdesi şartıyle bu teklîfi kabul ettiğini bildirdi. Fakat beyler kaçarak Timur'a sığınmaya muvaffak oldular. Buraya Şehzâde Süleyman Çelebi tâyin edildi ve bir müddet sonra da Amasya, Kadı Burhaneddin ile çıkan münâzaa dolayısıyle, hâkimi Hacı Şadgeldioğlu Ahmed Bey tarafından Yıldırım'a teslim edildi. Kadı da Akkoyunlu ümerâsı Yülük (Kara) Osman tarafından, aralarındaki husûmet dolayısıyle öldürüldü. Böylece Anadolu hâkimiyeti hemen tamâmiyle Osmanlılara geçmiş bulunuyordu.

Bu arada Bâyezîd Han askerî işleri düzenlemekle, mahkeme rüsûmunu kadılar lehine tâdil ve imâr işleriyle uğraştı. Meskûkat usûlünü tanzîm ettiği gibi, Bursa'da iki câmi yaptırdı. Bunlardan en meşhûru Ulu Câmi'dir. Bunun açılışında Emîr Buhârî'yi ve diğer meşâyih ve ulemâyı dâvet etti. Rivâyete Sultan, câminin bir noksanı olup olmadığını sorunca "Dört tarafına dört meyhâne lâzımdır." cevâbını alır. "Allah'ın binâsı (Binâullah) ile meyhânenin nasıl tevfîk edilebildiğini" sorunca da, "Asıl binâullahın vücûd-ı beşer olduğu, câmiin ise mahlûk binâsı bulunduğu, Hâlik binâsının müskirat ile ifnâ edilmesi karşısında mahlûk binâsına meyhâne ilâvesinin ehemmiyeti olmadığı" cevâbını alır. Bu cevap karşısında derin bir hicap duyan Yıldırım'ın günâhlarına tevbe ettiği rivâyet edilir.

Hammer bu fıkrayı Bâyezîd'in ulemâya ve meşâyihe olan hürmet ve sevgisine delîl gösterir. Âşık Paşa-zâde de "Bu Âl-i Osman bir sâdık soydur.

Hiç bunlardan nâ-meşrû hareket vâki' olmamışdur. Ulemâ bir nesneye kim yazuk (günah) deye, Âl-i Osman andan kaçarlar" diyerek, bütün Osmanoğulları'nın âlimlere ve şeyhlere olan saygısını bildirir.

Bu vak'aya benzer bir hâdise de Sultan'ın mahkemedeki şehâdetinin aynı sebepten reddedilişidir ki, bunlar o günkü Türk cemiyetinin ve devlet reîslerinin demokratik karakterleriyle siyasî otoritenin üzerinde ve onun riâyet etmekle mükellef bulunduğu üstün hukuk prensiplerinin bulunduğunu gösterir. Böylece Osmanlı nizâmının bugün için dahi çok modern olan muhtevâsını işâret eder.

* * *

Türklerin Balkanlarda icrâ ettikleri akınlar, Alman, Lehistan, Bohemya tâclarını da nefsinde toplamak isteyen Macar Kralı Sigismond tarafından endîşe ile tâkip ediliyor; kendisinin büyük arzûsuna yegâne engel sayılıyordu. Akıncıların hudutları yakınında ne hakla dolaştıklarını ve fetihler yaptıklarını sormak için gönderdiği elçisine Yıldırım, odasının duvarlarında asılı olan silâhları göstererek "Bunların verdiği hakla!" susturucu cevâbını veriyordu.

Bizans'ın kuşatılmasının Avrupa'da uyandırdığı heyecan, Türkler'in karşı konulmaz bir kuvvet hâlinde Balkanlarda hâkimiyet kurmaları, büyük tasavvurları bulunan Macar Kralı'nı harekete geçirerek, bütün Hıristiyan hükümdarlardan yardım talebine sevketti. Bir taraftan Güzelcehisar nâmıyle Anadolu Hisarı'mn yapılması Bizans'ı tedirgin ederken, Mora, Arnavutluk, Bosna, Eflâk akınlarının artmasıyle birlikte ve buna paralel olarak Anadolu fütûhâtının azameti, bütün Hıristiyanlık dünyasını derinden sarsıyordu. Papalığın teşvîkiyle başta Macaristan, Fransa, İngiltere, Lehistan Krallıkları, Almanya İmparatorluğu, Kastilya, Aragon, Venedik devletleri ile Eflâk Prensliği iştirakiyle Avrupa'nın çıkarabileceği en seçkin 130 bin kişilik bir kuvvet hazırlandı. Buna Rodos ve Töton Şövalyeleri de katıldı. Bu büyük kuvvet, yalnız Türkleri Balkanlar'dan atmak değil, Bizans'ı yeniden ihyâ etmek ve Mukaddes Makaamları Mısır Sultanı'ndan kurtarmak gibi büyük hayâllerle hareket ediyordu.

Macar Kralı Sigismond bu büyük hayâlleri ehl-i salîb reîslerine verdiği bir nutkunda şöyle dile getirmişti: "Sultan Bâyezîd ister gelsin, ister gelmesin, biz inşaallah gelecek yaz Ermenistan Krallığı'ndan geçip Suriye'ye girecek, Yafa ve Beyrut kapılarını da Türklerden alacağız. Suriye'ye inmek için daha başka şehirleri de elde edeceğiz ve Kudüs şehriyle bütün arz-ı mukaddesi fethetmeğe gideceğiz. Eğer Sultan çıkarabileceği bütün askerî kuvvetiy-

le bize karşı gelirse, onunla muhârebe edeceğiz. Muhârebede ölmekle İsâ'nın lûtfuna kavuşmak mümkün olacaktır."

Ayrıca kendilerinden o kadar emindiler ki, "Gök düşecek olsa mızraklarımızla durdururuz." kanaatindeydiler. Bu haçlı ordusu içinde Capet hânedanından, Burgonya Dukası Korkusuz Jean, Kraliyet Orduları Kumandanı Philippe d'Artois, Nevers Kontu, Mareşal Busikolt (Boucicault) gibi nâmdâr kimseler bulunup, umûmiyetle Fransa Kralı'nın yakın akrabâları idiler. Sekiz bin kişilik güzîde Fransız kuvvetini Fridrich von Hohenzollern kumandasında Almanlar tâkip ediyor; Bavyera şövalyeleri Nürnberg Kontu ile beraber bulunuyorlardı. Bunları Rodos, Töton ve sâir beldeler şövalyeleri tâkip ediyordu. Bunlar Sultan'ın kendilerinin karşısına dahi çıkamayacağına kaani bulunarak, "Osmanlılara Fransız şövalyelerinin nasıl harb ettiğini gösteremiyecekleri" için üzülüyorlardı.

Bunlar muhtelif yerlerden Tuna'yı geçtiler. Yolları üzerindeki Hıristiyan ahâliye bile merhamet etmeyip, fecî zulüm ve yağmacılıkla meşgûl oldular. Halka revâ görülen bu mezâlim ordudaki disiplinin derecesini gösterir. Orduda fuhşun, içkinin, serkeşliğin haddi ve hududu yoktu. Bu haçlı ordusu Niğbolu önünde toplanarak karadan ve nehirden kaleyi kuşattılar.

Kalede Doğan Bey nâmında yiğit bir Türk kumandanı bulunuyor; Sultan'ın bu ehemmiyetli mevkiin yardımına sür'atle koşacağından emîn olarak, saldırışlara metânetle mukaabele ediyordu. Bu ehl-i salîb kahramanları adetlerinin çokluğundan gurura kapılarak, kendilerini sarhoşluğa, onları tâkip eden fâhişeler ordusuyla eğlenmeye bırakmış bulunuyorlar; Sultan'ın yaklaştığı haberini getirenleri bizzat Mareşal Busikolt emriyle, kulaklarını kestirerek cezâlandırıyorlardı.

Niğbolu Zaferi

Hâlbuki Türk ordusunda vaziyet tamâmen bunun aksiydi. Bu ordu İslâmî esasların tamâmen tatbîk edildiği, bir âbidler ve zâhidler; mücâhidler ve gâziler ordusuydu. Disiplin mutlaktı. Hükümdara bağlılık, ona itaat hudutsuzdu. Emirlere uymak mukaddes bir vazîfe hâlinde askerin iliklerine kadar işlemişti. Asker, hükümdarın şahsında kendini ve mukaddesâtını görür, tek bir vücût gibi kumandasını icrâ ederdi. Senelerce sonra Venedikli Travijani bu orduyu şöyle tasvîr eder: "Osmanlı ordusunda şarap, kumar ve fuhuş gibi şeyler yoktur. Efrâd, Allah'ın büyük ve yüce adını daima zikrettikleri gibi, gece ve gündüz ibâdetle meşgûl olduklarından dâima gâlip gelirler." Buna sıkı Türk teşkîlâtçılığını, meslek askeri olan Yeniçerinin teknik hâline ge-

tirdiği muhârebe taktiklerini de katarsanız, Türk ordusunun harb gücünü takdîr etmek mümkün olur.

Bâyezîd, ehl-i salîbin Niğbolu Kalesi'ni kuşattığını haber alınca, böyle bir orduyu memlekete sokmanın felâket olacağını takdîr edip, sür'atle üzerine yürüdü. Düşman onun geldiğini ancak 6 mil kalınca anlayabildi. Rivâyete göre, Pâdişah bir gece atına atlayıp, haçlılara gözükmeden tek başına kale duvarları yanına gelerek "Bre Doğan, bre Doğan!" diye muhâfıza seslenmiş ve Pâdişah'ın sesini tanıyıp sur üstüne koşan bu zâta askerî emirleri vererek, dolu dizgin dönüp gitmişti. Yıldırım'ın bu tüyler ürpertici cesâreti, hak müdâfîlerinin ümit ve şevklerini kamçılamıştır. Bu vak'a, Yıldırım'ın cesâret ve kahramanlığının şâheser bir nümûnesidir.

Yıldırım, arâzinin bütün husûsiyetlerinden istifâde ederek, 70 bin kişilik kuvvetini kademeli bir halde harp nizâmına soktu. Ordusunu muhârebenin vaziyetine göre ânında hareketler yaptırarak, mükemmel idâre etti. Önce Fransızlar hücûm ederek, gâlip geliyoruz zannıyle Türk saflarına alabildiğine dalış yaptılar. Sultan ilk sıraya azapları koymuş, ikinci sıradan sonra üçüncü saf olarak Yeniçerileri saklamış idi. Sipâhilerin bir kısmı da yanlarda gizlenmiş idi. Fransızlar yeniçerilerle karşılaşınca tamâmen bozulup kaçıştılar. Pâdişah'ın huzûruyla yiğitliği artan Türk ordusu, Bâyezîd'in verdiği emirleri sür'atle tatbîk ediyor; icrâ edilen hareketlerle düşman ordusu doğru dürüst muhârebe edemeden mağlûp ediliyordu. Haçlılarda görülen perâkende muhârebe usûlü, onları kat'î bir mağlûbiyete ve bozguna uğratıyordu. Düşmanın ric'at yolları da kesilerek tam bir imhâ muhârebesiyle haçlı ordusu mahvediliyordu. Eflâk Prensi Mirçe muhârebenin ortasında Tuna'yı geçip memleketine kaçıyor; Macar Kralı kendisini bir kayığa atarak Tuna ağzındaki Venedik donanmasına sığınıp, memleketine dönüş için, denizden Dalmaçya sâhillerine ulaşabiliyordu. Haçlı döküntülerinin bir kısmı Tuna'da boğuluyordu...

Niğbolu, târihin o devre göre kaydettiği en büyük imhâ muhârebelerinden biridir. Bu muhârebede düşmanın üçte ikisinden ziyâdesi tamâmen mahvolmuştu (25 Eylül 1396/798).

Muhârebe sâhasını dolaşıp Türk zâyiâtının çokluğunu gören Yıldırım, Osmanlı esîrlerine yapılan muâmeleden de derin bir infiâle kapılarak, mukabele-i bilmisil olarak, askerin elindeki esîrlerin katlini emrettiyse de, biraz uygulandıktan sonra durduruldu. Esîr düşman kumandanlarına çok iyi muâmele ederek, bunları fidye-i necât (kurtuluş fidyesi) mukaabilinde serbest bıraktı ve giderlerken Kont dö Never'e "yeniden silâhlanıp üzerine gelmesini beklediğini" latîfe ile söyledi.

Bu mühim muzafferiyet zafernâmelerle İslâm hükümdarlarına bildirildiği gibi, Mısır Sultanı'na da seçkin esîrlerle birlikte teblîğ edildi. Bunun üzerine Mısır'daki Abbasî Halîfesi Mütevekkil tarafından kendisine "Sultân-ı İklîm-i Rûm" unvanı tevcîh edilerek, bu zafer oralarda da kutlandı. Bunun üzerine Emîr Sultan tarafından Pâdişah'a kılınç kuşatıldı ki, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar tatbîk edilen "taklîd-i seyf" yâhut "kılınç alayı" merâsiminin temeli ve başlangıcıdır.

Bundan sonra Yıldırım Arnavutluğa, Sava, Drava, Tuna arasındaki küffâr memleketlerine akınlar yaptırdı. Gibbons, Almanya içlerine kadar uzanan bu akınların Slav, Cermen, İtalyan ve bütün Avrupa için bir kâbus manzarası arz ettiğini söylemektedir. Sık sık tekrarlanan bu kemirici, tahrîb edici, bitirici akınların Avrupa'nın iktisâdî gücünü sarstığı, burada yaşayan halklara korkulu günler yaşattığı muhakkaktır.

Yıldırım Gâzi bundan sonra gözlerini tekrar Bizans'a çevirdi. Orayı yeniden muhâsara ettiği gibi Mora, Tesalya bölgelerinin başlıca şehirlerini zabtettirdi. Bu sırada Asya'da da fetihlere devam edilip, Divriği, Dârende, Besni, Malatya ve Kemah şehirleri zabtedilerek, Roma İmparatorluğu'nun tabiî sınırı olan Fırat'a ulaşıldı. Bizans, Yıldırım tarafından dördüncü defa kuşatılmış bulunuyordu. Artık olgun bir meyve gibi Türklerin avucuna düşmek üzere idi. Fakat bu sırada onun ömrünü 50 sene daha uzatan büyük bir hâdise zuhûr etti. Bu, Timur'un Osmanlı hudutlarında görünüşüydü.

Ankara Muhârebesi

Timur, İlhanlılar bahsinde de gördüğümüz gibi Ebû Saîd Bahâdır Han'dan sonra çıkan kargaşalar ve saltanat çekişmeleri netîcesinde, Çağatay hükûmetindeki karışıklıklar sırasında kuvvetli bir el arayan ümerâ ve ahâlinin arzûlarını tatmîn edercesine zuhûr etmiştir. Kendisinin Barlas kabîlesinden olup 1335 M./736 H.de, son İlhanlı hakanı Bahâdır Han'ın vefâtı târihinde doğduğu rivâyet edilmiştir. Lakabı olan "Gürgân" Moğolca'da "dâmâd" mânâsını ifâde edip, Mâverâünnehir hanlarından Emîr Hüseyin'in kızını almasından kinâyedir. Bu sûretle mahallî fütûhatla kudretini herkese kabul ettirip, Çağatay ümerâsının bağlılıklarını arzetmeleri üzerine, Tatar takvîmine göre Köpek senesinde "Sâhip kırân" ve "Cihangîr" ûnvanlarını almıştır (1370 M./771 H.).

Timur 1380'de İran'da uzun muhârebelere girişerek, yedi sene zarfında Horasan, Cürcan, Mazenderan, Sîcistan, Afganistan, Fars ve Âzerbaycan'ı istîlâ; Altınordu Hanı Toktamış'ı iki defa mağlûp ve tamâmen münhezim et-

ti. Bağdad'ı Celâyirlilerin elinden alarak, Elcezîre'yi kendisine bağladı. İsfahan'ı zabtederek, kendisine muhâlefet edildi diye, ulemâ ve meşâyih hâriç, bütün ahâliyi katliâm ettirdi. Yetmiş bin insan başından "kelle-minâr"lar kurdu. Kuzey Hindistan'ı işgâline bir sene yetti (1397 M./800 H.). Burada emniyet için ordusunun aldığı bütün esîrlerin kesilmesi emrini verdi ki, miktarı yüzbinleri aşıyordu. Bundan sonra fetihlerini batıya çevirerek, Anadolu'nun doğu kısmını istilâ etti. Aynı sıralarda da muhtelif Avrupa devletlerini ve hükümdarlarını Osmanlılar aleyhine kışkırtmak gibi, kendisini Türk-İslâm târihi huzûrunda küçültecek olan bir harekette daha bulundu. Nitekim Gibbons onun Avrupa'da en kuvvetli hükümdar zannettiği, aklen malûl olan Fransa Kralı VI. Charles'a ittifak teklif ettiğini ve dünyayı ikisi arasında taksîm etmeyi ileri sürdüğünü nakletmektedir. Bu husûs kendisini ne an'anevî, ne de dinî telâkkilerle pek bağlı hissetmediğinin delîlidir.

Bu sırada Anadolu melikleri Timur'un yanına sığınmış, kendisinden kaçan Ahmed Celâyirî ve Kara Yusuf da, Bâyezîd'in merhametine ilticâ etmişti[2]. Timur Bâyezîd'e bir mektup yazarak, bunları kendisine iâde etmesini ve tâbi' olmasını bildirdi. Bu talepler kabul edilebilecek şeyler değildi. Bâyezîd kendisinden hiçbir şey istemediği gibi, İslâm'ı yüceltmekten başka bir gâye de tâkip etmiyordu. Timur icrâ edilemiyecek taleplerle harb sebebi oluşturmak istiyordu. Çünkü kendi ümerâsı, şehzâdeleri, etrafındaki ulemâ ve meşâyih küffâr ile gazâ edip İslâm efkâr-ı umûmiyesinde büyük muhabbet toplamış bulunan Osmanlılar'a hücûmu tasvip etmiyorlardı. Bu işi halkın nefretle lânetleyeceğini biliyorlardı. Timur ise aklına koyduğunu yapan bir adamdı; ayrıca emrindeki muazzam orduyu beslemek, doyurmak mecbûriye-

2 Âşık Paşa-zâde, Anadolu beylerinden bâzılarının Timur'a sığınışlarını ve onu tahrîklerini de şöyle yazmaktadır: "Suâl: Ya ol rum vilâyetinden, Bâyezîd Han'dan kaçup gidenlerün halleri ne oldu? Cevap: Bâzıları Timur'a vardılar. Taharten ve Germiyan oğlu ve düzme Aydın oğlu ve Menteşeoğlu ve İsfendiyârun dahı elçisi bile vardı. Bunlarun her biri bir nev' ile vardı. Germiyanoğlu İpsili habsinden vezîriylen kaçdı. Ayucılara, maymuncılara uydu, Timur'a vardı. Menteşeoğlu saçın sakalın yolıtdı, dervîş olup vardı. Aydın Beğ oğlu çerçilik ede vardı. İsfendiyâr elçisiylen Taharten nöker olup bile vardı. Hemân bunlar kim Timur'a vardılar, hallerin arzetdiler ve hem yalvardılar. Eyitdiler kim: 'Ey sâhibkırân, bize merhamet et kim gâyet mazlûmlarız' dediler. Ekser tahrîk etmekTaharten'ün ve Germiyânoğlunundur. Zirâ biri habisden çıkdı ve biri dahı oğlundan, kızından, avradından ayrılmış idi. İmdi bunlarun sözü müfîd oldu; Timur bedbahtı kendilerine uydurdular." Bu sûretle Bâyezîd ve Timur arasında mağlûp beyler dolayısıyle zarûrî bir kutuplaşma oluyordu. Hattâ iki tarafça bu kutuplaşmanın, bir nevi bloklaşma hâline getirilmek bile istendiği görülmektedir. Timur Fransa ve Avrupa ile Osmanlılar aleyhine anlaşmak istemiş; Bâyezîd ise Memlûklar'la ve Şimal Tatarları ile ittifakı istemiş ve arzûlamıştır. Bu teşebbüsler netîce vermemiştir. Yalnız bu husûsta dikkati çeken nokta, Yıldırım'ın müslümanlarla bir müdâfaa için anlaşmak istemesi, Timur'un ise bunun aksini yapmağa teşebbüs edişidir.

tindeydi. Zengin Anadolu şehirleri ona bunu temin edebilirdi. Osmanlıların yeni fethettikleri Anadolu beyliklerini, kendi hükümdarları tarafına çekmeyi kolayca başarabileceğini umuyordu.

Timur askerî zaferlerini, emrinde bulundurduğu ve teşkîlâtlandırdığı büyük bir casûsluk şebekesiyle, onların faaliyetlerine medyûn bir adamdı. Gözlerini diktiği hükûmetlerle etrafında bulunan komşu devletlerin dahilî meselelerini, kalelerinin ve askerî güçlerinin durumunu, onların hükümdarlarından daha iyi bildiği rivâyet olunur. Bunun için, muazzam fetihlerini askerî dehâsından ziyâde istihbarat ve propaganda ile yapmıştır iddiasında, büyük bir hakîkat payı vardır.

Timur harb sebebi çıkarmak için, Erzincan hâkimi Taharten'in arâzîsine tecâvüzü tecziye etmek maksadıyle, Osmanlı hudutlarını geçerek, Sivas kalesini kuşattı. O zaman Sivas, Anadolu'nun en kalabalık ve müstahkem şehirlerinden biriydi. Burayı onsekiz gün muhâsara etti. Büyük lâğımlar kazdırıp, bunları tutan direkleri yaktırarak surları yıktırdı; böylece şehri işgâl etti. Hiç kimsenin kanına girmiyeceğini bildirmesi üzerine, teslîm olan kale müdâfîlerini diri diri toprağa gömdürerek, güyâ sözünde durmuş ve kan dökmemiş oldu! Şehir ahâlîsinden de bir çok kişiyi katlettirdi ve beldeyi yağmalattı.

Mısır'a gönderdiği elçinin habsedilmesine hiddetlenerek ve Osmanlılarla müşterek harekâtına mâni olmak için, Haleb'i ve Şam'ı muhâsara edip zabtetti. Türlü vahşetlerle bu şehirler halkının mühim bir kısmını kılınçtan geçirdi. Şâm ahâlisinin önce affına müsâade edip, onlardan bir milyon duka almıştı; fakat ertesi gün Peygamber evlâdına vaktiyle kötü muâmele ettiklerinden bahsederek yağma ve katliâma girişildi. Burada Şâm Vâlisini idâm için ulemâdan fetvâ isteyince, meşhur müverrih İbni Şahna, kendisine "hiçbir suçu olmayan bunca müslümanı fetvâ almadan kestiğiniz halde, bunun için fetvâya ihtiyâcın neden lâzım olduğunu anlayamadığı" yolunda susturucu bir cevap verdi. Bu cevabı Timur'un mülâyemetle karşıladığı rivâyet edilir[3].

---

3 Âşık Paşa-zâde Timur'un Suriye tahrîbini şöyle anlatmaktadır: "Mısır leşkeri Halebe geldi diyü Timura haber geldi. Timur dahı Şama teveccüh etdi, vardı Halebe çıkdı. Halebin yanında Mercidâbık yazısında uğraşdılar. Mısır leşkeri sındı Türkman hayın olduğı sebebden. Sultan kaçdı, Timur Halebe vardı. Haleb halkı hisarı vermedi. Mübâlağa adam kırıldı. Hisarı aldı. Zulumı kemâlinde etdi, Zira Timur a'zam-ı eşirra'dan idi. Andan Humus'a vardı, Humus'da mezarlar gördi, sordı kim: 'Bu ne mezarlardur?' Eyitdiler: 'Resûlullahun sallallâhü aleyhi vesellem ashâblarındandur Hâlid ibni Velîd derler, bu vilâyeti fetheden budur. Ve biri dahı Kâ'bü'l-Ahbâr'dur. Ve biri dahı Amr ibni Ümeyye'dür. Bu mezarlar kim görürsiz, cem'isi Resûlullahun ashâbındandur' dediler. Humus'un halkını esîr etmedi ve illâ halkına mâl-i âmânî saldı. Mübâlağa mal aldı. Andan Ba'albek'e vardı. Anı dahı yağma etdi. Andan sürdi, Şam'a vardı. Hisarını yapdılar, açmadılar. Bir nice gün iyi ceng oldı. Tarafeynden bir

Bağdad da aynı fecî âkıbete uğradı ve burada da ahâli katliâm edildi. Âdet hâline getirilen kelle-minârlar buralarda da yükseldi.

Kışı geçirmek için Karabağ'a giderek, Bâyezîd'le yeniden mektuplaştı. Taleplerini yine tekrar etti. Bu talepler Taharten'in âilesinin iâdesi, kendisine oğlu gibi yetiştireceği bir şehzâdenin gönderilmesi, metbû'luğunun kabul edilerek tâbiiyetine girilmesi, Anadolu beyliklerinin topraklarının iâdesi, yanındaki hükümdarların kendisine gönderilmesi gibi husûslardı. Bunlardan yalnız ilk ikisini isteyip diğerlerinden vazgeçtiği, böylece taleplerini asgarîye indirdiği de rivâyet edilir. Fakat buna mukaabil Yıldırım'ın Timur'dan istediği hiç bir şey yoktu. O yalnız Timur'un haksız taleplerini pek haklı olarak reddediyor, bunu anlatırken de mağrûr bir ifâde kullanarak, onun kardeş ve müslüman kanı dökmeye bahâne aradığını söylüyordu[4].

çok adam kırıldı. Âhır şehri yağma etdi. Yezîd'ün kabrin buldı, sünüklerin çıkardı, yakdı, kabrini necîs doldurdı. Ekseri Şam'a kahrı, Yezîd ol şehre yakın yatdığından ötürüydi. Andan sürdi, yine Karabağa çıkdı.."

4 Timur'un taleplerini dercederek yazdığı bu son mektuba Yıldırım'ın şu susturucu cevabı verdiğini görüyoruz: "Nâmeniz alındı ve Sivas'ta temekkününüz ma'lûm oldu. Bizim Tebrîz'e giderek orada muhârebe etmek istediğimizi acîb görmüşsünüz. Eğer Kefe ve Şirvan tarîkıyle gitmek azminde bulunsak kim mâni' olur ki, Kıpçaklılar sizden azarda bizimle müttefiktirler. Bir de Malatya ve Sinop husûsunda mülâtefe buyurmuşsunuz. Bizim anlardan ağrazımız bâzı maslahata mebnî idi. Askerin mikdârına da ta'n etmiş ve kendi askerlerinizin kesretiyle tefâhur eylemişsiniz. İşitmişsinizdir ki, Cedd-i âlitebârım Ertuğrul rahmetullâhi aleyh Alâeddin Selçûkîye galebe etmiş olan on binden ziyâde Tatar atlısına altıyüz süvâri ile hücum ederek muzaffer olmuşdur. Oğlu Osman Gâzi de iki yüzden bine kadar askerle gazâyı kendine, şîar-ı dünyevî ve uhrevî kesb ü kâr ittihaz eyledi. Bihamdillâhi teâlâ zamânımıza gelinceye kadar devletimiz dâima terakkidedir. Edyân-ı sâire hükkâmından aldığımız kaleleri selâtîn-i mâziye ve mevcûde hâb-ı hayâllerinde bile görmemişdir. Ne Sinoplar ne Malatyalar onların bir burcuna pencerelik edemez. Kastamonı, Karaman ve emsâli yerin hükkâmıyle işittiğiniz mâceralar, hep onların ittifaksızlığından ve a'duyı dîn üzerine gazâya giderken, memâlik-i islâmiyeye taarruzlarındandır. Yoksa dünya ve mâfihanın nizar-ı himmetimizde zerre kadar değeri yokdur. Eğer tahrîb-i bilâd ve ta'zîb-i ibâd ile cihângîr olmak isteseydik şarktan garba kadar tasarruf âsân idi. Fakat ehemmi takdîm ile dâima a'duy-ı dîni def'e çalıştık. Selâtîn-i İslâm an-samîm hayırhâhlığımızı iltizâm etdiler. Gûyâ ki anların mülki bizim mülkümüz hükmündedir. Askerinizin kesretli bulunması ve bizim askerimizin ekseri kâfirzâde olması bahsine gelince. Anda ayıb yokdur; ashâb ve ensârın cümlesi öyle idiler. Nâmüslim evlâdının insaflıları, müslim evlâdının insafsızlarından hayırlıdır. Galebe ise askerin kesret ve kılletiyle değildir. Te'yîd-i ilâhîye tevakkuf eder. Galebe ve mağlûbiyetin ikisi de sünen-i evliyâdandır. Peder-i büzürk-vârım düşman ordusuna zafer buldukdan sonra üserâdan bir azîzin ale'l-gafle gadriyle şehîd oldu. Sivas'a taarruz ile nâmus-ı islâmı hetk etmekliğiniz üzerine biz ne söyleyelim? Gayret Cenâb-ı Hakdandır. Bu hüccetlerin irâdından maksudunuz ise kendinizi ta'n ve ta'rîzden kurtarmakdır. Yoksa arabî ve fârısî sizden ne kadar mektub geldiyse hiç biri azametfuruşlukdan başka bir mânâyı müfîd değildi. Sıfat-ı celâdet her pâdişahda mevcutdur. Bu kadar

Bunun üzerine Timur Sivas, Kayseri ve Kırşehir'i dolaşarak Ankara üzerine geldi ve burayı muhâsaraya başladı.

Bâyezîd Han bir harb meclisi toplayarak, Timur meselesini müzâkere etti. Bâzı vüzerâ, Timur ordusunun çokluğundan bahsederek bir meydan muhârebesi vermektense, çete muhârebeleriyle ve kısmî harplerle iktifâ edilip, ordusunun yıpratılmasını istedilerse de, bunun mümkün olmadığı, kat'î bir muhârebe verilmesi lüzumlu olduğu kararına varılıp, Ankara sahrasına teveccüh olundu. Azamî 100 bin kişiden ibâret olan ordû-yı hümâyûn, Çubuk Ovası'nda, kendisinden üç-dört misli fazla olan Timur ordusunun karşısında mevkiini aldı. Yıldırım Han karargâhını Çataltepe'de kurarak ordusunu tanzîm etti. Böylece Asya'nın ve cihanın en büyük iki Türk hükümdarı, Çubuk Ovası'nda dünya hâkimliğini çekiştiler. Timur'un dört oğlu ile beş torunu, dokuz Tatar kolordusuna kumanda ediyorlar; Sultan Bâyezîd'in beş oğlu ise Türk ordusunun beş tümeninin başında, maiyetlerinde zamanın en maharetli ve nâmdar paşalarıyle saf tutmuş bulunuyorlardı.

Muhârebe 1402 M./804 H. senesi 27 Zilhicce/28 Temmuz cuma günü sabahleyin başladı. Harbin ilk altı saatinde Osmanlı ordusu üstünlüğü muhâfaza etti. Hattâ bu sırada Timur'un i'tidâlini kaybederek diz üstü çöküp "kendisinin sulh istediğine Allah'ı işhâd ettiği" hakkında rivâyetler vardır.

---

tekebbür iyi bir şey değildir ve izhâr-ı ceberûtdan sonra tevâzu ve nasîhat yüzünden görünmekte letâfet bulunmaz. Şimdiye kadar Âl-i Osman'dan hiç biri düşmanını temelluk ile def' etmemiş ve hileyi ihtiyar eylememişdir. Âfitâb gibi müstakimü's-siyredirler. Herkesin iyiliği kötülüğü ise hilkatine râcidir. Bu mürselâtın cümlesi ashâb-ı ferâset ve dirâyetin re'yiledir. Biz hiç bir vakit kendi kendimize bir şey yapmadık ve yapmayız. Her ne vakit ileri gelir ve muhârebeye azmederseniz, biz de mütevekkilen alellah mukaateleye hazırız."

Bu susturucu cevâbın Timur'a eski ve acı mektuplarından daha fenâ te'sîr ettiği rivâyet edilmiştir. Bâyezîd Han'ın şu mektubunun bir Osmanlı devlet reîsine has bütün husûsiyetleri içinde toplayacak derecede, yüksek bir pâdişahlık vasfıyle kaleme alındığı görülmektedir. Bu mektupta dikkati çeken bâzı noktalar vardır. Bunlardan biri, Bâyezîd'in Kefe ve Şirvan Kıpçaklarıyla Dağıstanlılar'ın Osmanlılar'la müttefik oldukları ve bunları Timur'a isyân ettirilip kullanmak isteyişi hakkındaki îmâdır. Bâyezîd'in bunu düşünmüş olduğu şu mektuptaki ifâdesiyle sâbittir. Diğer taraftan Timur tehlikesi karşısında ciddî endîşe duyan Memlûk Devleti'yle müşterek hareket gayretidir. Fakat bu siyâsî temaslardan netîce alınamamış ve Timur'a karşı müttefikan fiilî bir hareket yapılamamıştır. Bunu düşünmesi, Bâyezîd'in çok büyük devlet adamlığı vasfının delîlidir. Mektupta ayrıca Sinop ve Malatya'yı uzun bir muhâsaradan sonra almasının müslümanlara kılınç çekmemek prensibine istinad ettiğini ifâde etmiş; beldeleri tahrîb edip ahâliyi tazyîk ederek cihangîr olmanın çok kolay, fakat geçici bulunduğunu söylemiş; dâima dîn düşmanlarını def' için çalıştığını, bu sebeple de bütün İslâm hükümdarlarının mülklerini kendi mülkü addedecek derecede hayırhâhlığını istediklerini dile getirmiştir. Bunlar Osmanoğulları'nın gazâ yoluyla ve âdil davranışlarıyle bütün bir müslüman âleminin ümidgâhı olduğunu göstermektedir.

Fakat ne yazık ki, biraz sonra Timur'un casusları tarafından tamâmen elde edilen Kara Tatarlar, Osmanlı ordusuna arkadan ok atmaya başladılar; aynı şekilde kandırılan ve eski beylerinin sancaklarını karşı tarafta gören Anadolu tevâif-i mülûkünün kuvvetleri de, saflarını bırakarak karşıya iltihak ettiler. Bu büyük ihânete uğrayan Yıldırım, kaçma tekliflerini reddederek, Çataltepe'ye çekilmiş, *Şehnâme* kahramanlarını gölgede bırakacak kahramanlıklar göstermiştir. Onun ufak bir kuvvetle veyâ yalnız Timur'un çadırına kadar ilerlediği ve onu öldürmeyi tasarlayıp icrâya teşebbüs ettiği rivâyet edilir[5]. Fakat muvaffak olamayıp, atının öldürülmesi ile yere düşüp, kementle esîr edildiği ve elleri bağlı olarak Timur'un huzûruna götürüldüğü rivâyet edilir. Bir iki saat evveline kadar Asya ve Avrupa'yı titreten, Hıristiyanlık dünyâsını korku ve haşyete garkedip; İslâm dünyasını meserret ve muhabbete boğan bu kahraman adama Timur'un hürmet ettiği rivâyet edilir. Kendisinin arzûsu üzerine şehzâdeleri buldurularak yanına getirtilmiş; Timur'un çadırının yanına kurulan çadırda ikaamet ettirilmiş bulunduğu söylenir.

---

5 Nâmık Kemal bu hususu şu dâsitânî cümlelerle anlatır: " Pâdişah Timur'un bulunduğu yere vâsıl olarak düşmanı ile bizzât çarpışmak sâ'yinde iken tutuldu. Ne Hammer'in kavli, ne Sâdeddin ile tâbilerinin sükûtu bu hakîkati inkâra medâr olamaz. Evet Pâdişah öyle bir sa'y-i kahramânî arasında tutuldu; Yıldırım o sûretle yere düştü; seyf-i Osmanî o sûretle kırıldı, bir tarafa atıldı: Heyhat! Â'da-yı dîne karşı bir tehdîd-i ilâhî hükmünde olan Osmanlıların ordusu bir günün içinde mahvoldu. Pâdişahı esîr düştü. Yüz senelik şevketlerinden, iclâllerinden zâhirde Çubuk Ovasındaki kabristân-ı hevlengizden başka bir şey kalmadı." Kemal Bey'in ifâdesini ve görüşünü kuvvetlendirici bir rivâyet de *Tevârîh-i Âl-i Osman*'da kaydedilmiştir ve burada hâdisede bulunmuş bir yeniçerinin ağzından şunlar nakledilir: "Yıldırım Han'ın oğlu Mustafa Çelebi ol gün atasından ayrı düşdü, belirsiz oldu. Çün kim Yıldırım Hanın vezîrleri ol hâli gördüler, hemândem Yıldırım Hanın oğlu Emîr Süleyman'ı aradan kaçdılar ve dahı oğlu Sultan Mehmed Rum çerisiyle Amasya tarafına gitti. Uğraş yerinde Yıldırım Han yalnız kapu çerisiyle kaldı. Ol vakıt Yıldırım Hanın on bin yeniçerisi vardı. Anda ol zamandan kalan yeniçeriler eyidürler: "Yıldırım Han bizim ortamızda dururken geldi, eyittiler: 'Ey pâdişah ne durursun, cümle leşker hayın oldu, kaçdı' dedi. Heman kim Yıldırım Han bu haberi işitdi gâyet kakıyıp el çomağa urdı ve kat'a alaydan çıkup ol kaçan leşkerin ardına düşmek istedi kim varup ol kaçan leşkeri döğe döğe yine döndüre. Biz dahı 'Ey pâdişah, ebsem olup alaydan çıkma' deyi gördük, bir çâre olup Yıldırım Hanı yenemedik. Hemânki bizim aramızdan çıkdı, leşkerden hod kimse kalmamışdı kim varsın döndürsün. Andan bir zamandan sonra gördük kim Timur'un leşkeri Yıldırım Hanı ele getürmüşler, karşumuza getürürler ve hattâ Timur'a iletti̇ler. Çün biz dahı gördük kim pâdişahumuz dutulup bu vakıaya uğradı, nâçâr olup biz dahı ana mutî olduk. Amma eğerkim Yıldırım Han bizim sözümüz dutup aramızdan çıksa, ümid vardı kim ele girmeye idi. Akşam olduğunlayın biz Yıldırım Hanı alıp bir yana kaçardık. Ma'lûm değildi kim Yıldırım Hanın leşkeri bizi dağda bileydi ve illâ ol ki takdîrde olacakdır; nâçâr olur, ona kimse mâni' olamaz." Bu ifâdelerden anlaşılıyor ki, yeniçeriler Gâzi Pâdişahlarına son anda dahi itâatta bulunmuşlar; fakat onun alaydan çıkıp, tek başına Timur'un çadırına ilerlemesine mâni olamamışlardır. Bununla beraber Yıldırım'ın tutuluşu, Osmanlı ordusunun büyük kısmını kurtarmış görünmektedir.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi, Ankara Muhârebesi, Timur'un meşhûr casusluk şebekesinin faaliyetleri dolayısıyle kazanılmış; onun askerî dehâ ve kudretinden ziyâde teşkîlâtçılık zekâsıyle alâkalı bir muhârebedir. Muhârebeden sonra Timur'un söylediği rivâyet olunan "Bu dervişler döğüşmekte kusûr etmediler." sözleri, onun da Osmanlı kudretini iyi mütalâa edemediğini göstermekle berâber, "Gâziler Devleti" telâkkîsinin de ne kadar yaygın bulunduğunu işâret eder. Osmanlıların kuvveti de buradaydı. Onun içindir ki, bunu takdîr eden Sultan Berkuk, İbni Haldun'a "Herkesin aleyhinde bulunduğu Timur'dan değil, bilâkis bütün İslâm âleminin teveccühünü kazanmış Osmanoğlu'ndan korkarım" demekle, onların, bu kalblere nufûz eden kuvvetine işâret etmişti. Hammer "Tahmîn edilir ki, Timur Osmanlılar'la muhârebe kararını verirken hayli düşünmüştür. Askerî şöhretleri kendisine kadar ulaşmış olan Türklere karşı alenen bir harbe karar vermek öyle kolay işlerden sayılmazdı." diyerek, aynı noktaya temas etmektedir. Aynı müellif "Ankara Muhârebesi'nin târihin kaydettiği en büyük mûharebelerden biri olduğuna şüphe yoktur" diyerek, "ilk asker üniformaları ile ilk zırhlı alayların bu cenkte görüldüğüne" dikkati çekmekte, "Her ikisi de ateşli birer fâtih olan bu pâdişahların, Çin'den Macar kıyılarına kadar hüküm süren beylerin ve kumandanların katıldığı bu savaşın" unutulamayacak mâhiyetine işâret etmektedir.

Ankara Muhârebesi'nde Timur zaferi kazanmış, fakat Osmanlı ordusunu imhâ edememiştir. Türk târihinin en felâketli sayfalarından biri olan bu muhârebe, ganîmetler hâriç, Şark Türklerine hiçbir şey kazandırmamış görünmektedir. Buna mukaabil Anadolu'nun mamûr beldeleri harâb edilmiş; ahâli çok derin bir ıztıraba düşmüştür. Âşık Paşa-zâde bunu şu mısralarla anlatmaktadır:

"Kâfir etmez Timur etdiği işi;
Ki neler çekdi erkek ile dişi.
Şerîat ehlini durmaz kırardı;
Bilinmez neyidi duttuğı düşi.
Hânkah, mescid, medrese yıkdı;
Geçürdi Aydın ilinde o kışı.
Timurun zulmü çokdur âlem içre
K'öyle zulmü görmedî hiç bir kişi.
Ayağı basduğı iller yıkıldı;
Yiğidin, kocanun kalmadı dişi."

Bu parça, Küçük Asya Türk'ünün mâruz kaldığı acıyı dile getirmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, Osmanlı tekâmülü bir 30 yıl kösteklenmiştir.

Çubuk Ova Muhârebesi, umûmî Türk târihi noktasından ise, yine bir fâcia olarak vasıflandırılabilir. Buna rağmen Osmanlı Devleti bu felâketin yaralarını hemen on iki sene içinde kapanmaya yüz tutturmuş; fakat aynı müddet içinde Timur fütûhâtından hiçbir şey kalmamıştır. Zaferi kazanan taraf bir on sene sonra dağılmış ve mağlûp olmuş; mağlûp olan taraf ise, aynı zamanda tekrar toplanmış ve dirilmiştir. Bu, Osmanlıların kurdukları devletin ne kadar köklü ve derin bir şekilde, idâre ettikleri milletlerin kalbinde taht kurduğunu gösterir. Osmanlıların devlet kuruculukta ne büyük üstâdlar olduğunun en parlak misâli, bu muhârebenin kötü netîcelerinin en kısa müddet içinde silkilip atılabilmesidir. Anadolu bir müddet şehzâde mücâdelelerine düşer; bu "Fetret Devri" sayılır. Fakat şehzâdelerden hepsi, tek ve bölünmez Osmanlı mülkü için mücâdele etmiş görünürler.

Timur bundan sonra bütün Anadolu'yu yağma ve istilâ etmiş, Bursa'yı alarak evrak hazînesini yakmış ve bu sûretle Osmanlı târihinin ilk devrine âit bütün vesîkalar kül olmuştur. Anadolu Tevâif-i Mülûk'u yeniden ihyâ edilmiş; fakat bu kendi halklarının felâketi üzerine binâ edilmiş bulunduğundan, beyler ahâli üzerindeki sevgilerini yitirmişler, bu ise Osmanoğulları'nın tekrar kuvvetlenmesini te'mîn etmiştir. Şehzâde mücâdeleleri bizzât Timur tarafından körüklenmiştir. Timur istilâsının tek faydası Şövalyeler'in elinde bulunan "Gâvur İzmir"in alınması ile Rumeli'deki Türk nüfûsunun, kendisinden kaçanlar yüzünden artmış olmasında gösterilebilir. Bu ise, felâketler yanında bir hiçtir.

Yıldırım Bâyezîd'in Ölümü

Sultan Bâyezîd Ankara mağlûbiyetinden sonra pek yaşamadı; hemen yedi ay sonra nüzûl isâbetinden yâhut sekte-i kalbden bu âlem-i fânîye vedâ etti[6]. Vefatları Akşehir'de vukû bulup, tâbûtu Mahmûd Hayranî türbesine konuldu; bilâhare de Bursa'ya nakledildi.

Yıldırım Bâyezîd hem askerlik, hem de idârecilik, siyâset ve devlet adamlığı husûslarında, rakîbi Timur'dan çok daha yüksek bir şahsiyettir. Bal-

6 Yıldırım Han'ın fenâ âleminden bekaa âlemine geçişi de târihçiler arasında ihtilâflı bir meseledir. Kimisi intihar ettiği kanaatindedir. Âşık Paşa-zâde "Bâyezîd Han işitti kim Semerkanda gideceğin hemân maslahatın gördi" demektedir. Lûtfî Paşa târihinde "Hemânkim kendü kaydın görüp Allah rahmetine vardı" ifâdesini kullanır. Oruç Bey, Hadîdî, sonradan Ahmed Refik, bilhassa Köprülü bu ihtimâli kuvvetli görürler. *Tâcü't-Tevârîh*'inde Hoca Sâdeddin Efendi "âfât-ı devr-i pür mehâfâttan halâs için râgıb-ı vefât olmuşlar idi" diye yazar. "Kaydın gördi" ve "râgıb-ı vefât olmuşlar idi" tâbirleri intihar vakıasını kat'î olarak sübûta erdirecek bir delîl tarzında tefsîr edilemez. "Âhıret hazırlığını gördü", "vefât etmeyi,

kan unsurları tarafından bir hâlâskâr gibi karşılanışı ve fethine giriştiği memleketlere çağrılışı, bunun en yüksek delîlleridir. O aynı zamanda, Anadolu Türk millî vahdetini devletin resmî bir ideali hâline sokan ve bunun için çalışan bir adamdır da. Rumeli gazâlarında, küffâra karşı kazandığı zaferlerin Türk ve İslâm âleminde Osmanlılara bahşettiği sempatiyi, bu gâyenin tahakkuku için maharetle kullanmıştır. Konya muhâsarasında, Sivas'ın ilhakında, Rumeli fütûhâtında ortaya koyduğu âdil davranışlar, örnek olacak derecede yüksektir. O, kendi aleyhindeki durumlarda bile adâlete ve şerîate dâima baş eğmiştir. Bunu Osman-zâde Tâib *Hadîkatü's-Selâtîn*'inde şöyle anlatır: "Bursa kadısı Şemseddin-i Fenârî huzûrunda ma'lûm-ı hümâyûnları bir madde için edâ-yı şehâdet etdiklerinde, kabulde tereddüt edip, terk-i cemâatin bâis-i cerh idüğün arz eyledikde, sarây-ı hümâyûnları pîşigâhında bir câmi-i şerîf binâ edüp evkaat-ı hamsede cemâate müdâvemet buyurdılar." Bu fıkra, Yıldırım Han'ın adâlete ne kadar riâyetkâr olduğunun en bâriz misâlidir ki, zamânımızda dahi tesâdüf edilir şeylerden değildir. Nitekim Âşık Paşa-zâde kitabında onun fethettiği yerleri "kahr ile mi yoksa adl ile feth ettiği" sualini sormakta ve "cemi'sini adl ile fethetdi; anın içün kim evvelki beğler halkını zulüm ile incitmişler idi, Bâyezîd Han kim her vilâyete ki vardı, halkı karşu geldiler, onun adli berekâtında bâzı beğleri dahı mutî oldular" cevâbını vermektedir. Aynı müellif bundan sonra,

"Yaraşur Âl-i Osman adl ü bedle
Bu âli böyle sevdi Ganî Subhan."

beytiyle de Osmanoğulları'na ancak adâletin yaraştığını, Allah'ın da bu sülâleyi bunun için sevdiğini söylemektedir. Görülüyor ki, muhâlifleri olan

---

ölmeyi istedi" tarzında da tefsîre müsâittir. Diğer taraftan Osmanlı mülkünü siyasî bakımdan tamâmen bölmek isteyen Timur'un dahi kendisini zehirlediği, böylece Çin seferine çıkarken arkadan emîn olmayı te'mîn edebileceği de düşünülebilir. Fakat hemen hemen diğer bütün müverrihler Yıldırım'ın şiddetli üzüntüden, hummadan rahatsızlanarak vefât ettiğini kaydetmektedirler. *Zübdetü't-Tevârîh*, Timur ricâlinden Hâfız Ebru'nun rivâyetine göre, hastalandığını, tedâvîsine himmet olunmuşsa da kâr etmeyip, 16 Şubat 805 çarşamba gecesi vefat ettiğini yazar. Ahmedî "Ol fütûr içinde gitdi şehriyâr" mısraıyle üzüntüden vefât ettiğini kaydeder. Şükrullah "Ecel erişip Allah rahmetine vardı" der. Nişancı Mehmed Paşa "Allah'ın ravza-i rahmetine vardığını" yazar. Evliyâ "hapiste iken hummâ-yı muhrıkadan sönüp merhûm olduğunu" nakleder. Solak-zâde *Düsturnâme-i Enverî* eceliyle vefâtını kaydederler. Bâyezîd Han'ın Allah'a tevekkülü, ilâhî emirlere bağlılığı, faaliyetleri, hareketleri mütalâa edilirse, dînen merdûd olan bir fiili irtikâp edemiyeceği muhakkak görülür. Osmanlı hükümdarlarından başına mağlûbiyet ve hal' vak'ası gemiş olanların hemen hepsi umûmiyetle fazla yaşamamışlardır. Bunlar hemen umûmiyetle üzüntüden rahatsızlanmış ve vefât etmişlerdir. Yıldırım'ın hâdiseden epeyce zaman sonra intihara kalkışması da aklın alacağı işlerden değildir. Timur'un Bâyezîd'in vefatı haberi üzerine "Yazık, cihan bir kahraman kaybetti" dediği meşhûrdur.

yakın târihçilerin tavsîf ettiği şekilde bir adam değildir ve devlet adamlığı vasfı, askerliğinden de yüksektir. Nitekim Osmanlı ülkesinin uğradığı fecî mağlûbiyetten kısa zamanda silkinip çıkması, bir zâviyeden de onun hâtıralarda yerleşen bu yüksek tarafı dolayısıyle mümkün olabilmiştir. İşte bu sebepledir ki Kemâl Bey, "Timur'a karşı Bâyezîd olabilmek ne büyük mazhariyettir" demektedir. Kemâl ayrıca Bâyezîd'in "mevhibât-ı fıtrîyede ecdâdından hiç birine benzemediğini, fevkalâde bir nufûz-ı nazara mâlik olduğunu, her hâlde sünuhâtı istidlâlata tercîh ettiğini, ekseriyetle tahmîninin sâirlerinin tedkîkinden daha doğru çıktığını" söylemekte ve "sür'at-i intikal, sür'at-i azim, sür'at-i icrâ havâss-ı celîlesinden olarak, maksada ihâle-i fikr eder etmez, daha ittihaz-ı karar ve icrâ-yı tertîbâta lâzım olan vakit hulûl etmemiş zannolunurken icraati makrûn-ı hitâm olurdu. Cür'et teşebbüsünde bir dereceye vâsıl olmuştu ki, herkese muhâl zannolunan muazzamât-ı umûr, nazarında en âdî cüz'iyâttan görünürdü. Memleketin bir ucuna gittiği zaman, diğer cihetinde dehşet-i iştihârını muhâfız bırakır ve filhakîka yıldırım dokunacağı mahalle sadâsı işidilmeden isâbet eylediği gibi, berk-i cihân-ı celâdet de her nerede bir düşman zuhûr ederse karşısına haberinden evvel kendisi yetişirdi. En büyük düşmanları bile Yâkub Bey mes'elesiyle işretten başka medar-ı ta'riz bir hâlini bulamamışlardır." demektedir.

Ahmedî *Tevârîh-i Mülûk-ı Âl-i Osman*'ında "onun ata ve dedesi gibi âdil ve kâmil olduğunu, ilim ehlini sevip in'am verdiğini, ihtiram ettiğini, âbid ve zâhid olanları hoş tuttuğunu, memlekette adl ü dâd kıldığını, onun adâletiyle Rum içinde ma'mûr olmadık yer kalmadığını" yazmaktadır. Sultan'ın zühdü âşikâr ettiğini, gece ve gündüz taât ile meşgûl olduğunu, eline câm ü mey almadığı gibi, çeng ü ney dahi dinlemediğini, Ömer (r.a.) adâletinde bir şâh-ı Osmanî olduğunu dile getirmektedir. Nişancı Mehmed Paşa onun "âdil, bahâdır, âlimleri ve fakirleri seven, zenginlere şefkat, âbidlerle iyilere hürmet gösteren bir hükümdar olduğunu" söylüyor. Şükrullah da *Behcetü't-Tevârîh*'te "Gâzi Sultan'ın kötü ve şüpheli işlerden çekinmekte, Allah'tan korkmakta herkesten ileri gittiğini, zamânındaki meşâyih ve ulemânın onun dindarlığını duyunca ona teveccüh ettiklerini" yazıyor. İlk adlî ıslahat da onun zamanının mahsûlüdür ki, fetihlerin hızlanmasında ve sonraki fetret devrinde buraların elden çıkmamasında büyük rolü olmuştur.

Yıldırım Anadolu birliğini hızla kurarak ve Rumeli'de de fetihlere devam ederek, pederi Hudâvendigâr Gâzi'nin bıraktığı mülkü bir misline yakın bir derecede genişletmiştir. Yıldırım Gâzi, işlerinde bütün sür'atine rağmen, plânlı ve muvâzeneli bir devlet reîsi olarak görünmektedir. Avrupa ve Asya'daki fütûhat hızlı, fakat dengeli olarak cereyan etmiştir. Anadolu'da tâkip ettiği fetih siyâseti askerî büyük nümâyişler ve çok yüksek adâlet nümû-

neleriyle icrâ edilmiştir. Şark hudûdunu, Roma devrinden beri tabiî sınır addedilen Fırat'a dayamıştır. Avrupa'daki fethedilen topraklara ilhak ettiği Anadolu beyliklerinden muhâcir Türkler yerleştirmiştir. Bütün siyâsî, ictimâî ve askerî hareketleri son derece sür'atli, fakat nizamlıdır. Anadolu siyâsî birliğinin gerçekleşmesine ve Rumeli'nin Türkleşmesine böylece yürümüştür.

Yıldırım Han Gâzi, ilim ve hayır müesseseleri, imâr faaliyetleri için de büyük gayretler göstermiştir. Anadolu beyliklerinin Osmanlı hududları dâhiline girişi, buradaki ilim ve fikir adamlarının, ümerâ ve askerlerin, tasavvuf erbâbı ve san'atkârların, Osmanlı'nın İslâm dünyasında gösterdikleri mukaddes hedeflerinin tahakkukuna yeni bir hız vermiştir. Yıldırım Han, pederinin Bursa'da kurduğu medreseyi geliştirdiği gibi yeni bir tanesini daha te'sîs etmiştir. Kendisi ulemâ ve meşâyihe ziyâdece hürmet eden bir hükümdardı. Bunun için Emîr Bûhârî'ye kerîmesini vermişti. Anadolu ve Rumeli'de bir takım hayır eserleri ve câmiler binâ ettirmiştir. Bunlardan en mühimi, Bursa'da yaptırdığı Ulu Câmi'dir. Uludağ'ın eteklerinde bir dârü'ş-şifâ da yaptırmış ve burayı Mısır'dan getirttiği Tabîb Şemseddin'in idâresine vermişti. İlk Osmanlı dârü'ş-şifâsı olan bu binâ dikdörtgen şeklinde olup içinde yirmiden fazla dâire mevcuttu. Hastahanenin bir baş tabîbi, üç yardımcı tabîbi, iki eczâcısı, iki şerbetçisi, lüzumlu aşçı, ekmekçi, hastabakıcı ve hademeleri vardı. Ayrıca Amasya, Sivas, Kastamonu, Tokat, Konya dârü'ş-şifâlarının da geliştirilmesine çalışmıştır. Yıldırım'ın ilim adamlarına gösterdiği büyük hürmet sâyesinde Osmanlı mülkünde kültürel faaliyetler artmıştır. Zamanında Bursa bir kat daha imâr edilmiş, câmiler, imâretler, dârü'ş-şifâlar ve hamamlarla süslenmiştir. *Tâcü't-Tevârîh* ve Solakzâde "Ak Çağlayan denmekle ma'rûf üç değirmen çevirir suyun şehre getirilip, imâretler yakınında yüksek kemerler üstünden geçirildiğini, evkaafa kifâyetten ziyâdesini mahallelere taksîm edip âb-ı hayât gibi çeşmeler peydâ olunduğunu" kaydetmektedirler. Bursa o sırada kıymetli kumaşlarıyle de meşhûrdur ki, bu, dokumacılığın inkişâf ettiğine delîldir. Bâyezîd kuvvetli bir deniz gücü te'sîsi için gayret gösterdiği gibi, İstanbul'u tehdîd için de Güzelce Hisar denilen Anadolu Hisarı'nı yaptırmıştı.

Bütün bunlar kendisinin her cihetten kıymetli bir devlet reîsi olduğunun açık delîlleridir. Ona isnâd edilen tek kusur Çubuk Ova mağlûbiyeti olarak görünmektedir. Eğer burada mağlûp olmasaydı, hakkında ileri sürülmüş lüzûmsuz tenkîdlerin hiç biri, zannederiz ki serdedilmeyecekti. Bu sebeple, onun hakkında tenkîd mâhiyetinde ileri sürülen, eski ve yeni târihçiler tarafından da tekrarlanan husûslar, kayd-ı ihtiyatla karşılanmalıdır. Bir askerî felâket ve mağlûbiyete uğradığı için, bâzıları bunu dinî, siyasî, mâlî husûslardaki gevşekliğiyle izâh etmek yolunu ihtiyar eylemişlerdir. Her

mağlûbiyetin bir hatadan doğduğu noktasından hareket edilerek, kolay izahlar yapılmıştır. Evvelâ, Çubuk Ova mağlûbiyeti askerî bir sebepten değil, ihânetten doğmuştur. Sâniyen, oniki senelik bir fetretten sonra mülkün tamâmiyetinin iâdesi, Yıldırım'ın vücud verdiği devlet binâsının ne kadar köklü olduğunun açık delîlidir. Yıldırım münekkidlerinin iddialarıyla bunun izahı mümkün olamaz. Hattâ bu sebeple onun şahsî kusurlarını kabul dahi mümkün değildir. Onun için "Gâziler ve Mücâhidler Sultanı" olan bu mübârek zâtın, târihen lâyık olduğu büyük mevkie oturtulması lâzımdır. Timur'a yazdığı mektupta ecdâd-ı izâmı için kullandığı "âfitâb gibi müstakimü's-siyre idiler" tâbirini, biz de kendileri için kullanıyor, buna evleviyetle lâyık olduklarına inanıyoruz.

FETRET DEVRİ

Ankara mağlûbiyetinden sonra Türkiye için yeni bir musîbet ve karışıklık devri başlamıştı. Merkezî otorite sarsılmış; Selçuklu Devleti'nin inkırazından sonra ortaya çıkan tevâif-i mülûk yeniden kurulmuş; şehzâde kavgaları başgöstermişti. Bunların teşvîkçisi de Timur olmuştu. Bir taraftan Anadolu'nun mamûr şehirleri Timur'un yağma ve tahrîb müfrezeleriyle harâb edilirken, diğer taraftan Karaman, Germiyan, Aydın, Menteşe, Saruhan, Candar, Teke beylikleri ihyâ ediliyor; Bâyezîd'in oğulları arasındaki mücâdeleler türlü desîselerle teşvîk ediliyordu. Timur bu arada Rumeli'ye geçmeyi düşündüyse de, bunun askerî noktadan kendisi için tehlikelerle dolu olduğunu görerek vazgeçti. Zâten emrindeki ümerâ, meşâyih ve ulemâ Osmanlılar'ın ezilmesine muhâlif oldukları gibi, halk efkârı da onun hareketlerine derin bir nefretle bakıyordu. Yeni kurulan beyliklerin, Timur'un istilâ ve Anadolu'yu tahrîbi bahasına ihyâsı da, onlara duyulan nefreti çok artırmış; Osmanlı idâresine hasreti fazlalaştırmıştı. İki idâre arasındaki farkı halk, siyahla beyazı ayırdığı gibi ayırıyor; Osmanlı idâresinin rahatlığını, asâyişini, adâletini derin bir hasretle arıyordu.

Bu devre klâsik târihçilerimiz "Fetret Devri" adını vermişlerdir. Bâzıları böyle bir tâbiri kabul etmezler; çünkü Süleyman Çelebi, Edirne'de, devletin pâyitahtında cülûs etmiştir derlerse de, bu görüş hatalıdır. Şehzâdeler arası mücâdele devam etmiş, bunlardan hiç biri Osmanlı toprakları üzerinde rakîbsiz bir hâkimiyet kuramamışlardır. Bu sebeple on senelik zamanı fetret devri olarak mütalâa etmek daha doğrudur. Bu devirde bütün şehzâdeler âdeta "bölünmez Osmanlı mülkü üzerinde tek bir hükümdar" ideali için

mücâdele etmiş görünürler ki, ilerideki asırlarda Türk devlet an'anesinin esas prensiplerinden biri olmuştur.

Bu devirde önce Süleyman Çelebi, devletin pâyitahtı olan Edirne'de "ekber evlâd" ve "velîahd-i saltanat" olarak tahta cülûs etti. Sadrâzam, kazasker, yeniçeri ağası, ulemâ, ümerâ ve halk kendisine bîat ettiler. Bâyezîd Han'ın vefâtına kadar işleri, onun nâmına tedvîr ettiler. Türkler'in Rumeli'ye yerleşmesi 30 yılı geçmiyordu. Devletin başına gelen büyük felâketlere rağmen, Balkanlardaki Hıristiyan tebea, isyanı akıllarının köşesinden geçirmediler. Bu, Osmanlı idâresinin adâlet ve nizâmıyle halk tarafından benimsenmesine en büyük delîldir. Bu sükûnet, devletin sağlamlığının sonucu olduğu gibi, onun azametli hukuk prensiplerine dayanmasının ve halkın kalbinde taht kurmasının da netîcesidir. Süleyman Çelebi bu vaziyeti kuvvetlendirmek için, Bizans gibi bâzı Hıristiyan devletlerle muâhedeleri yeniledi; onlara bâzı tâvizler verdi.

Bu sırada birisi Rumeli'de, sözünü ettiğimiz Süleyman Çelebi idâresinde, diğerleri Anadolu'da olmak üzere, üç Osmanlı hükûmetinin varlığını görüyoruz. Bunlardan Mehmed Çelebi, lalası Bâyezîd Bey'le Amasya'da; İsâ Çelebi Timurtaş Paşa ile Balıkesir ve Bursa'da hüküm sürmektedir. Bu şehzâdeler bir taraftan diğer düşmanlarıyle kavga etmekte, öbür taraftan da Osmanlı mülkünü tek bir hükümdar etrafında toplamak için aralarında mücâdele etmektedirler. Mehmed Çelebi Amasya ve Sivas bölgelerinde nufûzunu kuvvetlendirdiği gibi, Kubâdoğulları'yle, Kadı Burhaneddin'in dâmâdı Mezîd Bey'le muhârebeler yaptı. Mezîd Bey'in kendisine karşı yaptığı kahramanca mücâdeleyi ve şecâatini takdîr ederek, hizmetine aldı. Dulkadiroğlu Süli Bey'in kızı Emine Hatun'la evlenerek, doğu bölgesinde de emniyetini ve nufûzunu artırdı. Bu sırada kardeşi Musâ Çelebi ile anlaşarak Bursa'yı İsâ Çelebi'nin elinden aldı. Süleyman Çelebi bunun üzerine İsa Çelebi'ye yardım ederek, onu Mehmed üzerine gönderdi ise de, muvaffak olunamadı. Böylece Anadolu ve Rumeli toprakları iki şehzâde elinde toplanmış oluyordu.

Süleyman Çelebi Anadolu'ya geçti. Ankara'ya kadar bütün memleket kapılarını kendisine açtı. Çünkü en büyük şehzâde olup, hak onun kabûl ediliyordu. Halk da, bu mücâdelenin dışında kalmayı arzû ediyordu. Hattâ Ankara yakınlarına kadar gelmiş olan Şehzâde Mehmed Çelebi dahi muhârebeye girişemeyip; Amasya'ya ric'at etti. Çünkü kendi ümerâsında ve halkta kökleşmiş olan "tek mülk, tek hükümdar" an'anesi ve Şehzâde Süleyman Çelebi'nin ekber evlâd oluşu, efkâr-ı umûmiye üzerinde büyük bir kuvveti hâiz bulunuyordu. Bu sebeple Osmanlı târihindeki diğer şehzâde mücâdeleleri dahi ümerâ, asker, ulemâ ve ahâli arasındaki bu telâkkiden dolayı, çok kanlı

geçmemiştir. Bu mücâdeleler dâima asgarî hadde kalmış; devletin başına da dâima en güçlü ve kaabiliyetli şehzâdenin geçişini sağlayan büyük bir imtihan olmuştur. Bu kavgaların kendine göre çok medenî usûlleri takarrür etmiş; rakîb şehzâdeye hıyânet edenler cezâlandırılmış; sadakat gösterenler dâima hoş tutulmuş; bu iş devletin birliği için yapılan küçük âile münâzaatından sayılmış, dâima mahdud bir sahada kalması sağlanmıştır.

Süleyman Çelebi Ankara'yı aldıktan sonra Bursa'ya dönmüştür. Musâ Mehmed'le anlaşarak, Rumeli'de yapılacak bir hareketin daha faydalı olacağını söylemiş ve bunun üzerine, 1409 M./812 H.de oraya geçmiştir. Burada Eflâk Voyvodası Mirçe'nin kızını alarak, onun yardımını te'mîn etmiş; asker toplayarak Rumeli'yi nâmına zabtetmek için harekete geçmiştir. Bu sırada vezîr Ali Paşa'nın vefâtıyla kıymetli bir yardımcıdan mahrum kalan Süleyman Çelebi, Bursa'da edebî ve fikrî sohbetlerle meşgûl bulunuyordu. Musâ'nın Rumeli'deki hareketlerini haber alınca oraya geçip; Eyüp'te ve Edirne'de onun kuvvetlerini dağıttı. Musâ, âdeta tek başına, Eflâk'a doğru firâra mecbûr kaldı. Süleyman Çelebi, Musâ tehlikesini bertaraf ettikten sonra, Edirne'de yeniden edebî, ilmî ve fikrî sohbetlerle meşgûliyete daldı. Ümerâ ve asker gazâ an'anesiyle meşbû idiler. Şiirle, edebiyatla meşgûl bir sultan, onları tatmîn etmiyordu. Ahâli arasında da, onun devlet işleriyle uğraşmadığı, zevk u safâ ile vakit geçirdiği propagandasını yapıyorlardı. Süleyman'ın kumandanlarından bâzıları ile ümerâsı Musâ ile anlaşarak, onu dâvet ettiler. Musâ, etrafına topladığı ve kendisine iltihak edenlerle ziyâdeleştirdiği kuvvetiyle, Edirne'ye yürüdü. Musâ'nın yardımcıları arasında halkla derinden temas kuran ve ahâliye onun nâmına propaganda yapan dervîşler de vardı. Bu vaziyette Süleyman Çelebi Edirne'de muhâsara edildi. Hiçbir ümîd kalmadığını anlayınca da, buradan kaçtı. Döğenciler köyünde kılavuzu ihânet ederek, buradaki köylüler tarafından öldürülüp; kesik başı, mükâfât alırız diye, Musâ Çelebi'ye gönderildi. Musâ, an'ane mûcibince, mukaddes addedilen Osmanlı hânedanına yapılan ihâneti, fâillerini siyâset etmekle cezâlandırdı.

Süleyman Çelebi hakkında sonraki târihçilerin yazdığı ve Solakzâde'nin ifâde ettiği "Her subh u şâm Edirne hamamlarında sâkiyân-ı nâzik endâm ve hoş-hırâm elinden nûş-ı câm-ı bâde-i gülfâm etmede ve akıl ve idrâkini nefs-i emmâreye râm eylemede idi." yolundaki tenkîd ve isnâdlar çok şüphelidir. Etrafındaki şâirlerin, âlimlerin ve edîblerin eserleri meydandadır. Kendisinin emriyle Ahmedî'nin yazdığı manzûm Osmanlı târihinde onun "Nûşirevân ve Ömer kadar âdil, merhametli olduğu, elinde asker bulunmasına rağmen mülk alma hevesinde bulunmadığı, istese adâletiyle ve harb etmeden şark ve garbi fethedebileceği, mürüvvetli ve hüsn-i ahlâk sâhibi bulunduğu, ulemâ ve fuzalâyı sevdiği, onların pervâne gibi etrafında

toplandığı" yazılıdır. Kendisinin âlim, fâzıl bir zât olduğu, şiirde büyük kaabiliyeti ve behresi bulunduğu, şâirler, âlimler ve şeyhlerle dâima sohbet ettiği muhakkaktır. Hattâ *"Mevlüd"* manzûmesini dahi kendisinin yazdığı iddia edilmiştir[1]. Bu sebeple Süleyman Çelebi hakkında ileriye sürülen tenkîdler şüpheli telâkki edilmelidir. Târihte başına bir felâket gelmiş, bir isyân yâhut hareketle tahtından olmuş, bütün hükümdarlar ve ricâl hakkındaki tenkîd ve isnâdlardan, dâima şüphe etmek lâzımdır. Türkiye'nin en mühim kısmını en muhâtaralı zamanda, 8 sene hüsn-i idâre edebilmiş bir adam hakkında yapılan tenkîdler, kabul edilebilecek şeyler değildir. Yalnız ilim ve san'at adamlarının, şâirlerin ve edîblerin sohbetlerinden zevk alan âlim ve şâir bir adamın, askerler ve emîrler tarafından hoş karşılanmadığı ve istenmediği de muhakkaktır. Başına gelen felâketin sebebi de bu olmak lâzımdır. Süleyman Çelebi'nin sohbet meclisinde şâir Niyâzî, Ahmedî, Ahmed Dâî, Hamzavî ve tıbbî eserleriyle tanınmış bulunan Aydınlı hekim Hacı Paşa gibi şâir ve âlimler bulunmakta idiler. Kendisi Rumeli'yi idârede, Anadolu beyliklerinin bâzılarını yeniden ilhakta, büyük muvaffakıyet göstermiş; Ankara felâketinin açtığı gediklerin tâmirinde ve giderilmesinde başlıca rolü oynamış çok kuvvetli bir şahsiyet olarak görünmektedir. Onun şâirleri, edîbleri, âlimleri

1 Bu mevzudaki muhtelif rivâyetleri sıralayıp tedkîk eden, ayrıca tenkîdlerini de yapan Ahmet Es'ad Bey, bu kanaati de ileriye sürmüştür. Lâtîfî, Âli, Evliyâ ve Hammer'in mütalâalarını hulâsaten zikretmiş, Bursalı Tâhir ve Rızâ Efendi ile Veled Çelebi'nin, Köprülü M.Fuad ile Cenâb Şahâbeddin'in görüşlerini birbiriyle kıyas etmiş; Ali Emîrî Efendi'nin ortaya attığı vesîkayı enine boyuna incelemiş ve muhtelif ihtimaller üzerinde durarak bunların en hakîkate yakınını araştırmaya çalışmıştır. Pek haklı olarak da netîcede, ihtiyatla şu kanaati serdetmiştir: "...Fakat akla şu da gelebilir: Şiir kaabiliyeti yüksek olan Şehzâde Süleyman Çelebi Mevlüd'ü bizzat ibdâ etmiş olamaz mı? Bu eserin müellifi olan 'Süleyman Çelebi'nin şahsiyetinin büründüğü esrâr perdesinin sebebi siyâsî olamaz mı? Maktül bir saltanat müddeisinden böyle bir eserin müellifi olmak şerefini esirgemek ve halktan gizlenmek istenemez mi? Eslâf 'Kelâmü'l-mülûk, mülûkü'l-kelâm' demişler. Mânâsı 'Şâhların sözleri, sözlerin şâhıdır.' Meselâ Kanûnî'nin 'Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi' mısraı, Yavuz'un 'Şîrler pençe-i kahrımda olurken lerzân / Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek' beyti gibi... *Mevlüd*'ün 'Şehinşâh-ı kelâm' olan beyitleri Süleyman Çelebi gibi şâir, hassâs, âlim bir 'Yıldırım Bâyezîd-oğlu'nun karîha ve kalemine evleviyetle yaraşır. Fakat bu mütalâam, sâbit olmuş, ilmî bir hakîkat değil, üzerinde çalışılmasını lüzumlu gördüğüm bir tahmîndir. Hiç bir ilmî mesnedi olmayan diğer menkulâta tercîh olunması için ise epey sebep vardır. Meselâ o çağda Çelebi ünvanının şehzâdelere münhasır oluşu sebeplerden biridir." (*Peygamberimiz Efendimiz*, Ahmed Es'ad Benim, s. 70-74.) Bu iddiadan başka, manzûmedeki "Fâtiha ihsân ede ben Süleyman kuluna" mısraındaki ben'in, "emîr" mânâsına gelen "mîr" olduğu; "Bize senin ümmetin olmaktan başka izzet ve devlet gerekmez" mısraında da bunları söyleyenin "izzet ve devlet sâhibi" olması icâb ettiği istidlâl olunabilir ki, şunlar da yukarıdaki görüşü yakîn mertebesine çıkarabilir. Ayrıca Süleyman Çelebi'nin çok fecî isnâd ve iftirâlarla tenkîd edilmesi de onun bu yüksek tarafını örtmek maksadına dayanıyor olabilir.

himâyesi zamanının büyük bir husûsiyeti olarak mütalâa edilebilir. Bu sâyede Türkçe'ye birçok ilmî ve edebî eserler kazandırmıştır. Şâir Ahmedî 8250 beyitten mürekkep *İskendernâme*'sini ona ithâf etmiş; eserin sonuna manzûm bir Osmanlı târihini bizzat onun emriyle yazmıştır. *Cemşîd u Hurşid* isimli âşıkaane hikâyesi ile tıbba dâir *Tervîhü'l-Ervâh*'ı da Emîr Süleyman'ın himâye ve emirleriyle kaleme alınmıştır. Yine Ahmed Dâî *Çengnâme*, *Ferahnâme* gibi manzûm eserlerle, lûgat ve tefsîre âid yazılarını onun yüksek himâyesi sâyesinde vücûda getirebilmiştir. Mehmed bin Şeyh Mustafa *Kavisnâme* tercümesini yapmış; Hızır bin Yâkub *Siyâsetnâme*'sini vücûda getirmiş ve bunlar da kendisi nâmına ithaf edilmişlerdir. Aydınlı hekim Hacı Paşa tıbbî eserlerini onun himâyesi sâyesinde vücûda getirebilmiştir. Bu sûretle Emîr Süleyman'ın etrafı ve Edirne sarayı âlimler, şâirler ve mûsikîşinâsların toplandığı, mübâhaselerin yapıldığı bir akademi hâline gelmiştir. Onun aleyhindeki şâyialar da bu sebeplerle vücûd bulmuş ve yakıştırılmış görünmektedir. Emîr Süleyman'ın Türk irfan hayatına hizmetleri takdîrle anılmaya lâyıktır.

Süleyman Çelebi'nin vefatı saltanat iddiasında bulunanları ikiye indirmişti. Edirne'de tahta çıkan Musâ Çelebi, kazaskerlik makaamına *Câmi'ü'l-Füsûleyn* ve *Vâridât* sâhibi meşhûr Bedreddin Simavî'yi getirdi. Süleyman Çelebi'nin hâkimiyetini sarsmak, Hıristiyan ve Müslüman köylü kitlelerini câzip fikirler etrafında toplamak, zâten kızdığı ve Ankara mağlûbiyetinin baş mes'ûlü bildiği beylerin otoritelerini tamâmen yıkmak, onları cezâlandırmak için Bedreddin'in fikirlerinden istifâde ettiği iddia edilmiştir. Musâ Çelebi sert, cesûr, şeci' ve asker bir adam olarak görünmektedir. Kardeşinin yerine geçince ümerâyı ona ve pederine yaptıkları ihânetten dolayı tekdir etti; sadâkat dersi verdi. O zamana kadar, emsâli bulunmamakla berâber, itimâd etmediklerinin elinden sancaklarını ve zeametlerini alıp, bu yerleri hizmetine inandığı arkadaşlarına ve yakınlarına verdi. Doğruluğuna inandığı ümmî ve şecî' bir adamı has nedîmi yaptı. Maksadı beylerin otoritesini kırmak, onları merkeze bağlamak, bu sûretle devleti ıslah etmek idi. Bu hususta biraz ifrata kaçdı. Bu hareketleri kendi beylerinin kibrine ve gurûruna dokunduğu gibi, hayatları ve emniyetleri için de onları endîşeye sevketti. Sözünden saptığına kaani' bulunduğu Sırp Kralı'nı te'dîb ederek, muzafferen Sırbistan'a girdi; Makedonya'ya yönelerek Selânik'i muhâsara etti. Bu sûretle hem akıncı askerini memnun etmiş hem de Bizans'a karşı yapacağı harekette, onların gâile çıkarmamalarını temin etmek istemişti. Bunu emniyete alan Musâ Çelebi, vezîri Candarlı İbrahim Paşa'yı Bizans'a göndererek, pederine vermekte olduğu haracın ödenmesini istedi. Paşa, bütün beyler gibi, kendisinin geleceğinden endîşe ediyor ve Musâ Çelebi'nin hareketlerine derin bir nefret duyu-

yordu. Bizans İmparatoru'yla Mehmed Çelebi lehine bir muâhede akdedip; ona iltihak etti ve hükümdarını terketti. Bu, Osmanlı yüksek tabakasının ve ümerâsının Musâ'dan duydukları korkunun, endîşenin netîcesi idi. Aynı zamanda da Osmanlı, Sırp, Bizans aristokrasisinin Musâ'ya karşı cephe alışının sonucuydu.

Musâ buna Bizans'ı muhâsara etmekle cevap verdi. İstanbul'u sıkı bir kuşatmaya tâbi' tutarak, top ateşi altında bırakıp hücûmlar yaptırdı. İstanbul'un Türkler tarafından beşinci muhâsarası, Bizans'ın Mehmed Çelebi'yi dâveti üzerine akîm kaldı. Böylece Mehmed Çelebi Üsküdar'a geldi. Rivâyete göre, Musâ Çelebi, daha evvel Mehmed Çelebi ile anlaşmış ve Rumeli'de muvaffak olursa, hutbe ile sikkelerde onun ismini zikrettirip, ona itaat edeceğine dâir söz vermişti. Mehmed Çelebi'nin hareketi, târihlerimizde bu anlaşmaya riâyetsizliğe dayandırılmaktadır. Beylerinin Musâ Çelebi'ye duyduğu iğbirârın ve onların teşvîkinin de bu harekette büyük dahli vardır. Musâ'nın Beyleri kendilerine yüklenen ağır vergiler ve maruz kaldıkları emlâk müsâderesi gibi hareketler yüzünden, ona kırgın bulunmakta idiler. Fakat Anadolu askeri Eyüp civarında Rumeli'ye geçmiş ve İnceğiz yakınında iki ordu muhârebe etmiş iseler de, Musâ bunları yendi. Mehmed Çelebi bu hareketten bir netîce alamadı. Bunun üzerine Mehmed Çelebi Cüneyd ile Ankara muhâfızı Fîruzzâde Yâkub Bey ihtilâfını ve çıkardığı karışıklıkları bahâne ederek, Anadolu'ya döndü. Burada daha geniş hazırlıklara girişerek, kayın pederi Dulkadır Beyi'nden asker yardımı aldığı gibi; Sırp Kralı ve Bizans'la da anlaştı.

Bu sırada Musa'dan dilgîr olan beyler adına, Evrenos'tan bir nâme aldı. Bunda Rumeli beylerinin kendisine iltihak için vesîle aradıkları, bunların namdârlarının garbî Tırhala'da bulundukları, İstanbul civarına çıkınca sur hâricindeki askere bakmayarak Balkanlara gelmesi, Sofya'ya, Niş'e, Şehirköyü'ne gitmesi bildiriliyor; orada Sırplarla birleşerek Kosova'ya inmesi tavsiye ediliyordu. Kosova'da kendisi ile Tırhala beylerinin ona iltihak edecekleri, bu sûretle bütün ümerânın nezdine geçerek, Musâ'nın yalnız kalacağı anlatılıyordu. Buna riâyet edilince, muvaffakıyetin şüphesiz olduğu söylenerek; hemen hemen kan dökülmeden meselenin halledileceği ifâde ediliyordu. Mehmed Çelebi bu tavsiyeye hemen tamâmen riâyet ederek; vakit geçirmeden Baltalimanı'na çıktı. Terkos'dan Kırkkilise'ye doğru yürüyerek, pişdârları Edirne'ye ulaştı. Lâkin şehir kapısını açmadı ve "iki kardeş kozunuzu pay edin de sonra bize gelin" dediler. Bu, halkın şehzâde mücâdelelerinin nasıl dışında kalıp, onu şahsî bir mücâdele saydığını gösterir. Mehmed Çelebi hızla Şehirköyü'ne ve Niş'e vâsıl oldu. Evrenos da Tırhala beyleri olan Yiğit Paşa, Burak Bey, Hamza Bey'le gelip kendisine iltihak

ettiler. Kendisine gelen diğer kuvvetlerle de genişleyen bu ordu, Köstendil tarîkıyle Sofya ovasına avdet etti. Musâ Çelebi'nin yanında yeniçerilerle yakın arkadaşlarından başka kimse kalmamıştı. Bu hareketin mâhiyetini de hemen idrak edememiş ve beyleri tarafından kendisi devamlı telkîn altında bırakılarak meselenin ehemmiyeti küçültülmüş, ânî hareketi önlenmişti. Bununla berâber yanındaki az kuvvetle, bu büyük orduya karşı gelmekten çekinmeyecek kadar şeci' ve müteşebbis adamdı. İhtiman denilen Çamurluova mevkiinde iki ordu karşılaştı. Firar ederek Mehmed Çelebi tarafına geçmiş olan Yeniçeri Ağası Hasan Ağa, ordudan ayrılarak, Musâ'nın emrinde bulunan yoldaşlarına bir tepeden hitâb edip, onları zâlim sultanlarını terk ile âdil sultana iltihak etmeye dâvet etti. Gâyet cesur ve cüretkâr olan Musâ, bunu görünce atını dizginledi; Hasan Ağa'ya yetişerek onu bir vuruşta ikiye biçti. Ağa'nın imdadına koşanlar da onu yaraladılar. Bunlardan kaçan Musâ, bu hareketiyle mağlûp oldu. Ordusu, hemen muharebe etmeksizin Mehmed Çelebi'ye iltihak etti. Kendisini tâkip eden Sarıca Paşa'nın, onu bir bataklıkta ölü olarak bulduğu rivâyet edilir. Kardeşinin cenâzesini gören Mehmed Çelebi dayanamayıp ağlamış ve cenâzesinin Hudâvendigâr türbesine defnedilmesini emretmiştir. Böylece iki buçuk sene Rumeli'de hüküm süren Musâ Çelebi'nin vefâtıyle fetret devri nihâyete erip; Mehmed Çelebi tek başına Osmanlı tahtına ve mülküne sâhip olmuş bulunuyordu.

Musâ Çelebi gâyet cesûr, şeci', asker yaradılışlı bir zât idi. Bölünmez bir Osmanlı vatanı düşündüğü gibi, pederinin Ankara mağlûbiyetini dahi izâle etmek; nâmus-ı Osmanîyi iâde etmek gâyesinde bulunduğu rivâyet edilmiştir. Ankara mağlûbiyetini, beylerin itaatsizliklerinde görüyor ve bu sebeple ümerâsını dâima tekdir ediyordu. Bâzı müsteşrikler onun mağlûbiyetini Musâ Çelebi'nin temsîl ettiği ictimâî ıslahat hareketine karşı Sırp, Bizans ve Türk aristokrat ve muhâfazakâr zümresinin reaksiyonuna bağlamakta ve bu sûretle izah etmektedirler. Musâ'nın mağlûbiyeti, on sene süren fetret devrine son vermiş ve Osmanlı mülkü, hânedandan tek bir sultanın idâresine tâbi bir hâle gelmiş idi. Böylece on sene süren ve en büyük bir felâketle başlayan devir, yeniden bir Osmanoğlu'nun zuhûruyla kapanmış bulunuyordu. Başına bu derece fecî bir felâket gelen hiç bir devlet, bunun altından kolayca kalkamazken, Batı Türkleri bu karışık devreyi on senede izâle ederek; kısa müddet sonra bir cihan imparatorluğu kurdular. Bu, devletin ne kadar sağlam esaslara dayandığının en belîğ misâli olduğu gibi, târihte hemen hemen pek nâdir rastlanan vak'alardan da biridir. Bütün târihçiler bu hususta müttefikan hayret ve takdîrlerini izhâr etmişlerdir. Bunun Çelebi Mehmed etrafında toplanan Bâyezîd Paşa, Tokatlı Ahî Bâyezîd-zâde Hacı İvaz Paşa gibi ümerâ ile Amasyalı Sofî Bâyezîd gibi ulemânın uzak görüşlü davranışları sâyesinde

meydana geldiği nakledilmiştir. Bunu Amasya civarının ictimâî muhîti ile izah etmek isteyen telâkkiler de vardır. Bu kanaatte bulunan P. Wittek, muhît faktörünün ehemmiyetini şu tarzda belirtmektedir:

"Ankara bozgunundan sonra devletin yeniden kuruluşunun hareket noktasını niçin doğu eyâletinden aldığını bilmek lâzımdır. Evvelâ şunu hatırlatalım ki, bütün Küçük Asya'da Amasya mıntıkası, XI. asır Türk istilâsı sırasında bir Türk Gâzi beyliğinin kurulmuş olduğu yerdir. Bu gâzi devleti sonradan yüksek müslüman medeniyetini temsîl eden Anadolu Selçuk Sultanlığı tarafından yutulmuş ise de, bu Gâzi Dânişmendliler bölgesi, buna rağmen, aslî karakterini ve Türk-Gâzi an'anelerini kaybetmemişti. Türk hayatının henüz büyük kısmı itibariyle göçebe hayat şekillerinin devam ettiği bu dağlık bölgede on sene kapanmış olmak, genç Osmanlı şefi için millî şuûr ve an'ane bakımından yeniden tav almak demekti. Birinci Mehmed doğudaki eyâletinin mevkii olan bu öz değeri görebildi."

Osmanlı siyâsî vahdetinin te'sîsinde muhît faktörünü bu derece büyütmek çok hatalıdır ve doğru kabul edilemez. Yalnız Amasya'nın askerî noktadan mahfûz ve müdafaaya son derece müsâid bir yer olduğu husûsu ehemmiyetlidir. Bu sâyede müstakillik devam ettirilebilmiştir. Esas mühim olan nokta Osmanlı devlet telâkkisinin halktaki in'ikası ve bütün tebeanın, ulemâ ve ümerânın tek bir Osmanlı hükümdarını istemekte gösterdikleri büyük arzudur. İlk dört Osmanlı hükümdarının bu husustaki gayretleri o kadar köklü olmuş, o kadar halka nufûz etmiştir ki, herkes ancak bir Osmanoğlu'nu başta görmeyi düşünmüşler, bundan başka bir görüşü, ihtimâl olarak dahi kabûl etmemişlerdir. Bu ise Türk ve İslâm telâkkisine yaslanan dört hükümdarın halkta bıraktığı büyük hâtıralara ve milletteki değişmez şuûra, kaderini bu hânedana rabtetmekteki derin inanışa bağlanabilir. Devlet riyâsetinde Osmanoğlu'nu görmek, onların iktidarlarının te'yîd-i ilâhîye mazhar olduğuna ve ebedî bulunduğuna inanmak, o günkü cemiyetimizin umûmî telâkkîsi olarak göze çarpıyor. İşte bu inanış ve millî arzûdur ki, işi bir şehzâde münâzaatına intikal ettirmiş ve bunda da kaabiliyetleri ve yüksek vasıflarıyle Çelebi Sultan Mehmed muvaffak olmuştur. Bu fetret devri hâdiseleri, Osmanlı cemiyetindeki devlet telâkkisinin teşekküle ulaştığını ve şuûrlandığını göstermesi bakımından mühimdir. İlk dört Osmanlı hükümdarının halkın ve milletlerinin kalbinde kurdukları mânevî taht o kadar kuvvetli idi ki, en fecî bir mağlûbiyet dahi bunu sarsamamış; cemiyet yine bir Osmanoğlu'nu başa geçirip, kaderini ona râm etmiştir.

ÇELEBİ SULTAN MEHMED HAN GÂZİ

(1413-1421 M./816-824 H.)

I. Mehmed'in Edirne'de Cülûsu

Çelebi Mehmed'in kardeşi Musâ'yı yenerek Osmanlı mülkünde rakîbsiz hâkim oluşu, her tarafta büyük şenliklerle kutlanıp, ahâli bu hâli sevinçle karşıladı. Çünkü on senelik fetret devrinin acı hâtıraları ve şehzâde mücâdelelerinin karışıklıkları bir bıkkınlık ve huzûrsuzluk doğurmuştu. Onun rakîbsiz hükümdarlığı, bu huzûrsuzluk ve karışıklığın bittiğini müjdeliyordu. Nitekim bunu gâyet iyi idrak eden Çelebi Mehmed Han, Bizans İmparatoru Manuel'e bâzı tâvizler vererek, yeniden anlaştı. İmparatoru "kendisinin yardımı ile atalarının mülkünde nizâsız bir hâkimiyet kurulabildiğini, bu hizmeti dolayısıyle dâima dostluğu istediğini" bildirdi. Venedik, Ceneviz ve Raguza ile dostluğu tecdîd etti. Sırp, Eflâk beylerinin, Yanya dukasının ve Lakedemonya despotunun cülûs tebriki münâsebetiyle gönderdikleri elçileri kabul ederek, onlara iltifat etti ve "dâima sulh istediğini, her taraftan gelen sulh tekliflerini kabul ettiğini, sulhü bozmak isteyenleri, bunun hâmisi olan Cenâb-ı Hakkın mücâzâtına havâle ettiğini" bildirdi. Devlet hakîkaten sükûn ve asâyişe muhtâc idi ve Anadolu'da da karışıklıklar vardı. Rumeli'de sulhü takarrür ettirdikten ve devletin emniyetini sağladıktan sonra, gözlerini Anadolu'ya çevirdi.

Karamanoğlu II. Mehmed'in Bursa Muhâsarası

Kendisinin sözde müttefiki olan Karaman Beyi Mehmed Bey, Sultan'ın

Musâ gâilesiyle uğraşmasını fırsat bilerek, Bursa'ya tecâvüz etmiş; burayı bir aydan ziyâde muhâsara etmişti. Bursa'yı muhâfaza eden Hacı İvaz Paşa'nın fedâkârlıkları ile hiçbir muvaffakıyet elde edemedi. Bundan müteessir olan Karamanoğlu, kale hâricindeki mahalleleri ve câmileri yıktırdığı gibi, herkesçe büyük bir islâm kahramanı olarak hürmet edilen dayısı Bâyezîd Han'ın kabrini açtırıp, kemiklerini dahi yaktırdı. Böylece şer'î emirleri dahi unutturacak bir hırsla malûl olduğunu gösteren Karamanoğlu'nun bu hareketi, halkta derin bir infial uyandırdı. Bu sırada tekbîr ve tehlillerle gelen Musâ Çelebi'nin cenâzesindeki kalabalıktan ürkerek kaçmak mecbûriyetinde kaldı. Yardımcılarından Harman Durna'sı nâmıyle mâruf bir nedîmi, bunun üzerine "Sultanım! Osmanoğlu'nun ölüsünden bu kadar korkuyorsun, ya dirisi gelse hâlin nice olur?" yollu konuşunca, Karamanoğlu'nun cevabı "Asın bu gidiyi!" oldu.

Çelebi Sultan Mehmed bu hâdise ile İzmiroğlu Cüneyd Bey nâmında, mayası ihânetle yoğrulmuş bir adamın isyanı dolayısiyle Anadolu'ya geçti ve doğruca bunun üzerine yürüdü. İzmir'de karargâhını kurunca, Cüneyd'in anası ve çocukları Pâdişah'a gelerek af talep edip yalvardılar. Mehmed Sultan çok âlicenap bir adam idi. Aynı zamanda ecdâdı gibi, Anadolu müslüman beylerine karşı silâhtan ziyâde afv ve adâletle muâmelede büyük faydalar görüyordu. Bu ihânet timsâli adamı yeniden bağışladı; kendisini Niğbolu sancak beyliğine tâyin etti. "Gâvur İzmir"indeki şövalyelerin yaptırdığı müstahkem kuleleri bir gün içinde yıktırdı. Rodos Şövalyeleri Üstâd-ı Azam'ı Sultan'a gelerek, bu hareketin Papa ve birkaç Avrupa devletiyle harbe sebep olabileceğini söyledi. Sultan Mehmed onun sözlerine tebessümle şu cevabı verdi: "Ben bütün hıristiyanları pederâne himâye etmek isterim. Çünkü adâlet ve siyâsetin, idârenin muktezâsı budur. Lâkin herkes hakkı gözetmelidir; tebeamın ve ahâlimin benden istediklerini onlara vermek mecburiyetindeyim. Timur'un tahrîbâtı, umûmî nefreti mûcib olmuş iken, İzmir kulelerini yıkmasına herkes bir nimet nazarıyle bakmıştır. Çünkü İzmir, şer ve fesad erbâbına bir melce olmuştu. Timur'u bile rahmetle yâdettiren bir hareketin aksini yapıp, umûmî lâneti üzerime celbetmeğe rızâ gösterebilecek miyim zannediyorsun?" Bunun üzerine Şövalye reîsi o civarda bir iskeleye ihtiyaçları olduğunu söyleyince de Menteşe'de bir yer gösterildi. Bu şövalye ile gelen Midilli, Foça, Sakız hıristiyan hâkimlerine iltifat ettiği gibi, diğer bâzı Anadolu beylerine de hüsn-i muâmele edip tâbiiyetine aldı.

Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Saideli (Kadınhan)'nin İltihakı

Sultan Mehmed bir taraftan Anadolu'da pederinin mülkünü yeniden top-

lamak ve geri almak gâyesiyle, diğer taraftan da Karamanoğlu'nun Bursa tecâvüzüne cevap vermek maksadıyle Konya'ya yürüdü. Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Saideli (Kadınhan) muhârebesiz iltihak ettikleri gibi, Karamanoğlu da Konya önünde amân diledi. Rahat oturmak üzere beyliğinde ibkaa edildi (1414 M./817 H.).

Buradan Sivas yoluyla Canik'e, Samsun'a gelindi ve bâzı sâhil kaleleri zaptedildi. Bu meşgûliyetler esnâsında Karamanoğlu'nun yeniden isyân ettiği haberi geldi. Sultan Mehmed bu sırada Ankara yakınlarında hastalandı. Kendisini Şeyhî nâmıyle şöhret bulan *Husrev ü Şîrîn* şâiri Sinan Çelebi tedâvi etti. Anadolu Beylerbeyi Bâyezîd Paşa, Karaman beyi Mehmed'i ve oğlunu Konya yakınlarında pusuya düşürerek esîr aldı ve pâdişahın huzûruna getirdi. Sultan "Ey Karamanoğlu, seni ben neyleyeyim?" dedi. O da "Bâkî fermân sultanımındır" cevâbını verince, "Gel yemîn eyle, bir daha müslümanlara zarar etmeyesin" dedi. Karamanoğlu da Mushaf üzerine el basarak "Bu can bu tende kaldıkça pâdişaha sadâkat ve itaattan ayrılmayacağına" yemîn ederek, beyliğine yeniden kavuştu. Fakat otağdan ayrılınca koynundan bir güvercin çıkararak bunu öldürüp, yemîninin buna râci olduğunu, hileye hile ile mukaabele ettiğini söyleyerek "Osmanoğlu ile adâvetim kıyâmete kadar bâkîdir" deyip, civarda otlayan pâdişah ve ümerâ atlarını da alarak kaçtı.

Pâdişahların Karamanoğlu beylerine gösterdiği bu âlicenaplıkları târihçiler tarafından çok tenkîd edilmişse de, onları böyle harekete sevkeden sebepler vardı. Bunların başında Anadolu beylikleri ahâlisine Osmanlı'nın âlicenaplığı, kat'iyen kan dökmek istemediğini, bütün kabahatlerin beyliklerin hadlerini bilmemezliklerinden kaynaklandığını göstermekti. Çünkü Osmanoğulları Anadolu beyliklerindeki ahâliye kendi tebeaları ve kardeşleri olarak bakıyorlardı. Müslüman ve Türk olan halkı incitmekten son derece çekiniyorlar, onların kalblerinde uyandıracakları nefretin üzerine binâ edilen bir Anadolu birliğinin devam edemiyeceğini biliyorlardı. Onların ancak iki asırda tamamladıkları bu birlik, akıl almaz derecede üstün, uzak görüşlülüklerinin netîcesiyle kuruldu. Hâlâ devam eden Anadolu birliği, yalnız ve yalnız onların eseridir ve tenkîd edilen bu âlicenaplıklarla, adâlet nümûneleriyle, Avrupa'ya karşı kazanılan büyük zaferlerin şan ve şerefiyle kurulabilmiştir. Osmanoğulları'nın nasıl büyük bir sabırla bu gâyeye ulaştıklarını yeri geldikçe göstereceğiz.

Bu seferlere İsfendiyâr Bey'in küçük oğlu Kaasım Bey de bir birlikle iştirak etmişti. Sultan Kaasım Bey'in teşvîki ile İsfendiyâr Bey'e haber gönderip Kastamonu, Çankırı, Tosya, Kalecik taraflarının mâlikâne olarak bu oğluna verilmesini istedi. Candaroğlu vezîri Vâiz Mehmed'i hediyelerle Sultan'a göndererek, Kastamonu hâriç, diğer yerleri ancak kendisine verebilece-

ğini bildirdi. Sultan da buralardan Çankırı'yı Kaasım Bey'e verdi. Bu sûretle Anadolu vahdetine bir adım daha atılmış, kendisine tâbi olan Candaroğulları Beyliği'nin Ankara muhârebesinden sonraki şişkinliği azaltılmış, muslihâne bir fetih yapılmış oldu (1416 M./819 H.).

Bu arada İskilip'te rastlanılan Tatar topluluğu Rumeli'ye nakledilerek Tatarpazarcığı denilen yerde iskân ettirildi.

Osmanlılar'ın İlk Deniz Seferi

Bu sırada Akdeniz'de Naksos adası dükünün himâye ettiği korsanların Osmanlı sâhil ve gemilerine sarkıntılıkları vâki olduğundan, bunun def'i için Çalı Bey kumandasında bir donanma gönderildi ise de muvaffakıyet elde edilemedi. Çalı Bey şehîd olup, Venedikliler bir hayli esîr aldılar. Bununla berâber düşman hayli hırpalanmış ve amirali dahi yaralanmıştı. Bizans'ın aracılığı ile sulh yapılarak, bu işin hatâen yapıldığı Venedik tarafından ikrâr edildi. Bu sefer Osmanlılar'ın ilk deniz seferi olarak kabul edildiği gibi, Venedik'e bu sebeple gönderilen elçi de, Avrupa'ya gönderilen ilk Türk elçisi sayılıp; parlak merâsimlerle kabul edildi (1416 M./819 H.).

Avrupa'ya Akınlar

Anadolu Osmanlı toprakları senelerdir hasret çektikleri bir huzur ve sükûn devrine kavuşmuş bulunuyorlardı. Burayı emniyete alan Sultan Mehmed, gözlerini Avrupa'ya çevirdi. Bu sırada Eflâk Voyvodası Mirçe'ye karşı Dan isminde bir rakîb çıkmış ve Sultan'dan yardım istemişti. Mirçe ise Osmanlılar'daki şehzâde mücâdelelerine karışarak tâbiiyetten çıkmak için bahâneler aramıştı ve bu defa da Macar Kralı Sigismond'a istinâd etmekte idi. Mehmed Han Tuna'yı geçerek, Macar ve Eflâk kuvvetlerini sür'atli bir mağlûbiyete uğratıp, Mirçe'yi vergi vermek, oğlunu Bâb-ı Hümâyûn'a göndermek şartıyle tâbiiyetine aldı. Ruscuk karşısında Yerköy müstahkem mevkiini yaptırarak Eflâk'ı kontrol altına aldı (1416 M./819 H.). Bu sırada Arnavutluk ve Bosna'ya akınlar devam ediyor ve buraların bir kısmı ele geçiriliyordu. Bu akınlardan İshak Bey kumandasındaki İstirya akını mühim olup, düşmanın oldukça büyük bir kuvveti, kat'î hezîmete uğramıştı. Arnavutluk akınında da Avlonya ele geçirilmiştir. Bu yer 1912 Balkan hezîmeti netîcesinde çekilişimize kadar, 495 sene Türk hâkimiyetinde kalacaktır. Romanya'ya yapılan akınlar ise, Besarabya'ya kadar uzanıyordu.

Bursa Yeşil Câmii'nin İnşâsı

1419 senesinde, aynı zamanda bir mimâr olan vezîr Hacı İvaz Paşa Yeşil Câmi'nin inşâatını ikmâl etmiş, Türk san'atı için büyük ehemmiyet taşıyan bu câmi cemaate açılmış bulunuyordu. Çelebi Sultan Mehmed câmiin yanına bir medrese ve imâret de yaptırmıştır. Bu arada Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik tarafları da Timurtaşoğlu Umur Bey tarafından fethedilip, vâridâtı bu hayır eserlerinin masraflarına tahsîs ediliyordu.

Şeyh Bedreddin'in İdâmı

1420 M./823 H. senesinde Osmanlı devletinin yeniden büyük bir hamle içine girişi, eski kuvvet ve haşmetine hızla yükselişi Bizans'ı ve sâir düşmanlarını tedirgin ediyordu. Dâhilde de bir takım gayrımemnûnlar vardı. Şehzâde Musâ'nın Rumeli'deki hâkimiyeti sırasında, kendisinin beylere karşı ahâliden ve rençber sınıfından bâzı kimseleri tuttuğunu, şeyhülislâmının ise Şeyh Bedreddin olduğunu söylemiştik. Sultan Mehmed her ne kadar bu zâtı, aylık 1000 akçe vererek, izâz ve ikrâm ile İznik'te ikaamete memur etmiş ise de, kendisi ve etrafındaki müridânı rahat durmamış; fitne ve fesad ile iştigâle devam etmiş bulunuyorlardı. Bu âlim adamın ne gibi bir siyasî ihtirasla hareket ettiği meçhûldür. Yalnız etrafında bulunan ve bilhassa kethüdâsı olan Börklüceli Mustafa'nın Aydın'da kendisine atfen isyan ettiğini işitince, korkup İsfendiyâr memleketi yoluyla Eflâk ve Deliorman mıntıkasına kaçtığına dâir bir rivâyet varsa da, şüphelidir. Bunların vücûd verdiği hareket çok geniş ve tertipli görünmektedir. Aynı anda Börklüceli Mustafa Aydın'da, Torlak Kemal nâmında bir Yahudi Manisa'da, kendisi Rumeli ve Deliorman taraflarında hurûc ettiler. İbâhîlik mesleğini yaydığı, bir takım olur olmaz akîdeler ortaya koyduğu, bütün kaynaklarda ısrarla te'yîd edilmektedir. Bu hurûc hareketlerine bir de Bâyezîd'in oğlu Şehzâde Mustafa gâilesi ile Cüneyd'in yeni ihâneti katıldı ki, Osmanlılar'ın başına örülmek istenen çorabın azameti ortaya çıkar. Bununla berâber devlet kuvvetli idi; ahâlinin ona duyduğu sevgi ve muhabbet de fazla idi. Huzûr ve sükûn ihtiyacı ise pek azîmdi. Bu sebeple Börklüceli ve Torlak Kemal gâileleri giderildiği gibi, Şeyh Bedreddin de yakalanarak ulemâdan kurulu bir hey'et huzûrunda muhâkeme edilip, cezâsını bizzât tâyin edip, Haydar Herevî fetvasıyle Serez Çarşısı'nda idam edildi. "Düzmece Mustafa" diye anılan, fakat hakîkatte Bâyezîd Han'ın oğlu olan Şehzâde Mustafa gâilesi de bertaraf edildi. Şehzâde ile ona tâbi olan Cüneyd Bey, Bizans'a sığındılar. Sultan Mehmed kardeşi için Bizans'a para ödediği gibi, İmparator da hayatı boyunca onu muhâfaza edip, onları bırakmayacağına yemîn etti.

Bu vak'alardan sonra Sultan Mehmed Han fazla yaşamadı. 1421 M./824 H.de Edirne'de şiddetli bir kalb ağrısından yatağa düştü. Vezîrlerini çağırarak "Tîz uluğ oğlum Murad'a haber salın. Ben hod bu döşekden kurtulmazam; Murad gelmeden ben ölürün, memleket birbirine tokuşur; tedârük edin, vefâtım duyulmaya!" emrini verdi. Bu sözler ölüm yatağında dahi devletini düşünen, devlet mefhumunu çok mukaddes ve büyük addeden bir hükümdarın beyanlarıdır. Ölüm anında devletle meşgûl adamın, ne derece derin bir ilâhî mes'ûliyet hissine sâhip olduğu mülâhaza edilir; sonra da târihte en büyük addedilen şahıslarla karşılaştırılırsa, Mehmed Han Gâzi ile diğer Osmanoğulları'nın büyüklükleri kendiliğinden ortaya çıkar.

Çelebi Sultan Mehmed'in Vefâtı

Çelebi Sultan Mehmed vefâtında 32 yaşında bulunuyordu; daha çocuk denilecek yaşta, üzerine büyük mes'ûliyetler almış, büyük gâilelerle karşılaşmıştı. Kendisinden nakledilen şu söz, hakîkatin tam bir ifâdesidir: "Çocuk yaşımda bunca belâlar kim çekdim, kimse çekmiş değildir." 24 defa bizzat muhârebeye girmiş; 40 yara almıştı. Kendisi Osmanoğulları'nın en büyük hükümdarlarından biridir. Devleti sekiz sene içinde, uğradığı en büyük felâketten çekip çıkarmış; onu eski haşmetine kavuşturmak için, yorulmak bilmez bir gayretle çalışmıştı. Bundan dolayı kendisine, bâzı târihçilerimiz "Bânî-i Sâni-i Devlet" demişlerdir.

Bedenî kuvveti ne kadar fazla ise, rûhî vasıfları da o kadar yüksekti. Âdil, şefkatli, âlicenap; tebeasına karşı merhametli olduğunda bütün garb ve şark târihçileri müttefiktirler. Pembeye mâil beyaz tenli, kara gözlü, kara kaşlı, gür sakallı, kartal bakışlı, açık alınlı, geniş göğüslü ve uzun kollu olup, burunları hânedanın değişmez şeklini hâizdi. Başlarına ecdâdından ayrı tarzda burma tülbent sardıkları rivâyet edilir. Şehzâdesi Murad Sultan gelmeden vefât edip; ölüm haberleri 41 gün kadar gizlendi. Asker, rahatsızlık haberinden kuşkulanarak, kendisini görmek istediğinden, cenâzesi pencere önüne ve loş bir yere getirilerek, arkasına adam konulup, resm-i geçit yapan asker selâmlatıldı. Bu sûretle çok derin bir itinâ ile vefâtı gizlenip, vukû bulabilecek herhangi bir karışıklığın önüne geçilmiş oldu.

Çelebi Mehmed, ecdâdı gibi, Bursa ve Edirne'yi câmilerle tezyîn etti, büyük hayır ve ilim müesseseleri kurdu. Bütün İslâm dünyasındaki büyük âlimlere hediyeler gönderir; memleketinde bulunanları hassâten himâye ederdi. Meşhûr Timur târihini yazan İbni Arabşah, onun himâye ettiği bir târihçidir. Bir çok meşâyih de onun ihsanlarından faydalanmışlardır. *Husrev*

ü Şîrîn müellifi şâir Şeyhî (Sinan) onun himâye ettiği şâirlerden olup, aynı zamanda husûsî tabîbi idi. Mütebahhir bir âlim olan Muhyiddin (Kâfiyeci) de onun zamanında yetişmiştir. Haydar Herevî, Fahreddin-i İranî, Abdüllatîf gibi âlim ve fâzıl zevât da onun devrinde eserler vermişlerdir. Osmanlı mimârîsinin ilk şâheseri olan Yeşil Câmi de, onun vücûd verdiği imâr hareketinin bir mahsûlüdür. Bunun yanında bir medrese ve imâret te'sîs etmiş ve Âşık Paşa-zâde'nin rivâyetine göre, Hereke'den Pendik'e kadar olan yerler fethedilerek, vâridâtı buraya vakfedilmiştir.

Abdurrahman Şeref *Târîh-i Osmanî*'sinde, kavî olan bünyesine rağmen, muhârebelerde aldığı 40 küsûr yara dolayısıyle vaktinin ekserisinin hastalıkla geçmiş olduğunu, bununla berâber uğraşmaktan geri kalmadığını yazmakta ve "hizmetleri, Yavuz Sultan Selîm'in ve hem-nâmı olan Fâtih Sultan Mehmed'in icraat-ı cihangirâneleri yanında sönük görünürse de, ahvâl-i umûmiye nazara alındığı takdîrde kadren daha âlîdir. Çünkü buhran ve teşettüt içinde bulduğu devleti, tâkatgüzar mihnet ve meşakkatlerle mirsây-ı selâmete îsâl eylediğinden el-hak bânî-i sâni-i saltanattır." demektedir. Yine aynı müellif, kaabiliyetlerine meftûn olan Timur'un kendisine kızını teklîf ettiği, fakat Şehzâde'nin muvafakat etmeyerek Dulkadiriye hâkiminin kerîmesiyle akd-i nikâhta bulunduğunu, azîm meşgaleleri esnasında bir çok hayratın inşâsına da muvaffak olduklarını söylemekte ve "Bursa'daki câmi-i şerîfleri fenn-i mimârî-i Osmanînin yâdigâr-ı kıymetdârıdır; Haremeyn'e sürre irsâli de ahd-i hümâyûnlarında itiyâd edilmiştir." demektedir.

Hammer onun "Osmanlı müverrihlerinin tâbirince Tatar tûfânının muhâtaraya düşürdüğü devlet gemisini kurtaran Nûh" olduğunu kaydetmektedir. *Sahâifü'l-Ahbâr* kendisini "Sâhib-i şecaat, cesûr ve gayyûr" olarak tavsîf etmektedir. Şükrullah ise *Behcetü't-Tevârîh*'inde onun "atâ ve dede töresini asla değiştirmeyip, bir kat daha tarsîn ettiğini, memlekette dârü'l-hayırlar yaptığını" söylemektedir. Hayrullah Efendi, târihinde kendisine "Güreşçi Çelebi" dahi dediklerini, şark ahâlisi indinde bunun kahramanlığa alâmet olduğunu, "zât-ı hümâyûnlarının da mazhar oldukları kudsî füyuzât mülâbesesiyle, bulunduğu asırda cenk meydanının mübârizi denilmeğe lâyık bir kahraman olduğunu" yazmaktadır. Aynı müellif onun hakkında "hakkaa ki zât-ı şâhâneleri müceddid-i bünyân-ı devlet ve mükemmil-i nâmûs-ı saltanat olmuşlardır" hükmünü vermekte, "halka muamelesinin nezâketle olup, ümerâya ve sâir hükümdârâna hürmet ve riâyette kusur etmeyip, devlet-i saltanatı muhâfaza için düşmanlarını dahi hakîmâne hileler ve hoş hareketlerle tatyîb ve iğfâl" ettiğini söylemektedir. Ayrıca "İslâm ve hıristiyan tebeasını yekdiğerine tercîh etmeyip, her birerlerini kadrine göre taltîf ettiğini" de ilâve etmektedir.

Dukas onun, gerek Türkler, gerek Hıristiyanlara son derece dostâne muâmele etmiş olduğunu, kalbî his ve duygularının, fikir genişliği ve iyi ahlâkına tam bir uygunluk gösterdiğini yazmaktadır. Kendisinin halîm ve mütevâzı olduğu, beyleri sofrasına kabul ettiği, sofra âdâbına çok hürmet gösterdiği, âlimler ve sanatkârları meclisinde bulundurduğu, cuma günleri fakirlere yemek dağıttığı umûmiyetle rivâyet edilmektedir. Bursa'da yaptırdığı Yeşil Câmi kitâbesinde "Şarkın ve garbın pâdişahı", "Arab'ın ve Acem'in hâkanı", "Rabbü'l-âlemînin te'yîdiyle müeyyed", "Dînin ve dünyanın yardımcısı", "Sultan oğlu Sultan" tâbirleri kullanılmıştır. Darbettirdiği sikkelerde ve yaptırdığı binâ kitâbelerinde "Sultanü'l-a'zam" tâbiri istimâl edilmiştir. Bütün bunlar onun millî ve siyasî vahdeti temindeki büyük azmini, Osmanlı mülkünü pederleri zamanındaki genişliğe kavuşturmadaki büyük gayretini gösteren açık delîllerdir. Nitekim bu gayretler semeresini vermiş ve Osmanlı siyasî birliği, bu mukaddes Gâzi tarafından yeniden ihyâ edilmiştir.

SULTAN MURAD-I SÂNÎ HAN GÂZÎ

(1421-1451 M./824-855 H.)

II. Murad'ın Bursa'da Cülûsu

Sultan Murad pederlerinin vefâtını haber alır almaz, vâli olarak bulunduğu Amasya'dan gelip, Bursa'da Osmanlı tahtına cülûs ettiler. Bu sırada 18 yaşında bulunuyorlardı. Rivâyete göre pederinin cenâzesinin defin emrini verdi ve büyük bir merâsimle Yeşil Câmi Türbesi'ne gömüldü. Osmanlılar'da takarrür etmiş bir usûl icâbı olarak, tahta çıkan pâdişahın ilk emri, selefinin defin emridir. Cenâzeye iştirak etmeyip, bir gün sonra ziyâret ederler. Bundan sonra kılınç alayı merâsimi yapılır. İşte Sultan Murad'ın da, dedesinin dâmâdı olan Şeyh Emîr Buhârî marifetiyle kılınç kuşandığı rivâyet edilmektedir. Cülûs etraf hükümdarlara ilân edilip, bâzılarıyle muâhedeler yenilendi.

Bu sırada Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos tarafından cülûsu tebrîk için gelen elçiler, pederinin vasiyeti mûcibince, küçük birâderlerinin kendisine tevdiini istediler. Bu sefîrlere Bâyezîd Paşa marifetiyle "Müslüman evlâdının gayrı müslimler nezdinde terbiye edilmelerinin şerîat-i Muhammediye'ye muvâfık bulunmadığı, bu sebeple dostâne münâsebetleri ihlâl etmemesi" teblîğ edildi. Manuel bu cevabı alınca, Limni'de bulunan Yıldırım'ın oğlu Mustafa Sultanı, on kadırga gönderip aldırarak, Gelibolu'ya çıkardı ve kendisiyle, bâzı toprakların Bizans'a bırakılması için bir anlaşmaya

vardı. Mustafa Sultan'ın yanında, hıyânetin tecessüm etmiş bir nümûnesi olan, İzmiroğlu Cüneyd Bey de bulunuyordu. Gelibolu, kendisine kapılarını açtığı gibi, hemen bütün Rumeli beyleri de, bîatlarını arzettiler.

Sultan Mustafa'nın Edirne'de Cülûsu

Bu sûretle Rumeli topraklarında saltanatı kabul edilen Sultan Mustafa, Edirne'de tahta câlis oldu. Bir an için Osmanlı toprakları, Timur istilâsından sonraki acıklı siyâsî durumuna düşer gibi göründü. Sultan Mustafa'ya karşı gönderilen Bâyezîd Paşa kumandasındaki ordu, onun askeriyle karşılaştı. Sultan Mustafa, tek başına bu ordunun karşısına geldi ve onlara kendini takdîm ederek "Osmanlı tahtının hakîki mirasçısına silâh çekmeyip, itaat etmelerini, bu tehlikeli zamanda dâhilî mücâdelelerin mülkün yıkılmasına ve İslâm'ın sernigûn edilmesine sebeb olacağını" ifâde eden te'sîrli bir hitâbe îrad etti. Osmanoğlu'nun bu tüyler ürpertici cesâretine ve tesîrkâr hitâbesine meftûn olan asker, büyülenmiş gibi, ona iltihak ettiler. Mustafa'nın bu çılgınca cesâreti ve hitâbeti, Napolyon'un Elbe dönüşündeki vak'asına benzer. Osmanoğulları'ndaki bu akıl almaz cesâretle tesîrli hitâbet, âdeta bir ırsî verâset gibidir ve onları milletlerinin en büyük sürükleyicileri, rehberleri yapmıştır.

Sultan Mustafa bundan sonra Edirne'de nâmına para bastırdığı gibi, sonraki muhârebelerde büyük rolü bulunan "Azep" isimli yeni bir hafif piyâde sınıfı teşkîl ettirdi. Manuel'in anlaşma mûcibince, kendisine vaad edilen yerleri vermesi için gönderdiği elçiye, şu mânidâr cevabı verdi: "Benim yaptığım muhârebeler ve kazandığım zafer, İmparator'un menfaati için değildir. Gâye-i Muhammedî'yi tahakkuk içindir. Bununla berâber, İmparator bana güvenebilir. Askerine ise hiç ihtiyacım yoktur." Bu cevap üzerine Sultan Murad'la anlaşmak isteyen İmparator, şehzâdeler mes'elesinde yine ısrar ettiği için muvaffak olamamıştır.

Mustafa, vaziyetini kuvvetlendirip; güçlü bir ordu ile Bursa'ya doğru yürüdü. Sultan Murad, Ulubad Suyu üzerindeki köprüyü yıktırarak; Mustafa'nın muvâsala imkânını kırmıştı. İki ordu Ulubad'da karşılaştılar ve suyun bir tarafında biri, öbür tarafında diğeri olmak üzere, mevkilerini aldılar. Bu şehzâde mücâdelelerine ne asker, ne de ahâli karışmıyor; muhârebeden iki taraf da hazer ediyordu. Osmanlılar'daki şehzâde mücâdelelerinin hemen hepsi bu tarzda ve bu hâlet-i rûhiyede cereyân etmiştir. Sultan Murad bir takım siyâsî tedbîrlere mürâcaat etti. Meselenin iki tarafça da askerî yollardan ziyâde, siyasî vâsıtalarla halli matlub idi. Hem ahâli ve asker, hem de ulemâ ve meşâyih dâima bu yolun seçilmesini zorladıkları gibi, an'ane de bu tarzda tekevvün etmişti. Bu sebeple önce Mihaloğlu Mehmed Bey, Mustafa'nın ya-

nında bulunan Rumeli akıncı beyleri üzerinde derin bir tesîri olan Hacı İvaz Paşa da, Bâyezîd'in şehzâdesi ile Cüneyd'e birer ayrı mektup yazmıştı. Bu mektuplardan Mustafa'ya yazılanında, Cüneyd'in ihânetinden bahsedildiği, etrafındaki beylerin kendisini aldatıp, Sultan Murad tarafına iltihak edecekleri anlatıldığı gibi; İzmiroğlu'na yazılanında da bu cânibe iltihak edip çekilip giderse, kendisine İzmir sancak beyliğinin tevdi edileceği bildiriliyordu. Ayrıca Mihaloğlu da, gece suyun bu tarafından Rumeli akıncı beylerini dâvet edip; onlarla konuşmuş ve bu fâsid dâvâdan vazgeçmelerini, İslâmın arasına fitne vermemelerini bildirmiş; onların rızâlarını almıştı.

Şehzâde Mustafa, gece cereyan eden bu vak'alardan haberdar olur olmaz, etrafının tamâmen kendisini bıraktığını anlamış ve maiyetindekilerle berâber, Gelibolu'ya kaçmaktan başka çâre bulamamıştı.

Sultan Murad, kendisine iltihak eden beyleri affeylediği, onlara ikramlarda bulunduğu gibi, Avrupa tarafına geçerek Mustafa'yı tâkip ettirdi. Mustafa Sultan Kızılağaç Yenicesi'nde yakalanıp, Edirne kalesinde asılarak idâm edildi (1422 M./825 H.). Kendisi resmen "Düzme" olarak ilân edildiği gibi, bu husûsta ahâli arasında hayli propaganda da yapılmıştı. Bununla berâber, Bâyezîd Han'ın hakîki oğlu olup, son derece cesûr, şeci', kütleleri sürükleme ve idârede mâhir bir adamdı. "Azep" ismiyle kurduğu hafif piyâde sınıfı, onun askerî teşkîlatçılığının en bâriz misâlidir ki, sonra da aynen muhâfaza edilip geliştirilmiştir. Rumeli'deki yedi aylık hâkimiyeti de, bu suretle son bulmuştur.

İstanbul'un Altıncı Muhâsarası

Mustafa Sultan gâilesinin hakîki müsebbibi Bizans'tı. Bizans'ın başında bulunanlar, Osmanlı mülküne fesad sokarak hükûmet edebiliyorlar; türlü entrikalarla memleketin içinde ve dışında Türkiye'ye karşı dolaplar çeviriyorlardı. Sultan Murad, imparatorların bu entrikalarına son vermek için, İstanbul'un zabtının en kestirme yol olduğunu mütalâa ederek, burayı muhâsaraya başladı. Türk ordusu, bir çok muhâsara âletleriyle ve toplarla da mücehhez olarak, İstanbul'u kuşattığı gibi; sur dışındaki Bizans topraklarını da tamâmen zaptetti. Bu muhâsara, Türkler tarafından yapılan kuşatmaların altıncısıydı. Muhâsaraya Emîr Sultan ünvanıyle meşhûr olan Şemseddin Buhârî de 500 kadar dervişiyle katıldı. Bir çok yerlerden gelen meşâyih ve dervişler, askerin içerisinde dolaşıyorlar; onları mehâbetli görünüşleriyle ve tesirkâr vaazlarıyle teşcî ediyorlardı. Bu kuşatma dört ay kadar sürmüştür (1423 M./826 H.).

Fakat Bizans, bundan kurtulmanın askerî yolla mümkün olmadığını anlayarak siyâsî oyunlarına yeniden başladı. Anadolu'da Karaman Beyliği'ni tahrîk ederek, bunların yanında bulunan 13 yaşındaki Küçük Mustafa, lalası Şarabdâr İlyas nâmında birinin mârifetiyle, yeniden bir iç gâile çıkardı. Bursa'yı muhâsaraya yeltendiği gibi, İznik de ele geçirildi. Bunun üzerine İstanbul muhâsarası kaldırılarak, Anadolu'ya geçilip, isyancılar üzerine yüründü. Şarabdâr İlyas, Sultan Murad'ın vaadlerine kanarak, küçük efendisine ihânet edip, onu teslîm etmiştir. Şehzâde Mustafa yay kirişiyle siyâset edilip, cenâzesi Yeşil Türbe'ye pederinin yanına defnettirilmiştir (1423 M./826 H.).

* * *

Bu sırada Eflâk'ta bir hükûmet darbesi olarak, bey bulunan Dan devrilmiş, akrabâsı Drakul (=Şeytan) nâmıyle anılan Wlad, voyvoda olmuş; Sultan'ın Anadolu işleriyle uğraşmasından istifade ederek, Osmanlı mülküne tecâvüzlerde bulunmuştu. Ümerâdan Fîruz Bey, bu şeytan voyvodanın tenkîline memur edilerek, onu mağlûp edip; haraca bağlamış ve iki oğlunu da rehine olarak almıştı.

Diğer taraftan, fetret devrinde elden çıkan Arnavutluk ile Mora, Balkan hâkimiyetinin devam ve istikrarı için elzem görülerek, buraya da Evrenosoğlu İsa Bey emrinde bir kuvvet gönderilmiş; akınlar icrâ edilmiş; kısmen de bâzı mıntıkaları geri alınmıştır (1423 M./826 H.).

Sultan Murad da, bu arada, Mustafalar gâilesinin ortaya çıkmasında büyük rolleri bulunan ve Osmanlı hudutlarına tecâvüz eden Anadolu beyliklerinin itaate alınması ile meşgûl oluyordu. Önce Candaroğlu İsfendiyâr Bey üzerine yürüdü. Bu seferde beyin oğlu olan Kaasım da, Sultan'ın yanında bulunuyordu. İsfendiyâr Bey karşı duramayıp, Sinop'a kapandı. Sulh teklifinde bulundu. Kastamonu dağları üzerindeki zengin bakır mâdenlerini bırakmak şartıyle sulh yapıldığı gibi, kızı Halime Hâtun'u Sultan Murad'a verip, anlaşmayı sıhriyet bağlarıyle de perçinlediler. Güzelliği ile meşhûr olan gelinin getirilmesi Sultan Murad'ın Şah Ana diye hitâb edip, çok sevdiği ve hürmet ettiği Germiyanoğlu Yâkub Bey'in haremi vâsıtasıyle icrâ edildi. Ayrıca Osmanlı sancak beyi bulunan İsfendiyâroğlu Kaasım Bey de, sultanın kız kardeşiyle evlenip, düğünleri yapıldı (1424 M./827 H.).

Bu arada merkezde bulunan beş vezîrin nufûzları devlet işlerinde karışıklığa sebep olduğu mülâhazası ile bunlar vilâyetlere tâyin edilerek, yalnız Candarlı İbrâhim Paşa makaamında bırakıldı. Manuel'e halef olan İmparator Yuannis ile de sulh yapılarak, Bizans Terkos ve Silivri'den ötesini Osmanlı'ya bırakmayı; ayrıca senelik 300 bin akçe, yâni 30 bin duka gibi ağır bir

meblâğı vermeyi kabul etti. Sırbistan ve Eflâk ile muâhedeler yenilendiği gibi, Alman İmparatorluğu'na intihâb edilmiş bulunan Macar Kralı Sigismond tebrîk edilip, elçiler ve hediyeler teâtî edilerek, iki senelik bir sulh akdedildi.

* * *

İhânetleri ve döneklikleriyle mâruf olan İzmiroğlu Cüneyd Bey, bunlara bir yenisini daha katarak, Aydınoğlu Mustafa'nın bulunduğu Ayasloğ (Selçuk)'a girip, onu mağlûp edip, şehri geri almıştı. Bu ise devletin emirlerini dinlememekti ve tamâmen bir isyan mâhiyeti arzediyordu. Bunun üzerine kendisini, Sultan Mustafa vak'asında öldürttüğü Bâyezîd Paşa'nın birâderi Halil Yahşi Bey Akhisar yakınında yendi ise de, Cüneyd Sisam karşısındaki İpsala kalesine sığınarak müdâfaaya hazırlandı. Burada yakalanarak, isyan eden kardeşi ve küçük oğluyla beraber siyâset edildi. Ayrıca Menteşe Beyliği ile Teke Beyliği de istirdat edildi. Bu durumu kendi emniyeti için gâyet tehlikeli gören Karamanoğlu Mehmed Bey de, Antalya'yı geri almak için kuşattı ise de, muhâsarada bir top güllesiyle maktül düştü. Bu muhârebede Karamanoğlu'nun yanında bulunan üç oğlu İsa, Ali ve İbrâhim Beyler esîr edilip, pâdişaha gönderildiler. Sultan Murad bunların her birine birer hemşiresini tezvîc edip; ikisine Sofya yakınlarında büyük yurdluklar tahsîs etti. İbrâhim Bey'i de, Hamideli arâzisi hâriç olmak üzere, Karaman tahtına geçirdi.

Osmanoğulları'nın Karamanoğulları hakkındaki bu lûtufkâr davranışları, dâima Konya meşâyihi ve ulemâsının, bilhassa Mevlevî çelebîlerinin ve ahî şeyhlerinin ricâları üzerinedir. Şeyhlere ve ulemâya hürmet, Osmanlılar'ın nâzik damarlarından biridir. Onların Anadolu beylikleri hakkındaki davranışları dâima ağabeyce, hattâ pederâne tarzda olmuştur. Bu beyliklerin gösterdikleri yaramazlıklar karşısında, dâima hoşgörürlükle, çok yüksek âlicenaplıkla davranmışlardır. Bu beylikler içinde Karesi Beyliği'nden sonra bir tânesidir ki, bu âlicenâbâne davranışa çok daha büyük bir şekilde karşılık vererek, nâmını Türk târihinde ebedîleştirmiştir. Bu da Germiyan Beyi Yâkub Bey'dir. Sultan Murad, Yâkub Bey'in hemşiresinin torunu bulunmaktadır. Yâkub Bey ve haremi yeğenlerini çok derin bir muhabbetle sevdikleri gibi, Murad da onlara büyük bir hürmetle bağlıdır. Yâkub Bey bu arada, yaşlı hâlinde Bursa tarîkıyle Edirne'ye bir seyahat yapıp, bütün Osmanlı şehirlerinde çok büyük merâsimlerle karşılanmış; pâyitahtta da bizzat Sultan tarafından fevkalâde bir hürmetle ağırlanmıştır. Yâkub Bey, oğlu bulunmadığı için, bir vasiyetnâme ile memleketini vefâtından sonra yeğeni Murad'a terketmiştir (1427 M./831 H.). Germiyan ülkesi bu suretle Osmanlı mülküne il-

tihak ederek, bir müddet sonra Anadolu Beylerbeyliği merkezi yapıldı. Sultan Murad böylece Anadolu birliğine dâima muslihâne yolları intihâb ederek, adım adım ilerlemiş bulunuyordu. Doğu sınırında ise Yürgeç Paşa, maiyetindeki kuvvetli askerle ve türlü hilelerle merkezin hâkimiyetini kuvvetlendirerek, asâyişi temin ediyordu.

* * *

Bu sıralarda Mısır tarafından gelen bir vebâ salgını ve zelzele, bir çok insanın vefâtına sebeb oldu. Türk edebiyatının büyük şaîrlerinden biri olan, aynı zamanda âlim ve hekim bulunan Şeyhî (Yusuf Sinan) vefât etti. Vezîr-i âzam Candarlı İbrâhim Paşa, Anadolu'nun mânevî kurucularından Hacı Bayram Velî, büyük mürşid ve müderris Emîr Sultan bekaa âlemine intikal ettiler.

* * *

1428'de Kolumbacı (Güğercinlik) Sırp Despotu tarafından Boyarlar'a olan borcuna karşılık olarak verilmişti. Fakat Macar Kralı Sigismond, burayı almaya hazırlandığından, Boyarlar buna karşı Türkleri yardıma çağırdı. Bunun üzerine Vidin sancak beyi Sinan Bey burayı zaptederek Macarlar'ı bozguna uğrattı. Kralla üç senelik bir mütâreke yapıldı ve Sırplar tâbiiyetlerini yenilediler.

Bu sırada Bizans'ta olan saltanat değişikliği ile Selânik vâlisi bulunan Andronikos'un gevşek bir adam oluşu, ahâlinin şehirlerinin emniyeti hakkında endişe duymalarını mûcip olmuştu. Venedikliler'in yaptıkları vaadlere kanarak, burayı onlara teslim ettiler. Fakat Venedik idâresi, halk tarafından çok fenâ karşılanmış; onların yerli ahâliyi atarak Lâtin muhâcirleri getirmeleri, Katolikliği tutup, mezhep ihtilâflarını ortaya çıkarmaları, derin bir nefret uyandırmıştı. Rum ahâli, Türk idâresinin adâletli ve huzûr verici rahatlığını arar olmuştu. Selânik ise bir Türk şehri olup, İmparator'a verilmesi bir dostluk cemîlesi olarak mütalâa ediliyor; Makedonya'nın bu en büyük limanının Venedik gibi deniz kuvveti üstün bir devlete verilmesi, Balkan hâkimiyetimizi haleldar eder mâhiyette görülüyordu. Sultan, İzmir'in işgâli sırasında, sulh için gelen Venedik sefîrlerine, bütün bu hususları dile getirerek, aynen şöyle demişti: "Selânik dedem tarafından fetholunmuş bir Osmanlı malıdır. Kayser yabancı olmadığı için, muvakkaten onun eline geçmesine bir şey denilemez. Lâkin memleketin yabancıları bulunan Lâtinler'in gelip memleketim içinde yerleşmelerine hiç bir vakit cevaz veremem. Eğer Venedik hükûmeti kendiliğinden Selânik'i terketmezse, bizzat oraya giderek, onları mecbûr edeceğim." Bu cevapta Sultan'ın Selânik'in jeopolitik ehemmiyetini

nasıl kavramış bulunduğu görüldüğü gibi, Balkan hâkimiyeti üzerinde nasıl titrediği de müşâhede edilmektedir. Lâtinler hakkındaki kanaati ise, ayrıca dikkat çekicidir.

Venedikliler'e Karşı Gelibolu Zaferi ve Selânik'in Fethi

Nitekim Sultan Murad, dediğini icrâ edip, Selânik'i muhâsara etti. Bu sırada Andrea Mocenigo kumandasındaki bir Venedik donanması, Gelibolu'daki Türk donanmasına taarruz etmiş ise de, büyük bir kahramanlıkla harbeden denizcilerimiz bu kuvveti bozguna uğratarak, amiral gemisini dahi batırmışlardır. Bu zafer, Türk deniz kuvvetinin hatırı sayılır bir kudrete eriştiğini, o zamanın en büyük deniz gücüne sâhip devletiyle dahi hemen hemen boy ölçüşebileceğini gösteren belîğ bir delîldir.

Selânik, yirmi gün gibi kısa bir muhâsaradan sonra zaptedilmiştir. Şehir teslim olmadığı ve pâdişah da yağma emri verdiği için, ahâlinin bir kısmı esîr edildiyse de, sonradan esîrlerin bir kafilesinin şehre dönmesine izin verildi. Ayrıca şehre Vardar Yenicesi'nden de bâzı ahâli getirtildi. Beldenin bâzı kiliseleri câmie çevrilerek, hayır müesseseleri inşâsı ile hızlı bir imâra girişildi (1430 M./833 H.).

Yanya şehri de verâset kavgalarından bıkan ahâli tarafından, hürriyetlerine âit bir ferman (Hatt-ı Şerîf) alınmak sûretiyle, Osmanlılar'a teslîm oldu (1431 M./835 H.). Bu vak'a, Türkler'in girdikleri yere huzûr, sükûn ve adâlet götürdüklerinin en büyük delîli olduğu gibi, idârecilik dehâlarının da açık nümûnelerinden biridir. Her taraftan dâvet edilen, düşmanları tarafından dahi idâreye çağrılan bir millet, her halde nâdir istisnâlar hâriç, bizden başkası değildir. Târihin şu şaşmaz misâllerine bakıp da, sonradan kendini idâre etmekten dahi âciz hâle getirilen, şu asîl milletin kaderine isyan etmemek, feleğin bu nâbecâ cilvesine ah-ü-vâh dememek elden gelmiyor.

Venedik bu hâdiseden sonra sulha tâlip olduğu gibi, Sultan Murad'ın da, sonradan Fâtih nâmıyle anılacak olan şehzâdesi Mehmed, Hümâ Hâtun'dan dünyâyı teşrîf etti (1432 M./835 H.).

Belgrad Muhâsarası

Bu sırada Karamanoğlu İbrâhim Bey'in Macaristan, Sırbistan ve Eflâk hükûmetleriyle gizli bir ittifak akdettiği istihbâr edildiği gibi, bir at hırsızlığını bahâne ederek, Osmanlı hudûduna tecâvüz ettiği; bu sûretle de harb sebe-

bi aradığı anlaşıldığından, üzerine gidilerek, Akşehir civarı alınmak sûretiyle sulha bağlandı. Karamanoğlu'nu tahrîk eden Sırp ve Eflâk hükûmetleri de te'dîb edilerek, yeniden sulha raptedildi. Macar üzerine Evrenoszâde Ali Bey kumandasında bir akıncı kolu, kırkbeş gün süren bir akın icrâ ederek, Transilvanya (Erdel) kıt'ası ateş içinde bırakılıp, bâzı kaleler muhâsara ve 70 bin esîrle büyük ganîmetler alındı (1437 M./841 H.). Bu sûretle memleketi iki taraftan sıkıştırmak maksadıyle yapılmak istenen ittifak önlenmiş; tehlikeli vaziyet giderilmiş oldu (1438 M./842 H.).

Fakat bu hâl fazla devam etmeyip; Eflâk voyvodası Drakul, Macaristan'la münâsebete girişti. İshak Bey'in yolladığı haberlerle Sultan'ın kayın babası olan Sırp Kralı Brankoviç'in de aynı şekilde ittifak ettikleri anlaşıldığından, buranın pâyitahtı olan Semendire işgâl edildi. Eflâk voyvodası ise, Türkler'e karşı koyamayacağını anladığından, Sultan'a teslîm olup; Gelibolu'da hapsedildi ise de bir müddet sonra iki oğlunu rehin vererek, makaamına iâde edildi. Sigismond'un yerine Macar tahtına çıkan II. Albert'in Semendire'yi almak için yaklaşmakta olduğu haber alınarak, üzerine İshak Bey'le Timurtaş-zâde Osman gönderilip; kuvveti perîşan edildi. Türk ordusunu gören Macarlar'ın, daha uzaktan "Kurt geliyor!" diye bağrışıp, büyük endîşeye kapıldıkları, Hammer tarafından rivâyet edilmektedir. Kral'ın da ölümüyle netîcelenen bu muhârebeye Âşık Paşa-zâde de iştirak etmiş; gâzilerin doyum aldıklarını, kendisinin de dokuz baş esîr aldığını nakletmiştir (1439 M./843 H.).

Kral Albert'in ölümüyle Macaristan'da hâsıl olan saltanat karışıklıklarından istifâde edilerek, Belgrad şehri de altı ay kadar muhâsara edildiyse de zapta muvaffak olunamadı. Buna rağmen Bosna'nın tâbi'lik durumu kuvvetlendirildi (1441 M./845 H.).

Yanko Hunyad'ın Osmanlılar'a Karşı Zaferi

Bu sırada Macaristan'da bizim târihçilerin Yanko Hunyad diye andığı, Sigismond'un zinâ mahsûlü evlâdı olduğu rivâyet edilen, Jan Hunyad, gösterdiği muvaffakıyetler dolayısıyle, Kral IV. Ladislas tarafından kumandan tâyin edilmişti. Belgrad muhâsarasından çekilişi emniyet altına almak için, Silâhdar Mezîd Bey mârifetiyle yapılan Macaristan akınında, bu adam Osmanlı kuvvetini pusuya düşürerek, Türk kumandanını Hermanstadt muhârebesinde şehîd ve mağlûp etti. Esîr aldığı Türk askerlerini türlü işkencelerle şehîd ve kellelerini kestirerek bunlardan kuleler yaptırıp, karşısında ıyş-u-nûş ederek gûyâ eğlendi (1442 M./845 H.). Bu bozgunun intikamını almak için üzerine Şehâbeddin Paşa kumandasında bir kuvvet gönderildiyse de, Pa-

şa'nın Macar kuvvetini küçümsemesi, onun da şehâdeti ve Vasag'da mağlûbiyetiyle son buldu. Hunyad'ın bu muvaffakıyetleri onun nâmını ve şöhretini çok artırdığı gibi, müslümanlığa karşı hıristiyanlığın en büyük kahramanı olarak yâd edilmesine sebep oldu (1442 M./846 H.).

Hunyad'ın Osmanlılar'a karşı kazandığı bu zaferler Avrupa hıristiyanlığını büyük heyecana sevketti. Papa Eugène ve Kardinal Caesarini büyük bir haçlı seferi hazırlamağa ve Türkler'i Avrupa'dan atmayı düşünmeğe başladılar. Macar, Sırp, Ulah, Alman, Leh, İtalyan ve Arnavutlar'dan bir ehl-i salîp kuruldu. Hunyad Sırbistan'ı istilâ edip, Niş yakınlarına kadar ilerledi. Burada da gâlip gelerek, Osmanlılar'ı İzladi derbendinde yendi. Osmanlı kuvvetleri Kunoviça dağının eteğinde Yalvaç kırlarında yeniden mağlûp ve ric'ate mecbûr oldular. Bununla berâber Osmanlı ordusu tamâmiyle mağlûp edilemediği için, aldıkları Rumeli Beylerbeyi Kaasım Paşa ve Candarlı Mahmud'la berâber diğer esîrleri zafer alayında teşhîr etmek üzere geri çekildiler. Balkan geçitleri tarafımızdan mükemmel sûrette işgâl edilmiş olduğu ve Sultan Murad da ordunun arkasında bulunduğu için bu ric'atı yapmak mecbûriyetinde kalmışlardı.

Rumeli'deki bu tehlikeli durum müslümanlığın ve Türklüğün geleceğini endîşelere boğarken, Anadolu'da Karamanoğlu bunu fırsat bilerek yeni bir gâile daha çıkardı. Bu haçlı ordusuyla birlikte davranıp onlarla müşterek harekâta başlayarak; Akhisar, Beyşehir ve Akşehir'i zaptetti. Buna çok kızan Sultan Murad, Konya'ya kadarki yerleri tahrîb ettirdi. Bu sırada Hunyad'ın muvaffakıyetleri kendisini Avrupa'ya geçmeğe icbâr ettiğinden, hemşiresi ile Karaman vezîri Kara Sururî'nin yalvarmaları dolayısıyle İbrâhim Bey yeniden affedildi ve tâbiiyete alındı.

Fakat muhârebelerden çok yorulan Sultan Murad, ümerâsının arzûsu ile ve haçlı ittifakına fitne sokabilmek için sulha tâlip oldu. Macar kralı da Avrupa'dan beklediği yeni kuvvetlerin gelmemesi dolayısıyle teklîfi kabûl etti. Türkiye için çok ağır olan şartlarla Szegedin'de bir sulh imzâ edildi. Buna göre, Bankoviç'in krallığı tasdîk edilerek Semendire ve sâir şehirler kendisine veriliyor; Eflâk üzerinde Macaristan'ın yüksek hâkimiyeti tanınıyor, esîr bulunan iki Osmanlı beyi için 70 bin duka fidye-i necâd ödeniyordu. Bu ağır şartların kabulü, ordunun yeniden düzene sokulması ve haçlılar arasına fitne salınması için yapılıyordu.

Sultan Murad, bu mağlûbiyetten kendisini mes'ûl görerek; oğlu nâmına tahttan ferâgat edip, Manisa sarayına çekilmeyi ihtiyâr etti (1444 M./848 H.). Bu onun devlet işlerini ne kadar derin bir mes'uliyetle deruhte ettiğinin en canlı nümûnesi olduğu gibi; Haçlı ittifakını siyasî oyunlarla bozmak istememesinin de netîcesi olarak görülebilir.

Szegedin Barışının İhlâli ve Osmanlı Devleti'ne Harb İlânı

Bu ferâgat üzerine, henüz 13 yaşında bulunan oğlu Mehmed, birinci defa tahta oturdu. Büyük ve tecrübeli bir asker olan II. Murad'ın bu sûretle tahttan ferâgati, Karamanoğlu tarafından Macar Kralı'na "Türk'e bundan iyi fırsat mı bulursun ki, Osman oğlu deli olup, oğlunu tahta geçirdi." diye bildirildi. Bu sûretle Szegedin muâhedesinin daha mürekkebi kurumadan ihlâli düşünüldü. Bunun için de, müslümanlara karşı verilen sözde durmamanın sevab olduğu, Kardinal Caesarini tarafından ileri sürüldü. Bu sûretle büyük bir haçlı ordusu kurulmasına başlandı. Hunyad, Bulgaristan tâcı verileceği vaadi ile gayrete getirildi. Karamanoğlu da "Siz oradan, ben burdan Osmanlı'nın işini itmâm edelim" gayreti içindeydi. Yalnız Sırbistan bu ittifaka dâhil olmayı kabul etmiyor ve muâhede hükümleriyle alacağını almış olduğuna kaani bulunuyordu. Bu haçlı ordusuna Macar, Leh, Eflâk, Çek, Hırvat, Sloven, Slovak kuvvetleriyle Venedik donanması iştirak ediyor; Alman, Fransız serseri şövalyeleri de katılıyordu. Bu ordunun muhârip kısmının az olduğu hakkında da bir rivâyet vardır.

Haçlıların bu hazırlıklarına karşı Türkiye'de de gerekli hazırlıklar yapılıyordu. Candarlı Halil Paşa II. Mehmed'e bunları anlatarak, pederinin tahta çağırılmasının isâbetli olacağını bildirdi. Bunun üzerine yazılan mektuba hürmetli bir lisan ile cevap veren Sultan Murad i'tizâr edince; bu defa oğlundan şu mealde bir mektup aldı: "Eğer pâdişah biz isek size emrediyoruz, gelip ordunuzun başına geçin; yok siz iseniz, gelip devletinizi müdâfaa edin!" Bunun üzerine bütün tereddütleri kalkan Sultan Murad, Başkumandan sıfatıyle ordusunun başına geçti ve düşmana karşı hareket etti.

Varna Zaferi

Bu sırada ehl-i salîp ordusu Tuna'yı geçerek Vidin önlerine gelip, oradan Niğbolu'yu kuşattılar. Burayı düşüremedikleri gibi, muhâfız Firuz Beyzâde Mehmed Bey'in huruc hareketleriyle epeyce zâyiat da verdiler. Bu müstahkem kaleyi alamadan, bir an önce kendisine vaad edilen Bulgar tâcına kavuşmak isteyen Jan Hunyad, orduyu Balkan geçitlerine girmeden Varna önüne götürdü. Ehl-i salîp küçük kaleleri kuşatarak, iki ay kadar bir vakti lüzumsuz yere kaybetmiş, mevsim kışa yaklaşmıştı. Bu sırada Ulah ve Boğdan askeri de bu kuvvete iltihak etmiş bulunuyordu. Wlad, ehl-i salîp hazırlıklarının yetersiz olduğunu söylediyse de, Hunyad'ın hiddetiyle karşılaştı. Haçlı ordusunun gâyesi, Türkleri Avrupa'dan tamâmen tardetmek; Ladislas'a Bi-

zans tâcını giydirmek; hilâlin girdiği yerleri yeniden salîbe kazandırmaktı. Bu gâyeyi, Katolik dünyasıyla bir anlaşma yapan, böylece hıristiyan ittifakını gûyâ te'mîn eden Bizans İmparatoru'nun mâbeyncisi J. Torzello şu tarzda ifâde etmişti: "Rumeli'nin bahis mevzuu durumu göz önüne alınır ve söylediğim gibi haçlı muhâripleri gelirse, Allah'ın yardımıyle bir kaç ay içinde her şey halledilmiş olacaktır. Balkanlar ve Anadolu zaptolunduktan sonra bir ay zarfında Arz-ı Mukaddes ele geçirilecektir." Görülüyor ki hıristiyan taassubu kabarmış, büyük hayallerle harekete geçilmiş; Türkler'in tamâmen mahvedilmesi gibi korkunç kararlara varılmıştı. Bu hayalüstü tasavvurların gerçekleşeceğine inanılıyordu. Çanakkale civarındaki Venedik ve Papalık donanması sâyesinde, Sultan'ın Avrupa'ya geçmesinin dahi mümkün olmadığını, hattâ karşılarına çıkamıyacağını zannediyorlardı. Ümitleri kuvvetli, inançları sağlamdı. Ordu çeşitli kavimlerden toplanılmış bir kuvvetler yığını olup, âdeta alacalı alayı manzarasındaydı. Hıristiyanlık nâmına hareket etmelerine rağmen, İsevî olan ahâlinin dahi nesi var, nesi yoksa yağmalıyorlar, her türlü zulmü yapıyorlar; kendilerince mukaddes olması icâb eden kiliseleri dahi pervasızca soyuyorlardı. Halbuki Osmanlı askeri buralardan defalarca geçmiş olmasına rağmen, kazâen dahi bir mâbede dokunmamıştı. Ahâli siyahla beyaz arasındaki fark gibi, müslümanla hıristiyan idâresini ayırıyor; İslâmiyet'e derin bir incizap duyuyordu

Haçlı ordusu Varna'ya geldiği zaman, Sultan Murad'ın Boğaziçi'nden, ordusunu her asker başına bir duka ödeyerek, Cenevizliler mârifetiyle Avrupa'ya geçirdiği haberi geldi. Bu haberle berâber Sultan Murad, ehl-i salîp ordusunun 4000 adım ötesinde mevki aldı. Ve kendi mâbedlerine taarruz eden bu kahramanları hayretle karışık bir korkuya uğrattı. Sultan ordû-yı hümâyûna muhârebe nizâmı aldırdı. Muhârebe başlamadan evvel de Murad Han, namaz kılıp Cenâb-ı Hakk'a "Yâ İlâhî, mü'min kullarını, benim günâhım çokluğundan ötürü küffâr elinde zebûn etme! Habîbin hürmeti için, ümmetini sen siyânet et, sen mansûr ve muzaffer eyle!" diye duâ etti. Osmanlılar'ın değişmez an'anesi mûcibince Rumeli askeri Turhan Paşa kumandasında sağda, Anadolu askeri Karaca Paşa emrinde solda, Pâdişah kapıkulu ile merkezde bulunuyordu. Ön sıralar hafif takımlardan teşkîl edilmiş; mümkün mertebe düşmanı yararak ric'at etmekle vazîfelendirilmişlerdi. Cenahların uzağına sipâhîler gizlenmişti. Ehl-i salîp ise sol cenahlarını Varna'ya dayayarak mevki almışlardı. Pâdişah, Hammer'in tâbiriyle "Düşmanlarının hâinliklerini askerlerine göstererek, yemîninden döneklik edenleri cezâlandıran Allah'ın himâyesini bekliyormuş gibi, Szegedin muâhedesini bir mızrağın ucuna astırmıştı". Hunyad müslümanların sol kanadına şiddetle hücûm edip, burayı sarstı ve çekilmeye mecbûr etti. Ulahlar da sağ kanada hücûm edip burayı

ric'ate mecbur ettiler. Bu sırada Kral da Osmanlı ordusunun tamâmen hezîmete uğradığını zannederek, ileri atıldı. Halbuki ön sıraların ric'ati bitip iş yeniçeri saflarına dayanınca, sipâhîler iki taraftan düşman muhâcimlerini kuşatıp, imhâya başladılar. Zırhlar içindeki şövalyelerle bizzat Sultan'a hücûm cür'etinde bulunan Kral ise, atının sinirleri kesilerek aşağı alınıp, Koca Hızır nâmında serhadlerde pişmiş bir yeniçeri tarafından hayatına son verilerek, kesik başı Pâdişah'ın emriyle bir mızrağa geçirilip, muâhedenin yanına dikildi. "Hak tarafından ahdinde durmayanların cezâsı budur!" nidâlarıyle da ehl-i salîp ordusuna Kral'ın öldüğü duyuruldu. Kral'ın ölümü Macar ordusunun bütün mukaavemetini kırdı. Murad Han, bir taraftan Macarları tâkip ettirirken, Ulahları da perîşan ettirdi. Yanko Hunyad gece karanlığından istifâde ederek, Macaristan'a elleri bomboş ve hüsran içinde firar etti. Artık bir daha eski şöhretini bulamadığı gibi, itibârını da tamâmen yitirdi. Ehl-i salîp ordusu, Varna sahrâsında, başta Macar Kralı ve Kardinal Caesarini olarak, bir çok kumandan ve askerini kaybetmiş; bütün ağırlıkları Türkler'in eline geçmişti (1444 M./848 H.).

Varna muzafferiyeti, başta Hilâfet makaamına, Mısır Sultanı'na ve müslüman hükûmetlerine zafernâmelerle tebşîr edildi. Azeb Bey ile, Mısır'a Macar asilzâdelerinin zırhlarından 25 tane hediye edildiği gibi, Kral'ın başı da Bursa'da teşhîr edildi. Böyle asgarî 50-60 bin kişilik bir kâfir ordusunun mağlûp edilmesi, Mısır'da ve diğer İslâm ülkelerinde derin bir memnûniyet ve sevinçle karşılanmış; Kaahire câmilerinde cuma hutbesinde Halîfe'den sonra Sultan Murad'ın ismi geçmiş ve şenlikler yapılmıştır. Varna muhârebesi Bizans'ın ömrünü kısalttığı gibi, Balkanlar'da ve Avrupa'daki Türk hâkimiyetini yeniden perçinlemiş, Rumeli'nin Türk vatanı olduğu bir kere daha tasdîk ettirilmişti.

* * *

Sultan Murad o kadar mütevâzı ve sükûna mâil bir zât idi ki, bu büyük muhârebeden sonra yeniden Manisa uzletgâhına döndü. Fakat II. Mehmed'in cülûsunda darbedilen akçenin vezin itibâriyle çok cüz'î bir noksanlığı, askeri mutazarrır ettiği gibi, piyasaya da te'sîr etti. Bunun hâsıl ettiği mırıldanmalar üzerine Murad yeniden uzletgâhından dâvet edilerek, askerin kendisini istediğine kaani bulunduktan sonra, tahta çıkmayı kabûl etti. Oğlu Mehmed'in kendisine bu teklifi yaptığı, onun da kabûl ettiği rivâyet edilir (1445 M./849 H.). Sultan Murad'ın, oğlu Mehmed'in onurunu zedelememek için çok dikkatli davrandığı muhakkaktır. Bununla berâber, Mehmed Sultan'ın bu hâdiseler dolayısıyle, vezîr-i âzam Candarlı Halil Paşa'ya kırıldığı, hattâ hocası Molla Husrev'e Manisa'ya gelince "Şu herif bana ne acep mekr eyledi" dediği rivâyet edilir.

Bundan sonra Sultan Murad, Balkan hâkimiyetini tamamlamak, Yıldırım zamanındaki Türk mülkünü toplamak için, Mora despotunun düşmanı bulunan Atina Dukası Neri'nin ısrar ve dâvetlerini vesîle sayarak, buraya bir sefer yaptı. Bu sefer-i hümâyûnla Korent fethedildiği gibi, Balyabadra diye anılan Patras da geri alındı (1446 M./850 H.). Bu sırada Bizans İmparatoru öldüğünden, yerine bu Mora despotu olan prens Konstantin, Sultan'ın muvâfakatiyle oturdu.

Sultan Murad bu fetihten sonra, Arnavutluğu da teskîn etmek, böylece kararlaştırdığı İstanbul fethi için Rumeli hâkimiyetini sağlamlaştırmak zaruretine inanıyordu. Bu sebeple beyleri arasında derin ihtilâflar bulunan Arnavutluğa teveccüh etti. İskender Bey nâmında Türk elinde yetişmiş ve makaam sâhibi olmuş bir sergerde beyzâde, irtidâd ederek ve sahte olarak tanzîm edilen bir ferman ile Akçahisar kalesini işgâl etmiş, Osmanlılar'a karşı isyan bayrağını kaldırmıştı. Avrupa'dan da geniş yardım gören bu adam, çete muhârebesi yaparak, kısmî muvaffakıyetler kazandı. Üzerine yürünmek lâzım gelip, bizzat Sultan Akçahisar kalesini kuşattı. Bu hisar önüne kadar büyük topları getirmek mümkün olmadığından, muhâsara esnâsında orada top döktürüldü ki, Osmanlı ordusunun teknik teşkîlâtçılığının en büyük misâllerinden biridir.

Bu sırada Hunyad yeniden talihini denemek istediğinden, kale fethedilerek dönüldü ve İskender yakalanamadı. Zâten İskender'in yaptığı muhârebe, çete harbiydi ve diğer harblerden tamâmen ayrı husû-siyetleri vardı. Bu muhârebe tarzı, Arnavutluk ictimâî ve coğrafî hayatının bütün husûsiyetlerini taşıyordu. Bu harpten kat'î bir netîce alınmak, harbin mâhiyeti icâbı olarak mümkün değildi. Şu İskender Bey, Osmanlılar Balkanlar'dan ayrılınca en büyük bir Arnavut millî kahramanı olarak tanıtılmış ve nâmına heykeller dikilmiştir. Bu bizce bir kavmin dalâletinin en büyük misâllerinden biridir Çünkü Osmanlı hâkimiyeti Arnavutlar'ın millî husûsiyetlerini muhâfaza ederek müslüman olmalarını sağladığı gibi, bu kavme İmparatorluğun bütün makaamlarını da açmıştır. İskender'in hareketleri ise onları, bugünkü minyatür devlet kılığından da çıkarıp, Venedik boyunduruğuna atacak ve bütün kavmî husûsiyetlerini tamâmen silecekti. Bu sebeple İskender'in millî kahraman olarak tanınması, Arnavutlar'a yabancılar, bilhassa hıristiyanlar tarafından yutturulmuş bir dolmadır ki, bunu hâlâ idrâk etmemiş görünüyorlar. Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş bir adamı millî kahraman saymak, Devlet-i Aliyye'ye bihakkın hizmet etmiş, canla başla çalışmış olan ecdâdlarının rûhunu ta'zîb ettiği gibi; onların müslümanlıklarına da yakışmaz; milliyetlerini dahi rencîde eder. Kaldı ki, İskender'in mensup bulunduğu Kastriot âilesinin, mâlikânesi Matia olup, İslav cinsinden olduğuna dâir de rivâyetler vardır.

İkinci Kosova Muhârebesi

Sultan Murad Arnavutluğu inkıyâda almak için uğraştığı esnâda, Ladislas'ın ölümü ile hükûmet nâibliğine getirilen Hunyad, Macaristan'ın çıkarabileceği en güzel ordulardan birini hazırladı. Epeyce gayretten sonra Almanlar'dan, Lehlerden, Çekler'den Slav ve İtalyanlar'dan mürekkep bir haçlı ordusunun başına geçti. Bu, derme çatma bir ordu olmayıp, muntazam ve muharip şövalyelerden terekküp ediyor; Sicilya'dan bir müfreze bulunduğu gibi, Ulah kuvvetleriyle de takviye ediliyordu. Bu haçlı ordusunun miktarı hakkında rivâyetler muhteliftir. Bizim müverrihler yüzbinlere vardırdığı gibi, batılılar da otuz-kırk bine indirirler. Fakat Osmanlı kuvvetinden çok olduğu muhakkaktır. Çünkü Hunyad, Sultan tarafından teklif edilen sulhü kabul etmediği gibi, Osmanlılar'ın muhârebe meydanından çekileceğine de kaani bulunmuştur. Bu, ehl-i salîbin çokluğuna delâlet eder. Osmanlı ordusu 50-70 bin, haçlı kuvveti ise 70-100 bin olarak kabul edilebilir. Hunyad Trayan köprüsü yakınında Tuna'yı geçerek, kendisine iltihak etmeyen Sırbistan'ı işgâl ile Kosova'ya geldi. Bu sırada câsusları vâsıtasıyle düşmanın hareketini kontrol eden Sultan Murad da, kuvvetiyle Kosova sahrasında mevki aldı. 59 yıl önce haçlı ordusunun yenildiği bu yerde , yeni bir muhârebe daha başlıyordu.

Osmanlı ordusu an'anevî usûl üzre, sağda Sarıca Paşa, solda Dayı Karaca Paşa kumandasında mevki tutmuş; öncü kuvvetler mâruf akıncı beyleri olan Mihaloğlu Hızır Bey, Turhan Bey, İsa Bey emrinde muhârebe nizâmı almışlardı. Ortada bir hendek ve yere saplanmış kalkanlardan kurulu üç kademeli müdâfaa hattı ile yeniçeri, merkez kuvveti teşkîl ediyor; Sultan muhâfız askerleriyle berâber bunların arkasında şehzâdesi Mehmed Sultan'la berâber bulunuyordu. Sultan, küffâr leşlerini görünce, atından inip, iki rek'at hâcet namazı kılmış; yüzünü toprağa sürerek Hak Teâlâ'ya "Yâ İlâhî! Bu bir avuç ümmet-i Muhammed'i sen sakla ve onlara sen avn ü inâyet et! Ol Habîbin iki cihan fahrı Muhammed Mustafa hürmetine bunları sıyânet buyur. Benim günâhım çoktur. Bu günahım için, müslümanları küffâr elinde zebûn ettirme yâ Rab!" diye duâ ve münâcaatta bulunmuş, muhârebeye başlamıştı.

Ehl-i salîp ordusunda ise, Macarlar'la Sicilyalılar sağ kanadı teşkîl ediyorlar; sol kanatta ise Almanya, Bohemya, Transilvanya muharipleri ile Ulah yardımcı askerleri bulunuyorlardı. O gün ancak küçük çarpışmalar cereyan edip; ertesi gün esas muhârebe başladı. O gece, ordusunun miktarının fazlalığına kaani bulunan Hunyad, Osmanlı ordusunun kendisine mukaavemet edemeden çekileceğini umuyordu. Çünkü Rumeli askerinin bir kısmı ile sipahiler daha ortaya çıkmamışlardı. Ertesi sabah harb yeniden başladı ve

düşmanın en güzîde kısmını teşkîl eden sağ cenah, o zamana kadar iyice gizlenmiş bulunan Turhan Paşa'nın müfrezeleriyle çevrildi. Şövalyeler kendilerini kuşatan çemberi yaramadılar. Sol cenahtaki Ulahlar da, Sultan'la muharebe edip ehl-i salîp kuvvetini terk ve tarafımıza iltihak eylediler. Hunyad gece bastırınca muhârebenin kazanılmasından ümidini kesti. Etrafı teftiş edeceğinden bahsederek, bir müfrezeyle firar etti. Üçüncü gün müstahkem Macar ordugâhı cebren alınıp, ehl-i salîp büyük bir kısmıyle imhâ ve esîr edildi. Kosova sahrasında küffârın 17 bin ölü, Türkler'in dört bin şehîd verdikleri rivâyet edilir.

Haçlı ordusunun bu şekilde mahvedilişi, zafernâmelerle bütün müslüman hükümdarlarına ve Mısır'a bildirildi. İslâm dünyasında bu haber sevinçle karşılandı ve merâsimlerle kutlandı; câmilerde ve hutbelerde bu zafer mü'minlere anlatıldığı gibi, Murad Han Gâzi'nin de isimleri zikredildi. Âşık Paşa-zâde bu harbe bizzat iştirak edip, kendi tâbiriyle "bir kâfir dahi depelemiş"tir[1]. Kosova muhârebesi Avrupa'nın, Türkleri buradan atmak maksadıyle yaptığı son büyük teşebbüslerden biri olduğu gibi, İstanbul'un fethi için, Balkanlar'daki emniyeti te'mîn eden son büyük adımdır. Bu muhârebe cihân hâkimiyetine güreşmemizin de başlangıcıdır ve Türkiye bu andan itibâren üç asır, dünyanın en büyük ve kuvvetli devleti olma vasfını muhâfaza edecektir.

1 Âşık Paşa-zâde târihinde bu zaferi anlatıp, Çek banı (beyi)nın esîr edilip, Murad'ın huzûruna getirildiğinde, Sultan'ın ona "Ben hod sizün ile yağılık etmedim. Ya siz benim vilâyetime neden geldiniz?" sualini sorduğunu, onun da "Gözümüze bunun gibi esîrlik görünürmüş" cevabını verdiğini nakleder. Bu harbi ihtisâr edip anlattığını, bundan maksadının "anların ruhlarına hayır dua" olduğunu söyler ve şöyle der: "Allah âna rahmet etsin ki, bu Âl-i Osman menâkıbını okuya ve dinleye. Anlarun ruhuna duâ eyleye. Hak Teâlâ ol kişiden râzı ve hoşnud olsun ve Hazreti Resûl dahi arsa-i arasatta ana şefî olsun ve anın her duası ve hâcâtı Allah indinde makbul olsun. Âmin yâ Rabbi'l-âlemîn ve yâ hayri'n-nasirîn ve dahı bu gazâ kim oldu, ana gazâ-yı ekber dediler ve hem nefîr-i âm olmuş idi. Hak Teâlâ bu gazâyı Âl-i Osman'a müyesser etti kim, tâ kıyâmete değin bu âle (hanedana) hayır duaya sebep ola. Bu ben fakîr dahi derim: Yâ ilâhî, izzetün ve celâlin hakkı için bu menâkıbı okuyana ve dinleyene ve yazana sen rahmet et. Duamı kabul ve müstecâb et." Sonra:

Sipâh-ı dîn-i İslâm âl-i Osman;
Buların meddâhıdur cümle Sultan;
Bu âlin dîn kılıcı var elinde;
Gazâyı âna verdi ganî Subhan."

Bu satırlar Kosova muhârebesine ne kadar ehemmiyet verildiğini gösterdiği gibi, muhârebelerin nasıl bir hâlet-i rûhiyede kazanıldığını, Türk cemiyetinin o günkü mânevî ve siyasî fikirlerini, devlet reîslerine karşı duyulan ve ancak mukaddes vasfıyle anlatılabilecek hürmetin ne kadar köklü bulunduğunu ifâde eder. Serhadlerde döğüşen kumandanların ve askerlerin, küffâr memleketine, hakîkaten adâlet ve insanlık götürdüklerine ne derece inanmış bulunduklarını; kazanılan muhârebelerin, dâima zulme karşı hakkın galebesi tarzında tefsîr edildiğine de işâret eder.

Bu sebeple ikinci Kosova'nın Türk târihinde çok derin bir ehemmiyeti vardır.

II. Murad'ın Ölümü

Bundan sonra Sultan Murad, oğlu Mehmed'i Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in kızı ile evlendirip düğünlerini icrâ ettirdi (1449 M./853 H.). Sonra Arnavutluğa sefer açarak Stevigrad ve Berat şehirlerini zaptetti (1450 M./854 H.). Edirne'de bulunduğu esnâda Meriç nehri üzerindeki adayı ziyâretten dönerken başına bir ağrı girdi ve henüz 49 yaşında, dâr-ı bekaayı rıhlet etti[2]. 29 sene devlet riyâsetinde bulunmuş; etrafında şanla şerefle dolu bir hâtıralar hâlesi bırakarak, âhirete ve târihe intikal etmiş oluyordu.

Sultan Murad, Osmanoğulları'nın hemen hepsi gibi, son derece dindâr, islâmî vecîbelere tamâmen riâyet eden, âdil, doğru sözlü, âlim, imârcı, ilmi ve san'atı koruyucu, şâir bir pâdişah olup; idârecilikte ve askerlikte, üstün kaabiliyetlere sâhipti. Hammer onun için "Otuz yılı dolduran saltanatında memleketini şeref ve adâletle idâre etmiş, milletinin hâfızasında dindâr, hak tanır, hayırhah bir sultan hâtırası bırakmıştır. Şarlken gibi delikanlı iken tahta çıktı; fakat onlar gibi saltanatı ilerledikçe dehâsını kaybetmedi." demekte, çok ince yaradılışlı, sükûna ve tefekküre meyyâl bir adam olduğuna işâret ederek, onun iki defa tahttan feragat edip üç defa câlis olmasının, târihte benzeri bulunmadığını söylemektedir. Onun devrinde *Behcetü't-Tevârîh* adlı bir eser yazan Şükrullah, Sultan Murad zamânındaki Osmanlı ülkesinin, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebiyle süslü bulunduğu, doğruluk ve adâletle dolu olduğunu, ahâlîdeki ahlâkî sağlamlığın dünyada işitilmemiş derecede yüksek bulunduğunu belirtmektedir.

Bu dindar pâdişah devrinde yapılan hayır ve ilim müesseselerinin, köprülerin, kervansarayların, imârethânelerin, medreseler inşâsının; yoksul ve

2 Âşık Paşa-zâde Sultan Murad'ın irtihâlini şöyle anlatır: "Sultan Murad bir gün Ada'ya seyrana varmış idi. Seyrandan döndü; saraya gelir iken Ada köprüsünün başında gördü bir derviş durur. Yakın gelicek, bu derviş eyidür: 'Ey Pâdişahım, tövbe et kim va'den yakındır' der. Hemân kim dervişten bu haberi işidicek, hünkârun Sarıca Paşa yanında idi, eyidür: 'Sarıca! Sen şâhid ol! Ben cem'i günâhıma tevbe ettim' der. Bir yanında dahi İshak Paşa gider idi. Ana dahi eyidür: 'Sen de şâhid ol. Ben cemi' günahlarıma tövbe ettim' der. Hünkâr, İshak'a eyidür: 'Şol dervişi hiç bilir misin kimdir?' İshak eyidür: 'Bursa'da Emîr Sultan müridlerindendir' der. Hünkâr hemân kim saraydan içeri girdiği gibi 'Başım ağrır' dedi. Vasiyetnâmesini yazmış idi. Halil'i nâzır etmiş idi. Oğlu Sultan Mehmed'i vasî edinmiş idi. Üç gün yattı. Dördüncü gün oğluna adam gönderdiler. On üçüncü gün oğlu dahi geldi. On üç gün meyyitini sakladılar. Paşalar meyyiti kimseye bildirmediler... Sultan Mehmed geldi... Hemen atasının meyyitini Bursa'ya gönderdi."

kimsesizlerin himâyesinin hiç bir devirde görülmemiş derecede yüksek olduğuna işâret edilmekte, Arap, Acem, Türkistan, Harzem, Horasan, Mısır, Hindistan, Irak, Fars ve Anadolu'da kendisiyle kullarının güzel işlerinin göründüğü, bundan dolayı bütün müslümanların gönülleriyle gâziler sultanına hayır duâda bulundukları ifâde edilmektedir. Sultan Murad Hicaz'a sürre göndererek, Arap halkını Türkler'e ısındıracak islâmî bir siyaset tâkip etmiş bir hükümdardı da. Murad aynı zamanda, halka hizmet etme mes'ûliyetini en derin ve köklü bir hassasiyetle duyan, milletle dâima temas eden bir pâdişahtı. Âşık Paşa-zâde onun Ergene köprüsünü yaptırıp, mescid, han, hamam, imâret ve pazarlar binâ ettiğini söyledikten sonra, bunun açılış merâsimi esnâsında fukaraya bizzat hizmet ettiğini şu satırlarla anlatır: "Ol imarete vardı bir nice gün ziyâfetler etdi. Akçalar ve floriler üleştirdi. Evvel taam bişdiği gün kendisi mübârek eliyle fukaraya verdi ve çerağın dahi kendi uyardı." Bu, Osmanoğulları'nın demokratik karakterini gösterdiği gibi, halkın onlara neden en derin bir hürmet ve muhabbetle bağlı olduğunu da izah eder. Ne gariptir ki, küçücük bir vilâyet emîri olan Orhan Gâzi'nin davranışı ne ise, cihan hükümdarlığına adım atan yüz sene sonraki bir Osmanoğlu hükümdarının hareketi de aynıdır. Zaferler, kazanılan muhârebeler, alınan topraklar, zenginlik ve dünya saltanatı, onları haktan. halktan, milletten bir nebze dahi ayıramamıştır. Osman'ın, Orhan'ın zihniyeti ne ise Murad'ınki de odur. Bu, dünya târihinde nâdir rastlanan vak'alardan biridir. Murad'ın nasıl islâmî ve rûhî bir yüceliğe sâhip olduğunu vasiyetnâmesi ispat eder: "Vefâtımda beni, Bursa'ya oğlum Alâeddin'in yanına gömünüz. Mezarımın üstüne muhteşem türbe yaptırmayınız. Vücûdumu doğrudan doğruya toprağa gömünüz ki, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti üstüme yağsın. Mezarımın üstüne dört duvar yapınız ve hâfızların oturmaları için yanına mahaller yapınız... Cenâzemi perşembe günü nakledіniz ki, defin cuma günü yapılabilsin."

Âşık Paşa-zâde onun bu dînî telâkkisini ve adâletini medhetmekte, Kudüs-i Şerîf, Mekke, Medîne fukaralarına sadaka gönderdiğini, Engürü nevâhisindeki bir çok köyün vâridâtını bunlara vakfettiğini, kendi mübârek eliyle seyyidlere flori üleştirdiğini, kaydetmektedir. Bir gün Fazlullah nâmında Acem'den gelmiş bir hâkimin hazîne cem'ine dâir bir teklif ileri sürdüğünü, "Bu vilâyetin halkında mübâlağa mal vardır, pâdişahlara gâh gâh bir suret kurup almak câizdir." dediğini, buna karşı Sultan'ın şu red cevabını verdiğini yazar: "Bu söz ne söz ki söyleyesin? Bizim vilâyetimizde üç lokma-i helâl vardır ki gayrı vilâyetlerde yokdur; biri mâdenler, biri kâfirden alınan harâc, biri dahi gazâdan hâsıl olan maldır. Bu benim asker-i mansûrum bu helâl lokma ile zindegâni ederler; bunlara bu cebr ile alınan lokma harâm olur. İmdi bunlara helâl lokma gerekdir. Şol pâdişah ki leşkerine harâm lokma yedi-

rir, o leşker harâmî olur, harâmînin hod sebâtı olmaz, hali ne idüğü ma'lûmdur." Bu cevap, Sultan'ın çok ince bir adâlet hissi ile hareket ettiğini, buna en derin bir şekilde inandığını gösterir. Âşık Paşa-zâde Âl-i Osman'ın çok büyük medrese ve imâret yaptırmaktan maksatlarının da vilâyet mamûr etmekten ziyâde "âhiret imâretini ma'mûr etmek" olduğunu, vezîrlerin hayırlarında da bu pâdişah niyetine tâbi' oldukların söylemekte ve "İmdi bu Âl-i Osman bir hod tâifedir ki, bunların kerâmetleri zâhirdir, kılıçları seyf-i islâmdır. Bunlar gibi pâdişahların vezîrlerinde gayretullah gerekdir ki, hayırları ez'af-ı muzaaf ola." demektedir. Bu satırlar Osmanlı devlet reîslerinin başka milletlerin hükümdarlarında bulunmayan çok yüksek ve yüce prensiplere dikkatle riâyet ettiklerini çok samîmî bir tarzda dile getirilmesidir.

Sultan Murad Bursa'da Murâdiye, Edirne'de Üç Şerefeli câmileri ile ilim müesseseleri binâ ettirmiş, imârcı bir hükümdardır. Aynı zamanda Türkçe bir çok eserler yazdırmış, tercüme ettirmiş; bu sûretle millî kültüre hizmet etmiş bir zât idi. Yazıcı-zâde Ali Efendi'nin *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*, Mercümek Ahmed'in *Kaabusnâme*'si, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediye*'si onun zamanının mahsûlüdür. Türk şiir ve edebiyatı onun devrinde oldukça kudretli bir inkişâf kaydetmiştir. Müsbet ilimlerle zanaat, edebiyat, şer'î ve tasavvufî ilimler ve mimârî, devrinde devletin kaydettiği terakkî nisbetinde gelişmiş ve tekâmül etmiş görünür.

Murâd-ı Sâni Osmanlı ve hıristiyan kaynaklarında askerî, ilmî, insanî müktesebâtı ve dindarlığı dolayısıyle, bir insan-ı kâmil olarak tavsîf edilmiştir. 1433 senesinde Osmanlı memleketlerinde bir seyahat icra eden Fransız Betrandon de la Braquiére onun hakkında şu kanaati serdetmektedir: "Zât-ı şâhâne tıknaz vücudlu ve orta boyludur. Ablakça yüzlü, esmer benizli, biraz küçük yüzlüdür. Elmacık kemikleri çıkık, sakalı değirmidir. Merhametli, müşfik ve âlicenap bir hükümdardır. Bana onun harbe karşı çok nefret duyduğu söylendi ki, daha doğru görünüyor. Zirâ mâlik olduğu kuvvetleri ve azim iktisâdî kaynakları harekete geçirse, hıristiyanlardan adâleti dolayısıyle az mukavemet göreceğinden, bütün Avrupa'nın geniş bir kısmını kolayca fethedebilirdi."

Rum târihçisi Dukas ise onun için şöyle demektedir: "Murad, düşmanlarına karşı çok halîm davranır ve kin beslemezdi. Allah bilir ki o, halka dâima teveccühkâr ve fukaraya karşı cömert idi. Bu lûtuflarını yalnız kendi ırkından ve dininden olanlara değil, hıristiyanlara ibzâl ederdi. Hıristiyanlara karşı yaptığı muahedelerin hükümlerine riâyet ederdi. Onun hiddet ve şiddeti çok sürmezdi. Muzafferiyetten sonra düşmanı tâkip etmezdi ve her hangi bir milleti sonuna kadar mahvetmek istemezdi. Harpten nefret eder ve sulhü severdi."

Diğer bir Rum müverrihi Chalcondilas ise onu "Doğru, âdil ve insaflı bir zât" olarak tavsif etmektedir.

Sultan Murad, Türk kültürünün gelişmesi için de gayret sarfetmiş bir hükümdardı. Mercümek Ahmed *Kaabusnâme Tercümesi*'nde, pâdişahın huzûruna çıktığında, onun ıstılahlarla dolu ağdalı bir tercümeden bahsederek "Bir kişi Türkî'ye tercüme etmiş, velî rûşen değil." dediğini, sonra da "Bir kişi olsa da bu kitabı açık tercüme etse" diye ilâve ettiğini, bunun üzerine emrini yerine getirdiğini yazmaktadır. Yazıcı-zâde Ali Efendi *Tevârîh-i Âl-i Selçuk*'u, Molla Ârif Ali *Dânişmendnâme*'sini, Yazıcı-zâde Mehmed Efendi *Muhammediye*'sini, Eşref-i Rûmî *Müzekkî'n-nüfûs*'unu onun zamanında vücûda getirmişlerdir. Bu eserler o devir Türkçesinin, halkta kullanılan tarzının çok enteresan nümûneleriyle doludur. Bunlar Osmanlı hükümdarlarının Türkçe'nin tekâmülü için ellerinden gelen bütün gayreti sarfettiklerinin, Türk dilinin inkişâfı husûsundaki bütün şerefin onlara âit bulunduğunun en açık delîlleridir. Murad Gâzi zamanında Türk târihine ve Oğuz an'anesine âit eserler de yazılmıştır. Kayı ve Oğuzlar'ın nesebine âit eserlerin ilk defa onun zamanında yazıldığı müşâhede edilmektedir. Nitekim *Behcetü't-Tevârîh* müellifi Şükrullah, onun emriyle Karakoyunlu hükümdarı Mirzâ Cihanşah'a elçi olarak gitmiş, bir gün bir haberci Han'ın kendisini husûsî olarak görmek istediğini haber vermiştir. Hükümdarın huzûruna çıkan Şükrullah, ondan "Sultan Murad benim ahret kardaşımdır, bundan başka da akrabamdır" sözlerini işitmiş; bunun üzerine akrabalığın sebebini sormuş; o da Oğuz Târihini ve okuyucusunu celbederek mes'eleyi anlatmış ve "Kardaşım Sultan Murad'ın nesebi Oğuz oğlu Gök Alp'a ulaşıyor. Gök Alp oğulları, Kızılboğa oğlu, Kaya Alp oğlu, Süleymanşah oğlu Ertuğrul'a 45'inci göbekte erişmiştir. Kara Yusuf'un nesebi 41'inci göbekte Deniz Alp'a erişmektedir. Kardaşım Murad'ın nesebi bizim nesebimizden ağadır. Gökle denizin arasında fark olduğu gibi." demiştir. Görülüyor ki, Osmanoğulları'nın neseb rüçhâniyetleri ve Oğuz an'anesine göre hükümdarlık hakları diğer Türk hânedanlarından daha efdâldir ve bu husûs başka bir Oğuz hükümdarı tarafından ifâde edilmektedir.

Osmanlı mîmârîsi onun zamanında yeni bir inkişâf kazanmış ve tekâmülüne devam etmiştir. Yaptırdığı câmilerin en güzeli addedilen Edirne'deki Üç Şerefeli Câmi 1447'de tamamlanmıştır. Bunun mimârının Konyalı bir zât olduğu ve meflûç vaziyette inşâasına nezâret ettiği rivâyet edilmiştir. Bu câmie önce amcaları İsa ve Musâ Çelebiler tarafından başlanılmış, fakat ikmâli ancak onun zamanında olmuştur. Evliyâ, bunun beş kapısı ve kubbesi olduğunu söyleyerek "bu beş kubbenin derûnuna üstâd-ı bukale-mûn-ı ibretnümûn etmiş ki, em'an-ı nazar ile temâşâ edenler valeh-i hayran... olur"

demektedir. Bursa'da ve Edirne'de Murâdiye Câmii nâmıyle diğer iki câmi daha yaptırmıştır. Edirne'deki önce kendisinin mensup bulunduğu rivâyet edilen tarîkatın dergâhı, yâni Mevlevîhâne olarak binâ edilmişse de, sonra câmie tahvîl edilmiş ve bilahare bunun yanında bir mevlevîhâne inşâ ettirmiştir. Edirne'de bir dârü'l-hadîs de binâ ettirmiştir. Ayrıca Üç Şerefeli yanında Saatli Medrese diye anılan bir ilim müessesesi ve bir de Eski Bedesten denilen 300 dükkânlı çarşı, iki hamam, bir kervansaray ve bir de çeşme yaptırmıştır.

Bu sûretle Edirne onun zamanında muhteşem bir pâyitaht manzarası arzetmeğe başlamıştır. Bununla berâber Bursa da onun zamanında son şâşaalı devirlerini yaşamış ve büyük imâr görmüştür. Hudutların Tuna'ya dayanması, merkez-i hükûmetin muhakkak Edirne'ye naklini zarûrî kılmıştır.

II. Murad devri, Osmanlı cemiyetinin her sahada büyük terakkîler kaydettiği ve dünyanın en kudretli devleti hâline girdiği zamandır.

FÂTİH SULTAN MEHMED HAN GÂZİ

(1451-1481 M./855-886 H.)

II. Mehmed'in İkinci Cülûsu

Mehmed Sultan pederinin vefâtı haberini Manisa'da alır almaz, atına binerek "Beni seven arkamdan gelsin!" deyip; kendisinin târihin en büyük şahsiyeti yapacak olan şanlı makaamına çıkmak için Edirne'ye doğru yola koyuldu. Edirne'de büyük merâsimle karşılanarak taht-ı Osmanîye oturdu. Cülûs merâsiminde Sadrâzam'ın ayakta duruşunu endîşesine ve kendisinden ictinâbına hamlederek, onu teskîn için iltifatlarda bulunup, yanına dâvet etti. Pederinin cenâzesini Anadolu Beylerbeyliğine tâyin ettiği İshak Paşa mârifetiyle, Bursa'ya defnetme emrini verdi. Tasavvur ettiği büyük işleri icrâda karşısında bir saltanat müddeisi bırakmamak için, kardeşi Şehzâde küçük Ahmed'in siyâset edilmesini irâde etti. Böylece kendi devrinde yeniden tanzîm edilen *Kaanunnâme-i Âl-i Osman*'a bunu te'yîden "Her kimesneye ki evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münâsibdir; ekser ulemâ tecvîz etmişdir; anınla âmil olalar." maddesi konulmuştur[1]. Pederi ile birâderlerinin cenâzesi Bursa'da Muradiye denilen semt-

---

1 Burada Cumhuriyet döneminde çok tenkîd edilen Şehzâde katli mes'elesiyle Osmanlı devlet telâkkisine dokunmak isteriz. Devlet, bütün Türk devletlerinde saltanat hânedanın müşterek malı idi. Âl-i Selçuk'ta, Âl-i Cengiz'de, Âl-i Timur'da, Tevâif-i Mülûk denilen Anadolu Beylikleri'nde hep böyle idi. Bunun çok zararlı netîceleri târihen sâbittir. Tuğrul, Alparslan ve Melikşah devrinde çok büyük ülkeleri elinde tutan Selçuk Devlet-i Muazzaması bu âdet ve akîde dolayısıyle merkezî otorite sarsılınca, hemen beş parçaya ayrılıyor: Büyük Selçuklular denen İran Selçukluları, Kirman Selçukluları, Konya Selçukluları, Haleb Selçukluları, Şam Selçukluları. Melikşah ölünce (1104 M./498 H.) bunlar artık ayrı ayrı, hattâ birbirine

teki türbesine, vasiyetnâmesi mûcibince, defnedildi. Bu elîm vak'anın halkta husûle getirdiği yanlış anlamayı gidermek için, vak'adan habersizmiş görünerek, vâsıta olan Evrenos-zâde Ali Bey de siyâset edildi (1451 M./855 H.).

Karaman Beyi'nin Tekrar Başkaldırması

Bu sırada cülûsu tebrîk için gelen civar hükûmetlerle sulh anlaşmaları yenilendi. Saltanat değişikliğinden büyük ümitlere düşen Karaman hâkimi

---

düşman devletlerdir. Berkyaruk İran'ı; Gıyâseddin Ebû Şücâ Mehmed Suriye ile Azerbaycan'ı; Muizeddin Burhan Sencer Horasan ile Mâverâünnehir'i alıyor ve orada hüküm sürüyorlar. Selçuk şehzâdelerini büyütmek ve terbiye etmek için tâyin edilen Atabeğ'ler de, sonradan hânedan âilesi içine dâhil edilerek, onlar da ayrı devletler kuruyorlar: Musul Atabeğleri, Elcezire Atabeğleri gibi. Konya Selçukluları'nda da aynı vâkıayı görüyoruz. Bu devlette de bolca şehzâde mücâdeleleri olmakla berâber, II. Kılınç Arslan sağlığında, devletin bekaasını ihlâl eden gâyet kötü bir iş yaparak, 1190 senesinde memleketi onbir oğlu arasında taksîm ediyor. Tokat Meliki olan Süleyman Şah (1196-1203) türlü zorluklarla yeniden toplayabiliyor. Bundan sonra III. Alâeddin Keykubâd'la en haşmetli devrini yaşayan devlet, biraz sonra Moğollar'ın "Ahtaç"lığına düşüyor. Anadolu'da Moğol hâkimiyeti başlıyor. Moğol hanlarından Mahmud ismini alan Gazan Han Selçuk hânedanını öldürtünce (1308), Anadolu Tevâif-i Mülûk devrine giriyor: Karaman'da Karamanoğulları; Kütahya'da Germiyanoğulları, Tire'de Aydınoğulları, Balıkesir'de Karesioğulları, Isparta'da Hamîd-oğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, İsfendiyaroğulları; Muğla'da Menteşeoğulları; Manisa'da Saruhanoğulları; Antalya'da Tekeoğulları; Adana'da Ramazanoğulları; Denizli'de Lâdik Beyliği; Afyon'da Sâhip Atâ Oğulları; Sinop'ta Pervâne Oğulları; Malatya ve Maraş'ta Dulkadıroğulları müstakil devletler hâline geliyorlar. Bunlardan biri de sonraki asırlarda bir "cihan devleti" kuracak olan Söğüt ve Domaniç'teki Osmanoğulları... Bunlar küçücük, ufacık kasaba ve vilâyet devletleri hâlindedirler. Çin'i, Rusya'yı, Romanya ve Polonya'yı fethetmiş, İran, Irak ve Anadolu'nun mühim bir kısmını almış olan Cengizoğulları devletinde de aynı hâl görülmekte. Cengiz ölünce (1227), devleti oğulları arasında taksîm ediliyor. Cengiz âilesi, toplanan âile meclisinde (Kurultay'da) Tülû'yu, Yasa'yı en iyi o bildiği için, büyük kaan ilân ediyorlar. Çağatay memleketin batısında hüküm sürüyor. Tülû Kaan'ın oğlu Hülâgû'ya babasının vefâtından sonra İlhanlık tevcîh ediliyor ve İran Moğolları diye anılan İlhanlı Devleti'ni kuruyor. Bunlar önceleri merkezdeki Büyük Kaan'ı (Kaanü'l-âzam'ı) metbû tanımakla berâber, sonraları müstakil oluyorlar. Hindistan'da, Çin'de, Rusya'da, İran'da hüküm süren bu devlet de, devlet telâkkilerindeki çok sakat olan akîdeleri dolayısıyle gâyet küçük kasaba ve vilâyet devletleri hâline geliyorlar. Timur devleti için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Aksak diye anılan pek azametli fütûhât yapan bu adam da vefât edince devleti parçalanmış; küçük küçük hanlıklara ayrılmıştı.

Bütün şu izahatımız gösteriyor ki, koskoca bir dünya ve onda yaşayan insanlar bu an'ane ve hukûkî kaideye bağlılık dolayısıyle çok büyük ıztıraplar çekmişlerdir.

Osmanoğulları Devleti de bu vartalardan geçmiştir. Yıldırım'ın zamanında onun Çubuk Ovası'nda Timur'a mağlûbiyetinden sonra, şehzâde mücâdelelerine girmiş, bir fetret devrine düşmüş; Çelebi Sultan Mehmed'in büyük gayretiyle bundan on senede kurtulmuş; ondan

İbrâhim Bey, Aydın ve Menteşe beyliklerinin vârisleriyle de birleşerek, Osmanlı hudutlarına saldırmış olduğundan, bu gâilenin izâlesi için, Konya'ya doğru yüründü. Sultan'ın maksadı Osmanlı Devleti'nin baş belâsı olan bu beyliği tamâmen tasfiye idi. Bunu:

"Bizimle saltanat lâfın edermiş ol Karâmânî;
Hudâ fırsat verirse ger, kurı yire karam ânı"

beytiyle ifâde etmiştir. Fakat Akşehir'e kadar ilerleyen orduyla başa çıkamıyacağını anlayan İbrâhim Bey, bir sefîr yollayarak, sulha tâlip olduğunu be-

dolayı da kendisi bâzı târihçilerimizce "Bânî-i Sâni-i Devlet" unvanına lâyık görülmüştür. Fâtih, meşhûr kaanunnâmelerinde devletin "ekber evlâda intikal edeceğini"; şehzâdelerin "nizâm-ı âlem ve selâmet-i devlet için" katledilebileceklerini müş'ir kaanununu, o zamanki hukukşinâsların re'yi ve ictihadlarıyle ortaya koymuş ve "Bu atam ve ecdâdım kaanunudur, benim dahi kaanunumdur, benden neslen ba'de neslin gelenler, mûcibince amel edeler." diye, istikbaldeki Osmanoğulları'na dahi emir vermiş idi. Bu, aslında çok takdîr edilecek azametli bir karar idi; Osmanoğlu bununla milletin rahatı ve huzûru, âlemin nizâmı, devletin ve dînin selâmeti için, kendi âilesinden kan fedâkârlığı yapıyordu. Bunu göze alabilecek bir âile tasavvur dahi edilemez. Bu da onların devlet'le, dîn'le, millet'le ne kadar haşır neşir olduklarını, bu mefhûmlarla nasıl yoğrulduklarını, âdeta fenâ-fi'd-devle ve fenâ-fi'l-millet hâline geldiklerini gösterir. Osmanoğulları Fâtih'le Türk devlet telâkkisindeki "devletin hânedan âilesinin müşterek malı olması" kaidesini düzeltmiş ve bunu millet için en zararsız hâle getirmiş addolunurlar. Bu, İslâm fakîhlerinin ve hukukşinâslarının re'yiyle husûl bulmuş bir kaanundur. Osmanlılar'ın devlet telâkkilerinde vücûd verdikleri terkîb, bununla da kalmamış; çok daha cihanşümûl bir senteze kavuşmuş; mirasçısı bulundukları Roma âleminin görüşlerini de aşacak bir mertebeye ulaşmıştır. Bu fikrimizi te'yîd için Roma devlet telâkkisine kısaca temas etmek mecbûriyetindeyiz.

Evvelâ şunu söyleyelim ki; Roma'da saltanat makaamı sağlam müeyyidelere bağlanamamış; imparator değişikliklerinin fazlalığı, güçlülerden herhangi birinin kayserlik mevkiine çıkışı; âdeta bütün bir cihanı kaplayan Roma âlemini dâima mutazarrır etmiştir. Bir eyâlette prekonsül olan, halka zulmedip, etrafına asker toplayan bir takım vâliler, fırsat bulunca imparator olma sevdasına düşmüşler, umûmiyetle bu arzûlarına kavuşmuşlardır. Roma dünyasında bunu görüp, devlet reîsliği makaamını herkesce itibâr edilen kat'î müeyyidelere bağlamak isteyen tecrübeler, muvaffakıyetle netîcelenmemiştir. Doğu Roma için de aynı şey söylenebilir. Romalılar imparatoru "imperium" hakkına, yâni "alt irâdeler üzerinde hüküm süren üstün irâde"ye sâhip olarak mütalâa ediyorlardı. Roma âlemi hıristiyanlığı kabul edince, mânevî kudretin sembolü olarak kiliselerin (eclesia) yüksek rûhânî liderliğini de deruhte etmek istemişlerse de bu pratikte mümkün olamamış; rûhânî liderlikle cismânî reîslik hıristiyan dünyasında dâima çatışmıştır. Jüstinien buna mâni olmak istemiş; hıristiyanlıktan evvelki Roma imparatorları gibi, maddî ve mânevî kuvveti cem' etmek teşebbüsünde bulunmuştu. Vasiliev buna "Cesaropapizm" dendiğini, fakat bu teşebbüsün hıristiyanlığın esas prensiplerine zıt bulunduğu için gerçekleştirilemediğini yazmaktadır. Hıristiyanlığın bu ikili cemiyet görüşüne muhâlif olup, maddî ve mânevî bir tevhîdî tahakkuk yolunda bulunan islâmî hamle, Jüstinien'in bu rüyâsını Yavuz'la tahakkuk ettirmiştir. Fâtih'le, Roma'nın mânevî hâkimiyetini ifâde eden "Cihan Patrikliği" onu hukuken "Roma İmparato-

yan edince; İstanbul'un fethi hakkındaki ulvî tasavvurlarını endîşesiz şekilde tatbîkten başka bir şey düşünmeyen pâdişah bunu kabûl etti. Böylece Beyşehir, Seydişehir, Akşehir Osmanlılar'a verilmek sûretiyle sulh kararlaştırıldı. Menteşeoğlu ise, kendisini tenkîl için gelen İshak Paşa kuvvetinden korkarak Rodos'a sığındı.

Bu Anadolu gâilesinden faydalanmak isteyen Bizans İmparatoru XI. Konstantin ise, İstanbul'da mülteci olarak bulunan Şehzâde Orhan'ın iâşe masrafları olarak ödenen yıllık 300 bin akçenin, iki misline çıkarılmasını,

---

ru" olarak kabul etmiş; Ortodokslar'ın hâmisi olduğunu tasdîk etmişti. Selîm Han'ın İslâm liderliğini ve hilâfeti bizzat deruhte etmesi ile, dünya cihanşümûl bir devlet telâkkisine kavuşuyordu. Böylece Osmanlı sultanları hem İslâm âleminin liderliğini, hem büyük Türk Hâkanlığı tâcını, hem de Roma imparatorluk tahtını ve Ortodoks hâmiliğini deruhte ediyorlardı. Bu onların vücûd vermek istediği azametli terkîb hamlesini ve cihanşümûl ideallerinin haşmetini gösterir. Osmanoğulları buna adım adım yürümüşler; bu hususta Roma'yı bile çok geride bırakmışlardır. Roma devlet telâkkisindeki anarşiye vücûd veren, mâceraperest her zorbanın hükümdar olmasını tabiî gören sakîm telâkkiyi ıslah edip; imparatorluk makaamını yalnız bir hânedana ve onun ekber evlâdına hasretmişlerdir. Türk devlet an'anesindeki telâkkiyi ise hânedanlarından kan fedâkârlığı yaparak gidermişlerdir. Saltanat makaamını hilâfetle meşrûlaştırıp, mânevî nufûzla kuvvetlendirmişler; hilâfeti maddî kuvvetle techîz edip, kudretli ve nâfiz kılmışlardır. Bu sûretle o zamana kadar fiilen tahakkuku mümkün olmamış bir terkîbin müjdecisi olmuşlardır.

Ayrıca Osmanlı ve Türk dünyasında devletin bir mülk, bir mâmelek gibi kabul edilmesi hiç de yadırganacak bir telâkki değildi. Bu telâkki günümüze kadar Avrupa'da dahi hükmünü yürütmekte bulunmuş bir devlet görüşüydü. Diyebiliriz ki, Avrupa'daki devlet telâkkileri Fransız ihtilâline gelinceye kadar "patrimonial" devlet telâkkileri diye adlandırılırlar. Bu telâkkiye göre, hâkimiyetin sâhibi prens veya kraldır. Mülkiyet hakkına benzeyen bir hakka sâhiptir. "Imperium" hukûkî zâviyeden "Dominium" modeli üzerine kurulmuştur ve ahâli ile ülke bu hakkın konusudur. Bu telâkki Avrupa'da Birinci Cihan Harbi sonuna kadar tutunmuştur, diyebiliriz. Çünkü meşhûr Viyanalı hukukçu Prof. Seidel o zamana kadar bunu okutmakta devam etmiştir. Bu görüşle Türk-Osmanlı devlet telâkkisinin ne derece yakın bir tetâbuk kaydettiği meydandadır. Bundan sonra Büyük Fransız İhtilâli'yle ortalığı istilâ eden devlet doktrini "hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete âit olduğu"dur. Bu telâkki, Duguit'nin tâbiriyle "ilmî esaslardan tamâmen uzak olduğu hâlde, bir çok muhitlerde çok tutunmuş, Avrupa'nın en köklü tâç ve tahtlarını yerle bir etmiş, milyonlarca insanın kanının dökülmesine sebep olmuştur." Bu telâkkinin parlamenter ciheti ile zararlı tarafları bir kenara atılırsa, halkın görüşlerine değer veren demokratik tarafı da Osmanlı devlet telâkkisinde tamâmen cây-i kabul bulmuştur. Busbecq'in XVI. asır Osmanlı idâresi için söylediği "dünyanın en demokratik devleti Türkiye'dir" sözü bunun en büyük delîlidir. Bununla beraber Osmanlı devlet telâkkisi, idâreci sınıf bakımından ise XIX. asır Alman görüşüne de yakınlık arzeder.

Bu Alman devlet telâkkisinin tamâmen bir şark, hattâ bir Osmanlı-Türk telâkkisine benzediği; hattâ buradan alındığı Gustave Lebon tarafından iddia edilmiştir. Almanlar Jellinek'le millî birliği kurabilmek ve ayakta tutabilmek için, "Kuvvet-Devlet(=Etad-paissance)" diyebileceğimiz bir doktrini geliştirmişlerdir. Bu doktrine göre, hükmetme selâhiyeti, yâni hâkimiyet, ne prense ne de millete âittir; o devletindir; millet ise devletin ancak bir uzvudur.

aksi takdîrde serbest bırakılacağını, saltanat üzerindeki hakkının da himâye edileceğini bildirdi.

Cülûsu müteâkip ortaya çıkan Anadolu gâilesi ile Bizans'ın şu davranışı, Sultan Mehmed'in küçük birâderini siyaset ettirmekle ne derece isâbetli bir hareket yapmış olduğunu gösterir. İmparatorun bu talebine sert bir cevap vermenin zamanı olmadığı mülâhazasıyle, işin Edirne'de müzâkere edileceği söylenerek, elçiler dostça geri gönderildi.

Ordu, Bursa'ya dönerken, Yeniçeriler cülûs bahşişi verilmesini talep ettiklerinden, istekleri yerine getirilmekle berâber; ağaları inzibatı temin edemediği için azledilerek, yerine Sekbanbaşı Mustafa Ağa tâyin edildi. Sekbanlar da Ocağa ithâl edilerek, Ağalığa bunların reîsleri tâyin edilmek âdet

---

Bu telâkki, devleti ilâhlaştıran bir doktrin olarak Alman birliğini doğurmuş; Hitler'le yeni bir hamle yapmışsa da, şimdi sönmüştür.

Diğer bir umûmî telâkki, nazarî bakımdan teokratik denen devlet doktrinleridir. Buna göre hâkimiyet Allah'tan gelir; "Omnis patestas a Deo"; her şeyin Allah'tan geldiği gibi. Yalnız Tanrı'dan gelen, kudretin cevheridir; onun şekli ise insanlar tarafından tâyin edilir. Bu sûretle telâkki netîcede tamâmen demokratik bir mâhiyet arzetmektedir. Metafizik telâkkiden marazî bir nefret duyan Duguit, bu telâkkinin "cevherin Tanrı'dan geldiği husûsu bir tarafa bırakılırsa demokratik doktrin gibi fikir yürüttüğünü; hattâ faydalı ve ilmî bir karakter gösterdiğini" ileri sürmektedir. Osmanlı devlet telâkkîsinde nazarî zâviyeden bu husûsiyet görülmekte, hattâ tatbikat olarak İslâm'daki ilk dört halîfe devrinin, bîat, yâni halkın muvâfakati, milletin tasdîk ve rızâsı, yüksek hukûkî prensiplere mutlak riâyet edilmesi, her işin hukuka muvâfık olarak icrâsı gibi esaslar tamâmen çalışmaktaydı. Ayrıca halk, bağlı bulunduğu iktisâdî, mânevî, meslekî ve ilmî teşekküller vâsıtasıyle idârede te'sîrini hissettiriyordu. Bütün bunlar mülâhaza edilirse, Osmanlı devlet telâkkîsinin islâmî esaslara istinad ederek ne kadar cihanşümûl bir terkîbe ulaştığı, devrini ve zamanını ne nisbette büyük adımlarla aştığı açıkça görülür. Osmanlı devlet telâkkîsi, İslâm'ın ezelî ve ebedî hukuk prensiplerine istinâd ederek, örfî esaslara da dayanıp, idâre ettiği milletlerin ve halkların ihtiyaçlarına göre teşekkül eden en iyi sistem bulunduğu için uzun bir hayata mazhar olabilmiştir. Şunu da tebârüz ettirelim ki, Osmanlı devlet telâkkisini, son zamanlarda tamâmen yanlış olarak iddiâ edildiği gibi, teokratik olarak vasıflandırmak hatadır. Çünkü esasen İslâm'da devletten ayrı bir teokrasi yoktu ve hattâ bu reddedilmişti. İslâm, dolayısıyle Osmanlı devlet telâkkisinde ve tatbikatında devlet rabbânî değildi ve din adamları tarafından da idâre edilmiyordu. Ayrıca devletten ayrı bir râhipler topluluğu da bulunmuyordu. Yalnız devlet idârecileri islâmî esaslara ve şer'î kaanunlara riâyetle mükelleftiler ve buna istinâden icrâ-yı vazîfe ederlerdi.

Yalnız şunu da ifâde etmek icâp eder ki, Osmanlı telâkkisinde siyasî kudret, bugünkü umûmî ve hâkim görüşün hilâfına, sayı çokluğunun elinde değildi. Esmein bugünkü görüşü bu tarzda ifâde ederek şöyle demektedir: "Öyle görünüyor ki politik kudret, dünyanın her memleketinde sayı çokluğunun eline geçmektedir." Tabiî Osmanlılar'da ne bu esas, ne de parlamentarizm tatbîk ve kabul edilmiyordu. Esasen böyle bir tatbîk devletin mâhiyeti icâbı mümkün de değildi. Devletin sonralarında Batı'nın da te'sîri ve tazyıkiyle yapılan bu çeşit tatbikat maalesef çok fecî bir netîce vermiştir.

oldu. Cülûs bahşişinin bu vak'adan itibâren an'ane haline girdiği rivâyet edilir.

Bu sırada Sultan Mehmed İstanbul'u fetih hakkındaki esas gâyesini gizliyor ve Venedik'le Macarlara karşı bâzı ticârî tâvizler vererek, onları tamâmen avutacak bir oyalama politikası tâkip ediyordu. Nitekim Avrupa'da onun birinci defaki cülûsundan sonra inişi, kaabiliyetsizliğine atfediliyor ve rahatça davranılıyordu. Onun hakkında batıda ileri sürülen fikirler, Osmanlı kudretine doğru bir teşhîs konulmasına mâni oluyor, gençliği zaaf unsuru sayılıyor; tecrübesizliği, harb görmemesi hakkında türlü rivâyetler çıkarılıyordu. Bunlar bir bakıma genç hükümdarın işini kolaylaştıran, onu büyük gâyesi için serbest bırakan hususlardı. Fakat bâzıları bu tecrübesizliğinden istifâde edilerek, Türkler'in Avrupa'dan atılmasını te'mîn edecek büyük bir haçlı ordusunun hazırlanmasını da istiyorlardı.

Boğazkesen'in (Rumeli Hisarı) İnşâsı

Sultan Mehmed Edirne'ye gelir gelmez, Orhan'a tahsîs edilmiş olan köylerin vâridâtını zaptetti ve Bizanslılar'ı buradan kovdu. Bu suretle İmparator'a beklediği cevabı vermiş oldu. Bununla da kalmayarak, Bizans'ın vücûd verdiği ihtilâfı sonuna kadar götürmek, bütün müslüman emîrlerinin ve Türk sultanlarının en büyük gâye edindikleri Kostantıniyye'nin fethini gerçekleştirmek için teşebbüslere girişti. Bunun için Boğaz'a hâkim olmak lâzımdı. Bundan dolayı da Güzelce Hisar denilen Anadolu Hisarı'nın karşısına keşfini bizzat yaparak, mimâr Muslihiddin Ağa mârifetiyle "Boğaz Kesen" adını verdiği hisarı binâ ettirmeğe başladı ki, adı dahi maksadının ne olduğunu açıkça gösterir. Bu hisarın şeklinin Peygamber'in ismini teşkîl eden harflere benzetildiği, her "mim" harfinin bulunduğu noktaya birer burç inşâ ettirildiği söylenir. Hisarın yeri Boğaz'ın en dar olduğu mahal olup, Dârâ ordusu da burada kurulan köprüden geçmişti. Ayrıca akıntıların şiddeti de nazara alınmış; bilhassa yukarıya geçen gemilerin bundan dolayı hisarlardan birinin önüne düşeceği de hesaplanmıştı. Hisar dört ay gibi kısa bir süre içinde tamamlanmış; paşalar dahi işçileri gayrete getirmek için taş taşımışlardı. Hisar yeni döktürülen toplarla techîz edilmiş; Fîruz Ağa kumandasındaki 400 askere tevdî edilmişti. Ayrıca Güzelce Hisar da tâmir ettirilerek, tahkîm edilmiştir.

Böylece fiilen bir Boğazlar rejimi kurulmuş bulunuyordu. Verilen emîr mûcibince hareket etmeyen ve mürûriye ödemeyen bir Venedik gemisi, atılan top mermisiyle batırılmıştı. Vaziyetin vehâmetini anlayarak buna son verilmesi talebiyle Bizans İmparatoru tarafından gönderilen elçilere, bu işin

haklı bir emniyet tedbîri olduğunu, hisar yerinin kendisine âit bulunduğunu, kendi şehirlerine karşı bir teşebbüste bulunmadığını, bilâkis Türk ve Bizans ticâret yollarını himâye ettiğini beyan ederek "İmparatorunuzun, Macarlar'la birleşip de pederimin Rumeli'ye geçmesine mâni olmalarını unutmadım. Kadırgalarınız Boğaz'ı kapadı. Pederim Sultan Murad, Cenevizliler'den yardım istemek mecbûriyetinde bırakıldı. Ben o devirde pek genç olarak Edirne'de idim. Müslümanlar da dehşetten titriyorlardı. Siz ise onların musîbetlerine karşı hakarette bulunuyordunuz. Babam, Rumeli yakasına bir hisar yapmağa o zaman yemîn etmişti. Ben onun vasiyetini yerine getiriyorum.. Kendi topraklarım üzerinde istediğimi yapmama karşı ne hakkınız, ne de gücünüz vardır. İki yaka da benimdir. Efendinize söyleyiniz ki, benim kudretim yettiği yerlere evvelkilerin emelleri bile yetişemez..." dedi.

Bu sırada Türkler'in hisarı yapmalarına mâni olmak isteyen İmparator'un hareketleri bir takım vukuata sebep olarak, vaziyet gerginleşti. Bunun üzerine İmparator şehrin kapılarını kapattığı gibi, içerde bulunan Türkler'i de hapsetti. Sultan Mehmed buna harb açmakla mukaabelede bulundu (1452 M./856 H.).

Genç Sultan İstanbul'un Türkler için arzettiği hayatî ehemmiyeti gâyet iyi takdîr ettiği gibi, onun memleketi içinde bir fesad ocağı olarak karışıklıklara sebep olduğuna ve muhakkak sûrette ortadan kaldırılması lâzım geldiğine de kaani idi. Tâcibey-zâde Ca'fer Çelebi'ye göre genç hükümdar bu husûsu şu sözleriyle dile getirmişti: "Ne vechi vardır ki, anın gibi menzil-i şerîf ve makaam-ı latîf, vasat-ı memleketimde ve arsa-i vilâyetimde olup, dahı eyyâm-ı devletimde küfr ocağı ve bagîler yatağı ve tâgîler durağı ola." Bu fesad ocağının faaliyetine son vermek, bu latîf makaamı ve şerîf menzili memleketine katmak için Edirne'ye döndü.

Kışı, en kesîf harb hazırlıklarıyle geçirdi. İmparator'un kardeşleri olan Mora despotlarından gelebilecek yardıma mâni olmak için, akıncı beylerinden Turhan Bey'e bu memleketin tâciz edilmesi emrini verdi. Bu emir icrâ edilerek Mora lüzumlu derecede yağmalandı ve Thomas ve Demetrius biraderlerin Bizans'a yardıma mecâli kalmadı.

"Şâhî" Denilen Topun Dökülüşü

Bu arada, o zamana kadar görülmemiş derecede büyük toplar döktürerek, denemelerinde bizzat bulunduğu gibi, balistik hesaplarını da bizzat yaptı. "Şâhî" denilen bu topun dökülüşünde o zaman bize sığınan Urben isimli bir Macar dökümcüsünün emeği de geçmiştir. Urben'in rolü Batı târihlerinde

çok şişirilmiş, buluşun bütün şerefi ona verilmek istenmişse de, bu görüş tamâmen yanlıştır. Bu şeref, Dukas'ın da nakliyle, tamâmen Fâtih'e âittir. Nitekim Dukas, Urben'in genç pâdişaha "Kostantıniyye ve hattâ Bâbil surlarını hâk ile yeksân edecek top îmâl edebilirim, sanatımdan emînim; fakat ne kadar mesâfeye atabileceğini tahmîn edemem." demişti. Esâsen İstanbul muhâsarasında topun ateşlenmesi sırasında parçalanarak ölmüş; fetihte kullanılan diğer toplarda ise, tamâmen Türk ustalarının, bilhassa mimâr Muslihiddin'in emeği geçmiştir. Şâhî denilen bu büyük topun Edirne'de "Cihan-nümâ" denilen sarayın önünde ateşleme denemeleri yapılmıştır. Bu topun oniki karış çapında, otuz iki kadem uzunluğunda olduğu, mermisinin 600 kg. ağırlığında bulunduğu, bir mil mesâfeye atış yapıp; bir kulaç toprağa nufûz ettiği, ateşlenmesinde hâsıl olan barut dumanının bütün şehri kapladığı, sesinin bir kaç fersah mesâfeden işitildiği, civarındaki bütün pencere camlarının kırıldığı rivâyet edilir.

Bu tarzda büyük topların Avrupa şatolarının yıkılmasını te'mîn ederek, derebeylik sistemine ve feodaliteye son verip; Yeni çağları açtığı, bu sebeple ehemmiyetinin büyüklüğü malûmdur.

Sultan, topçuluk husûsundaki bu hazırlıklarıyla berâber, İstanbul civarının ve surların haritasını bizzat yaparak, taarruza elverişli noktalarını bu plânda işâret etti. Aldığı haberleri değerlendirerek, yapılacak işlerle bizzat uğraştı. Mukaddes Peygamber'inin emirleri onu en ulvî bir ihtirasla bu yola sevkediyor; yapacağı işin azametini çok iyi idrâk ettiği için geceleri dahi uyku uyuyamıyordu. Bir gece yarısından sonra Sadrazam Halil Paşa'yı çadırına çağırmış; vakitsiz yapılan dâvetten endîşelennen bu zâta: "Lala, lala! Şu yatağı görüyor musun? Bütün gece bunun içinde döndüm, hâba varamadım. An-karîbü'z-zamân gazâya ibtidâr edeceğiz. İnâyet-i ilâhîye ile ve Resûlullah'ın emri ve şefaatiyle Kostantıniyye'yi adüvv-i İslâm'ın elinden alacağız." diyerek, kendisinin çalışmasına ayak uydurmasını talep etmiştir. Bu vak'a Sultan'da İstanbul'un fethinin ne kadar derin ve ulvî bir ihtiras peydâ ettiğini, bunun için hiç esirgemeden sarfettiği hudutsuz gayretin büyüklüğünü gösterir. Aynı zamanda Sultan'ın istikbaldeki nesillere karşı nasıl bir mes'ûliyet duygusu ile dolu olduğuna da işâret eder ki, Osmanlı hükümdarlarında bu sonuna kadar böyle devam edip gidecektir.

Geceli gündüzlü devam eden çalışmalar bu minvâl üzere akarken, bir taraftan da surların dışı, Dayı Karaca Paşa mârifetiyle düşmandan temizlendi. Şâhî denilen büyük top İstanbul'a doğru yola çıkarıldı. Bu top, 50 manda tarafından çekiliyor ve 200 kişi topu dengede tutmakla vazîfeli bulunuyordu. 50 arabacı ve 200 kazmacı yolları tesviye için önden gidiyordu. Böylece 2 Nisan 1453 günü İstanbul önlerine gelindi.

Bu sırada eski müverrihler tarafından "Melike-i Bilâd (=Şehirlerin Kraliçesi)" diye anılan İstanbul, Lâtin istilâsından önceki büyük zenginliğini kaybetmekle berâber, yine o günkü dünyanın en büyük şehri olmakta devam ediyordu. Hâiz olduğu coğrafî mevkii, son derece mahfuz bir limana sâhip oluşu, deniz ve ticâret yolları üzerinde bulunuşu, İstanbul'u her bakımdan müstesnâ bir şehir hâline getiriyordu. Bizans Ortodoks âleminin en büyük dinî merkeziydi ve Ayasofya dünyanın en büyük mâbedi olarak görülüyordu. Havariyûn, Sainte İren, Küçük Ayasofya, Kariye, Maria, Panmakaristos (Fethiye) gibi kiliseler ve müteaddid manastırların kubbeleri şehre ayrı bir güzellik veriyordu. Bocolion gibi saraylar o günlerde eski şâşaasını kaybetmekle berâber yine zarîf ve haşmetli görünüyorlardı. Şehir, müstesnâ mevkii dolayısıyle ticâret ve sanayide de bir varlık gösterebiliyordu. 19.982 m. uzunluğundaki surlar, bilhassa kara tarafından üç kademeli bir müstahkem mevki hâlinde uzanıyordu. Lâtin istilâsı kiliselerdeki kıymetli eşyâ ve nâdide eserleri dahi harâb etmekle berâber, bu müstesnâ mevkii, şehrin müdâfaa kaabiliyetini de artırıyordu. İstanbul'un iki deniz ve iki karadan muhâsara edilmeden ele geçirilmesine imkân yoktu. Nitekim o zamana kadar yapılmış 29 muhâsara tamâmen netîcesiz kalmıştı. Uzak görüşlü Osmanlı hükümdarlarının fetihleri ve tedbîrleri, haşmetli bir imparatorluğun en mühim bir bakiyesi olan bu şehrin işgâlini olgun bir meyva hâline getirmişti. Roma bir şehrin büyümesinden ve imparatorluk hâline gelmesinden ibâretti. Onun doğudaki bu merkezi, kendisine tâbi' bütün toprakları kaybettiği halde sâdece müstesnâ mevkii sâyesinde hâlâ durabiliyor ve mukavemete hazırlanıyordu. Bu, asırlar süren büyük bir imparatorluğun son, fakat yine asîlce bir direnişiydi.

Osmanlı kuvvetleri Bizans kapılarına geldiği zaman, bu şehir ahâlisi çeşitli ihtilâflar içindeydi.

Türk Sarığı
Din ve Vicdan Serbestîsinin Alâmeti Olarak Görülüyordu

İmparator kendisine Avrupa yardımını te'mîn için Papa tarafından şart koşulan, Katolik Kilisesi'yle birleşmeyi kabul etmiş; onun gönderdiği Kardinal İzidor mârifetiyle Ayasofya'da âyin yapılmış; bu hareket ise Ortodoks olan halkta büyük nefret uyandırmıştı. Lâtin nefreti ahâlide umûmî idi ve bunun kökleri çok eskilere dayanıyordu. 1204 Lâtin istilâsının acı hâtıraları halkın hâfızasından silinmemiş; Rumları en küçük haklardan dahi mahrûm edişleri unutulmamıştı. Buna karşı Türk toleransı ise biliniyor; bütün Osmanlı Sultanlarının vicdan hürriyetine, din ve mezheb serbestîsine verdiği

mukaddes mânâ takdîr ediliyordu. Her çeşit mezhebdeki bütün hıristiyanların mal, can ve din masûniyetine sâhip olarak Osmanlı ülkesindeki rahat hayatları gıpta ile karışık bir hayranlıkla müşâhede ediliyordu. Büyük devletin tebeasına verdiği büyük rahatlık ve kazanç imkânı da bunlara ilâve edilince, Türk idâresi bâzı Bizanslılar'ca bir nimet olarak görülüyordu. Başvekil Lukas Notaras'ın "Kostantinopolis'te kardinal şapkası görmektense, Türk sarığını görmeyi tercîh ederim." sözü dillerde dolaşıyor; makaamından atılan eski patrik Gennadius da Ortodoksluk için, en iyi tercîhin bu olduğuna kaani bulunuyordu. O zaman Türk sarığı, bugünkü sakîm görüşümüzün tamâmen aksine, düşmanları olan milletler tarafından dahi hakkın, doğruluğun, adâletin, din ve vicdan serbestîsinin alâmeti olarak görülüyor; ta'zîm ve tekrîm ediliyor; onun hâkim olduğu idâre aranıyordu. Hattâ bir râhibe, bütün hıristiyanların şaşkın bakışları önünde, mezheb değiştirmeyi reddederek, tamâmen islâmî olan kıyâfeti kabul edip, Hazret-i Peygamber'in nübüvvetini tasdîk ettiğini haykırmıştı. Çünkü Sultan Mêhmed'in temsîl ettiği idâre, insan tabiatına ve yaradılışına son derece mutâbık bulunuyor, devrinde hayâl edilen, arzû edilen esaslara istinâd etmiş görünüyordu. Bu onun İslâm mümessilliğini ne kadar azametle temsîl ettiğini gösterir.

İstanbul'un Fethi

İşte Bizans bu halde iken, Fâtih ordusu ile gelerek kuşatma hareketine başladı. Bu ordu mevcudunun 100 binden aşağı olmadığı muhakkaktır. Bâzı Batı kaynakları mevcudu 200, 300, hattâ 400 bine vardırırlarsa da, bu rakamların kabul edilebilmesi güçtür. Bizans müdafaa kuvvetini de 9 binden 7 bine kadar küçültürler ki, bu da kabul edilemez. Çünkü o zaman İstanbul'da 100-150 bine yakın insan vardır ve bütün eli silâh tutanlar; hattâ şehrin bütün halkı, müdafaa hizmetinde kullanılmıştır. Dedikleri kadar müdâfî ile Türk ordusuna beş gün bile mukaavemet etmeleri imkânsızdı.

Pâdişah 6 Nisan/26 Rebîülevvel Cuma günü karargâhını Maltepe önünde kurarak, bütün ordusuyla birlikte cuma namâzını edâ edip, muhâsara harekâtına başlanılmasını emretti. Maddî kuvvet kadar manevî kuvvetin de te'sîrine inanan Sultan, etrafında büyük mutasavvıf, meşâyih ve ulemâ halkası bulunduruyor; bunların talebe, derviş ve müridânı asker arasında gazâ propagandası yaparak, "Feth-i Mübîn"in muhakkak olduğunu, Kostantıniyye fethinin Sultan Mehmed tarafından gerçekleştirileceğini askere telkîn ediyorlardı. Bizans surları önünde saf tutan Osmanlı ordusunda piyâdeler sağlı sollu ayrılmış, arka ve yanlara süvâriler konmuş; üç adet büyük hücûm fırkası teşkîl edilmiş; 14 bataryalık bir topçu parkı kurulmuştur. Mortmann "Sul-

tan'ın harb târihinde ilk defa cesîm bir topçu parkı vücûda getirdiğini" yazar. İstanbul surları 19.982 m. uzunluğunda bulunduğundan ve Sarayburnu, Yedikule, Eyüp arasında bir üçgen teşkîl ettiğinden dolayı muhakkak sûrette karadan ve denizden muhâsarası lüzumluydu. Bu sebeple 145-300 parçadan ibâret bir donanma ise Baltaoğlu Süleyman Paşa kumandasında Beşiktaş önlerine lenger atmış; Zağanos (Doğan, Şâhin) Paşa emrinde bir topçu, piyâde ve süvâri kuvveti de Galata sâhilindeki tepeleri tutmuş bulunuyordu.

Böylece kısa müddet içinde muhâsara için mevki alan ordu, hazırlıklarını yürütürken; Sultan, İmparator'a Mehmed Paşa'yı, bir rivâyetle de İsfendiyâr oğlu İsmail Bey'i elçi olarak gönderip, teslîm olurlarsa, ahâlinin mal ve canlarının emniyette bulunacağını, isteyenlerin bütün eşyâlarıyle gidebilmekte hür olduklarını, aksi takdîrde harb hukûkunun gereklerinin yapılacağını bildirdi. Bunun reddedilmesi üzerine muhâsara hareketine hız verildi.

Bu kuşatmanın, İstanbul muhâsaralarının 29'uncusu olduğu rivâyet edilir[2], Şâhî denilen büyük top Ayos Romanos diye anılan kapının karşısına mevzilendi ki, bundan dolayı burası "Topkapı" diye anılagelmiştir. 12 Nisan'da şafakla berâber topçu bataryaları ateşe başlayarak, surlar bombardı-

2 İlk 28 muhâsara sırasıyle şöyledir: 1. Muhasara M.Ö. 340 târihinde Makedonyalı İskenden'in pederi Philip tarafından yapılmış ve netîcesiz kalmıştır. 2. Muhasara, M.Ö. 194 senesinde Semtimsever tarafından icrâ edilmiş; üç sene sürmüş nihâyet şehir teslîm olarak, baştanbaşa harâb edilmişti. 3. Muhasara, İran İmparatoru II. Keyhusrev tarafından 616 senesinde icrâ edilmişti. 4. Muhasara 626'da Avarlar tarafından başlatılmış, fakat zabta muvaffak olunamamıştı. 5. Muhasara 665'te Emevî Halîfesi Muâviye zamanında denizden yapılmış, netîcesiz kalmıştı. 6. Muhasara aynı halîfe zamanında müslümanlar tarafından icrâ edilmiş; şiddetli geçmekle berâber, hastalık zuhûru sebebiyle çözülmüştü. Buna Peygamber'in bayraktarı olan zât ile bir çok sahâbe iştirak etmişti. 7. Muhasara 672'de, yine aynı halîfe tarafından icrâ edilmiş, fakat netîce alınamamıştı. 8. Muhasara 712'de yine Emevîler tarafından icrâ edilmiş; bir ordu İspanya'yı fethederken, diğeri de Bizans'ı kuşatmış; fakat bu da netîcesiz kalmıştı. 9. Muhasara 722'de Emevî Halîfesi II. Yezîd zamanında vukû bulmuş; bunda Galata havâlisi fetholunmuş; Arap Câmii'nin inşâsı bu sırada vâki olmuştu. 10. Muhasara, 782'de Abbasî Halîfesi Mehdi zamanında olmuş, şehir yine zaptolunamamıştır. 11. Muhasara 854 yılında Abbâsiler'den Mütevekkil zamanında olmuş ve netîce vermemiştir. 12. Muhasara 864'te Slavlar tarafından vukû bulmuş ve kuşatanlar fecî bir mağlûbiyete uğramışlardır. 13. Muhasara 869'da Abbasî Halîfesi el-Muktedî zamanında yapılmış; netîce alınamamıştır. 14. Muhasara 870 yılında Abbasî Halîfesi el-Mu'temed zamanında olmuş, bir muâhede ile netîcelenmiş ve şehir alınmadan çekilinmiştir. 15. Muhasara 904 yılında Slavlar tarafından yapılmış, netîce vermemiştir. 16. Muhasara 936'da yine Slavlar tarafından icrâ edilmiş; netîce alınamamıştır. 17. Muhasara Macarlar'ca 959'da icrâ edilmiş ve muvaffakıyetsizlikle sonuçlannmıştır. 18. Muhasara 1204'de Lâtinler tarafından yapılmış ve ehl-i salîp seferleri esnâsında vukû bulmuştur. Bunda şehir zapt edilmiş ve fecî şekilde yağmalanmıştır. Lâtinler 1261 senesine kadar burada kalmışlardır. 19. Muhasara İznik'te bulunan Rum İmparatoru Mihael Paleologos tarafından icrâ edilmiş ve İstanbul geri alınmıştır. 20. Muhasara 1320'de Venedikliler tarafından denizden tazyîk sûretiyle olmuş;

man edildi. Bu bombardımanların çok ustalıkla yapıldığı, nokta atışlarıyle surlardaki muhayyel bir üçgen dövülerek, zedelenen kenarların üzerine ortasına yapılan top darbeleriyle büyük gedikler açıldığı rivâyet edilir. Bu Türk topçularının harb tekniğindeki maharetlerini gösterir.

18 Nisan'da Beşiktaş önlerinde bulunan Türk donanması Kızıl Adalar diye anılan Principis (Prens) Adaları'nı fethetti. 20 Nisan'da Bizans'a yardım için gelen dört Lâtin ve bir Rum gemisine mâni olunmak istendiyse de Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın bütün gayretlerine rağmen, lodos rüzgârının ve Boğaz'daki akıntının engellemesi dolayısıyle, muvaffak olunamadı. Türk ve Lâtin gemilerinin çarpışmaları hem Rumlar, hem de Osmanlılar tarafından seyrediliyordu. Fâtih'in bu sırada Bakırköy sâhillerinde donanmanın hareketini seyrettiği, muvaffakıyetsizlik üzerine atını hışımla denize doğru sürüp, kaftanı ıslanıncaya kadar denize girmiş olduğu, Baltaoğlu'ya bağırarak ve işâretlerle emirler verdiği rivâyet edilmiştir. Hakan'ın bu hareketini çok yakında bulunan gemilerden gören leventler yeniden gayretlendilerse de, düşman teknelerinin çok büyük oluşu, lodos sebebiyle yapılan rampa hareketinin netîcesiz kalışına yol açmış; Lâtin gemileri bâzı hasarlarla Sarayburnu ve Galata arasına gerilen zinciri geçerek Haliç'e girebilmişlerdir. Bu muvaffakıyetsizliğe tahammül edemeyen Sultan, Baltaoğlu'yu azlederek, deryâ kaptanlığına Hamza Bey'i tâyin etmiştir.

Bizans'ın Haliç tarafından da tazyîki için limana girişe mâni olan zincirin kırılması husûsu denenmişse de muvaffak olunamamış; bunun üzerine ince donanmanın Haliç'e karadan geçirilmesi, pâdişahça tasavvur edilmiştir. Bizans Rumları arasında da "Gemilerin karadan yüzdürüldüğü müşâhede edilinceye kadar, İstanbul fethinin kimseye müyesser olmayacağı" husûsunda bir inanış bulunduğundan, kuşatılanların bütün ümitlerini kırmak için, bu işe teşebbüs edilmiştir. O sırada Galata Cenevizliler elinde bulunup, ayrı bir kalesi vardır ve bunlar Türkler'le dost olmakla berâber, geceleri de Bizanslı-

netîce alınamamıştır. 21. Muhasara 1348'de Cenevizliler'in tazyîki şeklinde olmuş ve netîcesiz kalmıştır. 22. Muhasara 1391'de Yıldırım Bâyezîd Han Gâzi tarafından icrâ edilmiş, yedi ay sürmüş, ağır şartlar kabûl ettirilerek kaldırılmıştır. 23. Muhasara 1395 yılında yine aynı hükümdar tarafından icrâ edilmiş, fakat Balkanlar'da hazırlanan ehl-i salîp dolayısıyle yeniden çözülmek zorunda kalınmıştır. 24. Muhasara 1396'da yine aynı pâdişah tarafından vukû bulmuş, teklîflerini kabul ettiği için vazgeçilmiştir. 25. Muhasara yine Yıldırım Han Gâzi tarafından 1400'de icrâ edilmiş; fakat Timur'un hudutlarda görünmesi sebebiyle ablukaya tahvîl edilerek bırakılmıştı. Görülüyor ki, Yıldırım İstanbul'u mutlak sûrette fethetmeyi aklına koymuş bir hükümdardı. 26. Muhasara Şehzâde Musâ Çelebi tarafından 1412'de icrâ edilmiş; fakat netîce vermemiştir. 27. Muhasara Murad-ı Sâni tarafından 1423'te icrâ edilmiş, fakat Mustafa Sultan gâilesi sebebiyle netîce alınamamıştır. 28. Muhasara 1437'de Cenevizliler tarafından bir tazyîk mâhiyetinde olmuş, hiçbir netîce vermemiştir.

lar'a yardım etmektedirler. Bu sebeple 50-70 kadem uzunluğundaki 15-22 sıra kürekli, 70 kadar gemi, 22 Nisan gecesi sabaha kadar, Haliç'e geçirildi. Solak-zâde bunu "Himmet-i merdân ile Beşiktaş dedikleri yerden Kasımpaşa deresine doğru, gemilerin altına ruganla terbiye olunmuş tekerlekler döşenip, bir rivâyette yelkenler açıp, onları yürüttüler." cümleleriyle anlatır. Bu hareket yapılırken, Beyoğlu tepelerine yerleştirilen bataryalarla Haliç'teki Bizans donanması tâciz edilip hareketsiz bırakıldığı gibi, surların etrafında da aynı şekilde bombardıman icrâ edilip, esas faaliyet gâyet iyi bir şekilde gizlenmiştir. Sabahleyin, 70 parça kadar geminin, Haliç'te yelken açtığını gören Bizanslılar, hayretle ve dehşetle bu manzarayı seyre başlamışlardı. Bu hareket, Türk tekniğinin de büyük bir muvaffakıyeti idi.

Fâtih bununla da kalmadı; ihtiyaç karşısında büyük dehâsının yeni bir keşfini de ortaya koydu: Havan topları döktürerek, balistik hesaplarını bizzat yaptı ve tecrübelerinde bulundu. Beyoğlu sırtlarından ve Galata surlarından aşırma endahtlarla Haliç'teki düşman gemilerini batırmaya başladı. Böylece yeni bir cebhe açılması, Bizans'ın her taraftan sıkıştırılması; İmparator'u, en ağır şartları kabul ederek, sulh teklifinde bulunmaya zorladı. Fakat Fâtih İmparator'un gönderdiği elçilere: "Ya ben Bizans'ı alırım; ya Bizans beni!" mânidar cevabını vererek, teslimden başka teklif kabul etmeyeceğini ifâde etti.

Arkasından da Defterdar ile Kumbarahâne İskelesi arasında bin kadar duba üzerine, beş askerin yanyana yürümesine müsâit olacak ve top geçirilebilecek şekilde muntazam, sağlam döşemeli bir köprü kurdurdu. O zamanki tekniğin bir harikası kabul edilen bu hareket, Rumların mâneviyatlarını, yeniden ve esaslı bir şekilde sarstı.

Bu büyük tehlike karşısında İmparator, köprünün ve donanmanın yakılması emrini verdi. Bu emri Jak Kok isminde bir Venedikli üzerine alarak, 40 kadar seçme muhariple ve grejuva ateşi ile yüklü üç hafif gemiyle teşebbüse girişti. Türkler böyle bir harekete karşı son derece müteyakkız oldukları gibi, istihbarat teşkilâtları mârifetiyle de bu teşebbüsü işitmiş bulunduklarından, mukaabil tedbîrlerini almışlardı. Rum gemilerinin tayfaları itlâf edilerek, teşebbüs tamâmen akîm bırakıldı. Bunun üzerine hiddetlenen İmparator, esîr alınmış bulunan 260 Türk'ün, surlar üzerinde başlarının vurulmasını emretti. Harb hukukunu ihlâl eden bu fecî kararın tatbîkiyle Türkler zâlimce şehîd edildiler. Bunun Türk ordusundaki infiâli derin oldu.

Bu sırada kara tarafında muhârebeler devam ediyordu. 16 Mayıs'ta Türklerin Eğrikapı'nın yarım mil ötesinden başlayan lâğımları, surları geçip, şehrin içine dâhil olmuş bulunuyordu. Osmanlılar tarafından büyük gizlilik-

le yürütülen lâğım açma işi, Bizanslılarca anlaşıldığından, mukaabil bir faaliyetle buna mâni olunmuş; yer altında yapılan bir müsâdeme ile bu teşebbüs akîm bırakılmıştır. Bununla beraber bu teşebbüs Rumları, Türkler'in yer altından çıkabileceği korkusu içerisine atmış bulunuyordu.

Sultan, kendisine Fâtih nâmını verdirecek, târihin akışını değiştirecek hareketlerine bir yenisini daha katarak, Topkapı karşısına bir gece içinde "kişverküşâ" denilen büyük ve müteharrik bir hücûm kulesi yaptırdı. Bu kule sâyesinde, su ile dolu hendek doldurulduysa da, Rumlar bunu son bir gayretle yakmağa muvaffak oldular. Fâtih bunun gibi 4-5 kule daha yaptırdı ve bunları ayrı yerlerde inşâ ettirdi.

Yedi haftadan beri devam eden kuşatma netîcesinde dört Bizans kulesi yıkılmış; Topkapı'da büyük bir gedik açılmış; kat'î hücûm için her şey hazırlanmış bulunuyordu. Bununla beraber Sultan, hem şer'î hükümlere riâyet icâbı olarak, hem de târihî bir şehri yağma ettirmemek için teslîmi teklîf maksadıyle, İmparator'a bir sefîr gönderdi. Bu hareketle, İmparator'un askerî şahsiyeti takdîr edilerek, kendisine Mora despotluğu tevcîh edilmek; ahâlinin mal, can emniyeti sağlanmak ve diledikleri yere gitmekte serbest olmak şartıyle şehrin teslîm edilmesi talep edildi. Bu talep, târihî mes'ûliyetini müdrik olduğu anlaşılan İmparator tarafından reddedildi.

Bu sırada ordugâha gelen Macar elçileri, bir takım tehdîtlerle, İstanbul muhâsarasının kaldırılması talep, aksi takdîrde silâha sarılacaklarını beyan ettiler. Fâtih'in bunlara, ceddi Yıldırım gibi, topları göstermekle cevap verdiği rivâyet edilmiştir.

27 Mayıs'ta, Fâtih'in riyâsetinde toplanan bir harb şûrasında, uzun bir münâkaşa yapıldı. Burada Vezîr-i âzam Çandarlı Halîl Paşa, Bizans'ın Avrupa hıristiyanlığının en nâzik noktası bulunduğunu, bu sebeple çok ciddî dış gâilelerle karşılaşmanın mukadder olduğunu, devletin hem şark, hem de garb cihetinden iki taraflı bir tazyîk ve tehlike altında kalabileceğini, bunun alâmetlerinin de belirmeye başlamış bulunduğunu söyleyerek, en ağır şartları kabul eden İmparator'la sulh yapılmasını teklîf etti. Buna mukaabil vezîr Zağanos Paşa ile hem tıb sâhasında hem de mânevî ilimlerde derin malûmâta sâhip bulunan Akşemseddin, fethin müslümanların 850 senelik en büyük idealleri bulunduğunu, Bizans'ın mânen tefessüh ettiğini, maddeten hiç bir gücü kalmadığını. Rum ahâlinin mühim bir kısmı ile bâzı ricâlin Osmanlı idâresini bir kurtarıcı gibi kabul ettiklerini, İstanbul'a hâkim olan devletin hem İslâm, hem de hıristiyan dünyâsında en büyük mânevî nufûza sâhip olacağını, bu sebeple kat'î neticenin alınmasına kadar muhâsaraya devam edilmesini istediler. Peygamber'in sahâbelerinden olan ve Resulullah'ı Medîne'ye ilk gelişinde evinde misâfir etmek şerefine nâil olmuş bulunan

Ebâ Eyyûbü'l-Ensârî'nin kabrini keşfettiği gibi, Kur'ân'da İstanbul'a işâret eden *"Beldetün tayyibetün"* lâfzının da ebced hesabıyle, içinde bulundukları 857 hicrî senesini işâret ettiğini söyleyen Akşemseddin, bu sebeple feth-i mübîn'in muhakkak bulunduğunu, en derin bir vecd ile dile getirdi. Meclis muhâsaraya devama karar vererek dağıldı.

Bundan sonra bütün ulemâ, meşâyih ve gâzi dervişler, asker içinde zâten coşkun bulunan hücûm hâlet-i rûhiyesini, mânevî tebşîrlerle bir kat daha artırdılar. Sultan da ordu-yı hümâyûna münâdîler vâsıtasıyle tebligatta bulunarak "İlk defa sura çıkan askerlerin rütbelerinin artırılacağını, eline hükm-i şerîf sadaka olunarak, tâ nesli munkariz oluncaya değin, evlâdının kıyâmete kadar bâkî olacak bulunan Devlet-i Âl-i Osmanî'de, her zamanda, muhterem tutulacağını" bildirdi.

Ordu-yı hümâyûn fethe tekaddüm eden günü dinlenmekle geçirdi. Bu arada efrât birbiriyle helâlleştiler, vasiyetlerini bildirdiler ve şehâdete hazır, mânevî bir vecd içinde, ibâdet ve taatle meşgûl oldular.

Bu arada Türk topları surları döğmeğe devam ediyor; Bizanslı muhâripler devamlı meşgûl edilerek, yorgun bırakılıyorlardı. Fetih sabahının gecesi, Türk ordusunda "Mum donanması" denilen ateş ve ışık şenliğinin icrâsı ile geçti. İstanbul'u tamâmen kuşatan Türk deniz ve kara ordusunda kandiller, fenerler, meş'aleler ve ateşler yakılarak, Kostantıniyye bir ziyâ çemberi içine alındı. Askerin hep bir ağızdan getirdiği tekbîr ve tehlîl sadâları âfâkı inletiyor; gecenin karanlığını yırtan alevlerle, tatlı bir âhenk vücûda getiriyordu. Önce, Türk ordusunda yangın çıktığını sanarak sevinen Bizanslılar, bunun donanma olduğunu anlayınca derin bir ye'se kapılıyorlar; ertesi gün için başlarına geleceği anlamışlar gibi, Ayasofya'da İmparator'un da hazır bulunduğu, son bir âyine gidiyorlardı. Bu âyin Bizanslılar'ın Ayasofya'da icrâ ettikleri son âyindi. Bundan sonra bu hikmet (sofio) mâbedi, asırlardan beri beklediği tevhîdin mihrâbı olacaktır.

20 Cumâde'l-ûlâ, 29 Mayıs salı sabahı ezan ve namazdan sonra, Türk ordusunun Ortazamanlar'ı kapatan, büyük târihî hareketi başladı. Ordu-yı hümâyûn, kara ve denizde, bütün cebhelerde birden, umûmî harekâta girişti. Toplar, hep birden şehir üzerine çevrilerek ateşlendi; etrafı kesîf bir duman ve barut kokusu kapladı. Mehter en tesirkâr cenk havalarını vururken, tekbîr, tehlîl ve tüfenk sadâlarıyle umûmî bir hücûm yapıldı. İlk hamlede iki bin merdivenle 50 bin yiğit ileri atılmış, harbin en şiddetli ânında, Akşemseddin ile Molla Gürânî ateş hattına girerek, gazâ yolunda şehâdet mertebesine ulaşmayı talep ve askere nümûne olmuşlardır. Fâtih dahi, askeri tehyîc edici sözlerle, elinde kılınç, gâzi nâm-ı celîlini te'kîd için, Topkapı gediğine saldır-

mıştı. Bu sırada Ulubatlı Hasan nâmındaki muazzez nefer, tekbîrlerle Topkapı suruna sancağı dikti. Böylece İslâm dilâverlerinin ve Oğuz kavminin, asırlardan beri hayâl ettiği mukaddes rüyâ hakîkat olmuştu. Ulubatlı, Peygamber'in tebşîrâtına mazhar olarak, 30 kadar arkadaşıyle şehâdet mertebesine ulaştı.

Türk cengâverleri, muhârebeyi gören Dukas'ın tâbiriyle "Apollon'dan daha mâhir okçu, Herkül'den çok daha yüksek cenkçi idiler; başlarında ise İskender'i de geçen ve karayı denize tahvîl eden neslinin en büyük pâdişâhı" bulunuyordu.

Bu sırada sancağın surlarda dalgalandığını gören, zâten de yaralı bulunan Lâtin kumandanı general Giustiniani, gemisine çekilmek istedi ve kalması husûsunda ısrar eden İmparator'a "Allah'ın Türkler'e açmış olduğu yolu tâkip edeceğim." cevâbını verdi. Bu artık mukaavemeti imkânsız gördüğünün delîlidir. Nitekim, ordu-yı hümâyun üç noktadan şehre zorla giriyor; surları, müdâfîlerinden temizliyordu.

Surlara bayrak dikilip, Bizans'ın sernigûn olan bayrağı sökülüp atılınca, an'ane mûcibince ezanlar okunmaya başlandı. Sultan Mehmed Han surlardaki bu manzarayı görünce, atından yere inerek, Hazret-i Peygamber'in senâsına erişmenin, kendisini ve devletini İslâm'ın en mukaddes şerefine mazhar kılan medhiyye-i Resûlullah'a kavuşmanın verdiği heyecanla, şükür secdesine kapanarak; Cenâb-ı Hakk'a hamdetti[3]. Sonra otağ-ı hümâyûnuna çekilerek, devlet erkânının tebriklerini kabûl etti.

---

3 Hazret-i Peygamber Efendimizden nakledilen hadîs-i şerîf "Fetih hadîsi" nâmıyle ma'rûf olup, Ahmed bin Hanbel'in *Müsned*'inde ve sâir kaynaklarda nakledilmiştir. Bu hadis, Ayasofya Câmii giriş duvarı üzerine de fethin bir nişânesi olarak hakkedilmiş, müslümanların ve Türklerin asırlardan beri gördüğü mukaddes rüyâlarının tahakkuk ettiği bu suretle belirtilmiştir. Hazreti Peygamber'in bu hadîsi şöyledir:

لتفتحن القسطنطينية فلنعم الأمير أميرها ولنعم الجيش ذلك الجيش

(=Kostantıniyye elbette fetholunacaktır, onu fetheden emîr ne güzel emîr, askeri ne güzel askerdir.)

Bu hadîsin gösterdiği fiilî hedefi gerçekleştirmek, Peygamber'in tebşîrâtına nâil olabilmek için asırlarca müslüman orduları burayı fethe koşmuşlardır. Peygamberimizin bayraktarı olan ve Efendimizi Medîne'de ilk defa evinde misâfir eden Ebû Eyyûbü'l-Ensarî ilk Emevî Halîfesi Muaviye zamanında, bir çok sahabenin de bulunduğu bir ordu ile birlikte İstanbul muhâsarasına katılmış ve bugünkü türbesinin olduğu mevkide vefat etmişti. Hazret-i Peygamberin bu hadîs-i şerîfleri, aynı zamanda kendilerinin siyasî nufûz-ı nazarlarının da en azametli bir delîlidir. Çünkü Roma devleti bir "cité", bir "şehir devleti"dir. Adını dahi şehirden almış ve bu sitenin, etrafındaki yerleri hâkimiyet altına alması sâyesinde cihanşümûl bir devlet hâline gelmiştir. Nitekim Roma vatandaşlığı imtiyazı, peyderpey fet-

Bu sırada mukaavemet gruplarıyle beraber İmparator da temizlenmiş ve öldürülmüştü. Erguvanî pelerinini atan Konstantin Vasileuslara has ayakkabısından tanınarak teşhîs edildi ve bir azep neferi, kesik başını şehrin fâtihine getirdi. Fâtih, vatanını müdâfaa için ölen bu şerefli askerin cenâzesine lüzumlu hürmeti göstererek, merâsimle defnettirdi.

Bu esnada Osmanlı şehzâdesi olan Orhan'ın surdan atlayarak vefat ettiği haberi geldi.

Türk askerleri artık şehre tamâmen hâkim olmuşlar ve Ayasofya'ya dayanmışlardı. Fâtih askerlere, mukaavemet edenlerden başkasının öldürülmemesini, ancak esîr edilmelerini emretti. Batı târihlerinde şehir sâkinlerinin katlâm edildikleri isnâdları tamamen uydurma olup, Türklere karşı hıristiyanları tahrik maksadıyle düzenlenmiş bir papaz yalanı hüviyetindedir. Fâtih aynı gün şehre dâhil olarak, Jüstinien'in Peygamber'in velâdetinden 35 sene

hettiği şehirlere de teşmîl edilmiştir. Şehrin ismi de İmparatorluğa alem olmuştur. Türklerde nasıl hânedan esas ise ve kurulan devletler hânedan isimleriyle anılıyorsa, Roma'da âdeta şehir esastır. Bu şehre hâkim olan, Roma âleminin imparatoru; hattâ cihan hâkimidir. Onun için Peygamber, ümmetini bu hadîsiyle cihan hâkimiyetine sevketmiştir. Nitekim Fâtih İstanbul'u aldığı zaman, Patrik -ki ünvanı "Cihan Patriki"dir- tarafından "Roma âleminin imparatoru" ilân edilmiştir. Bâyezîd'den beri müslümanlar tarafından "Sultan-ı İklîm-i Rûm=Roma İmparatoru" diye anılan Osmanlı sultanları, Fâtih'ten itibaren, Ortodoks âlemince de bu tarzda kabul edilmişlerdir. Hazret-i Peygamber'in Kostantıniyye yâni Yeni Roma hakkındaki hadîsleri gibi, eski Roma'nın da alınacağına dâir hadîs-i şerîfleri mevcuttur. Nitekim İstanbul'u zaptetme kararını aldığı mecliste "İ'lâ-yı Kelimetullah ve ihyâ-yı minnet-i Resûlullah etmeye makdûrumu sarfeyleyem, tâ dünyâda mûcib-i zikr-i cemîl ve ukbâda bâis-i ecr-i cezîl ola." diyen Fâtih, İstanbul'a zafer alayıyla girdiği zaman ümerâya ve gâzi askerlerine, Eski Roma'yı fethetme kararını da şöyle bildirmişti: "Şu parlak zafere nâiliyetimden dolayı Allah'a hamdediyorum. Fakat şuna da duâ ediyorum ki, Cenâb-ı Hak hıristiyanlığın makarrı olan Eski Roma'yı da fetheylemeği bana nasîb etsin. İşte o zaman ölürsem de mes'ûd olacağım." Sonradan pâdişahların cülûs merâsimini müteâkip, ocağı ziyâretlerinde bu yüksek ideal bir an'ane hâlinde ifâde edilegelmiştir. Nitekim tahta çıkan her sultan, mensup bulunduğu 61'inci Orta'yı ziyâret ederdi. Bu ziyârette kendisine, odabaşı tarafından, sarayda hazırlanan kahve ve şerbet, mühürlü bir kap içinde ikrâm edilirdi. Sultan bu kabı altın ile doldurur ve oda yeniçerilerine "İnşaallah Roma'da (Kızılelma'da) mülâkî oluruz." temennîsinde bulunurdu. Onlar tarafından da aynen ve duâ makaamındaki alkışlarla mukaabele görürdü. Ocağın kaldırılışına kadar devam ettiği rivâyet edilen bu an'ane, Osmanlı ordusundaki cihan hâkimiyeti idealinin belîğ bir ifâdesi olarak görünmektedir. Menşei dünyanın ve ukbânın serveri, Allah'ın habîbi olan Resûl-i Ekrem'in mukaddes te'sîrlerine dayanan bu ideal, tamâmen millî ve siyâsî bir gâye haline gelmişti. Pâdişahından neferine kadar bütün Osmanlı cemiyeti, bu gâye ile meşbû idi. Mâlumdur ki, büyük milletler, büyük idealleri olan, büyük rüyâlar gören topluluklardır. Yeni Roma'ya hâkimiyet, Peygamber'in tebşîrâtına nailiyet dolayısıyle Osmanlıları İslâm dünyasının en mübârek varlığı hâline getirmiş, cihan târihinin en büyük hâdisesini doğurmuş, beşerî coğrafyayı tesirleri hâlâ devam edecek şekilde derinden değiştirmiştir.

önce yaptırdığı ve İmparator Mahfeli'ne çıkıp binâsının haşmeti karşısında "Ey Süleyman, seni de geçtim!" sözleriyle sevincini izhar ettiği Ayasofya'ya gitti. Burada toplanmış olan hıristiyanlara ve Patrik'e "Hayatları ve hürriyetlerinin tamamen mahfûz ve emniyet altında bulunduğunu, işlerine devam etmeleri husûsunu" bildirir bir konuşma yaptı. Sonra yeniden şükrân secdesine kapanarak, iki rek'at namaz kıldı. Mâbedin câmie tahvîl edilmesini emrederek, fethettiği şehri dolaştı. Aynı gün, şehrin dünyadaki mevkiini çok iyi takdîr ederek; hükûmet merkezi yapılmasına karar verdi. İstanbul'un coğrafî mevkiini, Sultan III. Mustafa devrinde gelen Baron de Tott, "Dünyada cihan imparatorluğunun merkezi olabilecek yegâne şehir" olarak gördüğü gibi, Napoleon da "İstanbul'a hâkim olan cihana hâkim olur." sözleriyle övmüştü. Bu sebeple Peygamber'den beri gelen Türk İslâm hükümdarlarıyle Konstantin'den itibaren gelen Roma İmparatorlarının ve hıristiyan dünyasının bu şehre verdikleri büyük ehemmiyet, kolayca takdîr edilir.

Fâtih, Galata Ceneviz kolonisini de teslîm alarak, onlara hukukî berâtlar verdi. 1 Haziran-23 Cumade'l-ûlâ günü Ayasofya'da büyük merâsimle cumâ namazı edâ edildi. Hutbeyi, fethin mânevî kahramanı Akşemseddin'in okuduğu mervîdir.

Fâtih, Lâtin Kilisesiyle birleşme taraftarı olmayan ve buna muhâlefet eden Gennadius'u "Cihan Patrikliği" makaamına getirerek, Ortodokslar'ın himâyesini de üzerine aldı. Böylece de hıristiyan dünyasındaki tefrikayı kuvvetlendirdi. Roma İmparatorlarının Patriklere gösteregeldikleri mirâsimi aynen icrâ ettirerek, kendisine murassâ bir âsa ve at hediye edip, iltifat etti. Böylece, Patriklerin tasdîkiyle de, hukuken, "Roma Cihan İmparatoru" oldu. Roma dünyasında an'ane buydu. Roma'ya hâkim olan, orayı elinde bulunduran ister müslüman, ister hıristiyan olsun; ister kavuklu, ister şapkalı bulunsun, Roma âleminin hükümdarıydı ve hukuken bu âlem, onun ülkesi sayılırdı. Böylece Yıldırım'dan beri kullanılan "Sultan-ı İklîm-i Rûm" tâbiri, İstanbul'un fethiyle Ortodoks dünyası tarafından da tasdîk edilmiş oluyordu. Bu tasdîkin Avrupa fetihlerinde büyük faydası görüldüğü gibi, kuvvetli olduğumuz devirlerde de Patriklik makaamının bizde bulunuşu menfaatimize olmuştur. Fâtih bu hareketi ile Doğu Hıristiyanlığını Roma'dan tamamen ayırıyor; ona kendi kudretini de katarak, asırlardan beri Doğu dünyasının Romalı'ya karşı gösterdiği reaksiyonu âdeta yeni bir senteze kavuşturuyordu.

Fetih bütün müslüman dünyasına zafernâmelerle teblîğ edilmiş; Resûlullah'ın hadîsleriyle ta'zîz edilmiş olan Fâtih Mehmed ve ordusu en kudsî bir tebcîle lâyık görülmüştür. Mısır'da, Şam'da, Bağdad'da büyük dinî merâsimler yapılmış; Hâlîfe'nin emriyle câmilerde Türk şehîdlerinin ruhları ta'zîz edilmiş; Mehmed-i Sâni'nin ismi hutbelerde tekrîm edilen zafer dolayı-

sıyle zikredilmiştir. Bu andan itibaren bütün İslâm dünyası, Peygamberlerinin tebşîrâtına mazhar olan Osmanlı Devleti'ni, müslümanlığın büyük temsilcisi olarak kabul etmeğe başlamış bulunuyordu. Haçlı sürülerine karşı İslâm'ı, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde şerefle müdâfaa etmiş olan Türk milleti, bu fetihle bütün müslüman dünyasının sönmez ve eksilmez muhabbetini kazanmış bulunuyordu. Herkes, İslâm'ın bilfiil mümessili olan bu milletin Gâzi Pâdişahlarının, hukuken de bu vazîfeyi deruhte etmesini istiyor; bu riyâsetin onlarca en iyi şekilde temsîl edileceğine inanıyordu. Bu hâlet-i rûhiyedir ki, Yavuz'u Hilâfet-i İslâmiye'yi deruhte etmeye sevketmiştir.

Çandarlı Halil Paşa'nın Azledilmesi

Bu sırada Fâtih, kendisinin tahtı terketmesine sebep olan, bu sebeple de kızdığı vezîr-i âzam Halil Paşa'yı azletti. Paşa'nın Bizans ve Avrupa hakkında devletin geleceği hesabına ileriye sürdüğü, sonradan da haklı çıkan fikirleri, etrafta sû-i zân uyandırıyordu. Bu sebeple Bizans'la teşrîk-i mesâi ettiği, onlardan para dahi aldığı uydurulmuş ve rivâyet edilmiştir. Bu sırada devlette âdeta sadâreti temsîl eden bir Çandarlı hânedanı var gibidir. Ulemâ sınıfından gelen bu âileye karşı, dervişân gâzileri ile bunların dayandığı ocaklı ricâlin muhâlefetleri, açıkça görülür. Aleyhinde çıkarılmış olan propagandalar bu sebeplerle de birleşince, Paşa'nın felâketi hazırlanmış ve sadâret makaamından azledilerek, hapsedilmiştir. Paşa, vasiyetnâmesinde bütün emlâk ve emvâlinin Pâdişah'a âit bulunduğunu bildiriyordu. Bütün malları ve gayrımenkulleri veresesine bırakılarak, nakit parası hazîneye alınmıştır.

Paşa'nın kaybı, bir hesap, kitap adamı olan Fâtih için, sebepleri bilinmemekle berâber, bir hatâ olarak görünmektedir.

Sırp Seferi

Bu sırada Türk toprakları arasında sıkışmış bulunan Ceneviz'e bağlı Enez kalesi ile buna tâbi olan İmroz, Limni ve Taşoz adaları itaate alındı. Etrafta bulunan muhtelif hıristiyan devletlerinden de sefîrler gelerek, Trabzon Rum İmparatorluğu, Sırbistan Krallığı, Raguza Cumhuriyeti, Mora Despotlukları, Sakız Ceneviz kolonisi, Midilli Ceneviz Dukalığı ile muahedeler yenilendi ve haraca bağlandılar (1453 M./857 H.).

Pâdişah o sene Turhan Bey mârifetiyle, Mora'da, Bizans İmparatoru'nun iki kardeşi arasında çıkan çekişmeleri ziyâdeleştirdiği gibi, Arnavutluk'ta ufak akınlara da memur etti. Ertesi sene Sırp Kralı Corci Brankoviç, Macarlar'a güvenerek, Osmanlı arâzisine tecâvüze yeltendi. Bütün Balkan yarımadasını Türk hâkimiyetine almak gâyesinde bulunan Fâtih, Macarlar'la arada

bulunan bu tampon devletin askerî ehemmiyeti hâiz kalelerini elde bulundurmanın zarûretine inanarak, bunu fırsat bildi. Ayrıca Lazar'la karâbeti dolayısıyle de, Sırbistan'ın kendisine âit olduğunu, ona babası Vulk'un hissesini bırakabileceğini, aksi takdirde silâha başvuracağını bildirdi. Gönderdiği elçisinin kral tarafından oyalandığını, ayrıca Macarlar'dan yardım talep edildiğini de istihbar edince, hazırladığı ordusuyla Sırbistan'a sefer etti. Sırbistan'ın kilidi mâhiyetinde bulunan iki kaleden merkez Semendire'yi ve Ostraviça'yı (Sivricehisar) muhâsara etti. Bu sefer Sivricehisar düşürüldüğü gibi, süvâri kollarının memleket içlerine dalarak yaptıkları akınlarda 50 bin esîr ve külliyetli ganîmetler elde edildi. Ordu kış münâsebetiyle Edirne'ye çekilirken, fethedilen yerlerin muhâfazası Fîruzbeyoğlu Mehmed Bey kumandasındaki 30 bin kişilik bir kuvvete tevdî edildi.

Sultanın, Sırbistan'da ehemmiyetsiz bir kuvvet bırakarak çekilişini fırsat bilen Kral Brankoviç, Macar Başkumandanı Yanko Hunyad'la anlaşarak, bu Türk kuvvetine taarruz ve kumandanını esîr ettiler (1454 M./858 H.). Fâtih bunu izâle için, ertesi sene Sırbistan'a yeniden sefer yaparak, gümüş madenleriyle meşhûr olan Novoberda kalesini, 40 gün muhâsaradan sonra zaptetti. Bu sırada Katolik olan Macarlar'la Ortodoks olan Sırplar arasında ihtilâf belirdi. Hunyad, Kral'a sonuna kadar mücâdele teklîfinde bulununca, Brankoviç, Türkler Sırbistan'dan atılırsa ne yapacağını sordu. O da "Bütün Sırbistan'da Katolik kiliseleri kurduracağını" söyledi. Hâlbuki Türkler İstanbul'da ve bütün Balkanlar'da bunun tamâmen aksini yapmışlar, din ve vicdan hürriyetine, mezhep serbestîsine son derece riâyetkâr davranıp, ahâliyi en derin ve insânî hükümlerle idâre etmekte bulunmuşlardı. Bu sebeple Sırp-Macar ittifakı, zâten bundan nefret eden ahâlinin de arzûsuna uyularak, bozuldu. Bu sırada İskender'in Arnavutluk'ta çıkardığı gâile devâm ettiğinden, oradan gelecek herhangi bir taarruza karşı, Evrenesoğlu İsâ Bey, 40 bin kadar süvâri ile gönderildi. İskender'in sergerdeleri, Napoli Kralı'ndan aldığı yardım kuvvetlerine rağmen, Berat şehri önünde perişan edildiler (1455 M./859 H.).

Bu sırada Rodos'ta yuvalanmış olan Sen Jan Şövalyeleri, deniz yollarının emniyetini ihlâl ettikleri ve Türk sâhilleriyle ticâret gemilerine tecâvüzde bulundukları için, üzerlerine Has Yunus Paşa kumandasında bir donanma gönderilerek, Sultan'ın cülûsunda kabul ettikleri şartlarla sulhü yenilemek mecburiyetinde kaldılar (1455 M./859 H.).

Ertesi sene Enez Dukalığı'nın, etraftaki Türklere fenâ muâmele yaptığı, Firecik kadısı tarafından şikâyet edildiği için, burası ile ona bağlı olan Midilli, Limni, İmroz, Semendirek, Taşoz adaları fethedildi. Ahâlisi zâten Ceneviz idâresinden memnun olmadıklarından dolayı, Türk idâresini talep ediyorlardı. Bu sebeple talepleri kabul edildi ve Adalar işlerini halle Mahmud Paşa

tâyin edildi. Paşa, meşhur müverrih Kritovulos'u, İmroz adasının idâresine memur etti (1456 M./860 H.).

Belgrad Muhâsarası

Fâtih Macaristan'ın kilidi, Avrupa'nın Balkanlar'da kapısı addedilen Belgrad'ı fethetmek için yeni bir hamleye girişti. 150 bin kişilik bir ordu, 300 top ve 200 parçalık bir ince donanma ile Belgrad'a doğr yürüdü. Bu hareketin hedefi Avrupa'da haber alındığı için, Papa III. Kalikst'in teşvikiyle, umûmiyetle Bohemyalı ve İtalyanlardan 60 bin kişilik bir gönüllü toplandı. Bunlar Belgrad'a gönderildiği gibi, Hunyad da büyük Macar kuvvetleriyle Belgrad kalesine gelmişti. Burada büyük müdâfaa hazırlıkları yapıldı. Kale 13 Hazıran 1456'dan başlayarak 39 gün muhâsara edildi. Bu arada kaleye üç büyük ve umûmî taarruz yapıldı. Bunlardan sonuncusunda Türk ordusu kaleye dâhil olmuş; hattâ Hunyad dahi şehrin kurtulmasından ümîdini kesmişken, müdâfîlerin başında bulunan Râhip Giovanni, arkadan aldığı takviyelerle bu hücûmu püskürtmüş, Fâtih'in karargâhına kadar taarruz etmiştir. İşte bu ara Sultan, Hammer'in tâbiriyle "kılıncını çekip arslanlar gibi döğüşerek" düşmanı tardetmiş, orduyu şehre tekrar sokacak iken, bir kâfir kargısıyle baldırından yaralanmış; bu sebeple harekât durmuştur. Fâtih'in yarası dolayısıyle çok ızdırap çektiği; fakat buna en derin bir dinî salâbetle tahammül ettiği rivâyet edilmiştir. Bu muhârebede Hunyad ve Rahip Giovanni de yaralanmışlar ve bir müddet sonra da ölmüşlerdir.

Bu muhâsaranın akabinde Macarlar, Sırbistan muhtariyetini kurtardıkları iddiasıyle, bu memlekete daha fazla müdâhalede bulunmağa başlamışlardı. Kral Brankoviç ölünce de, bir Sırbistan verâseti meselesi ortaya çıktı. Taht üzerinde hak iddia edenler çoğalmıştı. Bunlardan en kuvvetlisi olan Fâtih, vezîr-i âzam Mahmud Paşa'yı kuvvetli bir ordu ile Sırbistan fütûhatına memur etti. Paşa az zaman içinde Tuna boylarına dayanarak, Sırbistan'ın merkezi olan Semendire'yi fethetmiştir. Böylece Sırbistan Osmanlı ülkesine katılarak, Katolik-Lâtin boyunduruğundan ve verâset mücâdeleleri dolayısıyle düşeceği anarşiden kurtulmuş bulunuyor; ahâlisi de hayatlarında tadmadıkları âdil bir idâreye kavuşmuş oluyorlardı (1458 M./862 H.).

Mora Seferi

Bu sırada Fâtih Mora seferiyle meşgûldü. Mora ahâlisi buradaki Paleologos hânedanına mensup olan iki kardeş despotların çekişmelerinden bıkmış bulunuyordu. Mora kilisesi, Ortodoks mezhebini himâyesine almış olan Sultan'dan, ahâliyi bîzar eden bu kargaşa ve anarşiye son vermesini talep et-

ti. Bu talebi kabul eden Pâdişah, Kuzey Mora'yı zaptederek, tamâmen Osmanlı ülkesine kattı ve Güney Mora'yı da tâbiiyetine alarak iki kardeşe bıraktı.

Osmanlı müelliflerinin "Medînetü'l-hükemâ=Filozoflar şehri" dedikleri Atina, o zaman bir dul düşes tarafından idâre ediliyor; bu kadının vücud verdiği rezâlet ve cinâyetler ahâli tarafından en fecî bir nefretle karşılanıyordu. Rahat ve huzur veren Türk idâresine tâlip olan ahâlinin mürâcaatı üzerine, Fâtih tarafından bu târihî şehri işgâle memur edilen Mora Beyi Turhanoğlu Ömer Bey, işi barışçı yollarla hallederek, burayı fethetti. Fâtih de Atina'ya bizzat girerek, burada bir kurtarıcı gibi karşılandı ve Akrapol'e çıkarak Helen âbidelerini gezdi (1458 M./862 H.).

Fâtih buradan Atina limanının genişliğini ve mevkiinin haşmetini görünce "Din ve devlet böyle bir yeri fetheden Turhanoğlu'ya nasıl müteşekkir olmasın?" beyâniyle memnûniyetini izhâr etmişti. Bu, onun din ve devlete yapılmış hizmetleri takdîrde ne kadar yüksek bir dereceye çıktığını gösterir. Aynı zamanda büyük devlet adamlığı vasfına da işâret eder.

Bundan iki sene sonra, bu Mora despotlarından Thomas, istiklâl sevdasına düştüğü gibi, Papa ile de münâsebetlerde bulunmuş; kardeşi ve rakîbi olan Demetrius'la da yeniden mücâdeleye başlamıştı. Bu sebeple bu ufak gâile, Fâtih'in görünmesiyle hal yoluna girmiş; Güney Mora da ilhak edilerek, despotluklara son verilmiş oldu. Böylece Bizans'ın Avrupa'daki bakiyesi tamamen elde edilmiş, Asya'da Komnenos sülâlesi elindeki Trabzon Rum İmparatorluğu kalmıştı. Fâtih bunu da itaat altına alabilmek için, batı tarafında sulhü temin edip, bu maksadına doğru yürüdü.

Amasra ve Sinop'un İlhakı

Bu sırada İstanbul'un fethi ve Boğazlar'ın kontrolünün Türkler'in eline geçişi, Venedik ve Ceneviz gibi deniz ticâreti ve müstemlekecilikle geçinen devletleri mutazarrır etmiş; Avrupa piyasasını ciddî endişelere sevketmiş bulunuyordu. Doğudaki küçük emîrler ise, sıranın kendilerinde bulunduğuna kaani oluyorlardı. Bu sebeple Osmanlılar'a karşı bir doğu ve batı ittihadı tehlikesi ufukta görünmüş bulunuyordu. Bir taraftan batının böyle bir hareket için Anadolu emîrliklerini tahrîki; diğer taraftan Anadolu birliğine vücud vermek ve devlet merkezinin jeopolitik ve askerî emniyetini temin etmek için Karadeniz sâhillerini elde bulundurmak lâzımdı. Buna kaani bulunan Fâtih, bu hareketini Amasra Ceneviz kolonisine, Sinop İsfendiyar Beyliği'ne ve Trabzon Rum İmparatorluğu'na tevcîh etmişti.

Fâtih bütün hareketlerini gizli tutmakla meşhurdur. Seferin nereye yapılacağını kendisinden başka kimse bilmez. Bu seferde de donanmayı vezîr-i

âzam Mahmud Paşa kumandasında denizden sevkettiği gibi, kendisi de karadan hareket etti. Hedefin neresi olduğunu bir münâsebetle soran Kazasker Efendiye "Hocam! Eğer sakalımın tellerinden biri, zihnimden ne geçtiğini bilecek olursa, onu bile hemen koparır, yakarım!" diyerek, askerî harekâtın esasının dâima gizlilik ve karşısındaki gâfil avlamak olduğunu ifâde etmiş oldu. Hattâ Mahmud Paşa'ya Karadeniz'e çıkıldıktan sonra okunmak üzere, tâlimâtını kapalı zarfla verdiği meşhûrdur. 100-150 gemiden mürekkep bir donanma Amasra'yı denizden, Sultan da karadan kuşatmış; Mahmud Paşa iknâ ve muslihâne yollarla iş görmede çok mâhir olduğundan, şehir hemen teslîm olmuştu.

Buradan Sinop'a geçildi. Ora hâkimi İsmail Bey'di. Mahmud Paşa yine muslihâne yollarla, hükümdarı, din için tevhîde ve devletini Osmanlı mülküne ilhaka dâvet etti. İsmail Bey ne derece yüksek bir ahlâk ve imân sâhibi olduğunu, bu teklife evet demekle gösterdi. Sinop gibi müstahkem bir kalenin, 400 topu, 2000 topçusuyla, limanında demirli büyük gemileriyle, muharip askerleriyle harb etmeden, yapılan teklife evet diyerek Fâtih'e bîata karar vermesi, kendisinin büyük şuuru ve yüksek dinî fazîleti ile berâber, Sultan'ın Kostantıniyye'yi fethederek İslâm dünyasında temin ettiği prestije hamledilebilir. İsmail Bey, vezîr-i âzamın delâletiyle, ordugâhta Osmanlı ricâli tarafından büyük merâsimle karşılanmış; Fâtih'in elini öpmeye davranması üzerine Hükümdar "İsmail Bey, sen benim ulu kardaşımsın, revâ mıdır kim elim öpesin?" diye Candaroğulları'nın bu âlim, fâzıl hükümdarını tahtında kendi yanına oturtmuştur. İsmail Bey'e dirlik olarak istediği Yenişehir, İnegöl, Yarhisar kazâları verilmiştir.

Fâtih buradan ordusunu Gümüşhane dağlarına doğru sevketti. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey, bu sırada Fâtih'e bir elçi göndermemiş; anası Sâre Hatun'u yollamıştı. Akkoyunlu hükümdarı aynı zamanda, Kommenoslar'la da akrabâ idi. Fâtih, Uzun Hasan Bey'in vâlidesine büyük hürmet ve riâyet göstermiş; ona "ana" diye hitâb etmiştir. Ordusuyla Trabzon'u çeviren sarp dağları aşarken, zaman zaman yaya yürümüştür. Bunu gören Sâre Hatun "Hey oğul! Bu Trabzon'a bunca zahmet nedendir?" diye sorunca, Fâtih şu mânidâr cevâbı vermiştir: "Hey ana, bu zahmet din yolundadır; zirâ bizim elimizde İslâm'ın kılıncı vardır. Eğer bu zahmeti etmezsek bize gâzi demek yalan olur. Bugün yâhud yarın huzûr-ı İlâhiye çıkınca mahcûb olurum." Bu cevap, Sultan'ın gâzi ünvanına ne kadar büyük ehemmiyet verdiğini, nasıl bir mânevî mes'ûliyetle dolu bulunduğunu, her hareketi huzûr-ı İlâhide hesap vereceğine kaani bulunarak icrâ ettiğini gösterir.

Trabzon denizden ve karadan kuşatılarak, teslîm teklif edilmiş; İmparator David, hiçbir kurtuluş ümîdi görmediğinden, bunu kabul mecbûriyetinde

kalmıştır. David, sekiz oğluyla Edirne'ye gönderilmiş, bunlardan en küçüğü hak dîni kabul ederek İslâm'la müşerref olmuştur. David burada yine hükümdarlık hayalleri görmeye başlamış; Uzun Hasan'ın karısı olan yeğeniyle mektuplaşarak, bir takım plânlar kurduğu, ele geçen mektuplardan anlaşılarak, İslâm olan çocuğu ve kızları hâriç, oğullarıyle hapsedilip siyâset edilmiştir. Bu sûretle Bizans'ın Anadolu bakiyesi de Osmanlı ülkesine katılmış, Karadeniz'in güney kıyısı kâmilen devlete ilhak edilmişti. Böylece Karadeniz'in bir Türk-İslâm gölü hâline getirilmesi için en mühim hamle icrâ edilmiş oluyordu (1461 M./865 H.).

Bu sırada Bolu Beyliği'ne tâyin edilen Kızıl Ahmed Bey'in Karamanoğulları ile gizli muhâberâtta bulunduğu anlaşıldığından Mora'ya tâyin edilmiş; fakat buraya gitmeyerek Karaman'a, oradan da Uzun Hasan'ın yanına kaçmıştır. Bu firar üzerine birâderi İsmail Bey, Filibe sancak beyliğine tâyin edilmiştir. İsmail Bey sonradan burada vefat ederek, yaptırdığı türbeye gömülmüştür. Bu büyük zâtın türbesi yakın zamanda, Bulgarlar tarafından yıktırılmıştır; âlim olduğu gibi eserleri de vardır. İsmail Bey, Âşık Paşa-zâde'ye göre Karamanoğlu'nun "Geri vilâyetine var otur, Uzun Hasan Beğ'e haber gönderelim, Osmanoğlu'nu ara yerden götürelim." tarzındaki teklîfini "Bu senin sözün müslümanlığa lâyık söz değildir, buna münâfıklık derler; bir gâzi pâdişah gazâya gideyörür, biz anı yolundan komak İslâma sığar iş değildir." diyerek reddetmişti. Onun şu davranışı, iilmine, fazlına yakışır bir hareket olduğu gibi, Osmanoğulları'nın mukaddes dâvâlarına derinden inandığını da gösterir. Bu sûretle İsmail Bey millî ve mukaddes vahdete rabt-ı kalb etmiş, çok kıymetli bir Tevâif-i Mülûk hükümdarı olarak görünmektedir. Türk târihinde onun ferâgati ve birlik telâkkisi dâima yüceltilmelidir.

Eflâk Prensliği'nin Tâbiiyet Altına Alınması

Bu sırada Osmanlı Devleti'ne tâbi bulunan Eflâk'ta bâzı hâdiseler olmaktadır. Burada Türkler'in "Kazıklı Voyvoda", Macarlar'ın "Şeytan (=Drakul)", Ulahlar'ın "Çepelpuç(=Cellâd)" dedikleri Vlad nâmında, zulüm delisi bir adam, halka idarenin en korkuncunu tattırmaktadır. Müverrih Tursun Bey'in "Keferenin Haccâcı" diye vasıflandırdığı bu erzel adam, vahşî zevklere sâhiptir. Kazıklanmış insanların canhıraş çığlıkları karşısında yemek yemekten zevk alır; adamı kazıklatarak bunların teşkîl ettiği manzara karşısında kahkahalar atar; çocukları annelerinin ateşte kızartılmış etlerini yemeğe zorlar. Bunlar onun insan öldürmekteki usûllerinden sâdece bir kaçıdır. İşte bu adam, kendisini te'dîbe gönderilen Vidin vâlisi Hamza Paşa'yı ve maiyetini de gâfil avlayarak aynı âkıbete uğratmış, kazıklatmıştı.

Bunları haber alan Fâtih hiddetinden yerinde duramıyarak, 150 bin kişilik bir ordu ve 25 büyük, 150 küçük parça deniz kuvveti hazırlayarak, Allah'ın kullarına zulmeden bu zâlimin kökünü kazımak için Eflâk seferine çıktı (1462 M./866 H.). Vlad'ın kuvveti ortalarda görünmüyordu. Bir gece baskını yapıp, Fâtih'i öldürmek teşebbüsünde bulunduysa da muvaffak olamıyarak, perişan bir halde kaçtı. Osmanlı akıncıları onu bulmak için Eflâk'ı tamamen taradılar; Pâdişah da ordusuyla beyliğin pâyitahtı üzerine yürüdü. Şehrin yakınında 15 bin kazıklanmış adamdan kurulu korkunç bir orman görünce, nefretle "Devlet kuvvetini böyle kullanmış, tebeasına ve Allah'a karşı bu denlü cinâyetler işlemiş bir adam aslâ itibâra lâyık değildir." dedi. Vlad, Osmanlı kuvvetleri karşısında "Zâlim olan korkak olur" meselince, cebânetle kaçmış, Macaristan'a sığınmıştı. Macarlar onu hapsettiler. Türkler de Eflâk seferinden büyük ganîmet alarak, Voyvoda'nın kardeşi olan ve Sultan'ın nezdinde bulunan Güzel Radul'u vâli olarak bıraktıktan sonra, geri döndüler. Eflâk böylece, sıkıca bağlarla Türkiye'ye rabtedildi. Sonradan Vlad, Radul'un vefatı üzerine zindandan kaçıp beyliğe yeniden geçmek istediyse de öldürülerek, kesik başı memleket memleket dolaştırıldı.

Midilli'nin Fethi

Eflâk seferinden dönüşte Midilli adasındaki Ceneviz beyi burayı Lâtin korsanlarının hareket üssü olarak kullandırıp, Türk gemi ve sâhillerine tecâvüz ettiğinden, 67 parçalık bir donanma ile üzerine varıldı. Fâtih de Bursa yoluyla Ayvalık'a geçti. Kale muhâsara edildi. Surlar top atışlarıyle yıkılıp, umûmî hücûm emri verileceği zaman kale teslîm olacağını bildirdi. Kale hâkimi Nikola teslîmde savsaklama gösterdiğinden azarlandıysa da, hayatı ve mallarının emniyet altında bulunduğu ifâde edilerek tesellî edildi. Ahâli, umûmiyetle fethedilen her şehirde yapıldığı gibi, üç kısma taksîm edilerek, zenginleri İstanbul'a sevkedilip kendilerine evler ve arsalar verilmiş, fakirler orada bırakılıp vergiye bağlanmış; orta tabakadan da esîrler ayrılmıştır. Fethi müteakip her yerde yapıldığı gibi emlâk tahriri yapılarak, adanın iktisadî vaziyeti defter edilmiştir. Bu arada 300 kadar Aragon ve İtalyan korsanı da temizletilerek, Türkler'e karşı yaptıklarının cezâsını görmüş oldular (1462 M./866 H.).

Çanakkale Boğazı'nın Tahkîmi

Bu arada Fâtih, Çanakkale Boğazı'nı da tahkîm ettirmiş; toplarla techîz etmiş; böylece Boğazlar meselesini kuvvetle halletmiş; İstanbul'u denizden tamamen emniyete almıştır. Üç tarafı denizle çevrili bir ülkeye sâhip bulun-

duğundan, buranın askerî emniyeti ve muhâfazası için kuvvetli bir donanmaya sâhip olma lüzûmuna kaani olarak, Gelibolu'dan sonra Haliç'te de büyük bir tersâne kurdurdu. Burada devrinin en büyük gemilerini inşâ ettirdi. Kadırga limanını yaptırdı.

Bu arada İstanbul'u güzelleştirmek için büyük bir imâr hareketine başlandı. Eyüp'te bir câmi yaptırdığı gibi, Hâlid ibni Zeyd isimli sahâbe için de bir türbe inşâ ettirdi. Fâtih Câmii ve külliyesinin inşâsını da başlattı.

Bosna Krallığı'nın Fethi

Fâtih Papalık ve Venedik'in diğer Avrupa devletleriyle birleşerek, kendisine doğuda sınır komşusu bulunan Türk ve müslüman devletlerini de tahrik ederek, Osmanlı ülkesini iki taraftan nasıl sıkıştırmak istediklerini, çok kuvvetli olan istihbarat teşkîlâtı mârifetiyle biliyordu. İstanbul'un fethinden sonra Avrupa'daki reaksiyonu da iyi tâkip ediyordu. Bu sebeple büyük bir deniz kuvvetine sâhip olan Venedik'e karşı, memleketi dâhilinde Boğazlar'da tahkîmât yaparken, bu devlete yardım etmek durumunda bulunan Macaristan'la arasına girmenin askerî bakımdan lüzûmlu olduğuna inanıyordu. Bu sebeple zâten Katolikler'den nefret eden, müslüman akîdelerine yakın bir hıristiyan mezhebi olan Begomil mezhebine sâlik bulunan Bosna Krallığı'nı fethetmekle bu tasavvurunu tahakkuk yoluna girişti.

Bosnalılar, Katolik baskı ve tazyikinden bıktıkları, Türkler'in ise din ve mezhep serbestîsine derin bir hürmet gösterdiklerini bildiklerinden, mukaavemete hiç de taraftar değillerdi. Bu sebeple Kral mukaavemet edemedi ve teslîm oldu. Zâten ordû-yı hümâyûn da üç koldan Bosna Krallığı topraklarını dolaşarak, burayı tamamen fethetmiş bulunuyordu. Ahâliyi kendisine çok yakın gören Fâtih, burayı doğrudan doğruya, Minnet Bey idâresinde bir sancak beyliği olarak Osmanlı topraklarına ilhak etti.

Halkın Türklere sevgisi o derece idi ki, eli silah tutanların hemen hepsi orduya alındılar, 30 bin Bosnalı ise yeniçeri gibi hizmet etmek üzere pâdişahın sancakları altında yemîn ettiler. Bir müddet sonra Bosnalılar hemen tamâmen müslümanlığı kabul ederek, dîn-i İslâm'la şereflendiler. İleriki asırlarda Osmanlı asker ve idâre adamları içerisine katılarak devletlerine büyük hizmetlerde bulundular.

Bu seferde Hersek dukası Stefan Kosariç de küçük oğlunu rehine vererek bağlılığını arzetmiş bulunduğundan, yerinde bırakıldı. Bu çocuk ihtidâ edip "Ahmed" ismini aldı ki, sonra "Hersekzâde Ahmed Paşa" nâmıyle anılarak dâmâd ve sadrâzam olmuştur. Hersek de, Duka'nın ölümünden bir süre

sonra, Osmanlı topraklarına katılmıştır (1463 M./867 H.). Bir müddet sonra Macar Kralı Bosna'ya tecâvüz ettiyse de mağlûp edilerek firara mecbûr edildi.

* * *

Fâtih'in Avrupa'daki bu hareketleri, Osmanlılar aleyhine hazırlanan büyük ittifak ve düşmanlığın küçük bir sebeple su yüzüne çıkmasını sağladı. Bir Türk kölesinin Atina'daki Osmanlı hazînesinden 10 bin akçe aşırarak, Mora'nın Venedik hâkimiyetinde bulunan Koron şehrine ilticâ etmesi üzerine, Evrenesoğlu İsa Bey bunu talep etti. Bu talebi, tamamen haksız olarak reddeden Venedik muhâfızına karşı harekete geçen İsa Bey, Argus şehrini zaptetti. Bunun üzerine Venedik, Papalığın da teşvikiyle ve Osmanlılar aleyhindeki büyük ittifakı çalıştırabilmek maksadıyle harbe girdi. On altı sene devam eden bu muhârebeler Venedik'e ve müttefiklerine yalnız mağlûbiyet, Türkler'e ise cihânın en büyük devleti olma gibi büyük bir gâlibiyet temin etti (1463 M./867 H.).

Karaman Verâseti Meselesi

Bu sırada Karamanoğlu İbrahim Bey vefat ettiğinden, Karaman mirâsı meselesi ortaya çıktı. Uzun zaman devam eden bu mirâs işine Uzun Hasan dahi karışma sevdasına düştü. Anadolu Türk beyliklerine en insaflı tarzda muamele eden Osmanlı hükümdarı, nihâyet Konya'ya girerek, Taşeli cihetleri hâriç olmak üzere, Karaman ülkesini topraklarına kattı. Konya'da nâmına sikke kestirdiği gibi, şehzâdesi Mustafa'yı da buraya vâli tâyin etti. Vezîr-i âzam Mahmud Paşa'yı da Toroslar'a kadar göndererek, ülkenin fethini tamamladı.

Mahmud Paşa Konya'ya dönünce, Konya ve Lârende'deki iş ve sanat erbabının İstanbul'a yollanmasını emretti. Paşa'nın bu emri icrâsında bâzı şikâyetler oldu. Hattâ Mevlâna torunlarından bir zâtı dahi bunlar arasına katarak gönderdiği, Fâtih'in bunu öğrenince Çelebi'yi iltifat ve hediyelerle memleketine yolladığı rivâyet edilir. Osmanlı idâresine yeni alıştırılmakta ve ısındırılmakta olan bir memleketin ahâlisi hakkında icrâ edilen muameleden şikâyetleri nazar-ı itibara alınarak, Mahmud Paşa azledildi ve yerine Rum Mehmed Paşa getirildi.

* * *

Arnavutluk'la yapılan sulh, Papa ve Venedik'in İskender'i kışkırtması netîcesinde, bu sergerde tarafından bozulup, Türk askerlerine tecâvüze yeltendiğinden, üzerine sefer yapılarak Akçahisar muhâsara edildi. Ayrıca Ar-

navutluk'u askerî nüfûz altında tutmak maksadıyle, Elbasan kalesi inşâ edildi. Akçahisar kuşatması, ablukaya çevrilerek ve memleket tahrîb ve yağma edilerek, dönüldü (1466 M./871 H.). Bundan iki sene sonra memleketinin ve milletinin tamamen aleyhine olarak, Venedik ve sâir devletlerin oyuncağı olan, boş yere kavminin kanını akıtan İskender Bey, Leş kasabasında eceliyle öldü.

* * *

Bu sırada Taşeli mıntıkasında bulunan Karamanoğlu Pîr Ahmed ve Kaasım Beyler âile ocakları olan Lârende (Karaman) kasabasını ele geçirmiş bulunuyorlardı. Bir taraftan Venedik'le altı senedir harb hâlinde bulunuluyor; diğer taraftan kâfir ittifakına dâhil olarak Anadolu için büyük emeller besleyen Uzun Hasan, devlete tehlikeli bir vaziyet arzediyordu. Bu nâzik durumda, vezîr-i âzam Rum Mehmed Paşa, Karaman meselesinin halline gönderildi. Paşa burada Türkmen kabîlelerine karşı şedîd muamelelerde bulundu. Bu, hakkındaki şikâyetleri artırdığı gibi, Silifke üzerinde Varsak göçebelerine mağlûp oluşu, hiç bir kusuru affetmeyen devrinin telâkkisine göre, idâmını intâc etti. Koskoca bir Osmanlı sadrâzamının bir aşîrete mağlûp oluşu, askerî kaabiliyetinin ve kumandanlığının derekesini gösterir. Yerine İshak Paşa sadrâzam tâyin edildi (1469 M./874 H.). Paşa burada fütûhata devam ederek, Silifke'nin dışında, bütün Karaman memleketini fethetti. Aksaray kasabası ahâlisinin bir kısmı bu sırada İstanbul'a sevkedilerek, bugün aynı adla anılan mahalleye yerleştirildiler.

Eğriboz Adası'nın Fethi

Venedikliler bir senelik bir mütârekeden sonra sulh teklif etmişlerse de, şartları kabule şâyân görülmeyip reddedilince, Ege Denizi'ne bir donanma göndererek, bâzı Türk adalarını ve Foça'yı vurmuşlardır. Fâtih bu harekete karşı Venedik'in Adalar Denizi'ndeki en büyük müstemlekesi olan Eğriboz adasını işgâli kararlaştırarak, bu cumhuriyete en büyük darbeyi indirmek istemiştir. Bu sebeple Mahmud Paşa'yı Deryâ Kapdanlığı'na tâyin ederek, 300 parça gemiyle denizden göndermiş; kendisi de 70 bin kişilik bir orduyla karadan hareket etmiştir. Evripos kanalının en dar yeri olan Kulkis'ten "keştîler üzerine köprü bağladup" ordusunu derhal adaya geçirmiş; kaleyi kuşatarak bir kaç umûmî hücumda burayı fethetmiştir. Venedik donanması, bu harekâtı ancak seyretmekle iktifâ etmiş; kaleye yardım dahi yapamamıştır. Böylece Eğriboz Adası tamamen fethedilmiştir.

Bu hal Venedik'te ve bütün İtalya hükûmetleri arasında derin bir endîşeyi mucib olmuş; Doğu Roma gibi, Batı Roma'nın da elden gideceği telâşına kapılan Papalık, her taraftan yardım talep etmiştir. Yıldırım'dan beri Osmanlı hükümdarları bu arzûyu beslemekte idiler. Fâtih'in ise bu gâyeyi tahakkuk için sabırsızlık gösterdiği mâlûmdur. Bütün Osmanlı sultanlarının tahta çıktıktan sonra bir numaralı nefer olarak bulundukları Ocağı ziyâret ve şerbet merâsiminde bu ideal dâima dile getirilmiştir. Bu sebeple Papalığın endîşeleri haksız sayılmazdı. Eğriboz'un fethi, Türkler'in Venedik aleyhine zaferi kazandıklarını gösteriyor; harbin netîcesini dile getiriyordu (1470 M./875 H.).

Bu sırada Venedik bir taraftan da mütemâdî akınlarla tâciz ediliyordu. Bosna Beylerbeyi İshak Bey, 15-20 bin kişilik bir akıncı kolu ile Hırvatistan'ı tahrîb ve yağma ediyor; Karniyol'a kadar uzanıyordu. Bütün Avrupa Türk akınlarıyla dehşet içinde kalıyordu.

* * *

Anadolu'da Şehzâde Mustafa'nın maiyetinde bulunan Gedik Ahmed Paşa, Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubâd'ın yaptırmış olduğu Alâiye şehrini kuşattı. Burada Selçuk hânedanına akrabâ olduğunu iddia eden Kılınç Arslan Bey, Karamanoğulları'na tâbi olarak hüküm sürüyordu. Karaman'ın taht şehrinde hâkim olan Şehzâde Mustafa'nın lalası, bu hakkı ileri sürerek, Alâiye beyi'ne teslîm olmasını teklîf etti. Kılınç Arslan Bey, eşrâfın ricâsıyle mukaavemet etmeden, bu teklife evet dedi. Bu sebeple İstanbul'a izâzla gönderilerek, Sultan tarafından kabul edildi. Fâtih, Selçuklu hânedanına yakınlık iddia eden bu zâta büyük hürmet gösterdi ve kendisine timar olarak Gümülcine Sancağı'nı verdi. Fakat bu bey, buradan bir gemi ile Mısır'a kaçmış; Fâtih'in düşmanı Uzun Hasan'a iltihak etmek üzere yola çıkmış; lâkin bu esnada eceliyle vefat etmiştir (1471 M./876 H.).

Gedik Ahmed Paşa Alâiye'den sonra, Karamanoğulları'nın son yuvalarını da Osmanlı mülküne katarak, Silifke'yi de almıştır. Bundan Akkoyunlu ve Memlûk devletleri gocunmuşlardır.

Bu sırada ilk Memlûk-Osmanlı ihtilâfı, Dulkadır meselesinden dolayı belirmiş, Pâdişah'ın kayın biraderi olan Şehsüvar Bey'in Mısırlılar tarafından yakalanıp, Kaahire'de Bâb-ı Züveyle'de asılarak öldürülmesi, münâsebetleri iyice gerginleştirmiştir. Bunun üzerine Osmanlılar, Pâdişahın diğer kayın biraderi Alâüddevle Bey'i tutmuşlar ve onu iltizama başlamışlardır. Bu mesele, Bâyezîd ve Yavuz devirlerinde devam edecektir.

Fâtih'e Karşı
Akkoyunlu-Venedik İttifakı

Bu sırada Fâtih'e ve Osmanlı mülküne karşı hazırlanmış bir şark ve garb ittihadı ortaya çıkmış bulunuyordu. Venedikliler'le Uzun Hasan'ın karşılıklı elçi teâtisiyle tahakkuk eden bu ittihad, nihâyet Tebrîz'de imzalandı. Uzun Hasan, Venedik sefîri olan, aynı zamanda karısı tarafından akrabası bulunan Catherino Zeno'ya "Osmanoğlu'nu iki taraftan sıkıştırıp, nâmını dünya yüzünden kaldıralım" diyerek, esas maksadını ifâde etmiş oluyordu. Vaziyet Türkler için hakîkaten nâzikti. Avrupa'da Papalığın açmış olduğu ehl-i salîp bayrağına, bir çok büyüklü küçüklü hıristiyan devlet katıldığı gibi, Anadolu'da Osmanlılar tarafından ülkeleri zaptedilen emîrleri etrafına toplayan, Türk ve Sünnî olan Uzun Hasan dahi iştirâk etmişti.

O zamanki Venedik, denizcilikte Avrupa'nın en kuvvetli devleti idi ve bir rivâyete göre 3600 gemiye, 36 bin gemiciye sâhipti. Venedikliler, Uzun Hasan'a bilhassa top ve silah yardımı yapacakları gibi, Osmanlı mülkünü de batıdan ve denizden sıkıştıracaklardı.

Bunu haber alan ve tehlikenin büyüklüğünü zâten kavramış bulunan Fâtih, Çanakkale tahkîmâtını pekleştirip, donanmanın büyük bir kısmını bu boğaza yığdı. İstanbul surlarını sağlamlaştırıp, müdâfaa tedbîrlerini aldı.

Bu sırada Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olan Uzun Hasan, Fâtih'e mektuplar ve Timurî-zâdeler'in kesik başlarını yollayarak, doğuda kazandığı zaferleri anlatıyor; İlhanlılar'ın ve Timur'un sâhip olduğu hukukun, kendisine geçtiğini de belirterek, para ve bağlılık dahi istiyordu. Fâtih ise gönderdiği cevapta "Allah'ın mâlikü'l-mülk olduğunu, istediğine devlet verip istediğinden aldığını, bâzıyı zelîl bâzısını azîz ettiğini" işâret eden âyeti hatırlatarak, kendisinin Allah'ın beldelerinin vâlisi, ibâdının hâmisi, Resûlullah'ın sünnetinin ihyâ edicisi, Nebiyullah'ın şerîatinin yoluna koyucusu olduğunu beyan ediyor, Uzun Hasan'ı "Serdar-ı Acem, Hân-ı âzam, Keyhusrev-i yegâne, Ferîdun-ı zamâne" olarak tavsîf edip, iltifat ediyor; "kişi kendisine verilen devlete mağrur olup, haddinden tecâvüz edip bî-insaf hareketler ederse, bunun saltanatının tebeddülüne ve memleketinin zevâline alâmet olduğunu, Osmanlı ülkesinin dârü'l-İslâm olduğunu" söylüyor, "İslâm ehline kasdı varsa, şerîat ve devlet düşmanı olacağını" ifâde ediyor, "Öyle ise ol tâifenin izâlesi için atının eğerlenmiş ve kılıncının kuşanılmış bulunduğunu, üzerine gelerek zulmünü mazlumlar üzerinden kaldırıp, nâm ve nişânını nâbedîd kılacağını" belirterek, onu tehdîd ediyordu.

Böylece Oğuz kavminin biri Kayıhanlı, diğeri Bayındırlı boyuna mensup iki hânedanı arasında muhârebe, Hasan-ı Tavîl'in lüzumsuz bencilliğiyle

kaçınılmaz hâle geliyordu. Fâtih küffârın en büyük devletlerine saldırmaktan çekinmemişti, fakat en küçük Türk ve İslâm hükûmetçiliklerine dahi hareketten ihtiraz eden ordusunu, Hasan-ı Dıraz'ın Osmanlı hudutlarına tecâvüzü üzerine harekete geçirdi. Akkoyunlular'ın Anadolu cebhesinde giriştikleri büyük akın hareketi, Sivas'la Tokad'ın yağma ve tahrîbiyle başlayıp genişledi. Bunun üzerine Konya vâlisi Şehzâde Mustafa, bu harekete mukaabele emrini aldı. Gedik Ahmed Paşa ve Anadolu Beylerbeyi Dâvud Paşa, Şehzâde'nin kumandasında hareket edip, Akkoyunlu kuvvetlerini Beyşehir Gölü'nun kuzeydoğusunda bulunan Kıreli mıntıkasında karşılayarak mağlûp ettiler. Başkumandan Yusuf Mirza esîr edilerek, İstanbul'a gönderildi.

Bu sırada Karamanoğlu Kaasım Bey, İçel mıntıkasına yeniden hâkim oldu. Âdil bir tab'a sâhip olup, Osmanlı kaynaklarında "Velî" nâmıyle anılan Mahmud Paşa, Deryâ Kapdanlığı'ndan tekrar sadârete getirildi ve İshak Paşa azledildi.

Bu sırada hem Venedik ve Avrupa devletleriyle, hem de Akkoyunlu hükümdârıyle harb devam ediyordu. Uzun Hasan'ın Memlûk Devleti hududlarına vâki' taarruzları, Osmanlılar'la Dulkadır meselesinden dolayı ihtilâfta bulunan bu büyük devletin onlara karşı tarafsız kalmasını te'mîn etti. Fâtih de Memlûk-Akkoyunlu ittifakından çok çekindiği için, Hasan'ın Mısır hakkındaki tasavvurlarını bildiren ve kendi istihbârat teşkîlatı vâsıtasıyle elde ettiği bir mektubunu, Sultan Kayıtbay'a göndererek, bu devletin hareketsiz kalmasını te'mîn etti.

Fâtih, taht nâibi olarak, küçük oğlu Şehzâde Cem'i İstanbul'da saltanat kaymakamı bırakarak, Nisan ayı içerisinde Üsküdar'dan hareket etti. Bu defaki sefer, senelerdir şan ve şeref peşinde koşmuş, Azerbaycan'ı, İran'ı, Diyarbekir, Erzurum, Bayburt vilâyetleriyle bugünkü Anadolu'nun bir kısmını, Irak'ı ve Horasan'ı elde etmiş, kudretli bir devlet kurmuş, Akkoyunlu hükümdarına karşı yapılıyordu. Hasan, muvaffakıyetlerinden çılgına dönmüş, kendisini şarkın yenilmez sultanı kabul etmekte bulunmuştur. Kazandığı zaferlerle mağrurdu; garptan da sıkıştırılan ve tazyîk edilen Osmanlı kuvvetlerini mağlûp edebileceği zehâbına kapılmış bulunuyordu.

Otlukbeli Zaferi

Fâtih ordusunu Beypazarı'na getirdiği zaman, Karaman Vâlisi Şehzâde Mustafa gelip pederinin elini öptü, biraz ileride Kazâbad'da da Amasya Vâlisi Şehzâde Bâyezîd orduya mülâki olarak, babasının muazzez elini bûs etti. Sultan Sivas ovasında ordu-yı hümâyûnu gözden geçirdi. O devirde dünyanın en büyük ordusu addedilen Osmanlı kara kuvvetlerinin sağ kanadı

Şehzâde Bâyezîd maiyetinde ve Rumeli Beylerbeyi Paleologos hanedanından Has Murad Paşa'nın muavinliğinde 40 sancak ve 20 bin yeniçeriden; Şehzâde Mustafa'nın kumandasında ve Anadolu Beylerbeyi Dâvud Paşa nezâretindeki sağ kanat ise 24 sancak beyi ve 20 bin azepten kurulu bulunuyordu. Merkezde ise, an'ane mucibince, yeniçeri ve kapıkulu süvârileri mevki alıyorlardı. Sağında sipâhiler ve arkasında ulûfeciler, solunda silahdarlarla arkada garibler bulunuyordu. Bu ordu 100 bin kişiyi bulan, ateşli silahlarda kaahir üstünlüğüne sâhip, azîm bir kuvvetti.

Pâdişah, bir harb divânı kurularak askerî vaziyetin müzâkere edilmesini istedi. Burada Sadrâzam Mahmud Paşa'nın Karahisar kalesinin kuşatılması ve düşürülmesi teklifini Pâdişah, kale cenginin bir mânâ ifâde etmediği, sahra muhârebesinde kat'î netîce alındıktan sonra, bunun kendiliğinden hâsıl olacağı haklı cevabıyle reddetti. Bu taktiğin sebeblerine geçilerek, cedlerinden beri akıncı olan Mihaloğlu Ali Bey, Hasan'ın Tokad'da irtikâp ettiği harekete mukaabele için ileri gönderildi. Bu sırada genç ve tecrübesiz olan Has Murad Paşa, büyük başarılar ve muvaffakıyetler kazanmak için, ileriye atılmış; eski bir harb kurdu olan akıncı beyinin, bundan kaçınmasını bildirir mütalâasına da aldırmıyarak, düşman içlerine dalmış ve maiyetindeki bir kısım ümerâ ile pusuya düşürülerek mağlûp ve şehîd edilmiştir. Hasan, huzûruna getirilen Osmanlı kumandanlarını görünce "Osmanlı ordusunda artık eski kuvvetinin kalmadığını ve zaferin kendisi tarafından kazanıldığını" söyleyerek, sevincini izhâr etmiştir. Osmanlı ümerâsından Mora Beyi Turhanzâde Ömer Bey ona "Sevincinin vakitsiz olduğunu, Pâdişah'ın daha kendisi gibi yüzbinlerce adamı bulunduğunu" münâsip bir lisanla bildirmiştir. Bu muhârebede Sadrâzam Mahmud Paşa'nın Murad Paşa'ya yardım etmekte ağırdan davrandığı rivâyeti vardır ki, sonraki azline sebep olsa gerektir.

Mağlûbiyet, Fâtih tarafından haber alındı ve büyük teessürü mûcip oldu. Sultan bu haberden sonra, Uzun Hasan'la pehlivan kıyâfetinde güreştiklerini, hasmının ilk hamlesine mukaavemet edemiyerek diz üstü düşmüş ise de, müteâkiben kendisini toplayarak karşısındakinin göğsüne indirdiği bir darbe netîcesinde yüreğinden bir parçasını yere düşürdüğü yolunda bir rüyâ gördü. Bu rüyâ kumandanlara anlatılıp hüsnü sûrette tâbir edilerek hayır fali kabul edildi ve bütün orduya tamîm edilerek, askerî teşcî edici bir rol oynadı. Ordu-yı hümâyûn, mukaddes addettikleri Gâzi Pâdişahlarının rüyâlarında Allah tarafından zaferle müjdelendiğine inanarak, düşmana doğru ilerledi. Hammer bunun için "Bu rüyâ kendisinden umulan netîceleri tamamen istihsâl etti; çünkü bir kaç gün sonra hakîkat oldu." demektedir. Ordu düşman memleketinde yedi gün yol aldı. Nihâyet Tercan yakınında, Üçağızlı denilen mevkie ulaşılınca, düşman ordusunun Otlukbeli tepelerinde harb nizâmına geçmiş olduğu görüldü.

Uzun Hasan'ın sağ cenâhı küçük oğlu Zeynel'in, sol kanadı ise büyük oğlu Uğurlu Mehmed'in kumandası altında bulunuyordu. Fâtih iki şehzâdesini bunların karşısına koydu. Zeynel'in cenahı, Şehzâde Mustafa emrindeki kuvvetlere karşı koyamıyarak yenildi ve Azep Kumandanı Mahmud Ağa bunun kellesini âmirinin önüne koydu. Şehzâde bunu Fâtih'e gönderdi. Uzun Hasan'ın "ciğerpâresi"nin bu âkıbeti, Sultan'ın rüyâsını tahakkuk ettiriyordu. Bâyezîd de karşısındaki düşman kuvvetini yenince, Akkoyunlu hükümdarı muhârebeyi kat'î olarak kaybettiğini anladı ve bütün ağırlıklarını muhârebe meydanında bırakarak, gâyet sür'atli olan boz atına binip kaçtı. "Can kurtaran" diye vasıflandırdığı bu boz beygir onu harb yerinden uzaklaştırırken, yanındaki Karaman hükümdarına "Behey Karamanoğlu! Hânedanın harâb ola! Bed nâm olmama sebeb oldun. Benim Osmanoğlu ile ne işim vardı?" dediği meşhûrdur. Harb sahasında 170 kumandanı ile 5000 esîr bırakan Akkoyunlu Sultanı, bir daha "Osmanlının adın anmadı" ve oğullarına onlarla harbetmemeyi vasiyet etti. Fâtih de kendisi gibi Türk ve müslüman olan, Oğuzlar'ın Bayındır aşiretine mensup bulunan Akkoyunlu kuvvetlerini tâkip ettirmedi. Türk ve İslâm ülkesi olan memleketine dokunmadı. Bu hareketiyle, şiîsi bol olan İran'da sünnî bir hânedanın hâkimiyetini sarsmak istemediği ve batıda devleti sıkıştıran küffâr üzerine gitmekte acele etti.

Kemalpaşa-zâde bu adem-i tâkip hâdisesini, Candarlı İbrahim Paşa ağzından nakletmekte ve onun bunu Fâtih'e sorduğunu, ondan "Gâyenin saltanat yıkmak değil, Uzun Hasan'a ders vermek olduğu, İslâm memleketlerini tahrîb ile İslâm hükûmetini yıkmanın doğru bulunmadığını, öte taraftaki gazâ harblerini bırakıp, burada müslümanlarla uğraşmanın iyi bir şey teşkîl etmediği" cevabını aldığını nakletmektedir. Şu cevap, hükümdarın, ne derece yüksek bir telâkkî ile hareket ettiğinin en açık delîlini vermektedir. Nitekim, Âşık Paşa-zâde de Fâtih'in bu hareketini "Mürüvvet etdi, anın memleketini yıkmadı ve müslümanlarını incitmedi; kendi vilâyetine teveccüh etdi." diye takdîr etmekte ve Osmanlı hânedanının adl, insaf ve lûtf ile muttasıf bulunduğunu söyleyerek, "Müebbeddir bu haslet bil bu âlde" mısraıyle de onlardaki bu güzel âdetlerin kıyâmete kadar devamını temennî ve duâ etmektedir (11 Ağustos 1473 M./878 H.).

Bu muhârebenin kazanılmasında başlıca âmil, Osmanlı askerî kudret ve teşkîlatçılığı ile ateşli silahlardaki kıyas kabul etmez üstünlüktür. Otlukbeli zaferi, Osmanlılar'a karşı yapılmış olan şark ve garb ittifakının bir cebhesini tamâmen tesirsiz hâle getirmiş; Türkler'e Batı'da da kat'î zaferi müjdelemişti. Fâtih bundan son derece memnunluk duyduğundan, ordusunun aldığı bütün esîrlerin azad edilmesini emrederek, Osmanlı adâletinin en büyük nümûnelerinden birini verdi. Bu sûretle ahâliye âdil idâresini gösteriyor; bütün müslü-

man ve Türk dünyasında kendisi ve devleti lehine büyük bir propaganda yapılmasını te'mîn etmiş oluyor; Oğuz kavmi arasındaki çekişmenin bütün yan tesirlerini izâle ederek, ihtilâf sebeblerini tamâmen silmek istiyordu. Fâtih'in bu davranışı devletin hudutları hakkındaki mülâhazalarına da uygundu. O bunu haleflerine "Tuna'yı geçmeyin; Fırat'ı aşmayın" tarzında vasiyet etmişti ki, bu Roma'nın da tabiî hudutlarıydı. Şu görüşü onun, târihî realitelere, jeopolitik esaslara nasıl metîn bir şekilde yaslandığını dile getirdiği gibi; ülkesinin askerî emniyet problemini ve fütûhat hudutlarını nasıl mülâhaza ettiğini de ifâde eder. Bu vasiyet, üzerinde ciltlerle kitap yazılabilecek bir meselenin tek cümleyle ifâdesidir.

* * *

Bu sırada bir haçlı donanması, doğudaki müttefiklerine yardım maksadıyla Antalya, İzmir ve Midilli limanlarını tahrîb ediyor; mâsum ahâliyi hıristiyan ve müslüman farkına bakmaksızın, en mukaddes addedilmesi icâb eden mâbedlerde katlediyor, şehîd ediyordu. Hıristiyanlık nâmına hareket eden bu eşkıyâlar sürüsünün faaliyetleri, onlar hakkında hıristiyan ahâlide dahi, derin bir nefret doğuruyor; dinlerine ve dindaşlarına olan imanlarını sarsıyordu. Bu donanma İçel mıntıkasında yeniden zuhûr eden Karamanoğlu Kaasım Bey'e yardım için, Kilikya sâhillerine asker çıkarmış ve Silifke ona teslîm edilmişti. Bu sırada Pîr Ahmed Bey de Ermenak taraflarında yeniden nufûz sâhibi olmuştu. Bunun üzerine Konya Vâlisi Şehzâde Mustafa, lalası Gedik Ahmed Paşa ile bu gâilenin izâlesine memur olmuş ve buralar, fazla bir telefat verilmeden, umûmiyetle hile ve müsâid teklîflerle, yeniden Osmanlı ülkesine katılmıştır.

Bu seferde, iyi bir asker, muvaffak bir vâli olduğunu Otlukbeli'nde ve Karaman muhârebelerinde isbat eden Şehzâde Mustafa hastalanıp vefât etmiş; cenâzesi dedesinin yanında, kendi adıyle anılan türbeye defnedilmiştir. Bunun yerine Konya vâliliğine, meşhûr Şehzâde Cem tâyin edilmiş; ahâli tarafından sempatik davranışlarıyle çok sevilmiştir. Ulemâ, şuarâ, urefâ ve meşâyihe zekâsı ve malûmâtıyle nufûz etmiş, onları teveccühleriyle Osmanlı idâresine tamâmen ısındırmıştır.

Eski Vezîr-i âzam Mahmud Paşa'nın Siyâset Edilmesi

Fâtih Otlukbeli seferinden İstanbul'a dönünce, Otlukbeli muhârebesinde Has Murad Paşa'ya yardım etmemekle, ordusunun bir kısmını, haklı da olsa muhakkak bir ölüme bırakan, Sadrâzam Mahmud Paşa'yı azl ve siyâset ettirdi. Müverrihler Paşa'nın bu fecî âkıbetini türlü sebeblere dayıyorlar. Bunlar-

dan biri Sultan'ın bir gün Kırımlı bir mollaya, memleketinin çöküş sebebini sorunca, onun "Son vezîrin ulemâya bed muâmele etmesidir" cevabı üzerine, Mahmud Paşa'nın "Vezîrin kabahatinin hân'ın liyâkatlisini o makaama getirmemesi" olduğunu söylemesidir. Bu rivâyet eğer doğruysa, Paşa'nın siyâset edilmesi çok haklı olmak lâzım gelir. Çünkü bu kanaati, devlet nizâmını tamamen haleldar edecek vasıftadır ve bu sözü alenen sarfeden bir sadrâzamın, cezâsız kalması düşünülemez. Diğer rivâyetler, Şehzâde Mustafa'nın vefâtında sevinç izhâr etmesi, hattâ zehirletmesi gibi ithamlardır. Bizce en mühimi, Akkoyunlu muhârebesindeki yardımı savsaklamasıdır ki, bu hareketinin cezâlandırılmasını isteyen umûmî efkârın tazyikini artırmış ve en küçük kusuru dahi affetmeyen devlet telâkkisinin zarûrî icâbı olarak da, siyâset edilmiştir.

Paşa vasiyetinde "Sultanın kapısına bir at, bir kılıç, 500 akçe para ile gelen bir köle bulunduğunu" ifâde ediyor; çocuklarının himâyesini ve evkafının korunmasını Pâdişah'a havâle ediyordu. Sultan, Paşa'nın vasiyetine harfiyen riâyet ettiği gibi, bu âlim ve faziletli adamın âilesine de gerekli riâyeti gösterdi. Mahmud Paşa Farsça'ya, Rumca'ya vâkıftı. Çağatay ve Türkiye Türkçesi şiirlerini ihtivâ eden bir *Dîvân* sâhibidir. Şiirdeki mahlası "Adnî" idi. Ali Şîr Nevâî ile mektuplaştığı rivâyet edilmiştir. İstanbul'da bir çok hayır müessesesi binâ ettirmiştir. "Mahmut Paşa" semti onun nâmını taşır. Ulemâya riâyeti ve atiyesi fazla idi. Kıymetli bir devlet ve idâre adamı, basîretli bir askerdi. İslâmî hükümlere bağlılığı, mânevî hasletlerle dolu bulunmasından dolayı, Osmanlı kaynaklarında "Mahmud Paşa-yı Velî" nâmıyle yâd edilir. "Bana düşmanlık edenler yine ahbâbımdır" mısraıyle velî hasletliğini dile getirmiştir.

Kırım Hanlığı'nın Tâbiiyeti

Mahmud Paşa'dan boşalan vezîr-i âzamlık makaamına, Karaman seferlerinde ve Otlukbeli'ndeki hizmetleriyle sivrilen Gedik Ahmed Paşa tâyin edildi[4] (1474 M./879 H.). Fâtih 300 parçadan ziyâde bir donanma hazırlata-

4 *Kavânîn-i Yeniçeriyân* nâmıyle isimlendirilmiş bir el yazmasında Gedik Ahmed Paşa'nın Fâtih tarafından nasıl takdîr edilip yükseltildiğini gösteren bir vak'a nazarımıza çarptı. Bunu aynen alıyoruz: "Bir gün Fâtih lalası Mahmud Paşa ile, Ocağın önündeki kavağın dibinde bir aşçı durduğunu görür. Yanına gelip, hâlini suâl eylediklerinde, gazabla 'Behey adamlar, benden ne istersiz. Benim hâlim digergûndur; sabahdan bu âna değin gezerim, bir kıyye et bulamadım. Şimdi odaya varmaya havf ederim. Yoldaşlara taam pişirmedim. Nice olur? Pâdişahın memleketini zapt eder yok. Muhtesip kendi safâsında. Bize şimdi koyundan ötürü bu belâyı çekmek insaf mıdır? Pâdişah bu mansıbı şimdi bana vereydi; şehri bir mertebe zabt edeydim kim, dünyâ rızkı ile mâlâmâl olaydı.' diyicek, Pâdişah, bunun zarâfetle adını

rak, vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa kumandasında Kırım'a gönderdi. Kırım saltanat kavgaları içinde çalkalanıyordu. Ahâli hem Cenevizliler'in tazyikinden dolayı, hem de bu kavgalar sebebiyle yaralıydı. Bu sırada ise bir taraftan Boğdan (Moldavya) Prensliği, Osmanlı kuvvetiyle çatışacak kadar kuvvetleniyor; diğer taraftan da Tatar hâkimiyetini atmak dâvâsında bulunan ve gittikçe kuvvetlenen Moskova Grandükü III. İvan Vasilyeviç, son Bizans İmparatoru'nun yeğeni Sophia'yı alarak, bayrağına çift başlı Roma kartalını da koyup, İstanbul hakkında tatlı hayâllere dalıyordu. Moskova Grandüklerinin kendilerini Bizans'ın meşrû vârisi görmeleri bundan sonradır; asırlarca devam edecektir ve hâlâ da etmektedir. İşte Fâtih istihbâratı sâyesinde bütün bunları haber aldığı, etrafındaki siyâsî ve askerî gelişmeleri gâyet iyi değerlendirdiği için, daha Alâeddin Keykubad devrinde kıymeti anlaşılıp el atılan Kırım'ı Osmanlı Devleti'ne bağlamaya, böylece Türk dünyasıyla bu yolla da irtibat kurmaya, Cengizoğulları tarafından Avrupa istilâsı için tâkip edilen kuzey yolunu, kendi hânedanı tarafından tâkip edilen güney yolu ile birleştirmeye karar verdi. Bu uzak hedefler yanında yakın gâye olarak Boğdan'ı iki taraftan sıkıştırmak, Slav ve hıristiyan dünyasını ikiye bölmek zarureti de vardır.

Gedik Ahmed Paşa Kefe'ye 40 bin asker çıkararak burayı zaptetti (1475 M./880 H.). Kuzey Türk dünyasının Cengiz sülâlesine olan râbıtasını bildiği için, burayı ahâlinin ricâsı üzerine kendisine esîr olarak gönderilen Mingli Giray'a (Kaanûnî'nin kayın pederi) vererek Moğol hanlığını yeniden diriltti ve himâyesine aldı. Böylece Kırım'ın istikbâli bizden gidişine kadar, üç asır Osmanlı kudreti tarafından garanti edildi. Kırım Hanları Büyük Türk Hakan-

---

ve lakabını haber alıp; oradan aşçıya vedâ etti. Saraya gelip onu Ağa vâsıtasıyle dâvet ederek, ona muhtesiplik verdi. Vilâyeti bir mertebe zabt etti kim, İstanbul rızk ile mâlâmâl oldu... Ol istikaameti mukaabelesinde gide gide vezîr olup, nâmına Gedik Ahmed Paşa dediler." (Es'ad Ef. Kütüphânesi, No: 2068, s. 57-58).

Bu vak'a Fâtih'in adam seçmedeki büyüklüğünü gösterdiği gibi, Osmanlı devletinin ricâlinde kaabiliyet, ehliyet ve malûmâttan gayrı nesne aranmadığını da ortaya koyar. Cemiyetin en aşağı kademesindeki adam, kaabiliyeti, ehliyeti ve muvaffakıyetleri dolayısıyle en yukarı mevkie çıkabiliyor. Bu, İtalyan sosyologu Vilfredo Pareto'nun ifâde ettiği gibi "Sosyal adâletin yegâne miyârıdır". Bütün yükseliş devirlerimizde aşağı sosyal zümrelerden yukarı güzîde zümrelere doğru büyük bir hareket vardır. Kaanunî devrinde Türkiye'ye gelen Nemçe elçisi Busbecq ise bunu "Sultan'ın etrafını gördüm. Burada mevkiini kaabiliyetinden, alın terinden, zekâsından, malûmâtından, cesâretinden başka şeye medyun tek adama rastlamadım." diye ifâde etmekte, bundan dolayı Türkiye'nin "dünyanın tek demokratik ülkesi olduğunu, burada aristokrasinin bulunmadığını" ifâde etmektedir. Bu yalnız muhârip zümrelerde değil, cemiyetin bütün sosyal gruplarında da aynen böyle cereyan edip gitmektedir. Bu sebeple şu vak'a Osmanlı Devleti'nin bugünkü cemiyetlerce dahi hasret çekilen, insanlara yükselmede büyük imkân ve fırsatlar açan karakterine işâret etmektedir.

lığı tâcını da uhdelerine alan Osmanlı hükümdarlarına tam üç asır, Orta Asya Türk dünyasının bağlılıklarını arzettiler.

Fâtih'in Boğdan Zaferi

Bu sırada Boğdan Voyvodası IV. Stefan del Mare ordusunu düzenleyip, istiklâl sevdalarına kapılmış, Eflâklılara saldırmıştı. Bunun üzerine İşkodra'yı muhâsara ile meşgûl bulunan Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa Boğdan üzerine sevkedilmiş; kuşatma yarım bırakılmıştı. Boğdan'a yürüyen paşa ordusunun yağma ile meşgûliyetinden, mevsimin soğukluğundan ve arâziye intibaksızlıktan pusuya düşürülerek mağlûp edilmiş, güç hâl ile esâretten kurtulabilmişti. Bundan büyük ümidlere düşen Papalık, bu voyvodaya "Büyük" ünvanını ve "Hristosun Pehlivanı" lakabını verdi.

Fâtih bu pehlivana lüzumlu cezâyı vermek için ordusunu Edirne'de topladı ve Tuna üzerine kurdurduğu beş köprüden geçerek, Boğdan topraklarınna girdi. Voyvoda Türkler'in "Ağaç Denizi" diye adlandırdıkları orman mıntıkasında çete muhârebesine hazırlanmıştı. Sultan burada askerin bizzat önüne atılarak Stefan'ı Akdere mıntıkasında tamamen perişan etti. "Hristos'un Pehlivanı" güç hâl ile canını kurtardı. Sultan, Boğdan'ı kat'î surette fethetmek istiyor idiyse de, orduda çıkan vebâ buna imkân vermediğinden geri dönüldü.

Bu sefere kuzey cihetinden donanma ile iştirak eden Gedik Ahmed Paşa, Besarabya sâhillerini işgâl etmiş; Akkerman kalesini kuşatmış, Tuna ağızlarına hâkim olmuştur. Bu sırada Mihaloğlu Ali Bey ve kardeşi İskender Bey kumandasındaki Osmanlı akıncıları Macaristan içlerine kadar akınlarda bulunuyorlar, Boğdan'da seferde bulunan ordunun emniyetini temin ediyorlardı. Macar Kralı Mathias ise Semendire kalesini kuşatıyor, Morava'nın Tuna'ya karıştığı nokta karşısında üç ahşap kale yaptırıyordu. Bunun üzerine buz tutmuş olan Tuna'yı atlarıyla geçen Türk akıncıları, Kral'ın yaptırdığı bu üç kaleyi kısa bir müsâdemeden sonra kâmilen yaktılar (1476 M./881 H.).

* * *

Bu sırada Vezîr-i âzam Gedik Ahmed Paşa Arnavut seferine memur edilmek istendiyse de, bâzı tedbîrler alınmasını, aksi halde askerî harekâtın netîcesiz kalacağını ileri sürdüğünden azledilip, Boğazkesen kalesine hapsedildi. Paşa'nın Arnavutlar'ın yaptığı çete muhârebelerinin, nizamî ordu muhârebelerinden tamâmen başka esaslara dayandığını, bu sebeble görünmeyen düşmana karşı büyük ordular sevkedip kat'î netîce alınmasının imkân

dâhilinde bulunmadığının tecrübeyle sâbit olduğunu mütalâa sadedinde söyleyip seferden tekâsül gösterdiği rivâyet edilir. Fâtih bu mütalâayı askerî noktadan doğru bulmakla beraber; Arnavutluğa ve dolayısıyle Venediğe muhakkak surette bir darbe indirilerek, sükûnun temin edilmesi lüzûmuna inanıyordu. Paşa'nın tekâsülünü (işi ağırdan almasını) affetmedi ve onu azlederek hapsettirdi. Yerine gâyet âlim, fâzıl bir zât olan, Mevlâna sülâlesine de mensup bulunan Nişancı nâmıyle mâruf Mehmed Paşa vezîr-i âzam tâyin edildi. Paşa mülkiye sınıfındandı ve asker değildi. Osmanlı Fâtih devri kaanunnâmelerinin tanzîm ve tertîbinde büyük emeği geçmiş, nufûz-ı nazara da sâhip bir hukukşinastı ki, hazırladığı mevzuât Tanzimat'a kadar yürürlükte kalmıştı (1477 M./882 H.).

* * *

Bu sırada Venedikle olan harb hâlâ devam ediyor; küçük fakat zengin cumhuriyet, büyük mâlî külfetlere artık tahammül edemez hâle gelmiş bulunuyordu. Kendilerinin yaptıkları bir senelik bir mütâreke teklifi, Devlet-i Aliyye tarafından kabul edilip; bâzı sulh teşebbüslerine girişiliyordu. Fakat Adalar Denizi'ndeki donanmaları yeniden Türk sâhillerine tecâvüzlerde bulununca Venedikli elinde bulunan İnebahtı (=Lepanto) kalesi, Rumeli Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa tarafından muhâsara edilmişse de, düşman donanmasının yardımı dolayısıyle zabta muvaffak olunamamıştı. Bunun üzerine paşa makaamından azledilip yerine Dâvud Paşa tâyin edildi (1477 M./882 H.).

Akçahisar'ın Teslim Olması

Venedik taarruzlarına tam bir mukaabelede bulunmak, bu tüccar ve denizci cumhuriyeti sulha mecbur etmek arzusunda bulunan Sultan, İskender Bey'in merkezi olan Akçahisar (Kroya) kalesini 80 bin kişilik kuvvetle Mihaloğlu Ali Bey'e muhâsara ettirdiği gibi, Türk akıncılarını da Turhanoğlu Ömer Bey kumandasında İtalya içlerine kadar gönderdi. Alpler'i aşarak, İsanzo (Aksu) nehrini geçip, karşılarına çıkan bir Venedik ordusunu da mağlûp eden akıncılar, Piave sâhillerine kadar her tarafı yakıp yıkarak ve etrafa dehşet saçarak ilerlediler. Bütün İtalya'yı haşyet ve dehşet içinde bırakan bu akın hareketi, Venediği dize getirmeğe yetti. Bu sırada erzak sıkıntısı çeken Akçahisar kalesi teslim oldu (1478 M./883 H.).

Venedik'e kat'î bir darbe indirmek isteyen Fâtih, "Arnavut İskenderiyesi" de denen İşkodra muhâsarasını başlattı. Kale, Sultan'ın teslim teklifini

reddedince, İstanbul muhâsarasında kullanılanlardan daha büyük toplarla surlar dövülmeye başlandı. Şâhî denilen bu toplar İşkodra önlerinde döktürülmüş, en büyüğüne "Muhammed" ismi verilmiştir. Bunların adedinin 11 olduğu, 13 kantar ağırlığında gülle attıkları rivâyet edilir ki, Osmanlı topçuluğunun ve harb sanayiinin inkişafını gösterir. Bu muhâsarada Osmanlı harb teknisyenleri zeytinyağı, kükürt, balmumu ve daha başka yanıcı maddelerden mürekkep bir yangın bombası da denemişlerdir. Bunların geceleri kuyruklu yıldız gibi bir iz bırakarak ve ince bir ses vererek seyrettiği, temas ettiği her şeyi yaktığı, düştüğü kuyuların suyunu bile kuruttuğu, Hammer tarafından yazılmakta ve rivâyet edilmektedir. Aynı müverrih bu 11 büyük topun günde 178 gülle attığını, bunun o zamana kadar Türk kuşatmalarında ulaşılan en yüksek sayı olduğunu ve rekor teşkil ettiğini yazmaktadır. Şehre yapılan üç hücum netice vermemiş, birinde kaleye bayrak dikilmeğe muvaffak olunmuşsa da, şehir zaptedilememiş ve İşkodra saldırışlara mukavemet etmişti.

Kale önünde daha fazla oyalanmayı doğru bulmayan Sultan, muhasarayı ablukaya çevirerek, Evrenoszâde Ahmed Bey 40 bin kişiyle bu işle vazifelendirildi. Dönüşte Leş kalesi 16 gün muhasara edilerek alındı ve İskender Bey'in gömülü bulunduğu Saint-Nicolas Kilisesi derhal câmie çevrildi. Şabibek kalesi hiç mukavemet etmeden teslim oldu.

Bu sırada Emîr-i alem olan Hersek-zâde Ahmed Bey'in şefaatıyle Gedik Ahmed Paşa, askerî kabiliyeti sultanca da kabul edilmiş olduğundan, affedilerek, Selânik sancak beyliğine ve deryâ kaptanlığına tâyin edildi.

Venedik Türk akınlarının dehşetinden derin bir korku içine düştüğü, zaten tüccar olan ahâlisi de menfaatlerini geniş çapta haleldar eden, aynı zamanda 16 seneden beri hem karada hem denizde devam eden harbden bıktıkları için, sulha tâlip oldular. Türk devleti için ölmez bir zafer vesikası teşkil eden, büyüklü küçüklü, doğudaki ve batıdaki bir düzineden fazla devletin tam bir mağlubiyetini müş'ir olan muâhede, İstanbul'da imzalandı. Bu muâhede mucibince Akçahisar, İşkodra, Ağrıboz ve Bozcaada'nın Türkler'de kalması tasdik ediliyor; Venedik'e tanınan ticaret serbestîsi mukabilinde, senelik 12 bin duka haraç verme kabul ediliyor; Cumhuriyet, iki sene içinde harb tazminatı olarak, 200 bin duka ödemeyi taahhüt ediyordu. Bu suretle Venedik, hemen bütün Arnavutluğu Türkler'e bırakmış oluyordu. Artık Türk kuvveti için Kızılelma tahakkuk yoluna girmiş, İtalya yarımadasına karadan ve denizden yaklaşılmış, fütûhatın ilk sahası yapılmak için bütün imkânlar hazırlanmış bulunuyordu.

Osmanlı-Venedik İttifakı

Venedik'e gönderilen Osmanlı sefîri Lutfî Bey vasıtasıyle bu küçük, fakat denizcilikte kudretli cumhuriyetle gizli bir ittifak muâhedesi bile imzalanıyordu. Bu muâhede mucibince, Venedik taarruza uğrarsa, 100 bin kişilik bir süvari kuvveti ile yardım kararlaştırılıyor; Osmanlılar'a saldırılırsa Cumhuriyet'in 100 kadırgayı Devlet-i Aliyye'ye göndermesi temin ediliyordu. Böylece Osmanlı Devleti Avrupa işlerinde tam bir karar sahibi oluyordu. Hammer'in tâbiriyle "Venedik düşmanlarına karşı Türkler'in dostluğuyla kuvvet kazanıyor; Hıristiyanlarla körükörüne ve lâyenkat'a harbedecek kadar maharetsiz olmayan Sultan da, Osmanlı tarihçilerinin tâbiriyle, domuzlara karşı köpekleri, köpeklere karşı domuzları kullanma durumuna geliyordu."

Erdel Akıncılarının Bozulması

Bu sırada Mihaloğlu Ali ve İskender, Evrenos-zâde İsa ve Malkoçoğlu Bali Beyler idaresindeki 30-40 bin kişilik bir akıncı kolu, büyük ganîmetlerle Macaristan'dan şan ve şerefle dönerlerken, Karlsburg civarındaki Mesir Ovası'nda Erdel Voyvodası Etyen Bathori tarafından tuzağa düşürülüyor. Askerin yağma için etrafa dağılmasından istifade eden Voyvoda, Türkler'i mağlup ederek, bir kısmını esîr ediyor. Şehîd cesedleri üstünde içki sofraları kurularak esirler vahşice işkencelerle öldürülüp, kanları şaraplara karıştırılıp içiliyordu (1479 M./884 H.). Bu suretle Türkler'in zulümle ve zâlimlikle eş mânâda kullandıkları "kâfir" ve "gâvur" tâbirlerinin ne kadar doğru ve yerinde bulunduğu, küffârın aşağılanacak insan müsveddeleri olduğu, kendileri tarafından izhar ediliyordu.

Osmanlılar ise, işte bu zulüm memleketlerine, küfür diyarlarına hak dinini, adâleti ve insanlığı götürüyorlardı. Muasır İngiliz tarihçisi Bernard Lewis bu hususa işaret ederek "Serhadlerde çarpışan bütün Türk ricâlinin zulüm ülkelerine hakkı götürdüklerine inanmış adamlar" olduklarını ifade etmektedir. Bu Türk fütûhat ve hamlesinin, insanlık açısından en üstün tarafıdır.

Bu Erdel mağlûbiyeti gibi geçici muvaffakıyetsizliklerin neticesine hiç aldırmayan Türkler, bunun intikamını almakta gecikmediler. 1480 Temmuzunda Sava nehrini geçerek Karintiya içerlerine korku saldılar; İstirya'yı kapladılar; buraları boydan boya tahrîb ederek, büyük ganimetlerle ve binlerce esirle, şan ve şeref içinde döndüler.

Torul Beyliği'nin Zaptı, İlk Gürcistan, Çerkezistan Fütûhatı

Bu sırada doğuda Gümüşhane vilâyetindeki küçük Torul Beyliği alınıyor; Gürcistan'dan ufak bir yer zaptediliyor; Çerkezistan'a dahi giriliyordu. Böylece Karadeniz tam bir Türk gölü yapılmak isteniyordu. Ayrıca Gedik Ahmed Paşa marifetiyle, Limni ve Bozcaada tahkîm edilerek, Anadolu'dan getirilen muhacirler iskân ediliyor. Hammer Fâtih'in "Limni'ye tîn-i maktum denilen ve tıpta kullanılan bir nevi kilin tedkîki için hekimler gönderdiğini" yazmaktadır ki, hükümdarın fethettiği yerlerde ilmî araştırmalara dahi önem verdiğinin en belîğ misâlidir.

Gedik Ahmed Paşa bu sırada 29 parçadan mürekkep bir filo ile Venedik'e ait Aya Mavri, Kefalonya ve Zanta adalarından mürekkep dukalığı, Türkiye'ye vermekle mükellef bulunduğu haracı ödemediğinden, işgal etti. Bu suretle İtalya'yı tabiiyeti altına almak isteyen Sultan için en kıymetli bir üs de böylelikle temin edildi (1479 M./884 H.). Bu arada dâhilî ihtilaf içerisinde bulunan Hersek Dukalığı'nın da siyasî mevcudiyetine kolayca son verildi (1480 M./885 H.).

* * *

Bu arada şarktaki Dulkadır meselesinden çıkan ihtilâf devam ediyordu. Büyük fütûhatıyle ve Kostantıniyye'nin fethiyle, İslâm dünyasında Peygamber'in senâsına nail olup, azîm bir nufûz kazanan Fâtih, İslâmî bir siyâset tâkibinden de geri kalmıyordu. Müslüman dünyasını Osmanlılar'a daha fazla meylettirmek için, Hac yollarındaki su menbâlarını, bendleri, yolları ve hac te'sîslerini bütün masrafları üzerine alarak tâmir ettirmeyi, Osmanlı hacılarının çektikleri ıztırabı dile getirerek, talep etti. Bunun siyasî netîcelerinden çekinen Mısır Sultanı Kayıtbay, meseleyi bir izzet-i nefis meselesi yaparak reddetti. Zâten iki devlet arasında Dulkadır Beyliği dolayısiyle devam eden ihtilâfa bu mesele de eklenince, Türk-Mısır münâsebetleri iyice gerginleşmiş oldu (1479 M./884 H.).

İtalya Seferi ve Otranto'nun Alınması

Fakat Fâtih, batıda büyük hamleler peşindeydi. Bu sebeble güney sınırlarındaki bu gerginliği büyütmedi. Bu sırada Venedik, Napoli Krallığı'yla takışmış; onu Fâtih'le uğraştırmakla çok kazançlı çıkacağı zehabına kapılmıştı. Bu görüşe Papa da iştirak etmişti. Bu sebeble Fâtih fırsatı öldürmek istemedi. Zâten Yıldırım'dan beri Roma'yı fethetmek Osmanlı sultanlarının en büyük gâyeleriydi. Bu mevzuda Peygamber'in hadîsleri dahi vardı. Ortodoks

dünyası tarafından Roma İmparatoru kabul edilen Fâtih, burayı da ele geçirip, Roma azametini batıda da Türk ve İslâm kuvvetiyle ihyâ etmek istiyordu. İtalya'da bu fikrinin hıristiyan taraftarları da bulunuyor; onu buna teşvîk ediyorlardı. Devrinde çıktığı ve dâima ilerilere, meçhûl yüceliklere ve hedeflere, asker için esrarlı bir yüceliğe işâret eden Kızılelma tâbirinin müşahhas mânâsının Sen Piyer Kilisesi'nin kubbesine delâlet ettiği rivâyetleri vardır.

Bu sebeble Gedik Ahmed Paşa 100 gemiden mürekkep bir kuvvetle Otranto'ya asker çıkardı. Burası 14 günlük bir muhâsaradan sonra zaptedildi. Böylece Osmanlı kaynaklarında Pulya seferi denilen bu çıkarma ile Napoli Krallığı fethedilecek, İtalya yarımadası güney ve kuzeyden sıkıştırılıp Roma'nın fethi sağlanacaktı. Ayrıca İtalya'nın güneyi olan Pulya ve Kalabriya eyâletleri bir zamanlar Doğu Roma'nın, sonra da müslümanların elinde bulunmuştu. Fâtih hem müslümanlığın gazâ ve cihad alemdarlığı, hem de Bizans İmparatorluk makaâmını uhdesinde bulundurduğu için, bu yerler üzerinde iki taraflı bir hakka sâhip bulunduğunu ihsâs ettiriyordu. Venedik dahi Sultan'ın bu hakkını tasdîk ediyordu. O zaman İtalyan birliğinin ancak Yeni Roma'yı elinde bulunduran bu kudretli ve kavuklu sultan tarafından tahakkuk ettirileceğine kaani bulunan insanlarla, azametli Roma sulhünün hasretini çeken bir kısım hıristiyanlar dahi, onu büyük bir hâhişle bekliyorlardı. Osmanlı Pâdişahlarının bu Roma'yı fetih hakkındaki telâkkileri cülûs merâsimlerinden sonra bir numaralı neferi bulundukları Ocağı ziyâretleri ve cülûs şerbeti ve kahvesini içtikleri esnâda yapılan merâsim de bir an'ane olarak tekrarlanagelecektir.

Rodos Muhâsarası

Gedik Ahmed Paşa İtalya sâhillerine ayak bastığı sırada, Mesîh Paşa kumandasındaki 60 küsur kadırgadan ve 100 küsur ufak gemiden ibâret bir donanma da Rodos önlerinde arz-ı endâm ediyordu. Hammer'in tâbiriyle "Fâtih'in yüksek dehâsı, hıristiyanlığın İtalya ve Ege denizlerinde bulunan iki mühim askerî noktasının aynı zamanda fethine teveccüh etti". Rodos, dinî ve askerî bir tarîkate mensup şövalyelerin elinde bulunuyor; Türkler'e karşı girişilen bütün muhârebelerde stratejik ehemmiyeti dolayısiyle büyük rol oynuyordu. Burası din nâmına haydutluk ve korsanlık yapılan, Osmanlı ticâret yollarının emniyetini haleldar eden bir şekaavet yuvası mahiyetinde idi. Rodos bir ara Emevî Halifesi Muaviye zamanında, müslümanların eline geçmişti. Memlûkler burayı, Akdeniz ticâretinin emniyetini temin maksadıyle zaptetmek istemişler; bunun için birkaç teşebbüs yapmışlarsa da netîce alamamışlardı. Bu defaki muhâsara hareketi 70 bin kişiyle ve büyük toplarla

icrâ ediliyordu. 19 gün kuşatmadan sonra Paşa, bütün topların bir noktaya toplanmasını emretti ve atılan 3500 gülle, surlarda az zaman içinde büyük gedikler açtı. 28 Temmuz 1480 gününe tesâdüf eden cuma sabahı 40 bin kişilik kuvvet, şehrin belli başlı bütün noktalarına aynı anda taarruz etti. Türk askerlerinin "zincirden kurtulan arslanlar" gibi taarruz ettikleri rivayet edilmiştir. Şehrin yahudi mahallesi işgal edilip, bu kısımdaki surlara Türk bayrağı dikildi. Bu sırada vezîrin hasislik edip, daha evvelki emri hilâfına "yağmaya izin verilmeyeceği, Rodos hazînelerinin devlete âit bulunduğu" yolunda münâdîler vâsıtasıyle yaptırdığı ilânın, hücûmu gevşetip, muvaffakıyetsizliğe yol açtığı rivâyet edilir. Bundan sonra ise muhâsaraya devam edilmeyip dönüldü.

Bu muhâsara esnâsında Türk ordusu, askerî teknikte yeni bir silâh denemiştir. Bu, infilâkle tahrîb bombalarıdır. Muhâsaradan dönülmeye sebep ise, düşmana gelen yardım ile Türk donanmasının karaya çıkış sandallarının yanması ve mevsimin geçmesidir. Paşa İstanbul'a dönünce, vezâretten azledilip, Gelibolu sancak beyliğine tâyin edildi.

Fâtih'in Ölümü

Fâtih ertesi sene sefer tuğlarını Üsküdar'a diktirdi ve o zamana kadar misli görülmemiş derecede çok toplarla mücehhez, azametli ordusunun başında yola çıktı. Birkaç gün rahatsızlandı. Üsküdar'la, Anibal'ın mezarının bulunduğu Gebze arasındaki Hünkâr Çayırı mevkiinde, rızâsını tahsîl ve emirlerini ifâ için 30 seneden beri en büyük bir gayret-i diniye ile çalıştığı Allah'ına kavuştu. Rahatsızlığının umûmiyetle hânedanda rastlanan nikris illeti olduğu rivâyeti vardır. Âşık Paşa-zâde "Vefatına sebeb ayağında zahmet vardı. Tabibler ilâcından âciz oldular. Âhır ittifak edip ayağından kan aldılar. Zahmet ziyâde oldu. Şarâb-ı fâriğ verdiler, Allah rahmetine kavuşdu." demektedir. Sonraları bu zâtın yazdığı bu ifâde ve sonraki cümlelerinden, onun tabibler tarafından zehirlendiği iddia edilmiştir. "Şarab-ı fâriğ" tâbirinden dahi bu mânâ çıkarılmıştır. Hâlbuki bunun acıyı dindirici ve uyuşturucu bir şurup olduğu kat'î ve muhakkaktır. Hekimler tarafından zehirlendiği hakkındaki telakkilere itibar edilemez. Çünkü hazırlanan bu şurup böyle bir ihtimal dâima nazar-ı dikkate alındığı için, önce onlara içirilirdi. Diğer taraftan aynı müellifin;

"Tabibler şerbeti kim verdi Han'a
O Han içdi şarabı kana kana
Ciğerin doğradı şerbet o Han'ın
Boyadılar cigeri cânı kana"

mısralarını, Fâtih'in zehirlendiğine en büyük delîl olarak göstermişlerdir. Âşık Paşa-zâde'nin bundan maksadı, kendisince ve ahâlisince hiç sevilmeyen vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'ya düşmanlığından neş'et etmekte, sadrâzamın hekimlerle birleşerek bu işi yaptığı, tahta Cem'i çıkarmak niyetinde bulunduğu havası uyandırılmaktadır. Bu sebeple, zehirlenme rivâyetini kabul edenlerce en kuvvetli delîl olarak ileri sürülen Âşık Paşa-zâde'nin birbirini tutmayan beyanlarına istinad etmek de tamamen imkânsızdır.

Hekim Yâkub'un Venediğe satılmış bir adam olduğu Babinger tarafından ileri sürülmüş, ihânete hazır bulunabileceği netîcesine varılmıştır. *Şakayık*'ta da hekim Yâkub'un (Lârî) tedâvide kusur gösterdiği söylenmiştir. Fakat Yâkub sonradan makamını muhâfaza etmiş ve Bâyezîd'in husûsî hekimi bulunmuştur. Bu da hakkındaki ithamı pek doğrular mâhiyette değildir. Esasen Osmanlı casusluk şebekesi tarafından kendisinin Venedik adamı olduğunun anlaşılmamasına imkân da yoktur. Yâkub siyasî işlerde kullanılan ve Venedik adamı görülen bir kimse olarak görülebilir. Bunun için Fâtih'in, Osmanoğulları'nda ırsî bir hastalık olarak görülen "illet-i nikris"ten, eceliyle vefat ettiğini kabul etmek zarûrîdir.

Fâtih çok genç yaşında tahta çıkmış; daha çocukluğunda en büyük mes'uliyetleri sırtında taşımış, 30 sene kesintisiz seferler ve gazâlarla meşgûl olmuş; bu sebeple yorulmuştu. Hemen hemen pederi kadar yaşamış, aşağı yukarı onun kadar tahtta kalmış ve aynı hastalıktan vefat edip, bekaa âlemine rıhlet etmiştir. Onun 17 devlet, 200 küsur şehir ve kale fethettiğini söylersek, yaptığı işin azametini ve ilâhî rızâyı tahsîl için gösterdiği gayretin büyüklüğünü belki anlatmak mümkün olabilir. Vefatı dahi yine i'lâ-yı Kelimetu'llah için çıktığı bir sefer-i hümâyûn esnâsında vukû bulmuştur. Bu seferinin nereye müteveccih olduğu bilinmemektedir. Dursun Bey "Cihet-i seferin taraf-ı Anadolu olduğu ma'lûm oldu amma Arab mı, Acem mi ma'lûm olmadı." demektedir. Fâtih seferlerinin esas hedefini gizlemekle meşhûrdur. Bâzıları bu son hareketinin Rodos'a müteveccih olacağını söylemektedirler ki, her halde en kuvvetli ihtimâl olarak mütalâa edilmelidir..

Fâtih, Türk târihinin her halde gelmiş geçmiş en renkli ve en büyük şahsiyetidir. Ana dilinden başka başlıca şark ve garb dillerini bildiği, geniş bir kültür hamûlesiyle yüklü bulunduğu, riyâziye, topçuluk ve askerlikte keşif yapacak kadar kudret sâhibi olduğu, filozof olduğu muasır doğu ve batı müellifleri tarafından rivâyet edilmiştir. Nitekim Kritovolus kendisinin Arap ve Fars edebiyatını gâyet iyi bildiği gibi, Yunan hükemâsını da tetkîk ettiğini söylemekte ve "Sultan en keskin zekâlı filozoflardan biridir" demektedir. Dukas onun dâima uyanık olan fikrine gelen binlerce meseleyi hal için büyük bir gayretle çalıştığını, işlerini haritalar üzerinde kararlaştırıp, tatbîk etti-

ğini yazmaktadır. Gibb "Tahta çıkar çıkmaz kendisi ve milleti hakkındaki tebşirât-ı Peygamberî'yi tahakkuk ve Fâtih ünvanını kazanmak için harekete geçtiğini" kaydetmektedir. Gustaw Schlumberger, Onun vücut verdiği "İstanbul'un zaptının cihan târihinin en büyük vak'alarından biri olduğunu" kaydetmekte, "bunun Avrupa'nın mukadderâtı üzerinde Türklere asırlarca devam eden bir fâikiyet kazandırdığını" söylemekte ve "bu meş'um (!) hâdisenin Sultan'ın dehâsına ve askerlerinin şecâatine açık bir delîl" olduğunu yazmaktadır. Babinger ise "Fâtih, günümüze kadar gelen imparatorların en büyüğü olup, cihan târihinde başka herhangi bir şahsın kendisi ile mukaayese edilmesi müşkildir." demekte, onun şahsiyetinin cihan târihini derinden tesiri altında bulundurduğunu söylemektedir. Yine Babinger Zorzo Delfin'den naklen onun "Pek az gülen, mütemâdiyen çalışan, cömert; tasavvurlarında inatçı, atılgan ve cür'etli" olduğunu, "İskender gibi şan ve şerefe doymak bilmediğini", "meşakkate ve mezâhime mütehammil olup, kat'î konuştuğunu", "son derece harîs olup, zevk ve sefâhatle başı hoş olmadığını", "her gün okumayı âdet edindiğini" yazmaktadır. Yine aynı müellif onun bütün Avrupa târihlerini okuduğunu, bu kıt'anın siyasî ve coğrafî vaziyetini çok iyi bildiğini kaydetmektedir. Solak-zâde onu "Vasatü'l-kaame, hoş kıyafet, müdevver gerden, mülehham beden, küşâde alınlı, doğan burunlu" olarak tavsif etmekte 'Zerkâşi külâh-ı mevlevî üzre destar' şeklinde sarınırlardı" demektedir. Fâtih âlimlere pek hürmet ettiğinden, onlara benzemek niyetiyle mücevveze şeklinde dülbend bağlardı. Nişancı Mehmed Paşa onun, o günkü hükümdarların efendisi olduğunu bildirmekte, "Bundan daha mükemmel bir saltanat sahibinin üzerine güneş ne doğmuş ne de batmıştır." diye, Fâtih'in gelmiş geçmiş devlet reislerinin en âlîsi olduğunu anlatmaktadır.

Fâtih ulemâyı ve şâirleri, tasavvuf erbâbını ve sanatkârları dâima himâye etmiş; onlara tahsîsatlar vermiş; ilmî inkişâf için müesseseler kurdurmuş, bunlar için büyük meblâğlar vermiştir. Kendisi aynı zamanda şâirdi ve şiirdeki mahlası "Avnî" idi. Onun devleti idârede tâkip edilen mevzûatı toplatarak vücuda getirttiği müdevvenât, Tanzîmat diye adlandırılan devre kadar yürürlükte kalmış; asırlarca devletin tâkip ettiği örfî düstûru'l-amel bulunmuştur. Enderûn teşkîlâtını güçlendirmiş, yâni ihtiyaçlara göre ıslah etmiştir.

Hâricî siyasetteki taktikleri ise her takdîrin üstündedir. Kurduğu kuvvetli istihbarat teşkîlâtı vasıtasıyle Avrupa siyâsetini avucunun içi gibi bilir, tedbîrlerini ânında ve zamanında alırdı. Propagandaya ehemmiyet verir, bunun için doğuda ve batıdaki âlim ve sanatkârları himâye eder; halkın akîdelerine ve inanışlarına en derin bir hürmetle riâyet ederdi. İslâmiyete son derece derin bir merbûtiyetle bağlı bulunup, Peygamber'in tebşirâtına maz-

har olduğundan dolayı kendini bahtiyâr hissederdi. Hesap gününü ve ukbâyı hatırından çıkarmadığı için, mes'ûliyetini, üzerine aldığı gazâ vazîfesinin ağırlığını müdrik olup, bunun için hayatı ve sıhhatini dahi istihkâr edercesine gayret gösterirdi.

Gâyet münzevî ve sâkin bir hayat sürer; kimseyle birlikte yemek yemezdi. Bu büyük hayâ ve vakaarının netîcesidir. Kitap mütalâasından ve tefekkürden zevk alır; mu'tekif gibi ömür sürerdi. Memleketinin imârında azîm meblâğlar sarfetmiş; su yolları, hayır müesseseleri, câmiler, hanlar, hamamlar, köprüler, silâh ve top döküm ve imâlâthâneleri kurdurmuştur. Fâtih külliyesi, o devirdeki cihanın en büyük ilim müesseselerinden biriydi. Memleketinin iktisadî terakkîsi için o zamanki ticâret yollarını ele geçirmek, deniz ve kara emniyetini sağlamak için büyük faaliyet göstermiş; bunu en metîn bir şekilde ecdadından mirâs kalan an'anelere ve İslâmî prensiplere yaslayarak sağlamıştı. Onun kazâ mekanizmasının icrâsına memur ettiği kadılar, aynı zamanda beledî faaliyetleri de uhdelerinde bulundurarak, ahâlinin idâresinde en derin bir adâletle hareket etmişlerdir. Bu suretle İslâm hukukunun inkişâfı, devrinde geniş bir terakkiye mazhar olmuştur. Onun devrinde, Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Molla Fahreddin Acemî, Hızırbey Çelebi gibi âlimler ve fakîhler hukûkî eserler vermiş, İslâm hukukunun gelişmesine hizmet etmişlerdir. Kazaskerlik makamı onun devrinde ikiye çıkarılmıştır.

İlk Boğazlar rejimi de onun eseridir. Şark ve Garp devlet telâkkilerinde fiilen vücûda getirdiği sentez, her türlü takdîrin üzerinde olup; onun cihanşümûl gâyesini izâh eder. Onun devrinde İstanbul, Asya ve Avrupa mukadderâtına şekil veren en büyük merkez hüviyetini kazandı.

Fâtih, denizlerle çevrili olan ülkesinin müdâfaası ve gelişmesi için donanmanın ve üstün deniz gücüne mâlik olmanın lüzûmuna inanarak, dünyanın en büyük gemilerini Türk tersânelerinde inşaya başladı. Merkezî devleti kuvvetlendirmedeki başarısı ve insanları idarede tedvîn ettirdiği mevzuat ve fiilî davranışları, kendisini modern devirlerin mübeşşiri olarak tanıttı. Devrindeki külliyesinde dînî ilimlerle birlikte riyâzî, tabiî, tıbbî ve edebî ilimler de okutuluyordu. "Sahn-ı Semân (= Sekiz Avlu)" adıyla anılan medresesinin "Dârü'ş-Şifa" denilen tıb kısmında 70 hasta koğuşu yapılmış, hekimler günde iki defa hastaları muâyene ile mükellef tutulmuş, din ve mezhep farkına bakılmadan ilim ve ihtisasa ehemmiyet verilmişti. Böylece Fâtih Dârü'ş-Şifâsı, Râzî'den beri gelen klinik usûlünü benimsemekle, modern tıbbın doğuşuna yardım etmiştir. Devrinde yetişmiş olan ve Amasya Dârü'ş-Şifâsı hekimbaşı Sabuncu-zâde Şerefeddin yazdığı eserinde "tecrübenin delîl-i sıdk olduğunu" söyleyerek, Bacon'a tekaddüm etmiştir. Altunî-zâde nâmındaki diğer bir hekim idrar tutulmasını sonda kullanarak tedâvî etmiştir. Meşhûr riyâziyeci Ali

Kuşçu, onun zamanında İstanbul'a gelerek, müsbet ilimler fakültesi mâhiyetinde bulunan Ayasofya Medresesi'ne müderris tâyin edilmiştir. Bu zâtla, İstanbul'a gelişte karşılanışında Üsküdar'da bulunan Hoca-zâde Muslihiddin Mustafa'nın İstanbul'a geçerken med ve cezir hâdisesi hakkında bir münâkaşaya tutuştukları nakledilmektedir. Fâtih bütün meşhur âlimleri İstanbul'a getirtmek ister ve bunları himâye ederdi.

Fâtih İstanbul'u Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için, bir taraftan Anadolu'dan ahâli getirip yerleştirdiği gibi, Eyüp Türbesi ve sahâbe kabirlerini araştırıp ihyâ etmiştir. Fâtih, yaptırdığı câmiin önüne türbesini de bina ettirmiştir. Bu sûretle ondan itibaren gelen bütün Osmanlı sultanları, artık İstanbul'a gömülmüşlerdir. Fâtih, kendisinden sonra gelecek bütün Osmanoğulları gibi târih tetebbuuyla meşgûl olan, ondan hâl ve istikbâl için netîceler çıkaran bir adamdı. Kendisinin edebî, şiirî, ilmî, askerî vechelerine işâret eden Hammer, bunların onun "büyük dehâsını" gösterdiğini söylemektedir. Devrinde tanzîm ettirdiği kaanunnâmeler üç kısma ayrılıp, biri büyük devlet memurlarının dereceleri ve vazîfelerinden, diğeri "de'b-i dirîn-i Osmaniye" denilen an'ane ve protokolden, üçüncüsü de ukubattan ve hükûmet hizmetlerine ayrılmış vâridâttan bahseder. Bunlarda devletin vüzerâ, kazaskerler, defterdârlar, nişancılardan mürekkep dört rüknünün ve divânın vazîfe ve selâhiyetleri sayılmıştır. Bîrûn ve Enderûn Ağaları ile kapıkulu ve timarlı askerinin, ulemâ ve meşâyihin tâbi olduğu esasları devletin tâkip ettiği büyük inkişâfa göre ayarlamış, dâima ilerleyici ve büyüyücü bir karaktere sâhip olan Devlet-i Aliyye'nin ihtiyaçlarına uygun hâle getirmişti. Bundaki isâbeti ve nüfûz-ı nazarının büyüklüğü, bu esasları asırlar boyu tatbîk imkânına kavuşturmuştur. Bu, kendisi kadar, Türk devlet teşkilâtçılığının ve İslâm hukukunun zamanları ve mekânları kuşatıcı büyük ve insanî fıkıh prensiplerinin de en büyük başarısı sayılmalıdır. O kadar ki, asırlarca çeşitli ırk ve kavimdeki, türlü mezhep ve inançtaki insan kütleleri bu prensiplerin adâlet ve huzur veren hükümleriyle idare edilmişler ve bundan memnûn olmuşlardır. Bu memnuniyet o kadar büyüktür ki, Osmanlı idâresini, terkettiği bütün yerlerde aranan, bugün dahi hasret çekilen bir nizâm hâline getirmektedir. İşte Fâtih'in büyük tarafı da burasıdır. O bunun için muhârebe etmiş, bunun için yaralanmış, bunun için yaşamış, bunun için saltanat sürmüştür. Onun saltanatı, adâletin, doğruluğun, hakkın ve ilmin saltanatıydı. Cenâzesi yaptırdığı câmiin önündeki türbesine defnedilmiş, İslâm'ın ve Türk'ün büyük kahramanı olarak dâima ziyâret edilegelmiştir.

SULTAN BÂYEZÎD-İ SÂNİ HAN GÂZİ

(Bâyezîd-i Velî)

(1481-1512 M./886)-918 H.)

Vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa'nın Şehâdeti

Fâtih'in Hünkâr Çayırı mevkiinde ağır şekilde rahatsızlanması ve vefatı üzerine, gâyet usûlperest bir zât olan Sadrâzam Karamanî Mehmed Paşa, tahtın meşrû vârisi olan Bâyezîd Sultan'a, saray kapıcılarından Keklik Mustafa'yı göndererek, kendisini tahta dâvet etti. Bir taraftan da, şehzâde mücâdelelerine mâni olmak gâyesiyle, vefâtı gizleyerek; büyük hükümdarın naaşını kapalı bir arabaya koyup, "Sultan'ın rahatsız bulunduğunu, vücûdlarına ârız olan inhirâfı savmak için istihmama lüzum hâsıl olduğunu, bir kaç gün sarayda ârâmdan sonra geleceklerini" askere teblîğ etti. Cenâzeyi de İstanbul'a nakletti. Devlet erkânı ve ümerâ, aralarındaki çekişmelerden ötürü tedbirsizlikte bulunarak, ordugâhı hep berâber terkettiler. Bu, askerdeki şüpheleri artırdığı gibi, Paşa'nın Üsküdar cânibindeki gemi ve kayıkları İstanbul cihetine alması, İstanbul cihetindeki Acemi oğlanları da bir köprünün tâmiri bahânesiyle şehir dışına nakletmesi, meseleyi tamâmen âşikâr hâle getirdi.

Bu arada rivâyete göre, sadârete göz diken vezîr-i âzâmın mülkî sınıftan ve kendisinden daha kaabiliyetli olmasını çekemiyen İshak Paşa ile taraftarları, onun saltanatın meşrû vârisini bırakıp Cem Sultan'ı tahta iclâs edeceği-

ni, bunun için ona da dâvetiye gönderdiğini, Gelibolu tarafını açık bırakıp, bu tarafı kapadığını, kendisi sadrâzam olursa askerin yevmiyesini artıracağını propagandaya başladılar.

Karamanî Mehmed Paşa gibi, Tanzîmat'a kadar mer'î kalmış, Osmanlı müdevvenâtını tanzîm ve tensîk etmiş; hukukşinâs ve usûlperest bir vezîrin, ekber evlâdı bırakıp, Cem Sultan'ı tahta iclas etmeyi düşünmesi abes olduğu gibi, iki şehzâdeye birden dâvetiye göndermesi de imkânsızdır. Esâsen Şehzâde Bâyezîd'in Fâtih'in vefâtından 8 gün sonra İstanbul'a doğru yola çıktığı târihlerimizde yazılıdır. Bu ise Fâtih'in çok ağırlaştığı ve vefâtına tekaddüm eden günlerde habercinin gönderildiğini gösterir ki, sadrâzama yapılan isnadların tamamen bir iftiradan ibaret olduğuna ve asılsızlığına delîldir. İshak Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın böyle bir ithamda bulunması, yeni pâdişaha hulülden başka bir maksat taşıyamaz. Bununla berâber Vezîr-i âzamın ve ümerânın tedbirsizliği de nazardan uzak tutulmamalıdır. Bunun netîcesidir ki, asker ayaklanmış, pâyitahta akın etmiş; Karamanî Mehmed Paşa şehîd edilip, konağı yağmalanmış, bâzı zengin Yahudîlerin de hâneleri talan edilmiştir.

Bu mücâdeleyi dönme ümerâ ile Türk ricâl arasındaki çekişmenin bir netîcesi kabul eden görüşler de vardır. Hattâ çok daha ileri gidip "devşirme ve mühtediler partisi", "Türk aristokrat partisi" diye iki hizip çekişmesi şeklinde mütalâa edenler de bulunmaktadır. Bu telâkkileri, o günkü içtimâî şartlarla bu tarzda kabul etmek, her halde imkânsızdır ve uygun değildir. Fakat mülkî ve askerî erkân arasında, seyfiye ve ilmiye beyninde, tıpkı müteşerriler ve mutasavvıflar arasında olduğu gibi, görüş farklılığından doğan ihtilâflar düşünülebilir. Vezîrler arasındaki ihtilâflar ve tarafdarlıklar da hizmette, görüş ve kanaat ayrılıklarında, hattâ mâkul olmak şartıyle menfaat ve şöhrette, gâyet tabiidir ve lüzumludur. Çünkü hamle ve tekâmül için bunlar şarttır. Osmanlı vüzerâsı, şehzâdegânı, ümerâsı ve ulemâsı arasında da görülen, bâzı nâhoş tezâhürler hâriç, sâdece budur.

Esâsen Karamanî Mehmed Paşa yeni bâzı vergiler ihdâsı, bâzı evkafı mensûh addederek, bunlardan istifâde edenleri mutazarrır etmesi sebebleriyle halk ve asker arasında sevilmiyordu. Âşık Paşa-zâde onun hakkında aynen şöyle demektedir: "Kim ol nesli bühtandır. Allah'ın kullarının malına ve kanına ve ırzına tama' etmiş idi ve her kanda ki mühmel ve nâ-meşrû işler var ise ânın ihdâsıdır ve pâdişahın vilâyetinde şer'-i Muhammedî ile olmuş evkaf ve emlâk var ise cemi'sini bozdu. Hâsılların pâdişahın hazînesine götürdü. Dedi kim: 'Bu mülk ve vakıflar mensuhtur' dedi. Fakîr sordum ki: 'Bu mülkler ve vakıflar kim vardır, Hazret-i Muhammed sallallâhi aleyhi ve sellemin şer'i üzerine olmuştur. Âyât-ı Rabbânî ve nass-ı kaatı ile olmuştur. Şimdi ne-

den nesh olundu? Hazret-i Muhammed hâtemü'l-enbiyâdır. Bir peygamber dahı gelmedi ki şer'ini mensûh ede. Ya sen mensûh neden dersin?' dedim. Fakîre dedi kim: 'Senin de nen aldılar kim, bize bunun gibi sual edersin? Bu sualden vaz gel.' dedi. Osman Gâzi'nin zamanında verilmiş yerler var idi reâyanın elinde, tasarruf edegelmiş idi. Ebe-an-ced su erlerine hizmet edegelmişler idi. Bu nişâncı ol kaanunu bozdu, tekrar bunlardan tapu aldı. Ziyâde meblâğ virene verdi. Nice fakîrlerin yercügezi elinden gitti. Âhır İstanbul'da, hâtunu Alâiye Beyi'nin kızı akçesiyle bir cuma mescidi yaptı ve öldüğü vakit başsız defnettiler."

Görülüyor ki, Âşık Paşa-zâde ona çok kızmakta, ahâliyi ve fukarâyı dilgîr ettiğini, hattâ meşrû olmayan işler yaptığını söylemektedir. Fakat son derece nâmuslu olduğunu ve para yemediğini de karısının akçesiyle mescid yaptırdığını zikrederek belirtmektedir.

Kemalpaşa-zâde de onu şöyle tavsîf etmektedir: "Tezvîrde bî-nazîrdi şehriyâr-ı cihânın inan-ı ihtiyârı ânın elinde olmağın âyine-i saltanata ve kavânîn-i emârete uymaz çok bid'at vaz'etmişdi; tahsîl-i mal maslahatı için zuâfa-yı reâyaya ve nühefâ-yı berâyaya teklîf-i mâlâyutek edip, sagîri ve kebîri, zelîli ve celîli gâyette incitmiştir. Yeniçeriler esnâ-yı fetretde ellerine fırsat girip, ol vezîrin başın cesedinden tafsîl ettiler." Bunlardan açıkça anlaşıldığına göre, Vezîr-i âzam Karamanî Mehmed Paşa, hazîneyi fazlalaştırmak için aldığı tedbîrler dolayısiyle çok nefret kazanmış ve bu sebeple felâkete uğramıştır. Onun hakkındaki Cem'i tahta oturtmak istediği yolundaki iftiralar buna bağlanabileceği gibi, Âşık Paşa-zâde'deki Fâtih'in tabîbler tarafından zehirlenmesi şeklinde yorumlanan rivâyet de tamamen buna raptedilebilir. Bu sebeple Karamanî Mehmed Paşa'nın öldürülmesi hâdisesini "Türk aristokrat partisi- Devşirme partisi" mücâdelesine raptetmek imkânsız görünmektedir.

Büyük Şehzâde II. Bâyezîd'in Tahta Cülûsu

Bu asker ayaklanması, Fâtih'in sefere çıkarken hükûmet işlerini tedvîr için Silifke'den getirttiği, İshak Paşa tarafından alınan tedbîrlerle yatıştırıldı. Divân tarafından devlet umûru kendisine tevdî edilen Paşa, bu tehlikeli ânda, Bâyezîd'in oğlu Korkud'u saltanat nâibi ilân etti. Korkud, pederi gelinceye kadar 17 gün nâiblikte bulundu. Bu sırada haberi alan Bâyezîd Han, 4 bin süvâri ile yola çıkıp, Üsküdar'a ulaştı. Yeni Pâdişah'ı büyük bir tezâhüratla karşılayan vüzerâ ve asker, İshak Paşa'nın vezîr-i âzam olmasını, onun rakîbi olup, terakkîlerinin artırılmasına muhâlefet ettiği söylenen Hamzabeyoğlu

Kara Mustafa Paşa'nın azil ve nefyedilmesini talep ettiler. Yeni Pâdişah, ilk hamlede mesele çıkarmamak için, bu talepleri kabul etti. Ve İstanbul'a ayak bastı. Üzerinde siyah bir kavuk ve aynı renkte bir elbise bulunuyordu. Topkapı Sarayı'na girerken, kapı önünde saf tutup, kendisini merâsimle karşılayan yeniçeriler, zâbitleri vâsıtasıyle bir arzuhal takdîm ederek, Karamanî Mehmed Paşa'nın öldürülmesi sebebiyle vâki olan kusurlarının affını ve cülûs bahşişi verilmesinin kabûl edilmesini ricâ ettiler. Talepleri yeni sultan tarafından kabul edildi.

Ertesi gün pederinin cenâze merâsimi icrâ edilmiş; tâbutun altına önce bizzât Sultan Bâyezîd ve vüzerâ girmişlerdir. Cenâze namazı Şeyh Vefâ nâmıyle meşhur büyük âlim Konyalı Muslihiddin Mustafa tarafından kıldırılmıştır. İstanbul'un Vefâ semti hâlâ bu zâtın ismini taşımaktadır. Cenâze defnedildikten sonra bîat merâsimi yapılarak, Bâyezîd Osmanlı tahtına câlis oldu. İshak Paşa'ya sadâret tevcîh edildi. Askerin taleplerinin tamâmen kabulü mahzurlu görülerek, Mustafa Paşa hakkındaki karardan dönülüp, ikinci vezârete tâyin edildi.

II. Bâyezîd'in Zaferi

Bu sırada Konya'da pederinin vefatını haber almış bulunan Şehzâde Cem, acele bir miktar asker toplayarak, Bursa üzerine yürümüştü. Sultan Bâyezîd de eski Lalası Ayas Paşa kumandasında 2000 yeniçeriyi, Mudanya yolu üzerine göndermiş; kendisi de ordusunu toplamak üzere Üsküdar'a geçmişti. İki kuvvet de Bursa önüne geldiler ve şehre girmek için ahâli ile müzâkerelere giriştiler. Fakat Bursalılar iki tarafın da tekliflerini kabul etmediler. Bursa önünde karşılaşan iki ordu, harb nizâmı aldılar. Bir tarafta bir Osmanoğlu, diğer tarafta da bir vezîr bulunuyordu. Ayas Paşa kumandasındaki kuvvetler, âdeta muhârebe etmeyip çekildiler. Paşa da dâhil, bir çokları esîr oldular. Bursa şehri kapılarını açıp Şehzâde Cem'e tebâiyet etti.

Şehzâde Cem, Bursa'da nâmına sikke darbettirip, hutbede adını okuttur-mak sûretiyle, sultanlığını ilân etti. 20 gün kadar Bursa'da oturan Şehzâde Sultan Bâyezîd'in ordusuyla üzerine yürüdüğünü haber alınca, büyük halaları Selçuk Hâtunu, yanına Molla Ayas ve Ahmed Çelebi'yi de katarak, ona gönderdi. Rivâyete göre, Anadolu cihetinin kendisine bırakılmasını, yâni devletin taksîm edilmesini ileri süren son derece zararlı bir teklifte bulundu. Bir Osmanlı şehzâdesine yakışmayan bu teklif Bâyezîd Han'a bildirilip, büyük halası tarafından kardeşine karşı müşfik davranması ricâ edildiği zaman, onun "Lâ erhamı beyne'l-mülûk = Melikler arasında merhamet câri olamaz." deyip, "Arûs-ı saltanatın taksîm kabul etmeyeceğini" söylediği meşhûrdur.

Bu, Osmanlılar'daki "Tek ülke, tek sultan" esasının ne kadar kökleştiğinin yeni bir delîlidir.

Bâyezîd bu cevaptan sonra, Bursa üzerine yürüdü. Cem'in lalası Yâkub Bey'e bir mektup yazarak, Şehzâde'nin Karaman'a kaçmasını önlemesini, kendisine iltihak etmesini, bu takdirde Anadolu Beylerbeyliği'ni uhdesine tevcîh edeceğini, boşuna müslüman kanı dökülmemesini bildirdi. İznik önünde bulunan Cem ordusunun öncüleri, bozguna uğrayıp kaçıştılar. Yenişehir Ovası'nda iki ordu karşılaştılar. Lalası Yâkub Bey, kuvvetleriyle Bâyezîd'e iltihak edince, Cem'in ordusu tamamen dağıldı ve kendisi de sür'atle Konya'ya doğru kaçtı.

Bir haftada Konya'ya ulaşan Cem, orada anasını, haremi ve çocuklarını alarak Suriye ve Mısır'a doğru yola çıktı. Ramazanoğlu Türkmen beyi, kendisine büyük hürmet gösterdiği gibi, Memlûklar'ın Haleb ve Şam nâibü's-saltanaları da, hizmette kusur etmediler. Cem, Kudüs ve Halîlü'r-Rahman'daki mukaddes yerleri ziyâret ederek, Gazze yoluyla Kaahire'ye vardı. Burada Kostantiniyye Fâtihi'nin oğlu olarak, ahâli tarafından büyük tezâhürâtla karşılandı. Kaahire sokakları baştanbaşa donanmıştı. Sultan Kayıtbay dahi, kendisini sarayında karşılayıp kucakladı ve "Sen oğlumsun! Gamkîn olma!" diyerek onu teselli etti. Divitdâr Sarayı, emrine ve istirahatine verildi.

Cem bu sırada istirahat günlerinden istifâde ederek, hac farîzasını îfa etti. Osmanlı hânedanından bilfiil hacca giden tek şehzâde olduğu rivâyeti vardır. Bilfiil dedik, çünkü hânedanın ve sultanların hemen bir çoğu "hacc-ı bedel" yoluyla hacıdırlar. Hac esnâsında, Hasan ibni Mahmud Bayatî nâmında bir Türk âlimiyle tanışmış; ona Osmanlı nesebini, Oğuz Han'a kadar çıkartan eseri yazmasını emretmiştir. Bir haftada yazılan bu eser, onun nâmını taşımaktadır ve ismi *Câm-ı Cem-âyîn*'dir. Bu onun, Türk ve Oğuz an'anesine ne derece bağlı olduğunun ve millî târihe kıymet verdiğinin delîlidir. Oğlunun ismini Oğuz Han koyuşu dahi her halde bu sebebledir.

* * *

Bu sırada Cem'i elinden kaçıran Sultan Bâyezîd, Konya'ya kadar gelip, oğlu Abdullah'ı Karaman Vâliliğine tâyin etti ve Yenişehir Ovasında, İtalya'dan dönüp kendisine iltihak eden Gedik Ahmed Paşa'yı, kaçan şehzâdeyi tâkibe yolladı. Kendisi de Bursa yoluyla İstanbul'a döndü. Bursa'dan geçilirken, Cem tarafına dönen bu şehrin yağmalanmasına asker tahrîk edildiyse de, Pâdişah izin vermedi ve akçe verilerek işin önü alındı. İstanbul'da Gedik Ahmed'in Cem tarafdarı olduğu şâyiaları çıkarılıp Pâdişah'ın şüphesi tahrîk edildi. Zâten sert, inatçı ve mağrur bir kumandan olan, şehzâdeliği sırasında da Bâyezîd'i tenkîd edip iğbirârını celbetmiş bulunan Gedik Ahmed Paşa, bu

rivâyet üzerine İstanbul'a çağrılıp, sarayda kapıcılar odasında hapsedildi. Fakat, Karaman hânedanının son mîrasçısı olan Kaasım Bey'in Konya'yı kuşatması haber alındığından, buraları gâyet iyi bilen Gedik Ahmed'in bu işe memûriyeti, Hersek-zâde Ahmed Paşa tarafından Pâdişah'a arzedildi ve affı temin edildi. Gedik Ahmed Paşa, iki bin yeniçeri ve dört bin azep ve kapı halkını alıp, Konya üzerine teveccüh etti. Kaasım Bey bundan ürkerek Silifke'ye kadar kaçtı.

* * *

Bu sırada Gedik Ahmed Paşa tarafından, Fâtih'in emriyle yapılmış olan Pulya seferinde alınmış bulunan Otranto şehri, Hayreddin Paşa emrindeki 8000 askerle muhâfaza ediliyordu. Anadolu'da cereyan eden vak'alardan dolayı buraya imdat gönderilmesi imkânı görülmüyordu. Bu sebeble kumandan, muhafızların bütün silâh ve mühimmâtları ile çekilmesi karşılığında kaleyi teslim edeceğini bildirdiğinden, teklîf kabul edilerek, şehir tahliye edildi. Böylece bir sene bir ay süren Otranto hâkimiyetimiz, tamâmen son bulmuş oldu. Buradaki askerî tahkimâtımız İtalyanlar'a kalecilik ve istihkâm usûlleri bakımından nümûnelik yapmıştır (1481 M./886 H.) .

Bir müddet sonra Venedik'le sulh muâhedesi yenilenerek, ticâretleri himâye altına alındı (1482 M./886) H.). Bu arada Bâyezîd'in sevdiği ikinci vezîr Mustafa Paşa, vezîrler arasında çıkan ihtilâflardan dolayı töhmete dûçar kalarak siyâset edildi.

Cem Sultan'ın Anadolu'ya Dâvet Edilmesi

İstanbul'da bu vak'alar cereyan ederken, Kaahire'de bulunan Cem Sultan, Anadolu'daki bâzı ümerâdan ve Engürü muhâfızı Trabzonlu Mehmed Bey, Karamanoğlu Kaasım Bey'den dâvetnâmeler aldı. Bunda kendisi Anadolu'ya dâvet ediliyor, vaziyetin müsâid olduğu bildiriliyordu. Tâlihini bir defa daha denemek isteyen Şehzâde, Kölemen hükümdarlarından da bir miktar yardım ve kuvvet alarak, Adana'da kendisini bekleyen Karamanoğlu Kaasım Bey kuvvetleriyle birleşerek Osmanlı hududuna girdiler ve Konya'ya yöneldiler. Cem, Anadolu'da bulunan Gedik Ahmed Paşa'ya adamlar gönderip anlaşmaya teşebbüs etti. Bu hareket, Bâyezîd'in paşa hakkındaki şüphelerini de alabildiğine tahrîk etti. Bununla beraber, bundan bir netîce hâsıl olmadı. Cem'in Konya muhâsarası muvaffakıyetsizliğe uğradı ve kaldırılarak Ankara'ya gelindi. Ankara kalesi muhâsara edildiği sırada, Sultan Bâyezîd'in emrindeki ordunun, yaklaşmakta olduğu haber alındı. Cem'in askerine korku geldiği ve yüz çevirme alâmetleri gösterdiği için, Şehzâde Ereğli'ye ve Taşe-

li'ne doğru çekildi. Sultan Ereğli'ye gelince, Cem'in Kaasım Bey'le birlikte Taşeli'ne çekildiği haberini aldı. Bunun üzerine Bâyezîd, Sekbanbaşı'yı Cem'e göndererek "Kişver-i Rûm bir serpûşide arûs-ı nâmusdur ki, iki dâmâd hutbesine tab getürmez ve müşâreket kahrın götürmez." diyerek, devletin taksiminin mümkün olmadığını, müslüman kanı dökmenin vebâli mucip bulunduğunu, hukuken ve örfen kendisinin saltanatın meşrû vârisi olduğunu, bu sebeple mücâdeleden vazgeçmesini, Kudüs şehrine çekilip orada yıllık tahsisatı ile (1 milyon akçe) geçinmesini, bunu kendisine tekeffül ettiğini, taht ve tâcdan feragatini yeminle te'yîd ve ilân etmesini bildirdi.

Fakat "Kadîmî resmdir, şehzâdeler dâvâ-yı taht eyler." diyen Cem Sultan, bu makûl teklifi reddetti. Çünkü onlar için kader, ya saltanata geçmek, yahud ölmekti. Cem Sultan bunu bir şiirle birâderine yazmış:

"Sen bister-i gülde yatasun şevk ile handân;
Ben kül döşenem külhan-ı mihnette sebeb ne?"

demiş; Bâyezîd de ona manzûm olarak:

"Çün rûz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet;
Takdîre rızâ vermeyesün böyle sebeb ne?
Haccü'l-Harameynim deyüben da'vâ kılursun;
Bû saltanat-ı dünyevîye bunca taleb ne?"

diye cevap vermişti.

Bâyezîd'in teklifini reddeden Cem, güneye çekilmek istediyse de, Karamanoğlu Kaasım Bey Rumeli'ye çıkmasının daha doğru olacağını söyledi. Bunun üzerine Rodos'a gitmeye karar verildi. Maiyetindeki adamlardan bâzılarının itirâzına rağmen Şehzâde, Silifke sâhilinden bir gemiye binerek, Şövalyelerin gönderdiği harb gemileri refakatinde adaya çıktı. Fâtih'in oğluna Rodos'a gelişi sırasında, çok parlak bir kabul resmi yapılmış; geçeceği yollar çiçekler, bayraklarla donatılmış, gemiden atıyla inmesi için tertîbât alınmıştı. Cem adada kaldığı müddetçe, adına muhteşem ziyâfetler ve av eğlenceleri tertîb edilmişti. Fakat adaya gelmeden önce Üstâd-ı Âzam'la istediği zaman adayı terk için anlaşmaya varılmış olmasına rağmen, Şövalyeler bu kıymetli ve kendileri için büyük para getirecek misâfiri salıvermek niyetinde değildiler. Güyâ Allah'ın rızâsını tahsîl ve dünyadan el çekmiş bulunan, sözde zâhid Şövalyeler, kasalarına girecek paraya bakıyorlardı. Şehzâdenin Anadolu'ya hemen bitişik denilebilecek kadar yakın olan Rodos'ta muhâfazasının, kolay ve emniyetli olmadığını görerek, Nis'teki yerlerine göndermeğe karar verdikleri gibi, Sultan'la da bunun ellerinde tutulması ve masrafları karşılığında 45 bin duka altını almak üzere gizli bir anlaşma yaptılar. Ayrıca Cem'le de bir gün tahta çıkma ihtimâlini nazara alarak, istikbâle

muzâf şekilde ve kendi lehlerine bir muâhede akdettiler. Sonra onu, maiyetiyle birlikte bir gemiye koyarak, altı haftalık bir deniz seyahatinden sonra Nis'e çıkardılar.

Şehzâde'nin bundan sonraki hayatı bir felâketzede hayatıdır. Vatandan cüdâ kalmış, onun hasretiyle yanan, ızdırap duyan, çektiği elemleri şiirlerinde âh ve figân ile dile getirmekle tesellî bulan, bahtsız şehzâdenin acılarına kimse katılmıyordu. Yalnız onun etrafında ve onun şahsına mâtuf, büyük menfaat müzâyedeleri ve siyasî spekülâsyonlar icrâ ediliyor; böyle bir esîre sâhip olmakla doğuda ve batıda politik kozlara mâlik olmaktan başka bir şey düşünülmüyordu. Şehzâdeye sâhip olmak için hükümdarlar birbirleriyle yarışıyorlar, bunun için çeşitli teşebbüslere girişiyorlardı. Bahtsız şehzâde, Rodos Şövalyeleri'nin dolandırıcılık âleti hâline gelmiş bulunuyordu. Nihâyet Cem, yedi senelik bir esâret devresinden sonra Papalık makaamının sıkıştırmaları dolayısıyle, Şövalyeler tarafından Katolik âleminin reîsine satıldı. Bu müddet içinde kuleden kuleye, kaleden kaleye nakledilerek, şehir şehir dolaştırıldı. Buralarda "devlet bana yâr olmadı âh" mısralarıyla elem ve acısını dile getirdiği gibi, hacı olup dînî vecîbesini yerine getirdiği için de

"Olsan şehinşâh-ı Rûm, olmazdı hacc nasîbin;
Bin şükür oldu rûzi bu devlet-i muazzam"

mısralarıyle kendini tesellî ediyordu. Allah'a ve Resûl'üne muhabbeti ve îmânı o kadar azim idi ki

"Kâbetullaha varıp bir kez tavâf eylediğin
Bin Karaman, bin Acem, bin memleket-i Osman'dur"

mısralarıyle bunu dile getiriyordu. Dîn-i İslâm'a bağlılığı ile kendini tesellî ediyor; büyük bir ruhî tasaffî ve derûnî çile ile mânen tekâmül ediyordu.

Papa'ya satılarak, İtalya'ya gelen Cem Sultan, Vatikan'a yerleştirildi ve ertesi gün de ona takdîm olundu. Teşrîfât memurları ona, bu sûretle ondan mağfiret beklediklerini, kendisinin de öyle yapması icap ettiğini bildirince, bunu şiddetle reddetmiş ve şöyle demişti: "Anlar Papadan mağfiret umagelirlermiş, ben mağfireti Allahu Taâlâdan umarın. Bu hususda Papaya hiç ihtiyâcım yokdur. Ölümüme râzı olurum, dînime zarar olacak iş işlemezem!" Bunun üzerine baş eğmeksizin ve kavuğunu çıkarmaksızın Papa'yla konuşmuş; vakar ve asâletle Mısır'a, âilesinin yanına dönmek istediğini söylemiştir. Papa ise, tahtı alabilmesi için, Rumeli sınırında bulunmasını, Macar Kralı'nın kendisini orada beklediğini, hıristiyan fukarasına bol atiyyeler dağıtması dolayısıyle İsevîliğe olan muhabbetini anladığını; bu sebeble hıristiyan olursa, büyük bir haçlı ordusu toplayarak kendi emrine vereceklerini söyle-

miş; Cem Sultan, bunu şiddetle reddedip, "Ben dînimi Osmanlı Sultanlığı değil, bütün dünyâ pâdişahlığına değişmem." susturucu cevâbını vermişti. Ayrıca da "Eğer bu sû-i zan bizim nasara fukarasına merhametimizden vâki olduysa, bizim dînimizde sadakaat-ı fıkarâ vardır; gerek müslüman, gerek kâfir olsun." cevâbını ilâve etmiştir. Bütün bunlar onun memleketine ve dînine ne kadar bağlı olduğunu, İslâm'a olan îmanının ne kadar köklü ve büyük bulunduğunu dile getirir.

Cem Papa'nın nezdinde üç sene kadar kaldıktan sonra, Fransa Kralı VIII. Şarl'ın kendisini elde etmek için İtalya'ya gelmesi üzerine, Katolik liderince tesîri zamanla devam eden bir zehirle zehirlenerek Napoli'ye gönderildi. Bahtsız şehzâde kendisinin bütün mevcûdiyetiyle inandığı İslâmiyet aleyhinde kullanıldığı ihtimâli ile titriyor; bunun için Cenâb-ı Hakka "Yâ Rab! Kâfirler eğer müslümanlığa zarar vermek için beni âlet etmek istiyorlarsa, bu kulunu daha fazla yaşatma, rûhumu bir an önce dergâh-ı izzetine al!" duâsını yapıyordu.

Cem Sultan'ın Vefâtı

Etrafındaki adamlarına da son vasiyetini yaparak "Elbette ve elbette benim mevtim haberini intişâr ediniz ki, kâfirlerin müslümanlar üzerindeki oyunları dursun. Bundan sonra karındaşım Hudâvendigâr Sultan Bâyezîd Hazretlerine varasız. Diyesiz ki, beni reddetmesin, ne vechile olursa benim tâbutumu kâfir memleketinde komasın. İslâm memleketine çıkarsın ve cemi' borçlarımı edâ eylesün ve benim anamı ve kızımı ve sair taallukaatımı ve üstümde hizmette sâbıkaası olan hüddâmımı unutmayup, hallü hâlüne göre riâyet eylesin." dedi. 13 senelik acı, elemlerle dolu bir esâret hayatından sonra, 36 yaşında Allah'ın rahmetine ulaştı (1495 M./900 H.). Cenâzesi Sultan Bâyezîd tarafından memlekete getirtilerek, Bursa'da ağabeyisi Sultan Mustafa'nın türbesine merâsimle defnedildi. Sultan'ın irâdesiyle memlekette üç gün mâtem ilân edilip, bütün câmilerde gâib cenâze namazı kılındı. Sultan, kardeşinin ruhû için fukaraya sadakalar dağıttı. Cem'in annesi ve kızlarına her türlü riâyeti gösteren Bâyezîd, onun hizmetinde bulunanları da takdîr ve iltifatla karşıladı. Memuriyetlere tâyin etti. Bu sûretle an'ane mûcibince hareket ediyor; çekişmenin siyasî sebeblerle olduğunu anlatıyordu.

Cem Sultan köklü bir tahsîl görmüştü. Arapça, Farsça, gibi doğu; Fransızca, Lâtince gibi batı dillerini bildiği rivâyet edilir. Farsça ve Türkçe iki *Dîvân* sâhibidir. Şiirleri mânevî derinlikle, çektiği vatan hasretinin acı figânlarıyle doludur. Cem Sultan uzun boylu, sağlam bünyeli, mağrur sîmalı, mâi gözlü ve şehlâ bakışlı, kumral saçlı ve sakallı, toplu vücutlu, ata binmekte,

avcılıkta ve ok atmakta mâhir, şişman olmakla berâber çevik, açlığa, sıcağa, soğuğa mütehammil, gâyet dindar, İslâmî hükümlere son derece bağlı ve riâyetkâr bir zât idi. Babasının bir târihini yazdığı rivâyet edilmiştir. Cem Sultan'ın vefâtıyle Bâyezîd devrinin bir falsı kapanır.

* * *

Cem Sultan Avrupa'da bu elîm mâceraları geçirirken, Sultan Bâyezîd de pederinden kalan kuvvetli devlet makinesini düzenlemekle meşgul bulunuyordu. Kendisi şehzâdelik senelerini askerlikten ziyâde kitap mütalâası, ilmî ve edebî faaliyet ile geçirmişti. İlim müesseseleri kurmanın lüzûmuna inanıyor; devleti böylece sağlamlaştırmanın zaruretine kaani bulunuyordu. Dâhilî mücâdele onun bu husustaki faaliyetlerini de köstekler bir mâhiyet almıştı.

Gedik Ahmet Paşa'nın Siyâset Ettirilmesi

Bâyezîd Cem Sultan'ın Rodos'a kaçmasından sonra, onunla mektuplaştığı söylenen Gedik Ahmed Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Gedik Ahmed Paşa askerî tarafı kuvvetli olan, bu sebeble de mağrur bulunan bir zât idi. Bâyezîd' in şehzâdeliğinde yanlış gördüğü bir hareketini sertçe tenkîd etmiş; bunun üzerine onun cevâbına da hiddetlenerek "tahta kavuştuğu takdirde hizmeti için kılınç kuşanmıyacağını" yemînle beyân etmişti. Cem Sultan'a karşı giden Bâyezîd Han'ın ordusuna Yenişehir ovasında katıldığı zaman, kılıncı an'aneye göre belinde değil atının eğer kayışındaydı. Bunu farkeden Sultan, gençlik devrinin kusurlarını unutmasını, kılıncını devletin düşmanları için kullanmasını söyleyerek, paşanın hatırını almış; aradaki soğukluğu gidermek istemişti. Rodos Şövalyeleri ile Cem için anlaşmaya memur edildiği halde, basit bir tarîkata âdetâ haraç ödenmesini, devletin azamet ve nâmusuna muhalif bulduğunu pek haklı olarak söylemişti. Bununla beraber pek haksız olarak, İshak Paşa ile birleşip, ikinci vezîr Mustafa Paşa'yı iftiralarla itham etmişler; Sultan'ı onu idam mecburiyetinde bırakmışlardı. Hattâ rivâyete göre bunun icrâsını talep edip, aksi hâlde askerin itaatsizlik göstereceğini arzetmişti. Sultan Bâyezîd bunları unutmuyordu. Fakat ordu üzerinde müessir bir nufûzları bulunduğunu kabul ederek susuyordu. Yeniçerilerin Edirne'de asâyişsizlik göstererek vâliyi öldürmeleri üzerine, ordunun siyasî sahada bir ağırlık olarak, bâzı paşalar mârifetiyle kullanılmasının vahîm netîcelerinin önüne geçmek için teşebbüse girişti. Edirne'ye doğru yola çıktı. Yol esnâsında paşaların cülûsundan beri orduyla oynamalarının önüne geçmek, İshak Paşa'nın faaliyet arkadaşı olan Gedik Ahmed'i tepeleyerek onu kolsuz kanatsız bırakmak yolunu tuttu. Bu suretle Gedik Ahmed Paşa siyâset ettiril-

di. Kıymetli bir asker olan, fakat bâzı hareketleri ve siyâsî hileleriyle de hadd-i nâşinâsî ile me'lûf bulunan Paşa, acı bir hâtime ile bekaa âlemine göçtü. Devlet için hizmetleri takdîre lâyık yüksek derecededir (1482 M./887 H.).

Bir müddet sonra da İshak Paşa sadâretten azledilerek, Anadolu Beylerbeyi Dâvud Paşa, vezîr-i âzam nasbedildi.

* * *

Ertesi sene Sultan Bâyezîd, Filibe üzerinden Morava'ya kadar gitti ve Belgrad yakınlarına kadar sokuldu. Bu seferde muhârebede olmamakla berâber, Macarlar'a karşı Morava nehri üzerindeki kaleler tâmir ettirildi. Aynı zamanda, Bosna'dan sevkedilen kuvvetlerle de Hersek tekrar kat'î olarak işgal edildi. Macarlarla da beş senelik bir mütâreke yapılarak dönüldü (1483 M./888 H.).

Bu sırada Şehzâde Cem'in müttefiki olan Karamanoğlu Kaasım Bey ölüp; yerine İçel Beyliği'ne Mahmud Bey getirildi. Karaman Vâlisi bulunan Şehzâde Abdullah da vefât ettiğinden, yerine Şehenşâh Sultan tâyin edildi.

Boğdan Seferi
ve Karadeniz'in Bir Türk Gölü Olması

Ertesi sene Sultan Bâyezîd Boğdan seferine çıkmak üzere Edirne'ye geldi. Burada hazırlıklara girişerek, muhâsara toplarını Karadeniz'den Tuna mansabına gönderdi. Aynı zamanda kendi adını alacak olan camiin temelini artırdı. Sultan bundan başka, Tunca üzerinde bir medrese, imâret ve dârüşşifa da yaptırmış olup; yanan ahşap çarşının da kârgir olarak binâ edilmesini emretti. Boğdan (Moldavia) seferi Karadeniz hâkimiyeti bakımından lüzumluydu ve Kırım'la irtibatı temin için de elzemdi. Önce Eflâk'tan gelen 20 bin kişilik kuvvetle birlikte Kilya kalesi, hem denizden, hem karadan muhâsara edilerek fethedildi. Fethin ertesi günü, kalenin büyük kilisesi câmie tahvîl edilerek, Sultan cuma nâmazını edâ etti. Buradan Akkirman üzerine yüründü. Kırım Hanı Mingli Giray 50 bin kişilik süvâri kuvvetiyle Sultan'ın maiyetinde harbe iştirak ederek, tebaiyet vazîfesini ifâ etti. Osmanlı pâdişahlarının maiyetinde harbe iştirak eden ilk Kırım Hanı'nın bu zât olduğu rivâyet edilmiştir. Akkirman 16 gün muhâsaradan sonra, kapılarını açarak teslîm oldu. Pâdişah, Kırım Hanı'na sırmalı bir kalpak ve değerli hediyeler vererek, kendisini taltîf etti ve riâyet gösterdi.

Bu seferle Karadeniz tamâmen bir Türk ve müslüman gölü hâline gelmiş bulunuyor; Osmanlı hâkimiyetine girmemiş bir yer olarak Kafkas

sâhillerinden cüz'î bir kısım kalıyordu. Fethedilen yerler, sonradan Lehistan akınlarında hareket üssü ittihaz edilmişlerdir ki, mevkilerinin ehemmiyeti bu zâviyeden de mühimdir (1484 M./889 H.).

Osmanlı-Kölemen Harbi

Bu sıralarda Dulkadır Beyliği'ne vâki müdâhalelerle ve Türk hacılarının emniyetinin temini, hac yollarının tâmiri mevzuundaki Osmanlı taleblerinin yanlış anlaşılmasıyle daha Fâtih zamanında bozulduğunu gördüğümüz, Devlet-i Aliyye ile Mısır arasındaki münâsebetler, yeni bir hâdise ile tehlikeli bir mecrâya döküldü. Bu hâdise, Hindistan'da Dekkan kıt'asına hâkim olan Behmeniye Devleti şâhı Mahmud'un, Sultan Bâyezîd'e gönderdiği kıymetli hediyelere, Memlûk hükümdarının haksız şekilde el koymasıydı. Bunun üzerine, Karaman Beylerbeyi Karagöz Mehmed Paşa, zâten Oğuzlar'ın Üçok koluna mensup bulunan ve Türkmen boylarının vücut verdiği, Ramazanoğulları hududunu geçerek, stratejik ehemmiyeti büyük olan ve Çukurova'nın kuzey kapısı addedilen Gülek Kalesi önlerinde göründü. Bu kale ile civarda bulunan Türkmen aşîretleri rüesâsı, zâten kendi kandaş ve dindaşları olan, aynı zamanda da tebealarına büyük imkânlar bahşeden Osmanlı tâbiiyetini hemen kabûl ettiler. Bu suretle Karagöz Paşa Adana, Tarsus ve diğer bâzı şehirlere hemen hemen hiçbir mukaavemetle karşılaşmadan girdi ve muhâfızlar ikaame etti.

Bu vaziyet, askerî açıdan Memlûkler'in Suriye'yi dahi kaybetmeleri demekti ki, onlarca kabul edilebilecek emrivâkilerden değildi (1495 M./890 H.).

Bununla beraber iki devlet vaziyeti daha da gerginleştirmek ve topyekûn bir harbe girmek niyetinde görünmüyorlar; kısmî muhârebelerle emniyetlerini temini daha münâsip görüyorlardı. Osmanlılar'ın şu hareketlerine Kölemenler Türkiye'ye bağlı Dulkadır Beyliği topraklarında cevap verdiler. Dulkadır Beyi Alâüddevle, Memlûkler'in taarruzuna uğrayıp, Sultan Bâyezîd'den istimdât edince, Kayseri'de bulunan Yâkub Bey ona yardıma gönderildi. Osmanlı kuvvetleri Mısır müfrezelerini Malatya civarına kadar kovalayıp tâkip ederlerken, Memlûkler Emîr Özbek kumandasında takviye alarak, onları bir pusuya düşürüp mağlûp ve münhezim ettiler. Atabek olan Emîr Özbek, bununla da kalmadı. Osmanlılar'ın eline geçen Kilikya üzerine yürüyerek, onları gâfil avladı ve Adana ile Tarsus muhâfızı olan Musâ ve Ferhad Beyleri şehîd ederek, kuvvetlerini mağlûp etti (1485 M./890 H.).

Ertesi sene Anadolu Beylerbeyi Hersekzâde Ahmed Paşa kumandasın-

da, Karaman Beylerbeyi Karagöz Mehmed Paşa, Trabzon Sancakbeyi Sinan ve Ankara Sancakbeyi Ahmed Beyler kuvvetleriyle müşterek bir harekette bulundular. Fakat Hersekzâde yalnız bırakıldığından, Memlûk kumandanı Özbek Bey'e mağlûp ve esîr oldu. Kaahire'ye, Sultan Kayıtbay'ın huzûruna götürüldü. Memlûk Sultanı zafer kazanmış olmasına rağmen, Osmanlı kudretini tamâmen idrâk etmiş bulunuyor ve İslâm âleminde büyük sempatiye sâhip, dünyanın bu en kuvvetli devletiyle, tam bir harbe girişmenin felâketini biliyordu. Bunun için statu quo'nun muhâfazası şartıyle, sulh yapılmasını Hersekzâde'ye teklîf ederek, onu ve alınan diğer esîrleri, Osmanlılar'a iâde etti. Mısır hükümdarının bu teklîfine bir cevap verilmedi.

Ertesi sene, Mısırlılar'a dayanarak Osmanlı tâbiiyetinden çıkan İçel Beyi Mahmud Bey'in ülkesinin işgâli askerî bakımdan lüzumlu görülerek, burası bilâ-mukaavemet zaptedildi. Mahmud Bey ise, âilesiyle berâber, Haleb'e kaçtı. Göçebe Varsak Türkmenleri de Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa mârifetiyle itaate alınarak reîslerine hil'atler giydirildi ve İstanbul'a avdet edildi (1487 M./892 H.).

Bu sırada Sultan Bâyezîd Mısır'la devam eden muvâzene harbinin ileride büyük ve küllî bir müsâdemeye vücûd verebileceğini düşünerek, Venedik'e bir sefîr gönderip, Memlûk harbi devamınca Cumhuriyet'in müstemlekesi olan Kıbrıs adasındaki Magosa limanının Osmanlı donanması için deniz üssü olarak kullanılmasına müsaade edilmesini istedi. Venedik, Memlûkler'in bu ada için daha evvel vâki olan teşebbüslerini bildiğinden, bunun onlarca bir harb sebebi addedileceğini; kendisinin bu memleketle olan ticâretinin de tamâmen kesileceğini söyleyerek, teklîfin imkân dâhilinde bulunmadığını zât-ı şâhânenin takdîr edeceklerini, çok nâzikâne beyan etti. Bu cevaba Sultan ses çıkarmamakla beraber, Venedik, münâsebetlerin gerginleştiğini anlıyordu. Sultan, Venedik'in rakîbi Floransa'ya bir sefîr göndererek, kudretli cumhuriyeti telâşa düşürmekte gecikmedi.

1488 senesinde Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa yeniden Çukurova'ya girdi ve Adana, Tarsus, Anavarza, Kozan gibi kaleler işgâl edildiyse de, Emîr Özbek kumandasındaki Mısır ordusu yetişerek, Ağa Çayırı'nda muhârebe başladı. Osmanlı ordusu önce gâlip göründü. Fakat sonra Anadolu ordusu kumandanlarının ölümü üzerine, mağlûp oldu. Ali Paşa kuvvetleri çekildikleri gibi, Özbek Bey de bunları tâkip etmeyip döndü. Fakat geçitlerin Hersek Ahmed Paşa kumandasındaki kuvvetler tarafından tutulmuş olduğunu gördüler. Kendilerine elde silâh yol açmaya çalışan Memlûk kuvvetleri bir haylî zâyiata uğradılar.

Ertesi seni, Adana kalesi, Memlûk kumandanı Emîr Özbek tarafından

muhâsara edildi. Mukaavemet etmekte bulunurken barut mahzeni infilâk ettiğinden, teslîm olmak mecburiyetinde kaldı ve müdâfîlerine amân verildi (1489 M./894 H.). Bu seferlerde kusurları görülen kumandanlar tecziye edildiler. Kayseri Sancakbeyi ve bâzıları hapsedildiler.

Kısmî muhârebeler tarzında uzayan Osmanlı-Memlûk çekişmesi, Dulkadır Beyi Alâüddevle'nin Kölemenlerin geçici zaferlerine kapılıp, onların tarafına dönmesi ile daha da gerginleşti. Bâyezîd Han, kayınpederi Alâüddevle'yi beylikten azlederek, onun kardeşi olan ve Vize Sancakbeyi bulunan Şah Budak Bey'i yerine tâyin etti. Yanına Mihaloğlu İskender Bey'in kuvvetlerini vererek, Dulkadır Beyliği'nden Alâüddevle'nin atılması maksadıyle gönderildi. Fakat Memlûk kuvvetlerinden de yardım alan Alâüddevle, Şah Budak Bey'i Elbistan yakınlarında yenip esîr etti. Şah Budak Bey Kaahire'ye gönderildi ve Memlûkler'e hıyâneti dolayısıyle, burada idâm edildi.

Bu muvaffakıyetler üzerine Memlûklar daha da cesâretlenerek, Emîr Özbek kumandasında Mısır ve Dulkadır kuvvetleriyle Kayseri'yi muhâsara ile Niğde, Ereğli ve Lârende'ye kadar akınlarda bulundular. Üzerlerine gönderilen Hersekzâde Ahmed Paşa emrindeki kuvvetleri yeni bir mağlûbiyete uğratarak, Paşa'yı tekrar esîr aldılar.

Sultan Bâyezîd bu haberi alınca, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçip, sefer hazırlıklarını bizzat yapmaya karar verdi. Bu iki devlet arasında kaçınılmaz ve büyük bir muhârebenin başlangıcı demekti. Sultan Bâyezîd hazırlıklarla meşgûlken, bundan büyük telâşa kapılan Memlûk Sultanı Kayıtbay, Tunus'u araya koyarak, anlaşma teklîfleri ileri sürdü. Tunus hükümdarı Molla Arabî nâmıyle meşhûr âlim bir zâtı Sultan'a gönderdi. İstanbul'daki ulemâ da Memlûk-Osmanlı harbini doğru bulmuyorlardı. Sultan Bâyezîd müslüman efkâr-ı umûmiyesinin bu kanaati beslediğini biliyordu. Bu sebeble eski hâlin aynen iâdesini istedi. Bu sırada Memlûkler Anadolu'dan kuvvetlerini çekmişler, mes'elenin büyük ihtilâflara doğru gitmesini önlemek istemişlerdi. Bu hareketleri iki memleket arasındaki sulhü kolaylaştırdı. Böylece altı sene önceki eski sınırlar, aynen, hudut kabul edildi. Dulkadır Beyliği eskisi gibi Osmanlı tâbiiyetine verildi. Ramazanoğlu hükûmeti ise dahilî işlerinde serbest olmak üzere, Memlûkler'e tâbi olarak bırakıldı. Burada Osmanlılar'ın işgâl ettiği üç kale vâridâtı, Haremeyn evkaafına bağlandı (1491 M./896 H.). Bu suretle kazandığı bâzı küçük askerî muvaffakıyetlere rağmen Mısır, bu muhârebeden hiç bir şey kazanamamıştı. Bilâkis iktisâdî bakımdan çok sarsılmıştı.

Bu çekişmelerin bir husûsiyeti de, iki devletin mücâdeleyi mevziî ve kısmî bırakmak yolundaki gayretleriydi. Küffârla gazâ ve cihâd an'anesi üzerine kurulmuş Osmanlı ordusunu, İslâm kuvvetlerine karşı göndermek güç

oluyordu. Onlar kâfirler üzerinde kazandıkları büyük muhârebelerle İslâm dünyasında derin bir muhabbete kavuşuyorlar; bunun netîcesinde siyasî bir nufûz sâhibi oluyorlar ve müslüman dünyâsını bu yolla muslihâne olarak birleştirmek istiyorlardı. Mısır'la olan çekişme, Osmanlılar'ın cihan devleti olma gayretlerinin tabiî bir netîcesiyle ve 25 sene sonra tamâmen halledilecekti.

İspanya Müslümanlarının Osmanlılar'dan Yardım İstemesi

Bu sıralarda İspanya'daki son İslâm hükümdarı olan Gırnata hâkiminin elçileri "İki Denizin Sultanı ve İki Karanın Hâkanı"ndan yardım talebi için İstanbul'a geldiler. Endülüs Müslümanları'nın acıklı hâlini dile getirdiler. Gâyet zâlim olan Aragon ve Kastilya Katolik hükümdarlarının vahşîliklerine, zulümlerine en büyük İslâm hükümdarı olarak çâre bulmasını, Endülüs Müslümanlarına yardım elini uzatmasını Bâyezîd Han'dan ricâ ettiler. Sultan gâyet dindar bir zât olduğu gibi, Osmanlı Devleti de cihan siyasetinde müessir olan en büyük İslâm devletiydi. Endülüs'e kat'î bir yardımın yapılabilmesi, ancak Afrika'da üslere sâhip olmakla mümkündü ki, Türkiye hâlen bundan yoksundu. Fakat müslümanlara yardım etmemek, İslâm efkâr-ı umûmiyesinde büyük reaksiyonu dâvet eder; Türkiye'nin de prestijini sarsardı. Bu sebeble Sultan, şimdilik mümkün olanı yaptı ve Kemal Reîs'e, İspanya sâhillerini yakıp yıkmak suretiyle hâkimlerine korku salmasını emretti. Kemal Reîs bir çok İspanyol limanlarını bombardıman etti, bâzılarına asker çıkartıp yağmalattı. Bir çok ganîmetler aldığı gibi, İspanya'dan kaçmak isteyen müslümanlara da yardım etti. Hıristiyan donanmalarına korku salan bu reîs, şân ve şerefle İstanbul'a döndü (1487 M./892 H.).

Lehistan Sulhü

Bu arada Boğdan'ı alan Osmanlı Devleti Lehistan'la hem-hudut olmuş bulunuyordu. Bu devletin Boğdan üzerindeki emelleri İstanbulca biliniyordu. Mısır'la ciddî bir çekişmeye karar verildiği zaman Lehler'le üç sene için bir mütâreke de yapılmıştı (1490 M./895 H.).

Macar Seferi, Belgrad Muhâsarası

Asya'da huzûru sağlayan, Venedik ve Lehler'le de barış içinde bulunan Sultan, bakışlarını bu sırada dâhilî çekişmeler içinde bulunan Macaristan'a

çevirdi. Dâhilî kargaşalık içinde bulunan bu krallığın Belgrad muhâfızı, Semendire Beyi Hadım Süleyman Paşa'nın burayı teslîm edip pâdişahın teveccühünü kazanması için yaptığı teklîfe müphem, fakat müsbetçe bir cevap vermişti. Bunun üzerine Sultan Bâyezîd, paşaya Belgrad'ı muhâsara etmesini emrettiği gibi, Arnavut kuvvetlerinin ona ilhakını irâde etti. Balkanlar'da Avrupa'nın kapısı addedilen, pederi ve dedesi tarafından da bu eşsiz mevkii dolayısıyle muhâsara edilen Belgrad'ı alabilmek ve teslîm cevabının doğruluğunu anlamak için Sofya'ya kadar ilerledi. Bir taraftan da Kapdan-ı Derya Mehmed Paşa'ya 300 kadar yelkenliden mürekkep donanmayla Arnavutluk kıyılarında kendisini beklemesini emretti. Bundan maksadı Belgrad için müsâit fırsat çıkmazsa, Arnavutluk üzerine yürümekti. Bu sırada Hadım Süleyman Paşa Belgrad'ı muhâsara ettiği gibi, Erdel (Transilvanya) üzerine büyük bir akın yaptırdı. Ayrıca Hırvatistan, Karniyol ve Karintiya taraflarına da muhtelif akıncı müfrezeleri gönderildi. Almanya içlerine kadar dehşet salan bu akınlar dönüşte iki kısmî mağlûbiyetle netîcelendiler. Bunun üzerine Süleyman Paşa, Belgrad muhâsarasını kaldırdı.

Sultan, Belgrad'ı istirdat teşebbüsünün netîce vermiyeceğini anladığından, Manastır yolüyla Arnavutluğa girdi. Bâyezîd Han Manastır'dan Pirlepe'ye gelirken, dervîş kıyâfetindeki bir İran şiî fedâîsi, kendisinin yanına kadar sokulup, hançerlemek istediyse de, muhâfızlar tarafından parçalandı. Bu sırada İstanbulda tâun hastalığı çıktığı anlaşıldığından Sultan burada bir kaç ay daha kalarak ancak kış ortalarında devlet merkezine döndü. Burada Moskova Grandükü III. İvan Vasilyeviç, Kırım Hanı Mingli Giray'ın tavassutuyla ticârî serbestî için müsâade talep etti. Bu, Osmanlılar'la Rusya arasında ilk siyasî münâsebetin başlangıcıdır (1492 M./897 H.).

Bosna Beylerbeyi Yâkub Paşa'nın Kırbova Zaferi

Osmanlı akıncıları, Macaristan'daki mağlûbiyeti kabul edebilecek adamlar değillerdi. Bu mağlûbiyetin öcünü almak, küfre yeni bir darbe indirmek için hazırlandılar. Bosna Beylerbeyi Yâkub Paşa emrinde, 8000 seçme akıncıdan müteşekkil bir kuvvet, aldıkları emir mûcibince, İstirya içerlerine kadar ilerleyip; on beş gün Hırvatistan ile Aşağı İstirya'yı yakıp yıktılar. Büyük ganîmet ve esîrlerle dönerlerken, Sadbar geçidinde Hırvat beylerinin kuvvetleri tarafından çevrildiler. Paşa, müzâkerelerle bunları oyalayıp, yandaki bir ormanı yıktırarak buradan geçebildi ise de, Kırbova mevkiinde hıristiyan kuvvetleri yetişerek, kendisini muhârebeye zorladılar. Yâkub Paşa, kendisinden kat kat ziyâde olan kuvvetlere karşı, âdeta bir meydan muhârebesi vere-

rek, düşmanı tamâmen mağlûp etti. Hırvatlar muhârebe meydanında 5700 ölü bırakmış, Türkler'e 25 bin esîr vermişlerdi. Bu esîrler arasında nâmdâr asîlleri de bulunuyordu.

Bu kadar az bir kuvvetle, bu kadar fazla bir düşmanı, hem de çeşitli ganîmet ve esîrlerle doyum olmuş; bir küçük kuvvetle yenmek, askerî târihin nâdir kaydettiği vak'alardandır. Pâşâ'nın bu zaferi, Pâdişah tarafından takdîr edilerek, kendisine kıymetdâr bir kılınç ile at hediye edilmiş, ayrıca Rumeli Beylerbeyliği uhdesine tevcîh edilerek, merkezi Bosna'ya nakledilmiştir (1493 M./898 H.). Bu, Sultan Bâyezîd'in Avrupa'daki hudutları ilerletmek arzûsuna delîldir.

Yâkub Paşa büyük bir asker olduğu kadar, kuvvetli bir şâirdi de. Bu zaferi anlatan güzel bir şiir yazmıştır:

"Buluştuk düşmanâ çün Kırbovâ'da;
Nidâ irişdi kim kır bû ovâda!
Hakkın emriyle itdim bir gazâ kim;
Murad Han itdi ancak Kôsovâ'da.
Aceb mi bu zafer çün gayb erenler;
Muâvindir bize arz-ü-semâda
Kılam ednâ kulumu voyvodâ ben;
Hudâ fırsat virirse Belgradâ
Benüm Bosna Beği dervîş Ya'kûb;
Hudâ avniyle irdüm bu cihâda.
Makaam ide bana cennet-i Adn'i;
Umarım ol Ganî dârü'l-bekaada."

Paşa'nın şu mısraları, o devirdeki Türk ordusunun ne büyük mânevî ideallerle meşbû bulunduğunu, hudut tanımayan bir fütûhat aşkıyle dolu olduğunu, paşalıktan ziyâde dervîşlikle, Allah'a kullukla öğündüğünü anlatır. İslâmî gazâ ve cihad an'anesinin ordu ve kumandanlardaki köklülüğüne de işâret eder ki, bu, Türk askerî kudretinin âdeta rûhudur.

Bu zafer netîcesinde Macaristan'la üç senelik bir mütâreke yapıldı (1495 M./900 H.).

* * *

Bu sırada Kırım Hanı vâsıtasıyle bize başvuran Moskova Grandükü İvan, Osmanlı kudretinin gittikçe inkişâf ettiğine dikkat ederek, Mihail Pleçef adında kaba bir adamı sefîr olarak göndermiş; Sultan'a "Türkiye beylerinin hükümdarı ve berr ü bahrin pâdişahı, sultân-ı zî istiklâl Bâyezîd'e" hitâbıyle başlayan bir de mektup yollamıştı. Bunda ticarî münâsebetler için

müsaade talep ediyordu. Elçi kaba bir adam olup, âdâb-ı muâşereti bilmediğinden iâde edilmiştir (1495 M./900 H.). Bir müddet sonra ikinci bir Rus ticâret hey'eti İstanbul'a gelerek, bâzı ticarî müsaadelere nâil olabilmiştir (1499 M./904 H.).

Dalmaçya Akını

Ertesi sene Türkler Bosna'da bâzı kaleleri zaptettiler. Daha sonra da Dalmaçya'ya girerek, Zara yörelerini yağmalayıp bâzı kasabalara hâkim oldular (1497 M./902 H.). Bundan sonra Venedik himâyesinde bir beylik olan Karadağ'ı, İşkodra Beyi Fîruz Bey, cumhuriyete karşı himâye altına aldığını ilân etti. Bu suretle de Venedik'le olan sulh bozulmuş oluyordu. Osmanlılar'ın şu hareketini, İtalya yarımadasında bulunan ve Venediğin düşmanı olan Napoli ve Floransa hükûmetleri de tahrîk ve teşvîk etmişlerdi (1497 M./902 H.).

Bu sırada 14 senedir sadârette bulunan Dâvud Paşa azledilerek, 300 bin akçe tekaüdiye ile Dimetoka'ya çekildi. İstanbul'da bir semt ile kışla, bu sadrâzamın adını taşır. Rumeli'ye hareket eden orduların hareket üssü olup, Sancağ-ı Şerîf'in orduya iltihakı da, burada merâsimle vukû bulurdu. Ondan boşalan vezâret-i uzmâ makaamına Hersek-zâde Ahmed Paşa tâyin edildi (1497 M./902 H.). Bir müddet sonra, yine aynı sene içinde bu vezîr de azledilerek; sadâret makaamına Çandarlı Halîl Paşa'nın oğlu olan İbrahim Paşa getirildi. Bu sadrâzam ilmiye sınıfından vezârete geçmiş, gâyet doğru ve müstakîm bir zât idi. Dâvud Paşa, azlinden iki sene sonra vefat etmiştir.

Bali Bey'in Birinci Lehistan Akını

1498 M./903 H. târihinde Polonya Kralı Jean Albert'in Türkiye'ye tâbi Boğdan üzerine saldırması netîcesiz kalmış; Leh kuvvetleri mağlûben çekilmişlerdir. Sulhün ihlâl edilmesine ve Türkler'e tâbi bir memlekete tecâvüzün cezâsız kalmaması gerektiğine kaani bulunan Devlet-i Aliyye, bu işe Silistre Sancak beyini memur etti. Bu sebeple Malkoçoğlu Bali Bey, 40 bin kişilik bir kuvvetle Dinyester (Özü) nehrini geçip, Polonya'ya girdi. Bâzı kaleleri zaptedip, bâzılarını yağma ederek Varşova'ya kadar ilerleyip, burayı da kısmen tahrîb eden Bali Bey, dönerken, Lehliler'in Vistül boyunda kurdukları tahkîmatı yarıp, Polonya kuvvetlerini mağlûbiyete uğratarak, Akkirman'a vâsıl oldu. Aynı senenin sonbaharında bir o kadar kuvvetle tekrar bir akın icrâ ederek, Dinyester nehrini geçti. Bâzı kaleleri yağma ve tahrîb ettiyse de

kışın bastırması ve şiddetlenmesi sebebiyle geri döndü. Lehistan bu akınlardan ve mağlûbiyetlerden büyük bir telâşa kapılarak, bir taraftan sulh için Devlet-i Aliyye'ye başvurduğu gibi, diğer taraftan da Macaristan ve Litvanya ile Osmanlılar aleyhinde bir ittifak akdetti. Sulh anlaşmasının kararlaştırılması, bu ittifakı netîcesiz bıraktı (1499 M./904 H.).

* * *

Polonya ile yapılan sulh, Osmanlı Devleti'ni Venedik'le bozulan münâsebetlerin netîcesini almaya götürdü. Mora yarımadası tamâmiyle hükmümüz altında bulunuyor idiyse de, Venedikliler buranın güneyinde bulunan Navarin, Modon, Koron gibi limanlarda hâlâ tutunuyorlar, Kuzey Yunanistan'da bulunan İnebahtı'yı (Lepanto) da tasarruflarında bulunduruyorlardı. Stratejik ehemmiyetleri de bulunan bu ticarî limanları elde etmek lüzumluydu. Sultan bunların zaptı için donanma hazırlanmasını emrettiği gibi, Osmanlı tezgâhlarında yeni ve büyük gemiler de yaptırılmaya başlandı. Bunu haber alan Venedik sulh için elçi göndermişse de, donanma emredilen hedefe yelken açmış bulunuyordu.

Osmanlı donanması irili ufaklı 270 parça gemiden mürekkepti. Kumandanlardan Burak ve Kemal reîslerin bindikleri gemiler, devrinin en büyük tekneleriydi ve rivâyete göre 2500-4000 tonluktu. Kara ordusunun mevcûdu ise 63 bini buluyordu. Bâyezîd bu sefer için İtalyan devletlerini birleştirmemeğe gayret ettiği gibi, Avrupa'da bir büyük ittifakın gerçekleşmemesine de çalışıyordu. Hammer'in tâbiriyle "Türk dış politikası Avrupa ve Asya devletlerine sefîrler îzâmıyle, Bâyezîd devrinde büyük bir genişlik" kazanmış bulunuyordu. Güney Mora limanlarının fethi için Lepanto'nun ele geçirilmesine lüzum görüldüğünden, Osmanlı'nın ilk hedefini burası teşkîl ediyordu. Venedikliler'in Bosna üzerinden yapacakları kara harekâtı ihtimâl dâhilinde tutularak, İskender Paşa bu vilâyete tâyin ediliyor; İsonzo nehri ötesine büyük akınlar icrâ ettiriliyordu. Bâyezîd Han Edirne'ye gelip, Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı kara ordusuyla İnebahtı muhâsarasına bir an evvel başlamak üzere önden göndermiş; Kapdan-ı Deryâ Dâvud Paşa'yı donanma ile o tarafa sevketmişti. Türk donanması şiddetli rüzgârlar dolayısıyle, Güney Mora açıklarına pek geç varmış ve buradaki Modon limanı karşısındaki Sapienza adası önünde demirlemişti. Donanmamızın yolunu kesmek isteyen amiral Antonio Grimani kumandasındaki 150-200 gemiden mürekkep Venedik donanması, Korfo'dan iyice silâhlanmış 15 kadar gemiyle gelen meşhûr kaptan Lorendono'nun iltihakıyle kuvvetlendi.

Burak Reîs'in Sapienza Zaferi

Bu kaptan Burak Reîs'in gemisine iki taraftan kancalar atarak rampa yaptı. Bir kaç taraftan reîsin gemisine saldırıldı. Düşman gâyet kalabalıktı ve kurtuluş ümîdi görülmüyordu. Kıyasıya cereyan eden muhârebe devam ederken, Burak Reîs, Türk denizcileri arasında asırlarca derin bir ihtiramla nâmını tebcîl edecek, çok kahramânâne bir harekette bulundu. Düşman cephâneliğine ateş verdirerek, 500 kadar Türk levendiyle birlikte şehâdet şerbetini nûş etti. Bu göz kamaştıran kahramanlık nümûnesi, bu dîn için, devlet için kendini isteyerek fedâ ediş, asırlardan asırlara, nesillerden nesillere nakledildi. Sapienza adasına Burak Reîs adı verilerek, burası ihtidâ ettirildi. Reîs bu hareketiyle Türkleri, Akdeniz hâkimiyetine eriştiren bir "burak" oldu. Bu dehşet verici manzara üzerine Venedik donanması mağlûp olarak, Akdeniz sularını muzaffer Türk gemilerine bıraktı (1499 M./904 H.).

Karadan muhâsara edilen İnebahtı, Burak Reîs'in vücut verdiği heybetli zafer karşısında ve denizden yardım alamayınca teslîm oldu (1499 M./905 H.).

Bu sırada sadrâzam Çandarlı İbrahim Paşa vefat etti. Yerine Mesîh Paşa sadârete getirildi. Bosna Vâlisi İskender Paşa'ya yaptırılan Venedik akınında İsonzo nehri geçilerek, Cumhuriyetin 132 şehir ve kasabası kül hâline getirilip bir çok ganîmetler ve esîrlerle dönüldü. Venedikliler Türk donanmasının orada bulunmamasından dolayı, Kefalonya adasını işgâl ettiler ve Preveze'ye bir baskın yaparak, Mustafa Bey'in inşâ ettirmekte olduğu bâzı gemileri yaktılar (1500 M./906 H.). senesinde Mora'nın güneydoğusundaki Modon kalesi bizzat Pâdişah'ın kumandasında hareket eden deniz ve kara orduları tarafından umûmî hücûmla zaptedildi. Sultan büyük kiliseyi câmie çevirip ilk cuma namazını edâ etmiştir. Buranın fethinden korkuya kapılan Navarin muhâfızları, aman verilmek suretiyle kaleyi teslîm ettiler. Koron ise bilâ-mukaavemet zaptedildi. Pâdişah buranın büyük kilisesinin câmie tahvîlini emrederek, ilk namazı kılmış; gâlibiyeti nasîb ettiği için Cenâb-ı Hakka şükrederek, şehrin vâridâtını Haremeyen'e vakfettirmiştir.

* * *

Sultan'ın Mora ile meşgûliyetinden bir takım ümidlere düşen Karaman ailesine mensup Mustafa Bey, İçel'e gelip yeniden fesadlara başladıysa da, Sadrâzam Mesîh Paşa, üzerine büyük bir kuvvetle hareket ettiğinden, kaçmak mecbûriyetinde kalmış ve Kozan dağlarında kaybolmuş yâhut öldürülmüştür (1501 M./906 H.).

Fransızlar'ın Başarısız Midilli Muhâsarası

Venedik, Türkler'le devam eden muhârebelere yalnız başına dayanamayacağını bildirerek, hıristiyanlığın ve isevîlerin güyâ uğradığı hakaaretleri tebârüz ettirerek, Papa'dan, Alman İmparatoru'ndan, İngiltere, Fransa, İspanya, Napoli, Polonya, Macaristan krallarından yardım talep etti. Bu suretle hıristiyan iktidarları, Türkiye aleyhinde haçlı seferlerinin yerini tutan ittifaklar yapmaya başladılar. Bu ittifakın en mühim hareketi, Midilli'nin, 200 parçadan mürekkep bir haçlı donanmasıyle muhâsarası oldu. Fransız amirali Ravenstein, adaya on bin kişilik bir kuvvet çıkardı. Midilli'deki Türk muhâfızlarına ilk yardım, Manisa Vâlisi bulunan Şehzâde Korkud mârifetiyle yapılarak, 800 kişilik bir kuvvetin bâzı zâyiatla kaleye girmesi temin edildi. Sultan Bâyezîd ise, Hersekzâde kumandasında bir donanma hazırlatarak Midilli'ye gönderdi. Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'yı da buna karadan yardıma memur etti. Türk donanmasının yaklaştığını haber alan Fransız amirali, kaçmaktan başka çâre bulamadı. Yolda fırtınaya tutularak, donanması ve kuvveti hemen tamâmen zâyi oldu. İspanya, Rodos ve Papalık donanması ise Kal'a-yi Sultanî'yi hücûma yeltendilerse'de netîce alamadan çekilmek zorunda kaldılar (1501 M./907 H.).

Draç Fethi

Bu sırada Sadrâzam Mesîh Paşa, Galata Baruthânesi'nde çıkan bir yangının söndürülmesi sırasında vâki olan infilâkten vefât ettiği için, yerine Hadım Ali Paşa tâyin edildi. O sırada Venedik hâkimiyetinde bulunan Draç, Elbasan Sancakbeyi bulunan Evrenoszâde Mehmed Bey mârifetiyle fethedildi. Böylece Adriyatik sâhilinin en büyük limanlarından biri de Osmanlı mülküne katılmış oldu (1501 M./907 H.).

Bu sırada Avrupa devletlerine karşı açılan seferin fevkalâde masraflarını karşılamak bakımından lüzumlu görülen ve "avârız" denilen bir vergi ihdâs edilmiştir. Bu vergi muhtelif şekillere ayrılarak Tanzîmat devrine kadar devam etmiştir.

1502 M./908 H. senesinde Osmanlı hâkimiyetindeki Aya Mavri adasına Papalık, Venedik ve Fransız donanmaları karadan ve denizden hücûm etmiş; kale muhâfızları, bir kısmının muhâlefetine rağmen teslîm olmuşlardır. Burada hatâsı görülenler, sonradan pâdişah emriyle siyâset edilmişlerdir. Aynı sene Osmanlılar tarafından Macar işgâlinde bulunan Lofça ve Bruşça kaleleri zaptedilmiştir. Üç buçuk senedir uzayıp giden Venedik harbi, Kefalonya

adası hâriç Aya Mavri, Koron, Modon, Navarin, İnebahtı'nın Türkiye'ye âidiyetinin cumhuriyetçe tasdîki ile son bulmuş; Macarlar'la da ayrı bir sulh akdedilmiştir (1503 M./909 H.).

Bâyezîd Câmii İnşasının İkmâli

Bu sırada vezîr-i âzam azledilerek, yerine Hersekzâde tâyin edilmiş, iki sene sonra tekrar mevkiine getirilmiştir. İnşası dört buçuk sene devam eden Bâyezîd Câmi ve Külliyesi ikmâl edilerek hizmete açılmıştır (1505 M./911 H.). Mimarı Hayreddin olan bu eserin kitâbesi meşhur hattat Şeyh Hamdullah'ın eseridir. Bu binânın inşâsı Osmanlı klâsik mimârîsinin başlangıcı olarak görülmektedir. Bu külliye tam bir ilim sitesi mâhiyetinde yaptırılmıştır.

Şâh İsmâil-i Safevî'nin Anadolu Akını

İşte bu sıralarda idi ki, İran'da bir saltanat değişikliği olmuş, tekye şeyhliği ile meşgûl olan Safevî sülâlesi Tebrîz'de hüküm süren ve sünnî bir hânedan olan Akkoyunlular'ı devirerek, bir taraftan da, onlarla olan yakınlığına dayanarak, İran tahtını ele geçirmişlerdir. Uzun Hasan'ın tuttuğu Şeyh Cüneyd, Anadolu'yu da dolaşmış, siyasî gâyeleri için mürîdân halkasını genişletmek istemişti. Âşık Paşa-zâde, onun bu arada, Konya'ya da uğradığını, burada Sadreddîn hânkaahında Şeyh Abdüllatîf'le konuştuğunu, onun Cüneyd'in ihtiraslarını hemen sezerek "gâyesinin sofîlik olmadığını, şerîat bozup emâret etmek istediğini" anladığını yazmaktadır. Bunun oğlu Haydar'ın Uzun Hasan hayatta kaldıkça sükûtu muhâfaza ettiği, ölümünde memlekette zuhûr eden karışıklıklar üzerine, zamanın geldiğini sanarak, hurûc hareketine başladığı mâlûmdur. Bu adam taraftarlarına, herkesten ayrılmaları için kızıl bir külâh giydirmiştir ki, sonradan bütün irânîlere verilen "Kızılbaş" ismi burdan çıkmıştır. Bunun oğlu İsmâil, nihâyet taraftarları vâsıtasıyle, Akkoyunlu tahtını ele geçirmiş ve 1501 M./906 H.de şâhlığını ilân etmişti. Sonra Dulkadıroğlu Alâüddevle'nin kızını istemiş; red cevâbı alınca da müdafaasız olan beyliğin arâzisini talan etmişti. Bu sebeble Osmanlı topraklarından geçmişti. Dulkadır Beyliği ise Devlet-i Aliyye'ye tâbi idi. İsmâil bununla da kalmayıp, rivâyete göre, Dulkadır hânedanının mezarlarını deşip, kemiklerini yaktırmış; yakaladığı Alâüddevle'nin oğlunu kebab ettirerek, askerlerine yedirecek kadar vahşetler irtikâp etmişti.

Şâh, Sultan Bâyezîd'e bir sefîr göndererek, Osmanlı arâzisinden geçmek mecbûriyetinde kaldığı için özür dilemiş; türlü dalkavukluklarla onu tahrîk etmemeğe çalışmıştı.

Bâyezîd Han, Ankara'ya Yahyâ Paşa kumandasında bir ordu göndererek, vaziyeti kollamıştı. Şâh İsmâil'in bu hareketi hem Memlûk, hem de Osmanlı ricâlini derin düşünceye sevketmiş; İran'daki şiî hâkimiyeti bütün İslâm dünyasının endîşesini mûcip olmuştu. Bunun netîcesidir ki, sünnî İslâm efkâr-ı umûmiyesi bu tehlikeyi izâle edecek kudretli bir eli beklemeye başlamıştı. Şâh, şu hareketiyle istikbâldeki nikbetini ve bahtsız sonunu kendi eliyle çizmişti (1508 M./913 H.). Bunu gâyet iyi gören Trabzon Vâlisi Şehzâde Selîm, daha o zaman, İsmâil'le uğraşmağa başladı. Kuvvetleriyle İran toprağını geçip, Erzincan ve Bayburt'ta dolaşmış; hattâ bu akınlarında, Şâh'ın birâderi İbrahim'i dahi esîr almıştı. Şâh, bundan şikâyetini dile getiren bir mektubu elçisiyle Sultan Bâyezîd'e göndermiş; İran sefîri pâdişahın elini değil, ancak dizini öpme şerefine nâil olabilmişti. Sultan'ın elçisi ise, Tebrîz'de vazîfesinin ayakta icrâsı için yere halı serilmemiş olduğunu görünce, kaftanını sırtından atıp yere sermiş ve üzerinde pervâsızca oturarak, Şâh'la konuşmuştur. Şâh'ın adamları onun bu pervâsız sefîre nasıl tahammül ettiğine şaşmışlardı. Hâlbuki elçi dünyanın en büyük kuvveti olan Osmanlı kudretini temsîl ediyordu. Şâh'ın bu sebeble elçinin hareketini hazmetmesi tabiî idi (1508 M./914 H.).

Şehzâdeler Arasındaki Sürtüşmeler

Bu sıralarda idi ki, Sadrâzam Ali Paşa, Şehzâde Korkud'un vilâyetinde bulunan ve vezîr-i âzamlara tahsîs edilen "has" arâziyi o zamana kadar hürmeten talep etmemişken, Şehzâde Ahmed'e taraftar bulunduğu için, Sultan'ın müsâadesiyle geri aldı. Korkud Sultan ise, bunu kendisine hakaret saydı ve Manisa'ya nakli talebi kabul edilmeyince de, kızarak ve "bana saltanat gerekmez" diyerek, Mısır'a kaçmağa karar verdi. Pederine ise, hacca gideceğini haber vererek, maiyeti ile birlikte İskenderiye'ye ulaştı. Memlûk Sultanı tarafından büyük merâsimle karşılandı. Şehzâdeye birçok hediyeler verildiği gibi, yevmiye muazzam bir aynî ve nakdî tahsîsât da îtâ edilmeye başlandı. Fakat Şehzâde'ye, Sultan Bâyezîd ile sulhü haleldâr edebilecek her türlü hareketten çekinildiği için, hacca gitme müsaadesi verilmedi. Korkud, geri gelmesi için yapılan talepleri kabul ederek, vilâyetinin başına tekrar döndü. Bunlar, şehzâdeler arasındaki mücâdelenin bir safhasıydı.

Sultan, Amasya Vâlisi olan büyük oğlu Şehzâde Ahmed'i seviyor, onu velîaht yapmak arzûsunu izhar ediyordu. Şehzâde Korkud pederine 17 gün nâiblik etmiş bulunuyor; bununla berâber şehzâdesi olmadığı için tercîh edilemiyordu. Trabzon Vâlisi olan Selîm ise, hem müslüman efkâr-ı umûmiyesini tatmîn için, hem de fütûhata meraklı, kahramanlığa âşık askeri kendi-

sine bağlamak için vilâyetini genişletiyor; Karadeniz sâhillerinin devlete tâbi olmayan müslüman kısımlarını zaptediyor; Şâh İsmâil'e, Türk halkının verilmesini beklediği cevâbı verebilecek olanın ancak kendisi bulunduğunu gösteriyordu. Selîm, oğlu Süleyman'a Bolu Sancakbeyliği'nin verilmesini temin etmiş; fakat Şehzâde Ahmed "Bu oğlan benüm yolum üzerinde neyler?" suâliyle buna itirâz edip, Kefe Sancakbeyliği'ne tâyinini sağlamıştı. Böylece Bâyezîd'in rahatsızlığı dolayısıyle, şehzâde çekişmeleri de kızışmış bulunuyordu.

Küçük Kıyâmet Zelzelesi ve İstanbul'un Yeniden İnşâsı

Bu sırada İstanbul'da "Kıyâmet-i Sugrâ=Küçük Kıyâmet" nâmıyle anılan şiddetli bir yer sarsıntısı vukû bulup, bir çok can ve mal kaybına sebeb oldu. 109 câmî ve mescidle 1300 evin yıkıldığı ve hasara uğradığı rivâyet edilir. İstanbul'da ahâlinin kırk gün kadar dışarıda yattığı mervidir. Bunun ahâli tarafından haksızlıklar dolayısıyle, Allah'ın gazâbına uğranıldığı yolunda tefsir edilip, devlet ricâlinden şikâyetleri kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır. Sultan Bâyezîd, hasarların tamâmen izâlesi için, büyük gayretler sarfetmiş, 77 bin işçi ve üç bin usta çalıştırılarak, kısa müddet içinde İstanbul'u âdeta yeniden inşâ etmiştir. Ahşap inşâatın, işte bu târihten itibâren yayıldığı söylenmiştir (1510 M./916 H.). İstanbul'un tâmiri bitince, Sultan üç gün yoksullara ve fukaraya sahanlar ve taslar içinde yiyecek ve içecek dağıtılmasını emretti.

Şehzâde Selîm'in Kefe'ye Geçmesi

Bir müddet sonra vezîrlerin ve pâdişahın Amasya Vâlisi Şehzâde Ahmed'i tutmaları ve oğlunu da Kefe'ye yollamaları üzerine, kendisinin Rumeli sancaklarından birine tâyinini isteyen Şehzâde Selîm, talebinin reddedildiğini anlayınca Kefe'ye gitti. Kendisinin vilâyetine dönmesi hakkındaki irâdeleri, türlü ve edebli bahânelerle savuşturup, pederiyle görüşmek arzûsunda bulunduğunu söyleyerek, kaynatası olan Kırım Hanı'ndan bir miktar süvârî alıp, Edirne'ye doğru hareket etmiştir. Şehzâde Korkud da eskiden vâlilik yaptığı Manisa sancağına doğru hareket etmiş, talep ettiği bu yeri kendiliğinden almak istemişti. Onun âniden hareketi, Bâyezîd'in vefât ettiği tarzında tefsîr edilerek ve vaktin geldiği sanılarak, Teke civârındaki Safevî ocağına bağlı Kızılbaşlar, Şahkulu nâmıyle mâruf bir mülhidin riyâsetinde, isyân bayrağını kaldırmışlardı. Bu herif, üzerine gönderilen bir kuvveti mağlûp ederek Kütahya üzerine doğru yürümüş, gâfil avlanan Anadolu Bey-

lerbeyi Karagöz Paşa'yı mağlûp ve esîr etmiştir. Paşa'yı kazıklatan şakî, Sultan'ın vefat etmediğini haber alınca, bir kaleyi zaptedip kendini emniyete almak mecburiyetini hissetmiş, bunun üzerine Alaşehir üzerine yürümüştür.

Sultan, bu isyanın bastırılmasına vezîr-i âzam Ali Paşa'yı tâyin etmiş; Paşa Germiyan arâzisinde Şehzâde Ahmed kuvvetleriyle birleşerek, Teke'den Kızılkaya boğazına çekilen Kızılbaş reîsinin üzerine yürümüştür. Ordu Kızılbaşları kuşatmışsa da, Şahkulu'nun bunu yarıp firar etmesi üzerine, onu hızla tâkip etmiş; Kayseri ile Sivas arasındaki Gökçay mevkiinde yakalıyarak, mağlûp edip öldürmüştür. Bu müsâdemede Paşa da şehîd düşmüştür. Bu muhârebelerde en büyük yardımcısından mahrum kalan Şehzâde Ahmed Sultan, bâzı gevşeklikleri dolayısıyle de askerin gözünden düşmüş, bu suretle bütün nazarlar Şehzâde Selîm'e çevrilmiştir (1511 M./917 H.).

Şehzâde Selîm'in Babasıyla Görüşme Talebi

Bu sırada Edirne üzerine yürüyen Şehzâde Selîm, Çukurçayır mevkiinde pederinin ordusuyla karşılaşmış, Rumeli'deki sancak talepleri an'anelere aykırı bulunmasına rağmen, kabul edilerek, Semendire Beyliği kendisine verilmiştir. Bununla beraber, Şehzâde'nin pederiyle konuşma talebi reddedilmiştir. Selîm, yeni memuriyetine giderken, kendisine muhâlif olan vezîrlerin, zâten rahatsız ve halsiz düşen pederine, Ahmed lehinde yeniden tazyıkte bulunmaları ve Şahkulu gâilesiyle Korkud Sultan'ın hareketlerini kendisi için tehlikeli ve hakkının ketmedilmesi noktasından son derece mahzurlu görerek, geri dönüp Edirne'ye gelmiştir. Nikristen muztarip olan Sultan, bunun üzerine Edirne'ye teveccüh etmiş; Şehzâde de yeniden pederiyle görüşmeyi talep için ona yaklaşmıştır. Çorlu yakınında Uğraş Deresi denilen mahalde karşılaşan baba ile oğul kuvvetleri, Şehzâde'nin konuşma talepleri reddedildiğinden muhârebe etmek durumuna girmişlerdir. Şehzâde 20 küsur seneden beri pederini görmediğini, elini öpmek ve mâruzatta bulunmaktan başka bir talep ve gâyesi bulunmadığını bildirmiş; fakat vezîrler arabada ve rahatsız bulunan Pâdişah'a, vâsıtanın perdelerini aralayarak "Böyle gelen bir evlâd babasının elini öpmeye mi, yoksa tahtından indirip yerine geçmeye mi gelir?" diyerek, onu devletin nizâmını korumaya dâvet etmişlerdir. Bunun üzerine ihtiyar ve hasta pâdişah, askerlerine "Beni sevip yolumda sâdık olan ceng itsün" diye hitâbda bulunmuş; asker "Allâhü Ekber" nidâlarıyle Selîm'in üzerine yürüyünce, Şehzâde, bir rivâyete göre, pederiyle muhârebeyi kabul etmiyerek geri çekilmiş ve kaçmıştır. Şehzâde'nin askeri, 30 senedir kulluk ettikleri sultanlarına kılınç çekmekten imtinâ etmişlerdir.

Bunun üzerine İstanbul'daki vezîrler bir emrivâki yapıp, Şehzâde

Ahmed'i tahta çıkarmak istemişler; fakat yeniçeriler Şahkulu harekâtında Hadım Ali Paşa'ya yardım etmeyen ve muhârebe meydanını terkeden, devletin nâmusunu lekeleyen bir şehzâdenin an'anelere ve kaanunlara aykırı olarak tahta çıkmasına râzı olmıyacaklarını münâsip lisanla bildirip, Selîm'e taraftar olduklarını açıklamışlardır. Bunun üzerine Şehzâde'ye Semendire'deki vazîfesine dönmesi bildirilmiştir.

Bu sırada Mîr Ali nâmıyle anılan Safevî halîfesinin başına topladığı 20-30 bin kişilik bir kızılbaş ordusuyla, Şehzâde Ahmed'in kuvvetlerini mağlûb ve Amasya, Tokat, Niksar taraflarını yağma etmesi haberi İstanbul'a gelince, yeniçeriler ehl-i sünnet efkâr-ı umûmiyesinin arzûsuna tercüman olarak, Şehzâde Selîm'in tahta çıkmasını ısrarla talep etmişlerdir. Sultan Bâyezîd, oğlu Şehzâde Selîm'e dâvetnâme göndererek, Dersaadet'e gelmesini teblîğ etmiştir.

Bu hâdiseden telâşa düşen Korkud Sultan, gizlice İstanbul'a gelerek Yeniçeri Ocağı'na misâfir olarak kabul olunmuş; fakat Ocak ekâbirini kendi saltanatı için iknâ edememiştir. Ocak'ta büyük riâyetle karşılanan Şehzâde'ye, bütün ahâlinin arzusunun ve kendi nazarlarının da Selîm'e müteveccih bulunduğu arzedilmiştir. Korkud, pederinin huzûruna çıkarılarak el öpmüş ve kusurlarının affı temin edilmiştir (1512 M./917 H.).

Sultan Bâyezîd'in Vefâtı

O sırada Sultan'ın dâveti üzerine İstanbul'a gelen Şehzâde Selîm, büyük bir merâsimle karşılanmış, Yenibahçe'de kurulan otağa inerek, Ocağın ekâbiri ve erbâb-ı hâl ve akd ile sohbetlerde bulunmuş; onlara emellerini anlatmıştır. Burada "Ben pâdişah olursam, niyetim Arabistan'ı Çerkesler'den, bilâd-ı Acem'i şiâdan tathîrdir. Hattâ İslâm'ı bir noktaya cem' için Hind ve Tûrân'a gideceğim ve şarkla garbda i'lâ-yı kelimetullaha çalışacağım. Zalemeye, evlâdım olsa merhamet etmiyeceğim. Zamanımda rahata varmak ve ahâliye tasallut etmek mümkün olamaz. İşte benim hâlim budur. Birâderim ise rahatı sever ve hilim ile muttasıftır. Seferden korkmaz ve hadden tecâvüz etmek istemezseniz, bana bîat ediniz ve illâ Sultan Ahmed'i ihtiyar ediniz ki, zamanında o da siz de safânızla meşgûl olursunuz." dediği rivâyet edilmiştir.

Bu sözler Selîm'in sert ve selâbetli karakterini gösterdiği gibi, onun cihanşümûl ve ilâhî gâyesine de işâret eder. Şehzâde bu arada pederiyle müzâkerelerde bulunmuş; ulemâ, meşâyih ve ahâlinin ileri gelenleriyle de temaslar yapmıştır. Bunlardan sonradır ki, yeniçerilerle sipâhilerin de hazır bu-

lunduğu büyük bir halk topluluğu saray önünde Şehzâde Selîm lehine tezâhürâtta bulunmuştur. Bunun üzerine hasta olan ve artık yaşlanmış bulunan Bâyezîd-i Velî hazretleri "Oğlum Sultan Selîm Han'ı yerime nasbeyledim; Allah mübârek eyleye!" diyerek, saltanattan ferâgat etmiştir.

Sultan Selîm, muazzez pederinin huzûruna girerek, büyük bir hürmetle, dest-i mübâreklerini bûs etmiş; senelerdir görüşmeyen baba ile evlâd "zâr-ü-zâr" ağlaşmışlardır. Tekbîr sesleriyle taht-ı Osmânî'ye cülûs eden Selîm Han, pederinin Eski Saray'a gitme arzûsu üzerine, onu bizzât teşyî etmiştir. Hammer Bâyezîd Han'ın bu ferâgatini "Sâkin ve feylesofâne bir hareket" olarak tavsîf etmiştir. Aradan 20 gün kadar geçince, Sultan Bâyezîd, doğduğu yer olan Dimetoka'ya gitmek üzere, yeni sultandan müsaade talep etti ve maiyeti ile berâber yola çıktı. Bâyezîd Han çok rahatsız idi ve arabaya dahi binmeyip, tahtırevanı tercîh etmişti. Sultan Selîm Han, pederini Edirnekapı'ya kadar yaya olarak teşyî etti. Bu sırada Bâyezîd hazretleri, oğluna, devlet işleri hakkında mühim nasîhatlarda bulunuyor; Selîm Han da, büyük bir hürmetle bunları dinliyordu. Pederinin, artık geri dönmesi hakkındaki ısrarları üzerine, ondan hayır duâ dileyerek ve ellerini öperek ayrıldı. Sultan Bâyezîd Dimetoka'ya varamadan, Edirne'nin güneydoğusundaki Hafsa kasabasının Abalar köyünde, tutulmuş olduğu rahatsızlıktan kurtulamayarak, dâr-ı bekaaya rıhlet eyledi (1512 M./918 H.).

Son zamanlarda çıkan, oğlunun kendisini zehirlettiği iddiaları, tamâmen hakîkate aykırı olmak lâzım gelir. Çünkü Sultan, senelerdir nikristen muztaripti; bu had safhaya gelmişti ve şehzâde mücâdeleleri, onların, İstanbul'a yakın olmak için uğraşmaları, hep bir emr-i hakkın bu gün yarın vukû bulabilecek bir hâdise olarak beklendiğini gösterir. Bütün vezîrlerin şu veya bu şehzâde hakkındaki tercîhlerini açıkça izhar etmeleri ve bunun için çalışmaları da, aynı sebeptendi. Bundan dolayıdır ki, zehirletme iddiası, vakıalara zıt olduğu gibi, mesnedden de mahrumdur. Yalnız kuru bir düşmanlıktan kuvvet almıştır.

Bâyezîd Han'ın cenâzesi İstanbul'a getirilerek, kendi yaptırdığı câmide binâ edilen türbesine, büyük bir merâsimle defnedildi. 35 yaşında tahta çıkmış, 32 sene saltanat sürmüş, 67 yaşlarında vefât etmiştir.

Sultan Bâyezîd, Osmanoğulları'nın en âlimlerinden biridir. Ulûm-ı dîniye, riyâziye ile astronomi'ye, tasavvufa pek meraklı olduğu, Arapça ile farsçayı gâyet iyi bildiği, Çağatayca'ya vâkıf bulunduğu rivâyet edilmiştir. Kendisi *Dîvân* sâhibi bir şair, besteleri olan bir mûsikîşinas, eserleri olan bir hattattı. Sonradan Venedik Doçu olan Andre Gritti onun "hiç içki kullanmadığını, az yediğini, ata binmekten hoşlandığını, av eğlencelerini sevdiğini,

dinî merâsimlere pek riâyetkâr olup, fukaraya bol sadaka dağıttığını, felsefeden ve makina sanayiinden zevk aldığını, tetebbuya ve kitap mütalaasına düşkün olduğunu, askeri yeni silâhlarla techiz ettiğini, süvâriyi, topçuyu ve top nakliyatını ciddî surette ıslah ettiğini, donanmaya ehemmiyet verip çok geliştirdiğini" yazar.

Bu mütalaa onun devrinin ve yaptığı işlerin azametinin açık bir bilânçosudur. Bâyezîd Han ilme ve zamandaki teknik inkişâfa çok ehemmiyet veren bir adamdı. Âlimler için husûsî bir bütçesi olup, onları eser vermeye teşvîk ederdi. Pederi gibi inzivâdan ve kitap mütalaasından zevk alırdı. Okçuluğa çok meraklıydı. Hiç kimsenin onun kadar güzel ok ve yay yapamadığı rivâyet edilir. Bu sanat için kitap yazdırdığı gibi, kendi elinden çıkmış bir yay da halen Topkapı Müzesi'nde teşhîr edilmektedir. Bâyezîd Han, ne ilk altı pâdişah gibi üsküf, ne de Murad-ı Sânî gibi ulemâ kisvesi (örf) giyerdi. Mahrutî ve etrafına tülbent sarılı bir kavuk seçmiştir ki, sonraları "mücevvize" ismiyle teşrîfât serpuşu olarak kullanılmıştır.

Zamanında devlet vâridatı çok ziyâdeleşmiş, devrine göre çok büyük rakamlara ulaşmıştır. Devrinde Anadolu'da 24, Rumeli'de 34 sancak vardı ve Sultan, bugünkü Türkiye'den üç misli daha büyük olan topraklarda çok çeşitli kavim ve din gruplarını idâre ediyordu. Kendisi sulha meyyâl olmakla berâber, gazâ ve cihâd sevâbını azîz bildiği için, çıktığı seferlerde elbise ve pabuçlarına sıçrayan tozları toplatarak bunların vefatında yanakları altına konmasını vasiyet edip, Peygamber'in hadîsindeki tebşîrâta nâil olmak istediği rivâyet edilir.

Bâyezîd denizciliğe de çok ehemmiyet vermiş, Fâtih devrinde olmayan ve "Güğe" denilen, hem kürekle hem yelkenle hareket eden, manevra kaabiliyeti yüksek gemiler yaptırdığı gibi, kalyonlar da inşâ ettirmiştir. Ayrıca Venedik gemileri tarzında kırk kadar top mavnası da tezgâhlatmıştır. Onun devrinde donanmadaki değişiklikler bunlardan da ibâret değildir. Bilhassa muhârebe gemilerini uzun menzilli toplarla techîz ettirmiş ve geliştirmiştir. Bunda Türk bahriyesinin en büyük üstadlarından biri olan Kemal Reîs'in emeği geçmiştir. Kemal Reîs İnebahtı seferinde bunlardan istifâde etmiş ve uzun menzilli toplarla düşmanın uzaklardan karşılanması usûlünü denemiştir. Ayrıca kara ordusunu da tam bir şekilde düzene sokmuştur. Sahra topçuluğunu çok geliştirmiş; top nakliyatı işlerini, süvârî teşkîlâtını, cebeci sınıfını tam bir nizâma tâbi tutmuştur. Andre Gritti onun hakkında 1503 senesinde şöyle demektedir:

"Boyu ortadan uzunca, zihnen meşgûl olduğunu gösterir şekilde fıtratan mağmum ve mahzundur. Az yemek yer, hiç içki kullanmaz, ata binmekten

hoşlanır, giriftar olduğu niksir hastalığı men etmese, en sevdiği şey av eğlenceleri ve at tâlimleridir. Dâima ibâdet ile meşgûl olur, câmiye çok gider, pek çok sadaka dağıtır. Felsefede mâlûmatlıdır; en vâkıf olduğu ilim kozmoğrafyadır. Tetebbu ve mütalâaları dışında en fazla iştigâl ettiği iş, ordusunun ıslah ve tensiki ile meşgûl olmaktır. Kölemenlere karşı zafer kazanamamasını ordusunun inzibat eksikliğine atfeden Bâyezîd, yeniçerilerin adedini artırdığı gibi, onları yeni silâhlarla da techîz etmiştir. Bilhassa topçu ve süvârî teşkilâtını ve top nakliyatını ciddî bir ıslahata tâbi tutmuştur. Atlı ve yaya askerler ile donanma efradı, şâhidi olduğumuz hârikulâde şeylerin tahakkukuna âmil olmak üzere sür'atle cem' ve tahşîd olabilme hassalarını tekâmül ettirdiler."

Bu hazırlıklar, Yavuz devrindeki muazzam Osmanlı gelişmesi ve zaferlerinin onun devrinde hazırlandığını göstermektedir. Maamâfih Bâyezîd devrinde Türkler Sapienza muhârebesiyle Akdeniz'de Türk hâkimiyetini temin etmişler; Akkirman ve Boğdan'ın zaptı ve Kafkas sâhillerinin de ele geçirilmesiyle, Karadeniz'i mutlak mânâda Türk ve İslâm gölü hâline getirmişlerdi.

Sultan Bâyezîd devri, Türkler'in şark ve garb devlet ve milletleriyle kesîf şekilde siyasî münâsebetlere giriştiği ve politik faaliyetin çok genişlediği bir devirdir. Sultan Bâyezîd Mâverâünnehir hükümdarı bulunan Şeybek Han'la da dostça münâsebetler kurmuş ve onu Safevîler'e karşı tahrîk etmiştir. Şu hareketi onun Safevîler'i iki taraftan sıkıştırmak isteyen, çok uzak görüşlü bir hükümdar olduğunu gösterir.

* * *

Bâyezîd'in âlimler hakkında bol bol gösterdiği himâye, Türkiye hudutlarını aşmakta, Horasan, İran, Türkistan, Mısır ve Hindistan'a kadar genişlemekteydi. Onun Molla Câmî, Celâleddin-i Devvânî, Seyfeddin Ahmed ve Cemâleddin Ataullah gibi hâriçteki âlim ve şâirlere senelik tahsîsât gönderdiği bilinmektedir. Bu hareketleri İslâm dünyasında Osmanlı lehine büyük bir sevgi ve muhabbetin teminini mûcip olmuştur. Yalnız şu davranışı dahi Sultan'ın ne kadar uzak görüşlü bir zât olduğunun açık delîlidir. Bunun içindir ki, vefâtında İslâm dünyasının bir çok yerinde "gâib cenâze namâzı" kılınmıştır. Kendisinin dindarlığının "ömrü boyunca ikindi namazının sünnetini terketmiyecek kadar" fiilî bir amel ve takvâya ulaştığı rivâyet edilmiştir. Solak-zâde onun "velâyet ve kerâmetle meşhur bir pâdişah" olduğunu yazmaktadır.

Devrinde kendisine ithafen bir çok eser kaleme alınmıştır. Bâyezîd ken-

disine sunulan eserleri okumak âdetinde bulunduğu için, bunları kıraat eder, muharrirlerini teşvîk ve taltîflerine garkederdi. Sultan'ın bu himâyesi İstanbul'u bir ulemâ meşheri hâline getirmişti.

Bâyezîd Han aynı zamanda ilmî faaliyeti de düzene sokmağa uğraşmış, medrese tedrîsâtını ihtivâ eden bir kaanun neşr ve tâmim etmiştir. İlme verdiği değer şehzâdelerini ve kerîmelerini dahi ciddî bir tahsille yetiştirmelerine sebep olmuştur. Nitekim kızları Gevher Melikşah Sultan, Ebussuud Efendi'den mezun ve mülâzim olduktan sonra "Kaanun-ı kadîm-i Osmaniyân üzre" 50 akçe ile Dâvudpaşa Medresesi Müderrisliği pâyesine kavuşmuştur. Bu, Osmanlılar'da kadınların tahsîline ne derece ehemmiyet verildiğinin de açık delîlidir. Sultan yaptırdığı medresede şeyhülislâm olanların haftada bir gün ders takrîr etmelerini vakıf şartı olarak koymuştu. Bu, Meşîhatın ilgaasına ve devletin sonuna kadar böyle devam edip gitmiştir.

Onun binâ ettirdiği câmi, Osmanlı mimârîsinin klâsik devrini açmıştır. Zelzeleden harâb olan İstanbul'u çok kısa bir zamanda yeniden inşâ etmiş ve âdeta tamâmen Türkleştirmiştir. Onun memleketi imâr husûsunda gösterdiği gayret ise, her türlü takdîrin üzerinde bir övgüye lâyık görünmektedir.

Şu izâhat gösterir ki, Bâyezîd devri Türkiye'de büyük ilim, kültür ve hayır müesseselerinin inşâ edildiği, ilmî inkişâfın yüksek bir tekâmül kaydettiği, fıkıh tatbîkatının tedvîn ve terakkî ettiği, deniz ve kara kuvvetlerinin emsalsiz bir kudrete ulaştığı, inşâ ve imâr işlerinin çok hızlandığı, güzel sanatlarda büyük bir gelişmenin kaydedildiği, bir toplanma ve ilerleme devridir. Onun çağında tıbda bir Hekimşah, matematikte bir Mîrim Çelebi, inşâ sanatında Tâcibey-zâde Cafer ve Sâdî Çelebiler, târihçilikte bir İdrîs-i Bitlîsî ve Neşrî, hat sanatında bir Şeyh Hamdullah yetişmiştir. Onun bâzı târihçiler tarafından "sönük" addedilen devri, ancak parlak askerî muzafferiyetler isteyenlerce haklıdır. Fakat askerî muzafferiyetlerin husûl ve devâmının ilmî, iktisâdî, idarî inkişâfın bir netîcesi olduğu nazara alınırsa, Bâyezîd'in vücûd verdiği tekâmülün, oğlu ve torunu zamanındaki azîm fütûhatta en büyük istinadgâh olduğu açıkça müşâhede edilir. Bu suretle de bu büyük pâdişahın, târihen lâyık olduğu yüksek ve mûtenâ mevkie suûdu temin edilmiş olur.

YAVUZ
SULTAN SELÎM HAN GÂZİ

(1512 M.-1520 M./918-926 H.)

Şehzâde Selîm'in Tahta Cülûsu

Pâdişahlık hasletlerini tamâmiyle şahsında topladığı, sert ve şaşmaz bir disipline, tuttuğunu koparır bir azim ve irâdeye, son derece cevval bir dinamizme sâhip olduğu için, Osmanlılarca "Yavuz" nâmıyle anılan bu Sultan, pederinin ferâgati üzerine, cihânın en büyük askerî ve siyâsî kudretine sâhip olan Türk hâkanlık tahtına çıktı. Pederinin vasiyeti ve askerle umûmun arzûsu üzerine, kardeşi Korkud Sultan'ı Manisa Vâliliği'nde bıraktı ve Midilli adasını da sancağı hududlarına kattı. Buna mukaabil ondan saltanat hukukundan vazgeçtiğine ve bunları tamâmıyle kendisine devrettiğine dâir bir ferâgatnâme aldı. Ahmed Sultan da Amasya Vâliliği'nde bırakıldı.

Bununla berâber Yavuz, tahtta rahat değildi. Ve bu makaama çıkmakla kendisini büyük tehlikelere atmış görünüyordu. İki kardeşi ile diğer birâderlerinden olan dokuz kadar şehzâde mevcûd idiler ve saltanat dâvâsı için, her halde fırsat kollamakta idiler. Osmanlı efkâr-ı umûmiyesi, ehl-i sünneti titreten kızılbaş beliyyesinin halli için, kudretli bir el olarak gördükleri Yavuz'u ne kadar istemişlerse, şehzâdeler için Fâtih'in koyduğu kaanunun tatbîk edilmemesini de o kadar arzuluyorlardı. Fakat Yavuz büyük dâvâların, yüksek ve âlî ihtirasların, İslâm ve Türk dünyasını bir noktaya cem' etme gibi azîm meselelerin adamıydı. Bu gayelerinin tahakkuku için, dâhilde tesânüde ve birliğe ihtiyaç vardı. Bu tam olarak te'mîn edilememişti. Çünkü pederi devrinde başlayan şehzâde mücâdeleleri, için için devam ediyordu.

Bu sırada Amasya Vâlisi Şehzâde Ahmed'in oğlu Alâeddin, pederinin muvâfakatıyle Bursa'yı ele geçirmiş; şehrin subaşısını idâm ettirmiş; halktan da tâkatları üstünde vergi alıp, babası nâmına hutbe okutmuştu. Bunu haber alan, ancak büyük ve ciddî tedbîrlerle Osmanlı vahdetinin pekiştirilebileceğini gören Selîm Han, oğlu Süleyman'ı saltanat kaymakamı bırakarak, 70 bin kişilik bir ordu ile Şehzâde Ahmed'e karşı yürüdü. Ayrıca hiç bir şehzâdenin deniz yoluyla firarına fırsat bırakmamak için de 25 kadırgadan mürekkep bir donanmayı, kontrol vazîfesiyle görevlendirdi. Sultan Selîm ordusunun pişdar kumandanı Malkoçoğlu Tur Ali Bey, Alâeddin'i Bursa'dan kaçırdığı gibi, Malatya ve Dârende'ye kadar da kovaladı. Öte yandan Yavuz da Ankara'ya vâsıl olunca, Şehzâde Ahmed firar etti. Bunun üzerine Yavuz, Amasya Sancakbeyliği'ni Dâvud Paşa-zâde Mustafa Bey'e vererek, 1512 Kasım'ında Bursa'ya döndü.

Orada ilk iş olarak, ecdâd-ı izâmının türbelerini ziyâret edip, askeri mükâfatlandırarak, kışlaklara çekilmelerini emretti. Kışı Bursa'da geçirmekle, askerî zâviyeden ihtiyata riâyet ediyor; İran, Mısır, Dulkadır Beyliği ile şehzâde hareketlerinin birleşmemesi için, siyasî tedbîrlere tevessül ediyordu. Şu tarzdaki mütalâa dahi, Sultan Selîm'in ne kadar ciddî olabilecek tehlikelerle karşı karşıya geldiğini; açıkça ortaya koyar. Yavuz'un bu endîşelerini haklı gösteren bir vak'a hemen ortaya çıktı. Şâh İsmail'den de yardım isteme teşebbüsünde bulunan Ahmed Sultan, Yavuz'un Bursa'ya dönüşünü fırsat bilip, gizlendiği Kemah'tan çıkarak, Niksar yoluyla Amasya'ya geldi ve bura sancak beyi kendisine iltihak ederek, vezîrliğini kabul etti. Bu habere çok hiddetlenen ve bu işin sadrâzamın tedbirsizliğinden çıktığına inanan Yavuz, Amasya'ya gönderdiği adamları vâsıtasıyle, onun kendisi aleyhinde çalıştığını anlayınca, dîvânı topladı ve vezîr-i âzamı Koca Mustafa Paşa'yı siyâset ettirdi. İstanbul'un bir semtine ismini veren bu vezîrden boşalan mevkie, tekrar Hersekzâde Ahmed Paşa tâyin edildi.

Ümerânın bu tarzda davranışından çok çekinen ve Osmanlı mülkünün derin dış ve iç tehlikeler içinde bulunduğunu gören Sultan Selîm, şehzâde meselelerine bir ân evvel nihâyet vermek mecbûriyetine kaani oldu. 1512 Kasım sonunda, at üzerinde bir divan toplantısı icrâ edip, askerine bir resm-i geçit yaptırdı. Hemen sonra da, kendi yeğenleri olan beş kadar şehzâdenin "dâr-ı cinâna irsâl" olunmalarını irâde etti. Şehzâdelerin sûzişli ve kahramanca ölümlerinin büyük hükümdarı derin keder ve eleme garkettiği rivâyet edilir. Bu haberler üzerine Şehzâde Korkud endîşeye düşüp, sıranın kendisine geldiğini anlayarak, Sultan'a, cülûsundaki taahhütlerini hatırlatan bir mektup yazdı. Selîm Han ise verdiği cevapta, kendisinin şark seferine hazırlandığını anlatarak, "Mâdemki siz ahd-i sâbık üzre olasız, bu cânibden

aslâ endîşe etmeyip duâya iştigâl buyurasız. Vesselâm." diyerek onu teselli etti. Bir taraftan da, vezîrleri ağzından mektuplar yazdırarak, Korkud'u saltanata dâvet ettirmişti. Şehzâde bunlara müsbet cevap verdiği gibi, saltanat için bâzı teşebbüslere de girişmişti. Bunun üzerine Sultan Selîm harekete geçmek mecburiyetinde kaldı ve av bahânesiyle, 10 bin kişilik bir kuvvetle Manisa'ya yürüdü. Korkud, Piyâle Bey ismindeki nedîmiyle dağlara kaçıp, bir mağarada gizlendi. Yiyecek aratmak maksadıyle, Şehzâde'nin atına binen Türkmen, tâkip edilerek izi bulundu ve derdest edildi. Büyük bir hürmetle Bursa'ya nakledilen Şehzâde, Selîm Han nâmına Kapucubaşı Sinan ağa tarafından şehir dışında karşılanıp, ustalıkla nedîminden ayırtıldı ve istirahat etmesi temin edildi. Gece yataktan uyandırılan Şehzâde'ye, Sultan'ın fermanı bildirildi. Bu ölüm kararını, Osmanoğulları için asırlarca devam eden ilâhî kaderin ya saltanat, ya mevt şeklindeki iki tecellîsinden biri olduğunu bilerek, metânetle ve vakûrâne karşılayan Şehzâde, birâderine bir mektup yazmak için, mühlet istedi. Bir saat içinde Yavuz'a manzûm bir mektup yazdı ve sonra başını yay kirişine teslîm etti (1513 M./918 H.).

Yavuz'a ağabeyinin manzûm mektubu arzedilince, Koca Sultan göz yaşlarını tutamayıp pek çok ağladı. Üç gün umûmî mâtem ilân etti. Kendisini ele veren, bu suretle an'ane mûcibince, mukaddes addedilen Osmanlı hânedanına ihânet eden, birkaç dağlı cezâlandırıldılar. Sultan, Şehzâde'nin nedîmi Piyâle Bey'i, efendisine sâdıkaane hizmet ettiği için, takdîr edip mükâfatlandırdı ve bol tahsîsatla türbedarlığına tâyin etti. Şehzâde'nin kız çocukları da lûtuf ve ihsânlara boğulduğu gibi, kendilerine lûzumlu tahsîsât da bağlandı.

Korkud, Osmanoğulları'nın pek kıymetli bir mensubu idi. Âlim, fâzıl, şâir ve mûsikîşinastı. Bahriye işleriyle meşgûliyetten büyük haz alır ve denizcileri himâye ederdi. Devletin istikbâldeki bahrî hedeflerini derin bir nûfuz-ı nazarla görüp, takdîr ettiği rivâyet edilir. Yâkubzâdeler, yâni Barbaros birâderler onun himâyesini görmüş denizcilerimizdir. Onlara Batı Akdeniz'e teveccüh etmelerini bu şehzâdenin söylediği rivâyet edilir. Deryâlılar arasında büyük sevgiye mazhardı ve hürmet görürdü. Pederinin cülûsuna kadar, 17 gün ona niyâbet etmişti. İslâmî ilimlerde derin bir vukufa sâhip, âlim bir zâttı.

* * *

Bu sırada Şehzâde Ahmed, 20 bin süvâri ile Amasya'dan hareket edip, Bursa yolunu tutmuştu. Kendisinin Yavuz'un sert karakterinden hoşlanmayan ümerâ tarafından destekleneceğine kaani bulunduğu, onların yardımlarına güvendiği rivâyet edilmektedir. Şehzâde, Bursa yakınlarında, Selîm Han'ın bir pişdar kuvvetini kolayca dağıttı. Bu sırada pâdişah, 8-10 bin kişi-

lik kuvvetiyle, çok tehlikeli bir durumda bulunuyordu. Fakat Şehzâde'nin ileri hareket etmemesi, Pâdişahın yardım almasını temin etti. Yenişehir ovasında karşılaşan iki ordudan Ahmed'in kuvvetleri, hemen dağıldılar ve Şehzâde kaçmak mecburiyetinde kaldı. Kaçarken de atının ayakları kapaklandığı için, tâkipçilerin eline düştü ve Sinan Ağa mârifetiyle "nizâm-ı âlem içün kavâid-i Âli Osman üzre kaydı görüldü." Şehzâde'nin, ölümünden evvel, gâyet kıymetli olan yüzüğünü birâderine hâtıra olmak üzere takdîmi vasiyet ettiği rivâyet edilir. Yavuz'un bu birâderinin ölüm haberi üzerine de ağladığı, "nesl-i Osman"ın bu garip kaderine âh-u vâh ettiği nakledilir. Şehzâde'nin cenâzesi kendisine lâyık bir merâsimle, Bursa'da Muradiye'ye defnedilmiştir.

Yavuz'un bu davranışları, kardeşleri ve yeğenleri hakkındaki mülâhazaları, onun iki tarafını açıkça ortaya koyar. Birâderlerinin ölümüne karşı en derin ve insanî bir acı duymakta, bunun için sağlamakta, onların kız çocuklarına ve hizmetinde bulunanlara, en büyük lûtfu göstermekte, elinden gelen iyiliği yapmaktadır. Bu onun kardeşlik tarafıdır. Bununla berâber, Osmanlı mülkünün parçalanmaması, milletin rahat etmesi için, kardeşlerinin katlini emretmektedir; bu onun devlet reîsliği vazîfesidir. Bunun için şu hareketleri, istikbaldeki nesillere ve târihe, bu işleri isteyerek yapmadığını, en büyük acıyı duyduğunu, buna rağmen devletin devam ve tekâmülü için buna mecbur olduğunu ifhâm eden belîğ ifâdelerle doludur. Buna, bütün Osmanoğulları'nın riâyet ettiğini görüyoruz.

Çaldıran Zaferi

Yavuz dâhilî meseleyi, böylece kat'î olarak hal yoluna koyunca, o zamana kadar, yeni pâdişahı tanımakta gecikmiş olan Eflâk, Boğdan, Macar, Venedik ve Mısır elçileriyle, sulh hâlinin devâmını te'yîd eden muâhedeler yenilendi. Sultan Selîm, ordularını İran sınırlarına götürme kararında bulunduğundan, batı devletleriyle hoş geçinmek siyâsetini tâkip ediyordu. Esâsen İran elçi göndermediği gibi, Trabzon'daki şehzâdeliği devrinden beri kendisine karşı davranışını belli etmiş olan yeni hükümdarı, üzerine çekmek için, her türlü hareketi yapmakta beis görmemişti. Osmanlı dâhilî işlerine el atmış; Doğu Anadolu'ya dâîler göndererek ve mezhep propagandası yaparak, mânevî hulûl yoluyla siyasî nufûz temin etmek istemiş; Batı Anadolu'da dahi adamları vâsıtasıyle isyanlar çıkarmıştı. Türkiye'nin bir dâhilî meselesi olan şehzâde mücâdelelerine de karışarak; Ahmet taraftarlığı ile, Osmanlı birliğini siyâseten sarsmak ve zayıflatmak istemişti.

Şâh İsmâil Akkoyunlu ve Karakoyunlu âilelerini ortadan kaldırarak, kuvvetlerini artırmış; Şirvan, Mâzenderan topraklarına hâkim olmuş, Irak-ı

Arab'a ve Horasan'a kadar uzamış; stratejik mevkii büyük olan Diyarbekir'i ele geçirmiş; Özbek Hanı Şeybek'i yenerek, Ceyhun'un beri tarafındaki ülkeleri fethetmişti. Bu hanın kafatasını altınla kaplatarak, kadeh olarak kullanmıştır. Bu suretle Şâh, askerî kuvvet ve kaabiliyetiyle, hattâ bundan daha ziyâde propaganda ve nifak ekibi tarzında teşkîlâtladığı tarîkat ve mezhep organizasyonu ile Erzurum, Kars, Diyarbekir, Musul, Bağdad, Horasan, Semerkant ve Buhara güneyini içine alan, azîm bir devlete sâhip olmuştu. On dört sene hükümdarlığında giriştiği bütün muhârebelerde, hemen tamâmiyle gâlip gelmiş; on dört kadar hükümdar ve meliki yenmişti. Bu zaferleriyle haklı bir gurur duymakta, dünyanın büyük devletleri arasında sayılan kudretine güvenmekte idi. 100-120 binlik bir süvâri ordusuna sâhip bulunmakta, kumandanları ve askerleri kendisine perestiş edercesine itaat etmekte idiler.

Buna mukaabil ehl-i sünnet efkâr-ı umûmiyesinde büyük bir endîşe hüküm sürmekte, kızılbaş faaliyet ve hareketleri derin bir ıztırapla ve acıyla müşâhede edilmekte idi. Mısır'da, Türkiye'de, İslâm efkâr-ı umûmiyesi, bu meseleyi halledecek bir el arıyordu. Fâtımî tecrübesinin acı hâtıraları, Mısır'da hatırlanıyor; Bağdad'daki Büveyhoğulları'nın zulümleri akıllara geliyor; bâtınî beliyyesinin kanlı sahneleri tekerrür edecek sanılıyordu. Şâh ve askerlerinin vahşî ve mutaassıp zulümleri endîşe ile tâkip ediliyordu. Âşık Paşa-zâde'ye göre Şâh'ın tâbi'leri "Besmele" yerine "Bismişâh" tâbirini kullanıyorlar; "Selâmün aleyküm" yerine "Şâh" diyorlar, İslâmî yükümlülüklere sırt çeviriyorlar; ehl-i sünnete hakaaret edip rıfza dâir çok kelimeler söylüyorlardı.

İşte Yavuz böyle bir zamanda Şâh'ın Osmanlı hududlarına tecâvüzünü fırsat bilerek, İran üzerine yürümeğe karar verdi. Önce Teke isyan hareketi gibi, bir kıyâm ile karşılaşmamak ve ordunun arkadan vurulma ihtimâlini önlemek için, gâyet doğru ve itimâd edilir adamları vâsıtasıyle, Şâh İsmâil taraftarlarını defter ettirdi. 40 bin kişiyi bulduğu söylenen bu Erdebil tekkesi dâilerinin, en şerîr olan iki bin kadarını ölüm ve geri kalanlarını sürgün cezâsıyle cezâlandırdığı rivâyet edilmiştir. Bu emniyet tedbîrinden sonra, İran seferi için, Üsküdar sahrâsına tuğlar dikildi. Pâdişah bu kararı fevkalâde olarak akdettirdiği bir harb dîvânında vermiş; vezîrlerinin hepsi sâkit ve sâmit dururken, Abdullah isimli bir yeniçeri dayanamayıp, Yavuz'un "pây-i muazzezine diz urarak" onun emrettiği yere gitmekten büyük sürûr duyacaklarını belirten, askerce bir beyanda bulunmuştu. Türk askerinin kumandanına ve pâdişahına olan hudutsuz itâatini dile getiren bu sahne meclistekilerle berâber, Sultan'ın da mahzûziyetini celbetmiş; bu asker rütbesi artırılmakla mükâfatlandırılmıştır. Pâdişah sefere çıkmadan evvel de, İstanbul'da Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin kabrini ziyâret etmiş; seferin başarısı için bu-

rada Cenâb-ı Hak'dan istimdât etmiş; fukaraya bir çok sadakalar dağıtmıştır. İstanbul'da Şehzâde Süleyman'ı kaymakam bırakarak, Ordû-yı Hümâyûn'a Maltepe'de katılmıştır. Burada Bosna Vâlisi Hadım Sinan Paşa'yı Anadolu Beylerbeyiliği'ne tâyin etmiştir. Ordu İzmit'e gelince, yakalanan bir İran casusuna, harb ilânını ihtivâ eden nâme teslîm edilerek, Şâh'a gönderilmişti. Bu nâmede, kendisi, Osman Gâzi'den beri gelen bir an'aneye uyularak "Gâziler ve mücâhidler sultanı" olarak vasıflandırılıyor; böylece din yolunda gazâ edenlerin reîsi olduğu ifâde ediliyor; Şâh İsmâil'in İslâm'da yaptığı ve vücûd verdiği fitnenin ulemâ ve fukahâ fetvâsıyle merdud addedildiği haber verilip, doğru yola ve Resûlullah'ın sünnetine dâvet ediliyor; aksi halde âkıbeti bildiriliyordu.

Ordu Yenişehir'e vâsıl olarak, Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumandasında gelen askerlerle, diğer Batı Anadolu sancakbeyleri kuvvetleri de Pâdişah'a katıldılar. Ordû-yı Hümâyûn bir müddet sonra Akşehir'e ulaştı. Burada vezîr Dukakinzâde Ahmed Paşa, 20 bin kişilik bir pişdâr kuvvetiyle, Sivas'a gönderildi. Yavuz, Konya'ya gelip, evliyâ türbeleriyle Selçuk Sultanları'nın kabirlerini ziyâret edip; Kayseri'ye muvâsalat etti. Burada Dulkadır hükümdarı Alâüddevle'den süvâri kuvveti talep ettiyse de, bey yaşlılığını bahâne ederek, teklîfi reddettiği gibi, Ordû-yı Hümâyûn'un ilerlemesine karşı da müşkilât çıkardı.

Sivas'ta ordusuna umûmî bir resm-i geçit ve yoklama yaptıran Sultan, ordu mevcudunun 140 bin olduğunu gördü. Ayrıca beş bin zahireci ve 60 bin deve de nakliye için kullanılıyordu. Bunlardan hasta ve amelmânde olan 40 binini, bir ihtiyat kuvvet olarak bulundurmak ve iâşe müşkilâtını hafifletmek için ayırarak, 100 bin askerle ileri harekâtına devam etti. Bu ihtiyat kuvvet ayrılması, Dulkadır Beyi'nin düşmanca tavrı bakımından da, lüzumlu addediliyordu.

Yavuz'un bundan sonraki hareketi, İran ordusunun çekilirken her tarafı yakıp yıkması ve iâşe imkânlarını yok etmesi sebebiyle, çok zorlu ve meşakkatli bir hâl almış bulunuyordu. Osmanlı ordusunun iâşesi, hemen hemen donanmanın Trabzon yoluyla gönderdiği zahireye inhisar ediyordu.

Temmuz'un 14'ünde Erzincan muhâfızı itâatini arzettiği gibi, orduya bir miktar erzak dahi verdi. Bu sırada Yavuz, Şâh'a, tahrîk ve âdeta tahkîr edici mektuplar yazarak, muhârebeyi kabul etmesini temin etmek istiyor; onun İran içlerine doğru aynı hareketle çekilmesi ve kendisinin tekke şeyhliği ile meşgûl olmasını, erlikten bahsetmemesini beyan ediyordu. Hattâ tahrîki daha da ileri götürerek, bir çarşaf gönderip "Erlük adı artık sana harâmdur." diye yazıyordu. Şâh İsmâil ise, afyon dolu bir altın kutu ile bun-

lara cevap veriyor; güyâ böyle bir pederin oğlu olduğunu, yâhud afyonkeş kâtiplere sâhip olduğunu ifâde ediyor, ilâhî irâdenin az zamanla belireceğini, o zaman iş işten geçmiş olacağını bildiriyordu.

Bu sırada Osmanlı elçisinin İran sarayında öldürülmesine bir mukaabele olmak üzere, İran sefîri de aynı âkıbete uğradı. Bütün bu tahrîklere rağmen, İran ordusu ortalarda görünmüyordu. Bu sırada Akkoyunlu sünnî Türkmen beylerinden Ferahşad Bey, maiyetindeki bir miktar kuvvetle Sultan'a iltihakla, Tercan muhâfızı emîr Ahmed'i de, esîr olarak takdîm etti. Pâdişah kendisine pek çok iltifat edip, o civarda bir hayli arâzi iktâ ettirdi. Ordunun tamâmen tahrîb edilmiş, bomboş bir kıraçlıkta, her türlü iâşe sıkıntısı içinde ilerlemeye başlaması, askerî kumandanlar tarafından çok tehlikeli görülüyor; yeniçeriler de sızlanıyorlardı. Sultan ise Tebrîz'e kadar olan mesâfeyi 40 konağa taksîm ederek, iâşe işlerini halletmeye çalışıyordu. Bu sırada, Yavuz'un çocukluk arkadaşı olup, en yakın adamlarından bulunan Hemdem Paşa'yı elde eden kumandanlar, bunu ancak kendisinin söyleyebileceğine onu iknâ ettiler. Zavallı Paşa, bu sözleri Sultan'a arzedince, hemen cezâlandırıldı ve siyâset edildi. Bu suretle sefer için çok tehlikeli olan geri dönme taraftarlarına, dehşetli bir cevap verilmek mecbûriyetinde kalındı. Hemdem'e acıyan Sultan, onu fedâ ederek bir müddet için muhâlefeti durdurdu.

Bu sırada Şâh'a bir mektup daha yazıp "İsmâil! Sen benim memleketimin sınırları üstünde görünerek, bana meydan okudun. İşte ben geldim. Haftalarca yürümekte olduğum halde, ne senden ne askerinden bir eser yoktur. Ölü müsün, yoksa sağ mısın, bilemem!" diyerek tekrar tahkirle tahrîk etmeye çalıştı. Bu sırada Erzurum geçilmiş, Bayburt'un kuşatılması emredilmiş; Semerkant Beyi Ubeyd'e, düşman topraklarında bulunduğu haber verilmiş; Mısır Sultanı'nın gelen sefîrine cevap gönderilmiş; Ahıska Gürcü Beyi'nin elçileri zahire yardımı ile dostluklarını arzetmişlerdi. Tebrîz'e doğru yeniden yürünmeğe karar verilmiş; bunun üzerine bugün Ağrı vilâyetine tâbi Eleşgirt kazâsı Sakallı köyünde, yeniçeriler ümerâdan bâzı kimselerin de teşvîki ile "Düşman yok! Harab memlekette nice seyâhat ederiz?" diye mırıldanmışlar; hattâ bir rivâyete göre Yavuz'un otağına kadar dahi seslerini uzatmışlardır. Bunun üzerine yiğit Pâdişah atına atlayıp, arslan gibi askerin arasına girmiş; heybetle ve gâyet vakurâne olarak "Ehl-ü ıyâl kaydında olanlara destûrdur, gerü karılarınun yanına gitsünler! Biz buraya gerü dönmek içün gelmedük! Râhat isteyen bu yola yaraşmaz. Bizi isteyüp fîsebîlillah cân ve baş fedâ edecek yiğitler ölümden havf itmez. Ölümden korkanlar gerü dönsün! Düşmanla çarpışacak merdler benümle gelsün. Eğer içinüzde er yoğise ben yalınuz giderüm!" diyerek askerin hamiyyet duygularını tahrîk etmiştir. Asker bu cesâret ve yiğitlik âbidesinin bir at oynatışına, bu tarzdaki heybetli

hitâbetine, küçük bir kılınç kımıldatışına dahi vurgun ve âşıktı. Sevdikleri kumandana, büyülenmiş yekpâre bir kitle gibi bağlandılar. Bu sözlerinden sonra hareket emri veren Sultan'ı, tek bir yeniçeri bile terketmedi; Türk sancağının gölgesinden bir tânesi dahi ayrılmadı. Onlar Osmanoğlu ile haşır neşir olmuşlar, etle tırnak gibi birleşmişlerdi. Bâzan itâatsizlik cilveleri görülebilirdi; fakat onları terketmeleri aslâ mümkün olamazdı.

Bu yürüyüş sırasında, Akıncı beyi Mihaloğlu Mehmed Bey, Şâh'ın Diyarbekir emîri Ustaclıoğlu'nun Hoy'a eriştiğini, İsmâil'in de yaklaşmakta olduğunu haber verdi. Şâh'tan gelen bir mektup da bu haberi te'yîd etti. Pâdişah, İsmâil'in işlediği bu hatadan istifâde edip, konak mesâfelerini kısaltarak, düşman üzerine yürüdü. Bu arada bir güneş tutulması hâdisesi cereyân edip, bütün Ordû-yı Hümâyûn tarafından müşâhede edildi. Müneccimler ve meşâyih tarafından bu hâdise, kadîm devirlerde "Âbide-i Şems" olan ve hâlâ resmî mühürlerinde "Güneş" şekli bulunan İran'ın, Osmanlı Hilâl'i mârifetiyle yenileceğine; bâtıl akîdelerinin ortadan kalkacağına işâret sayılarak, orduya müjdelendi ve duyuruldu. Bu, Ordu-yı Hümâyûn'un mâneviyâtını bir kat daha takviye etti. Bu inancı kuvvetlendirir bir haber olarak, Bâyezîd kalesinin teslîm olduğu müjdesi geldi. Ordu-yı Hümâyûn birkaç gün sonra Çaldıran sahrâsına erişti ve kuzeybatıdaki tepelere arka vererek konakladı.

O gece Yavuz'un riyâsetinde bir harb dîvânı toplanarak, çok yorgun olan ve uzun, meşakkatli bir yolculuk dolayısıyle bitkin bulunan orduya, 24 saatlik bir istirahat verilmesi meselesi mütalâa edildi. Vezîrler, umûmiyetle, bu istirahatin lüzumlu olduğunu ifâde ettiler. Sâdece defterdâr Pîrî Çelebi, buna muhâlefet ederek "Anadolu askeri içinde kızılbaş taraftarları bulunduğunu, bu sebeple istirahat verildiği takdîrde, bunların düşmanla temas kurabileceklerini, Yıldırım Han devrindeki Çubukovası çözülmesinin vukû bulabileceğini, bu sebeple şafakla berâber, harbe mübâşeret edilmesi re'yinde olduğunu" bildirdi. Yavuz bu re'yi takdîr ederek, Pîrî'yi "İşte hüsnü tedbîr sâhibi bir zât, teessüf olunur ki, henüz vezîr olmamış!" cümleleriyle taltîf etti. Muhârebenin sabah şafakla başlamasına karar verildi ve askerî harekâtın esasları tâyin edildi.

23 Ağustos 1514 M./2 Receb 920 H. günü şafakla berâber Ordû-yı Hümâyûn, muhârebe nizâmı almaya başladı ve ovaya doğru indi. Şâh bu hareketi bulunduğu mevkiden seyrediyor ve Osmanlı ordusunun kendisince hatalı gördüğü bu hareketini hayretle müşâhede ediyordu. Osmanlı kıt'alarının muhtelif sınıfları hakkında mâlûmat almak için, o sırada esîr bulunan bir Türk neferini yanına getirtip, sormağa başladı. Önce "Tepe üzerinde kan dalgaları gibi temevvüc eden şu kırmızı bayraklar nedir?" diye sordu. Akıncı

neferi "Bunlar Mihalzâde maiyetinde bulunan Niğbolu süvârileridir." dedi. Sonra: "Şu vâdiye inen yeşil bayraklar nedir?" suâlini tevcîh etti. "Bunlar akıncılarla berâber ordu pişdârını teşkîl eden Bolu ve Kastamonu süvârileridir." cevâbını aldı. O zaman azîm bir toz ve duman bulutu, bütün havâliyi kapladı. Bir kaç dakika sonra, allar giyinmiş Osmanlı piyâdeleri, bu toz bulutu arasında, hızla meydana çıktılar. Bunlar azep efradı idi. Bu toz bulutları birkaç defa tekerrür etti. Şâh, Sultan Selîm maiyetindeki kıt'alar meydana çıkacak zannetti. Fakat Karaman, Rumeli ve Anadolu süvârilerinden başka bir şey göremedi. Bunların gerisinde allı, sarılı piyâdeler geliyor; güneş ışıkları başlarındaki kaşıkları ve üsküfleri şâşaalı bir şekilde parıldatıyordu. Fakat aradan bir kaç dakika geçer geçmez, silâh şakırtıları, beygir gürültüleri işitildi. Kesîf bir toz bulutu havaya doğru kalkarak, heybetli beyaz serpuşlarıyle, toz dolayısıyle daha parlak görünen askerler ortaya çıktı. Sağda kırmızı, solda yeşil sancaklar, onların ortasında biri kırmızı, diğeri beyaz iki bayrak göründü. Akıncı neferi derhal Şâh İsmâil'e hitâb ederek: "İşte Sultan Selîm! Sağında sipâhiler, solunda silâhdarlar! Arkasında ulûfeli süvâriler ve gurebâ! Bunlar pâdişahın hassa ordusudur!" diye bağırdı. Şâh İsmail bütün kuvvetlerin, cengâverâne bir faaliyetle ve heybetli bir tarzda muhârebe nizâmı aldığını görünce, gözlerini semâya kaldırarak, derin bir şekilde içini çekti. Sonra ordusunun yanına dönerek, muhârebe tertîbâtı almaya başladı.

Osmanlı ordusu an'anevî nizâmı mûcibince, saf tutuyor, Sinan ve Zeynel Paşalar kumandası altında bulunan Anadolu ve Karaman Beylerbeyilerinin süvârisi yerlerini alıyor, Rumeli ve Anadolu azepleri iki kanada dağıtılmış bulunuyordu. Yeniçeriler merkezde mevki tutmuş bulunuyor, bunların arkasında Sultan Selîm, maiyetinde vezîr-i âzam Hersekzâde Ahmed Paşa, Dukakinzâde Ahmed Paşa, Mustafa Paşalar ve Kazaskerlerle mevki almış bulunuyordu. Toplar iki tarafta, azep askerinin arkasına yerleştirilmiş; zincirlerle birbirlerine bağlanmıştı. Bu suretle düşman süvârisi için geçilmez bir sed teşkîl edilmişti. Muhârebe azeplere kadar sirâyet edince, bunlar yarım sol ve yarım sağ ile arkaya doğru saflarını değiştirecekler; bu suretle meydana çıkan ve "darbzen" denilen bataryalar, yaklaşacak olan düşman saflarına endaht edeceklerdi. Bu merkez tertîbâtı, müdâfaa ve düşmana kat'î darbe indirmek vazîfesiyle muvazzaftı. Hassa sipahisi ise, muhârebenin seyrine göre dâima harekete hazır olarak arkada mevki almıştı. Osmanlı süvârisi, yem kıtlığı ve yol meşakkati dolayısiyle çok yorgundu. Ayrıca piyâde, tüfekle silâhlandırılmış olup, bu silâh Osmanlı yaya askeri elinde kılınçtan daha iyi iş görür bir hâle getirilmişti. Bütün bu Osmanlı kuvveti 100 bin kişiden oluşuyordu.

Şâh İsmâil süvârileri, adet itibariyle, Osmanlı kuvvetlerine denkti.

Bundan başka İran ordusu dinçti ve yorgun değildi. Asker iyi beslenmiş ve şâhları için her türlü fedâkârlığa hazır, ona taabbüd derecesinde bağlı idiler. O zamana kadar zaferden zafere koşmuş bir hükümdara mâlik olduklarından, mâneviyatları yüksekti. Şâh İsmail, İran sağ cenahının kumandasını üzerine almıştı. Sol cenaha Diyarbekir Vâlisi Ustaclıoğlu Mehmed Han, merkeze de vekîlü's-saltana, yâni başvezîr olan Mîr Abdülbâkî kumanda ediyordu. Bağdad, Meşhed, Horasan, Hemedan ve sâir vilâyet askerleri de, başlarındaki emîrleriyle muhârebeye iştirak ediyorlardı. Safevî ordusunda piyâde ve ateşli silâhlar hemen tamâmen bilinmiyordu. Her ne kadar İran'da top kullanılıyor ise de, bu, kale müdâfaalarına hasrediliyor ve sahra muhârebesinde kullanılmasına ehemmiyet verilmiyordu. Bununla beraber Şâh, câsusları mârifetiyle Sultan Selîm'in askerî tâbiyesine vâkıf olduğu ve topların tanzîminden haberdar bulunduğu için, askerini iki kola ayırarak, iki mukaabil cenahtan ve yanlardan taarruza karar vermiş ve yeniçeriye arkadan hücûmu kararlaştırmıştı.

Önce İran süvârileri Osmanlı atlılarına hücûm ettiler. Safevîler "Şâh", Osmanlılar ise "Allah" nidâlarıyle ve tekbîr sadâlarıyle muhârebe ediyorlardı. Sağ, kendi cenâhındaki hücûmunda muvaffakıyete ulaşmış göründü ve azepleri, yandan sarma teşebbüsünde bulundu. Onlar yerlerini bırakıp çekildiler. Fakat sağ kanatta Sinan Paşa Ustaclıoğlu'nun askerini, sür'atli ve ustalıklı bir hareketle, toplarla karşı karşıya bıraktı. Birden ateşlenen Osmanlı topları, şiddetli tarrakalarla, İran sol cenahında derin boşluklar açtılar. Ustaclıoğlu harb sâhasında maktül düştü ve Safevî sol cenahı tamâmen hezîmete uğradı. Bu sırada, Safevî sağ cenâhı üzerine yeniçeri tüfekçilerini sürdüren Yavuz, yaylım ateşleriyle düşman ordusunu geriletti. Şâh, attan düştü; hem kolundan ve hem de ayağından yaralandı. Bir Osmanlı süvârisi Şâh üzerine yürüyüp öldürmek üzereyken, tıpkı onun gibi giyinmiş Mirza Sultan Ali ileri atılarak; Şâh'ın kendisi olduğunu söyledi ve esîr edildi. Bu sırada bir seyisi, Şâh'ı mutlak bir ölümden kurtarıp, kaçmasına vesîle oldu. İran ordusu tamâmiyle mağlûp ve münhezim oldu.

Bu muhârebe, sabahtan akşama kadar devam etmiş; Safevî kuvvetlerine mensup 14 han, muhârebe meydanında maktül düşmüş; Osmanlı ordusunda da 10 sancak beyi şehâdet şerbetini nûş etmişti. Safevî ordugâhı, bütün levâzımıyle Osmanlılar'ın eline geçmiş; Şâh'ın hazîneleri ve hanımları dahi ele geçirilmişti. Safevî zâyiatı çok fazlaydı ve bâzı kaynaklar, bu sebeble, muhârebeye "Sofî kıran" adını vermektedirler.

Çaldıran muhârebesi, Anadolu vahdetinin hâlâ devam eden en büyük istinadgâhı olmuş ve bize güney yolları ile Ortadoğu'nun bütün anahtarlarını vermişti. Bu zaferden sonra Selîm Han'ın "Şâh" ünvanını da kullandığı

rivâyet edilir ki, bu onun İran ve Turan iklimlerine sâhiplenmek dâvâsında bulunduğuna delâlet eder.

Yavuz'un Çaldıran'dan Tebrîz'e Hareketi

Ertesi sabah Yavuz, namazdan sonra, vüzerânın ve devlet ricâlinin tebriklerini kabul etti. Daha ertesi gün de Tebrîz üzerine yürüdü. Vezîr Dukakinzâde Ahmed Paşa ile Defterdâr Pîrî Çelebi ve meşhûr müverrih İdrîs-i Bitlîsî, bir miktar kuvvetle önden gönderilerek, şehir teslîm alındı. Sultan Selîm on üç gün sonra Tebrîz'e vâsıl oldu ve ahâli tarafından tezâhüratla karşılandı. Kendisini karşılayanlar arasında Timur sülâlesinden Hüseyin Baykara'nın oğlu şâir ve âlim bir zât olan Bediüzzamân Mirza dahi vardı. Yavuz, bir müddet sonra İstanbul'da vefât eden bu zâtı büyük bir iltifatla kabul etti ve kendi tahtının yanında kurdurduğu bir tahta, onu oturtarak hürmet gösterdi. Bu suretle Timur'un torunu, Bâyezîd'in torunundan iltifat görüyor; ayrıca kendisine günde bin akçe tahsîsat da bağlanıyordu. Yavuz'un, Cengiz sülâlesine de mensup bulunan bu şehzâdeye hürmeti, Orta Asya Türk kavimlerini kendisine ısındırma, bu suretle Türkistan içerlerine de el atma arzusuyla izâh edilebilir. Böylece Cengiz'in mirâsının kendisine teveccüh ettiğini, büyük Türk Hâkanlık tâcının uhdesinde bulunduğunu, Türk cihân hâkimiyeti mefkûresinin de yegâne mümessili olduğunu, bilkuvve göstermek istemiştir. Yavuz bir kaç sene sonra kendisine tevcîh edilecek "hilâfet vazîfesi" ile bunu çok daha geniş olarak ve mânevî sâhada da husûle getirmek isteyecektir.

Tebrîz'e giren Sultan Selîm, ertesi günü Yakub Câmi-i Kebîrine giderek, cuma namazını edâ etti. Nâmına okunan hutbeyi dinleyip, ihmâl sebebiyle harâb olan mâbedin tâmirini emretti. Sultan buradan Asya ve Avrupa hükümdarlarına zafernâmeler gönderdi. Ayrıca memleketin en meşhûr ilim ve sanat erbâbını, geniş tahsîsatlarla İstanbul'a sevketti.

Sultan, Tebrîz'de dokuz günlük bir istirahatten sonra, iklîmi müsâit olan Karabağ'da kışlamak üzere yola çıktı. Gâyesi, kışı burada geçirmek, tahayyül ettiği İran ve Türkistan seferi için bu müddet içinde stratejik mevkileri tutmak, bahar sonunda bilfiil icraata girişmekti. Fakat ordu ricâli, bu çok uzak yerlerde muhârebeden çekiniyorlar; içinde bulundukları mahrûmiyetten ıztırap duyuyorlardı. Bu sebeple ordu, dönmek arzusunu şiddetle ihsâs ediyor ve bunu itaatsizliğe varacak şekillerle gösteriyor. Askerdeki bu hareketin vezîrlerin de tahrîkiyle olduğunu bilen hükümdar, nihâyet dönme emri verdi. Mustafa Paşa'yı azlederek, vezârete Aksarayî evlâdından Pîrî Mehmed Çelebî'yi getirdi ve onu ordunun zahiresini temin için Bayburt'a gönderdi.

Pâdişah Kars yakınlarına geldiğinde, Gürcistan sefîrlerini kabul etti. Erzurum'a geldiğinde Bayburt kalesinin anahtarları, kendisine teslîm edildi. Buranın ve civarındaki sâir kalelerin fethini temin eden Baş imrahor Bıyıklı Mehmed Ağa'ya, Erzincan Vâliliği tevcîh edildi. Amasya'ya gidilirken, bâzı köylülerin, askerin sert davranışlarından şikâyeti üzerine, vedîatullah olan ahâlinin hukukunun gözetilememesine hiddetlenen Yavuz, ihmâli görülen vezîr-i âzam Hersekzâde Ahmed Paşa'yı ve vezîr Dukakinzâde Ahmed Paşa'yı azletti. Rumeli Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa, Ankara'da kışlama emrini aldı. Sipahîler, kış sebebiyle, kısmen terhîs edildiler ve Pâdişah Kasım ortalarında, Amasya'ya vardı. Burada Dulkadır âilesinden bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Kayseri sancak beyliğine tâyin edilerek, Dulkadır arâzisinde harekâta memur edildi. Burada askeri itaatsizliğe sevkedip, Pîrî Paşa ile hâce-i sultanî Halimî Çelebi'nin hanelerine tasaddiye yeltenen bâzı yeniçerilerin hareketinde Dukakinzâde'nin parmağı görülerek, müsebbibleriyle beraber idâm edildiler. Bu sırada Şâh İsmâil'den sefîrler gelerek, bâzı şartlarla sulhün akdini talep ettilerse de, teklîfler kabul edilmeyerek, elçiler hapsedildiler. Bu hareket Yavuz'un İran işini, muhakkak surette bitirmek arzusuna delâlet eder (1515 M./921 H.).

Kemah'ın Fethi

Pâdişah aynı senenin Nisan ortalarında, Yıldırım zamanında ilhak edilmekle berâber, sonradan elden çıkan, askerî ehemmiyeti de büyük olan Kemah kalesinin fethi için, Bıyıklı Mehmed Paşa'ya emir gönderdi ve kendisi de bizzat yürüdü. Kemah yolu üzerinde Karaçayır'da mola verdiği zaman, Mısır elçileri gelerek, Kayseri ve Bozok sancaklarının, kendilerine tâbi olan Dulkadır Beyliği'ne ait olduğunu, bu sebeple buralarda Kölemen sultanının isminin hutbe ve sikkelerde bulunması lâzım geldiğini ileri sürdüler. Yavuz onlara "Sultanınız hutbe ve sikkede isminin zikri gibi saltanat haklarını, Anadolu'da değil, Mısır'da korusun!" cevabını verdi. Bu cevap Sultan'ın, İran seferini, Dulkadır ve Mısır seferiyle ikmâl etmeden, Anadolu'nun ve Osmanlı mülkünün emniyetinin muhâfaza edilemeyeceğine kaani bulunduğunu gösterir. Elçilere bu cevabı veren Sultan, Mayıs nihâyetlerinde Kemah önüne gelince, umûmî bir hücûm yaptırarak, burayı fethetti. Bu fetih, Doğu Anadolu'ya hâkimiyet bakımından ehemmiyetlidir.

Dulkadır Ülkesinin İlhakı

Kemah fethinden dönüp Sivas'a gelen Yavuz, İran seferinden sonra, ara-

dan kaldırılması zarûrî olan, zâten de eski hukûkî bağlarla Osmanlı tâbiiyetinde iken, ona düşmanlık göstermekle metbuuna isyâna yeltenen Dulkadir Beyliği'ne nazarlarını çevirdi. Vezîr-i âzam Sinan Paşa'yı, Şehsuvaroğlu Ali Bey'e yardım için, 10 bin kişilik bir kuvvetle sevketti. Ali Bey'in üzerine geldiğini işiten Alâüddevle, ordusuna Turna Dağı eteklerinde mevzi aldırıp âilesini de dağın yukarılarına göndermişti. Dulkadır hânedanına mensup bulunan Ali Bey, Alâüddevle ordusu üzerine yürümüştür. İki kuvvet karşılaşınca, Şehsüvaroğlu ileriye çıkıp, Dulkadır askerine "Merhum pederimin ekmeğini yiyenler sancağım altına gelsin!" diye nidâ etmiş; rivâyete göre, Alâüddevle'nin ordusu dağılmış; kendisi de maktül düşmüştür. Bu yaşlı hükümdarın vefatı üzerine Dulkadır Beyliği'ne Ali Bey tâyin edilmişse de, bir Osmanlı vâlisi olarak hüküm sürmüştür. Uzun seneler Osmanlılar'la dostça geçinmiş bir beyliğin, Yavuz'un ana tarafından da yakın akrabası olan Alâüddevle Bey'in yanlış davranışlarıyle Mısır tâbiiyetine geçmesi, ömrünün acı bir tarzda sona ermesiyle netîcelenmiştir.

Yeniçeri Ağalarının Saraydan Tâyini Konusunda Kaanun Konması

Dulkadır Beyliği'nin Osmanlı mülküne ilhakından sonra, İstanbul'a dönen Pâdişah, askeri tam bir zapt-ü rapta almak ve Ocağı ıslah etmek arzusundaydı. Bu sebeble Ocak üzerinde an'ane mûcibince büyük bir nufûzu olan Ocak ihtiyarlarını huzûruna çağırarak, Amasya itaatsizliğinin müsebbiblerinin kimler olduğunu sordu. Bunlar Ocak tesânüdü dolayısıyle "Cümlemüz mücrimüz, devletlü hudâvendigârdan afvumuzu recâ eyleriz." diye ustalıklı bir cevap verdiler. Bu cevapları da Ocak an'anesine uygundu. Pâdişah'ın, devlet ricâlini de bu yolla sorguya çekmesi, ortaya, doğru yanlış bir takım isimler çıkardı. Bunlardan İskender Paşa, Sekbanbaşı Balyemez Osman Ağa idam edildiler. Kazasker Tâcizâde Câfer Çelebi, ilmiye sınıfından olduğu için, huzûra çağırılıp, kendisine "İslâm askerini itaatsizliğe ve isyana teşvîk edenin cezâsının ne olduğu" soruldu. "Ölüme mahkûm edilmesi şer'an icâb eder." cevâbı üzerine, "Kendi hükmünü kendisinin verdiğini" söyledi. Kazasker, bunun üzerine Pâdişah'a "Hakkın sesini dinlemesini, Câfer Bermekî'yi idam ettiren Hârun Reşîd gibi, pişmanlık içinde teslîm-i rûh etmemesi için, vicdanını, bir mâsumun katliyle lekelememesi gerektiğini" celâdetle hatırlattı. Fakat Yavuz, askerin siyâsete âlet edilerek devlet nizâmının haleldâr edilmesinin fecî netîcelerine mâni olmak emelindeydi. Bunun için kazaskeri, fetvâsıyle siyâset ettirdi. Fakat büyük hatîb, şâir ve Türk inşâ mektebinin en büyük mümessillerinden biri olan bu zâtın ortadan kaldırılmasına çok üzüldü

ve mahremlerini, onu gizlemek sûretiyle kurtarmadıkları için, sonradan azarladı. Hattâ bu vak'adan hemen sonra İstanbul'da çıkan büyük yangın esnâsında Sadrâzam'a "Bu harîk, Tâcizâde'nin âteş-i âhıdur." diyerek, hatâsını ve vicdan azabını izhar etti.

Sonra Ocağın ıslahı için, ihtiyarlarla anlaşıp bâzı tedbîrler aldı. Yeniçeri Ağası'nın saraydan tâyinini, Ocak erkân-ı harbiyesinin de, saltanat makaamınca tâyinini, kaanun yaptı. Bu suretle, yüksek kumanda heyetini, saltanat makaamına daha sıkı bağlarla rabtetti. Bir müddet sonra, Dukakinzâde'den boşalan sadâret makaamına, yeniden Hersekzâde getirildi.

Haliç Tersânesi'nin Genişletilmesi

Bu askerî ıslahat tedbîrlerinden sonra, bütün idâre mekanizmasında da yorulmak bilmeyen bir gayretle, devlet otoritesinin güçlendirilmesine girişti. Deniz kuvvetlerinin geliştirilmesi, Venedik ve İspanya donanmalarından daha üstün deniz gücüne sâhip olmak için, Haliç Tersânesi'nin ihyâsını düşündü. Şehzâdelik yıllarından beri çok az bir uyku ile iktifâ edip, mütalâa ve tefekkürle meşgûl olan Yavuz, bir gece yarısı vezîr Pîrî Paşa'yı çağırarak, ona bu fikrini açtı. "Bu akreplerin (hıristiyanların) denizi gemilerle örttüklerini, Rumeli sâhillerinde Venedik, Papalık, Fransa ve İspanya bayraklarının dalgalandığını, bunun vezîrinin tembelliği ile kendisinin müsâmahasından doğduğunu, artık güçlü ve çok sayıda bir donanma sâhibi olmak istediğini" söyledi. Paşa "Bunu kendisinin de düşündüğünü, dîvânda hemen tersâne inşaası ile 500 harb gemisinin techîzi için emir vermelerini, bu hareketin Frenkleri korkuya dûçâr edip, onları muâhedelerini tecdîde ve vergi itâsına zorlayacağını, bu sûretle masrafın küffârın altınlarıyle karşılanacağını" beyân etti. Böylece Haliç'te 160 gözlü, büyük bir tersâne vücûda getirildi ve gemilerin inşâsına başlandı. Avrupa hükûmetleri gemiler bitmeden, muâhedeleri yenilemeye ve vergi ödemeye koştular. Bu, Mısır'a el atmak arzusunda bulunan Pâdişah'a lüzumlu donanma ile Avrupa sulhünü temin etti ki, fayda içinde fayda demekti. Şu teşebbüs, Yavuz'un siyâsî cephesinin de büyüklüğünü ve azametini gösterir.

Mardin, Diyarbekir Yöresinin Fethi

Bu sırada Doğu Anadolu'da, Çaldıran zaferinin meyvalarını toplamak için çalışmalar yapılıyordu. Oralarda yaşayan, şiâ baskı ve nufûzundan nefret eden sünnî ve Kürd ahâli, İran boyunduruğunu kırmak; Osmanlılar'a bağlanmak istiyorlardı. Yavuz bunu temin için, buraya Bıyıklı Mehmed Paşa ku-

mandasında, oldukça büyük bir kuvvet bırakmıştı. Çaldıran muzafferiyeti üzerine, Diyarbekir (Âmid) ahâlisi, Ustacıoğlu'nun bıraktığı nâibi kovmuş; kaleye Osmanlı bayrağı çekmişlerdi. Bitlis'te ise ümeradan Şeref Bey, Sultan Selîm nâmına burayı zaptetmiş; Eyyûbîler'den Melik Halil dahi, Siirt'te aynı hareketi icrâ etmişti. Cemşid Bey nâmındaki diğer namlı bir emîr, Çaldıran'dan evvel, Pâdişah'a ubûdiyet gösterip, sancak beyliği ile taltîf edilmiş; Palu ile etrafından Acemler'i çıkararak, Osmanlılar nâmına idâreyi ele geçirmişti. Ümerâdan Seyid Bey ise, Kerkük ve Erdebil'de aynı harekette bulunmuştu. Bütün doğu ümerâsı, İran'a karşı, Osmanlı idâresine girmek için can atıyorlardı. Kürdistan'ın dokuz kadar belli başlı reîslerinden gayrı, on altı kadar bey de, Sultan Selîm taraftarı olduklarını ilân ediyorlardı.

Yavuz bunlardan tebaiyet yemîni almak ve Urmiye gölü sâhilinden Malatya'ya kadarki yerleri tesellüm eylemek için, çok sevdiği ve hürmet ettiği İdrîs-i Bitlîsî'yi gönderdi. Buraları bütün husûsiyetleriyle çok iyi tanıyan, nufûz-ı nazar sâhibi ve siyâsî sâhada mümtaz bir kaabiliyete mâlik olan bu zât, Kürdistan'ın mânevî fâtihidir. *Heşt Behişt* nâmıyle bir eser yazıp, Osmanlılar'ın İslâm dünyasında ve cihandaki büyük rollerini yücelten bu zât, milletimize en büyük hizmetleri yapmış bir İslâm âlimi olarak, her türlü takdîr ve tebcîlin üstünde bir övgüye lâyıktır. İdrîs-i Bitlîsî Tebrîz'e tekrar gelip oturan Şâh'ın, Kürdistan'ı yeniden ele geçirme gayretlerine karşı, Pâdişah'tan muntazam kuvvetler gönderilmesini istemişti. Bunun üzerine Erzincan Vâlisi Bıyıklı Mehmed Paşa ve Amasya Beylerbeyi Şâdi Paşa kumandasında gelen askere, kendi emrindeki on bin kişilik yerli cengâveri de katıp, Karahan kumandasındaki İran kuvvetlerinin mağlûbiyetine ve geri çekilmelerine sebep olmuştur. Bunun üzerine Âmid kalesi alınmış (1516 M./922 H.); Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbekir Beylerbeyi nasbedilmiştir. Diyarbekir, yeri itibariyle eskiden beri ehemmiyetli bir mahal idi ve Bağdad'la Şam'a açılmış bir kapı hükmündeydi. Buranın fethinden sonra, Mardin de kapısını açtı; fakat Timur'u bile âciz bırakmış olan kalesi mukaavemet etmekte devam etti. Bu kale, Mısır seferi esnâsında, Sultan Selîm'in Bıyıklı Mehmed Paşa'ya gönderdiği ağır toplarla fethedilmiştir (1517 M./923 H.).

Bu sırada İran serdarı Karahan ile Bıyıklı Mehmed Paşa ve Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa kuvvetleri arasında, Dicle kenarındaki Kargundede nâm mahalde, şiddetli bir muhârebe cereyân etti. Kürdistan üzerindeki İran emellerinin son çekişmesi olan bu harbde Acemler, bütün kuvvetlerini toplamışlar; hattâ şâhın maiyet askerini dahi getirmişlerdi. İranlılar fecî bir mağlûbiyete daha duçâr olarak, serdarlarıyla berâber askerlerinin büyük kısmını muhârebe sahasında bıraktılar. Bu suretle İran'ın Kürdistan üzerindeki emelleri tamâmen söndüğü gibi, Ortadoğu'daki kuvvet muvâzenesi de Os-

manlılar lehine tamâmen değişmiş oldu (1516 M./922 H.). Musul, Urfa, Cezîretü'l-Ömer ve sâir kalelerle, kabîle ve aşîretler, Osmanlı tebaiyetini kolaylıkla kabul ettiler. Bu muhârebe zamanımızda da devam eden, Anadolu birliğinin perçinlenmesi gibi, asırlarca uzayan bir netîce vermiştir. Bunun en büyük âmili olan İdrîs-i Bitlîsî, Sultan Selîm'in çok riâyet ve hürmet ettiği, son derece sevdiği bir zâttı. Bir hatt-ı hümâyûnunda kendisine "Umdetü'l-efâdıl, kudvetü erbâbi'l-fezâil, sâlik-i tarîkat, hâdî-i menâhic-i şerîat, bürhân-ı ehl-i tevhîd ve't-tahdîs" diye hitâb ediyor, "hüsnü diyânet ve emânet ve fart-ı sadâkat ve istikaameti dolayısiyle Diyarbekir vilâyetinin feth-i küllîsine bâis olduğu" anlatılıyor ve "yüzünün ak olması" temennî edilip, kendisinin "envâ-i inâyet aliye-yi hüsrevânesinin hakkında mebzûl ve ma'tûf" bulunduğu tebşîr ediliyordu. Pâdişah bu büyük âlimin hizmet ve ihlâsından o kadar memnûn olmuş; kendisine o kadar yüksek bir emniyet göstermiştir ki, münâsip göreceği kimselere beylik tevcîhini temin için, kendisi tarafından doldurulacak hatt-ı hümâyûnlar dahi yollamıştı. Müverrihin ise bunu, izinsiz kullanmadığı rivâyet edilir ki, Pâdişah'la âlimin birbirinden baskın âlicenâblıklarının belîğ ifâdesidir. İdrîs hazretleri buranın idâresinde, uzun asırlar esas olarak kalacak olan faaliyetlere girişerek, bölgenin husûsiyetlerine uygun bir idâreyi nizâmladı. Hammer, bu yerlerin idâresinin, İmparatorluğun diğer ucunda bulunan Bosna'daki tarzla benzerlik gösterdiğine işâret etmektedir. Bu, Osmanlı idâresinin, muhitlere, kavimlere, çeşitli din gruplarına uymada ve onları tatmîn etmedeki büyük kaabiliyeti ile Türk idârecilik dehâsının azametine işâret eder.

Mısır Seferine Karar Verilmesi

Bu sırada, orduyu ıslahatla zapt-ü rabta alan ve büyük bir donanma hazırlamaya girişen, Avrupa devletleriyle de muâhedeleri yenileyen Sultan Selîm, Edirne saray-ı hümâyûnunda yeni fetihlerin ortaya çıkardığı siyasî vaziyeti mülâhaza ediyor; bu sebeble vezîrleri ile müzâkereler yapıyordu. 1516 M.922 H. baharının başlangıcında, Vezîr-i âzam Sinan Paşa'yı, 40 bin kişilik bir kuvvetle, Maraş sancağı yolu ile Fırat üzerine sevketti. Sinan Paşa, Mısır Sultanı'nın hududa yolladığı bir büyük kuvvet dolayısıyle, daha ileriye gitmeyi münâsip görmedi. Yavuz, bu düşmanca davranıştan, vezîr-i âzamı mârifetiyle haberdar olunca, bir dîvân topladı ve ittihaz edilecek tedbîrlerle, icrâ edilecek harekâtı müzâkere etti.

İran ile Mısır Kölemen devletinin, Osmanlılar'a karşı, müşterek hareketine mâni olunmak için tedbîrler alındı. Güneydoğu'da fethedilen yerlerin elde tutulabilmesi için, Kölemen Devleti'ne bir darbenin indirilmesi lüzumluy-

du. Mısırlılar ise, Osmanlılar'a bu fırsatı vermekte gecikmemişlerdi. Diğer taraftan Ortadoğu ehl-i sünnet efkâr-ı umûmiyesi, şiâ belâsına büyük bir darbe indirip, bunun ilerlemesini durduran ve asırlarca hıristiyan dünyasının müşterek ve güçlü kuvvetlerine karşı koyan Osmanlılar'ı, İslâm riyâsetinde görmek istiyordu. Yavuz için bu, gerçekleştirilmesi lüzumlu ve zarûrî bir vazîfe idi. İslâm riyâsetinin başlıca imtiyazı olan Hilâfet ve Haremeyn'e sâhip olmanın, artık Osmanlı hânedanının hakkı bulunduğu, bu dîvânda Nişancı Hocazâde Mehmed Çelebi tarafından iddia edildi. Bütün müslüman dünyası, erbâb-ı hâl ve akdinin de kanaatlerinin bu olduğu söylendi. Doğu Akdeniz'e tam hâkimiyetin temini, hıristiyan dünyasının müşterek hareketine karşı İslâm âlemine yaslanma lüzumu, Anadolu emniyetinin sürekli olabilmesi için objektif noktadan bir zaruret olarak görünen Mısır seferine böylece karar verildi[1].

---

1 Bu kararın mânevî te'yidâta da mazhar olduğu rivâyet edilmiştir. Nitekim Hoca Saadeddin, Sultan Selîm Han hazretlerinin nedîmi ve musâhibi olan pederi Hasan Can'dan naklen *Selîmnâme*'sinde bir rüyâ hâdisesinden bahsetmektedir. Bunu Hammer mütercimi Atâ Bey'den aynen alıyoruz:

Peder (Hasan Can) söylerdi ki, Pâdişâh ekseriyâ geceleri uyumayıp kitâb okurdu, yâhud ahvâl-i âlemden bahs ederdi. Bir akşam uyuyakalmışım, hizmetlerine gidemedim. Sabah namazından sonra gittiğimde:

— Bu gece görünmedin, ne yaptın? buyurdular.

— Birkaç gece uykusuz kaldığım cihetle bu gece hizmetten mahrûm oldum, diye özür beyân ettim.

— O halde, ne rüyâ gördün, söyle! dediler.

Arz olunacak bir şey görmediğimi ifâde ettim.

— Bir geceyi hep uyku ile geçirdiğin halde, rüyâ görmemek olur mu? Elbette görmüşsündür, söyle! buyurdular.

Bir rüyâ görmediğime yemin ettim. Başlarını sallayarak:

— Acâib! dediler.

Biraz sonra kapı-ağası Hasan Ağa'nın bulunduğu kapıya bir iş için gönderdiler. Baktım ki aramızda muhabbet olan hazinedâr-başı Mehmed ağa, kilerci-başı, saray ağası ile konuşuyorlar; lâkin kapı-ağası Hasan Ağa mütefekkir ve mütehayyir, başını eğmiş, gözü yaşlı. Eğerçi sükûtu gâlib bir adam idi; fakat şu hâlinde fevkalâdelik olduğundan: "Acaba akrabâsından biri mi vefât etti" mülâhazasıyle hatırını sordum.

— Hayır, bir şey yok, dedi.

Lâkin hazinedâr ağası bana hitâben:

— Kardaşım, ağa bu gece bir vâkıa görmüş, ondan mütehayyirdir, sözlerini söyledi.

— Allah aşkına rüyâyı haber verin; zirâ Pâdişâh benden rüyâ sordu ve ibrâm etti, dedim.

Biz ısrâr ettikçe Hasan Ağa:

— Benim gibi günahkârın ne rüyâsı olur ki Pâdişâh huzûrunda nakle lâyık olsun! diyerek kemâl-i hayâsından vazgeçmemizi ricâ etti. Nihâyet Mehmed Ağa:

Fakat bu gâye gizli tutularak, zâhiren şiâ üzerine yüründüğü yayıldı ve Pâdişah ordû-yı hümâyûnla Üsküdar'a geçip yeni bir sefere çıktı.

Bu sırada sefâret vazîfesiyle Zeyrekzâde Hoca Rükneddin Efendi ve Karaca Paşa, Mısır Sultanı'na gönderildi. Bunlar Haleb'de devletlerarası hukuk kaaidelerine aykırı muamelelere uğrayarak, hapsedildiler. Fakat sonradan Mısır Sultanı Kansu Gavri tarafından, İran'la anlaşılması teklîfiyle iâde edildiler. Bu hareket, iki devlet arasında bir harb sebebi olabilecek kadar büyüktü ve Yavuz tarafından da arzu ediliyordu. Mısır Sultanı'nın büyük bir ordu ile, yanında Abbasî Halîfesi III. Mütevekkil Alâllah bulunduğu halde, Haleb'de mevki alışı, Osmanlılar'a aradıkları fırsatı vermiş oldu. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi ise, İslâm ve şerîat düşmanlarına yardım eden Mısır ümerâsı üzerine harb için fetvâyı vermişti. Pâdişah Akşehir, Konya, Kayseri yoluyla Elbistan ovasına geldi ve burada Hadım Sinan Paşa kuvvetleri kendisine ilti-

---

— Nasıl söylemeyeceksin ki, söylemeğe me'mûr olduğunu söyledin. Ketmi (söylenmemesi, saklanması) hıyânet olmaz mı? deyince, gizli sırrını âşikâr ederek şöyle nakl etti (Rüyâ aynen alınmıştır):

"Bu nice gördüm ki bu eşiğinde oturdığumuz kapuyı acele ve şitâb ile dakk itdiler. "Ne haber var?" diye ilerü vardum. Gördüm ki kapu bir cüz'îce açılmış, ol denlü ki taşrası Arab sîmâsında nûrânî eşhâs ile memlû; elleri bayraklı ve müsellâh ve mükemmel olup tururlar, ve kapu dibinde dört nûrânî kimesne turur; ellerinde birer sancak var. Dakk-ı bâb idenün elinde pâdişâhun ak sancağı; bana eydür ki "Bilür misün neye gelmişüz?" Ben dahi "Buyurun" direm. Didi ki: "Bu gördüğün eşhâs ashâb-ı Resûlullah'dur salâvatullahi aleyhi ve selamihi. Bizi hazreti Resûlullah gönderüp Selîm Hân'a selâm itdi ve buyurdı ki 'Kalkup gelsün ki Haremeyn hıdmeti ana buyurıldı'. Ve bu dört kimesne ki görürsin, bu Sıddîk-ı a'zam ve bu Ömer-i Fârûk ve bu Osmân-ı Zî'n-nûreyn'dür. Ben ki senün ile tekellüm eylerem, Ali ibni Ebî Tâlib'üm. Var Selîm Hân'a söyle" didi, ve nazarumdan gâib oldılar." (Aynen nakil burada son bulur.) Tere gark olmuşam. Sabaha kadar bîhûd kalmışım. Sabah namazı vakti uyandırdılar. Esvâb değiştirdim.

Hasan Ağa hem rüyâyı söyler, hem ağlardı. Pâdişâhın emrettiği hizmeti yerine getirip huzûrlarına geldiğimde, o hizmeti suâl etmeden:

— Senin sabâha kadar uyuyup da vâkıa (rüyâ) görmediğine taaccüb olunur, buyurdular.

— Pâdişâhım, rüyâyı bu Hasan kulunuz görmediyse, başka bir Hasan kulunuz görmüş. Emriniz olursa arz edeyim, dedim. Ve emirleri üzerine tamâmiyle anlattım. Mübârek gözlerine yaş geldi, sözlerimi bitirince buyurdular ki:

— Derdmendin safâ-yı meşrebi varimiş. Sen onu bize medh itdükçe bir âdemi ibâdet ider görürsen velî sanursın zann iderdük. Tevekkeli medh itmez imişsün.

Müteâkiben:

— Biz sana dimez miyüz ki biz hiç bir tarafa me'mûr olmaksızın gitmeyüz? Ecdâdımuz velâyetden behre-mend idi diyüp, kendisini kastederek "Hemân biz onlara benzemedük." sözlerini ilâve buyurdular ve ondan sonra Arabistan seferi hazırlıklarına teşebbüs ettiler.

Solak-zâde bu fıkrada Pâdişâh'a dahî o gece rüyâsında Hasan isminde bir adam vâsıtasıyle teblîğ vâki' olacağı haber verildiğini yazar.

hak ettiler. Mısır hududuna yaklaşılınca, Ayıntab Beyi Yunus Bey, dergâh-ı hümâyûna gelip, bağlılıklarını arzetti ve sancak beyliğiyle taltîf edildi. Ordu Haleb'e doğru yola çıktı.

Bu sırada Moğolbay nâmıyle Mısır Sultanından gelen ve pürsilâh huzûra giren elçiye sinirlenen Yavuz, "Bana gönderecek ulemâdan bir zât yok muydu?" diyerek ve mukaabele-i bi'l-misil olmak üzere tıraş ettirdi, uyuz bir eşeğe de bindirerek geri gönderdi. Bu, muhârebeyi kaçınılmaz hâle getirmiştir.

Merc-i Dâbık Zaferi

Ordu Haleb yakınında bulunan Tel-Habeş mevkiine varıp, burada geceledi. Her türlü emniyet tertîbâtı alınan orduda münâdîler "İnşaallah yarın rûz-ı muhârebedür" diye nidâ ettiler. Ordû-yı hümâyûn neferleri, birbirleriyle helâllaştılar. Ertesi sabah 24 Ağustos 1516 M./25 Receb 922 günü, iki ordu Merc-i Dâbık'da karşılaştı.

Yavuz Sultan Selîm Han Gâzi, yeniçerilerle merkezde mevki alıyordu. Anadolu Beylerbeyi Zeynel Paşa, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey, Ramazanoğlu Mahmud Bey kuvvetleri sağ cenahta bulunuyordu. Sol cenahta Sinan Paşa, Bıyıklı Mehmed Paşa, Sivas Beylerbeyi Şâdi Paşa mevki almış bulunuyorlardı. Ordunun cebhesine toplar konulmuş ve arabalar barikatıyle tahkîm edilmişti. 60 bin kişiye yaklaşan Osmanlı ordusunda 300 kadar top bulunuyordu.

Mısır ordusu merkezinde, Burciye Memlûkleri'nin 15 senedir sultanlığını yapan 84 yaşındaki Kansu Gavri, maiyetiyle bulunuyor; sağ kanada Haleb nâib-i saltanası Hayrabay, sol kanada ise Şâm nâib-i saltanası Sibay kumanda ediyorlardı. Mısır ordusunun 80 bin kişiyi bulduğu rivâyet edilmektedir.

Muhârebe ikindiye doğru, mutlak surette Osmanlı ordusunun galebesiyle sona erdi. Kölemen ordusu son derece cesur olmakla berâber, muhtelif askerî sınıflar arasındaki uyumsuzluk ve Osmanlı ateşli silâhlarının büyük kudretinin mağlûbiyete sebeb olduğu muhakkaktır. Buna, meslek askeri olan ve son derece tâlimli bir piyâde sınıfı bulunan yeniçerinin harb kaabiliyeti ile Yavuz'un muhârebe usûlündeki dehâsını da katmak lâzımdır. Mısır ordusu mağlûp ve münhezim olduğu gibi, hükümdar Kansu Gavri ile Şam Nâib-i saltanası dahi ölüler arasındaydı. Yavuz bunlara makaamları ile mütenâsip bir cenâze merâsimi yaptırmıştır. Mısır Sultanı'nın karargâhında 100 kantar altın ve 200 kantar gümüşten ibâret ordu hazînesi ele geçirilmiştir. Rivâyete göre, Mısır Sultanı'nın bu kadar büyük bir hazîne ile yola çıkışının sebebi,

Yavuz'u mağlûp ettikten sonra, İstanbul'u da zaptetmek için lüzumlu olan masrafları karşılamaktır.

Bu muhârebede Abbâsî Halîfesi mütevekkil Alâllah ile Mısır'ın en mâruf ulemâ ve kadıları da Yavuz'a teslîm olmuşlar ve ondan en büyük hürmet ve iltifatları görmüşlerdir. Haleb kumandanı Hayrabay ise, Osmanlı hizmetine girmiştir. Bu muhârebe ile, Doğuda Osmanlı aleyhine ittifak eden iki büyük devletten en büyüğü yıkılmış; Suriye ve Filistin'de dört asra yakın devam edecek Türk hâkimiyeti perçinleşmiş; Mısır ve Arabistan yolu açılmıştır.

Ridâniye Zaferi

Selîm Han dört gün sonra Haleb'e girmiş, ahâli kendisini tezâhüratla karşılamış ve itaatlerini arzetmişlerdir. Burada bir milyon Mısır "Eşrefî" altını ile 200 okka altın, bir o kadar mücevher ve 3000 kadar samur elbise ve kumaştan ibâret olan Haleb hazînesi Osmanlılar'ın eline geçmiştir. Haleb'e Karaca Paşa vâli ve Çömlekçizâde Kemal Çelebi de kadı olarak tâyin edilmişlerdir. Yavuz Haleb Câmi-i Kebîrinde cuma namazını edâ etmiş, hatîb burada kendisini "Hâdimü'l-Haremeyn-i Şerîfeyn" unvanıyle yâd etmiştir[2].

Yavuz burada 18 gün kaldıktan sonra Hama, Humus tarîkıyle Şam'a ulaştı. Ve ahâli tarafından pek parlak bir merâsimle karşılandı. Şehir, Hayrabay'ın teklifleriyle, Sultan Selîm'e teslîm edildi. Suriye kale muhafızları, Lübnan Dürzîleri, itaatlerini arz için yarıştılar. Pâdişah burada idârî tâyinler yaptı. Bir taraftan da Emeviyye Câmii'ni, sahâbe ve meşâyih kabirlerini ziyâret etti. Büyük bir muhabbet beslediği Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin mezarını buldurup, buraya güzel bir türbe binâ edilmesini emretti. Ayrıca Şam ulemâ ve meşâyihiyle ilmî sohbetlerde bulunarak, onları mâlûmatı ve taltîfleriyle tamâmen bend etti. Bu suretle, Arab urbanı üzerinde de derin bir

2 Kaynaklara göre bu vak'anın Mısır'da Melik Müeyyed Câmii'nde geçtiği de rivâyet edilmektedir. Hatîbin minberden nâmına hutbe okurken, kendilerini "Hâkimü'l-Hâremeyni'ş-Şerîfeyn" yâni "Mekke ve Medîne'nin hâkimi" diye tavsîf etmesine karşı müdâhale ederek "Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn" yâni "Mukaddes beldelerin hâdimi, hizmetkârı" demesini istemiş, hatîbin söylediği gibi tekrarlaması üzerine yerdeki haliçeyi kaldırarak, çıplak toprağa secde-i şükrâna kapanmış ve Allah'a hamdetmişti. Bu vak'a için Hammer "İslâm târihinde diyânetperverliğin bu derece üstün başka bir misâli daha bulunamaz dense yeridir" demekle, onun imân olgunluğuna işâret etmiştir. Aynı zamanda onun, şâir Kâ'b bin Züheyr'in kasîdesine karşı bürdesini (hırka) vermiş olan Resûl-i Ekrem'e imtisâl etmiş bulunduğunu da ilâve eder. Şu vak'a Sultan Selîm'in ne kadar derin bir muhabbetle ve ne kadar vâkıfâne olarak İslâm'a ve Resûlullah'a bağlı olduğunun en belîğ nümûnesidir ki, Osmanoğulları'nın en karakteristik vasfını teşkîl etmiştir.

sevgi kazandı. Şu hareketleri kendisinin halk temâyülüne ne kadar ehemmiyet verdiğini gösterir. Bu suretle de, idârecilik tarafının büyüklüğüne işâret eder.

Selîm Han Şam'a geldiği sırada Memlûkler kendilerine Tomanbay'ı sultan seçtiler ve muhârebe için hazırlandılar. Yavuz'un, hiçbir fâtih tarafından çöl yoluyla zaptedilemiyeceğine kaani bulundukları, Kaahire'yi alacağına ihtimal vermiyorlardı. Cengizoğulları'ndan Hülâgû'nun ve Timur'un yapamadığını Yavuz'un yapabileceğini sanmıyorlardı. Sultan Selîm bir taraftan Tih, Sina ve Katya çöllerini geçebilmek için, binlerce su yüklü deve hazırlıyor; diğer taraftan da Mısır seferinde elzem konaklarla stratejik mevkileri tutmak için hazırlanıyordu.

Bu arada, yeni Kölemen Sultanı el-Melikü'l-Eşref Tomanbay'a, Çerkes Murad Bey maiyetinde birkaç murahhas gönderip, hutbe ve sikke kendi nâmına olmak ve tebaiyeti kabul etmek şartıyle, sulh teklîfinde bulunup, müslüman kanı dökülmemesini bildirdi. Fakat Yavuz'un sefîri, Kölemen ümerâsı tarafından, devletler arası kaanunlar çiğnenerek öldürülünce, muhârebe kaçınılmaz hâle geldi. Selîm Han, Sinan Paşa'yı, Mısır'ın kapısı addedilen Gazze'yi elde tutmağa gönderdi. Paşa burayı müdafaa için Tomanbay tarafından gönderilen Canberdi Gazalî kumandasındaki Memlûk kuvvetlerini, Hân Yunus mevkiinde mağlûbiyete uğratarak, Gazze'yi istirdat etti (Kânunuevvel 1517 M./922 H.). Birkaç gün sonra Yavuz, bir kaç mahremiyle Kudüs'e giderek, Mescid-i Aksâ'da namaz kılıp, Peygamber kabirlerini ziyâret etti. O gece câmilerde minâreler, kandillerle donatılmıştı. Yavuz, bu ziyâretinden sonra karargâhına döndü ve Kânunusâni başında Gazze'ye geldi. Burada, şehir dışında, Vezîr-i âzam Sinan Paşa tarafından karşılandı ve kazanılan zaferden dolayı, ümerâya iltifât etti. Sonra da Hazreti İbrâhim'in kabrini ziyâret için Halîlü'r-Rahmân'a hareket etti. Bu ziyâretten dönen Pâdişah, eski fâtihlerin geçemediği çölleri geçmenin muhâtaralarını sıralayıp, ordunun çöllerde mahvedilmemesi için dönülmesi icâb ettiğini söyleyen Hüseyin Paşa'nın idam edilmesini emretti. Paşa'nın hareketi, ordu Mısır'a yola çıkmışken cereyan ettiği ve mutlak bir harb halinde bulunulduğu için, Yavuz tarafından, pek haklı olarak bozgunculuk sayılmıştır. Harb dîvânı dışında söylenen ve kararı verilmiş bir hareketin icrâsından uzaklaşmayı tazammun eden bu sözün, Katya çölü pişgâhında, Yavuz tarafından susturulması, herhalde yapılması zarûrî bir davranış olarak mütalâa edilmek gerektir.

Ordû-yı Hümâyûn on günde Katya Çölü'nü geçerek, Mısır'ın anahtarı addedilen Sâlihiye mevkiine vâsıl olup; susuz sahradan kurtulmuş oldu. Çölün o zamana kadar hiç bir cihangir tarafından geçilemeyip, ancak Yavuz tarafından aşılması, o günkü Türk ordusunun levazım ve lojistik bakımdan sa-

hip olduğu azîm kudreti gösterir. Ordu teşkîlâtının hareket üssünden 4 bin kilometre uzaklıkta, yabancı topraklardaki bu ilerlemesi ve sonraki zaferleri, her halde askerî târihin, bu gün dahi pek büyük addedilmesi lâzım gelen hârikalarındandır. Burada çölün bedevî aşîretlerinin Osmanlı ordusunu fırsat buldukça rahatsız ettiklerini, Tomanbay tarafından bir Türk başı getirene ağırlığınca altın verildiğini de ilâve edersek, Selîm Han kuvvetlerinin başardığı işin büyüklüğüne işaret etmiş oluruz.

Yavuz bu minvâl üzere, Kaahire yakınlarına gelerek, Hânikaah mevkiinde ordugâhını kurdu. Memlûk Sultanı Tomanbay, 30-40 bin kişilik kuvvetiyle, Kaahire'ye giden yol üzerindeki Ridâniye önünde mevzi almış ve Frengistandan getirilmiş 200 kadar topu, bu civarda bulunan Âdiliye mevkiindeki siperlere yerleştirmişti. Bu suretle Türk ordusu, buradan geçerken ansızın ateş altına alacak ve tuzağa düşürüp imhâ edecekti. Fakat Osmanlı ordusu keşif kolları, Memlûk topçusunun mevkiini keşfetmiş; ayrıca Yavuz'un istihbaratı ise, düşmanın hareketinin mâhiyetini öğrenmiş bulunuyordu. Sultan Selîm önce, Âdiliye üzerine yürür gibi, bir nümâyiş hareketi yaparak, Kaahire güneyindeki Mukattam Dağı'nın etrafından dolanarak, Ridâniye'deki Kölemen ordusunun üzerine yüklenip, muhârebeye mecbûr etti. Bu hareket İkinci Dünya Harbi'ndeki Fransız Majino hattına karşı vukû bulan Alman herekâtına benzemektedir. Yavuz'un şu hareketiyle Memlûk ordusu, müteharrik olmayan toplarını kullanamamış, buna mukaabil ağır ve hafif ateş kudretini, istediği yere nakledebilen Osmanlı ordusu, yeniden fiilî ateş üstünlüğünü müessir kılabilmiştir. Bu suretle iki ordu Ridâniye'de karşılaşmıştır. Osmanlı ordusunun merkezinde, usûl-i kadîm üzere, dünyanın en tâlimli piyâdesi bulunan Yeniçeri ile Pâdişah mevki alıyor; sağ cenahta Anadolu askeriyle Vezîr-i âzam Sinan Paşa, Dulkadır Beyi Şahsuvaroğlu Ali Bey, Haleb Vâlisi Hayrabay, Akkoyunlu Ferahşad Bey bulunuyor; sol cenahta ise vezîr Yunus Paşa, Ramazanoğlu Mahmud Bey, Ayıntab Muhâfızı Yunus Bey kuvvetleri saf tutuyordu.

Muhârebe kuşluk vakti başlayıp akşama kadar sürmüş; harbin başlangıcında Tomanbay, Alanbay ve Kurtbay'ın bulunduğu yemînli ve zırhlı bir süvâri fırkası, Yavuz'u öldürmek için harekete geçmişlerse de, Sinan Paşa'yı şehîd edebilmişlerdir. Osmanlı ordusu bu infirâdî cesâret davranışıyla sarsılıp mağlûp edilebilecek bir kuvvet değildi. Osmanlı topçusunun ve mûsikî gibi kitlevî hareketlerle harbeden, Türk savaş makinesinin karşısında, bu infirâdî cesâret nümâyişleri, netîcesiz kalmaya mahkûm davranışlardı. Mağlûbiyeti çabuklaştıran bu başıboş davranışlar, Memlûk ordusunu fecî bir bozguna uğrattı. Kölemen ordusu kısmen top kullanabilmesine rağmen, ölü ve yaralı olarak 25 bin zâyiatla, muhârebeyi kaybetti.

Ridâniye, Türk ordusunun kazandığı en büyük muhârebelerden biri olup; Mısır'ın, Hicaz'ın, Arabistan'ın ve Kuzey Afrika'nın ülkemize ilhâkını, asırlar boyunca temin etmiştir. Bu zafer, mekânları ve zamanları dahi fetheden, bir gâlibiyet olarak görünmektedir. Târihte netîcesi asırlar boyu devam edebilen zaferler nâdirdir. Ridâniye, işte onlardan biridir.

Tomanbay mağlûp olarak kaçabilmişse de, Memlûk ordusunun bütün ağırlıkları ve Âdiliye karargâhı, elimize geçmiştir. Yavuz, Kaahire işgâl edilmediği için, dört gecesini burada geçirmiştir (22 Kânunusâni 1517 M./922 H.). Yavuz ertesi gün, muhârebe meydanındaki Türk ve Memlûk şühedâsını defnettirmiş; şehîd düşen Sadrâzam ve ricâle, mevkilerine uygun cenâze merâsimi yaptırmış ve buna bizzat iştirak etmiştir. Vezîr-i âzam Sinânüddin Yusuf Paşa'nın şehâdetine çok üzülen Sultan Selîm Han'ın, Kıssa-i Yusuf'a telmîhte bulunarak "Mısır'ı aldık ammâ Yûsuf'u gaybettik." dediği rivâyet edilir. Bu, onun devlete hizmeti görülen ricâline verdiği ehemmiyet ve kıymetin derecesini gösterir.

Pâdişah bir kaç gün sonra ordugâhını Vustaniye'ye naklederek, Kaahire'nin alınmasını, yeni vezîr-i âzamı Yunus Paşa'ya emretti. Paşa şehre iki koldan taarruz etmiş; şiddetli sokak muhârebeleri cereyân etmiştir. Bu sırada Kaahire evlerini birer istihkâm hâline getiren kölemenlerin, kadın ve çocuklarıyle, şehri kahramanca müdafaa ettikleri; Ordu-yı Hümâyûn'un bir hayli şehîd ve yaralı verdiği rivâyet edilir. Sadrâzamın dahi yaralanması ve işin uzaması üzerine, Yavuz şehre girerek kumandayı bizzat eline almış; bunun netîcesi Tomanbay beldeyi terkedip kaçmış ve Kaahire amân dileyip, teslîm olmuştur. Şehir teslîm olduktan sonra, yeniden isyân edip cezâya müstehak olmuş bulunan 400 kadar kölemen beyi, yakalanıp idam edilmişlerdir. Bu sırada firar hâlinde bulunan Tomanbay'ın yakalanması için emirler verilmiş; buna rağmen Memlûk Sultanı, ele geçirilememişti. Üzerine giden müfrezelere baskınlar yapıyor, devamlı mukaavemet içinde bulunuyordu. İşin bir, iki ay uzaması Pâdişâh'ın canını sıkıyordu. Bunun için Yavuz, bâzı mûnis teklîflerle yeniden sefîrler gönderdi. Fakat bu sefâret heyeti de Memlûkler tarafından şehîd edildi. Bunun üzerine son derece hiddetlenen Yavuz, sıkı tâkibi emretti. Bu sırada, bir Arap kabîle şeyhine sığınan Tomanbay, bunun tarafından ihbâr edilerek yakalandı. Sultan Selîm bu habere sevinip "Elhamdülillah! İşte şimdi Mısır fethedildi." mânidar cümlesini sarfetmiştir.

Tomanbay "âyîn-i Osmanî" üzere, büyük merâsimle, huzûra kabul edilmiş; Yavuz tarafından hürmetle karşılanmıştır. Kendisine şiâ ile ittifakın, Osmanlı hudutlarına göz dikişin, sonra da iki defa elçilerin idam ettirilip, siyasî münâsebetlerin ihlâlinin bu işe sebebiyet verdiği anlatılmıştır. Bu suretle Osmanlı tezi hem dinî, hem siyasî zâviyeden izah edilmiş; Tomanbay,

kendisinin ikinci harekette dahil bulunmadığını ve ümerâsına hâkim olamadığını, güyâ mazeret makaamında söylemiştir. Yavuz'un hizmetine giren Memlûk rüesâsını, hıyânetle tavsîf etmiş; Yavuz ise, buna üzülmüştür.

Bundan sonra, Vezîr-i âzam Yunus Paşa, aynı zamanda Mısır Vâliliği'ne tâyin ile Mısır işlerinin ıslahı ve idâresinin tanzîmi için tedbîrler alınmıştır. Tomanbay'ı Osmanlı hizmetine almak isteyen Yavuz, bâzı ahâlinin "Allah Sultan Tomanbay'a yardım etsin" yollu bağırmaları üzerine, Memlûk hükümdarının hayatta kalmasının, Mısır hâkimiyetini haleldar edeceğini, pek haklı olarak düşünmüştür. Bu mütalâasını, Osmanlı hizmetine giren Memlûk beylerinin kuvvetlendirdiğini, hattâ, ahâliyi, Tomanbay lehinde tezâhürata, onların sevkeylediği rivâyet edilmektedir. Bu durumda Yavuz, devletin ve ahâlinin rahatı için, Tomanbay'ın ortadan kaldırılması lâzım geldiğine karar vermiş; verilen fetvâ ile eski hükümdar, Mısır'da dolaştırılıp; Bâbü'z-Züveyle'de idam ve cesedi teşhîr edilmiştir. Sonra bu eski hükümdara büyük bir cenâze merâsimi tertîb ettirmiş; namazını Mısır kadısı kıldırmıştır. Cenâze namazına ve merâsimine iştirak eden Yavuz, bir rivâyete göre, tâbutunun altına dahi girmiş; ayrıca, merhûmun rûhu için de, üç gün, fukaraya sadaka ve yemekler dağıttırmıştır. Bu suretle Tomanbay'ı şahsî garazı için fedâ ettirmediğini; bunu devlet için yapmak mecburiyetinde kaldığını, ahâliyi ve ümmeti düşündüğünü ifâde etmek istemiştir. Bu onun Allah ve târih karşısında ne kadar mes'ûliyetten korktuğu ve çekindiğinin, en büyük delîllerinden biridir.

Böylece, bir sefer-i hümâyûnla ve iki meydan muhârebesiyle, o zamana kadar dünyanın iktisadî ve askerî güç itibariyle, en büyük devletlerinden biri olan ve "Memalik-i Burciye" yâhut "Devletü't-Türkiye" de denen, azametli Memlûk İmparatorluğu yıkılıp; mirâsı tamâmen Osmanlılar'a intikal etmiştir.

Memlûk Devleti Çukurova, Kayseri, Maraş, Elbistan, Hatay, Suriye, Filistin, Ürdün, Hicaz, Yemen, Mısır, Sudan ve Libya'nın bir kısmı üzerinde hükümran olan, gâyet cesîm bir hükûmetti ve askerî kuvvet olarak, yardımcı Urban birlikleriyle berâber, 400 bin kişiyi bulan bir askerî kudrete sâhip bulunuyordu. Yavuz, Hilâfet makaamına da mâlik bulunan bu azîm devleti, iki muhârebede yenip; ahâliyi, ulemâyı ve kabîle şeyhlerini, türlü tedbîrlerle kendisine bağladı. Memlûkler, Moğol ordusuna kahramanca karşı koymuş, onları bir kaç muhârebede yenmiş, müslüman efkâr-ı umûmiyesinde, Hilâfet'e ve Mukaddes Beldelere de sâhip olmakla büyük hürmet toplamış bir devlet idiler. Filistin ve Suriye'nin hıristiyan hükûmetleriyle muhârebeler yapmışlar; Kıbrıs ve Girit'e seferler icrâ etmişlerdi. Mısır ulemâsı ve umûmî efkârı, asırlardan beri Osmanlılar'ın hıristiyanlara karşı kazandıkları zaferler için bayram yapıyorlar; Türk gâzi pâdişahlarının isimlerini, bu münâsebetle, câmilerde ve minberlerde zikrediyorlardı. Bütün ulemâ ve meşâyih, Osmanlı

hizmetine can atıyorlardı. Bu suretle, Allah yolunda gazâ eden ve İstanbul'u fethedip, Peygamber'in hadîsiyle tebşîr edilmiş mânevî sevaba nâil olan âdil Osmanlı hükümdarlarının, İslâm'ın mânevî temsilciliğini de deruhte etmeleri icâb ettiğine kaani bulunuyorlardı. Bir tekye şeyhliği hüviyetinde bulunan Hilâfet makaamının, i'lâ-yı kelimetullah için asırlarca gazâ eden, dünyanın en kudretli ve âdil sultanlarını yetiştiren Osmanoğulları hânedanına tevdîinde, herkes müttefik bulunuyordu.

İşte bu sebepledir ki, Memlûkler'e tâbi olan Hicaz emîri, Sultan Selîm'e Haremeyn'in anahtarlarıyle birlikte "Emânât-ı Mukaddese" nâmıyle yâd edilen, Peygamberimiz Efendimiz'e âit mübârek eşyâyı, merâsimle tevdî etmiştir. Bir müddet sonra İslâm diyârının bir çok yerinden gelen ulemâ ve erbâb-ı hâl ü akd huzûrunda, son Abbâsî Halîfesi Mütevekkil Alâllah, Yavuz Sultan Selîm Han'a ve hânedân-ı Âl-i Osman'a, Abbasoğulları üzerinde bulunan Hilâfet'i tevdî ettiğini ilân etmiş; arkasındaki hil'ati çıkarıp, kendilerine giydirmiştir. Bu suretle Hilâfet vazîfesi, Abbasoğulları'ndan Osmanlı-Türk Sultanlarına geçmiştir[3].

3 Mısır'daki Abbâsî Hilâfeti, Hulâgü'nün Bağdad'ı zabt ve tahrîbi, Halîfe Mu'tasım Billah'ı öldürtmesi ile başlamıştır. İslâm dünyası bu fecî sukuttan sonra, üç buçuk sene kadar, başsız kalmış ve halîfesiz yaşamıştır. O sırada Kıpçak Türklerinden bulunan, Bahriye Memlûkleri'nin de en büyük hükümdarlarından biri olan Beğbars el-Bindikdârî, Moğollar'a karşı kuvvetli bir cephe kurmak, kendinin makaamını tahkîm etmek ve meşrûlaştırmak için, İslâm dünyasının teveccühüne ve yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu âlemin mânen ittihadını temin edecek müessese ise, Hilâfet'ti. Bağdad fâciasından kurtulup, gizlenen; maktül Halîfenin Birâderi Ahmed, Mısır'a giderek, Beğbars'a kendisini tanıtmış ve Kaadı-yı Kuzât huzûrunda, nesebini isbât etmiştir. Türkler'in yetiştirdiği en büyük adamlardan biri olan, târihî mütalâasıyle derin bir devlet görüşüne de sâhip bulunan Beğbars, bu zâtı Halîfe olarak tanımakla, gâyelerini tahakkuk ettireceğine inanmıştır. Böylece Ahmed, "el-Mustansırbillah Ebû'l-Kaasım" lakabıyle 659 Recebinin 9'unda (1261 M.) Hilâfet makaamına oturtulmuştur. Beğbars, bu yeni Halîfe'ye bîat ederek, ondan saltanatının meşrû olduğuna dâir menşûr almış ve onu Bağdad Hilâfetini tekrar ihyâ ve te'sîs için, bir kuvvetle, Moğollar üzerine göndermiştir. Fakat bu zât, muvaffak olamayıp şehîd düşünce, yerine aynı âileden Ebu'l-Abbas Ahmed, el-Hâkim Biemrillah unvânıyle hilâfete getirilmiştir. Halîfenin ismi hutbelerde sultanın isminden önce söylenegelmiştir. 1290 M.'de Melik Eşref Halîl, sultan olunca, Halîfelere Tolun Câmii yakınında bir ev verdirmiş, Kal'atü'l-Cebel'deki câmide de hutbe okumaları âdet olmuşsa da, sonradan Şâfiî kaadiü'l-kudâtına bu hususta vekâlet verilmiştir. 1299 M.'de Melik-i Mansur Lâçin, Halîfe'ye, saltanatını takviye için bâzı cemileler göstermiştir.

Halîfelerin muayyen tahsîsatları, ilim ile iştigâlleri dolayısiyle de kütüphaneleri vardı. Memleketin her yerindeki câmilerde, cuma hutbelerinde isimleri zikredilirdi. Halîfeler, âmmenin işlerini hükümdarlara bıraktıklarından, bilfiil hükûmet etmezlerdi. Seferlere, sultanla berâber iştirak ederlerdi. Bunlardan yalnız biri, 1412 M./815 H.de, yâni Burciye Memlûkleri zamanında, ümerâ arasında çıkan nizâda, bâzı kumandanların ısrarı ile sultanlığa getirilmiş; böylece cismânî ve rûhânî otorite birleşmiş ise de, aynı sene içinde, hal' edil-

Bu zamana kadar Peygamber'in idealini en derin bir vecd ve îmanla müdâfaa etmiş ve yüceltmiş bulunan Oğuz kavmine ve Türk Milleti'ne İslâm dünyasının kıymetli bir hediyesi olarak mütalâa edilmiştir.

Bu vaziyet, Yemen ve diğer Arab memleketlerinin bize bağlanmasıyle netîcelendiği gibi, Anadolu birliğini perçinleyen ve ayakta tutan, mânevî ve

---

miştir. Hilâfet İslâm'da maddî ve mânevî kuvveti câmi bulunduğundan, Mısır Halîfeleri, Memlûk hükümdarlarına "Tecdîd-i Ahd" merâsimiyle, cismânî nüfûzu ve hükûmet idâresi vazîfesini terkederlerdi. Halîfeler aynı zamanda, diğer İslâm dünyasındaki hükûmetlerin meşrûiyetlerini tasdîk ederler, onlara bunları te'yîd edici menşûrlar gönderirlerdi. Hindistan, Anadolu, Mağrib hükûmetleriyle ve Osmanlılar'la da mânevî münâsebetler kurmuşlardı. Mısır Memlûk Sultanlığı da bu sebeple büyük siyasî nufûza sâhip bulunurdu. Müslüman devletleri sikkelerinde de, onların ismi, hükümdarın meşruiyetini gösterir tarzda zikredilirdi. Mısır'da bu tarzda Halîfe olarak 17 kişi gelmiş ve Sultan Selîm Han'ın hilâfetine kadar, bu makaamda bulunmuşlardır. Merc-i Dâbık muhârebesinde, Mısır hükümdarının yanında bulunan Halîfe Mütevekkil, Sultan Selîm'e teslîm olmuş; kendisi izâz, ikrâm ve ihtirâmla Kaahire'ye gönderilmişti. Bu sırada Mısır'da Tomanbay sultanlığa, bu zâtın babası olup, çok yaşlı ve görme bozukluğu ile mâlül bulunan el-Müstensikbillah da, yeniden hilâfete getirilmişti. el-Mütevekkil Mısır'a dönünce, tekrar halîfe ilân edilmişti. Fakat Sultan Selîm Mısır'a girince, kendisi, yanında amcazâdeleri Ebûbekir ve Ahmed, dâmâdı Nasır Muhammed, eski Mısır Sultanının oğulları, bir çok kadılar, mâruf ulemâ, meşâyih, idâre memurları, mimarlar ve sanat sâhipleri ile berâber, 1800 kişi ile ve donanmayla İstanbul'a sevkedilmişlerdi. Rivâyete göre Halîfe el-Mütevekkil, Sultan Selîm'den pek çok ta'zîm görmüş ve İstanbul'da Ayasofya Câmii'nde yapılan, Mısır, Türk ve sâir İslâm ulemâsının da hazır bulunduğu bir merâsimle, Abbasoğulları üzerindeki Hilâfet hukukunu, Osmanoğulları'na devretmiştir. Sonradan amcası oğulları, nezdine emânet edilmiş eşyâyı yed-i gasbına geçirmiş olması, kadınlarla sefîh bir hayat sürmesini ve sâir hallerini Selîm Han'a şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine kendisinin muhâfazaya alındığı rivâyet edilir. 927 hicrî senesi Rebîülevvel'inde ve Kaanunî devrinde, bir diğer rivâyete göre "Hilâfete âit bilcümle hukukunu bir sûret-i resmiye ve kat'iyede hânedân-ı Âl-i Osman'a terkederek" Mısır'a muvâsalat etmiş ve orada 945 H.de vefât etmiştir. Müverrih Cenâbî bu zâtın oğullarının kendi zamanında hazîne-i âmireden dolgun maaş almakta olduklarını haber vermektedir. Mısır'daki Abbasî Hilâfetinin târihî seyri kısaca budur. Bâzılarının zannı hilâfına, bu hilâfet, Mısır Memlûklerine çok şey kazandırmıştır. Bilhassa bu devletin iki buçuk asır yaşaması, her halde bu makaam sâyesindedir. Çünkü Mısır Memlûk târihi, âdeta ümerâ arasında cereyan eden saltanat mücâdeleleri târihidir. Çünkü sultan, kölelikten yetişme ümerâ arasında intihâb edildiğinden, bunun aleyhdarları pek az istisnâ ile mücâdele ederlerdi. Buna mâni olmak, sultanlığın babadan oğula intikal etmesi ve istikrara kavuşması lüzûmunu görüp, ıslahı yolunda Beğbars'la, ondan sonraki birkaç hükümdarın teşebbüsleri netîce vermemiştir. Bu mücâdeleleri hafifleten bir müessese, hilâfettir. Diğeri ise, Memlûk devlet teşkilâtının sağlamlığıdır. Bu suretle bu devlete, maddî ve mânevî büyük faydaları bulunan, İslâm'ın da mânen en büyük müessesesi olan Hilâfet, Osmanlılar'a geçmiştir. Onlar bunu en derin bir mes'ûliyet duygusuyla, en yüksek bir ruh yüceliğiyle, en azametli bir cismânî kudretle ve hakkıyle temsîl edeceklerdir. Bâzılarının zanlarının tamâmen aksine, Osmanlı hükümdarları bu ünvanlarına çok büyük bir ehemmiyet vermişler, onun vazîfelerini ve mes'ûliyetlerini dâima müdrik bulunmuşlar, bu sebeple de İslâm âleminde milletleri nâmına büyük prestije sâhip olmuşlardır.

birleştirici bir sembol olmuştur. Bu sûretle de Osmanlılar, hem İslâm Halîfeliğini, hem Roma dünyasının hükümdarlığını, hem de büyük Türk hâkanlık makaamını uhdelerinde birleştirerek, devlet telâkkisinde cihânşümûl bir terkîbe ulaşmışlardır.

Yavuz, İskenderiye'ye gelen Türk donanmasını ziyâret etmiş ve bir müddet sonra Abbâsî Halîfesi ile 1800 kadar yüksek Mısırlı zevâtı, İstanbul'a yolcu etmiştir. Mısır'daki günlerini idarî, askerî işlerle, ulemâ ve meşâyih ile sohbetle, câmiler ile memleketin târihî eserlerini ziyâretle geçirmiş ve Nil'deki Ruze adasında kalmıştır. Bu arada Hicaz'a, şerîflere ve meşâyihe, fukaraya dağıtılmak üzere büyük hediyeler ve paralarla yüklü bir sürre göndermiştir. Yavuz'un gönderdiği para miktarı, 200 bin duka gibi azîm bir meblâğa ulaşıyordu. Sâdât, meşâyih ve ulemâ bundan dolayı Sultan'a duâlarda bulunurlardı.

Yavuz'un Dönüş Emri

Yavuz, asker arasında söylenen türkülerden, ordunun Kaahire'de bulunmaktan sıkıldığını anlayarak, dönüş hazırlıklarına başlanmasını emretti. Ordu 1517 senesi Eylülünün ilk haftalarında çölü geçti. Han-ı Yunus mevkiinde Sadrâzam Yunus Paşa, Kaahire'de bulunan idâreciler için çok münâsebetsiz sözler söyleyip, Mısır seferini hafife aldığı için siyâset edildi. Pâdişah'ın Yunus Paşa'yı yalnız bu sözleri için katlettirmediği muhakkaktır. İdrîs-i Bitlîsî ile sâir vüzerâ, Paşa'nın Mısır işlerini şikâyet etmişlerdi. Sultan ayrıca, Osmanlı mülküne alıştırılması icâb eden Mısırlı idârecilere bu hareketiyle emniyet de vermek istemiştir. Bununla berâber Paşa'nın sözleri de sonradan teeyyüd etmiştir. Paşa'nın kabrinin bulunduğu yer, halen onun adını taşımakta ve Han Yunus nâmıyla anılmaktadır.

Sultan Gazze konağına gelince Canberdi Gazalî'yi Kudüs Vâliliği'ne tâyin ve yoluna devam etmiştir. Yolda umûmiyetle, Anadolu Kazaskeri olan büyük âlim Kemalpaşa-zâde ile musâhabet etmiştir. Bir gün giderlerken Hoca'nın atı, bir su çamuruna batarak, Sultan'ın kaftanını çamur içerisinde bırakmış, telâşa düşen bu âlim zâta Yavuz, tarihte tanînendâz olacak şu karşılığı vermişti: "Ulemânın atının ayağından sıçrayan çamur, bizim için şereftir. Vefât ettiğim zaman bu kaftanı böylece sandukam üzerine koysunlar." Sultan Selîm'in bu vasiyeti vefâtından sonra yerine getirilmiştir. Bu onun âlimlere ve ilme verdiği kıymet ve ehemmiyetin en belîğ tarzda ifâdesidir.

Mısır Seferi'nin Netîceleri

Şam'a Teşrînievvel başlarında ulaşan Sultan, kış mevsimini burada ge-

çirmeye başlamış ve fethedilen her yerde usûlen yapıldığı üzere, Suriye'nin mufassal istatistiğini tertîb ve tahrîr ettirmiştir. Târihçi Atâ Bey, bu defterlerden birini Haleb'de görmüş, intizâmına ve tanzîm tarzına hayret etmiştir. Burada Suriye çöl aşîretlerinin bîatlerini kabul etmiş, bu arada Tûr-ı Sînâ Manastırı râhiplerinin, Peygamber'den aldıkları muâfiyetnâmeyi de tasdîk etmiştir. 1518 M./924 H. Ocağında Pîrî Mehmed Paşa'yı vezîr-i âzamlık makaamına tâyin etmiştir.

Şubat başlarında büyük mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin türbe ve câmisinin inşâsı bittiğinden, Sultan, cuma selâmlığını burada yapmış; mâbedi hizmete açmıştır. Şubat nihâyetlerinde Şam'dan Haleb'e hareket etmiş ve Mart başlarında buraya gelmiştir. Nisan sonlarında Lübnan'da, Sultan'ın uzaklaşmasını fırsat bilen bir küçük isyan çıkmış ise de, bastırılmış; bunun üzerine Yavuz, Mayıs başında, İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Bu sırada hocası filolog Halîmî Çelebi ile Hersek Ahmed Paşa'nın vefâtına üzülmüştür.

Mayıs sonlarında İran işini bitirmek dâvâsında olan Sultan, bu devletin sulh için gönderdiği sefîrlerin taleplerini reddettiği gibi, bu memleketi iktisâden sarsmak için ipek ticâretine mâni olan bir karar vermiştir. Bu yasağın tatbîki birçok şikâyetleri ve bâzı tüccarların zararını mûcib olmuş, bir müddet sonra bu zararlar devletçe tazmîn edilmiştir. Bu kararla birlikte vezîr-i âzam Pîrî Mehmed Paşa Kuzey Irak üzerine sevkedilerek, Musul civarları ile Erbil ve Kerkük alınmıştır. Bu, Bağdad'a el atmanın ilk adımıdır.

Yavuz yoluna devâm ile Temmuz sonlarında İstanbul'a yaklaşıp, merâsim yapılmasını istemediği ve tab'an bundan hoşlanmayıp utangaç bulunduğu için, gece gizlice Topkapı'ya gelmiştir.

Türkiye'nin hudutlarını alabildiğine genişletmiş, o zamana kadar iki kıt'a üzerinde bulunan devleti üçüncü bir kıt'aya da geçirmiş, böylece üç kıt'a ve altı denize hâkim, azîm bir saltanat kurmuş bulunuyordu. Doğu Akdeniz boydan boya Osmanlı sâhili hâline gelmiş, dünyanın yol güzergâhları, deniz ve kara ticâret yolları, Osmanlı diyârından geçer hâle gelmişti. Bu, devletin iktisâdî ve askerî gücünü birden artırıcı bir rol oynamış; tebea bu büyük devletin nimetlerinden, huzûr ve sükûnundan faydalanır olmuşlardı. Yavuz'un bu seferlerini yalnız fütûhât aşkıyle izâh etmek, bize yeni ârız olan bir hastalıktır. Bu seferlerin dînî, içtimâî, iktisâdî, askerî ve jeopolitik noktadan bir zaruretin netîcesi olduğu gâyet açıktır. Ticâret yollarına hâkimiyet o devirde, bu günkü petrol mıntıkalarına hâkimiyet gibiydi. Bu seferlerle ipek yolu, kalay yolu, baharat yolu, samur yolu, kıymetli mâdenler yolu Osmanlı memleketlerinden geçmeğe başlamış, devletin Avrupa seferleri dolayısıyle lüzumlu vâridâtı çok artmıştı. Yavuz Süveyş Tersânesini kurdurarak, Kızıldeniz do-

nanmasını da artırmış; böylece Hind ticâret yolu üzerinde, Portekiz'le mücâdele başlamıştı. Kızıldeniz'i bir iç deniz hâline getirebilmek için Aden ile karşısındaki Massar'a el atılması zarûretine inanarak, buralarda hâkimiyet için teşebbüs etmişti. Bütün bunlar Yavuz'un ne kadar hesaplı ve istikbâlî görür bir plân tâkibettiğinin delîlidir.

Şiâ Taraftarlarının Faaliyetleri

İstanbul'da yirmi gün kalan Yavuz, buradan Edirne'ye hareket etmiş ve orada Venedik, Macar, İspanya ile muâhedeleri yenilemiştir. Sultan'ın Avrupa devletlerine karşı sulh siyâseti tâkip edişi, her halde İran seferine çıkmak istemesi île izâh edilebilir.

Bundan bir müddet sonra, 1519 M./925 H. Nisanında Tokat taraflarında Turhal'da, Celâl isminde şiâ taraftarı bir adam, etrafına bir kısım kimseler toplayarak, isyan hareketine girişti. Bu harekette, gizli çalışan İran dâîlerinin parmağını, açıkça görmek mümkündür. Sultan'ın kendi üzerine sefere hazırlandığını öğrenen İran, Türkiye'yi dâhilî bir mesele ile meşgûl etmek dâvâsında bulunuyordu. Bir ara, bir haylî genişleyen bu hareketin tenkîline, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa memur edilmiş; Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey de maiyetine verilmişti. Nihâyet Şehsuvaroğlu âsileri yakalıyarak mağlûp etti ve Celâl öldürülerek, kesik başı, ihtiyâten İstanbul'a gelmiş bulunan Sultan'a gönderildi. Bundan dolayı Anadolu'da sonradan çıkan isyanlara "Celâlî" ismi verilegelmiştir (1519 M./925 H.).

İran bundan sonra Anadolu'yu sarsmak için yeni bir harekette bulunarak, Ahmed Sultan'ın oğlu Murad olduğunu iddia eden bir adamı Anadolu'ya yolladı ise de, şehzâdenin daha önce ölmüş olduğu anlaşıldığından, netîce vermedi.

Yavuz'un Ölümü

Sultan İstanbul'da 150 gemi inşâsını emrederek, donanmanın takviyesine çalıştı. Bu gemilerden üç tânesi, devrinin en büyük tekneleri olacaklardı. Ayrıca da büyük toplar döktürdü. Doğu Akdeniz sâhillerini baştan başa fetheden, Mısır'ı zapteden, Batı Akdeniz'de Cezâyir'i alan Hayreddin Barbaros'un yardım talebi ile karşılaşan Sultan Selîm için büyük bir donanma vücûda getirmek mecburiyeti vardı. Bu sırada kendisine Rodos fethi teklîf edildiğinde, barut miktarını sormuş; cevap alınamamış; bunun üzerine de kale muhâsaralarından hoşlanmadığını, sahrâ muhârebelerinin netîcelerinin daha büyük ve meşakkatlerinin daha az olduğunu söyleyerek; âdetâ kerâmet sâhibi gibi "Bizüm şimden gerü sefer-i âhiretten gayrı seferümüz yoktur." cevâbını vermişti. Bu, birbirinden parlak ve büyük zaferler kazanan bir insa-

nın, bunları aşacak bir sefer yapamıyacağı ve târihteki azametinin gölgeleneceği ihtimâlini düşünmesidir ki, Sultan'ın mes'ûliyet husûsunda dahi şâhikaya ulaştığına delîldir.

Nitekim Sultan Selîm, ordusu başında olarak, Edirne'ye doğru yola çıkmış; yol esnâsında sırtında çıkan ve şîr-i pençe denilen çıbanı, hamken sıktırmış ve netîcede hastalanıp yatağa girmiştir. Yanında bulunan hedîmi Hasan Can'a, yatakta bulunuşunu kastederek "Hasan Can, ne haldür?" demiş; o da "Sultanum! Cenâb-ı Hakk'a teveccüh edüp Allah'la olacak zamandur." sözlerini sarfedince, Yavuz: "Bizi bunca zamandan berü kimün ile bilirdün? Cenâb-ı Hakk'a teveccühümüzde kusur mu fehm itdün?" cevâbını vermişti. Hasan Can "Hâşâ ki, bir zaman zikr–i Rahmândan gufûl müşâhede itmiş olam. Lâkin bu gayrı ezmâna benzemedüğü cihetden ihtiyâten cesâret eyledüm." demiştir. Bunun üzerine Sultan "Sûre-i Yâsîn tilâvet eyle." demiş, kendisi de nedîmi ile berâber sûreyi bir kaç kere okumuş, Hasan Can tekrar okumaya başlamış "Selâm" âyetine geldiği zaman, muazzez Sultan'ın rûhu, rızâsını tahsîl için hayatını verdiği Rabbine kavuşmuştur.

Vefâtı, Şehzâde Süleyman Manisa'dan İstanbul'a gelinceye kadar, sekiz gün saklanmıştır. Yavuz Sultan Selîm Han, Çorlu yakınlarında 21-22 Eylül 1520 M./8-9 Şevvâl 926 H. Cuma-Cumartesi gecesi dâr-ı bekaaya rıhlet etmiştir.

* * *

Sultan Selîm Han, Cenâbî'nin târifiyle şöyle idi: "Uzunca boyluydu. Fikrinde cür'et ve salabet vardı. Şiire muhabbet eder ve muvaffakiyetle söylerdi. Sert ve hadîd bir temâyüle sâhip olup, kendisini tamâmen âmmenin işlerine hasretmiş idi. Âlemin nizâmını muhâfaza azminde idi. Şâyân-ı hayret bir zekâya mâlik, büyük bir pâdişâh idi. Ekseri halk arasında gezer ve tanınmamak için her defasında elbisesini değiştirir idi. Bir çok mahremleri vardı ki, her tarafa girip çıkarlar ve cihanda olan işlerden, kendisini haberdar ederlerdi. Selîm Acem, Arap, Türk şiirlerinde temeyyüz etmiş idi. Mısır seferi esnâsında Ruze adasında bulunduğu sırada emrine tevfikan icrâ edilmiş olan bir Arap köşkünün dıvârına, kendi hârikası mahsûlü olarak, iki beyit yazmıştır. Müftî ve şâir meşhûr Kemal Paşa-zâde'nin bu pâdişah hakkında:

Az müddetde çok iş etmiş idi;
Sâyesi olmuşdı âlemgîr.
Şems-i asr idi asırda şemsîn;
Zıllı memdûd olur; zamânı kasîr

demesi haklıdır."

Sultan Selîm'in hârikulâde bir dinamizme sâhip bulunduğu, dünyevî lezzetlerden hoşlanmadığı, gâyet az uyku uyuduğu rivâyet edilir. Üç-dört saatlik bir uykuyla iktifâ eden Selîm Han'ın tâ şehzâdelik zamanından beri kendini târih mütalâasına ve tefekküre, âlimlerle sohbete verdiği kaynaklarda yazılıdır. Onun hükümdarlığında da, Celâlzâde'den naklen, gözlük ile *Târîh-i Vassâf*'ı okuduğunu biliyoruz. Bu târih Moğol târihidir ki, Hindistan kısmından da bahsetmektedir. Bu târihin okunup incelenmesi, birçok teşkîlât ıstılahları dolayısiyle, çok güçtür. Yavuz'un bunu bizzât okuması, kendisinin ilmî kudretini ve mâlûmât ziyâdeliğini gösterir. Aynı zamanda Hind ve Turan seferine çıkma rivâyetlerini de kuvvetlendirir. Onun bir memlekete sefer icrâ etmeden önce, o devletin târihini en ince noktalarına kadar okuduğu ve bildiği rivâyet edilir. Paolo Giovio Selîm'in Sezar'ı ve İskender'i dahi okuduğunu söyler. Bu onun târihe olan büyük merakını gösterir ki, hemen bütün Osmanlı hükümdarlarında bir an'ane olarak devam etmiştir. Hemen hepsi kendi târihleriyle berâber diğer târihlere de meraklıdırlar. Naîmâ onun Ebu'n-Nâib tarafından yazılıp, Selâhaddîn'e ithaf edilen ve saltanat esrârına müteallik olan *Nehcü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk* nâmındaki eseri ekseri vakitlerde okuduğunu yazmaktadır. Kitap meliklerin sâhip olması gereken sıfatlardan bahseder. Bunları tatbîk eden hükümdarın İskender kadar memleket fethedip, yıkılmaz bir devlete sâhip olabileceğini iddia eder. Yavuz'un bu kitabı çokça okuması, kendisinin büyük ve ulvî gâyesine delîldir. Paolo Giovio Yavuz'u şu şekilde anlatmıştır:

"Vücûdunun gövde kısmı bacaklarına nisbeten daha uzun, bundan dolayı at üzerinde yerdekinden daha güzel duruyor. Tıraşlı bulunan yüzünde iki iri siyah göz insanın içine nufûz ediyor. Arslan yüreği korku nedir bilmiyor, ne tâlihten ürküyor, ne de karşısına çıkan tehlikelerden irkiliyor. Başladığı işi her ne bahasına olursa olsun, bir daha elinden bırakmayacak derecede enerji, azîm ve irâde sâhibi. Büyük hükümdarlara lâyık olduğu vechile, sonu meçhûl, fakat büyük şöhret te'min edecek işlere, kolayca te'min edilecek muvaffakıyetlerden daha fazla mütemâyil. Tab'an sert, teemmül sâhibi ve mütefekkir; fakat kararlaştırdığı tasavvurlarını bir yıldırım hızıyla yapmağa hazır. Lihyesizdir, çünkü sakalını vüzerâsına kaptırmak istemez."

Bu ifadeler Yavuz'un bir batılı tarafından da takdîr edilen üstün meziyetlere sâhip olduğunu göstermektedir.

Yavuz, husûsî bir tarz kavuk giymiştir ki, "Selîmî" nâmı verilmiştir. Kendinden öncekiler ve sonrakiler, pâdişah olur olmaz, sakal bırakmışlardır; o sakal bırakmayan üç Osmanlı pâdişahından biridir. Fakat bıyıklarını uzatmıştır. "Vücûdunun kısm-ı ulyâsı uzun, kısm-ı süflîsi kısa idi" ki, bütün hânedanın "enf-i Osmanî" nâmıyle yâd edilen orijinal burun teşekkülâtı gibi,

diğer bir husûsiyeti idi. Yüzü, müdevver ve gâyet renkli, gözleri büyük ve parlak idi. Kendisi hayatı istihfaf ederdi. Dünyâ lezzetlerinden nefret ederdi ve dâimî bir hüzün ile dolu idi. Bir gün Celâlzâde Mustafa Bey'i huzûruna davet etmiş, ona mürîdânı bol bir şeyhin hâlini sual etmiş. Bu sırada da gözlük ile *Târîh-i Vassâf'ı* mütalâa ediyormuş. Şeyhin "Kerâmâtı ma'rûf bir ulu kişi olduğu" söylenince "Ulu mu? Ulu mu? Ulu mu?" demiş, Celâlzâde'nin ulûfesini sormuş. "On akçe" cevâbını alınca "On mu? On mu? On mu?" Seni hizmete alırım, vezîr ederim, Şeyhe selâm söyle." buyurmuş. Sözün bu tarz tekrarının fikir cevelânının şiddetine ve asabiyete delâlet ettiği söylenir.

Yavuz askerî noktadan o devre kadar târihin kaydettiği en büyük adamdır denilebilir. Bir zafer kazanmış, bunun netîcesi 400 küsur sene devam etmiştir. Onun aldığı yerlerin bir kısmına bu gün hâlâ sâhip bulunmaktayız.

Yavuz aynı zamanda bugünkü Anadolu birliğini de kuran adamdır. Memleketinin hudutlarını sekiz sene içinde iki buçuk misli büyütmüş, onu cihana hükmeder hâle getirmiştir.

Sultan Selîm'in Hindistan'a, Orta Asya ve Türkistan'a yönelmeyi arzuladığı, İran niyetiyle çıkmak istediği sefer hedefinin buralar olduğu rivâyet edilmiştir. Onun hilâfeti aldıktan sonra, bütün bir İslâm dünyasını tevhîd etmek ve birleştirmek gâyesinde bulunduğu da söylenmiştir. Yahyâ Kemal bunu daha da ileri götürerek:

"Sultan Selîm-i Evvel'i râm etmeyip ecel;
Fethetmeliydi cihânı şân-ı Muhammedî"

beytiyle anlatmıştır. Her halde Mısır, Turan, Hindistan seferlerini tasarlıyan Yavuz, bir Türk-İslâm vahdeti netîcesi Avrupa'yı da hâkimiyetine almak istemiştir. Dünya harîtasına bakıp da "Bunun bir hükümdar için dar olduğunu" söylediği hakkındaki rivâyet, bunun delîli addedilebilir. Her halde bu, İslâm-Türk-Roma cihan hâkimiyeti telâkkileriyle izâh edilebilecek kadar geniş ve büyük bir dâvâ idi.

Dünya harîtasını sekiz sene gibi kısa bir zaman içinde bu kadar büyük ve derinden değiştiren, Türkler'in en fazla hayran olup perestiş edercesine sevdiği bu büyük Sultan'ın vefâtı, Sultan Süleyman İstanbul'a geldiği zaman Ordû-yı Hümâyun'a teblîğ edildi. Arkasında zaferden zafere, dünyanın bir tarafından diğer tarafına gitmiş olan asker, eski bir Türk an'anesine uyarak, külâhlarını atıp, çadırlarını yıkarak ağlamaya başladılar. Harp meydanlarının en tehlikeli anlarında sarsılmayan bu gâzîler ve mücâhidler ordusu, kendilerine istedikleri, tahayyül edebildikleri derecede kumandanlık ve sultanlık eden bu adamın ufûlüyle sarsılmış bulunuyorlardı. Paşalar askeri tesellî etti-

ler. Sonra Ordû-yı Hümâyûn, gâzî Pâdişahlarına, son vazîfesini yaptı. Yavuz'un cenâzesi İstanbul'a getirildi. Süleyman Han, pederinin tâbutunu surların önünde karşıladı. Yaya olarak Fâtih Camii'ne geldi. Cenâze namazı burada edâ edilerek, şimdiki yerine, ahâlinin candan iştirak ettiği bir merâsimle defnedildi. Kaanunî, pederinin kabri üzerine bir türbe ve yanında da Sultan Selîm Câmii'ni yaptırdı. Sultan Selîm Han vefâtında bir rivâyete göre 55 yaşlarında bulunuyordu ve sekiz buçuk sene saltanat sürmüştü.

* * *

Yavuz donanmaya, topçuluğa, askerî tekniğe çok büyük ehemmiyet vermiştir. Devrinde yivli toplar döktürmüştür ki, bu o devrin dünyasında ilk defa deneniyordu. Sultan'ın doğuya yönelişini, büyük gâyesiyle berâber, nüfûs ve toprak muvâzenesine de bağlarlar. Osmanlılar'ın batıdaki fetihleri nisbetinde doğuda da genişlemeye teşebbüs etmeleri, devletin tâkip ettiği genişleme siyâsetinin bir ölçüsü ve esası olarak görünmektedir. Bu, Osmanlı târihinin tetkîk edenlerce hemen nazara çarpan bir husûsiyettir ve birbirini tâkip eden sultanlar tarafından riâyet edilen ciddî devlet prensiplerinin mevcûdiyetine delîldir. Onun Çin'e teveccüh edeceği hakkındaki iddialar, Osmanlı hükümdarlarını İskender gibi, Napolyon ve Timur gibi mâceracı fâtihler görenlerce doğru olabilir. Halbuki saat gibi işleyen Osmanlı devlet nizâmı ve teşkîlâtı, bu mâceracılığa tahammül etmeyecek kadar dakîk, ciddî ve plânlıdır. Yavuz'un İran seferi diye çıkmak istediği Turan seferi dahi, kendisi ile dîvânı herhalde çok düşündürmüştür. Ora Türklerinin aşîret ve kabîle tutkunluğu, merkezî devlet otoritesiyle tezat teşkîl ediyor, onların bu boy tesânüdü için kullandıkları muhâriblikleri de buna eklenince, meseleyi büsbütün güçleştiriyordu. İçtimaî bakımdan olan bu güçlüğe bir de coğrafî iklim şartlarının müsâadesizliği ilâve edilince, işin güçlüğü ortaya çıkıyordu. Bu sebepledir ki, Kaanunî devrinde Kazan'ın fecî sukutunun netîceleri dîvân tarafından görüldüğü halde, sırf bu sebeplerle oraya müdâhale edilememişti. Bununla berâber devlet bu Türk beldelerinden insan gücü ile ulemâ ithâl etmeye daha asırlarca devam etmiştir. Yavuz'un vefâtıyle berâber bu azîm gaye de ortadan kalkmış görünür ve ondan sonra Türkiye'de uzun ve muhteşem bir Kaanûnî devri başlar.

KAANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN HAN GÂZİ

(1520-1566 M./926-974 H.)

Tahta Cülûsu

Kaanûnî'nin Osmanlı tahtına cülûsuyle Türk târihinin en büyük, en muhteşem ve en haşmetli devri başlar. Tahta çıkan 27 yaşındaki hükümdarın ilk icraatı, pederinin Mısır'dan getirdiği nufûzlu âilelerinden mürekkep 600 kadar kişinin, memleketlerine dönüş müsaadesini vermek, "ibrişim yasağı" diye anılan ve bir çok tüccarın şikâyetini mûcip olan kararı kaldırmak oldu. Ayrıca bu yasak kararı dolayısıyle, mutazarrır olan tüccarların zararlarının tazminini emretti. Bu suretle adâlete son derece riâyetkâr olduğunu gösteriyordu. Hükûmetin aldığı karardan mutazarrır olan tüccarlara tazminat ödenmesi ise, bugün dahi emsâline rastlanılamıyacak bir adâlet yüceliği mâhiyetindedir. Süleyman Han bununla da kalmadı, davranışlarıyle halkın nefretini celbetmiş ve bâzı zulüm ve irtikâpları şikâyet mevzuu yapılmış olan, bundan dolayı da "Kanlı" lakabıyla anılan, donanma kapdanı Cafer Ağa'yı azletti. Yapılan sorgulama netîcesinde cürmü sâbit görüldüğü için, Kapdan-ı Deryâ hakkında idâm kararı verildi. Bütün bu âdil icraatı ve hakka riâyeti dolayısıyle Sultan, o günkü millî kanaate göre "Mülk-i İslâm'ı i'lâ için Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş" bir pâdişah olarak karşılandı. Türkler'in, târihin kaydettiği zamandan beri hükümdarlarına ve hânedanlarına verdiği kıymet ve ehemmiyet düşünülürse, bu, tabiî karşılanır. Kaanûnî ise, buna tamâmen lâyık bir pâdişahtır.

Şam Vâlisi Canberdi Gazalî'nin İsyanı

Pâdişahın tahta çıkışı, gönderilen ilânnâmelerle, Osmanlı mülkünün her tarafına ve Avrupa hükûmetlerine teblîğ edildi. Sultan'ın ilk icraatının akisleriyle berâber duyulan bu saltanat değişikliği, bütün Osmanlı ülkesinde bir takım akisler bıraktı. Bu saltanat değişikliğinin, kendisi için büyük imkânlar hazırladığını sanan Şam Vâlisi Canberdi Gazalî, yeni hükümdarın genç ve tecrübesiz olduğu kanaatiyle, Memlûk Devleti'ni diriltmek için isyana teşebbüs etti. Memlûk târihi, Suriye'ye hâkim olan ümerâ ile, Mısır ümerâ ve sultanları arasında, bitmek tükenmek bilmez mücâdelelerle dolu idi. Ümerâ, saltanat için, dâima mücâdele ederlerdi. Memlûk Devleti, herkesçe hürmet edilen bir hânedana sâhip olamamanın acısını, bu ümerâ mücâdelesiyle dâima tatmıştır. Buna mâni olmak, bir hükümdar hânedanı teşekkül ettirmek maksadıyle yapılmış bütün gayretler boşa gitmiş; bu büyük devlet, bir türlü ümerâ kavgasından kurtulamamıştır. Canberdi Gazalî bu ümerâ mücâdelesini Osmanlı devrinde de devam ettirmek, böylece Mısır'da Memlûk tâcına sâhip olmak dâvâsına kalktı. Halbuki, Osmanlı mülkünde pâdişah değişikliği, kuvvetli bir merkezî teşkîlat bulunduğu ve devlet müesseseleri son derece sağlam olduğu için, büyük sarsıntılar vücûda getirmezdi.

Bunu idrak edemeyen Canberdi Gazalî bir taraftan Safevîler'le münâsebetlere girişmiş; diğer taraftan, Rodos Şövalyeleri'nden silah ve cephane yardımları istemişti. Mısır Vâlisi olan arkadaşı Hayrabay'a ise, bir mektup yazarak, yeni Sultan'ın tecrübesiz bir çocuk olduğunu ileri sürdü. Onu müşterek harekete dâvet etti. Hayrabay ona dolambaçlı bir cevap yazarak, hareketin muvaffakıyeti için, Suriye'nin ve Haleb'in ele geçirilmesinin şart olduğunu bildirdi. Aynı zamanda onun mektubunu da Pâdişah'a yolladı.

Şam Vâlisi teşebbüslerine bu defa açıkça başlayıp; Hama ve Humus'u yağma ile Haleb'i muhâsara etti. Haleb Beylerbeyi Karaca Paşa, Trablus, Hama, Humus sancakbeylerini de toplayarak; şiddetli bir mukaavemete girişti. Kaanûnî, üçüncü vezîr Ferhad Paşa'yı, tenkîl kuvvetleri kumandanlığına tâyin; Dulkadır Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'i de, yardımına memur etti. Şehsuvaroğlu büyük bir sür'atle ve Ferhat Paşa'yı beklemeden Haleb'e yürüdü. Canberdi Gazalî iki ateş arasında kalmamak için, alelacele Şam'a çekildi. Burada kendisine iltihak etmemiş olan yeniçeri kuvvetini, vâli olarak ziyâfete çağırdı. Ansızın bastırıp, yemek yerlerken yok etti. Üzerine yürüyen tenkil kuvvetlerini, Şam yakınlarında Mastaba mevkiinde karşıladı ise de, altı saat süren muhârebede tamâmen mağlûp ve perişan oldu. Kendisi kaçarken yakalanıp öldürüldü (6 Şubat 1521 M./27 Safer 927 H.).

Bu zafer haberi Süleyman Han'a arz edilince, Anadolu Beylerbeyi Ayas Paşa'yı, Şam'a tâyin etti ve Ferhad Paşa'yı da, bu isyanın netîcesini ümîdle

bekleyen Şâh İsmâil ordusunun hareketlerini kontrol için, Kayseri yakınlarında emniyet vazîfesiyle vazîfelendirdi.

Belgrad'ın Fethi

Şam vilâyetinde bu hareketler cereyan ederken, Kaanûnî, İstanbul'da sefer hazırlıklarıyle meşguldü. Cülûs-ı hümâyûnu teblîğ ve taahhüt edilen haracı almak için Macaristan'a gönderilen elçisi Behram Çavuş, Macar Kralı II. Layoş'un emriyle ve işkencelerle öldürülmüştü. Bu vahşet, devletler hukukunun açıkça ihlâli ve harp sebebiydi. Kaanûnî gibi hâricî icraatında ve hattâ düşmanları için dahi hukuk kaaidelerine riâyeti prensip edinen bir hükümdara, hele bir cihan pâdişahına yapılacak muâmele değildi. Macaristan, bu sırada, büyük bir iktisâdî ve içtimâî buhran içinde bulunuyor ve memleketin aşağı tabakası zararına zenginleşen asîlzâdelerle, ruhban sınıfının, ülkedeki servet kaynaklarına hâkimiyeti, ahâlide kötü te'sîrler vücûda getiriyordu. Macarlar'ın, Kaanûnî'nin elçisini katledişleri, bir taraftan mâlî müzâyakaya dayanıyor; diğer taraftan ise, devletin doğudaki gâilelerinden baş alamıyacağı kanaatine istinad ediyordu. Bu hareket, bir yönden de, o sırada Avrupa'nın büyük bir kısmını irsen tarafına geçirmiş olan Şarlken'le akraba oluşun verdiği bir gurura dayanıyordu. Çünkü Macar Kralı Layoş, Alman İmparatoru olan bu adamın hemşiresi Mari ile evliydi ve her halde, ondan kuvvet alıyordu.

Şu hareket, uzun seneler devam eden Doğu-Batı mücâdelesinin yeni bir görünüşünü ortaya koydu. Bu defa da yine bir ehl-i salîp ve yine bir ehl-i hilâl vardı. Sultan Süleyman'ın riyâsetinde bulunan Şark'la, Şarlken'in başkanlığını ettiği Garb, çatışmaya başlıyordu. Yine adâlet, hak, insaniyet ve buna bağlı yenilmez kuvvet, bizim taraftaydı; zulüm, barbarlık, vahşet ve dâima hâib ve hasîrlik de öbür tarafta. Bunun içindir ki, biz, küfür ehli derken her türlü noksanlıkla ve zulümle dolu, insanlıktan uzak bir kütleyi kasdederiz. Bu mücâdelede şu açıdan en bâriz misâl Şarlken'in Tunus'u, bizim Budapeşte'yi zaptımızdır. Burada adâletle zulüm, siyahla beyaz gibi ayrılmıştır ve bizde insanlık, onlarda barbarlık vardır. Buna ileride temas edeceğiz. Yalnız burada, bu büyük mücâdelenin sebepleri üzerinde biraz duracağız.

Bu sırada batıda Türkler'in Avrupa içerlerine doğru ilerleyişine, Ortadoğu'da hâkimiyet kuruşlarına ve Afrika'ya el atışlarına karşı, batı dünyası derin bir endîşe içerisinde bulunuyor; bir kurtuluş çâresi arıyordu. Başta Papa olmak üzere Batı, Osmanlı istilâsına bir set çekmek lüzûmunu hissetmiş; Avrupa tahtlarının bütün mirâslarının, bir zâtın uhdesinde toplanmasına gayret

göstermişlerdi. Böylece türlü akrabalık bağlarıyle, her biri müstakil birer hükûmet olan 16 kadar devleti, hâkimiyeti altında birleştirmeye muvaffak olan Şarlken, aynı zamanda, hem Almanya İmparatoru, hem Avusturya, İtalya, İspanya Kralı, hem de Belçika, Felemenk, Burgondiya Dukası bulunuyordu. Fransa'yı dahi almak, İngiltere ile de akrabalık kurmak istiyordu. Macar Kralı'na hemşîresini vermiş, oraya da el atmış bulunuyordu. Bu suretle Osmanlılar'ın karşısına koskoca bir Avrupa birliği dikiliyordu.

Avrupa'ya adım attığından beri, Garb meselelerini en ince teferruatına kadar bilmeyi itiyâd edinen Dîvân-ı Hümâyûn, bunun, tehlikelerini ve netîcelerini gâyet iyi görüyordu. Yaraya, kangren olmadan neşter vurmak lâzımdı. Bunun için Macaristan'ın verdiği fırsat öldürülmedi ve bu devlete karşı sefer kararlaştırıldı. Batı'da, Avrupa birliğine mâni olmak için Fransa desteklendi. Yeni başlamış olan reform hareketi ve protestanlar, himâye edildi. Iran'la ittifak edip, birlikte hareket eden Avrupa'ya karşı, dâima yüksek ve kesîf bir politik bir faaliyetle de karşı konuldu. Kaanûnî, tehlike büyümeden, çâresini bulmak zorundaydı. Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, hemen İstanbul'dan İpsala'ya hareket emrini aldı. Süleyman Han da, pederi nâmına inşâsına başlanan câminin temelini attıktan ve Yavuz, Bâyezîd, Fâtih'in kabirlerini ziyâret ettikten sonra, Engürüs seferine çıktı. 50 gemiden mürekkep ince donanma, Tuna üzerinden sevkedildi. Ordu-yı hümâyûnun ağırlıkları, 30 bin deve tarafından taşınıyordu. Sofya, Semendire, Alacahisar ve Vidin sancaklarında ise, 10 bin araba un ve arpa hazırlanıyordu. Ordunun konaklayacağı yerlerde ikmâl ve nakliye, levâzım işleri, aksatılmadan yürütülüyordu.

Kaanûnî bu minvâl üzere, 27 Mayıs'ta Edirne'ye, 1 Haziran'da Filibe'ye vardı. Burada dîvân kurulup son vaziyet mülâhaza edildi ve Macaristan'la Doğu Avrupa'nın, Balkanlar'dan kapısı addedilen Belgrad'ın düşürülmesi kararlaştırıldı. Pâdişah 16 Haziran'da Sofya'ya geldi ve burada Anadolu'dan gelen Fehad Paşa kuvvetleri, 3000 deve yükü barut, kurşun ve mühimmât ile orduya katıldı. Edirne, Filibe ve Sofya meşâyih ve softalarından bâzı gönüllüler de sancak çekerek, cihad farîzasını edâ için, ordu-yı hümâyûna katılmışlardı. 27 Haziran'da Niş'te ordugâh kuruldu. Yeni bir harb divânı toplanarak, Semendire sancakbeyi Gâzi Hüsrev Bey, Belgrad'ın ablukasına memur edildi. Doğrudan doğruya Belgrad'a hareket edilmeyip; buranın doğu ve batısından, iki koldan, Tuna ve Sava nehirlerinin geçilmesi, şehrin Macaristan'dan tamâmen tecrîd edilmesi kararlaştırıldı. Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa, bizim Böğürdelen dediğimiz, Sabaş'ı muhâsaraya, akıncılardan bir kısmı, Mihaloğlu Mehmed Bey kumandasında Transilvanya'ya (Erdel); diğeri, Bosna Vâlisi Bali Bey emrinde Hırvatistan'a gönderildi. Akıncı kuvvetlerin-

den bâzısı da, Ömer Bey-zâde emrinde, ordu pişdarlığına memur edildi. Bu akın hareketleri düşmanı şaşırtmak, kuvvetlerini kemirmek ve Belgrad'a yardımları önlemek maksatıyle icrâ ediliyordu.

Ahmed Paşa, Sabaş kuşatmasına hızla devam ederken; Pâdişah da oraya yöneldi. Vezîr-i âzam Pîrî Paşa ise, Belgrad'ı sıkıştırmak ve buranın karşısında bulunan Zemlin kalesini almakla vazîfelendirildi. 7 Temmuz'da Sultan, Sabaş önüne geldi ve burası umûmî hücûmla fethedildi. Pâdişah "Evvel fethettüğüm kal'adur; ma'mûr olmak gerekdür." diyerek, buranın derhal tahkîm ve imâr edilmesini emretti ve iki gün sonra, ordunun geçmesi için, Sava üzerinde büyük bir köprü kurulmasını istedi. İnşaatın sür'atle icrâsı için, nehir sâhilinde kurulan çardakta oturarak, vazîrleriyle berâber işe nezâret etti. Bu, onun tâkip fikriyle muttasıf bulunduğunu gösterir.

Bu arada Vezîr-i âzam tarafından Zemlin kalesinin fethedildiği haberi geldi. Dokuz gün içerisinde binâ edilmiş, 1800 kulaç uzunluğundaki büyük köprüden, ordu-yı hümâyûn Sava nehrini geçerek, Belgrad'ı da içine alan, Tuna ve Sava nehirleri arasındaki Sirem arâzisine girdi. Kaanûnî, Vezîr-i âzam Pîrî Paşa tarafından bir aydır abluka edilmiş bulunan Belgrad önüne gelerek; muhâsarayı başlattı. Pâdişah, kale duvarlarının zayıf bulunduğu Adakale taraflarına toplar kurdurarak; şehrin surlarında gedikler açtırdı. 8 Ağustos'ta, üç koldan yapılan umûmî hücûm muvaffak olarak, Belgrad fethedildi. Fakat iç kale bir müddet mukaavemet etti. Nihâyet bu kale de, en büyük kulelerinden biri lâğımla havaya uçurulduğu için, teslîm olmak mecburiyetinde kaldı ve kaleye önce yeniçeriler girdi. Nevbet vurularak bayrak çektiler. Sultan'ın müezzinleri, kadîm fetih an'anesine uyarak, surlar üzerinde ezan okudular. Böylece üç Türk muhâsarasına dayanan şehrin, müslüman hâkimiyetine girdiğini ilân ettiler (1521 M./927 H.).

Ahâliye, isteyenlerin, şehri bütün mallarıyle birlikte terkedebilecekleri müsâadesini de verdiler. Kaanûnî, fethin ertesi günü cumaya tesâdüf ettiğinden, muhteşem bir merâsimle Belgrad'a dâhil olarak; câmiye tahvîl olunan en büyük kilisede namaz kılıp; nâm-ı mübâreklerine okunan hutbe-i İslâm'ı dinledi. İslâm askerine atiyyeler ihsân ederek, şehrin iki yüz topla tahkîm edilmesini ve yeniden imârını emretti. Bunun için hazîneden 20 bin altın verdirdi. Belgrad böylece Osmanlı iktisâdî kudretinden ve medeniyetinden daha ilk günde istifâde ederek, büyük bir ticârî şehir hâlinde inkişâfa başladı. Kale kumandanlığına Bali Bey tâyin edildi.

Belgrad'ın düşmesi üzerine Sirmi, Bariç, Perkus, Salankamen, Mitroviça, Karloviç ve Oyluk gibi kaleler de Osmanlı hâkimiyetine geçti. Belgrad ahâlîsinin bir kısmı İstanbul'a gönderildi. Bendler civarındaki Belgrad karyesi, bunlar tarafından teşkîl olunmuştur.

50 gün kadar Belgrad'da kalan ve Ramazan bayramını da burada yapan Kaanûnî İstanbul'a döndü; zafer alayı ile şehre girdi. Belgrad'ın fethi Avrupa'da da derin teessürle karşılandı. Bunun üzerine Raguza (Dubrovnik), Venedik cumhuriyetleriyle Moskof Grandüklüğünden elçiler gelip, bu fethi tebrîk ettiler. Venedik'le yeni bir muâhede yapılarak, ticâret serbestliği tanındı. Moskof Çarı'nın elçisi ise, maksadına kavuşamadı.

Rodos'un Fethi

Pâdişah, 1521 kışını, dîvân toplantılarıyle, imâr işleriyle, yeni bir donanma hazırlanmasıyle geçirdi. Kaanûnî, Fâtih zamânında ele geçirilemeyen ve 213 seneden beri Saint-Jean (Aziz Yahyâ) Şövalyeleri elinde bulunan Rodos kalesini fethetmek istiyordu. Bu şövalyeler, hıristiyanlık kisvesi altında eşkıyâlık yapmak, müslüman gemilerini yağma edip aldıkları esîrleri satmak sûretiyle kasalarını doldurmaktan başka bir şey düşünmezlerdi. Bunlar muhtelif Avrupa milletlerine mensup, sekiz dil grubundan mürekkep bir teşkîlat hâlinde idiler ve başlarında Üstad-ı Âzam denilen bir reîs bulunurdu. Kaanûnî, Canberdi Gazalî isyanına, aradaki muâhedeye aykırı olarak yardım eden, Mısır-Suriye-İstanbul deniz ticâret yolunu kesen, zindanlarında binlerce müslümanı inleten, Anadolu'nun yakınındaki bu fesad ve şekaavet ocağını ortadan kaldırmak kararındaydı.

Rodos, haçlı zihniyetinin, Türk kıyıları yakınında, müstahkem bir ileri karakolu idi ve çoktan cezâyı hak etmişti. Yalnız sefer icrâsından evvel, Kur'ân-ı Kerîm emri yerine getirilerek, Üstad-ı Âzam'a bir mektup gönderildi. Bunda teslîm olması bildiriliyor; muvâfakat ederse, şövalyelerin hürriyetlerine ve mallarına dokunulmayacağı te'yîd ediliyordu. Şövalyeler bunu kabul etmediler. Çünkü bütün hıristiyan âlemini kendilerine yardımcı biliyorlar, Fâtih tarafından alınamamış olan kalelerinin tahkîmâtından da emîn bulunuyorlardı. Rodos, Emevî Halifeleri zamanında da bir ara zaptedilmiş; orada da bir müddet müslümanlar hâkimiyet kurmuşlardı.

Önce 300 parça kadar gemiden müteşekkil donanma denizden adaya hareket etti; sonra da Kaanûnî kumandasındaki ordu karadan Marmaris'e teveccüh etti. Yol sırasında Kaanûnî, Dalmaçya'nın İskaradin kalesinin zaptı ve Ferhad Paşa tarafından, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in idâm edildiği haberini aldı. Ferhad Paşa, zaferlerini çekemediği bu beyden, nihâyet kurtulmuş bulunuyor; Dulkadır toprakları da devlete tamâmen bağlanmış oluyordu.

26 Haziran 1522 târihinde, serdar Mustafa Paşa idâresinde ve Kurdoğlu Mahmud Reîs kumandasındaki donanma-yı hümâyûn, Rodos'un Öküz Burnu

(Cavo-Bovo) denilen mahalline asker çıkarıp, kalenin muhâsarası için lüzumlu tertîbâtı aldı. Bu arada adada kaldırımlı yollar ve şoseler yapılarak, her türlü harekât ve nakliyeye müsâit bir nakliyât şebekesi vücûda getirildiği gibi, fakîr ve sefîl köyleri emniyet tertîbâtı için şövalyelerce ateşe verilen ahâlî de himâye edildi. Zâten ortodoks olan yerli halk, katolik şövalye idaresinden memnun olmadıklarından, bu âlicenâbâne Türk davranışından son derece duygulanıp; Osmanlı idâresinin kendileri için bir nimet olduğuna inandılar. Türklerin âdil idârelerinin ve müsâmahalarının propagandası her tarafta yayılmış bulunuyordu. Bu idârenin, harb hâlindeki devletin tebeasına dahi aksedişi, Ortodoks ahâlinin Türkleri bir kurtarıcı olarak mütalâa etmelerine sebep oldu.

Bu sırada Koca Mahmud Reîs kumandasındaki bir kaç gemi Rodos'un batısındaki Herke adasını ve kalesini tamâmen işgâl etti. Kaanûnî ise bu reîsin "Yeşil Melek" nâmındaki teknesiyle Marmaris'ten Rodos'a çıktı ve daha evvel mevzi almış olan donanma ve ordu-yı hümâyûn tarafından top atışlarıyle selâmlandı. Evliyâ Çelebi bir buçuk asır sonra bu tekneyi Rodos tersânesinde gördüğünü yazmaktadır. Bu hâdise, Türkler'in hükümdarlarına karşı duyduğu kudsî sevgiyle berâber, târihî hâtıralara olan hürmetlerini de dile getirir.

Rodos kalesi, o zamanki dünyanın en müstahkem mevkilerinden biriydi ve alınması çok güç, hattâ imkânsız addediliyordu. "Rodos kapılarını ancak Rodoslular açabilir" sözü bundan dolayı her tarafta söyleniyordu. Şövalyeler ise, her türlü hazırlıklarını yapmışlar; liman ağzına da, Bizans'ta olduğu gibi, zincir germişler; bâzı gemileri batırıp, liman girişini Türk donanmasının tecâvüzüne tamâmen tıkamışlardı. Kale müdâfileri, 12 bin kadar şövalyeden ibâret sayılıyorsa da, Üstâd-ı Âzam, adadaki bütün eli silâh tutabilenleri müdâfaa hizmetinde vazîfelendirmiş; hattâ kadın ve çocukları dahi yapabilecekleri işlerle vazîfelendirmişti. Şövalyeler cins ve lisan itibâriyle 8 grup hâlinde takımlara ayrılıp, müdâfaa tertîbâtı almışlardı. Kuzey ve kuzeybatı Fransızlar, batı tarafı Almanlar ve İngilizler, güneybatı İtalyanlar, güney İspanyollar, Portekizliler, liman ciheti ise, karışık şövalye döküntüleriyle müdâfaa ediliyordu. Ayrıca asâyiş ve inzibât vazîfesi için, askerî bir polis teşkîlâtı vücûda getirilmiş; 150'şer kişilik dört grup hâlinde, şehrin muhtelif yerlerine taksîm edilerek; Osmanlılar'ı isteyen Ortodoks Rumlar, Yahudiler ve zindanlardaki müslüman esîrlerin, muhtemel ayaklanmaları önlenmek istenmişti.

Bu arada, adadaki Türk câsus şebekesi başarılı çalışmalarda bulunarak, bir taraftan kale top ve cephâneliklerinin bulunduğu yerleri bildiriyor; diğer taraftan da, şövalye idâresi aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Bu Türk

câsuslarından aralarında kadın da bulunan bir kaç tanesi yakalanmış; türlü işkencelere rağmen, Osmanlı istihbârat şebekesini ele vermemişlerdir. Şövalyeler tarafından öldürülen bu kahraman câsusların Türk târihinde rahmetle yâdedilmesi lâzımdır.

Türk muhâsara ordusu ise, şu tarzda mevki almıştı: Ayas Paşa kumandasındaki Rumeli ordusu kuzeyden, sol cenâhımızda ve sâhilde bulunan Damla Kapı'dan, Eğri Kapı'ya kadar olan kale kısmını tazyîk ediyor; serdar Çoban Mustafa Paşa, yeniçeri ve sâir kapıkulları ile batıda, Eğri Kapı ile Peçeli Kapı arasında bulunuyor; Pâdişah dahi, bu hattın arkasında, Mercan Tepe'de yerini alıyor; Kaasım Paşa'nın idâresinde bulunan Anadolu askeri ise güneyde Kızıl Kapı'yı ve sâhile kadar olan surları sıkıştırıyordu. Bizim taraftan en ziyâde sıkıştırılan ve taarruzlarımıza hedef olan İtalyan, İngiliz ve Alman Şövalyelerinin müdâfaa ettikleri kale kısımları idi. 70 kadar büyük top, kale bedenlerini dövüyordu. Bu topların 12 tanesi Şâhî denilen cinstendi ve devrinin en büyük muhârebe âletleriydi. 120 santimetre muhîtinde gülleler atıyordu. Her biri üçer toptan müteşekkil 14 batarya İngiliz ve İspanyol burçlarına yıldırımlar yağdırıyordu. Bu Rodos muhâsarasında Türk ordusunun ilk defa olarak infilâklı tahrîp bombaları kullandığı, bakırdan imâl edilmiş bulunan bu silâhların, husûsî vâsıtalarla surlar üzerine atıldıkça, büyük tahrîbât yaptığı rivâyet olunmaktadır.

Önce Kızıl Kapı ile Peçeli (Pekeli) Kapı arasında bir gedik açıldı ve hücûm icrâ olunarak, burçlara çıkıldı ise de tutunulamadı. Hücûmlar bu sûretle tekrarlanıyor; bir çok şehîd veriliyor; fakat netîce alınamıyordu. Bu sırada Mısır'dan 40 gemi ile mühim bir imdat kuvveti geldi. Bu yardım kuvveti aynı zamanda, mânevî bakımdan büyük bir hediye de taşıyordu. Bu da Hazreti Peygamber'in Mısır'da bulunan "Ukaab=Kartal" ismindeki livâ-yı saâdetiydi. Bu sancağ-ı şerîfin, ordu saflarında görünüşü ve muhâsaraya gelişi, hayra alâmet olarak yorumlandığı gibi, Rodos'un muhakkak fethedileceğine, mânevî bir işâret sayıldı. Bu suretle "guzât-ı müslimîn"in yâni mukaddes ve muazzez Osmanlı ordusunun mâneviyâtını artırıp, askerleri şevklendirdi.

Bir müddet sonra da Mısır Vâlisi Hayrabay'ın vefat haberi, bunu tâkip etti. Bunun üzerine, Mustafa Paşa Mısır'a vâli olarak gönderilip, serdarlık ikinci vezîr "İnad" Ahmed Paşa'ya tevcîh edildi.

Bu sırada, Rodos Şövalyeler Devleti mülhakatından olan İleki ve İncirli adaları zaptediliyor; muhâsara bütün şiddetiyle devam ediyordu. Kale muhâfızları Türk taarruzlarının ve Osmanlı ateş gücü ile harp tekniğinin üstünlüğüne rağmen dayanıyorlar; iki taraf da çok fazla zâyiat veriyordu. Nihâyet 30 Kasım 1522/11 Muharrem 929 H.'de Türk topçularının ve lâğımcılarının, Gâziler Kapısı denilen mahalde açtıkları büyük gedikten, sel

gibi yağmur altında yapılan hücûm muvaffak olarak, İspanya ve İtalya burçları işgâl edildi. Şövalyelerin bütün mukaavemetleri kırıldı ve geri çekilmek mecbûriyetinde kaldılar. Artık Rodos fethedilmiş demekti; fakat tamâmen ele geçirilmesi için bir çok şehîd daha vermek lâzımdı. Çünkü şehrin binâları metîndi ve sokak muhârebelerine müsâitti. Bu sırada mukaavemetin tamâmen mahvdan başka bir netîce vermiyeceğini gören yeni Üstad-ı Âzam Viliers de l'Isle-Adam, ahâlinin ve etrafının ricâlarıyle ve çıkıp gitmek şartıyle, teslîm olacağını bildirdi. Bunun Kaanûnî'nin şehre okla attırdığı teklîf üzerine vâki olduğu da rivâyet edilir. Netîcede taşıyabilecekleri her şeyi, silâhlarını, eşyâlarını gemiye yükleyip; çekilmek şartıyle teslîmi kabul ettiler ve anlaşmayı imzaladılar. Üstâd-ı Âzam maiyeti ile al renkli Otağ-ı Hümâyûn'a girip, Pâdişah'ın elini öpme bahtiyarlığına erişti ve onun tesellî edici sözlerini dinledi. Teslîm şartlarına tamâmen riâyet edildiği için, Sultan'a minnet ve şükranlarını da arzetti. Kaanûnî'nin, yanındaki has odabaşısına "Bu kâfiri şu yaşında evinden ettiğim için, müteessir olmuyor da değilim." dediği rivâyet edilir. Bu onun insanî açıdan ne kadar ince ruhlu bir kimse olduğunu da işâret eder. Bununla berâber bu rakîklik, Şövalyeler arasında bulunan Cem Sultan'ın oğlunu siyâset ettirmesine mâni değildir. Bu şehzâdenin kızı ve haremi ise, iltifat ve atiyelerle İstanbul'a gönderildi.

Şu üç sahne, Kaanûnî'nin vazîfe anlayışı ile beşerî inceliğini, kucak kucağa getiren davranışlardır.

Rodos'un fethiyle berâber, ona bağlı bulunan on kadar ada da bize intikal eder. Teslîm alınan şehir surlarına merâsimle Türk bayrağı dikilir ve nevbet vurulur. Müezzinler ezanlar okuyarak, Rodos'un fethini bütün hıristiyanlık âlemine, âdeta ilân ederler. Şövalyeler 213 senedir çöreklendikleri şekaavet ocaklarını terkederler ve Papalık makaamının tavassut ve delâletiyle Charles-Quint (Şarlken)'den Malta'yı alıp; orada yuvalanırlar.

Kaanûnî, 2 kânunusâni cuma günü, Rodos'un büyük kilisesinde Zenbilli'nin imamlığında, ilk cuma namâzını kılar ve nâmına okunan hutbeyi dinler. Yeni fethedilen adada hemen idârî ve askerî teşkîlât yapılmasını, kalelerin tâmir edilmesini, medreseler, mektepler, fakîrler için imâretler açılmasını; adaya ahâli getirilmesini emreder. Bu, Türk askerî hareketini büyük bir imâr faaliyetinin tâkip ettiğini gösterir ki, Osmanlı fetihlerinin bir husûsiyetidir.

Rodos'un fethiyle İstanbul, Mısır ve Haremeyn arasındaki en büyük engel ve çıbanbaşı ortadan kaldırılmış; bir eşkıyâlık ocağı söndürülmüş bulunur. Fetihnâmelerle Rodos fethini cihâna ilân ve ahâliyi aldığı tedbîrlerle memnun eden Kaanûnî, Marmaris yoluyla İstanbul'a döner.

Rodos'un fethi, hıristiyan dünyasında da büyük bir te'sîr husûle getirir. Gûyâ Noel yortusunda Papa âyîn icrâ ederken Sen Piyer Kilisesi'nin kubbesinden bir taş kopup yere düşer; bu felâket alâmeti sayılarak, telâşı artırır ve Rodos'un düşüşünün "Kızıl Elma" duâ ve temennîlerinin mânâsından çekinilmeye başlanır. Böylece Doğu ve Batı mücâdelesi, yeni bir safhaya girer.

Pîrî Mehmed Paşa'nın Sadâretten Azli

"Mümteniü'l-teshîr" addedilen Rodos'u almakla prestijini artıran Sultan, İstanbul'da, zaferini tebrîk için gönderilen İran sefîrini kabul etti. 27 Hazîran 1523'te ise, pederinin zamanından beri sadrâzam olan çok kıymetli Pîrî Mehmed Paşa'yı 200 bin akçe tahsîsatla tekaüde sevketti. Bu kararın, ikinci vezîr Ahmed Paşa tarafından sadârete geçmek maksadıyle yapılan bir iftirâ netîcesi alındığı rivâyet edilirse de, genç hükümdarın çok âlim ve umûr görmüş bir zâta emir vermekten ictinâb edecek kadar hürmetle dolu olmasından kaynaklandığı da söylenir. Peçevî bu zâtın "gâyet âkil ü dânâ, sâhib-i fazl u zekâ", müdebbir bir vezîr olduğunu, hattâ "saâdetlü pâdişahın kendisinden hicâb edüp" çekindiğini ve ziyâde "tevkîr ü ihtirâm" ettiğini yazmaktadır. Müneccimbaşı da "Şehriyâr hazretleri andan hicâb edüp, istedükleri gibi kullanamazlardı." demekle, tekaüde sevk kararının sebeblerine işâret etmektedir. Hattâ *Hayrullah Efendi Târîhi*'nde, Kaanûnî'nin "Pîrî Paşa'yı sadâretten azletmeyince pâdişahlıkta olan istiklâl lezzetini bulamadım; zîra, her ne zaman huzûra girse, ben kendimi her şeyde cesâretsiz ve umûr-ı icrâiyede mütereddid görürdüm" dediği rivâyet edilmektedir. Bu, Sultan'ın azil sebebini, samîmiyetle, açıkça ve büyük bir hulûs-ı kalble itirafıdır ki, rûhî büyüklüğünü gösterir. Bununla berâber, 58 yaşında tekaüde sevkedilen bu büyük devlet adamının mühim meselelerde dâima fikrini almış; onu dâvet ederek, dâima iltifat ve hürmet göstermiştir. Hattâ, zayıf bir rivâyet olarak, bundan dolayı, onun, halefi tarafından zehirletildiği bile iddia edilmiştir.

Pîrî Paşa'nın yerine Kaanûnî, hasodabaşısı olan, silahdarı İbrâhim (Paşa)'i tâyin etti. Hattâ Kaanûnî'nin bir gün Pîrî Paşa'ya "Kullarımdan birini mühim bir mevkie tâyin etmek istiyorum; sen hangi mevkii münâsip görürsün?" diye sorduğu, buna mukaabil sadrâzamın "En münâsip mevki kulunuzun mevkiimdir." dediği dahi söylenir. Bu Paşa'nın Pâdişah-Sadrâzam münâsebetlerinde ne kadar ince ölçülere sâhip bulunduğunu gösterir. Hasodabaşılık makaamı, her ne kadar vezâret rütbesine muâdil sayılıyorsa da, o zamana kadar bu mevkiden sadrâzamlık makaamına tâyin yapılmadığından, bu tâyinin an'anelere muhâlif olduğu söylenegelmiştir. Daha sonra Koçi Bey, risâlesinde, bu tâyinle Sultan'ın "Evvelki kaaideyi gözetmediğini" söyleye-

rek, bunun kaanuna muhâlif bulunduğunu iddia etmiştir. "Vezâret-i uzmâ" makaamına, vezîrlerden birinin, bilhassa "vezîr-i sânî" denen ikinci vezîrin tâyini lâzım geliyordu. Bu ikinci vezîr Ahmed Paşa idi. Sadârete geçemeyince, Sultan'dan Mısır Vâliliği'ni talep etti ve tâyin edildi. Kaanûnî'nin Pîrî Paşa'ya iftira ettiği söylenen bu zâtı, vezârete getirmek istemediği de rivâyet edilmiştir. Bununla berâber usûlsüz ve kıdemsiz olarak yapılan bu tâyinden son derece müteessir olan Ahmed Paşa, Solakzâde'nin ifâdesiyle "İbrâhim Ağa'nın kendüye tekaddümüne tahammül edemeyüp, Mısır hükûmetine tâlip ve râgıb" olmuştur. Bu Ahmed Paşa'nın, gâyet fitneci bir kimse bulunduğu, bütün müelliflerce iddia edilmiştir. Peçevî "Bu hâinin elinden ve dilinden cümle ehl-i dîvânın âciz kaldığını, bundan dolayı Mısır'a teb'îdini herkesin istediğini" yazmaktadır.

Mısır Vâlisi Hâin Ahmed'in İsyanı

Bu sırada Mısır'a Rodos'tan tâyinini yazdığımız, Kaanûnî'nin eniştesi Mustafa Paşa, Canım ve İnal adında iki kölemenin isyanıyle uğraşmış; bunları emrindeki kuvvetlerle tenkîl ederek, idâm ettirmişti. Bir müddet sonra, haremi sultanın ricâsı üzerine, İstanbul'a çağrılıp; yerine Güzelce Kaasım Paşa tâyin edilmişti. Fakat bu zâtın tâyininden bir kaç ay geçtikten sonra Mısır Vâliliği bu defa, sonradan "Hâin" lakabını alacak olan Ahmed Paşa'ya tevcîh edilmişti. Ahmed Paşa'nın sadâret mansıbı kendisinin hakkı bulunduğu halde verilmemesinden dolayı son derece müteessir olup, devletine ihânet edecek kadar ileri gittiği rivâyet edilmiştir. Diğer bir rivâyette de esâsen Paşa'nın isyan fikrinde bulunmadığı, hattâ bunu düşünmediği, fakat rakîbi olan sadrâzamın kendisini böyle bir töhmetle ithâm edip Kaanûnî'yi iknâ ettiği ve ondan idâmına ferman aldığı belirtilmektedir. Paşa'nın zâhiren Diyarbekir'e tâyini çıkmış, ayrıca da maiyetindeki Kara Musa'ya gelen gizli fermanla idâmı emredilmiştir. Rivâyete göre Paşa, bu gizli fermânı ele geçirdiği için, isyân etmek mecbûriyetinde kalmıştır.

Diğer bir rivâyete göre de, Paşa, Mısır'a geldikten sonra, henüz Osmanlı Devleti'ne alışmamış bulunan ve daîma eski nufûzlu günlerini hatırlayan kölemen bakiyyelerinin telkinleri ve yardımı ile, zâten kırgın bulunduğu devletiyle alâkasını keserek, saltanat ve istiklâlini ilân etmiştir. Buna rağmen merkezî kuvvete ve pâdişaha sâdık olan yeniçerileri kandıramamış; onların yardımını temin edememiştir. Yeniçeriler, pâdişaha isyana kalkan Paşa'nın, bütün teklîflerini ve kendilerine vermek istediği mevki ve paraları şiddet ve nefretle reddederek, Sultan'a sadâkatten ayrılmamışlardır. Paşa, Kaahire kalesine sâhip olan yeniçerilerden kurtulmak için her çeşit manevraya başvur-

muşsa da, muvaffak olamamış, nihâyet burayı kuşatıp düşürmek istemiştir. Yeniçeriler, bir huruç hareketiyle, bu âsilerden dört binini öldürmüşler ve Sultan'a sâdık bulunduklarını göstermişlerdir. Fakat Hâin Ahmet Paşa, eski kölemen beylerinden birinden, ikiyüz senedir muattal bulunan bir lâğımdan kaleye girilebileceğini öğrenmiş; böylece bir gece buradan yeniçerilere baskın yaparak, bir kısmını öldürtmüştür. Bu muvaffakıyeti üzerine nâmına hutbe okutmuş ve sikke darbettirmiştir. Hattâ Osmanlı dîvânını taklîden, yanına üç de vezîr tâyin etmiştir. Bunlardan biri olan Kadızâde Mehmed Bey, Pâdişah'a sadâkatini muhâfaza etmiş; kaleden kaçabilen yeniçerileri ayrı yerlerde gizlemiş; bir gün de Hâin Ahmed'in hamamda bulunduğu bir sırada, onu gâfil avlamış ve bastırmıştır. Hâin Paşa "Allâhu yensur es-Sultân Süleyman= Allah Sultan Süleyman'ı muzaffer kılsın." nidâları ile basılmış; hamamdan yarı tıraş olmuş vaziyette kaleye kaçmış. Vaziyetin fenâya vardığını gören, Memlûklerin de yardıma geleceği endîşesi içinde bulunan Mehmed Bey, ahâliyi tahrîk için "Hâinlerin başı benim, mallar ve hazîne sizin!" ilânını yaptırmış. Bunun üzerine yağmaya hevesli bir sürü kimse duvarlara tırmanarak, kapıları zorlamışlardır. Hâin Ahmed 20 kadar adamıyla kaçıp; Benî Bakar kabîlesine sığınmış ise de, onlar tarafından Mehmed Bey'e teslîm edilmiştir.

Mehmed Bey bu mesele için İstanbul'la temas etmişti. Her türlü selâhiyetleri de hâiz bulunuyordu. Ahmed Paşa'nın başı kesilip, İstanbul'a gönderildi. Mühim mâhiyette bulunan ve yedi ay uzayan Mısır gâilesinin bastırılmasının yegâne müsebbibi olan Mehmed Bey, Mısır defterdârlığıyle taltîf olunmuş; uhdesindeki timarlar fazlalaştırılmıştır. Hüsn-i tedbîr ve fikr-i teşebbüs sâhibi bulunan bu zât, devlete sadâkat vazîfesini bihakkın îfâ etmiş ve pek haklı olarak Türk târihinde seçkin bir mevki kazanmıştır.

Bu gâilenin bastırılması üzerine, isyanı tenkîl için üç bin yeniçeriyle gönderilen üçüncü vezîr Ayas Paşa geriye dönüş emrini almış; Mısır Vâliliği yeniden, Güzelce Kaasım Paşa'ya tevcîh edilmiştir (Ağustos 1524 M./930 H.).

Vezîr-i âzam İbrahim Paşa'nın Mısır'a Gitmesi

Bu sırada Kaanûnî, daha Manisa'da iken yanına giren İbrahim Paşa'yı, hemşîresi ile evlendirmiş; muhteşem bir düğün yapılmıştı. "Makbûl" diye anılan bu vezîr-i âzam, zekî, kültürlü, zarîf, mûsıkîye âşina, kaabiliyetli, Rumca, İtalyanca, Türkçe, Arabça ve Acemce bilir, târih kültürüne de sâhip bir zât idi. Onun târih ve coğrafyaya âit eserleri okumaktan büyük zevk duy-

duğu, hattâ Anibal ve İskender'in muhârebelerini dahi mütalâa ettiği Hammer tarafından rivâyet edilmektedir. Kendisinin son derece harîs olduğu da söylenir.

Paşa, 1524 Teşrînievvelinde Mısır ıslahatına memur edilerek, 500 yeniçeri ve 2000 kadar azepten mürekkep muhâfız kuvvetleriyle, Mısır'a hareket etti. Yanında devrinin târihini yazmış bulunan Celâl-zâde de bulunuyordu. Paşa deniz yoluyla Mısır'a gidiyordu ve Kaanûnî kendisini büyük iltifât göstererek, teşyî etmişti ki, bu Osmanlı târihinde nâdir rastlanan bir teveccühtü. Bu ve buna benzer iltifatlar Paşa'ya "Makbul" lâkabının takılmasına vesîle olmuştur. Paşa Kasım sonlarında seyâhat ettiği için, rüzgârların tehlikeli hal alması üzerine, Marmaris'ten itibaren yolculuğuna karadan devam mecbûriyetinde kalarak, Haleb, Şam, Filistin yoluyla Mısır'a vardı. Seyâhati esnâsında geçtiği yerlerde, hükûmetten şikâyeti olanlara kapısını açık tuttu. Halka ve mazlumlara büyük bir hakkaniyetle ve adâletle muâmele ederek, herkesi memnûn etti. Fukaraya yaptığı ihsanlar, icraatındaki tarafsızlıkla buralara, Osmanlı idâresinin nimetlerini tattırdı ve yeni tâbiiyetimize girmiş olan ahâliyi, bize daha çok ısındırdı.

Paşa mutantan bir merâsimle Kaahire'ye dâhil oldu. Memlûk Sultanlarının muhteşem merâsimlerini dahi, icrâ edilen karşılamanın ve paşa ile maiyetinin debdebeli manzarası karşısında sönük kaldığı rivâyet edilir. Vezîr-i âzamın Mısır'da kaldığı üç aya yakın zamanın her gününün birbirinden parlak icrâat ile ziynetlendiği söylenmektedir. Devamlı olarak memleketin ihtiyaçlarına uygun tedbîrleri aldı, nizâmnâmeler ve kaanunlar çıkardı; eskilerinin aksak taraflarını ıslâh etti. Zâlimlik ve hıyânetle ithâm edilen iki aşîret şeyhini, emsâline ibret için idâm ettirdi. Habeşistan hudûduna kadar bütün Urban reîslerinden sadâkat yemîni alıp; devlete itâat ve bağlılıklarını sağladı. Suiistimali şikâyet mevzûu olan devlet memurlarını azletti. Şer'î, mülkî, askerî işler hakkında erbâbıyle ve muhiti bilir adamlarla istişâre ederek, esaslı tedbîrler aldı. Vergi defterlerini İskender Çelebi ve defterdar Hamrâvî vâsıtasıyle, yeniden düzene soktu ve tahrîr ettirerek, nisbetlerini indirdi. Mahallî masraflar çıktıktan sonra senede 80 bin dukanın İstanbul hazînesine gönderilmesi usûl ittihaz olundu[1]. Mahallî hükûmetten şikâyeti olanlar münâdîlerle dâvet edilip, hakları verildi. Borç yüzünden mahpus olan fakirlerin borçları hazîneden ödenerek, hepsi tahliye edildi. Vâridâtları bulunmayan fakirler, yetîmler ve öksüzler defter edilerek, kendilerine tahsîsât bağlandı ki, bugün dahi hayâl olarak görünen bir sosyal tedbîr ve ictimâî yardım şekli idi.

1 Sonraki vâlilerden Mehmed Paşa bir defa bu miktarı merkezî hükûmete 120 bin duka olarak tediye edince, bu, Kaanûnî'nin onu muâheze etmesine sebep oldu. Bugün bile bütün devlet-

Ayrıca Kaahire'nin, harâb olan târihî âbideleriyle binalarının tâmir ve imârına başlandı. Mısır Fâtihi Amr ibnü'l-Âs Câmii'ni de parasıyle tâmir ettirdi. Paşa ayrıca Hind Denizi'nde müslüman tâcirlerini tâciz eden Portekizliler'e karşı Süveyş'teki tersâneyi ve İskenderiye'deki tophâneyi geliştirmiş, bunun için "Mısır Kapdânlığı" makaamını ihdâs edip, aslen Türk olup Memlûkler emrinde çalışan Selman Reîs'i bu mansıba getirmiştir.

Bu suretle aldığı tedbîrlerle devlete büyük bir sempati ve muhabbet temin eden Paşa, batı işlerinin ehemmiyet arzetmesi üzerine, Kaanûnî tarafından İstanbul'a çağrıldı. Mısır Vâliliği'ni Şam Beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'ya bırakarak, 14 Haziran 1525'te Kaahire'den ayrıldı. Kayseri'ye geldiğinde, Ferhad Paşa tarafından Dulkadır Türkmen beylerinin ellerinden alınan timarları iâde etti. Bu sırada Şehsuvaroğlu Ali Bey'i haksız yere öldürtmesi servetlerine el koyması dolayısıyle şikâyet edilen Dâmâd Ferhad Paşa, Sultan'ın şiddetli ihtarıyle yerinden alınıp, Semendire sancakbeyliğine rütbesi indirilerek, tâyin edilmiş; burada da rahat durmadığından, Edirne'ye getirtilip idâm edilmişti. Dulkadır hânedanının haklarının iâdesi, onlara devletçe bir tarziye vermek mânâsını taşıyor ve mâruz kaldıkları haksızlığı telâfî ediyordu. Bu hareket, Pâdişah'ın, hak ve adâletin güçlendirilmesi için, kendi eniştesini dahi fedâdan çekinmeyen, mânevî yüceliğini gösterir ki, halk tarafından takdîrle karşılanmıştır. İbrâhim Paşa İstanbul'a dönüşte de büyük merâsimle kabul edilmiştir.

Bu sırada Kaanûnî, İstanbul'da küçük çapta bir yeniçeri itaatsizliği ile karşılaşmış; sadrâzamın ve bir iki ricâlin konakları asker tarafından yağmalanırken yetişmiş; bizzat itaatsizlik eden askerin arasına da dalıp üç neferi tepelemiştir. Vak'ada iştirakleri olduğu anlaşılan ve kusurları görülen Yeniçeri Ağası ile Reîsülküttâb'ı ve sâir bir kaç kişiyi idâm ettirerek, bâzılarını da

---

lerce pek makbûl addedilen bu vâridat fazlasını Süleyman Han şüphe ile karşıladı ve hiddetlendi. Vâlinin reâyaya ve ahâliye büyük külfet yüklediği, dolayısıyle gayrımemnunluğu artırdığını sanarak, Paşa'yı izâhat vermesi için çağırttı. Dîvânda verilen izâhatı zâhiren kabul etmekle berâber, bundan mutmain olmadı. Meseleyi ayrıca ulemâya da sordu ve onların fetvâsı ile bu vâridât fazlasının memleketin su kemerlerinin tâmiri gibi, umûma âit hayrâta tahsîs edilmesini emretti. Şu hâdise, Sultan'ın adâlet ve insaflılık kaaidelerine ne kadar riâyetkâr bulunduğunun, tebeasının haksızlığa mâruz kalmaması için nasıl çırpındığının, gayrı meşrû ve kaanun dışı bir iş yapmamak, bir karar almamak için ne derece gayret sarf ettiğinin en açık delîlidir. Bu derece milletin hukukuna riâyetkâr ve ahaliye hürmetkâr bir devlet reîsine asrımızda dahi rastlamak ender bir mazhariyettir. İşte üç kıt'a üzerinde ayakta duran asrının en büyük, en kudretli, en medenî, en azametli devletini, bu vasıfta bir devlet reîsi temsîl ediyordu. Her halde milletine ve temsîl ettiği mânevî, yüce makaama bihakkın lâyık bir hükümdardı. Bu ve buna benzer halleridir ki, kendisinin bir büstünün Birleşmiş Milletler binâsına konmasını intâc etmiştir.

başka yerlere tâyin ederek, itaatsizliğin büyümesini önlemiştir. Bu hâdisenin, Sadrâzam'ın Mısır'dan çağrılmasına sebep teşkîl ettiği rivâyet edilmektedir.

Kırım Hanı Mehmed Giray Han'ın Moskova'ya Akınlar Yapması

Yine bu sıralarda idi ki, Osmanlı tâbiiyetinde bulunan yeni Kırım Hanı Mehmed Giray Han Rus kuvvetlerini perîşân ederek Moskova'ya kadar akınlar yapmış, bu şehri yakmış, kardeşini Kazan Hanı yapmıştı. Bu zât Nijni Novgorod şehrinin fethini başarmış olmakla mâruftur ve İstanbul'a gelerek Kaanûnî tarafından kabul edilmiştir.

Kaanûnî'nin Avrupa Siyâseti

İran ve Macaristan'la olan vaziyet ise, gerginliğini muhâfaza etmekte idi. Şah İsmail, 1524 Mayıs nihâyetlerinde ölmüş; yerine büyük Tahmasb geçmişti. Fakat cülûs, İstanbul'a sefâret yoluyla bildirilmediği için, Kaanûnî tebrîke lüzum görmemiş; hattâ bu hususa kızdığı ve yeni şahın düşmanca hareketlere giriştiğini de istihbar ettiğinden, Nişancı Celâl-zâde'ye ağırca bir mektup yazdırmıştı. Bunda davranışlarının doğru olmadığını ifâde ediyor; yakında bir şark seferine çıkarak Tebrîz, Azerbaycan, belki de İran ve Turan'ı ele geçireceğini îmâ ediyordu. Kaanûnî'nin bu îmâsı, onun pederi gibi Turan seferini tasarladığını, bunu çok arzuladığını gösterir. Bundan maksadın ise, Türk ülkelerine hâkimiyetle ittihadı temin etmek, vücûda gelecek azîm kuvvetle batıyı tâmamen hâkimiyetine almak; hasret çekilen "Cihan Devleti" idealini ve "Cihan Sulhü"nü sağlayarak, Peygamber'in gâyesini tahakkuk ettirmekti.

İran için Özbekler yardıma hazırdı ve zâten bunlarla dosttu. Fakat batıda Charles-Quint etrafında vücûda getirilen Avrupa birliği tehlikesi, bu büyük idealin tahakkukuna mâni oldu. İran da Şarlken'e ve Macar Kralı'na elçiler gönderiyor; Osmanlılar'a karşı müşterek hareket edimesini temine çalışıyordu. Batıda âdeta bir Avrupa İmparatorluğu hâline gelen Şarlken'e karşı, biri siyâsî, diğeri de dînî olmak üzere iki reaksiyon belirmiştir. Bunlardan siyâsî olanı, Fransa'nın Şarlken'e tâbi topraklarla çevrilip, tamâmen tecrîd edilmesi; Kral François'nın yapılan muhârebelerde mağlûbiyetten mağlûbiyete uğrayarak, nihâyet Madrid zindanını boylaması ve bundan kurtulabilmek için Kaanûnî'den yardım istemesidir[2].

---

2 Charles-Quint ile François, Almanya imparatorluğu intihâbı meselesinden takışmışlardır. Netîcede François mağlûb olmuş ve Madrid kalesinde hapsedilmişti. Bunun üzerine annesi Louis de Savois Kaanûnî'ye bir mektup yazmış ve "Bütün âlemin tasdîk ettiği azâmet ve

Şarlken'in kurmak istediği Avrupa İmparatorluğu'nu, Osmanlılar için başlıca tehlike gören Kaanûnî, Fransa'nın himâyesi ile batıyı siyâseten bölmek istemiştir.

şânınız ile oğlumu düşmanın pençe-i kahrından halâs ile ibrâz-ı übühet buyurmanızı zât-ı şâhânenizden niyâz ederim." diye ricâda bulunmuştu. Ayrıca François da "Bilcümle mazlumların dâdhâhı olan sultan-ı muazzam ve hâkan-ı mufahham hazretlerinden" hapisten kurtulması için yardım talep ediyordu. Daha bir kaç sene evvel, Osmanlılar'ın Avrupa'dan atılması ve memleketlerinin taksîmi için, Charles-Quint'e ve diğer Avrupa krallarına anlaşma teklîf eden bu hükümdar, şimdi Kaanûnî'nin adâletine, ulüvv-ı cenâbına sığınmıştı. Osmanlı Pâdişahı François'nın bu faaliyetlerini bilmekle berâber, Avrupa'yı siyâseten ikiye ayırabilmek ve Türkler aleyhindeki ittifakı bozabilmek için, mürâcaata müsbet cevap verdi. Bu cevabda François'ya "Sen ki Fransa vilâyeti kralı Françesko'sun" diye hitâb ediyor ve yardım edeceğini vaad ediyordu. Kaanûnî 'nin bu yardımıyle François hapisten kurtulmuş, Fransa da ancak Osmanlı kudreti sâyesinde istiklâlini muhâfaza edebilmişti. Fakat François, Katolik taassubu dolayısiyle Türkler'e karşı iki yüzlü bir siyâset tâkip etmiş; dâima yardım istemiş; çok çeşitli taleplerde bulunmuştur. Bunlardan biri de, Kudüs hıristiyanları hakkında daha fazla müsaadeler isteyen ve eskiden câmiye tahvîl edilmiş bir kilisenin eski hâline döndürülmesi husûsundaki talebiydi. Kaanûnî Kral'ın bu talebini ihtivâ eden mektubuna, Osmanlı adâletini ve hüsnüniyetini, din ve vicdan haklarına olan derin saygıyı gösterir bir cevap vermişti. Kaanûnî 1528 Eylülünde yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Meşrik-i hidâyet ve saâdet ve melce-i ashâb-ı hükûmet olan dergâh-ı saltanat-ı âşiyân ve bârigâh-ı ikbâl-i nişânıma irsâl eylediğiniz mektubda, memâlik-i mahrûsam muzâfâtından Beytü'l-lahim kal'ası derûnunda mukaddemâ millet-i isevîye yedinde bulunup, câmie tahvîl edilmiş bir kilise bulunduğunu bildirmişsiniz. Bu husus hakkında her ne demiş iseniz, tafsîlen ma'lûmum oldu. Eğer bu keyfiyet bir tasarruf mes'elesinden ibâret bulunmuş olsa, zât-ı şevket-simâtımızla sizin aranızda mevcûd olan muhabbet ve meveddete binâen arzûnuz nezd-i saâdet-meâbımızda karîn-i icâbet ve kabûl olunacağı bî-iştibâh idi. Lâkin bu madde emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûleye müteallik husûsât kabîlinden olmayup, umûr-ı dîniyemize mütedâirdir; çünki Hâlık-i Âlem ve mürebbî-i benî Âdem olan Hak celle ve a'lâ hazretlerinin evâmir-i mukaddesesine ittibâen ve iki cihân güneşi Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin şerîatına imtisâlen işbu kilise, zamân-ı gayr-ı ma'lûmdan beri câmie tahvîl olunup, müslümanlar ânın derûnunda namâz kılmışlardır. Filhakîka elyevm câmi ismini hâiz olan bu mahallin şimdiki hâlinden tahvîli şerîatımıza mugâyirdir. Bu husûs şerîat-ı mukaddesemizde cevâz-dîde olmuş olsa dahi, talebenizin is'âfı yine mümkin değil idi. Lâkin ibâdete mahsûs mahaller hâricinde olarak hıristiyanların ellerinde bulunan yerlerin kâffesinde sekeneden hiç birini zamân-ı adâlet-nişânımda kimse endîşenâk ve rencîde edemez. Zîr-i cenâh-ı himâye-i şâhânemde huzûr-ı tâmme mâlik olarak âyîn ve usûl-i mezhebiyelerini îfâ etmelerine müsâade olunmuştur. El'an mezhebleri binâlarında ve mahallerinde tamâmî-i emniyet içinde bulundukları halde, her kim olursa olsun bir ferdin kendilerini rencîde etmesi ve en küçük bir husûsda dûçâr-ı taaddî olmaları kat'iyyen nâ-kaabil-i imkândır. Şöyle bilesiz. Ve's-selâm..." Osmanlı hükümdarının bu mektubu, Avrupa'da din ve vicdan haklarını tanımaz engizisyon, zulüm ve işkenceleri devam ederken kaleme alınmıştır. Dünyada bugün dahi rastlanamaz cinsten bir inanç serbestîsinin, insan haklarına âzamî riâyetin sarsılmaz bir vesîkası olarak görünmektedir. Osmanlı Devleti'nin insan kalbine nufûz eden ve orada taht kuran bu yüksek adâlet telâkkisidir ki, onu ölümsüz denebilecek bir ömre mazhar kılmış ve "devlet-i ebed müddet"lik vasfına ulaştırmıştır. Kaanûnî bu

Avrupa'da vukua gelen dînî buhran ise, hıristiyanlığı bir oyuncak hâline getiren Katolik Kilisesine ve Papalık makaamına karşı reaksiyon olarak doğmuş, Luther hareketidir. Kilise tarafından emlâkleri üzerine oturtulmuş yâhut kilise emlâkini ele geçirmek dâvâsında bulunan küçük Alman prensleri ve köylüsü tarafından desteklenen bu hareket de Dîvân-ı Hümâyûn'un ve devletin nazar-ı dikkatini celbetmiş; bundan istifâde yolları aranmıştır. Kaanûnî istihbarat teşkîlâtı vâsıtasıyle bunlarla temas kurmuş; hareketlerinin muvaffakıyeti için yardım etmiştir. Hattâ Protestanlığı Katolikliğe mukaabil, İslâm Dini'ne daha yakın görmüş; onları hak dini kabul edecek hâle gelmiş kimseler olarak mütalâa etmiştir[3]. Luther ise vicdan hürriyetine, hududları içinde en büyük saygıyı gösteren ve Katolik Avrupa'nın en büyük düşmanı olan "Türkler'e karşı mukaavemetin küfür olduğu"nu söyleyecek kadar ileri gidiyordu.

---

mektubunu yazdıktan bir sene sonra Viyana'yı muhâsara etmiş; bu ise Avrupa'da korkunç bir endîşe ve korku vücûda getirmiştir. Bunun üzerine, François bu havaya ayak uydurmak mecbûriyetinde kalmışsa da, memleketine büyük faydalar sağlayan Osmanlı dostluğuna devam etmiştir.

3 Kaanûnî'nin bu hususları dile getiren ve Protestanlara yazılan bir hatt-ı hümâyûnu, *Ferîdun Bey Münşeâtı*'nda mevcuttur. Bu nâme-i hümâyûn Flandır ve İspanya vilâyetlerindeki Luteran mezhebi taraftarlarına çıkarılmıştır. Bu nâmede aynen şöyle denmektedir: "Mefâhir-i âyan-ı milletü'l-Mesîhiyye, merâci-i ümerâ-i tâife-i iseviyye, Flandre ve İspanya memleketlerinde Luteran mezhebi üzere olan beyler ve beyzâdeler ve sâir Luteran mezhebi âyânı! Hıdmet-i avâkıbihim bi'l-hayr! Mektûb-ı mevâlât-ıttısâlimiz vâsıl olıcak, ma'lûmunuz ola ki, rûy-ı zemînde olan selâtîn-i izâm mâbeyninde hânedan-ı saltanat-ünvânımız Hak subhânehu ve teâlâ hazretlerinin ulüvv-i inâyeti ve sevgili Peygamberimiz Hazreti Muhammed sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimizin mucizât-ı kesîresi berekâtıyle cümleden kuvvetli ve kudretli ve azametli olup, nice taht ve tâc sâhiplerinin memleket ve vilâyetleri ve Akdeniz ve Karadeniz ve hesabı yok nice vilâyetlerin pâdişahlığı cenâb-ı celâletmeâbımıza müyesser ve berr-ü bahrden bu kadar haşmet ve kuvvet ve kudret mukadder olduğu, Cenâb-ı Hak celle ve a'lâ'nın birliğine ve Muhammed-el-Mustafa sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimizin hak peygamberliğine âmme-i ehl-i İslâm'la i'tikaad ve i'timadımız olup, kullarına hayır sanduğımızdan ve Hakk'ın birliğine i'tikaad etmeyüp, şekk getirenlerin üzerine asker çeküp kuvvet-i kaahiremizle haklarından geldiğimiz içündür. Siz dahi puta tapmayup, kiliselerden putları ve sûret ve nâkusları red edüp, Hak Teâlâ birdir, Hazreti İsâ peygamber ve kuludur deyü i'tikaad edüp ve hâlâ cân ü dilden Hak Dine tâlib ve râgıb olup ve Papa denilen bî-din Hâlık'ı bir bilmeyüp, Hazreti İsâ aleyhi's-selâm'a tanrılık isnâd edüp, elleri ile yapdıkları putlara ve sûretlere tapup, Hakk'ın birliğine şek getirüp, Hakk'ın nice kullarına ol tarîk-i dalâlete sevk edüp, İblîs gibi iğvâ verüp, nice kanlar dökülmesine sebeb olmağla siz papaluya kılıç çeküp, dâima anları katleylediğiniz ecilden, merhamet-i şâhâne ve şefkat-i mülûkânemiz her veçhile sizin tarafınıza masrûf olup, karadan ve deryâdan her hâl ile size muâvenet-i hüsrevânemiz zuhûra gelmek ve ol zâlim bî-dîn elinden, sizi halâs ve Hak dine sevketmek lâzım olmuşdur. Husûsen Flandre ve İspanya vilâyetlerinde nice yarar beğler ve beğzâdeler, Papa'nın mezhebinden ve izlâlinden istikrâh

Kaanûnî böylece Avrupa'daki siyâsî ve içtimâî muvâzenenin, kendi aleyhine işlemesine mâni oluyor; bunların bir ucundan yakalıyarak, vaziyetin Türkiye aleyhine işlemesine dâima engel oluyordu.

Charles-Quint ile İran ise müşterek harekete ehemmiyet veriyorlardı. Fakat Kaanûnî'nin siyâsî manevraları bunu, bir dereceye kadar engellemiştir. Eğer İran olmasa, Türkler'in muhakkak Ren'e kadar hâkim olacaklarını, batılı müellifler iddia etmektedirler. Ren'den bahsedilişin sebebi, İstanbul'da oturan Roma hükümdarlarının Avrupa hududunun burası oluşu ve Türkler'in Fâtih'ten beri Roma mirâsına hâkimiyet iddia etmeleridir.

Kaanûnî diğer taraftan, Macaristan'da ve Hırvatistan'da Almanya boyunduruğuna karşı bulunan milliyetçileri de destekliyordu. Bunlar millî husûsiyetlerini, Türkler sâyesinde muhâfaza edebileceklerine kaani bulunuyorlardı.

Osmanlı Topçuluğu

Bütün kış müddetince her türlü hazırlıklar yapıldı, gemiler inşâ edildi; yeni toplar döktürüldü. Bu devirdeki Türk topçuluğu dünyanın en ileri gücüne ulaşmış, hiç bir devlette bulunmayan bir mertebeye kavuşmuştu. Osmanlı topçuluğunun bütün Avrupa topçuluğundan çok daha üstün oluşu, Türk gâlibiyetlerinin mühim sebebini teşkîl ediyordu.

---

edüp, Hakk'ın birliğin bilüp ikrâr ve hak dine vâsıl olmak murad edinüp, lâkin ol zâlimin zulmünden ve mekrinden havf eyleyüp, müteellim olurlar imiş. İmdi size olan dostluk ve muhabbetimiz ve merhamet ve âtıfetimizin i'lâsı hayliden beri maksad-ı hümâyûnumuz olmuşdur. Lâkin bu bâbda size gönderilmeğe olur olmaz kimesneye i'timâd-ı hümâyûnumuz olmadığı ecilden te'hîr olunmuş idi. Hâlâ yüce Âsitânemiz kullarından Muharrem nâm kulunuz ol tarafın dilin ve ahvâlin bilir, sözüne i'timâd olunur bir kulumdur. Size olan muhabbet ve şefaatimizi söyleyecekdir. Söyleyeceği sözleri mübârek ağzımızdan çıkmış gibi mukarrer biliniz. Papaya karşı ne zaman asker çekmek ve ceng etmek murad ederseniz, i'timâd olunur adamlarınızı Muharrem'le berâber Âsitâne-i muallâmıza gönderiniz ki, söyleşelim ve işi kararlaşdıralım. Tâyin edeceğiniz vakitde biz de karadan ve denizden muâvenet ederiz. Merkum kulumuz Muharrem'in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır, ona göre mukayyed olunuz. Nâme-i hümâyûnuz başkasının eline düşüp hile ve hud'a ile mâbeynde olan dostluğa zarar erişdirmek ihtimali olmaya. Vesselâm.." Kaanûnî'nin şu mektubu, kendisinin İslâm dinine ne derece içten ve samimiyetle rabt-u kalb ettiğinin, ancak onun sâyesinde dünyaya hükmettiğinin şâhâne ifâdeleriyle doludur. Nitekim Protestanlığı da hıristiyanlığın İslâma yakınlaşması olarak görmekte, onların Katoliklere karşı duydukları düşmanlığı siyasî ve yüksek dinî gâyesi için kullanmak istemektedir. Bu telâkkisi, kendisinin yüksek insanî ve İslâmî zihniyetinin de tabiî bir netîcesi olarak görünmektedir.

Eflâk'ın Osmanlı'ya Bağlanması

O sırada Osmanlı Devleti'ne tâbi bulunan Eflâk'ı, memleketine katmak arzusunda bulunan Süleyman Han, buraya Belgrad muhâsarası esnâsında Mehmed Bey'i bir kuvvetle göndermiş; o da buraya gelecekte Osmanlı hâkimiyetine girecek şekilde, adamlar yerleştirmişti. Boyarlar eski bir papazı prens seçerek, tanınmasını istemişlerse de, Mehmed Bey bunu tepeliyerek, kendisini Eflâk Sancakbeyi ilân etmişti. Fakat Boyarlar Macarlar'dan yardım isteyince, onlarla anlaşmayı kabul ettiyse de, onların seçtiği prense, güyâ Sultan tarafından beylik alâmeti olarak sancak, davul ve topuz getirildi. Bunlar prense arzedilirken, Sultan'ın sefîri, herkesin şaşkın nazarları arasında, bunu yeni voyvodanın kafasına indirerek, onu orada öldürdü ve bâzı Boyarları idâm ettirdi. Bunun üzerine Boyarlar yeniden Zips Kontu Zapolya'ya başvurdular ve ondan yardım dilediler. Boyarlar'ın yeni seçtiği Radul, Sultan'la uğraşmaktan bir netîce hâsıl olmayacağını anlayarak, ona dehâlet etti ve senelik 14 bin duka vermekle mükellef bulunup; Eflâk Prensliği tasdîk edildi.

Mohaç Seferi

Macarlar'ın Eflâk işlerine karışmaları, Boğdan'la Türkiye aleyhinde ittifak yapmaları, Şarlken'in bir Avrupa İmparatorluğu kurma tehlikesi, diğer taraftan Safevîler'le anlaşma yapması gibi hâdiseler üzerine, Engürüs seferine karar verildi. Böylece yukarıda sayılan faydalar ve maksatlar temin edilmek isteniyordu. Kabul edilen Fransız elçilerine, devletlerinin himâye edileceği ve Charles-Quint'in buna zorlanacağı teminâtı verildi. Böylece Fransa'nın istiklâli garanti edilmiş oluyordu. Bütün bu hareketler Kaanûnî'nin Macar (=Engürüs) seferinin mukaddimesi mâhiyetinde idi. Nitekim Sultan Süleyman, Eyüp, Ebû'l-Vefâ ve İstanbul'da yatan cedlerinin türbelerini ziyâret ettikten sonra, 11 Receb 932 H./23 Nisan 1526 M. târihinde, 100 bin kişilik bir ordu ve 300 topla sefere çıktı.

Bu defaki azîmetin hedefi tahmîn edildiği için, Macar Kralı bütün Avrupa'dan ve Papa'dan yardım dilemiş; karısı tarafından akrabâsı bulunduğu Şarlken'den dahi, imdât istemişti. Taleb ettiği yardımlar, ümîd ettiği nisbette olmamakla berâber, Macar ordusu o günkü Avrupa'nın en kuvvetli kara ordularından biri vaziyetindeydi.

Osmanlı ordusu eşsiz bir disiplin içinde Edirne, Filibe, Sofya'dan geçerek Belgrad'a ulaştı[4]. 800 hafif gemiden mürekkep ince donanma da aynı an-

4 Bu seferlerde bizzat Hâkan tarafından kaydettirilen ve ordû-yı hümâyûn'un konak yerlerini, o günün vukûatını gösteren ibâreler, bunları okuyanları derin bir hayrete düşürür. Osmanlı

da Tuna yoluyla şehre vâsıl olmuştu. Kaanûnî Ramazan bayramını burada geçirerek, ordu kumandanlarının ve devlet ricâlinin tebrîklerini kabul etti.

Bu sırada daha evvel Sofya'da öncü kuvvetle Petervaradin'i düşürmek için sevk edilmiş olan vezîr-i âzamdan, buranın fethi müjdesi geldi. Bu fetih, Macar ovasını Türk kudretine açacak kadar ehemmiyetli bulunuyor ve bütün Macaristan'ın istilâsı gibi telâkki ediliyordu. Bir müddet sonra da Uyluk ele geçirildi ve Osiyek teslîm alındı. Bosna Beylerbeyi'nden gelen haber de, Sirmi bölgesindeki bütün kalelerin fethedildiğini bildiriyordu. Pâdişah, kumandanlara îrâd ettiği bir nutukta, harekâtın asıl hedefinin Budin olduğunu ifâde etti. Ordu-yı hümâyûn Drava nehrine ulaşıp, burayı beş günde ikmâl edilen azîm köprüden geçti. Köprünün çabuk bitirilmesi için Pâdişah'ın nehrin kıyısında kurulan çardağa sadrâzamla gelip nezâret ettiği rivâyet edilir. Kaanûnî geçiş işi bittikten sonra köprünün yıkılması emrini verdi. Böylece orduda her türlü ric'at ümîdini ortadan kaldırıyor ve Macaristan'ı kat'î sûrette fethetmek kararında bulunduğunu gösteriyordu. Mevsim Ağustos'un sonlarıydı ve o sırada yağan şiddetli yağmurlar, ordunun serbest hareketine mâni oluyordu.

Bu minval üzere, Mohaç ovasına varıldı ve düşmanla temas kuruldu. O gece Peçevî'nin tâbiriyle "asâkir-i İslâm mum donanması edüp, dokuz feleğin yıldızları bir yere gelmiş gibi" parlak bir merâsim yaptılar. Münâdîler ertesi günün "rûz-ı muhârebe olduğunu, guzât-ı müslimînin hazırlanmasını" teblîğ ettiler.

Mohaç, Tuna nehrinin batı sâhilinde bağlarla örtülü bir ovanın içinde bulunuyor, aynı adı taşıyan kasabanın alt tarafında ve Tuna'nın sağ kolu ya-

---

ordusundaki büyük disipline, levâzım işlerinin saat gibi ve aksatılmadan yürütülmesine, o günkü teknik imkânların sıkı teşkîlâtçılık sâyesinde ne derece güzel kullanıldığına, sevk ve idâre âdâbının en yüksek bir kemâle ulaştığına, Kaanûnî'nin bu "rûznâme"leri açık şâhitlik eder. Binlerce deveyle taşınan silâhlar ve levâzımın istenilen yerde hazır bulunduruluşu, ikmâl işlerinin halkı hiç incitmeden icrâ edilişi, ahâliden emtianın peşin parayla satın alınışı, koskoca bir ordunun sızıltısız binlerce kilometre sevkedilişi, herkesin takdîrlerini celbeder. Bu rûznâmeler "... bugün azep askerinden 5 nefer, yolda giderken reâyânın bahçelerine tecâvüz edip, ağaçlardan yemiş kopardığı için tecziye edildi.", "... bu gün sipâhi müfrezesi kâhyâsı 100 değnek ile te'dîb edildi; reâyânın tarlalarının çiğnenmesini men' etmemiş..." gibi ırz, can, mal masûniyetine en azamî şekilde riâyet edildiğine dâir cümlelerle ve vak'alarla doludur. Süleyman Han devrinde ordû-yı hümâyûnun geçtiği yerler, oradaki ahâli için en büyük nimet addediliyordu. Çünkü halkın yetiştirdiği her şey meyve, me'külât, malzeme, eşyâ, oraya gelen ve altın para ile yüksek râyiçle alış veriş eden asker tarafından satın alınıyordu. Bu vak'alar bu gün dahi hayranlık duyulacak âdil davranışlar, büyük sevk ve idâre nümûneleri hâlinde mütalâa edilebilir. Bu günkü dünyamız maalesef Kaanûnî'nin adâlet anlayışından hâlâ çok uzak bulunmaktadır. Bizim bâzılarımız ise, kendimizin olan bu büyüklükleri görmiyecek, hattâ o devirleri kötüleyecek kadar dalâlet içindedir ki, bunların davranışları her halde tabâbet-i rûhiyeyi alâkadar eder.

kınında da Karasu bataklığı arâziyi kuşatıyordu. 29 Ağustos 1526/21 Zilka'de 932 günü ordu-yı hümâyûn, sabah namâzını kıldıktan sonra, harekâta başladı. Toplanan harb dîvânında muhârebenin esasları ve düşman ordusunun vaziyeti karşısında alınacak tedbîrler müzâkere edilerek, harekât son haberlere göre plânlandı. Kaanûnî'nin çadırı, uzun asırlar Hünkâr Tepesi olarak adlandırılacak olan, bir tepede kurulmuştu. Önde ve sağda aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi bulunan Vezîr-i âzam İbrahim Paşa kumandasında Rumeli askeri bulunuyordu. Ondan sonra sol önde, Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa kumandasında Anadolu askeri geliyor; daha sonra yeniçeri, sipâhi ve sâir muhâfız kıt'alarıyle Pâdişah, mevzi alıyordu. Ağırlıklar ve mühimmât, kalabalık etmemesi için, arkada bırakılmış; toplar birbirlerine zincirlerle bağlı 150'şer parçadan iki dizi hâlinde yeniçeri önüne ve eyâlet askerleri arkasına tabya edilmişti. Pişdârlık vazîfesi Semendire Beyi Yahyâ Paşa-zâde Bali Bey'e[5] ve dümdarlık da, Bosna Beylerbeyi Hüsrev Bey'e verilmişti. Harekât plânına göre, düşmanın ilk hücûmu beklenecek eyâlet askerleri taktik bir ric'at yaparak; düşman ordusu, topçu ateşiyle tamâmen sarsılıp sarılarak imhâ edilecekti. Pâdişah harb meclisinde ordunun "umûr-dîde" ihtiyarlarını çağırmış ve bunlarla müşâvere etmişti. Bunlardan Âdil Tuca nâmında bir yiğidin "cebesi arkasında, tolgası başında, kepeneği terkisinde ve kırçıl bıyıkları tolgasından taşra zâhir" bir halde huzûra gelip, Hüsrev Bey'in "Saâdetlü pâdişah müşâvere emretti" dediğinde, "dövüşmekten özge müşâvere var mıdır?" dediğini Peçevî rivâyet etmektedir. Bu, Pâdişah'ın zâbitan ve askerine ne kadar itibâr ettiğini gösteren bir vak'adır.

---

5 Bu Yahyâ Paşa-zâde Bali Bey, sonradan bu hizmetlerine karşı Pâdişah hazretlerinden rütbesinin yükseltilmesini istemiş; Kaanûnî de kendisine bunun henüz zamanı olmadığını bildirir bir cevap yazmış idi. Kaanûnî'nin idârecilikte, insanları istihdâm etmekte ne derece ruhnüvâz ölçülerle hareket ettiğini, gâzî kumandanlarını incitmek istemediğini gösteren bu cevâbı naklediyoruz: "Yâr-ı gârım ve lâlâ-yı ihtirâmım Gâzi Balı Beğ! Berhudâr olasın, yüzün ağ olsun. Bizden bir tuğ dahı ricâ eylemişsin. Henüz bir tuğ zamanı değildir. Sana Hazreti Muhammed Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellemin tûğ-ı pür-fütûhunu verdik. Bu ihsân üzerine iyilik olmaz. Şükrün bilip yerine getiresin. Bilesin ki, beğ olmak iki kefeli terâzidir. Bir kefesi cennet ve bir kefesi cehennemdir.Bir dem adâlet etmek yetmiş yıllık ibâdetden efdâldir. Ahreti hâtırdan çıkarmayasın. Serasker olduğun yerlerde ve hükmünün geçtiği mahallerde kimseye zulüm ve taaddî eylemekden be-gâyet ihtirâz üzre olasın. Rûz-ı cezâda bize îtâb olunursa senin yakana yapışırım. O vilâyetleri kılıcımla fetheyledim demiyesin. Mülk Allâhu Teâlâ hazretlerinindir. Sakınıp nefsine gurur getirmeyesin. Fetholunan kalelerin emvâl ve erzâkını cümle beytülmâl için almışsın. Bir vechile rızâ-yı hümâyûnum yokdur. Beşte birini alıp, mütebâkîsini asker-i islâma tevdî edesin. Asker-i islâmın ihtiyarlarını baba, ortalarını kardaş ve gençlerini oğul bilesin. Pederlere ta'zîm edesin, oğullara şefkat gösteresin. Asker-i islâma hiç bir veçhile müzâyaka çekdirmeyesin. Ni'metini mebzûl eyleyesin. Eğer hazînen tükenirse, bu cânibe ilâm edesin ki, sana bir iki bin kise göndermekden aczim yokdur. Reâyâ fıkarâsın, tekâlif-i azîme ile rencîde etmekden be-gâyet ihtirâz eyleye-

Sultan bundan sonra, İbrahim Paşa ile sâir erkân ve ümerâyı yanına alarak, neferleri teşvîk ve teşcî için alay alay dolaşarak konuşmalar yaptı. Peçevî'de nakledildiğine göre "Mücâhidlerin ser-efrâzı olan Gâzi Pâdişah her sancağın dibinde mübârek ellerini kaldırıp 'İlâhî, kuvvet ve kudret senin. İlâhî! Tasarruf ve nusret senin. İnâyet senin, himâyet senin. Bir bölük ümmet-i Muhammed zuâfasını yerindirme ve düşmanı sevindirme.' deyü yaşlı gözlerle âbidâne münâcâtlarda" bulundu. Osmanlı ordusundaki süvârilerin, bu samimî münâcât üzerine, atlarından yere sıçrayıp; dindarâne bir huşû ile secdeye kapanıp, Cenâb-ı Hak'tan muzaffer olmalarını niyâz ettikleri rivâyet edilmektedir.

Osmanlı ordusunda bu hazırlıklar yapılırken, Macar ordusu, başlarında Kral Layoş olduğu halde muhârebe vaziyeti alıyordu. Macar ordusunun 150 bin kişiyi bulduğu ve 100 kadar topla mücehhez olduğu rivâyet edilir. Macar zırhlı süvârisi ise pek haklı bir şöhrete sâhipti ve ordunun en güzîde sınıfını teşkîl ediyordu.

Nihâyet ikindiye yakın muhârebe, Macarlar'ın ilk safını teşkîl eden Piyer Pereni ve Papaz Pol Tomori kumandasındaki zırhlı süvârinin, ânî ve şiddetli bir taarruzuyla başladı. Bu arada Sultan'ı öldürmeğe yemin etmiş 35 asilzâde, zırhlara bürünmüş olarak, otağ-ı hümâyûna yaklaştılar. Kaanûnî'nin bizzat üç şövalyeyi tepelediği rivâyet edilir. Eyâlet askerleri taktik bir ric'at hareketiyle, Macar kuvvetini toplar önüne çekti ve 300 top bir anda ateşlenerek, düşman ordusu tamâmen sarsıldı ve perîşan olarak kaçıştı. Bali ve Hüsrev Beyler kumandasındaki Türk kuvvetleri, Macarlar'ı tamâmen sardılar. Macarlar'a yalnız Karasu bataklığı açık bırakılmıştı. Buradan kaçışan düşman ordusu, bataklığa saplanıp, Türkler için basit bir av hâline geldiler. Bunların arasında Macar Kralı da bulunuyordu. Koskoca bir Macar ordusu ile devleti, iki saat gibi kısa bir müddet içinde, yerle bir edilmişti. Macarlar'ın

sin. Bizim reâyâmızı râhat görüp küffâr reâyâsı reşk eylesinler. Meyl ü muhabbetleri bizim tarafa olsun. Bir âdemi hizmetinde kullandığın zamân da zinhâr evvelki hâline itimâd etmeyesin. Çok kimseler vardır, elinde fırsat olmadığı zamânda zâhidlik ve salâh yüzü gösterip eline fırsat geçirdiği zaman Fir'avn ve Nemrûd olur. Ol kimseleri tecrîbe edip göresin. Eğer evvelki hâli son hâline muvâfıksa hizmetinde kullanasın. İmdi, yâ Gâzi Balı Beğ! Sana dahı vasiyetim oldur ki, atın yörüğün, kılıcın keskinin ve beğin bahâdırın saklayasın. Allâhu Teâlâ hazretleri uğurunu açık ve kılıcını keskin eyleye ve seni küffâr-ı hâkisâr üzerine mansûr ve muzaffer eyleye..."

Şu mektupta Kaanûnî Bali Bey'in hizmetlerini medhetmekte, onun telâkkilerine muvâfık tarzda takdîrlerini söylemekte, ince telmîhler, tatlı tenkîdler, ruh okşayıcı tenkîdlerle talebini şimdilik kabul etmediğini bildirmektedir. Şu mektup, onun emrindekileri ne yolda esir ettiğini ve onları büyük bir aşkla nasıl çalıştırabildiğini aydınlatmaktadır. Kaanûnî'nin adam seçme ve onları idâre dehâsının her halde çok güzel bir nümûnesidir.

muhârebe meydanında bıraktıkları maktüllerin, ertesi gün yapılan sayımında, 25 bin olduğu görüldü. Bataklıkta kaybolan ve Tuna'da boğulanların sayısı ise, bilinmemektedir. Kral'ın dahi cesedine rastlanmaması, Macar zâyiatının korkunçluğuna ve muhârebenin şiddetine delîldir. Türk şehîdlerinin miktarı ise çok azdı ve ancak yüzlerle ifâde ediliyordu.

Mohaç harbi, o güne kadar dünyanın gördüğü, en büyük bir imhâ muhârebesiydi ve iki saat, bir büyük devletin yıkılmasına kâfi gelmiştir. Macarlar'ın bundan sonra hiç mukaavemet edememeleri, muhârebede verdikleri zâyiatın büyüklüğüne dayandırılabilir. Tuna bir gün bir gece, Türk silâhlarından kurtulmak için nehre atılanların cesedlerini, Semendire ve Belgrad'a kadar taşıdı. Böylece bu muazzam zafer, Tuna yoluyla denizlere ve ebediyete ulaştı.

Gece olduğu için Kaanûnî, dellâllarla ordu-yı hümâyûn neferlerinin bulundukları yerden ayrılmamalarını ilân ettirdiği gibi, mehter vurdurarak, askerlerin ordugâhtan ayrılmamalarını temin etti. Ertesi gün, yanında Sadrâzam ve maiyeti bulunduğu halde, harb meydanını gezdi. Yaşlı bir alay beyinin çadırının önünde kendisini selâmladığını görünce "Yiğit asker! Şimdi ne yapmak gerek?" diye sordu. Bu zâbitin metânetle ve milletimize has hazırcevaplıkla "Pâdişahım, dikkat et ki, domuz yavrularını büyütmesin." cevâbını verdiği meşhûrdur.

Ertesi gün, an'ane mûcibince, harb meydanına erguvânî saltanat otağı kurularak, devlet ve ordu erkânının tebrîklerini kabul etti; ihsân ve iltifatlarda bulundu. Toplanan dîvânda, ordunun Budin üzerine yürümesine karar verilerek; düşmanın her türlü mukaavemetinin kırılması için etrafa akıncılar sevkedildi. Bunlara mukaavemet etmeyen ahâlinin ta'zîb ve esîr edilmemesi emredildi. Memleketin muhtelif merkezlerine zafernâmeler gönderildi.

Ordu, Pâdişah kumandasında 3 Eylül'de Mohaç'tan hareket edip, sekiz günde Almanlar'ın Ofen dediği, Budin'e vâsıl oldu. Ordu hiç bir mukaavemete rastlamaksızın şehre girdiği ve buranın anahtarları daha evvel, ahâli tarafından seçilmiş bir heyet tarafından, Kaanûnî'ye teslîm edildiği için, hiç kimsenin kılına dokunulmadı. Hiç bir vâris bırakmadan ölen Kral'ın karısı Kraliçe Mari, Charles-Quint'in kız kardeşi olduğu için, Avusturya'ya kaçmıştı. Kaanûnî Kral sarayına inerek; Kurban bayramını burada geçirdi ve tebrikleri kabul etti. Sonra nehir üzerinde kurulan köprüden geçerek Peşte'ye girdi ve burada Macar asilzâdelerini huzûruna kabul ederek, mağlûbiyet için tesellî edici sözlerle Kral olmasını istedikleri Transilvanya (Erdel) Voyvodası Zapolya'yı bu mevkie getireceğini vaad etti. O sırada Alman hâkimiyetini istemeyen Macar milliyetçileri, bizim himâyemizi tercîh ediyorlardı. Kaanûnî bu suretle Macarlar'ı Almanlaşmaktan kurtarmış oluyordu. Fakat

bunu anlamayan mutaassıp Katolik Macar asilzâdeleri, papazların da teşvîkiyle senelerce Habsburglar nâmına kanlarını akıtmakta devam ettiler. Macar ahâlisi bizi ne kadar sevdi ise, bu Katolik beyler o kadar muhâlefet ettiler.

Kaanûnî'nin Budin'de kaldığı on gün içinde krallık hazînesiyle bir kaç şamdan, üç heykel, kral Matyas Korvin'in zengin kütüphanesi ve kalenin topları, Tuna üzerinden gemiyle İstanbul'a sevkedildi. Bu heykelleri İbrahim Paşa, Sultanahmet Meydanı'ndaki sarayı önüne diktirdiği için aleyhinde şiirler söylenmiş ve bu husus, halkın millî duygularını rencîde edip şikâyet mevzuu da olmuştur. Bunun en meşhuru

"Bir Halîl gelmiş idi putları etmişdi şikest;
Sen Halîlim şimdi geldin kıldın halkı putperest."

beytidir.

Kaanûnî Budin'de bulunurken, Türk kuvvetleri Segedin, Baç kalelerini almış ve bâzı Macar asilzâdelerinin Beçne ovasındaki mukaavemetleri kırılarak, mağlûp edilmişlerdir. Daha sonra Belgrad'a dönen Kaanûnî, 16 Teşrinievvel 1526'da Takaş'ta toplanan Macar Diyet Meclisi'nin kral seçtiği Zapolya'nın bu sıfatını tasdîk etti. Böylece Macar halkının ve Alman aleyhtarı olan Macar milliyetçilerinin gönlünü fethetmiş bulunuyordu. Kaanûnî'nin şu hareketi, kendisinin, ne derece uzak görüşlü ve tedbîrli bir devlet adamı, milletleri idârede ne kadar ince düşünceli ve yüksek ölçüye sâhip bir siyâsî olduğunu gösterir.

Bir müddet sonra Pressburg'da toplanan, bu defa da Alman taraftarı bulunan Katolik Macar beylerinden müteşekkil bir diyet, Alman İmparatoru'nun kardeşi bulunan Ferdinand'ı, Macar Krallığı'na intihâb etti. Böylece Macaristan üzerinde hak iddia eden iki kral bulunuyor; biri cihanın en kudretli hükümdarı Kaanûnî'ye, diğeri de onun en büyük rakîbi Charles-Quint'e dayanıyordu.

* * *

Kaanûnî bu sırada İstanbul'a dönmüş ve yolda Anadolu'da bir kıyâm hareketinin vukûu kendisine haber verilmişti. Bu oldukça geniş cephelerde cereyân eden bir isyân mâhiyetindeydi. Bunun başlıca kışkırtıcısı ve müsebbibi Safevîler'in mezhep organizasyonuna bağlı olarak yürüttükleri, muntazam propaganda ile gizli ve isyankâr faaliyetleri idi. Bunlar tek merkezden idâre ediliyor ve her tarafta, her zaman olan mahallî haksızlıklar büyültülerek, türlü şekillerle muayyen zümreler, bilhassa göçebe şiî aşîretler tahrîk ediliyordu. Bir çok yerlerde birden patlayan ve bir plân dâiresinde olduğu

müşterek hareketlerinden de anlaşılan bu isyan teşebbüslerinin Safevî fesat ocağından idâre edildiğini gösterecek çok sebepler vardır. Devletin Budin'deki harple meşgûl oluşu, İran'ı dâhilî harekete sevketmiş, bu sûretle dostuna yardım etmişti.

Bunlarda görülen ve işi büyüten noktalardan biri de, timarları şu ve bu sebeple ellerinden alınan gayr-ı memnûn kimselerle, askerlerin teşkîl ettikleri kadrolardır. Bunlar meseleyi büyütmüş, âsileri bâzı yerlerde gâlip kılmıştır. Önce Bozok sancağında Baba Zünnun isyan bayrağını açmış, Karaman Beylerbeyi'nin kuvvetlerini yenerek, Tokat tarafına yürüyüp, Artukova ve Kazova cihetlerini istilâ etmiştir. Nihâyet Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Ramazanoğlu Pîrî Bey, bunu öldürmüş ve kuvvetlerini mağlûp etmişlerse de, bunlar dağıldıktan sonra tekrar toplanarak, tenkîl kuvvetlerini mağlûp etmişlerdir. Bunun üzerine büyük bir sür'atle harekete geçen Diyarbekir Vâlisi Hüsrev Paşa, başsız kalan âsileri tenkîl etmiştir.

Bundan sonra Kilikya taraflarında Veli-Halife, Yenice Bey, Tonguz Oğlan idâresindeki kısmî isyan hâdiseleri ise, Ramazanoğlu Pîrî Bey tarafından bastırılmıştır.

Bu isyan hareketlerinden her halde en mühimi, kendisine "Şâh" unvanını da veren Kalender isyanıdır. Bu isyan epeyce genişlemiş; Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'nın da bu hususta muvaffak olamıyacağı anlaşılmış bulunduğundan, Sadrâzam İbrahim Paşa, üç bin yeniçeri ve iki bin sipâhiden mürekkep bir kuvvetle tenkîl için sevk olunmuştu. Bu arada Hacı Bektaş-ı Velî sülâlesinden olduğunu iddia eden Kalender Şah, etrafındaki topluluğu gittikçe büyütüyor ve üzerine gönderilen kısmî kuvvetleri mağlûp ediyordu. Safevîler'le münâsebetleri muhakkak bulunan bu adam, etrafına topladığı 30 bin kadar kuvvetiyle, Behram Paşa'yı, Sivas'ın kuzeyinde bulunan Karaçayır mevkiinde mağlûp etmişti. Bu haberi Sadrâzam, Dulkadır Eyâleti'nde aldı ve sür'atle Elbistan'a ilerledi. Paşa bu isyan kuvvetlerinin üzerine yürüyüp, boşu boşuna müslüman kanı dökmektense, siyasî tedbîrlerle, hareketin sebeplerini ortadan kaldırmak yolunu tuttu ve adâlet uygulamaya başladı. Zulüm ve gadrleri görülen ümerâyı cezâlandırdı. Haksız olarak zaptedildiği görülen timarları sâhiplerine iâde etti ve bunların, merkezî hükûmetin rızâsı olmadan yapıldığını göstermeye çalıştı. Kalender Şah'ın etrafındaki kimseleri, kaçak olarak giden casusları vâsıtasıyle bundan haberdâr edip, dehâlet edeceklerin affedilerek eski vazîfelerine iâde edileceklerini ilân ettirdi. Gelenlere iltifât göstererek, âsinin etrafındaki Türkmen aşîretlerini kendi tarafına çekti. Sadrâzamın bu âdil davranışları, Kalender Şah'ın etrafındaki kuvvetlerin hemen çözülmesi netîcesini verdi. Bir kaç yüze inen isyancılar üzerine ise, çok itimâd ettiği zâbitlerden Belâlı Mehmed ve Deli Pervâne Ağaları küçük bir

müfrezeyle göndererek, Başsaz mevkiindeki Kalender'i İran'a kaçmadan yakalatıp, başını kestirdi (22 Ramazan 933/22 Hazîran 1527).

Bunun üzerine İbrahim Paşa İstanbul'a döndü. Bu isyan hâdiseleri merkezî hükûmeti ciddî tedbîrler almaya sevketti ve her tarafa tahkîk heyetleri gönderilerek, ahâlinin şikâyet mevzuları giderildi. Böylece gayr-ı memnûnluk zorla değil, hüsn-i tedbîrlerle izâle edildi ki, bu, Osmanlı idâresinin karakteristik vasıflarından birini teşkîl eder. Devleti asırlarca idâme ettiren idâre prensiplerinin mâhiyeti bu davranışlarda gizlidir.

Kaabız Meselesi

Aynı sene içinde idi ki, İstanbul'da aslen İranlı olan Molla Kaabız nâmın-da biri, Hazreti İsâ'nın bütün peygamberlere fâik olduğunu, hattâ Peygamberimizden bile efdâl bulunduğunu, bir takım nasları istediği gibi te'vîl ve tefsîr ederek, iddiaya başladı. Bu hareket, memleketin mânevî bütünlüğünü sarsacak tehlikeli bir İran oyunu mütalâa edilebilir. Zâten îyş-ü işrete de düşkün olan mollanın bu iddiaları büyük şikâyet mevzuu olup iş, sadârete ve saraya aksetti. Türkiye'de din ve vicdan hürriyetine o kadar derin bir riâyet vardı ki, mollanın bu hareketlerine aylarca bir şey yapılamadı.

Ahâliden gelen şikâyetlerin ayyuka çıkması üzerine Molla Kaabız, Dîvân'a dâvet edilerek, görüşlerini izâha çağrıldı. Kazaskerler Molla'nın fikirlerine ve delîllerine lâyıkı ile cevap vermekten ictinâb ederek, idâmına hükmettiler. Fakat Dîvân âzası katil kararını ve fetvâsını iknâ edici görmedikleri için, kabûl etmediler. Sadrâzam kazaskerlere mûcib sebebi olmayan bu karar için târizde bulunarak "Size lâzım olan avf ile edâ değil, belki şer' ile kazâdır." diyerek, kendilerinden önceki âlimlerin gittikleri yoldan gitmedikleri için muâheze etti ve Molla'yı serbest bıraktı. Kaanûnî hâdiseyi işitince, Sadrâzam'a "Bir mülhid dîvânımıza gelir, hezeyâna cür'et kılar ve mülzem olmaz, çıkar gider. Buna bâis nedir?" diye sorup, ondan "Nice idelüm? Kazaskerlerimiz mesâil-i şer'iyeye âlim değiller ki merkûmu ilzâm ve ıskat ideler." cevâbını almıştır. Şu hâdise, Osmanlı Devleti'nin nasıl bir adâlet ve hukuk teşekkülü bulunduğunu, fikir hürriyetine ne derece hürmet gösterildiğini, açıkça belirtir. O devirdeki Avrupa'da bunun zerresinin dahi bulunmadığını, Protestanlarla sâir mezhep mensuplarının akıl almayacak işkencelerle öldürüldüklerini mülâhaza edersek, Türk cemiyetinin yüksek ve medenî seviyesini anlamış oluruz. Kaanûnî, "Şerîate vukufun kazaskerlere has bir mesele olmadığını" ileri sürerek, Molla'nın yeniden Dîvân'a celbedilmesini ve bu sefer "Müftî İbni Kemâl ile Kadı Sa'deddin Çelebi'nin hazır bulunmasını" istedi. Molla ertesi gün yeniden Dîvân'a alındı ve görüşlerini tekrar açıkladı.

Bu münâkaşayı Sultan da kafes arkasındaki ma'lûm yerinden dinliyordu. İbni Kemal, Kaabız'ı "kemâl-i hilm" ile dinleyip, kendisiyle uzun bir münâkaşaya girişti ve İslâmî esaslara istinâd ettirmek istediği dâvânın çürüklüğünü, naklî ve aklî delîllerle, ilmen isbat etti. Nihâyet söyleyecek söz bulamayan ve ilzam olunan Molla, başını öne eğip sustu. İbni Kemâl bunun üzerine "İcâb-ı şer' vechile muâmele edesin." diyerek, İstanbul Kadısı'na havâle etti.

Kadı, Molla Kaabız'a hatasından dönmesini, tövbe ve istiğfâr etmesi halinde serbest bırakılacağını bildirdi. Molla yapılan ısrarları reddederek, inadında ayak diređiğinden katline fetvâ verildi. Bu mesele yalnız bir din meselesi olmadığı, devletin bir millî emniyet problemi bulunduğu halde, sırf insan hukuku ve haysiyetine verilen değer dolayısıyle, iş bu kadar uzamış; adlî prensiplere büyük bir riâyet gösterilmiştir (1527 M./933 H.).

Bosna, Hırvatistan ve Dalmaçya'nın Fethi

Bu sırada Kaanûnî, hemen bütün kış mevsimini, sarsılmaz adâletinin ve idâredeki hakka riâyetkâr davranışlarının bir netîcesi olarak, Bosna, Hırvatistan ve Dalmaçya'daki kalelerin fütûhât müjdeleriyle geçirdi. Bu fütûhâtı temin edenler Bosna Beylerbeyi Hüsrev Bey'le, Semendire Beyi Yahyâ Paşazâde Bali Bey'di ve Yayçe, Banyaluka, Sokol, Kırbova gibi bir çok kaleler fethetmişlerdi (1528 M./934 H.).

Macar Kralı Zapolya ile Muâhede

1528 senesinde Macaristan tâcı, Charles-Quint'e dayanan Ferdinand ile Kaanûnî'ye istinâd eden Zapolya' arasında çekişiliyordu. Kral'ın Mohaç'ta ölümü üzerine Ferdinand Macar tâcının kendi uhdesinde bulunduğunu ilân etmiş ve Zapolya'yı Tokay muhârebesinde yenmişti. Bununla berâber Zapolya, bir taraftan kaynatası Lehistan Kralı I. Sigismond'a baş vururken, diğer taraftan da Kaanûnî'den yardım talep etmişti. Bu münâsebetle gelen elçi, Sadrâzamın serzenişlerine mâruz kalmakla berâber, Sultan bunları kabul etmiş, Macaristan'ın kendi kılınç hakkı bulunduğunu, fakat kendisine sadâkatle bağlı olduğu için Ferdinand'a karşı Zapolya'yı himâye edeceğini bildirmişti. Elçiye ayrıca, metbûu olan Zapolya'ya dost ve vefâlı bir müttefik olmak istediğini, bütün kuvvetiyle onun düşmanları üzerine yürüyeceğini, Allah'ın sevgilisi olan Hazreti Muhammed'e ve kılıncına yemîn ederek teblîğ etmişti. Böylece elçi Laçki ile 28 Şubat 1528 M./934 H.'de Macar Krallığı'nı Türk himâye ve hâkimiyeti altına sokan meşhûr muâhede imzâ edildi.

Ferdinand bu teşebbüslerden haberdar olunca, bir elçilik heyeti göndererek, Macaristan'da işgâl edilmiş kaleler iâde edilmek şartıyle, sulh talebin-

de bulundu. Elçi huzûruna girince Sadrâzam "Nasıl olur da metbuunun, bütün hıristiyanlık âlemi hükümdarlarının gölgesine sığınmakta oldukları Osmanlı Pâdişahı'nın huzûrunda, kendisine 'çok kuvvetli' ünvanını verebildiğini" sordu. Elçi bu hıristiyan hükümdarların hangileri olduğunu sorunca, Sadrâzam, Fransa'yı, Lehistan'ı, Venedik'i, Transilvanya'yı saydı. Ferdinand tarafından istenen toprakların listesini görünce de, onun bu çılgınca cür'etkârlığıyla alay ederek, "İstanbul'un niçin istenmediğine şaştığını" söyledi. Kaanûnî, Avusturya'nın bu taleplerine hiddetlenerek elçinin ikaametgâhında mevkuf tutulmasını emretti ise de, bilâhare serbest bırakıp, heyettekilere 500'er duka hediye ederek, "Metbularının henüz kendisiyle dostluk münâsebetleri kurmadığını, fakat bu vaktin yakın olduğunu, kendisini yakında gidip bulacağını, ziyâretine hazırlanmasını" bildirdi.

Kaanûnî bir taraftan sefer için büyük hazırlıklara girişmiş; diğer taraftan da Sadrâzama "Seraskerlik"le berâber, Rumeli Beylerbeyliği'ni de tevcîh etmişti. Bu tevcîhin, hudutların genişlemesi, işlerin fazlalaşması dolayısıyle yapıldığı ve bizzat Kaanûnî'nin bunlardan bahsederek "Her hususta bizzat mübâşeret etmek münâsip olmadığını" beyân ettiği rivâyet edilir. Bununla berâber bu tevcîhin, o zamana kadar görülmediği muhakkaktır. Daha sonra da ordu kumandanlarına verilen bu ünvan, Tanzimat'tan sonra Harbiye Nâzırları'na tevcîh edilegelmiştir. Böylece İbrahim Paşa birçok askerî ve siyasî selâhiyetleri nefsinde toplamış bulunuyordu ki, "Makbul" nâmıyle anılmasına sebep olmuştur.

Birinci Viyana Seferine Hareket

Sefer hazırlıklarını tamamlayan Sultan Süleyman, 200 bini mütecâviz bir kuvvet ve 300 top ile İstanbul'dan emsalsiz bir debdebe ile hareket etti. İstanbul'da sadâret kaymakamı olarak Güzelce Kaasım Paşa ve Müftî İbni Kemâl bırakılmıştı. İlkbahar yağmurları dolayısıyle, ordu müşkilât çekerek Edirne ve Filibe tarîkiyle Sofya'ya geldi. Vezîr-i âzam pişdar vazîfesiyle önden sevkedilerek, Belgrad'a ve 18 Ağustos'ta Mohaç'a gelindi. Burada Zapolya ile Macar milliyetçilerinden olan asilzâdeler 6 bin süvâriyle orduya iltihak ettiler. Macar Kralı Zapolya Yanoş merâsimle otağ-ı hümâyûna yaklaşıp, hürmeten atından inip, saf tutan yeniçeriler arasında yaya yürüyerek, huzûra kabul olundu. Kaanûnî, tâbiini ayakta karşılayarak üç adım ilerlemiş; Kral hürmeten elini öperek, karşısına konulan iki altın maksureye, Sadrâzam'la berâber oturmuştu. Vezîrler ise ayakta duruyorlardı. Kral çıkarken tekrar el öpmüş, arka arkaya dört hil'at giydirilmiştir. Bu, Türklerce büyük teveccüh alâmeti olduğundan, Kral, metbuunun huzûruna tekrar girip şükranını arzetmiş, bu defa altın takımlı üç arap atı ihsân edilmişti (19 Ağustos 1529).

Bu sırada, târihî kıymeti bulunan ve Macarlar nazarında, Kralın meşruiyeti ve millî bir hükümdar olabilmesi için mutlaka mâlik olunması gereken, "Korona" isimli tâcın, İzvornik Sancakbeyi Bali Bey tarafından ele geçirildiği haber alındı. Kaanûnî bu tâcın Zapolya'ya verilmesini emretti.

Budin o sırada Ferdinand tarafından işgal edildiği için, buraya teveccüh olundu ve 3 Eylül'de burası muhâsara edildi. Budin Ferdinand tarafından güzelce tahkîm edilmekle berâber, muhâsaraya tahammül edemedi. Açılan topçu ateşi ile kalenin kapılarından birinin eline geçirilmesi üzerine, muhâfızlar korkuya kapılarak, 8 Eylül'de teslîm oldular.

İki gün sonra, çağrılan Boğdan Prensi, Kaanûnî tarafından huzûra kabul olunarak, bir tâbiiyet muâhedesi imzalandı. 12 Eylül'de karargâh eski Budin'e nakledilerek, devlet ricâlinin ve ordu erkânının tebrîkleri kabul olundu. 14 Eylül'de Budin Sarayı'nda sekbanbaşı mârifetiyle Macar Kralı Zapolya'nın tâc giyme merâsimi icrâ olundu ve târihî Korona bu zâta giydirildi. Türk haşmet ve kudretinin emsalsiz örneklerinden biri olarak anılması gereken bir hâdise idi. İkinci dereceden bir Türk memuru, bir krala tâc giydiriyordu. Bu durum, Hammer'le berâber bâzı kaynaklar tarafından tenkîd mevzuu yapılmışsa da, bu, hem Türk Sultanı, hem de Zapolya için dinleri icâbı zarûrî bir davranıştı.

Bundan sonra Kaanûnî, Budin'de bir Türk vâli bırakarak, Viyana'ya yöneldi. Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey kumandasındaki akıncılar, günlerin gecelerle aynı olduğu bir sonbahar gününde ve fırtınalarla birlikte, Viyana müdâfîleriyle ilk müsâdemeyi yaparak, gâlip geldiler. Kaanûnî, Viyana muhâfızı Kont Salm'a haber göndererek, boş yere kan akmamasını bildirdi. Halkın ve askerin can, mal, ırz masûniyeti şartıyle, teslîm teklîf etti. İki gün sonra Sadrâzam ve sonra da ordu-yı hümâyûn, Beç dediğimiz Viyana önüne gelerek muhâsaraya başladı.

Kaanûnî karargâhını, Simmering köyünde kurdu ve ordu-yı hümâyûn, şiddetli yağmurlara rağmen, serî hareketlerle muhâsara tertîbâtına başladı. Otağ-ı hümâyunun etrafında 12 bin yeniçeri mevzi alıyor; Vezîr-i âzam ve Rumeli Beylerbeyi olan İbrahim Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'nın kuvvetleri, şehri tamâmen kuşatmış bulunuyor; topçubaşı kumandasındaki 300 top, Saint Murk ve Wienerberg arasında mevzileniyordu. Pişdar kuvvetleri kumandanı Bali Bey, Wienerberg tepelerini tutuyor; dümdar kumandanı Hüsrev Bey ise, bunun ilerisindeki sahayı koruyordu. Ordu-yı hümâyun takrîben 120 bin kişiyi buluyor; 20 bin kadar deve ile 300 kadar balıkçı teknesinden mürekkep ince donanma, nakliyat işlerinde kullanılıyordu. Kaanûnî, mevsimin geçmiş olduğunu bilmekle berâber, Viyana'yı kuşat-

makla, Şarlken'i muhârebeye zorlamak istiyordu. Bir meydan muhârebesiyle, Avusturya'nın da işini bitirmek arzusundaydı. Fakat ne Ferdinand ne Charles-Quint buna yanaşmadılar. Ferdinand, daha Kaanûnî gelirken şehirden kaçıp, "Süleyman'ın Ren nehrine dayanmadan kılıncını kınına sokmayacağını" yazmıştı.

Bu sırada Viyana muhâfızları hazırlıklarını yapmışlar; şehir ahâlisini binlik kaafileler hâlinde, buradan uzaklaştırmışlardı. Bunların çoğu Türk akıncıları tarafından çevrilerek, malları yağmalandı ve kendileri esîr edildi. Şehir 25 bin kişiden mürekkep bir kuvvet tarafından muhâfaza olunuyor; Türk infilâk ve yangın bombalarına karşı ahşâb binalar ve çatı kısımları sökülüyor; kaldırımlar güllelerin çarpıp telefâta sebep olmaması için sökülüyordu. Müdâfîlerin topları 72 adetten ibâretti.

Osmanlı ordusu şiddetli yağmur ve yolların müsâadesizliği dolayısıyle, büyük topları getirememişti. Bu husus orduya güçlükler çıkarıyor; dolayısıyle muhâsaranın uzaması netîcesini doğuruyordu. Buna nisbeten mâni olunabilmek için, topçu bataryaları teksîfi atışlar yapıyorlar; lâğımlar patlatarak, gedikler açmak mecbûriyetinde kalıyorlardı. 9 Teşrinievvel'de iki lâğım patlatılarak, iki gedik açıldı. Bunlardan biri 24 kişinin girebileceği genişlikteydi. Ordu üç gün, sürekli şekilde şehre hücûm etti; fakat Viyana alınamadı.

Ferdinand bu sırada, büyük bir kuvvetle Linz'de bulunuyor; fakat Türk akıncılarının tasallutu dolayısıyla, yerinden kımıldayamıyor ve meydan muhârebesine tutuşmaktan şiddetle kaçınıyordu. Vezîr-i âzam bir meclis toplayarak, mevsimin gecikmiş bulunduğunu, son bir hücum daha yapılarak, netîce alınmazsa çekilmenin münâsip olacağını söyledi. Bunun üzerine, 14 Teşrinievvel 1529/10 Safer 936 günü, Osmanlı ordusu üç koldan, topların gürültülü sadâları, mehterin şevklendirici nağmeleri ve askerin tekbîr gulguleleri ile Beç kalesine hücûm etti. İbrahim ve Behram Paşalar, askerin şevkini artırmak için, ileri saflarda muhârebeye iştirak ettiler. Hücûmlar maksada ulaşmayınca, Beç muhâsarasına son vermenin münâsip bulunduğuna karar verildi. Askerin bundan doğacak reaksiyonuna mâni olunmak için, atiyeler dağıtıldı; muhârebede yiğitlikleri görülenler taltîf edildiler.

Türkler'in Viyana'dan ayrılışlarından Avusturyalılar büyük sevinç duydular; şehirde çanlar çalınmaya başladı. Bunun mânâsını yanındaki esîre soran Vezîr-i âzam, kurtuluştan duyulan sevinç olduğu cevabını alınca, Viyana'ya bir mektup yazdı. Bunda "Ben İbrahim Paşa, Allah'ın inâyeti ile en şanlı ve nâmağlûp olan cihan pâdişahı Sultan Süleyman'ın vezîr-i âzamıyım" diye başlıyor, Viyana şehrini almaya değil, Arşidük'ü yenmeye geldiğini anlatıyor, onu bulamadığı için bu kadar zaman kaybedildiğini söylüyor, hadlerini bilmezlerse yeniden bildirmeğe kudretleri bulunduğunu anlatıyordu.

Bütün bu seferdeki şehîdlerimizin 14 bine ulaştığı rivâyet edilir. Avusturya zâyiatının ise, bunun 4-5 misli olduğu muhakkaktır. Böylece ordu, toplarının bir kısmı ince donanma ile naklederek; Viyana'dan ayrılınmış, dokuz günde Budin'e gelinmiş; 28 Teşrinievvel'de, Macar Kralı'nın gazâ tebrîki kabul olunmuş; Belgrad, Sofya, Filibe, Edirne yoluyla 16 Aralık'ta İstanbul'a ulaşılmıştır. Ordu-yı hümâyûnun ric'ati, düşman kuvvetleri bakımından hiç bir tecâvüze uğramadan yapılıyordu. Bunda da en büyük sebep, akıncı ocaklarının hârika ve seri darbelerle Alman topraklarında icrâ ettikleri akınlardı. Bunlar muhtelif kollardan Avusturya, Bavyera, Moravya, Slovakya, Slovenya topraklarını baştanbaşa tahrîb ettiler; mal ve ganîmetle, binlerce esîr aldılar; buraları iktisâden kemirip, psikolojik açıdan tedhîş ettiler. Aylarca kiliseler, Türk akıncıları için çanlar çaldılar.

Bu hareketler Almanya'yı sulha icbâr etti. Viyana muhâsarası, Avusturya'nın Macaristan üzerindeki emellerini söndürdü. Şarlken'in Avrupa birliği projesi en büyük darbeyi yedi. Bundan sonra Ferdinand, sulh akdetmek teşebbüsünde bulunmak üzere İstanbul'a iki elçi gönderdi. Bu elçiler biraz bekletildikten sonra, Sadrâzam tarafından kabul edildiler. Kendilerinin Ferdinand tarafından "Macar Kralı" sıfatıyle gönderildiklerini söyleyince tekdîr edilip, metbularının bu sıfatının bulunmadığı, onun ancak İspanya Kralı olan Şarlken'in Viyana Vâlisi'nden ibâret olduğu cevâbını aldılar. Sadrâzam Şarlken'in Alman İmparatoru olduğunu dahi kabul etmiyordu Ona göre, İmparatorluk, Roma Kayserlerinin makaamında bulunan, efendisi Kaanûnî Süleyman'a âitti. Şarlken ancak İspanya Kralı'ydı. Sadrâzam bu konuşmada onu dahi tahkîr edip, Fransa Kralı'na karşı davranışının insanî olmadığını, İtalya seferini ancak François'ten para sızdırmak için yaptığını, başına bir kukulata ve bir tâc koymakla imparator olunamıyacağını, bunun ancak kılınçla mümkün bulunduğunu, buna ise şanlı efendisi Süleyman'ın sâhip olduğunu belirtti. Sulha gelince, bunun ancak Ferdinand'ın Macaristan'dan, birâderinin ise imparatorluktan vazgeçip; yarımadası olan İspanya'ya çekilmedikten sonra mümkün olamıyacağını söyledi. Elçiler bu taleplerin çok aşırı olduğunu hatırlatıp; para teklîf etmeğe kalkıştılarsa da Sadrâzam, Yedikule'yi işâret etti; hazînenin para ile dolu olduğunu, bunun için Sultan'ın Avusturya'nın parasına ihtiyacı bulunmadığını; Pâdişah'ına fethettiği toprakları bırakmayı söylemektense, bütün cihanın fethinde ona yardımcı olmayı daha şerefli sayacağını bildirdi. Bunun üzerine elçilerin Pâdişah'ın huzûruna çıkmalarını temin edeceğini bildirdi. Pâdişah'la görüşen elçileri tekrar huzûruna kabul eden İbrahim Paşa, onlara Osmanlı şartlarını bildirdi. Bunlara göre, Mohaç ve Viyana seferlerinde iki defa fethedilmiş bir ülke hiç kimseye terkedilemiyecek; Türkiye ile sulh yapılabilmek için Macaristan üzerindeki taleplerden ferâgat

edilecek; Osmanlı Pâdişahı'ndan başka bir kimse "imparator" ünvanını taşıyamıyacağı için, Charles-Quint derhal İspanya'ya çekilecekti. Bu kat'î vaziyet alma karşısında, elçilere, memleketlerine gitmekten başka yapacak bir iş kalmıyordu. Kendilerine verilen ve Ferdinand'a yazılmış olan nâme-i hümâyûnu alarak, memleketlerine döndüler.

Kaanûnî'nin "Alaman=Alman" Seferi

Sefîrler, barış görüşmeleri için İstanbul'da bulundukları sırada, Zapolya-Ferdinand çekişmesinin yeni bir safhası başladı. Bir taraftan Osmanlı Devleti'ni sulha râzı etmek, diğer taraftan da Budin Muhâfızı Kaasım Paşa'nın Sigetvar kalesini itaat altına almak için şehirden uzaklaşmasını fırsat bilip, Zapolya'ya bir darbe indirmek isteyen Ferdinand, burayı muhâsara ettirdi. Muhâsara kumandanı von Salm'in yerine geçmiş olan von Ruggendrof idi ve Budin hemen hemen müdâfîsiz bulunduğu için, vaziyet çok ciddî idi. Kuşatmayı haber alan Kaasım Paşa, Sigetvar muhâsarasını kaldırarak, yanındaki üç bin Türk ve on bin kadar Macar kuvvetiyle acele geri dönüp; muhâsara ordusunu yararak, şehre girdi. Osmanlı ordusunun istenilen yerde büyük bir süratle yığınak yapabilme imkânı, o devrin bütün ordularından yüksekti. Bunun için, muhâbere teşkilâtının da büyük yardımıyle, Semendire Sancakbeyi Mehmed Bey'le Bali Bey kumandasındaki süvâri ve akıncı kuvvetleri, büyük bir hızla Avusturya ordusuna yaklaştılar. Türk istihbarat teşkîlâtı vâsıtasıyle ve casuslarla da, Sadrâzam İbrâhim Paşa'nın, büyük bir kuvvetle gelmekte olduğu haberini yaydılar. Ruggendrof iki ateş arasında kalmamak için, muhâsarayı kaldırdı ve bâzı ağırlıklarıyle büyük toplarını Budin önünde bırakarak çekildi (1531 M./937 H.).

Bu vaziyet üzerine akıncı birlikleri, Avusturya arâzisinde, şiddetli bir akın hareketi icrâ ederek, binlerce esîr aldılar. Kral Ferdinand'ın bu iki yüzlü hareketi ile Budin muhâsarası "Alaman Seferi" nâmıyle anılan yeni bir sefer-i hümâyûnun esas sebebini teşkîl etti.

Kaanûnî'nin Avrupa Hegemonyası Siyâseti

Kaanûnî bir av dönüşünde Budin'in kurtarıldığı haberini aldı. Kış çeşitli harb hazırlıklarıyle, bâzı idârî tâyinlerle ve Lehistan, Rus vs. elçilerinin kabulüyle geçti. Nisan'ın 25'inde Pâdişah 200 bin kişilik bir kuvvet ve 400 topla Alman seferine çıktı. Kaanûnî'nin bu beşinci sefer-i hümâyûnu, Bohemya ve Macaristan Kralı ünvanını vermeyi reddettiği, İspanya Kralı'nın bir vâlisi olarak kabul ettiği Ferdinand'a karşı değil, ağabeyisi Şarlken'e açılmış bulu-

nuyordu. Vâliye hitâb etmek tenezzülünde bulunamıyacağı için, Şarlken'i muhâtap alıyordu. Bu sûretle Kaanûnî, Almanya, Avusturya, İspanya'yı da elinde bulunduran ve imparatorluğunu tanımadığı Charles-Quint üzerine yürüyor; yâni hemen bütün Avrupa'ya harb ilân etmiş bulunuyordu.

Türk tehlikesinin azameti Avrupa'da müşterek bir birlik doğurmuş; Ratisbonne Diyeti Katolik-Protestan ihtilâfını hafifletmiş; boydan boya bütün batı ahâlisi ve devletleri büyük bir seferberlik yaparak, Charles-Quint etrafında 250-300 bin kişilik hıristiyan ordusu toplamıştı. Şark ve Garb dünyası, Avrupa mukadderâtını tâyin edecek büyük müsâdemeye gözlerini dikmiş; netîceyi bekliyordu. Cihan Pâdişahı, işte bütün dünyanın meraklı gözleri önünde, azîm ordusuyla Edirne, Filibe ve Sofya'dan geçerek Niş'e vardı. Burada Ferdinand'ı ve Şarlken'i temsîlen gelen elçiler, kabul edildiler. Alman elçilerine soğuk bir red cevâbı verildi ve Belgrad'da Fransız sefîrinin debdebeli ve tantanalı kabul merâsimini seyrettikten sonra, kendilerine ruhsat verildi. Fransız sefîri "Mohaç'ta Kral Yanoş el öptüğü nice tertîb olunmuşsa, o üslûb" üzere istikbâl edildi. Böylece Kaanûnî Fransa Kralı'nı, Macar Kralı gibi, tâbi saydığını göstermek istiyordu. İstiklâlini Kaanûnî'ye, dolayısıyle bize medyûn olan Fransa'ya yapılan muâmelenin, Alman sefîrlerine gösterilişi de, onları aynı yola sevketmek arzusuydu. Kaanûnî Charles-Quint'in "imparatorluk" sıfatını tanımamakla berâber, onu "İspanya Kralı" olarak kabul ediyordu.

Sultan'ın gâyesinin bütün Avrupa'yı fethedip, Türk topraklarına katmak olmadığı, yalnız bu kıt'ada umûmî bir hegemonya kurmak olduğu, açıkça görünmektedir. İbrahim Paşa bu Osmanlı gâyesini sefîrlere açıkça anlatmış ve "Kâinatta sâdece bir tek Allah olduğu gibi, dünyada da sâdece bir tek imparator (pâdişah) bulunması gerekir." demişti. Alman sefîrlerinin mütâreke teklîfi, Charles-Quint'in daha ilk anda, muhârebeyi kabul edemiyeceğini, dolayısıyle aczini ilân ediyordu. Emsalsiz bir kara ordusuna sâhip, mütehassıs ve kalifiye bir askere mâlik, sahra harbi tekniğini makine gibi kullanan, mûsıkî gibi muhârebe eden Türk kuvvetlerine karşı çıkmak, bütün Avrupa'nın Ren kıyılarına kadar muhakkak surette kaybedilmesi demekti. Bunu çok iyi bilen Charles-Quint, azîm kuvvetine rağmen, ordu-yı hümâyûnun karşısına çıkmak gafletinde bulunmuyordu.

Kaanûnî 8 Temmuz'da Belgrad'dan hareket etti; 10 Ağustos'a kadar Kanije de dâhil 20 kadar kale fethedildi ve Guns muhâsara edildi. Vezîr-i âzam tarafından 17 günde teslîm alındı. Muhâfızı, müdâfaada gösterdiği kahramanlıktan dolayı, taltîf edildi. Bu esnâda yine sulh yâhut mütâreke talebiyle gelen Alman sefîrlerine, Charles-Quint'e hitâb eden hakaaretâmiz bir mektup verilerek, teklîfleri reddedilip, geri gönderildi. Kaanûnî bu mektubunda

"Bu kadar zamandır erlik ve imparatorluk dâvâsı ettiği halde, kaç kere üzerine geldiğini, mülkünü dilediği gibi tasarruf ettiğini, buna rağmen ne kendisinden, ne de kardeşinden nâm ve nişân göremediğini, Hak Teâlâ hazretlerinin takdîri ne ise yerine gelmesi için, Beç sahrasında meselelerini halletmelerini, kendisinin tâbiiyeti altında bulunan reâyâ fukarasına yazık olduğunu, aksi halde avretler gibi iğ ve çıkrık alıp pâdişahlık tâcı giymemesini" bildiriyordu. Muhtevâdan da anlaşılacağı üzere Kaanûnî, hakaaretlerle dolu olan bu mektubunu, Şarlken'i tahrîk ve meydan muhârebesine zorlamak için yazmıştı. Fakat bu adam, bir türlü yerinden kıpırdamayınca, bütün Avusturya ülkesinin, akıncı kuvvetlerle yağlamalanmasını ve işgal edilmesini emretti. Bundan maksadı Charles-Quint ile Kral Ferdinand'ı bir meydan muhârebesini kabûle zorlamaktı. Fakat bunlar Linz'deki kalede bulunuyorlar; Viyana ve sâir kaleleri de tahkîm ederek, meydan muhârebesi teklîfine kat'iyen yanaşmıyorlardı.

Kaanûnî 4 Eylül'de Viyana'nın 140 km. güneybatısında bulunan Gratz'da konaklıyarak, akıncı kullarına ve ordu kuvva-yı külliyesine gâyet korkunç akın hareketleri yaptırdı. Düşman memleketini tahrîb ettirdi. Bu memleketin büyük bir serveti, ganîmet olarak, Türkiye'ye nakledilmiş ve 30-100 bin kadar seçme esîr alınmıştır.

Pâdişah bundan sonra mevsim geçtiği için, 12 Teşrinievvel'de Belgrad'a ve oradan da Sofya, Filibe, Edirne yoluyla 21 Kaasım 1532/22 Rebîülâhir 939'da İstanbul'a döndü ve burada büyük bir zafer şenliği icrâ edildi.

Andrea Dorya'nın Osmanlı Sâhillerine İlk Tecâvüzü

Kaanûnî daha Drava sâhillerinde bulunurken, Şarlken'in amirali olan Cenevizli Andrea Doria, Mora güneyinde Modon üzerine saldırmış ise de, zaptedemiyeceğini anlayınca, Koron'u bir baskınla işgâl etmişti. Doria'nın donanmasında 35 yüksek kenarlı gemiyle, 48 kadırga bulunuyordu. Koron bu büyük kuvvete 300 ölü, 1500 yaralıya mal olmuş ve ancak kale müdâfîlerinin teslîmi ve vire ile alınabilmiştir.

80 parçadan mürekkep donanma-yı hümâyûn, Kemankeş Mehmed Paşa kumandasında, üzerine doğru seyredince; kaçmayı tercîh ederek çekilip gitmiştir. Bu hareket Doğu-Batı mücâdelelerinin Akdeniz'e yayılışı demekti ki, sonradan kavga sâhası buraya nakledilecektir. Charles-Quint'in bu hareketle, Osmanlı Devleti'ni endîşeye sevketmek ve muhârebe sahasını başka yere kaydırmak istediği düşünülebilir. Fakat bir müddet sonra, Ferdinand'ın elçi-

leriyle sulh müzâkereleri yapıldığı ve Koron burada mevzuu bahis edildiği sırada, Semendire Sancakbeyi Yahyâ Paşa-zâde Mehmed Bey karadan ve 70 parça yelkenliden kurulu bir donanma da denizden sıkıştırarak burayı teslîm aldı.

Avusturya ile Sulh Akdedilmesi

1533 M./939 H. Ocak ortalarında Avusturya'dan murahhaslar gelerek, kat'î bir sulh akdetmek istediklerini bildirdiler. Kaanûnî şimdilik bir mütârekeye muvâfakat edebileceğini, bunun için tâbiiyet alâmeti olarak, Grun (Yanıkkale)'in anahtarlarının Bâb-ı Âlî'ye gönderilmesinin lüzumlu olduğunu söyledi. Ayrıca, Macaristan üzerinde verâset haklarından vazgeçilmek şartıyle, bir muâhede de akdedilebileceğini ilâve etti. Bu yolda bir nâmeyi hâmil çavuş da Viyana'ya gönderildi ve bu şehrin gördüğü ilk Osmanlı elçisi olarak, mutantan bir şekilde karşılandı. Mütâreke şartları, Bohemyalılar'ı fazlasıyle korkuttu ise de, Ferdinand, Grun anahtarlarının istenmesinin, sâdece bir bağlılık alâmeti olduğunu beyân ederek; Sultan'a kendisinin ve birâderinin bir mektubunu gönderdi. Bu mektubunda Ferdinand "Oğulun baba tarafından yapılacak sulh teklîfini sevinçle kabul edeceğini" beyan ediyordu ki, son sefer-i hümâyûnla çok sarsılan Avusturya'nın, Osmanlı kuvvetine boyun kırdığını gösterir.

Avusturya sefîrleri, Yanıkkale anahtarlarını takdîm ederek; sulh müzâkerelerine giriştiler. Dîvân-ı hümâyûn nâmına Vezîr-i âzam ile Avusturya murahhasları arasında, yedi celse devam eden sulh müzâkereleri yapılmıştır. Bu müzâkerelerde, elçileri yerinden kalkmaksızın kabul eden İbrâhim Paşa, muhârebelerin Avusturya için felâketli netîceler doğurduğunu beyân ederek, efendisi olan Cihan Pâdişahı'nın kudretini dile getirdi. Sadrâzam olarak kendisinin, bu muazzam devleti idâre ettiğini, icrâî selâhiyetlerin ve mes'uliyetlerin uhdesinde bulunduğunu anlattı. Bu, Osmanlı Devlet teşkîlâtında, Vezîr-i âzamlık makaamının, Pâdişah tarafından dahi müdâhale edilemiyen bir selâhiyet ve mes'uliyet sahasına sâhip olduğunun açık ifâdesidir. İbrahim Paşa müzâkerelerde; elçilere, Dîvân'ın Avrupa dâhilî ve siyâsî meselelerini teferruatına kadar bildiğini göstermiş; Şarlken'in kendisine arzedilen mektubunun itidâlli bir hükümdar nâmesi sayılamıyacağını; burada kendisine âit olmayan bir takım ünvanları mânâsız olarak saydığını; söylemiştir. Şarlken'in nasıl olup da kendisine "Kudüs Kralı" demeye cür'et ettiğini sormuş, "Mübârek mahallin sâhibinin büyük pâdişahı olduğunu bilmiyor mu?" demiştir. Ayrıca Pâdişah-ı Âlem olan efendisi ile Ferdinand'ı müsâvî görür tarzda dil kullanmasının densizlik olduğunu, kendi sultanının Avusturya

hâkiminden çok daha kudretli sancak beylerine sâhip bulunduğunu, Şarlken'in mektubunu bu sebeple Sultan'a arzetmiyeceğini, onun ayrıca başının çâresine bakmasını ve ayrı sefîr göndermesini bildirmiştir.

Netîcede "İmparatorluk" sıfatı kabul edilmeyen Charles-Quint'in vaziyeti ayrı tutularak, Avusturya sefîrleriyle Ferdinand'ın Osmanlı Pâdişahı'nı baba ve metbû bilmesi, Sadrâzam'la müsâvî olması, Macaristan üzerindeki verâset iddialarından vazgeçmesi şartıyle, muâhede akdedilmiştir. Sefîrler ayrılmadan evvel Sultan tarafından kabul edilmişlerdir. Sultan onlara "Size sulh bahşediyorum, bunun 7 yâhud yetmiş senelik olması elinizdedir; çünkü siz bozmazsanız, ben de bozmam." demiş; Ferdinand'a oğlu gibi muâmele edeceğini, Kraliçe Mari'nin cihâzını da iâde edeceğini bildirmiştir. Bu suretle Avusturya, büyük fedakârlıklarla sulha sâhip olabilmiştir (1533 M./939 H.).

İbrahim Paşa'nın İran'a Gönderilmesi

Böylece Garb vaziyetini emniyet altına alan Sultan, gözlerini Şark'a çevirdi. Safevîlerden beri İran, Osmanlılar'la mücâdele etmekte idi. Bunlar, Habsburglarla anlaşarak, müşterek hareket ediyorlar ve aradaki istilâ ordusunu Viyana-Tebriz arasında dolaştırıyorlardı. İran olmasa Türk hamlesinin en aşağı Ren'de duracağı muhakkaktır. Hattâ Papa'nın Charles-Quint'e gönderdiği bir kardinal, Avrupa hıristiyanlığını Türk istilâsından Tahmasb'ın kurtardığını söylemiştir. Bu vaziyet, jeopolitik sebeplerle de izâh edilebilir. İstanbul'u merkez yapan Roma ve Bizans İmparatorlukları da iki hudutta uğraşmışlardır. Kaanûnî'yi Şark'a teveccüh ettiren, âcil bir takım sebepler de bulunuyordu. Safevî Bağdad vâlisi Zülfikaar Han, burada hutbeyi Kaanûnî adına adına okutmuş; hattâ şehrin anahtarlarını dahi İstanbul'a gönderip yardım istemişti. Fakat yardım kuvvetleri yetişmeden öldürülmüştü. Yine Safevîler'in Azerbaycan Vâlisi Ulama Han, Türkiye'ye ilticâ etmişti. Bitlis Kürd Beyi Şerefhan ise, bîatından ve yemîninden dönmüş, şiâ hükümdarına geçmişti.

Bütün bu hâdiseler çok karışık bir vaziyet ortaya çıkarıyordu. Zâten yeni hükümdara cülûsunda yazdığı mektupta (1524 M.) Kaanûnî, oraya teveccüh edeceğini bildirmişti. Bunda aradaki ihtilâfı artırması tenkîd ediliyor, otağ-ı hümâyûnun Azerbaycan'da, İran'da, Horasan'da, Semerkand'da kurulacağı tehdît makaamında söyleniyordu. Bu, Süleyman Han'ın Turan seferini dahi istediği, İran beliyesini ortadan kaldırıp, sünnî Türkistan'la birleşerek, kendini arkadan vuran ve Avrupa'daki, yâni diyâr-ı küfürdeki İslâmî ve insânî hamlesini yavaşlatan kösteği, kaldırmak arzusunda olduğunu gösterir.

Şah ise fırsat buldukça Anadolu üzerinde oyunlar çevirmiş, isyanlar çı-

kartmış; bunları tahrîk ve teşvîk etmiştir. Safevî tarîkat ve mezhep organizasyonunun kendine mahsus bir çalışışı vardı ve teşkîlât, Doğu Anadolu'da müessir bir propaganda faaliyeti yapıyordu.

Bütün bunlar İran seferini kaçınılmaz hâle getiriyordu. Batıda anlaşma yapılıp sulh teessüs edince; artık âcil bir hal alan Doğu seferine girişildi. Bitlis ile Bağdad'ı Osmanlı iktidarına kat'î sûrette bağlamak için, İbrahim Paşa 1533/940 Ekiminde önden gönderildi. Paşa Konya yakınlarında Şerefhan Bey'in Ulama tarafından tamâmen yenilerek öldürüldüğü haberini aldı ve Bitlis idâresini maktülün oğlu Şemseddin'e tevcîh etti. Ulama Paşa'ya ise mühim bir eyâlet vaad ederek, kış mevsimini geçirmek ve seferin ön hazırlıklarında bulunmak üzere, Haleb'e geldi. Kışlık ordugâhını Haleb'de kuran Sadrâzam, burada İranlılar'da bulunan bir çok kale kumandanları ile müzâkerelere girişti. Henüz Haleb'de iken gizli vaadler, zımnî tehdîtler, bol ihsanlarla Âdilcevaz, Erciş ve Ahlat kalelerinin anahtarlarını almış bulunuyordu. Rivâyete göre İbrahim Paşa Diyarbekir, Musul üzerinden Bağdad'a inip orayı fethetmek arzusunda iken, İskender Çelebi'nin tertîbinden dolayı ve onun teşvîkiyle Tebrîz'e teveccüh etmiştir. Gâyet nufûzlu bulunan ve bir çok adam yetiştirmiş olan İskender Çelebi'nin Paşa'yı, Tebrîz fâtihliğine imrendirerek, tehlikeli bir mâceraya atmak istediğinden bahsedilir. Böylece Bağdad bir tarafa bırakılarak, Tebrîz üzerine yüründü ve Birecik üzerinden Fırat geçilerek, 14 Mayıs 1534/940 H.de Diyarbekir'e varıldı. Burada bir müddet kalınarak, yeni siyâsî teşebbüslere girişildi ve Van ile Avnik kalelerinin anahtarları seraskere takdîm edildi. Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Van muhâfızlığına tâyin edildi. Daha bir çok kaleler kendiliğinden teslîm oldular. Sadrâzamın ordusu, Sa'dâbâd civarında konakladığı zaman, Tebrîz ahâlisinin mümessilleri, Safevî pâyitahtının bağlılıklarını arzettiler. Paşa burada müstahkem bir ordugâh inşâ ettirdi ve halkı itaat altında tutmak için, 1000 kişilik bir kuvvet koydu. Şehre bir kadı tâyin etti ve her türlü yağma yasak edildi. Serasker kimseyi incitmemeye, ahâliyi memnûn etmeye azami dikkat gösterdi. Paşa'nın bu tarzda hareketi, hemen semeresini vermekte gecikmedi. Şirvan Şahı Halil Şah ve Geylan Emîri Muzaffer Han, itaatlerini arzettiler. Serasker Azerbaycan Vâliliğini Ulama Paşa'ya, Irak-ı Acem Vâliliğini de Bayındıroğlu Murad Mirzâ'ya tevcîh eyledi. Burada, bir taraftan Şah'ın ânî bir taarruzuna karşı, Kaanûnî'nin bir an evvel yetişmesini bekliyor, diğer taraftan da siyâsî teşebbüslerle fetihler yapmaya çalışıyordu. Bununla berâber İran kımıldamadı.

Bu arada, İran'da emirnâmeler neşreden İbrahim Paşa, buralarda "Serasker-i Sultan=Sultan'ın Seraskeri" ünvanını zikrediyordu. Bunu gâyet tâbiî olarak bir izâfet terkîbi mâhiyetinde kullandığı muhakkaktır. Fakat bir çok

kimselerin bunu anlayamıyarak "Serasker Sultan" deyip çıktıklarını gören Defterdar İskender Çelebi, müdâhale ederek, böyle dememelerini, "Serasker hazretleri" demelerini söylemiş ve bu sûretle, karışıklığa mâni olmak maksadıyle emir vermişti. Serasker bunu vazîfesine müdâhale sayarak hiddetlenmiş; buna rağmen bir şey yapmıyarak, hâdiselerin gelişmesini ve fırsatın ortaya çıkmasını beklemiştir.

Kaanûnî'nin İran Seferi ve Bağdad'ın Alınması

Bu sırada Kaanûnî 1534 M./940 H. senesi Hazîranının sonuna doğru, ecdâdının türbelerini ziyâret ederek yola çıktı. Yolda Seyid Battal Gâzi'nin, Konya'da ise Mevlâna Celâleddin'in merkad-i mübâreklerini ziyâret etti. Mevlevî dergâhında yapılan bir âyîn-i şerifte bulundu. Kıraat edilen Kur'ân-ı Kerîm ile icrâ edilen ateşli semâın kendisini çok mütehassis ettiği rivâyet edilir. Konya'dan geçen bütün Osmanlı Sultanlarının Mevlâna türbesini ziyâretleri an'anelerden biriydi. Geçilen bütün şehirlerde de evliyâ ve büyük zâtların, pîrlerin türbeleri dâima ziyâret edilegelmiş, bu hem ora ahâlisinin telâkki ve düşüncelerine hürmet, hem de kendi inanç ve imânlarının zarûrî bir icâbı olarak yapılagelmiştir. Osmanlı devlet teşkîlâtında mânevî grup önderlerinin ve tarîk-i âlîye pîrlerinin, tasavvufun tesirleri çok fazla olduğu için, bu tarz davranış, hükûmetin resmî geleneği hâlinde idi ve devlet reîsleri için, bilhassa îfâsı zarûrî bir vecîbe idi. Bunun içindir ki devlet ve reîsi de son derece mukaddesti. Bu hem dînî, hem de millî görüşün netîcesiydi. Ordusu da öyleydi. Bir pîre nisbet edilen bu teşkîlatta tamâmen rûhânî ve lâhûtî bir atmosfer vardı. Bunun içindir ki evliyâullahın türbelerini ziyârette çok taraflı bir mânâ vardır.

Sultan Konya'dan Sivas yoluyla Erzurum'a geldi. Burayı çok harâb görerek, hemen tâmir ve imârını emreden Pâdişah, Erciş yoluyla, 27 Eylül'de Tebrîz'e, bütün şehir ahâlisinin tezâhürâtıyle dâhil oldu. Ertesi gün Pâdişah'la Serasker'in orduları Ucun'da birleştiler ve burada toplanan büyük bir dîvânda, son seferde hizmeti görülenler taltîf olunarak, askerî vaziyet müzâkere edildi. Ordu, Olcaytu'nun binâ ettiği İlhanlı taht şehri Sultaniye'ye girince, Şah'ın geri çekildiği haberi alındı. Acem Şahı, Kaanûnî ile çarpışmanın kendisi için kat'î bir felâketle netîceleneceğini bildiği için, memleketi dâhilinde dâima ric'at ediyor; meydan muhârebesine yanaşmıyordu. Burada beş kadar tanınmış İran kumandanı, Kaanûnî'ye ilticâ ettiler ve taltîf edildiler. Mevsim ilerlemişti ve İran ordusuna da rastlanamıyordu. Bu sebeple güneye inmek ve orada kışlamak lâzımdı. Hemedan'a teveccüh edildi. Mevsim

Ekim sonlarıydı ve yollarda soğuk, yağmur, çamur dolayısıyle çok telefât veriliyordu. Hattâ bâzı büyük toplar, nakledilme imkânsızlığı dolayısıyle gömdürülmüştür.

Bu işler, serasker kethüdâsı olarak, Başdefterdâr İskender Çelebi'yi alâkadar ediyordu. Başdefterdâr'la Serâsker arasında bir nizâ vardı. Bu intizamsızlığa ve yollardaki telefâta çok kızan Pâdişah'a, işin mes'ûlü olarak, Çelebi gösterildi. Bunun üzerine Deftardâr azledildi ve uhdesindeki zeâmetler de geri alındı.

Ordu bir çok güçlükle Bağdad yakınlarına geldi. Vezîr-i âzam önden gönderildi. Bu sırada Şah'ın Bağdad muhâfızı Mehmed Bey, ordu-yı hümâyûna mukaavemetin imkânsız olduğunu görerek, maiyetindeki kuvvetle firar etti. Vezîr-i âzam İbrahim Paşa şehre, 28 Kaasım 1534/21 Cemâziyelulâ 941 târihinde, hiç bir kan dökmeden dâhil oldu ve Bağdad, Osmanlı ülkesine ilhâk edilmiş oldu. Herhangi bir yağma hâdisesinin vukuuna meydan vermemek için, şehrin kapılarını kapadı ve anahtarlarını Kaanûnî'ye gönderdi. İki gün sonra Kaanûnî, Bağdad ahâlisinin senâları ve duâları ile, önce mensup bulunduğu büyük mezhebin müessisi İmâm-ı Âzam'ın türbesini ziyâretten sonra, şehre dâhil oldu.

İmâm-ı Âzam'ın gulât-ı şiâ tarafından yağmalanan, nâşının bulunduğu yere, hemen muhteşem bir türbe yapılmasını emretti. Böylece Dârü'l-cihâd denilen Belgrad'a karşı, Dârü's-selâm denilen Bağdad, Memâlik-i Osmânî'ye katılmış oldu. Bağdad, Abdülkaadir-i Geylânî ve sâir evliyâullahın kabirlerine sâhip olmasından dolayı "Burc-ı Evliyâ", Abbasî halîfelerinin merkezi olduğundan "Dârü'l-Hilâfe", kapıları hâricî bâblarla örtülü olmasından dolayı "Zerrâ" nâmlarıyle de anılırdı. Bağdad'ın fethi, Türk târihinde büyük bir mânevî yükseklik kazanan vak'alardandır. Askerî nokta-i nazardan, Cezîretü'l-Arab'ın elde bulundurulması için elzemdi. Bizi Basra'ya götürüyor, Hind ve İran, Çin ticâret yollarının geçtiği yol üzerinde bulunuyordu. Asıl Şark'a hâkim olabilmek için ise, Bağdad son derece lüzumluydu. Böylece Osmanlı Halîfeleri Haremeyn-i Şerîfeyn'e, Şam'a, Bağdad'a sâhip olarak Emevî ve Abbasî hilâfetlerinin taht şehirlerini de memleketlerine katmışlardır. Bu fetih, siyâseten, diyâneten, iktisâden çok ehemmiyetli idi ve elzemdi.

Pâdişah kış mevsimini burada geçirip, bu fethin tamâmen sindirilmesini temin etmek; baharda ise, dinlenmiş bir ordu ile İran üzerine yürüyüp, Şah'a kat'î bir darbe indirmek arzusundaydı. Batıda sulh kararlaştığı için, doğuda kışlamakta beis yoktu. Pâdişah Bağdad'da geçirdiği dört ay içinde, bütün bölgenin kadastrosu mâhiyetinde olarak, tahrîrini yaptırdı ve timâr, zeâmet usûlleri buraya da teşmîl edilerek, muntazam ve âdil bir idâre teşkîlatı kurul-

du. Kadılar nasbedildi ve Basra Emîri Râşid itaatini arzettiğinden, buraya dokunulmadı. Ayrıca dînî âbideleri, türbeleri ziyâret edip; Kerbelâ ve Necef'e dahi giderek hürmet gösterdi. Sultan'ın bütün bu hareketleri, onun çok büyük olan idârecilik vasfının ve necîb inanışının canlı nümûneleridir.

Pâdişah yine bu müddet içinde, Venedik ve Viyana saraylarına da zafernâmeler yolladı. Bu sırada Vezîr-i âzamla aralarında ihtilâf bulunan ve azledilen İskender Çelebi öldürüldü ve altı bini bulan köleleri, çok iyi yetişmiş bulunduğu için, Pâdişah hizmetine alındılar. Çelebi'nin bu fecî sonuna, Serasker'le olan ihtilâfının sebep olduğu ve onun iğvâatına mâruz kaldığı rivâyet edilmiştir. Defterdâr'ın, Seraskeri Tebrîz fethine, yine muvaffakıyetsizliği için teşvîk ettiği de rivâyet edildiğine göre, uğradığı felâkette kendi hatası da vardır. Fakat bu zât devlet işlerinde çok vukuflu ve kütürlü, adam yetiştirmek husûsunda ise çok gayretli idi. Emrindeki köleleri çok iyi terbiye ve tahsîl ettirdiği için, istikbâlde en yüksek mansıblara geçmişlerdir. Kölelerinden yedisinin vezâret ve sadârete geçtiği rivâyet edilir ki, Sokollu da bunlardan biridir. İskender Çelebi'nin Sultan'ın hizmetine giren bu kölelerinin, efendilerinin mâsumiyetini ve günahsız olduğunu dile getirmelerini, Seraskerin de felâketinin başlangıcı olduğu söylenir. Başdefterdâr ve Sadrâzam arasındaki çekişmenin, netîce itibariyle, hiç birisine yaramadığı muhakkaktır. Pâdişah'ın bir gece rüyâsında İskender Çelebi'yi gördüğünü ve onun kendisine mâsum olduğunu, tehditkâr bir surette söyleyip, üzerine yürüdüğü zikredilir. Bunun mânen bir işâret olduğuna kaani bulunan Pâdişah'ın, Serasker'e beddua edip "Kendisine bir bî-günâhı berdâr ettirdiği için, Allah'tan aynı tarzda katle sezâver olmasını dilediği" söylenir.

Irakayn Seferi

Pâdişah ilkbaharla berâber Bağdad'dan ayrılıp; buraya Diyarbekir Beylerbeyi Süleyman Paşa kumandasında kâfi miktarda kuvvet koydu. Bu zât, Osmanlılar'ın ilk Bağdad Vâlisi olarak şöhret kazanmıştır. Sonra Kürdistan ve Merağa üzerinden Tebrîz'e teveccüh edildi. Sultan'ın bu hareketini haber alan Şah Tahmasb, kuşatmakta bulunduğu Van'dan ric'at edip çekildi ve Kaanûnî'ye sulh için elçiler gönderdi. Sultan, Şah'ın kendisiyle muharebe etmekten imtinâına mâni olmak ve İran ordusunu tamâmiyle ezmek arzusundaydı. Çünkü bu ordu ezilmeden alınan yerlerin, bilhassa Tebrîz'in muhâfazası mümkün değildi. Şah ise ordusunu yıpratmamak; dolayısıyle Kaanûnî ile muhârebe etmemek, o çekildikten sonra işgal edilen topraklarını geri almak istiyordu. Bu sebeple Şah'ın sulh teklîfi reddedildi ve Tebrîz'e yeniden girildi.

Bu sırada Fransa Kralı'nın, Bağdad fethini tebrîk için göndermiş bulunduğu elçiler, merâsimle kabul edildiler. Sultan Tebrîz'de hizmetleri görülen devlet erkânı ve ordu mensuplarını taltîf edip, cuma namâzını Sultan Hasan Câmii'nde edâ etti. Beylerbeyilerinin meclis-i hasda dâima hazır bulunmayıp; icâbında istişâre için çağrılmaları hakkındaki devlet kararının burada alındığı söylenir.

Kaanûnî Şah'ın ordusunu bulmak üzere Tebrîz'den ayrıldı. Sadrâzam ise Şah'ın Sultaniye'ye geldiği haberi üzerine, önden oraya gitmişti. Bunun Şah'ın bir hilesi olup orduyu kıraç arâziye sevkederek tehlikelere atmak için bir tuzak olduğu rivâyet edilir. Kaanûnî'nin bundan dolayı, Seraskeri tenkîd ve muâheze ettiği söylenir. Bütün bunlara rağmen Şah'ın ordusu bulunamadı. Yalnız Şah'ın kardeşi Sâm Mirzâ, Kaanûnî'ye ilticâ edip; taltîf edilerek, oğulluğa kabul buyuruldu ve sünnî oldu. Kaanûnî bu İran şehzâdesinin yardım teklîfini kabul ederek, ona Kızıl-Özen nehrinin ötesini, Türkiye'ye tâbi olmak şartıyle verdi. Böylece İran'ın siyâseten parçalanmasını sağlamak istiyordu. Osmanlı devletinde kılınçla, siyâset ve idâre dehâsının atbaşı berâber gittiği malûmdur. Kaanûnî, Şah'ı bütün aramalarına rağmen bulamadı ve Tebrîz'e döndü. Mevsim geçtiği ve Şarlken'in Tunus teşebbüsü ile, Batı'da da hâricî vaziyet ehemmiyetini artırdığı için, İstanbul'a dönülmeye karar verildi.

Böylece 23 Eylül'de Ahlat'a ve Diyârbekir, Haleb, İskenderun, Adana, Eskişehir yoluyla İstanbul'a dönüldü. 1536 Ocağının ilk haftasında "Irakayn Seferi" nihâyete erdi ve ordu-yı hümâyûn büyük bir merâsimle Dersaadet'e girdi. Şâh ise Kaanûnî ayrılınca Tebrîz'i yeniden işgâl etmiş ve Van'a da tasallutta bulunmuştu. Bu seferde Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab'a teveccüh edildiği için "Irakayn Seferi" nâmıyle anılmış; böylece Bağdad, Basra, Lahza, Kuveyt Birinci Dünya Harbi sonuna kadar, asırlar süren âdil Türk idâresine kavuşmuştur.

Kapitülasyonlar

Bu sırada, yukarıda geldiğini yazdığımız Fransız elçisiyle, Vezîr-i âzam İbrahim Paşa arasında müzâkereler cereyan edip, bu memleketin Charles-Quint'e karşı himâyesi için tek taraflı bir hatt-ı hümâyûn neşredildi. Sonradan devletin çöküntü yıllarında, aleyhe işleyecek olan Capitulation'lar, böylece doğdu. Bunun neşri, Fransa'yı Şarlken'den ayırmak, Katolik dünyasını bölerek, orda emniyet edilen bir devlet vâsıtasıyle, Doğu-Batı ticârî münâsebetlerini devam ettirmek; dost olan tarafı himâye edip, rakîbe iktisâden darbe indirmek gibi sebeplerle izâh edilir.

Bunun Devlet-i Aliyye tarafından diğer bir vechesi de, Hind yolu keşfedildiğinden beri, biraz da olsa sarsılan Uzak Şark-Osmanlı-Garb ticâret yollarını inkişâf ettirerek, iktisâdî maksatlar güdüldüğü muhakkaktır. Devlet ileride bunun için iki büyük teşebbüse girişecektir. Bunlardan biri Hind-Uzak Şark ticâret yolunu kısaltacak, yâni baharat, ipek, kıymetli taşlar ve madenler ile kumaş yolunu yalnız Osmanlı ülkesinden geçirmek için, Süveyş Kanalı teşebbüsüdür. Diğeri samur, kıymetli deri, kalay, ipek ve misk yolu olan Hazar ve Karadeniz'i birleştirme projesidir. Bunların ikisi de dev teşebbüslerdi; fakat hâricî ve dâhilî gâileler yüzünden tamamlanamadılar. Birinci projenin 19. asır sonunda, ikincisinin ancak Stalin Rusyasında gerçekleştirildiği düşünülürse, Osmanlı devlet ve idâre adamlarının ne kadar uzak görüşlü oldukları ve Türkiye'nin o zaman ne derece azametli bulunduğu anlaşılır.

Bu sebeple sonradan, Kapitülasyonlara yol açan hatt-ı hümâyûnun çıkarılmasında, değişen ticâret yollarını memleketten geçirmek gibi bir maksadın da öngörüldüğü ileri sürülebilir. Anadolu'da vukua gelen ve "Celâlî İsyanları" diye adlandırılan hareketlerin iktisâdî sebepleri de, bu noktada saklıdır. Bu sebeple bâzılarının rivâyeti ve sandığı gibi, Fransa'ya ticâret serbestîsi tanıyan bu hatt-ı hümâyûnun, bol keseden bir ihsân olmayıp, şu iktisâdî ve siyâsî mülâhazalarla neşredildiği söylenebilir (18 Şubat 1536 M./942 H.).

Makbul İbrahim Paşa

Aynı senenin Mart ortalarında ve 21 Ramazan gecesi, Süleyman Han'ın 14 seneden beri vezîr-i âzamlığını yapan; çeşitli meziyetleriyle onun gözüne girip, hânedana dâmâd da olmuş bulunan, İbrahim Paşa öldürüldü. Kaanûnî umûmiyetle yaptığı gibi, o Ramazan gecesi de sarayda Paşa ile berâber iftar etmiş; uzun sohbetlerde bulunmuşlar; nihâyet Sadrâzam yatmak için hücresine çekilmiş, derin bir uykuda iken de boğdurulmuştur.

Paşa'nın, yukarıda da anlattığımız gibi, kültürü ve kaabiliyetleri onu devletin en yüksek makaamına çıkarmış, basit bir köle iken cihan devletinin en yüksek mansıbına sâhip olmuştu. Kendisinin cidden kaabiliyetli, kültürlü, idârî ve siyâsî hareketlerinde çok âlicenâp olduğu, bilhassa bununla mümtaz olduğu, bir kaç batı lisanına da âşina bulunduğu söylenir. Bununla berâber Paşa, İskender Çelebi'nin katline sebep olması, Tebrîz'den sonra İran ordusunu bulmak maksadıyle emrindeki kuvvetleri kıraç ve çöllük arâzide sarsması gibi bâzı hatalı işler de yapmıştır. Elçileri kabulünde sarfettiği sözler ise, kendisinin eriştiği yüksek mansıblardan, âdeta sersem olduğunu gösterir. Bütün kaabiliyetlerine rağmen, davranışları, dînî mübâlâtsızlığa varan bâzı hareketleri, halk tarafından şiddetle tenkîd edilmesine sebep olmuş; hal ve

hareketlerindeki azamet gösterileri de ancak pâdişahlarını pek yüksek bir mevkide görmeğe alışmış olan İstanbul ahâlisi arasında, bir takım dedikoduların çıkmasına sebep olmuştu. Emsâli hiçbir vesîkada görülemiyecek derecede, bir takım ünvanlarla taltîf edilip; son derece yükselen bu zâtın, şu hareketleri, aleyhindeki büyük propaganda makinesinin çalışmasına sebep olmuş; İskender Çelebi'nin saraya alınan kıymetli adamları da Sultan'ı aleyhine çevirmeğe uğraşmışlardır.

Kaanûnî halk arasında dolaşan dedikodu ve şikâyetlere bir son vermenin, ancak İbrahim'in fedâ edilmesiyle mümkün olacağına kaani bulunmuştur. Hattâ Kaanûnî'nin yaptırdığı tahkîkat netîcesinde, bütün bu şikâyetlerin ortaya döküldüğü, ahâlinin Paşa'nın hareketlerinden dolayı kendisine büyük nefret duyduğu, saltanata cür'et etmek gibi suçlar da izâfe ettiği rivâyet edilir.

Makbul İbrahim Paşa, bu şikâyetlere bir son vermek maksadıyle fedâ edilmiş ve sonra da "Maktül" nâmıyle anılmıştır. Bu sûretle görülmedik iktidara sahip olan bu zâtın şu şöhreti ile, hafifliğinin, felâketine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Bununla berâber kendisinin münevver ve âlim bir müsâhib olduğu kadar, devlet işlerini idârede tedbîrli bulunduğu, mâhir bir siyâsî olduğu da muhakkaktır. Vefatında 41 yaşında bulunuyordu. Solakzâde'ye göre, cenâzesi Galata'da Canfedâ Tekkesi civarına gömülmüştür. Yerine ikinci vezîr olan Ayas Paşa tâyin edilmiştir.

Barbaros

Kaanûnî İran seferine çıkmadan, devletin bütün deniz kuvvetleri kumandanlığını, Avrupa'da "Barbaros" diye anılan Hayreddin Paşa'ya tevdî etmiş; tamâmen millî ve dinî hislerle Osmanlı ülkesine kattığı memleketini de kendisine bir "Beylerbeyilik" olarak tevcîh etmişti. Türk târihinin en büyük şahsiyetlerinden biri olan bu zât, Yâkub isimli bir sipâhinin 4 oğlundan biridir. Bunlar önce kardeşleriyle beraber deniz ticâretiyle uğraştılar. Fakat sonra gemileri Aziz Yahyâ Şövalyeleri tarafından zabtedildi. Kardeşlerden İlyas bu muhârebede şehîd oldu. Oruç da esîr edildi. Fakat sonra Şehzâde Korkud'un müdâhalesi ve yardımıyle esâretten kurtuldu. Bunun üzerine kardeşler, küffâr ile gazâ etmeğe ve onlardan müslümanların intikamını almağa yemîn ettiler. Böylece küffârın denizde gördükleri gemilerine saldırmaya ve gazâ etmeye başladılar. Yiğitlik ve mahâretleri az zaman içinde dillerde dolaşmaya başladı. Bu sırada Şehzâde Korkud tarafından himâye ediliyorlardı. Fakat onun vefâtı üzerine, kapdanlarına, Korkud'un adamıdır diye, fenâ muâmele edilmeye başlandı. Bunun üzerine, Tunus Sultanı'nın yanına gide-

tek, kendi hesaplarına gazâ etmeye başladılar. Tunus Sultanı'na da aldıkları ganîmetlerden hisse veriyorlardı. Bu şehir onların sâyesinde bereketlendi ve [illegible] Tunus Sultanı, kendilerine hedef olarak, Kemal Reîs'in dolaştığı, Batı Akdeniz'i göstermiş ve buralarda gazâ yapmalarını, Doğu Akdeniz'in bir kaç ada ile İtalya hâriç, bir müslüman denizi olduğunu söylemişti. Bunun üzerine hareket sâhalarını oraya naklettiler.

Burada yaptıkları gazâlarda gösterdikleri mahâretler Türk denizcilerinin onların etrafında birleşmelerini temin etti. Artık büyük teşebbüslerde bulunuyorlardı ve bu sebeple Osmanlı yardımına ihtiyaçları vardı. Bir çok hediyelerle Kemal Reîs'in yeğeni âlim bir zât olan Muhyiddin Pîrî Reîs'i, yaptıkları gazâları anlatan bir mektupla, İstanbul'a Yavuz Han'a gönderdiler. Pîrî Reîs Yavuz'un huzûruna çıkarak mektubu takdim etti. Donanmaya son derece büyük ehemmiyet veren Sultan "mübârek ellerini kaldırarak onlara ve kendilerine duâ etti." "Hak Teâlâ dünyâ ve âhirette Oruç ve Hayreddin kullarımın yüzlerini ağ, kılınçlarını keskin, düşmanlarını makhûr, denizde ve karada gazâlarını mansûr eylesin; dâima muzaffer olalar." diye duâ etti. Böylece, bizzat Barbaros'un tâbiriyle "Pâdişah duâsı alarak, iki cihanda azîz olmuşlar"dı. Sultan Selîm onlara ayrıca, yeni tersâneden çıkmış, son techizâtla mücehhez iki kadırga ile iki kılınç hediye etti. "Duâsı berekâtının kendileriyle bile olduğunu, onları Allah'a emânet ettiğini, her neye ihtiyaçları varsa kendisine arz etmelerini" söyleyerek, kendilerine hatt-ı hümâyûn gönderdi. Tunus Beyi'ne de hatt-ı hümâyûn göndererek, "Fermân-ı hümâyûnu vâsıl olunca, mucibince amel eyleyip, Oruç ve Hayreddin kullarına her türlü yardımı esirgememesini" bildirdi. Tunus'ta bu münâsebetle merâsim yapıldı ve Tunus Beyi hased duyarak, onlara "Senin ve ağan Oruc'un yolu, kapdan paşalık yoludur, mübârek ola." dedi.

Bunun üzerine tamâmen dînî ve millî gazâ rûhiyle hareket eden birâderler, teşebbüslerini büyüttüler ve Cezâyir üzerine yürüdüler. Hayreddin Cercel'i aldıktan sonra, Tunus'a döndü. Bu sıradadır ki, Sultan Selîm Mısır'da bulunuyordu. Hayreddin Bey, Pâdişah'a tebâiyetini tecdîd için, Kurdoğlu Muslihiddin Reîs'i gönderdi. Yavuz yardım talebini kabul edip, iltifatlarla pek çok asker, top ve mühimmât verdi.

Yardımı gören Oruç ve Hayreddin birâderler çok memnûn olarak, fermân mûcibince hamiyet ve gayret kemerini kuşandılar. Cezâyir ülkesinin büyük bir kısmını ellerine geçirmiş bulunmakla berâber, buralara tasallut eden Charles-Quint'i Kuzey Afrika'dan atmak dâvâsında bulunuyorlardı. Bu suretle İspanyollar'ın tâbiiyetinde bulunan Tennes ve Telemsen'i ele geçirdiler. Buraları hüsn-i idâreye başladılar. Fakat Oran'da oturan İspanya'nın Afrika'daki en büyük kumandanı, bundan büyük endîşe duydu. Burayı ele geçir-

meye karar verdi. Bir taraftan da Telemsen Sultanı'nı kendi tarafına çekmeye başladılar. Bizzat Hayreddin Paşa'nın tâbiriyle, kendisi ve birâderi yüzlerce yıldan beri saltanat süren bir hânedanı tâc ve tahtından mahrûm etmek istemiyorlardı. Türkler'in ahâli tarafından tutulan yerli hânedanlara, İslâm dâvâsına hıyânet etmedikçe, hürmet ettikleri ve dokunmadıkları bilinen bir hakîkattı. Buna rağmen sultanın ihâneti, onları tedbîr almaya sevketti.

Hayreddin Cezâyir'e gitti ve Oruç Telemsen civarında muhârebeye devâm etti. İspanyol kuvveti Kal'atü'l-Kılâ'yı kuşattı. Oruc'un birâderi İshak Reîs çok üstün düşman kuvvetlerine karşı koyarak, bütün gâzileriyle berâber şerbet-i şehâdeti nûş etti. Oruç ise, Telemsen'de üstün İspanyol kuvvetlerine, altı ay karşı koydu. Kaleyi vire ile teslîmi kabul etmişken, kâfirlerin verdikleri sözde ve yemînde durmamaları üzerine, yeniden dövüştüler. Oruç Reîs maiyetiyle berâber bir ırmağı geçip kurtulmuşken, düşman elinde bulunan levendlerinin "Baba!" diye feryâdı üzerine geri döndü. Kâfirle dövüşerek şehîd oldu. Hayreddin Paşa bunu anlatarak "Dört kardaştık, üçünün şehâdetini gördüm. Ne hikmetse Allahu Teâlâ yalnız bana, şehâdeti nasîb buyurmadı. Demek birâderlerim benden çok çok mübârek kullarmış; Allah hepsine Resûllerin Efendisi hürmetine rahmet etsin ve makaamlarını cennet eylesin." demektedir.

Böylece Afrika'da, İslâm dîninin istikbâlini kurtaran; Mağrib'de İslâm birliğini ve vahdetini kuran birâderlerden ikisi daha, i'lâ-yı Kelimetu'llah için gazâ ederken şehîd oldular. Fakat Hayreddin Bey bir mağlûbiyete uğramadı; Cezâyir'e sâhip olmakta devâm etti. Bu arada İspanya müslümanlarını, kâfirin elinden kurtararak, 70 bin kadarını Cezâyir'e taşıdı. Böylece onları, islâmî gayretle himâyesine aldı. Hayreddin Bey, Cezâyir'de bir sultan gibi yaşamak imkânlarına sâhip olduğu hâlde, hutbede adının anılmasını, sikkelerde isminin zikredilmesini çok yüce olan dînî ve millî gayretiyle kabul etmedi. Hilâfet vazîfesini uhdesine teveccüh etmiş olan Sultan Selîm nâmına resmen hutbe okuttu ve sikke kestirdi. Bu suretle memleketin ona âit olduğunu bildiriyordu. Afrika'daki Arap emîrlerinden bâzılarını toplıyarak, onlara "Cihan Pâdişahı bulunan Selîm Han'ın şimdi aynı zamanda Halîfe-i Müslimîn olduğunu, bu sebeple hutbeyi Fas Sultanı nâmına değil Yavuz nâmına" okutmalarını söyledi. Yavuz bu haberden çok memnûn olarak Ağa'ya, kendi el yazılarıyle tahrîr edilmiş, Cezâyir Beylerbeyiliği'ni Hayreddin Paşa'nın uhdesine tevcîh eden, büyük fermânını verdi. Ağa'ya da "Baka Reîs! İşbu kılıncı Hayreddin Paşa kuluma götür, şunu şerefle kuşansın; hil'atımı giysin ve sancağımı zinhâr yanından ayırmayıp mansûr ve muzaffer gazâlar eylesün. Cümle duâm berekâtı sizinle biledir. Hemân Cenâb-ı Hak, Cezâyir'deki bütün mücâhid kullarımın yüzünü iki cihanda ak eylesin. Âmin bi-hürmeti Sey-

yide'l-Mürselîn." diyerek, duâda bulundu. Bu suretle Hayreddin Paşa bir pâdişah ve halîfe duâsı daha almış oluyordu.

Bunun üzerine Hayreddin Paşa, Cezâyir'in Sultan Selîm Han'ın mülkü olduğunu, donanmasının da donanmâ-yı hümâyûn'un bir parçası bulunduğunu ilân etti. Bundan sonra Türkler, Cezâyir'i tamâmen fethettiler. Bir ara Cezâyir'i, kendisine aleyhdar bulunan Arab beyleri için bırakıp, Cicelli'yi üs edindi. Çünkü koskoca ülkede şiddetle tutunamıyacağını biliyordu. Bu gidiş, ahâli ile Endülüs müslümanları ve İspanya'dan kurtardığı Yahudiler tarafından hiç arzulanmıyor; Arab emîrleri nefreti celbetmiş bulunuyordu. Şimdi Cezâyir'e akan servet ve ticâret, bu defa Cicelli'ye akmaya başladı. Bunun üzerine, Cezâyir'de kıpırdanmalar oldu ve ahâli kendisine heyetler gönderdiler. Nihâyet uzunca bir ayrılıktan sonra Cezâyir'e döndü. Cezâyir'in karşısında bulunan, müstahkem bir İspanyol üssü olan adayı ele geçirdi; 500 İspanyolu esîr aldı ve kaleyi temelinden yıktırdı. Ayrıca adayı karadan ayıran 300 metrelik ince boğazı, 30 bin esîr çalıştırarak doldurttu ve mahfuz bir liman hâline soktu. Düşmanları adaya bırakmış bulundukları garnizonu korumak için, 9 büyük gemi ile geldikleri zaman, hayrette kaldılar ve bu şaşkınlıklarından istifâde eden Paşa, bunları tekneleriyle birlikte esîr etti. Sonradan en büyük rakîbi bulunan Doria, Circel adasına taarruz ettiyse de, muvaffak olamadı ve büyük bir bozguna uğradı.

Bu büyük denizci, Osmanlı Sultanı'na sadâkatten ayrılmadı ve dâima da İspanya'daki müslüman kardeşlerinin yardımına koştu. 1533 senesinde Paşa, Şarlken üzerine yapılacak sefer için, müşâvere etmek maksadıyle, İstanbul'a Kaanûnî'nin hatt-ı şerîfiyle dâvet edildi. Yanındaki 18 kadar kapdanla İstanbul'a yelken açtı ve Messina açıklarında 18 düşman teknesini zaptetti. Bu sırada Koron'u ele geçirmiş olan Andrea Doria, Barbaros'un yaklaşmakta olduğunu işitince, Venedik körfezine kaçtı. Fakat Paşa, onun tâkibine 25 gemi yollayarak, Doria'nın 7 gemisine yetişip ikisini esîr aldılar ve İstanbul'a geldiler. Hayreddin Paşa belli başlı kapdanları reîslerle birlikte Tersâne'de ağırlandı ve Pâdişah'ın huzûruna kabul olundular. Süleyman Han kendisini çok takdîr ettiği için büyük iltifâtlarla kabul etti. Hil'atler giydirdi. Kendisini Cezâyir Beylerbeyiliğini dilediği gibi idâre etmek ve burası da uhdesinde bulunmak üzere Kapdân-ı Deryâ nasbetmek istediğini, bunun için Vezîr-i âzamı ile konuşmasını söyledi. Haleb'de bulunan Vezîr-i âzama 10 gün içinde yetişti ve onunla iki gün, Avrupa siyâsetini, donanma-yı hümâyûnun vaziyetini konuştular. Hattâ Barbaros Yeni Dünya(=Amerika)'ya sefer düzenlerlerse istifâde edeceklerini, bunu yapmaları lâzım geldiğini teklîf ettiyse de, Akdeniz ve Hind denizlerini tutmanın kâfi olduğu cevâbını aldı. Bu, Hayreddin'in çok ileri görüşlü bir adam olduğunu gösterir. Bununla berâber çok

nâzik ve zekî bir adam olarak gördüğü İbrahim Paşa'dan büyük iltifâtlar gördü. Yine aynı hızla İstanbul'a döndü. Dünyâda eşi bulunmayan Haliç Tersânesi'ne koştu. Burada 20 bin işçi çalışıyordu. Bütün kış, bizzat kontrol ederek, yeni tekneler hazırlattı. Donanma denize çıkacağı zaman 84 gemi hazır bulunuyordu. Gemilerden 18'i kadırga idi.

1534 yılının yaz aylarında yola çıktı. Önce İtalya sâhillerini vurdu. Bundan maksadı, esas gâyesini Avrupa iktidarlarına sezdirmemekti. Barbaros'un kararlaştırılan gâyesi ise, o zaman fenâ bir idâre altında bulunan Tunus'u, Osmanlı ülkesine katmaktı. Donanma Tunus önünde göründü ve 5 bin süvâri ile şehre girerek, kaleyi hemen hemen hiç mukaavemet görmeden işgâl etti. Bu sırada ahâli "Yaşasın Pâdişah! Yaşasın Hayreddin!" nidâlarıyle sevinç izhar ediyordu. Bunu, biraz daha iyi olan sultanın kardeşinin tahta çıkarılacağını sanarak yapıyorlardı. Fakat Barbaros, burayı Cezâyir'e bağladı. Bu suretle İtalya, güneyden Türk topraklari ile çevrilmiş bulunuyordu. Malta'da bulunan Azîz Yahyâ Şövalyeleri ise, Türk tehdidi altına girdiklerini görerek, Şarlken'i tahrîk ediyorlardı. Kapdân Paşa Halku'l-Va'd kalesini de zaptetti. Fakat Barbaros, burada uzun müddet kalmadı.

Kendi memleketi olan İtalya'nın, güneyden Türk tehdîdiyle karşılaşması ve Trablusgarb'ı ellerinde bulunduran Saint-Jean Şövalyeleri'nin feryadları, Şarlken'i harekete getirdi. Tahtından indirilen Tunus Beyi Hasan da, kendisini buna teşvîk ediyordu. Şarlken, Mayıs 1535 sonunda, yâni Kaanûnî Bağdad'da bulunduğu sıralarda, Barselona'dan gemiye bindi ve Halkulva'd'a, hemen bütün Avrupa milletlerinden toplanmış bir kuvvet ve 500 parça gemiyle saldırdı. Donanma kumandanı ber-mutâd Andrea Doria idi. Barbaros, çıkartma gününden itibaren, 10 bin kişilik bir kuvvetin başında Charles-Quint'e hücûm ederek, onu ric'at mecbûriyetinde bırakmış; fakat Tunus şehrine döndüğü zaman, buranın hıristiyan esîrlerle birleşen bâzı Arap ahâli tarafından, kendilerine kapandığını görmüş; bunun üzerine dağlık mıntıkaya çekilmiştir.

Halkulva'd'ı muhâfazaya memur bulunan Sinan, çok üstün kuvvetlere karşı epeyce müddet dayanmışsa da, netîcede mağlûp olmuş ve burası düşmüştü. Kendisi bakıye kuvvetleriyle kaçarak Barbaros'un yanına gelmiştir. Bundan sonra Tunus kendilerine iltihak ettiği halde, tamâmen yağmalandı ve ahâli, korkunç bir şekilde boğazlandı. 30 bin kişinin katledildiği, tecâvüz edilmedik nâmus ve servetin bırakılmadığı, Tunus kütüphanelerinin yakıldığı, câmiler, medreseler ve mekteplerin yıkıldığı, çok değerli binlerce yazma kitapların tamâmen tahrîb edildiği bizzat batılı müellifler tarafından iddia edilir. Bu suretle Tunus ahâlisi, dindaşları olan Türkler'e ihânetin cezâsını, ilâhî bir mukadderât olarak, anlaştıkları kâfirler elinden gördüler. Bütün bu vahşetler İmparator mevcut iken yapılıyordu. Bu, Kaanûnî ile Şarlken arasın-

da bir mukaayese için önemlidir. Şarlken Tunus'u ahâlinin kendisine teslîm olmasıyle almıştı; Kaanûnî de Budin'i, Belgrad'ı, Tebrîz'i aynen o tarzda almıştı. Birinde yapılan fecaâte, korkunç zulme, barbarlığa bakınız; öbüründeki iyiliğe, çok yüksek adâlete, akıl almaz insanlığa nazar ediniz. Bunlardan insânîyi ve adâleti Kaanûnî, zulmü Şarlken temsîl ediyordu. İnsâniyet İslâmiyet'te, vahşet küfür cephesindeydi.

Bu sırada Barbaros Tunus'u terkedip Cezâyir'e gelmiş ve burada 32 büyük gemiden mürekkep bir filonun başına geçmişti. Şarlken ise Hasan'la anlaşıp, 17 Ağustos'ta Tunus'tan ayrılmıştır. Barbaros Cezâyir'den ayrılarak İspanya'ya tâbi Balear adalarına gelmiş; bunlardan Mayorka ve Minorka'yı yağmalamış; bâzı limanları vurmuş; binlerce esîr alarak Septe Boğazı'ndan Atlas Okyanusu'na çıkmıştı. Portekiz'in Faro limanını tahrîb ederek, 36 bin altın bulunan ve Hind mallarıyla yüklü olan, 76 topluk büyük bir gemiyi zaptedip, İstanbul'a dönmüş; Kaanûnî'ye sefer netîcesini arzetmiştir. Sonra Tersâne'de 30 kadırganın yeniden kızağa konmasını ve inşâsını emretmiştir.

Kaanûnî'nin İtalya ve Adriyatik Seferi

Bu sırada Venedik meselesi Bâb-ı Âlî'yi işgal etmekte bulunuyordu. Zâhiren Osmanlı Devleti'yle 35 senedir sulh içinde bulunmakla berâber, hakîkatte gizlice Andrea Doria'ya yardımda bulunmaktan da geri kalmıyor; Charles-Quint'le de münâsebetlerini gizlice devam ettiriyordu. Koron önünde Mısır'dan gelmekte olan altı kıt'a gemi, bir Venedik filosu tarafından zaptedilmiş; ticâret maksadıyle, Cumhuriyetin merkezine giden iki zahire teknesinin de hamûleleri, sebepsiz olarak, müsâdere edilmişti. Hayreddin Paşa ise, Charles'in donanması meyanında dâima Venedik gemilerinin bulunduğunu iddia ve isbat ediyordu.

Osmanlı hükûmeti, Fransa ile ittifak yaparken, Venediğe de elçi göndererek, onun iştirakini temin etmek istemiş, fakat Cumhuriyet tarafsız kalmayı tercîh ettiğini söylemişti. Bunu teblîğle görevli Yunus Bey'in gemisi bile, Venedik filosu tarafından taarruza uğramış; Osmanlı sefîri güç hâl ile kurtulabilmişti. Bu, bardağı taşıran son damla oldu.

Dîvân-ı Hümâyûn'un Venedik ile son kerteye kadar takışmak istemeyişinin ahidlere ve taahhütlere riâyetimizden neş'et ettiği iddia edilmiştir. Diğer bir sebep de, o devirdeki dünyâ ticâret yollarının değiştiğini gören Bâb-ı Âlî'nin, Akdeniz ticâret yolunu inkişâf ettirmek, burada menfaatdâr bulunan devletlerle müşterek hareket etmekte fayda görmesidir. Dîvân-ı Hümâyûn'un fikri, açık olarak, hem siyâsî hem iktisâdîdir. Fransa ile anlaşma mevzu-

unda ileri sürdüğümüz telâkkiler, burada da mevcuttur ve Dîvân'ın bu ittifâka Venedik'in de girmesini isteyişi, onun Akdeniz menfaat bloku kurmak istediğine delîl teşkîl eder. Değişen ticâret yollarının mutazarrır edeceği devletlerden biri de Venedik'tir. Dîvân'ın teklîfi ise, Osmanlı devlet ricâlinin ne derece uzağı görür adamlardan müteşekkil bulunduğunu gösterir. Maalesef Venedik, tüccarlar cumhuriyeti olduğu halde, uzağı görememiş yahût Katolik taassubu icâbı, bu teklîfe yanaşmaktan ictinâb etmiştir. Bu yolda inat ise, kendisinin felâketinin de başlangıcı olmuş; gelecek asırlar içinde tamâmen bitmiştir.

Bu son hareketler, Venedik'in te'dîbini zarûrî kılmış; hazırlıklara başlanmıştır. Cumhuriyet ise, telâşa düşüp; bir elçisini İstanbul'a göndermiş; bâzı şikâyetlerde bulunmuş; Sadrâzam Ayas Paşa ise, bu hususta bir çâre araştırılacağını beyân etmekle yetinmiştir.

1537 senesi Mayısının ilk haftasında Kaanûnî, yanında Mehmed ve Selîm adındaki şehzâdeleri de bulunduğu halde, ordu-yı hümâyûnla Avlonya'ya hareket etti. Hayreddin Paşa kumandasındaki donanma-yı hümâyûn da, 280 parça gemi ile, Adriyatik Denizi'ne açıldı. Donanmada kara ordusu kumandanlığını, çok âlim bir zât olan üçüncü vezîr Lutfî Paşa deruhde ediyordu. Bâzı kaynaklarda bu seferin asıl maksadının, Napoli Krallığı'nı fethettikten sonra, Roma'ya teveccüh olduğu rivâyet edilir. Fakat Osmanlı menbâlarında buna "Sefer-i Pulya" ve "Gazâ-yı Korfos" denilir.

Donanma ve ordu hemen aynı anlarda Avlonya'ya geldiler. Ertesi gün de Sultan, bir dîvân toplayarak, askerî vaziyet müzâkere edildi. Burada, sâhildeki dağlık kasabalar ahâlisi, itaat altına alındı.

22 Temmuz 1537/944 H.de Andrea Doria Messina limanında demirlemiş bulunurken, Osmanlı bandıralı on ticâret gemisinin, Mısır'dan gelip yakınından geçtiğini haber alınca, bunlara saldırdı. Vuruşma çok kanlı geçti ve Türkler hemen tâmamen şehîd oldular. Doria dahi diz kapağından yaralandı. Bunu haber alan Barbaros, hemen üzerine gittiyse de, Cenevizli Amiral kaçmak mecbûriyetini duydu.

Bundan sonra Hayreddin ve Lutfî Paşalar, Pulya kıyılarına teveccüh ederek, Otranto'ya asker çıkardılar; burayı ikinci defa fethettiler. Burada bir kaç kale ile 30 kadar müstahkem mevzii zapteden, binlerce esîr ve büyük ganîmetler alan paşalar, geri dönme emri alarak, Avlonya'ya geldiler (13 Ağustos 1537/944 H.).

Venedik'in sıkıştırılması için Korfu'ya asker çıkarılmasına [illegible]ar verildi. Bu adaya asker çıkarmak, Kâtip Çelebi'nin naklettiğine gör[illegible]r buçuk mi[illegible] olan boğazda, bağlanan gemiler üzerinde kurulan köprü vâ[illegible]sıyla yapıl[illegible]

tır. Bu husus eğer doğruysa, Osmanlı istihkâm teşkîlâtının bir şâheseri sayılır. Bununla berâber, muhâsara için çıkarılan 50 bin miktarındaki askerin, o sırada yağan yağmur ve şiddetli fırtına dolayısıyle çok zarar görmesi netîcesi Pâdişah, dönüş kararı vermiştir. Bu dönüş kararına sebep, bâzı kaynakların ifâdesine göre, düşmanın bir top güllesiyle dört gâzinin şehâdetidir. Bunu gören Pâdişah "Bir mücâhid gâzi kulumu böyle hezâr (bin) kal'aya bedel kılmam!" demiş ve muhâsaranın kaldırılmasını emretmiştir. Bu onun idâre ettiği insanlara nasıl baktığını, onları nasıl gözbebeği gibi düşündüğünü gösterir. Bununla beraber bu karar, Venediği, yukarıda söylediğimiz tarzda bir sulha ve Fransa gibi bir ittifâka icbâr etmek maksadının sebep olduğu söylenebilir. Hattâ bunun için donanmadan 60-70 parça kadar kadırga seçen Barbaros, Adalar fethine çıkmış, nâm ve şânının bütün Akdeniz'i titreten büyük ve müthiş tesirinden istifâde ederek, Sporad ve Kiklad adalarının 12 kadarını iki ay gibi kısa bir müddet içinde Osmanlı hâkimiyetine sokmuştur. Naksos Dukalığı tâbiiyet altına alınmış, Korfu, Kefalonya ve Çuka adaları tahrîb edilerek, buraların bir kısım serveti esîr ve ganîmet olarak Türkiye'ye getirilmiştir. Böylece bu sefer-i hümâyûn, deniz ve kara harekâtı mâhiyetinde devletin bir miktar daha genişlemesini temin etmiştir.

Bu sırada Bosna Beylerbeyi Hüsrev Bey'in kethudası Murad Bey, bir eşkıyâ yatağı olan Klis'i fethetmiş ve bura sancakbeyliğine tâyin edilmişti. Bosna Beylerbeyi Gâzi Hüsrev Bey ile İzvornik Beyi Câfer Bey ve bu Murad Bey; Ferdinand'a bağlı Katzianer (Koşyan) kumandasındaki bir kuvvetin Osiyek'i kuşatması üzerine, bunu çekilmeğe icbâr ve Vertizo ovasında, 45 bin kişilik ordusunu, hemen tamâmen imhâ etmişlerdir. Katzianer, kumanda heyetinin bir kısmıyle berâber kaçabilmiş ise de, ordusunun bütün ağırlıkları ve topları muzaffer Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmiştir. Avusturyalı kumandan bu muvaffakıyetsizliği dolayısıyle, hükümdarı tarafından idâm ettirilmiştir. Bu sûretle Osmanlı-Avusturya sulhü zâten ona riâyet etmeyip, Charles-Quint'e asker yardımı yapan Ferdinand tarafından, yeniden ve açıkça ihlâl ediliyordu (2 Aralık 1537/944 H.).

Aynı Anda Üç Ayrı Sefer:
Boğdan, Hind ve İkinci Adalar Seferi
Preveze Zaferi

Ertesi sene Hazîran ayı içerisinde, kara ve denizde, üç Osmanlı hareketi birden başladı. Bir taraftan Kapdân-ı Deryâ Hayreddin Paşa, ikinci Adalar Seferine hareket ediyor; diğer taraftan Mısır Vâlisi Hadım Süleyman Paşa Hind Seferi'ne çıkıyor; beri yandan da Kaanûnî ordu-yı hümâyûnla Boğdan'a

yürüyordu. Ayrı ve birbirinden çok uzak sâhalarda icrâ edilen bu büyük teşebbüsler, Osmanlı Devleti'nin ölçü tanımaz iktisâdî ve askerî kuvvetinin azametini gösterir. Bu, târihin hâlâ kaydetmediği derecede büyük ve mehâbetli bir kudret gösterisidir.

Önce Barbaros, Sâlih Reîs'in Mısır'dan getirmekte bulunduğu "Hind hazînesi"ni Andrea Doria'nın tasallutundan uzak tutmak için 40 kadırgayla yola çıktı. Sâlih'in emrinde 20 gemi bulunuyor ve Doria, hem hazîneye konmak, hem de dehâsını çekemediği bu reîsi mağlûp etmek istiyordu. Bunun için, 40 parçalık İspanyol donanmasıyle, Girit açıklarında Sâlih Reîs'i bekliyordu. Reîs'in taşıdığı "Hind hazînesi", Gucerât Hâkimi Bahadır Şâh tarafından İstanbul'a yollanıyor; Hadım Süleyman Paşa da, bu hükümdarın talebi üzerine Hind'e sevkedilmiş bulunuyordu. Doria, Barbaros'un kendi üzerine geldiğini haber alınca, selâmeti kaçmakta bulmuş ve çekilmişti.

Barbaros bunun üzerine, Adalar Denizi'ndeki Venedik üslerini temizlemeye başladı. Önce, Avrupa korsanlarına yataklık eden İşketoz adasını alıp, buradaki müstahkem mevkii tamâmen tahrîb etti. Bu sırada İstanbul'dan gelen 90 parça gemiden mürekkep bir donanma kendisine iltihak etti. Kiklad ve Sporad grubundan bir kaç adayı daha itâat altına alıp haraca bağladıktan, Girit adasına da şiddetli bir akın icrâ ettikten, Kerne adasını Türkiye'ye ilhâk ettikten sonra Eğriboz'a geldi. Bu Girit akınında muhtelif yerlerden karaya asker çıkarılıp, bir çok ganîmet ve binlerce esîr alındığı, bunların İstanbul'a gönderildiği rivâyet edilir. Ağrıboz (Eğriboz)'da kendisine Dîvân-ı Hümâyûn tarafından, bütün Avrupa donanmalarının Doria'nın idâresinde toplandığı ve Türk deniz üssü olan Preveze'nin muhâsara edildiği haberi verildi. Bunun üzerine, Barbaros, 20 kadar kadırgayla Turgut'u keşif vazîfesiyle önden gönderip Modon'a geldi.

Onun yaklaştığını haber alan Doria, muhâsarayı bırakıp, Korfu açıklarında donanmasını topladı. Bu donanma, o zamana kadar târihin gördüğü en büyük deniz kuvvetini teşkîl ediyor; Almanya İmparatorluğu ve İspanya Krallığı'yla, Papalık, Venedik, Portekiz, Malta, Ceneviz deniz güçlerini bir araya topluyordu. Donanma 300 küsûru saff-ı harb gemisi olmak üzere, 600 parça gemiden teşekkül ediyor, forsalar hâriç, 60 bin kişilik bir asker mevcuduna sâhip bulunuyordu. Haçlı reîsleri kudretlerinin azameti karşısında, zaferden o kadar emîndiler ki, müstakbel fütûhatı peşin olarak paylaşmışlar; Türkiye'yi aralarında taksîm etmişlerdi.

Bu sırada Barbaros, Preveze'nin bulunduğu Arta Körfezi'ne girdi ve reîslerini, kapdân-ı deryâ baştardasında toplayarak, askerî vaziyeti müzâkere etti. Donanma-yı hümâyûnun 122 kadırgası ve forsalar dışında, 20 bin

muhârip levendi bulunduğu için, düşmanın kıyas kabul etmez üstünlüğü karşısında reîsler tereddütlerini belirttiler. Bunlardan Turgut gibi en cür'etkârları, Sâlih gibi zekâsıyle şöhret kazanmış olanları bile, haçlı armadası defolup gidinceye kadar, Preveze kalesinin ateş gücü ile korunan körfezden çıkılmaması re'yinde bulundular. Fakat donanma-yı hümâyûnun yüksek manevra kaabiliyetini, top menzillerinin uzunluğunu, levendlerinin askerî talîm ve terbiye üstünlüğünü bilen Hayreddin Paşa, iyi bir sevk-ü idâre ile düşmanın yenilebileceği fikrinde olduğunu ifâde etti. Böylece harbe karar verilerek, donanma-yı hümâyûn körfezden çıkarıldı ve muhârebe nizâmı alındı.

Böyle bir şeyi beklemiyen haçlı donanması şaşırarak; o gün cengi kabul etmeyip; kuzey batıya doğru açıldı. Fakat ertesi sabah, muhârebe vaziyeti aldı. Doria'nın muhârebeyi kabul etmek istemeyişinin bu çekilmeye sebep olduğu; fakat bu kadar azametli olan bir deniz gücüne sâhip olmakla mağrur olan maiyet amirallerinin kendisini cenge zorladıkları rivâyet edilir. Böylece 28 Eylül 1538/4 Cemâziyelûlâ 945 günü, iki donanma karşı karşıya geldi. Bizzat Hayreddin Paşa "Andrea Doria'nın emrinde bulunan bu donanma büyüklüğünde bir deniz gücünün bir araya geldiğini görüp işitmediği gibi, târih kitaplarında dahi okumadığını" yazmakta, "iki muhâsım tarafın, deryâda 120 bin kişiyle cenge tutuşmalarının, o zamana kadar doyulmadık bir vak'a olduğunu" söylemektedir.

Hilâl şeklinde vaziyet alan Osmanlı donanmasının merkezinde Barbaros Hayreddin Paşa mevki alıyor; maiyetinde de oğlu ve mânevî evlâdı Hasan Reîsler, ihtiyar Sinan Reîs, Şâban Reîs, Câfer Reîs filoları bulunuyordu. Türk sağ kanadı Kale-i Sultaniyeli Sâlih Reîs, sol kanadı da âlim bir zât olan Seydî Ali Reîs kumandasındaydı. Arkadaki ihtiyat kuvveti Turgut Reîs emrindeydi ve maiyetinde Murad, Sâdık, Güzelce Mehmed Reîsler bulunuyordu. Buna mukaabil, düşmanın başkumandanlığı Andrea Doria tarafından deruhte ediliyor; Papalık ve Venedik donanmaları mâiyetinde bulunuyordu. Türkler'in hilâl nizâmına karşı, ehl-i salîp donanması borda nizâmı almış ve birbiri arkasında üç saf teşkîl etmişti. Bu sırada rüzgâr güneyden esiyor ve bu Osmanlılar için güçlük yaratıyordu. Bunun üzerine Paşa hazretleri, Kur'ân-ı Kerîm'den âyet-i kerîmeler yazılı varakları deryâ yüzüne serptirip, Cenâb-ı Hakka tazarru ve niyâzda bulundu. Duâsı ind-i İlâhî'de kabul olunarak, rüzgârın hafifleyip yön değiştirdiği rivâyet edilir. Kâtip Çelebi, *Esfârü'l-Bihâr*'ında "Bu kıssadan hisse şudur ki, serdâr olanlar, yalnız esbâb-ı cismâniye itibâr etmeyip; kaadir oldukları kadar ruhânî sebeblere de riâyet etmelidirler." diyerek muhârebelerde mânevî kuvvetin tesirinin büyüklüğüne işâret eder. Rüzgârın bu tarzda cihet değiştirişi, manevra kabiliyeti az olan düşman gemilerinin hareketlerini yavaşlattı. Düşmanın her bakım-

dan üstünlüğüne karşı, donanma-yı hümâyûnun şu rüçhanları vardı: Hayreddin Paşa donanmasının bütün gemilerine hâkimdi ve emirlerine, kayıtsız şartsız itaat ediliyordu. Düşman donanması ise, çeşitli devletlerin kuvvetinden müteşekkil bulunduğu için, bu zab-u rabta sâhip değildi ve lisan meselesi dahi, işlerini ağırlaştırıyordu. Donanma-yı hümâyûn toplarının menzili, düşmanınkinden üstündü ve bizim isâbetli atışlarımıza karşı, Doria'nın gülleleri bir kaç arşın geriye düşüyordu. Barbaros ise, tâbiye dehâsıyle, aradaki mesâfeyi dâima aynı tutuyor ve düşman donanmasının menziline girmeden; ehl-i salîp gemilerine öldürücü darbeler indiriyordu. Bu vaziyet kâfirleri kızdırıp; onları gülünç duruma düşürüyordu. Türk gemileri küçük fakat seyir bakımından sür'atli ve yürük teknelerdi. Düşman kadırgalarından daha hızlı ve yollu seyreden Türk kadırgaları, istenilen hedefe kolayca girip çıkabiliyorlar ve düşmana tahrîb edici ateş güçleriyle büyük zâyiât verdiriyorlardı. Türk leventleri ise, hafif techizatlı idiler ve zırhlara bürünmüş düşman şövalyeleriyle silâhşörlerini, kollarını kaldırırken haklıyorlardı. Bu suretle, Hayreddin Paşa'nın hareketlerinin âdetâ esîri olup, teşebbüsü elden kaçıran Doria, son bir hareketle, donanma-yı hümâyûnu çevirmek ve iki ateş arasında bırakmak istediyse de, bu manevrası da şiddetli bir top ateşiyle püskürtülmüştür. Öndeki ağır zırhlıları tamâmen tahrip edilen hıristiyan donanması üzerine yaptırılan hücûm, bu azîm kuvveti bir kaç kısma bölmüş ve armadayı perîşan etmişti. Donanma-yı hümâyûn mehterinin urduğu hücûm nağmeleri ve askerin lâhûtî tekbîr sadâlarıyla, beş misli üstün düşmana karşı, yalnız Allah'a dayanılarak yapılan taarruz, hıristiyan mâneviyâtını tamâmen sarstı. Doria ric'at emri verdi. Barbaros buna mâni olmak için, ihtiyattaki Turgut Reîs'i düşmanı tâkibe ve çevirmeye memur etti. Bu sırada akşam karanlığı basmak üzereydi ve Doria bir donanma için hem şerefsizlik, hem uğursuzluk alâmeti olan, fener söndürme emrini vermişti. Doria, donanmasının, Türk güllesi değmedik tek gemisi bulunmayan, yarısına yakın kısmını, Hayreddin Paşa'nın elinden kurtarabildi. Bu büyük donanmanın diğer yarısı, denizin dibini boylamıştı. Turgut Reîs, tâkip hareketinden, bir kaç yaralı kadırga daha zaptederek geri döndü. Türk zâyiâtı ise, bir kaç kadırgadan ibâretti. Beş saat içinde, hıristiyan Avrupa'nın çıkarabildiği en büyük deniz gücü, tamâmen tahrîb edilmiş; Akdeniz hâkimiyeti, Türkler lehine kesin olarak karara bağlanmıştı.

Barbaros, oğlu Hasan Bey'i, zaferi Sultan'a müjdelemek için, hemen yola çıkarmıştı. Boğdan seferinden dönerken, Yanbolu konağında, zafer Sultan'a teblîğ edilmiş; Kaanûnî, Dîvân-ı Hümâyûnu fevkalâde bir toplantıya çağırarak, zafernâmeyi okutturmuş ve bu ayakta dinlenmiştir. Sultan, zaferi, bir cihan kadar geniş olan memleketinin her tarafında duyurarak, şenlikler ve duâlarla kutlanmasını emretmiştir. Barbaros ise İstanbul'a dönüp, halkın

tezâhüratıyle karşılanmış; Süleyman Han'a muhârebenin safahâtını bizzat anlatmıştır. Bu Preveze muharebesinde Hayreddin Paşa'nın kullandığı taktiğin, deniz harbleri târihinde, yeni bir çığır açtığı söylenir.

* * *

Hadım Süleyman Paşa'nın, Barbaros'la aynı anda çıktığı, Yemen ve Hindistan seferi de, Akdeniz'deki başarılar kadar, ehemmiyetli bir teşebbüstü. Bu Şark ve Garb mücâdelesini, Salîp ve Hilâl kavgasını, eski harblerden çok daha geniş bir sâha üzerinde devam ettirdi. Hind'e Portekizliler el atmış, bunu da hem ticârî, hem askerî noktadan icrâ etmişlerdi. İşin askerî tarafı, İslâmiyet'i ve Hilâfet'i temsîl eden Osmanlılar'ın arkadan çevrilmesi; mücâdelenin Türk ülkesinin doğusuna kaydırılması maksadını güdüyordu. Siyâsî cephesi, Hindistan'a el atıp, İran'la birleştikten sonra, Devlet-i Aliyye'yi doğudan da sıkıştırmaktı.

Hind'de Gücerât'ı hedef ittihaz eden Portekizliler, buraya tasallut edince, Bahâdır Şah, İslâm Halîfesi sıfatıyle, Kaanûnî'den yardım talep etmişti. Avrupa gizli siyâsetini, kuvvetli istihbarat teşkîlâtı sâyesinde, gâyet iyi tâkip eden Kaanûnî, İslâm Hâlifesi ve Osmanlı Pâdişahı sıfatıyle Papalık makaamına ve Alman İmparatorluğu ile Portekiz Krallığı'na karşı vaziyet almıştır. Dîvân-ı Hümâyûn tarafından, 80 gemiden mürekkep bir donanma ile Mısır Vâlisi Hadım Süleyman Paşa Hind seferine memur edilmiştir. Paşa'nın emrinde 20 bin asker ve 100 top mevcuttu. Bu sırada Basra emîri, tamâmen Osmanlı Devleti'ne iltihaka karar vermiş ve bir heyet ile şehrin anahtarları Kaanûnî'ye teslîm edilmişti. Bunun üzerine de Emîr Râşid'e berât-ı hümâyûn ve sancak gönderilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, artık tamâmen Hind sularının kıyılarındaki en ehemmiyetli körfezi tutmak zarûretinde bulunuyor; buradaki düşman faaliyetleri ise devletin nufûz sâhasını ihlâl eden hareketler olarak görülüyordu.

Süleyman Paşa, 27 Temmuz 1538/945 H. târihinde, Benî Tâhir sülâlesinden Âmir bin Dâvud idâresinde bulunan Aden'e geldi. Bu emîrle, Zeydî imâmı Şerafeddin arasında husûmet bulunduğu gibi, vâli olarak bulunan Emîr Ferhan'la da arası açıktı. Paşa burada, Türk hâkimiyetini kurabilmek için, bu emîrin öldürülmesine karar vererek, bu adamı seren direğine astırdı. Bu hareketi Dîvân-ı Hümâyûn'ca takbîh edilmekle berâber, çok kıymetli bir adam olduğu için, vazîfesinden alınmadı. Bununla berâber bu hareketinin aksi tesirler bıraktığı ve Hind'deki muvaffakıyetsizliğin başlıca sebebi olduğu rivâyet edilmiştir. Bundan sonra Aden'e, kumandanlardan Behram Bey, sancak beyi olarak tâyin edildi.

Bir kaç hafta sonra, yâni Ağustos nihâyetlerinde, Süleyman Paşa askeri,

Gücerât sâhillerine çıkardı ve Portekiz elinde bulunan Diu kalesini muhâsara etti. Buraya büyük muhâsara toplarının taşınışı, bütün batı müelliflerini hayrete düşürmüştür[6]. Bu kaleyi 20 gün muhâsara etti. Bu sırada Paşa'nın Aden'de yaptığı hata, Portekizliler tarafından bura ümerâsına aksettirilip aleyhte bir hava oluşturulduğu gibi, Gücerât tahtına da Bahadır Şah'ı öldüren yeğeni Mahmud geçmiş bulunuyordu. Bu, Portekiz taraftarıydı ve onlarla birleşerek, Bahadır Şah'ı öldürüp, yerine geçmişti. Bunun iki yüzlü çalışması, ora ümerâsının endîşeleri, bir Portekiz kuvvetinin yardım için gelişi haberi, Paşa'nın muhâsarayı kaldırmasına sebep oldu. Mısır Vâlisi geri dönerek, Yemen'e buraya vâli olarak, Gazze sancak beyi Bıyıklı Mehmed Paşa-zâde Mustafa Bey'i tâyin etti. Sonra Cidde'ye gelip, hac farîzasını edâ ederek, İstanbul'a hareket etti.

Bu seferle Kızıldeniz tamâmen bir Türk gölü olmuş; Yemen ve Aden'de

6 Bu Hind seferinden senelerce sonra, Sultan Hamîd-i Sânî'nin saltanatının son günlerinde, Süleyman Şükrü Bey nâmındaki bir Osmanlı seyyahı, Cûnager kalesinde bu muhâsara toplarını görmüş ve duygularını kaleme almıştır. 1322 hicret senesinde şehre ve kaleye gelen seyyah, *Seyâhat-i Kübrâ* nâmındaki eserinde bu mevzuda aynen şöyle demektedir: "Şehrin şimdiki bulunduğu mevkiine nâzır mehîb tabyalardan birisi üzerinde gördüğüm büyük bir karaltı senelerce görüşülmeyen akrabânın kanı gibi, beni bilâ ihtiyar tarafına çekti. Buraya yaklaşır yaklaşmaz kesbettiğim hal, taallukaatına vehleten tesâdüf eden hasretkeşânın te'sîr-i meserret ile uğrayacağı durgunluğa döndü. Çıldırırcasına sevinerek koşup kucakladığım bu mukaddes şey, devr-i istilâ ordusunun oraya vaz'ettiği azîm toplardan birisi idi. Baş, kıç ve ortası somaki mermerden ma'mûl üç adet muhkem duba üzerine müstenid bu hârikayı gözlerimden boşanan meserret yaşlarını silerek muâyeneye koyuldum. En kestirme sâhilden 20 saat süren suûbetli yoldan nasıl nakledildiğine akıl erdirmek müşkildi. Bu büyük top 5 metre 63 santim tûlunda fûliye cihetinin kalınlığı 1 metre 90 santim ve ağız tarafı 1 metre 30 santim muhîtindedir. Üzerinde celî sülüs yazı ile "Emri ya'meli hâzıhi'l-mekheleti fî sebîlillahi teâlâ es-sultani'l-Arab ve'l-Acem Sultan Süleyman ibni Selîm izz-i nasrehu li-zahr-i adüvvü'd-devleti'd-dîn el-küffâri dâhilîn bi-bilâde'l-Hind Portugale'l-lâîn, Mahrusa-i Mısır sene 937" "Amile Muhammed bin Hamza" ibâresi muharrerdi. Kalenin şimâl cihetinde bundan biraz ufak bir top daha var ise de üzerinde yalnız "Ali ibni Sırça" ibâresinden başka hat yoktur... Dersaâdet'ten izâm olunan ustalar Bahr-i Ahmer ve Bahr-i Ummân ve Bahr-i Muhît-i Hindî'ye sevkedilen muzaffer donanmanın dağ parçasına müşâbih üç-anbarlılarını, Portekiz şevketini kâmilen kahreden o kal'a-i seyyâreleri Bahr-i Ahmer tersânesinde ayrıca imâl ettikleri sırada Tophâne-i Âmire cânibinden Mısır'a gönderilen hünerverân dahi bu cesîm topları orada döküp heybetnümâ gemilere teslîm etmişler idi. Ekserisi Hindistan'ın Pani ve Dehli kalelerine vaz'edilen bu topların yapıldıkları zamandan şimdiye değin 386 sene geçtiği ve tarz-ı atîk kalelerin bir asra yaklaşan lâğvından beri de güneş ve yağmurlar altında metrûk bulundukları halde, cevîzî renk cilâlalarını aslâ kaybetmeyip, henüz izâbe olunmuş gibi parıl parıl yanmaktadırlar. Berekât ve cesâmeti ile meşhûr-ı âlem olan Kativar ovasının vasatında vâki ve hiç bir bayıra bitişik olmayıp, dört tarafı uçurum ve gâyet yüksek tepenin geniş yaylalara benzeyen fevkini tamâmen kapladığı için azîm bir dağ zannolunan bu kalede, puthânelikten mescide tahvîl ve bilâhare tevsî edilen Câmi-i Kebîr ile her semt

Türk hâkimiyeti pekleşmiş; karşıdaki Habeş sâhillerine el atmak imkânları ve zarûreti ortaya çıkmış; Portekizliler'e de bir ders verilmişti.

Boğdan Seferi

Kaanûnî ise, bu sırada Osmanlı menbâlarında "Gazâ-yı Kara Boğdan" diye yâd edilen, 8'inci sefer-i hümâyûndaydı. Boğdan bu yıllarda tamâmen Osmanlı tâbiiyetinde bulunuyor; metbûiyet alâmeti olarak, buradan muayyen bir vergi alınıyordu. Yeni Voyvoda V. Petru Rareş ise, bir zamandan beri, bunu vermekten imtina ediyor; Türk düşmanlarına paraca yardım ediyor; Osmanlı müttefiki bulunan Polonya arâzisine tecâvüzlerde bulunuyor; istenildiği zaman pâdişaha göndermekle mükellef olduğu 1000 kişilik süvârî kuvvetini yollamıyordu. Ayrıca bu adam, Kaanûnî nâm-u hesâbına çalışan bir Venedik asilzâdesi olan ve Sultan'ın gayrı resmî siyâsî müşâviri bulunan Alessio Gritti'yi ise idâma cür'et etmişti. Bununla da kalmamış, Ferdinand'la gizli istişârelere girişip; Osmanlı aleyhinde ittifak teşebbüslerinde bulunmuştu.

Bütün bu sebeplerle, mesele büyümeden halledilmek istenildi ve Sultan 8 Temmuz 1538/10 Safer 945 târihinde, ordu-yı hümâyûnla İstanbul'dan hareket edip, Edirne yoluyla Babadağ'a geldi. Buraya Selçuk Sultanları zamânında kalabalık mürîdleriyle gelip yerleşen Sarı Saltuk Baba'nın kabrini ziyâret etti. Bu, Sultan'ın, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve büyük Osmanlı hamlesinde hizmetleri geçen mânevî mürşidlerin değerini, ne derece takdîr ettiğini ve ahâlinin hürmet gösterdiği zâtlara, ne kadar ta'zîm ettiğini gösterir. Gâzi erenlere ve evliyaullaha gösterilen bu hürmet, devletin mâhiyeti ve Türk millî an'anesinin zarûreti icâbı idi.

Bundan sonra yola devam edildi ve Kızılgöl mevkiinde, iki asker bir ev yaktıkları için, idâm cezâsıyle cezâlandırıldı. Bu, muhârebe hâlinde bulunulan memlekette ahâlinin ırz, can ve malına karşı gösterilen sonsuz hürmetin ve mutlak surette tatbîk edilen disiplinle kulların hukukuna gösterilen

ve köşesindeki büyük büyük havuzlar, mahal be-mahal yapılan kadîm çeşmeler, musanna şadırvanlar hâlâ bâkîdir. Bunlardan başka 60 metre arz ve 200 metre uzunluğunda ve açık olan ağızlarının etrafları, kaamet-i beşerin nısfınca sitâreye ayrılmış sarnıçvârî ve şebâhette geniş derelerden farksız ve 125 metre amîk, tûlânî kuyusu da vardır. Âmilinin ulüvv-i efkâr ve mahâretini isbat eden bu ucûbelerin merdivenleri, yürümesi rahat, münâsip bir meyille yapıldığı ve her yirmi kademede birer düzlük de bırakıldığı için dâhillerine inilip çıkılması zahmetsiz ve serbesttir... Osmanlılarca ehemmiyet-i târihîyesi derkâr bir mevkide ikaametim sekiz gün devâm etti. İstilâ ordusunu teşkîl eden efrâd-ı şecâat-nihâdın bıraktıkları şühedâ meyânında ecdâd-ı ecdâdımdan veyâhud onların taallukaatından bir kaç mücâhidin bulunmadığını kim hükmedebilir? Fikrimi işgâl eden şu hissiyâtın icbâriyle şühedâ kabristanından ayrılamaz idim. Her sabâh gidip fâtihâ-han olmağı vazîfe edindim..."

riâyetin yüksek bir tecellîsidir. Türk Milleti'nin, i'lâ-yı kelimetullah nâmı ile, bütün insanlığa yaymak istediği ezelî ve ebedî adâlet prensiplerinin zarûrî bir tezâhürü idi.

Ordu-yı hümâyûn Yaş'a gelince, Kırım Hanı Sâhip Giray, 8 bin süvârîsi ve maiyeti ile birlikte, Pâdişah'a bağlılıklarını takdîm etti. Pâdişah, Semendire Sancak beyinin kuvvetleriyle, Kırım süvârîlerini, kaçak Boğdan Beyi'nin bulunmasıyle görevlendirdi ve kendisi de bunları tâkip etti. Rareş ise, sık ormanlar içinden, Transilvanya(=Erdel)'ya kaçtı. Kaanûnî'nin yaklaşması üzerine, Suçava şehri teslîm oldu. Kalenin mahzenlerini dolduran fıçılar dolusu altın, gümüş, kıymetli vazolar, murassâ kılınçlar ve mücevherât, Osmanlılar'ın eline geçti. Boyarları dâvet eden ve görüşen Sultan, onların ricâları üzerine, Voyvoda'nın kardeşi Stefan Rareş'i Boğdan Beyliği'ne tâyin etti. Maiyetine muhâfız nâmıyle 500 yeniçeri koydu ve verginin, iki senede bir, bizzat voyvoda tarafından getirilmesi; yıkılan Kilya kalesinin yeniden inşâsı; Akkerman'ın müstahkem hâle konulması ve Güney Besarabya'nın buraya katılması şartlarıyle anlaşma yapıldı. Genişletilen Akkerman Sancağı'na, Hasan Bey tâyin edildi. Boğdan meselesini halleden Kaanûnî, İstanbul'a geri döndü (27 Kasım 1538/5 Receb 945).

Bu seferle, Boğdan dediğimiz Moldavia, mümtaz bir eyâlet hâline getirilip; küçültülmüş bulunuyordu. Aynı zamanda Akdeniz'le Kızıldeniz hemen hemen bir Türk gölü hâline gelmiş; Aden zaptedilmiş; hilâlli Osmanlı bayrağı, Hind sâhillerinde fermânfermâ olmuş bulunuyordu. Böylece Osmanlı kudreti, birbirinden binlerce kilometre uzaktaki sâhalarda, denizlerde ve karalarda, şanla, şevketle ve zaferle dolaşmış; hıristiyanlığın karşısında İslâmiyet'in, Batı'nın karşısında Doğu'nun; Avrupa'nın karşısında Türk'ün erişilmez ve yenilmez gücü olarak boy göstermiştir.

Osmanlı-Venedik Sulhü

Ertesi sene Temmuz başlarında, Tersâne mahallesinde şiddetli bir yangın çıkmış; zuhûr eden vebâdan bâzı kimseler vefât etmiş; bu arada Sadrâzam Ayas Paşa da ölmüştür. Üç seneden beri sadâret makaamında bulunan Ayas Paşa, "zendost" olmakla berâber, doğru, hakşinâs bir devlet adamı ve kıymetli bir askerdi. Yerine ilim cephesiyle şöhret yapmış, ikinci vezîr Lütfî Paşa tâyin edildi. Kendisi kıymetli bir âlimdi. *Tevârîh-i Âl-i Osman* nâmıyle bir târihi ve devlet idâresi prensiplerini ihtivâ eden *Âsafnâme* nâmıyle çok kıymetli bir risâlesi vardır. Ayrıca fıkha, kelâma, Osmanlı kaanunlarına âit yazıları da vardır. *Âsafnâme*'de, Sultanı bahrî işlere sevketmek isteyip, çok kuvvetli bir donanma kurulmasını talep eder. Bunda Paşa'nın

çok kıymetli fikirleri yer almıştır. Paşa aynı zamanda, Kaanûnî'nin hemşiresiyle evliydi. Kendisi bir seneden biraz fazla sadârette kaldıktan sonra, rivâyetlere göre, fuhşa verdirdiği fecî bir cezâ netîcesinde, hem dâmâdlıktan, hem sadâretten ayrılmıştır. Kendisi bunu *Âsafnâme*'sinde "Mağlûb-ı nisâ olmayup, anlarun mekrinden emîn olmak içün, hüsn-i rızâm ile sadâret-i uzmâdan ferâgat evlâ görülmeğin temennî ile, fâriğ olup köşeye çekildim." diye anlatmakta ve ayrılma sebebini, isnâd edilenden başka esaslara dayamaktadır.

Bunun zamanında vukua gelen hâdiselerden biri, Venedik'le sulh akdedilmesi ve bundan evvel de Dalmaçya güneyinde elden çıkan, Castelnuovo kalesinin alınmasıdır. Sulhün akdedilmesinden evvel, donanma buraya gelmiş; üç sancak beyi de karadan saldırarak, burayı fethetmiştir. Burası Bosna Vâlisi Ulama Paşa'ya verilmiş; Venedik bundan sonra sulha tâlip olmuştur. Venedik harb tazminâtı olarak 300 bin duka alınmak, Mora'da Anabol'un, Dalmaçya'da Nadin, Urana kalelerinin, Ege'de tarafımızdan alınmış olan yerlerin uhdemize geçmesi şartıyle sulh yapılmıştır (20 Ekim 1540/947 H.). Bu suretle Venedik müttefiklerinden ayırtılarak; siyâsî bir muvaffakıyet de kazanılmıştı.

Aslında, Venedik, ticâret yollarının değişmesi gibi, menfaatlerini haleldâr eden değişiklikler için, bizimle müşterek hareket etmesi icâb ederken, bunu görememiş ve Katolik taassubu, Cumhuriyet'i pençesinde tutmuştu. Yoksa tamâmen bir tüccar devleti olan Venedik'in, bunu görmemesi imkânsızdı. Osmanlılar ise, bu nokta üzerinde bilhassa durmuşlar; bu kudretli Cumhuriyeti müşterek hareket etmeye dâvet etmişlerse de, Venedik bunu nedense idrâk edememiş; tamâmen târihten silinmesine de bu idrâksizliği sebep olmuştur.

İstabur Zaferi

Böylece Venedik'le yapılan muhârebelere son verilip sulh akdedilince, bu harbde karadan Osmanlı hudutlarına tecâvüzde bulunan Ferdinand, sıranın kendisine geldiğinden endîşe ederek, Bâb-ı Hümâyûna elçiler gönderdi. Bu elçiler Zapolya'nın kendileriyle gizli bir anlaşma yaparak, vefâtından sonra Macar Krallığı'nı Ferdinand'a terkettiğini, iki yüzlü bulunduğunu söyleyerek, Avusturya hükümdarının tecâvüz hareketlerini mâzur göstermek istediler. Kaanûnî ise, her sözünü kaanun kadar kuvvetli ve mer'î bilen Osmanlılar'ın hükümdarı, aynı zamanda da müslümanların Halîfe'si olup, ahidlere riâyetsizliği en büyük cürüm sayıyordu. Avusturya ile sulh yapıp, Ferdinand'ı oğulluğa kabul ettiği zaman, "Bunu siz bozmazsanız ben de bozmam."

demiş bu sözüne çok riâyet etmişti. Elçilerin bu davranışı üzerine, sonradan, Sadrâzam olan Lutfî Paşa'ya hitâben "Bu heriflerin ikisi de (Ferdinand ve Şarl) tâc taşımaya lâyık olmayan nâmussuz adamlardır. Allah'tan korkmuyorlar, halktan utanmıyorlar, yemîn ettikleri muâhedenin ahkâmına bilâpervâ tecâvüz ediyorlar." demekten kendini alamamıştı.

Bu sırada Kaanûnî, Zapolya'yı, Lehistan Kralı I. Sigismond'un kızı İsabella ile evlenmeğe teşvîk etmiş ve böylece hem Macar tâcını Ferdinand'ın tasallutundan korumağa, hem de himâye ettiği Lehistan'ı Charles-Quint'ten tamâmen ayırmağa çalışmıştı. Ayrıca Macar milliyetçileri de bir Alman boyunduruğu istemedikleri için, bize taraftar bulunuyorlardı. Macar halkı ise, Türk idâresinin adâletini, rahat ve huzûrunu gördükleri için, bize tasvipkâr davranıyorlardı. Yine bu sırada Zapolya ölmüş ve vefâtından on beş gün önce de Kraliçe'den bir çocuğu doğmuştu. Bu çocuğun, Kraliçe'den olmadığı hakkında iddialar ileriye sürülmüş; bunun üzerine, meselenin araştırılması için gönderilen yaşlı çavuşa, İsabella tarafından hürmetle muâmele edilip; huzûrunda bebek emzirilmiş ve "Büyük Türk"ten oğlu nâmına himâye talep edilmiştir. Çavuş ise Kaanûnî nâmına, yemînle teminat vermiştir.

Ferdinand ise, Von Ruggendorf emrinde bir Avusturya-Alman ordusuyla Budin'i muhâsara ettirmiş; bir taraftan da elçilerini Sultan'a göndermiştir. Pâdişah elçileri kabulünde, bu meseleye temâs ederek "Efendine söylemedin mi ki, Macaristan mülk-i meşrûumdur? O halde buraya ne yapmaya geliyor?" diye onları azarlamış; sonra da Dîvân-ı Hümâyûn'u toplıyarak, meseleyi müzâkere ettirmiştir. Netîcede sefere karar verilmiş; yeni Sadrâzam Hadım Süleyman Paşa, muhtemel bir İran taarruzuna karşı, Anadolu'ya sevkedilmiştir. İran'la, Almanya ve Avusturya'nın müşterek harekette bulunmak maksadıyle anlaşmalarının dîvânca istihbâr edilmesi netîcesi, bu tedbîre müracaat edilmiştir.

Rüstem Paşa ikinci vezîrliğe, Mehmed Paşa üçüncü vezîrliğe tâyin; Rumeli Beylerbeyi Gâzi Hüsrev Paşa da dördüncü vezîrlikle Kubbealtı'na alındıktan sonra, 20 Hazîran 1541/25 Safer 948'de, yeni bir sefer-i hümâyûna çıkılmıştır. Filibe'ye gelince, İspanyol donanmasının tehdîdinde bulunan Cezâyir'e yardım için Hayreddin Paşa'ya emir verilmiş; Niş'te Floransa elçileri kabul olunmuştur. Bu seferde askerî inzibâta her vakitten ziyâde riâyet olunduğu, târihçi Ferdî'nin tâbiriyle "bir değnek gasb edenin bin değnek urulmakla" cezâlandırıldığı rivâyet edilir.

Bu sırada Fransız elçisi Ranson'un kuzey İtalya'da öldürüldüğü haberine çok üzülen Pâdişah'a Ferdinand'ın elçisi Luşki'yle misilleme yapılması teklîf edilmiştir. Bu teklîfe Pâdişah "Bu gibi yolsuzluklar icrâ olununca kâfirlerden

ne farkımız kalacaktır?" suâliyle red cevâbı vermiştir. Şu cevap, Kaanûnî' nin telâkkisince, hasımlarının zulüm ve haksızlıkla, küfür ve dalâletle me'lûf bulunduklarının ifâdesidir ki bütün hayatı ve mücâhedeleri bunun yeryüzünden kaldırılması ile hakkın karargîr edilmesine mâtuftur. Kaanûnî bütün Osmanlı hükümdarları gibi, hakkın yeryüzünde yerleşmesi için çalışmış, fethettiği diyarlara adâlet ve insaniyet götürdüğüne kaani bulunmuş bir adamdı. Serhadlerde döğüşen bütün kumandanlar ve askerler de, bunun için mücâdele eden gâzilerdi. Bu Osmanlılar'ın dünyâya ilân ettikleri, islâmî ve millî, aynı zamanda cihanşümûl tezleridir.

İşte bu sırada idi ki, Budin'i muhâsara eden Von Ruggendorf ordusu, Vezîr Mehmed ve Hüsrev Paşalar kumandasındaki Osmanlı ordusuna mağlûp oluyordu. Burda kazanılan gâlibiyete "İstabur Zaferi" ismi verilmektedir. "İstabur", "müstahkem ordugâh" mânâsına gelmektedir. Düşman kuvvetleri, Osmanlı ordusu pişdarlarının gelmesi üzerine, hendekler kazarak kare tarzında bir müdâfaa vaziyeti almış ve tedâfüî muhârebeye başlamıştır. Fakat hem Budin muhâfızları, hem bu kuvvetlerin hücûmu, hem de Kaanûnî kumandasındaki ordu kuva-yı külliyesinin yaklaşması üzerine telâşa düşüp; bir gece Tuna'yı gizlice geçmek istemiştir. Bu hareketi kollayan Osmanlı kuvvetleri, şiddetli bir hücûmla düşman ordusunun büyük kısmını imhâ ederek, büyük bir zafer daha kazanmışlardır. Bu suretle Macaristan, Avusturya-Alman istilâsından kurtulmuş oldu. İstabur zaferi, bu sebeple ehemmiyetlidir. Aynı zamanda, Budin'in Türkiye'ye ilhâkını temin etmiştir.

Kaanûnî bu haberle birlikte, ince donanma kumandanı Kaasım Bey'in de Peşte'yi yeniden işgâl ettiği müjdesini aldı (22 Ağustos 1541/948). Budin'e ilerleyen Sultan, Alt-Ofen denilen Eski Budin'de karargâh kurdu; harbde hizmeti geçenleri mükâfâtlandırdı. İki gün sonra Çavuşbaşı Ali Ağa'yı küçük krala ve kraliçeye kıymetli yüzükler vs. hediyelerle göndererek, kendisinin huzûruna dâvet etti. Bu dâvetten telâşa düşen kraliçe, küçük kralı sütninesi, dadıları ve piskoposla göndermek mecburiyetinde kaldı. Husûsî ve mûtâd merâsimle kabul edilen çocuk, sütninesinden ayrılmamak için ağladığından, o da huzûra kabul edildi. Bu küçük tâbiini okşamak lûtfunda bulunan Kaanûnî, Kraliyet müşâvirlerine, memleketin bir kadınla bir küçük çocuğun elinde bulunmasının, bizzât ahâlinin zararına olduğunu anlatıp; Budin de dâhil Orta Macaristan'ın doğrudan doğruya, Osmanlı topraklarına katılmasının, siyâsî-askerî bir zarûret de bulunduğunu teblîğ eyledi. Yanoş adını taşıyan küçüğe Erdel Prensliği'ni tevcîh ettiğini ve kendisinin "Kral" ünvanını da taşımasına müsâade ettiğini bildirdi. Kraliçe bu haberi müşâvirlerinden aldığı zaman, Budin Osmanlı hâkimiyetine geçmiş; dellâllar, ahâliye, silâhlarını teslîm etmek şartıyle, kendilerinin can, mal, mülk, din ve mezhep

masûniyetine sâhip bulunduklarını teblîğ etmişlerdi. Ahâlide en ufak bir hareket olmamış, bilâkis "reâyâ büyük hâhişle" bunu kabul etmişlerdi. Bu, daha ilk anda, Osmanlı adâletperver idâresinden Macarlar'ın da hisseyâb olmağa başladığını ve karardan memnûniyetlerini ifâde eder.

Kaanûnî 2 Eylül cuma günü, câmiye tahvîl edilen Budin Meryemana Kilisesi'nde (Fethiye Câmii) namâzı edâ etti. Böylece Budin, 150 senelik, âdil ve ahâli için bir nimet olan Türk idâresine kavuştu. Şehre 10 bin kişilik bir Türk kuvveti konuldu ve Süleyman Paşa, üç tuğlu vezîr rütbesiyle beylerbeyi tâyin olundu. "Budin Kapdanı" denilen bir memuriyet ihdâs olunarak, bu şehir önündeki ince donanma, emrine verildi. Macaristan'da askerî ve mülkî Türk teşkîlâtı kurularak, tefessüh etmiş eski idâre yerini saat gibi çalışan Osmanlı idâresine bıraktı. Budin kadılığına Hayreddin Efendi getirildi. Erdel Banlığı'nın küçük Yanoş'a tevcîhi fermanla te'kîd edildi ve bu, Kraliçe İsabella'ya gönderildi.

Bu sırada, Ferdinand'ın Von Salm ve Herberstein nâmındaki elçileri, Macaristan efendilerine bırakıldığı takdîrde senelik 100 bin florin haraç teklîf ediyorlar, buradaki hareketin metbûları bulunan Sultan'a isyan olmayıp, Zapolya'ya karşı hududun tahdîd edilmesi için icrâ edildiğini bildiriyorlardı. Bu, tabiî ki reddedildi. Bu sırada elçilerin takdîm ettikleri hediyeler arasında, Ferdinand'dan murassa bir altın kupa ve Şarlken'den de seyyârelerin harekâtını da gösteren bir saat vardı. Pâdişah saati muâyene ederek ilm-i hey'ete (astronomi) olan derin vukûfu ve malûmâtıyle, sefîrleri hayrette bırakmış; hiç bir izâha tevessül edememişlerdi. Şu vak'a Kaanûnî'nin ne derece kültürlü ve malûmâtlı bir kimse bulunduğunu gösterir. Pâdişah bu elçilere, mukaabil Türk şartlarını teblîğ etti. Buna göre Ferdinand, fuzûlî olarak işgal ettiği bilcümle yerleri iâde edecek, Kuzey Macaristan için de, vergi vermekte devâm edecekti. Zapolya-zâde'ye ihsân edilen yerler, Devlet-i Aliyye'ye sadâkat gösterdiği müddetçe, ondan başkasına tevcîh edilemiyecekti. Bunun üzerine sefîrler, yeni tâlimât almak için, müsâade talep ettiler. Hattâ huzûrda bel ağrısından muztarip olan Herberstein, Pâdişah'ın elini öpmek için eğilemediğinden, Rüstem Paşa'dan yardım talep etmiş; fakat Kaanûnî tebessüm ederek ayağa kalkıp elini uzatmıştır. Kaanûnî bundan sonra Eylül nihâyetlerinde şehri terkederek, Kasım sonunda İstanbul'a gelmiştir.

Cezâyir Müdâfîi Hasan Paşa'nın Şarlken Ordusuna Karşı Zaferi

Bu sırada, Tunus gibi, Cezâyir'i de ânî bir baskınla ele geçirmeyi kuran Charles-Quint, Andrea Doria kumandasındaki donanması ile buraya, 40 bin kişilik bir kuvvetle saldırdı. Barbaros'un oğlu Hasan Bey'in 30 kadırgayla,

Cebelitârık kalesini ele geçirmesi; burada bir köprübaşı kurmasından çılgına dönen Şarlken, Barbaros'a, yalnız Osmanlılar'dan ayrılması şartıyle, kendisini bütün Afrika'nın meşrû hükümdarı sayacağını söylemiş; ona milletinin emrinden ayrılması ve Pâdişah'ına ihânet etmesi gibi, gülünç bir teklîf yapmıştı. İnhitat devrindeki bâzı harîs ve milliyetsiz paşaları birer hıyânet âbidesi hâline getirecek olan bu teklîflere, millî ve dînî gazâ rûhuyla dolu bir kahramanın, vereceği cevap mûlûmdu. Müstakil bir devleti ve onun sultanlığını, İslâm'ın siyâsî vahdet emreden âmir hükümlerine boyun kırarak, millî idealinin emrine vermiş bir adama, böyle bir teklîf yapmak, esâsen çılgınlıktı. Şarlken bu münâsebetsiz teklîfinden bir netîce alamayınca, Cezâyir'e hücûm edip, buraya asker çıkardı. Muvaffakıyetinden o kadar emîn bulunuyordu ki, zaferini seyrettirmek için, bir takım zâdegân kadın ve kızlarını dahi getirmişti.

Böylece bu ordu, 20 Ekim'de Cezâyir'e çıktı. Kaleyi 800 Türk ve 5 bin Arap müdâfaa ediyordu. İmparator, Hasan Bey'e bir mektup göndererek, kendisinin İspanya'nın, Napoli'nin, Sicilya'nın, Hollanda'nın, Belçika'nın, Almanya'nın ve Amerika'nın kralı bulunduğunu, babasının Tunus'ta kendi önünden pabuçsuz kaçtığını, bu kuvvete, kendisinin Grand Senyör'ünün bile karşı koyamıyacağını; bu sebeple teslîm olmasını bildirmiştir. Hasan Bey ise, kale ve şehrin kendisine âit olmadığını, Halîfe-i Müslimîn olan Sultan Süleyman'ın memâlikini teslîm edip, dünya ve âhirette bednâm olamıyacağını; kendisinden pervâsı bulunmadığını; Cenâb-ı Hakk'ın zaferi kendisine müyesser edeceğini beyân etti.

Bu arada donanma, sâhile asker çıkarmış; düşman askeri yüzlerce fıçı şarap içerek; ertesi gün kaleyi alacaklarından emîn, sızmış bulunuyorlardı. Hasan Bey, durmanın fayda vermiyeceğini bildiği için, İspanyolca'yı ana dili gibi bilen levendlerini, câsus olarak, kâfir ordugâhına göndermiş; bir harekâta hazırlanmıştı. Bu sırada şiddetli bir fırtına çıkmış; gökten destiden boşanır gibi yağmurlar yağmış; sonra dolu düşmüş; düşmanın mühimmât ve malzemesi sular altında kalmış; gemilerinin 100 küsûru parçalanmıştı. Böylece semâvî bir lûtuf eseri olarak, gâzîler ve mücâhidler imdâd-ı Samedânîye kavuşmuşlar; bundan en iyi şekilde istifâde etmek isteyen Hasan Bey, çok mâhirâne hareketlerle, düşmanı tamâmen mağlûp etmiştir. Barutları ıslanmış, erzakları mahvolmuş, su içinde, yorgun ve perîşân olan Şarlken ordusu, gâzilerin irtibatlı hareketleriyle, armut gibi toplanmış; kuzu gibi kesilmiştir. Bu sırada "İstanbul'dan Barbaros, belki Büyük Türk gelmiş!" nidâlarıyle, tamâmen ürkek bir sürü hâline gelen düşman, birbirini çiğnercesine, çok geride bıraktıkları gemilerine koşuyorlardı. Kâfir ordusunun yarısından biraz fazlasının ya fırtınada boğulduğu ya da kılınç altında can verdiği rivâyet edi-

lir. Kral'ın meşhûr atını, açlıktan kestirip yediği; zorla canını kurtardığı nakledilir. Hattâ kurtulup gemiye binince, tâcını başından çıkarıp denize attığı, "Haydi git başımdan ey zavallı oyuncak! Bâri benden daha tali'li bir hükümdarın başına geç!" dediği meşhûrdur. Bu kadar münkesir ve mağlûp halde Cezâyir'den ayrılan hükümdarın, döküntüleri Avrupa'ya gelince, burada dehşetli bir heyecân ve korku hâsıl olmuştur. Bu muhârebe, Cezâyir'in istikbâlini asırlarca garanti etmiş; tesirleri uzun olmuştur. Hasan Bey'e "Gâzi" ünvânıyle, beylerbeyliği tevcîh edilmiştir (2 Kasım 1541/13 Recep 948).

Kaanûnî'nin Avrupa Ordularına Karşı İstanbul'dan Edirne'ye Hareketi

Bu sırada Ferdinand'ın elçileri yeniden İstanbul'a gelerek, aynı ricâ ve taleplerde bulunmuşlar; Macar Krallığı efendilerine tevcîh buyurulduğu takdîrde, Zapolya gibi, Türk hâkimiyetine bağlı kalacaklarını tekrarlamışlardır. Ferdinand'ın artık bir siyâsî dilencilik hâlini alan bu talepleri reddedilmiş; Türk şartları, tekrar edilmiştir. Elçiler huzûr-ı hümâyûna dahi alınmamışlar; hattâ yeni sadrâzam tarafından tehdîd edilmişlerdir. Hadım Süleyman Paşa, Avusturya işgâlinde bulunan Macar kalelerinin teslîmini, bu memleketteki iddialarından vazgeçmesini, aksi takdîrde efendilerinin bütün hânedanıyle birlikte imhâ edileceğini bildirmiştir. Bundan sonra, ikinci vezîr Rüstem Paşa da elçilere, bundan evvelki sadrâzamın, Viyana'ya ancak parmak ucuyla temâs ediverdiğini; kendisi yaparsa böyle değil, iki eliyle tutacağını ve bırakmıyacağını söylemiştir. Ayrıca vezîrler, Ferdinand'ın iki yüzlü bulunduğunu, bir taraftan İstanbul'a elçiler gönderirken, diğer taraftan da bütün Avrupa milletlerinden ordu toplayıp, Macaristan'a sevketmekte olduğunu bildirmişlerdir. Bu vaziyet karşısında elçiler, dönmek mecburiyetinde kaldıkları gibi, Kaanûnî de, ordusunun başında, hemen Edirne'ye gelmiştir.

O sırada düşman, Papa III. Pol'ün önayak olduğu ve Fransa hâriç, hemen bütün Avrupa'dan toplanan 100 bin kişilik bir haçlı ordusuyla Peşte'ye yürümüş; burayı muhâsara etmişti. Bu hıristiyan kuvvetlerine Brandenburg Elektörü Yuakim kumanda ediyor; emrinde muhâsara için, 40 büyük top bulunuyordu. Peşte'de ise ancak toplanan 8 bin Türk muhâfızı, bu azîm kuvvete karşı müdâfaada bulunuyordu. Rumeli Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya, Sofya'da yığınak yapması emredilmiş; diğer sancak beylerine, hazır ol emri verilmişti. Bu muhâsara kasım ayı nihâyetlerine tesâdüf etmişti. Osmanlı kuvâ-yı külliyesinin yardımı yetişmeden Budin'i, hattâ Macaristan'ı fethetmek gâyesinde

bulunan düşmanın, bunu bilhassa bu mevsime tesâdüf ettirdiği rivâyet edilir. Düşmanın taarruzlarına kahramanca karşı koyan Türk kuvvetleri, 3 bini yeniçeri olmak üzere, seçme birliklerdi ve ehl-i salîbin çokluğuna bakmayıp şiddetli hücûmlar yapmışlardır. Türk topçu kuvveti de muhâsara ordusuna çok telefât verdirmiştir. O devirdeki Türk topçuluğu dünyanın en üstün endaht makinesiydi. Düşman, 8 bin kişilik bu kuvvet karşısında dahi tutunamıyacağını, yardım kuvvetlerinin ise yola çıkarılmış bulunduğunu, Kaanûnî'nin de Edirne'ye geldiğini haber alınca, çekilmek kararını verdi. Osmanlı müdâfaa kuvvetleri bunu anlayınca, şiddetli bir taarruz hareketiyle, düşmanın yarısına yakın kısmının imhâsını temin etmiştir; akıncılar da, Avusturya toprakları dâhiline kadar, firârîleri kovalamışlardır (24 Kasım 1542/15 Şâban 949).

Bu suretle, 10'a karşı bir'le, büyük bir gâlibiyet kazanılmıştır. Bu ehl-i salîp seferinin Belgrad dâhil, bütün Macaristan'ı Türkler'den kurtarmak maksadıyle yapıldığı rivâyet edilir. Zafer müjdesi, Edirne'de Kaanûnî'ye bildirilince, ileriye gitmeğe hâcet olmadığı görülüp, burada kışlanmaya karar verilmiştir.

Estergon'un Fethi

1543/950 baharının ilk günlerinde cihan hükümdarı ve Halîfe-i Müslimîn olan Türk Hâkanı'nın muzaffer sancakları, Macaristan üzerine teveccüh etti. Kaanûnî'nin bu onuncu sefer-i hümâyûnunda ordu, kusursuz denecek bir askerî disiplinle, son derece haşmetli bir tarzda yola çıktı. 370 gemilik bir ince donanma, harb levâzımatını Tuna'dan yukarı çıkarmağa memur edilmişti. Edirne'de yapılan resm-i geçit, ordu-yı hümâyûnun bütün savaş kudretini ve sonsuz intizâmını göstermeye kifâyet ediyordu. Önde su taşıyan saka bölükleri ilerliyor; arkasında hazîne-i hassa ile levâzımı taşıyan 300'erden 7 bölük şeklinde 2100 katır geliyordu. 900 kişilik hassa süvârîsi, dokuzar atlık 100 sıra hâlinde ilerliyordu. Bunların arkasında, ordunun bir kısım erzak ve cephanesini taşıyan 5400 deve, altışarlık 900 saf hâlinde yürüyordu. Bunu, başlarında merâsim üniforması taşıyan zâbitleriyle 1000 cebeci, 500 lâğımcı, 400 arabacı, muntazam saflarla tâkip ediyordu. Daha sonra Anadolu timarlı sipâhî tümenleri geliyor, bunu maiyetleriyle birlikte pür-haşmet nişancı, başdefterdâr, kazaskerler izliyordu. Nihâyet Kubbealtı vezîrleri, beylerbeyleri, sancakbeyleri önlerinde, üç, iki, bir tuğcularıyle ilerliyorlardı. Bunların her birini, kalabalık bir erkân-ı harbiye, yâver ve emir zâbitleri tâkip ediyordu. Daha sonra, Sultan'ın şahsî hizmetinde bulunan saray birlikleri, 300 çavuş ve kapıcıbaşı ile ilerliyordu. Bu zâbitler, pek debdebeli merâsim ünifor-

ması taşıyorlardı. Bunları 12 bin mevcutlu ağır piyâde tümeni olan, yenilmez şöhrete sâhip, Yeniçeri ortaları tâkip ediyordu. Bu ortaların bâzıları sâdece tüfek, bâzıları kılınç, ok ve yay taşıyorlardı. Yeniçerileri, 7 sırmalı sancak ve 7 tuğ taşıyan, sancakdar ve tuğcular tâkip ediyor; Cihan Pâdişahının yaklaşmakta bulunduğunu haber veriyorlardı. Bunları 200 kişilik azîm bir mehter bölüğü tâkip ediyor, yeri göğü inleten lâhûtî ve tesirkâr havalar çalarak ilerliyordu. 400 kişilik solaklar taburu, başlarında tavus tüyünden sorguçlarla, parlak ve muhteşem kıyâfetleriyle, bunu tâkip ediyorlardı. 150 kadar hassa yâveri, yâni çavuşlar, başlarında Çavuşbaşı bulunduğu halde yürüyorlar; 70 kişilik hademe-i hassa takımı, iki parçaya ayrılmış Kaanûnî ortalarında olduğu halde ilerliyorlardı. Bunu ordunun diğer birlikleri, bitmek tükenmek bilmez, muntazam saflar hâlinde, tâkip ediyordu. İşte bu azîm orduyla hareket eden Kaanûnî, 4 Hazîran'da Belgrad'a vardı.

Bu sırada Budin ve Bosna beylerbeyleri olan Bali ve Ulama Paşalar, Volpo kalesini alıyorlar; meşhûr târihçi Peçevî'nin memleketi olan Peç kalesi ise, Mohaç beyi Kaasım Bey'e teslîm oluyordu. Pâdişah Osiyek'e varmadan önce de Sikloş ve Fünfkirchen'deki düşman kuvvetlerinin perîşân edildiğini haber aldı ve bu kaleler de teslîm oldular. Kaanûnî 23 Temmuz'da zaferle Budin'e girdi.

29 Temmuz'da mühim bir müstahkem mevki olan, Kuzey Macaristan'ın kapısı sayılan, eski kralların da makaamı bulunan, Gran (=Estergon) muhâsara olundu. Macar Devleti'nin kurucusu addedilen Saint Etien'in de aslî vatanı burasıydı. Kaanûnî'nin vaktiyle buranın anahtarlarını talebi de, bu sebeplere dayanıyordu. Burası, 12 gün muhâsara edilip, dövüldü. Bir top güllesi, şehrin büyük kilisesinin altın haçını düşürünce, Kaanûnî'nin "Artık şehir bizimdir!" dediği meşhurdur. Şehir muhâsara edilirken, Yahyâ Paşazâdeler'in üç oğlu da Stuhlweissenburg'a kadar akınlarda bulundular. Şehir, hakîkaten Pâdişah'ın söylediği gibi, 10 Ağustos'ta teslîm oldu ve beldenin büyük katedrali, câmie çevrilerek; o gün cuma namâzı edâ olundu. Sultan, nâmına okunan hutbeyi dinledi. Burası Türk gâzileri ve akıncıların namlı merkezlerinden biri oldu. Buradaki hâtıralar için şarkılar düzüldü. Estergon, Avrupa'daki Türk hâkimiyetinin âdetâ karakteristik hududu addolundu. Kale hemen tâmir olunarak, 4 bin kişilik bir muhâfız birliği kondu ve kadı tâyin edildi. Bu tâmirde bütün vezîrler ve sipâhiler taş tedâriki ile memur oldular.

Bu sırada Lehistan Kralı'ndan elçiler gelip hükümdarlarının dostluğunu arzettiler ve zaferi tebrîk ettiler. 20 Ağustos'ta, bizim İstolni Belgrad dediğimiz, Stuhlweissenburg kuşatıldı. Bir kaç hücûmdan sonra, burası da, 4 Eylül'de fetholundu. Bu kale, Estergon'dan daha müstahkem bulunmasına rağmen, kolayca alındı. Cebren fethedildiği halde Pâdişah, hem ahâlisine, hem

de müdâfaa edenlere iyi muâmele etti. Şehir, Macar krallarının mezarlarını ihtivâ ediyordu ve büyük kilisesi ile meşhurdu. Kaanûnî, Macar ahâlisinin telâkkilerine hürmeten, büyük kiliseye dokunmıyacağını bildirdi ve küçük bir puthâneyi câmie tahvîl etti. Şu hareket, Kaanûnî'nin milletleri cebren değil, kalben fethetmek yolunda bulunduğunu işâret edip, Türk idarecilik dehâsının yüksek prensiplerini gösterir. Burada cuma namâzını edâ ile nâsîb ettiği fetihlerden dolayı Cenâb-ı Hakk'a duâ etti.

Peçevî bu şehre adını veren "İstolni" kelimesinin, Hırvatça'da "taht" mânâsına geldiğini, kral mezarlarının bulunduğu ve cülûs edilecek yer olduğu için Macarlar tarafından gâyet mûteber tutulduğunu yazar. Almanca ismi de aynı telâkkiyi doğrular. Solakzâde de "Bu medfende murassa tâclı, parmakları mücevher yüzüklü, göğüslerinde altın ve gümüşten kıymetli salîbler bulunan kadîdlerin bir köşeye konulduğunu, ibret-bîn olanların bu fânî dünyanın hâline nazar edip, ölçüsü nâkıs olan düşmanın akılları olmadığını idrâk ettiklerini" anlatmaktadır. Bu satırlar, Türk telâkkisinin ne kadar realist ve hakîkat-bîn olduğunu gösterir.

Kaanûnî, şehir idâresini nizamlıyan tedbîrleri aldıktan sonra, Ekim başlarında Belgrad'a geldi ve İstanbul'a döndü. Yolda, şehzâdesi Mehmed'in vefâtı haberini alıp üzüldü ve hemen nâmına bir câmi ve türbe yapılmasını emretti. Böylece 300 bin duka sarfedilerek, Şehzâde Câmii, Sinan Ağa'ya binâ ettirildi.

Barbaros'un Nis Seferi

Bu sefer-i hümâyûna çıkılırken Dîvân, Fransa'nın mürâcaatı ve yardım talebi üzerine, Şarlken'in Akdeniz sâhillerinden de sıkıştırılmasını uygun görmüş; Kapdân-ı Deryâ ve Cezâyir Beylerbeyi olan Hayreddin Paşa, donanmayla bu iş için vazîfelendirilmiştir. Bu, Şarlken'in iki taraftan sıkıştırılması demekti ve 150 gemi ile 30 bin askerden mürekkep bir kuvvet tarafından icrâ ediliyordu. Buna "Nis(=Nice) Seferi" denir. 20 Hazîran'da Messina'ya gelen Barbaros'un ilk ihtarıyle, bura kalesi hemen teslîm olmuştur. Bu kaleyi yıktıran şanlı Kapdân-ı Deryâ, Napoli'nin kuzey batısındaki Gaeta kalesini de cebren düşürmüş, Roma'nın iskelesi olan Ostia limanına dayanmıştır. Akdeniz'i titreten namlı isminin verdiği haşyet, Roma'da müthiş bir panik uyandırmış; ahâli şehri, bu hava içinde tamâmen terketmeye başlamışlardır. Milletinin millî bir ideal hâline getirdiği, Roma'nın fethini gerçekleştirmesi, bu vaziyet karşısında mümkün görünüyordu. Fakat Fransız sefîri, bu işin memleketi için vücûda getireceği siyâsî mahzurları anlatarak, yalvarmış; Barbaros da, bu işle vazîfelendirilmediği için, elçinin Roma'ya teminat mek-

tupları göndermesine izin vermiştir.

Bundan sonra donanma-yı hümâyûn, Marsilya'ya gelmiş; şanlı Kapdan-ı Deryâ, Fransız milleti nâmına, büyük ihtiram ve merâsimle karşılanmıştır. François, bu sırada, Şarlken'in kendisini bir hıristiyanlık hâini diye vasıflandırmasının verdiği korkaklıkla, Nice'in muhâsarasını talep etmiştir. Barbaros, kendisinin Şarlken'e karşı büyük bir kuvvetle vazîfelendirildiğini beyan etmişse de, Fransa'nın vaziyetinin nezâketini anladığını belirterek, Nis muhâsarası için, Tulon'a gelmiş ve 20 Ağustos'ta burayı kuşatmıştır. Fransız donanmasını teftîş eden Kapdân-ı Deryâ, tâlim ve terbiyesini nâkıs görmüştü. Kuşatma esnâsında, Fransız toplarının bir ara tamâmen sustuğunu görünce, sebebini sormuş; barutu bittiği söylenince, gemilerde gördüğü fıçıların şarap dolu olduğunu anlayarak "Fransızların askerliklerine diyecek bir şey bulunmadığını, gemilerinde içkiyi unutmadıkları halde, cephâneyi unuttuklarını" ifâde ettiği meşhûrdur. Tabiî bu nezâketli bir istihzâdır. Türk gayretiyle fethedilen kale, Fransızlar'a verilmiştir.

Barbaros, bundan sonra Tulon'a gelmiş ve orada bir müddet kalmıştır. Bu müddet içinde şehre, Türk bayrağı çekilip; günde beş vakit ezan okunduğu rivâyet edilir (1543/950).

Bu seferden İstanbul'a dönen ve Türk Milleti'nin yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biri olan şanlı Gâzi Hayreddin Paşa, 4 Temmuz 1546/5 Cemâziyülûlâ 953 târihinde, 80 yaşında, Beşiktaş'taki sarayında vefât etmiştir. Buradaki türbesi asırlarca donanma-yı hümâyûnun hareket merkezi olmuştur. Yerine Sokollu Mehmed Paşa Kapdân-ı Deryâ nasbedilmiştir.

* * *

1544 senesinin baharının ilk günlerinde Osmanlı kumandanları Esklovanya'da, Hırvatistan'da, muhârebelere devâm ederek, bâzı kaleler fethettiler. Kaanûnî, Macar krallarının mezarlarının bulunduğu İstolni Belgrad'ı aldıktan sonra, Macar tâcının muhâfaza edildiği Vişigrad (Bilindenburg) denen şehrin de alınmasını arzulamıştı. Bunun askerî mevkii mühimdi ve Estergon'u muhâfaza için ehemmiyetli idi. Bu sebeple Budin Beylerbeyi Mehmed Paşa tarafından muhâsara ve on gün sonra fethedilmiştir. Mehmed Paşa, bu defa, Neograd üzerine yürümüş; bura muhâfızları korkup kaçtıkları için, hiçbir mukaavemetle karşılaşmadan zaptedilmiştir. Buradan Hatwan'a yürünmüş; muhâfızları şehri ateşleyip kaçtıkları için, bura da zaptedilmiştir. Diğer taraftan Ulama Paşa Esklovanya'da Velika'yı almıştır. Sonra Ulama ve Malkoçoğlu Hırvatistan'a geçtiler. Bir kaç mevki aldıktan sonra, karşılarına çıkan Nikola Zerrini kumandasındaki İstirya, Karintiya askerine karşı parlak bir muzafferiyet kazandılar.

Bu sırada Kaanûnî, Budin'e Defterdâr Halîl'i gönderip, 12 sancağa taksîm edilmiş olan Macaristan'ın arâzî, rüsûm, vergi tahrîri ve tesbitini yaptırmıştır.

Bu, sonradan yapılan sulh müzâkerelerinde "Defter-i Halîl" nâmıyle şöhret bulup anlaşmalara geçmiştir.

Dâmâd Rüstem Paşa'nın Sadrâzam Oluşu

Fetihler cereyân ederken, Sadrâzam Hadım Süleyman Paşa azledilmiş; Dâmâd Rüstem Paşa Vezîr-i âzam yapılmıştır. Süleyman Paşa'nın azline yaşının doksana yakın olması sebep gösterildiği gibi, dîvân konuşmalarında Hüsrev Paşa ile münâkaşaları ve Kaanûnî hazırken "biribirlerine nâ-ma'kûl ve nâ-sezâ kelimeler etmeleri"nin yol açtığı da rivâyet edilir.

Yeni Sadrâzam Rüstem Paşa'nın, askerî ve idârî cephelerinin kuvvetli olduğu muhakkaktır. Bu sebepledir ki, dâmâdlıkla taltîf buyurulmuştur. Buna mâni olmak isteyenler, Paşa'da cüzam illeti bulunduğu yolunda isnadlar etmişler. Bunun üzerine, bu nevi hastalarda bit bulunmaz tarzındaki eski tıb telâkkîsine göre, Paşa'nın esvâbları kontrol edilmiş ve bir kehle (bit) bulunmuştur. Bunun üzerine isnadların asılsız olduğu anlaşılmış ve Paşa dâmâd yapılmıştır. Eğer doğru ise, bu rivâyetin tamâmen mecâzî bir mânâsı olmalıdır. Bunun için târihlere geçmiş bir beyit bile mevcuttur:

"Olıcak bir kişinin bahtı kavî tâli'i yâr;
Kehlesi dahi mahallinde anın işe yarar."

Onun irtişâ kapısını açmış bir sadrâzam olduğu hakkında dahi rivâyetler vardır. Fakat Paşa'nın bunda dahi "ehl-i insaf" bulunduğunu, Peçevî yazmaktadır. Hattâ bunların merkezî hükûmet tarafından tâyin edilen ve listeleri hazırlanan, bir teminat olduğu da rivâyet edilir. Paşa'nın devrindeki erbâb-ı kalem tarafından sevilmemesi ve tenkîd edilmesi ise, onun cimriliğinden ve muktesitliğindendir. Bu sebeple büyük bir serveti kalmış ve hattâ bu da tenkîd mevzuu olmuştur. Bu tarafına rağmen birçok hayır eserleri ve câmiler bırakmıştır. Kendisi âlim, târihçi, hâricî siyâsete vâkıf, askerî cephesi kuvvetli bir şahsiyetti. Bu sebeple hakkında ileri sürülen, hâlen de câri olmakta devam eden tenkîdleri kayd-ı ihtiyâtla karşılamak lâzımdır.

Sulhün Tasdîki

Bu sıralarda, her cephede yenilen Batı kuvvetlerinin başındaki Şarlken'le birâderi, uğradıkları mağlûbiyetlerin altından, yeni muhârebelerle

kalkmanın imkânı bulunmadığını görerek, Bâb-ı Hümâyûn'a elçiler göndermişler ve sulh teklîfinde bulunmuşlardır. Bu husûsta uzun müzâkereler cereyân etmiştir. Netîcede 8 Ekim 1547/23 Şâban 954'te sulh kabul edilip, Kaanûnî tarafından tasdîk edildi. Buna göre Macaristan'ta Türkler tarafından son zamanlarda fethedilen yerler Osmanlılar'da kalacak; Batılı devletler, denizden ve karadan, Türkiye'ye karşı hiçbir taarruzda bulunmayacaklar; her iki taraf mütekaabilen ticâret serbestîsini hâiz olacak; Ferdinand Osmanlı hükümdarını metbû tanıyıp, senelik 45 bin duka ödeyecek; Osmanlılar'dan Batı'ya kaçanlar, hiçbir bahâne ileriye sürülmeden iâde edilecek, oradan Devlet-i Aliyye'ye sığınanlar ise, müslüman iseler, gönderilmiyecek, hıristiyanlarda da muhtar bulunacaktı.

Bu muâhedenin Almanya ve Avusturya tarafından "emân talebi üzerine, kemâl-i inâyât-ı Pâdişâhâneden Fernandoş krala ve İspanya kralına, beş yıl müddetle ihsân" edildiği muhakkaktır. Burada da Kaanûnî'nin, Charles-Quint'i "Alman imparatoru" olarak tanımadığı açıkça anlaşılmaktadır. Hattâ metinde "Romanların ve ana tâbi olan yerlerin kralı olan Fernandoş kral ve anın karındaşı, vilâyet-i İspanya kralı Karlo"dan bahsedilmekte, eskiden beri tâkip edilen, Osmanlı tezi tekrarlanmaktadır. Bu sulh Almanya ve İspanya ile Avusturya gibi en mühim Avrupa devletleriyle, Papa, Fransa Kralı, Venedik Cumhuriyeti'ne teşmîl edilmiş; bu sûretle, Osmanlı yüksek hâkimiyeti, bunlara da tasdîk ettirilmiştir. Bu, bütün Avrupa'nın Türk hegemonyasına girmesi ve Osmanlı Devleti'nin, dünya siyâsetine hâkim tek ve yegâne devlet bulunması demektir. Bunu Devlet-i Aliyye'den sonra dünyâda yapabilmiş bir devlet, hâlâ gelmemiştir. Böylece Şark-Garb mücâdelesi, Türkler'in zaferiyle karara bağlanmış bulunuyordu.

San'â'nın Fethi

Bu sulh müzâkereleri cereyân ederken, Kızıldeniz güneyinin iki sâhilinde de Osmanlı arâzisi genişliyordu. Özdemir Paşa Habeşistan Eyâleti Beylerbeyliği'ne getiriliyor; hıristiyan Habeşler'in, yardım talebi üzerine gelen Portekizliler'i, bir meydan muhârebesinde yenerek, Türk hâkimiyetini burada da perçinliyordu. Bu zât Mussan'da karargâhını kurarak, ölünceye kadar orada kalacak (1562) ve buradaki câmii yanındaki türbesine gömülecektir. Kendisi, Türk idâresinin doğruluğu ve ahde riâyeti hakkında, o kadar iyi nümûneler verecektir ki, bunlar yakın zamanlara kadar anılacaktır. Bura ahâlisinin "ahd-i Süleymânî" dedikleri ve mutlak surette riâyet edilen söz mânâsına kullandıkları tâbir, o devirdeki idâremizin sağlamlığını, doğruluğu-

nu ve yüksek adâletini gösteren bir ıstılâh olarak kullanılagelecektir. Özdemir Paşa Yemen'de de fütûhâtta bulunmuş, kıymetli bir kumandan ve idârecimizdir.

Yine bu sırada, Portekizliler'in denizden yaptıkları Aden hücûmu, Kızıldeniz donanmamız vâsıtasıyle def'ediliyor ve düşman donanması amirali dahi esîr edilerek, büyük bir zafer kazanılıyordu.

Tebrîz ve Van'ın Yeniden Fethi

Yine bu sıralarda, Portekizliler'e karşı Halîfe-i Müslimîn'den yardım talebinde bulunmak üzere, Hind hükümdarlarından olan Alâeddin Şah'tan, kıymetli hediyelerle bir elçi geldi ve talepleri kabul edildi. Bu sırada, İran Şahı'nın kardeşi de bize ilticâ ederek, yardım talebinde bulundu. Kendisi orduyı hümâyunun bir resm-i geçidinde bulunmuş ve arabacı ile topçu ağaları dahi pâdişah sanacak kadar, Osmanlı haşmeti karşısında hayrân kalmıştı. Bizzât Kaanûnî'nin geçişinde ise, iyice şaşırıp; ayaklarının bağı çözüldüğü, bu sebeple yerinden kımıldanamadığı rivâyet edilir. Bu, o devirdeki Osmanlı ordusunun haşyet ve haşmet saçan üstünlüğünün delîli olarak, târihlerde zikredilmiştir. Sultan'ın bu İran şehzâdesine büyük iltifât gösterdiği söylenir. Zâten Batı'da sulh kararlaştığı için, İran mevzuunda, daha yukarılarda zikrettiğimiz tasavvurların yeniden tatbîkine girişmek için, vakit müsâitti. Esâsen Şâh'la sulh kararlaşmamış; bâzı İran tecâvüzü de vukû bulmuştu. Bu sebeple, yeniden İran üzerine teveccüh olunup; Tebrîz'e doğru yola çıkıldı. Bu defa Macaristan'da Zapolya'nın kullanıldığı gibi, Elkas Mirza kullanılmak isteniyordu. Bu İran şehzâdesinin sünnî mezhebini kabul ettiği hakkında da bir rivâyet vardır.

Netîcede, Tebrîz yeniden işgal edildi. Bu defa, maksadın İran tahtına bu Elkas'ı çıkarmak olduğu, fakat ahlâkının kötülüğü sebebiyle ve ahâliye vaktiyle zulüm ve cefâ etmesi yüzünden, buna muvaffak olunamadığı, Peçevî'de ve Celâlzâde'de rivâyet edilmiştir. Lûtfî Paşa'nın nakline göre ise, Tebrîz'de iken ordu hayvanlarında bir hastalık çıkmış; hattâ işe yarar bir at kalmamıştır. Bunun üzerine Van'a dönülmüştür ve burası alınarak, beylerbeylik merkezi yapılmıştır. Kaanûnî'nin bu Van yürüyüşünden bahseden Âlî, ordudaki disiplini "Nizam o kadar kusursuzdu ki, bir tavuğun yumurtası kırılmadı ve bir horoz şikâyet etmedi." cümlesiyle anlatır.

Pâdişah bunun üzerine, Diyarbekir'e doğru yola çıktı. Bu sırada Tebrîz fethinin öcünü almak isteyen Tahmasb'ın, Muş ve Ahlat'a gönderdiği akıncı kuvvetleri, Vezîr Ahmed Paşa'nın pişdar kumandanı Çerkes Osman Paşa ta-

rafından, fecî bir mağlûbiyete uğratıldı. Pişdar kumandanın çok az sayıdaki süvârî kuvvetinin arkasına kazan ve bakır bağlatarak, gürültüyle baskın yaptırdığı; bundan dehşete kapılan Acemler'in "Osmanlı geliyor!" diye dağılıp kaçıştıkları rivâyet edilir. Bu, Osmanlı kuvvetlerinin, düşmana korku vermek için baş vurdukları bir psikolojik harb taktiğidir ki, büyük muvaffakıyet sağlamıştır. Osman Paşa, Haleb Beylerbeyliği ile taltîf buyurulmuştur.

Pâdişah, 25 Kasım'da, kışlamak üzere Haleb'e gelmiştir. Burada Elkas Mirza, küçük bir birlikle, İran içlerine akına memur edilmiş ve Hemedan, Kâşan, İsfahan'a kadar gitmiş; Sultan'a kıymetli kitaplarla, giranbaha hediyeler takdîm etmiştir. Van Beylerbeyi İskender Paşa, Hoy Hanı'nın kuvvetlerini mağlûp ve perîşân etmiş; Vezîr Mehmed Paşa da, Erzurum Beylerbeyi üzerine hücûm etmiş olan Gürcistan âsîlerine karşı zafer kazanmıştır.

Kaanûnî ertesi sene (1549/956) Hazîran başında Haleb'den ayrılmış; Fırat'ı geçerek, Temmuz başında Elmalı konağına gelmiştir. Burada Elkas Mirza huzûra çağrılmışsa da çekindiği için gelmemiş ve bu sırada, kardeşi Tahmasb tarafından yakalanarak, bir kaleye hapsedilmiştir. Ölümüne kadar 30 sene hapiste kaldığı rivâyet edilir. Bu konakta rahatsızlanan Pâdişah'ın, Diyarbekir'in güneydoğusundaki Karacadağ yaylasında istirahat ettiği, Gürcü tecâvüzüne karşı da Vezîr Ahmed Paşa'yı sevkettiği rivâyet edilir. Bu Vezîr, Tortum'u fethedip, havâlideki 40 kadar küçük kaleyi düşürmüş; bunların 15'ini de tahkîm edip, Sultan'ın yanına dönmüştür.

Bunun üzerine, 5 Kasım'da, Diyarbekir'den hareket edilip; 21 Aralık 1549/1 Zilhicce 956'da İstanbul'a dönülmüştür.

Bu seferde 31 şehrin fethedilip, 14 şehrin tahrîb olunduğu, 28 kalenin tahkîm edildiği, zafernâmelerle dost hükümdarlara bildirilmiştir. Seferin en mühim netîcesinin Van kalesinin alınması ve buranın İran tecâvüzlerine karşı tahkîm edilip, kuvvetli bir sed hâline getirilişi olduğu söylenebilir. Bu İran seferinden dönüşün bir sebebi de Batı'da işlerin yeniden karışmasıydı.

Rumeli Beylerbeyi Sokollu Mehmed Paşa'nın Belgrad'a Varışı

Avrupa tarafından yapılan sulh, Avusturya sarayında hükmünü yürüten ahlâksızlık dolayısıyle, devam edemiyordu. Mütâreke ve müsâlâha, dâima göz boyamak için yapılıyor; çeşitli yollarla elde edilen Türk muvaffakıyetinin akîm bırakılmasına çalışılıyordu. Fransa Kralı, Sultan'a yazdığı mektuplarda, Şarl ve Ferdinand'ın sözlerine ve imzâlarına güvenilmemesini bildiri-

yordu. Bunun için sulh muâhedesinde, tarafımızdan, İncîl-i Şerîfe yemîn etmeleri teklîf edilmiş; Avusturya elçileri ise, krallarının söz ve imzâlarının, bu yemînden daha kuvvetli olduğunu, bunun için Malveçi'nin dâimî sefîr, aynı zamanda rehin sıfatıyle Dersaadet'te kalacağını söylemişlerdi. Şimdi ise, İncîl'e yemînden daha kuvvetli olduğu söylenen teminatlar, hükümsüz bırakılarak, krallık şerefleri dahi ihlâl ediliyordu. Kraliyet nâibesi olan İsabella ise, Râhip Martinuzzi'nin, Avusturya hükümdarı tarafından telkîn edilen, tahrîk ve entrikalarından şikâyet ediyordu. Martinuzzi Ferdinand'la gizli bir anlaşma yaparak, Erdel'i gözüne kestirmiş ve Avusturya'ya bâzı yerleri vermeyi vaad etmişti. Bunun için Macar asilzâdelerini ikiye ayırarak, Kraliçe'yi hükûmetten ferâgat ettirmek istiyordu. Râhip, çevirdiği dalaverelerle Papalık'tan "kardinallik" pâyesi alıyor; Transilvanya kalelerini ise, gûyâ hıristiyan ordusuna ve Ferdinand'a teslîm ettiriyordu.

Bu entrikalardan Budin Vâlisi Kaasım Paşa, Dîvân'ı haberdar ediyor; buraya tahkîk heyeti gönderilerek, iş müzâkere ediliyordu. Avusturya ordusu Erdel hudûdunu tecâvüz edince, Bâb-ı Âli, sulh muâhedesinin tamâmiyle ihlâl edildiğine karar vererek, Malveçi'yi hapsetti. Bunun açık bir harb demek olduğunu bilen Avusturya, hapsin devletler hukukuna muhâlif olduğunu beyân etti. Dîvân-ı Hümâyûn, yapılan hareketleri ve tecâvüzleri sayarak, bunların çok daha fazla devletler hukukunu haleldâr ettiği cevâbını verdi.

Kapdân-ı Deryâ makamından Rumeli Beylerbeyliği'ne tâyin edilen Sokollu Mehmed Paşa'yı da 80 bin kişilik bir orduyla Avusturya üzerine sevketti. Türk ordusu Belgrad'a geldiği zamân Erdel'in bir kısmı Alman tecâvüzlerine uğramakta ve işgâl edilmekteydi.

Erzurum Beylerbeyi
İskender Paşa'nın Erzurum Savunması

Bu sırada Doğu'da İran da Avusturya ile müşterek bir harekete başlamış ve Tahmasb, Anadolu'da Ahlat ve civarlarına akınlarda bulunmuştu. Şâh'ın oğlu İsmâil Mirza ise büyük bir İran ordusuyla Erzurum'u muhâsara etti. Burası ataklığı, cesâreti ve şecâatiyle meşhûr olan İskender Paşa tarafından müdâfaa ediliyordu. Paşa, kendisinden çok üstün düşman kuvvetlerine pervâsızca hücûm ederek; büyük bir telefât verdirmekle berâber, mağlûp oldu. Kıyasıya cereyan eden ve dört sancak beyimizin şehâdeti ile netîcelenen bu mağlûbiyete rağmen Paşa, ric'at edip, Erzurum kalesine kapanmaya muvaffak oldu. Bu, gâlibiyetten de şanlı olan mağlûbiyet, Erzurum'u kurtardı. Çok pahalıya mal olan bu muzafferiyet üzerine, Şehzâde, burayı alamıyacağına kanaat getirerek, geri döndü ve esîr alınan bir sancak beyine Tahmasb, Kaanûnî'den sulh talep eden bir mektup vermek mecburiyetinde kaldı.

İskender Paşa ise, kuvvetlerini boş yere harcadığı için, Pâdişah'tan cezâ göreceğini bekliyordu. Fakat Kaanûnî, adam tanımasını ve hizmetleri takdîr etmesini çok iyi bilen bir hükümdardı. Paşa'ya altın bir kılınç ile murassâ bir topuz göndererek, onu tesellî eden bir mektup yazdı. Bunda "İskender! Berhurdâr olasın, iki cihanda yüzün ağ olsun! Sen şâh oğlunun askeriyle küfüv değilsin. Anın askeri kesret ve vefret üzere iken, bu mertebe mukaabeleye ikdâm u ihtimâm ancak olur. Lâ-cerem, sana lâzım olan bezl-i makdûr idi; hakkaa ki sâ'yinde kusûr etmedin ve bahâdırlıkda taksîr etmedin; nusret ve hezîmet meşiyyet-i Hudâ'ya müteallıktir, hâtırını hoş dutasın." diyordu. Şu mektup, Kaanûnî'nin insan idâre etmede, gayretleri değerlendirmede, yapılabilecek ve yapılamıyacak işleri kıymetlendirmede, ne derece ince ölçülerle hareket ettiğinin delîlidir. Bu ölçülülüğü, onu târihin en şanlı ve azametli hükümdarı yapmıştır. Kaanûnî işte böyle bir şaşmaz hesap, kitap ve adâlet adamıydı.

Beçe ve Beçkerek Kalelerinin Fethi

Bu esnâda Rumeli Beylerbeyi Sokollu emrindeki Osmanlı kuvvetleri, Tuna'yı Peterwaradin yakınlarında geçiyor; Beçe, Beçkerek kaleleriyle, Erdel'de Avusturya işgâlinde bulunan kaleleri birer birer topluyorlardı. Temeşvar kalesini 15 gün kuşatmalarına rağmen, mevsimin geçmesi ve şiddetli yağmurlar sebebiyle, burası alınamamıştır. Bununla berâber, kuvvetli bir müstahkem mevki olan Lippa, ahâlinin bizim tarafa meyyâl olması dolayısıyle, kolayca fethedilmiştir. Buraya Ulama Paşa, 1500 kişilik bir kuvvetle bırakılmış ve kış yaklaştığı için, Belgrad'a dönülmüştür.

Sokollu çekilir çekilmez, 100 bin kişilik bir Avusturya ordusu, şehre hücûm etmiş; yapılan şehir muhârebesi netîcesinde, Ulama Paşa, ustalıklı bir hareketle kaleye kapanmış ve dokuz gün müdâfaada bulunmuştur. Netîcede mücâhidlerin hiç yiyeceği kalmadığı için, kaleyi şerefli bir şekilde teslîmden başka çâre görememiştir. Bu sırada fesatçı Kardinal Martinuzzi aracılığıyle, yirmi günlük bir mütâreke akdedilmiş ve bu müddet içinde Türklere yiyecek verilmesi de temin edilmiştir. Böylece askeriyle birlikte serbestçe çıkıp gitmesi şartıyle, kale teslîm edilmiştir. Paşa'nın 20 gün mühleti kabul ettirmesi, Sokollu'nun yardımını beklediğine delîldir. Fakat bu vâki olmamış ve Ulama Paşa, 5 Aralık 1551'de Lippa'dan çıkmıştır. Avusturyalılar verdikleri sözü tutmamışlar ve Türk kuvvetlerine hücûm etmişlerdir. Paşa, saatlerce süren muhârebe netîcesinde biraz telefât verdiği kuvvetiyle Belgrad'a dönmeğe muvaffak olmuştur. Bu hâdiselerde, Avusturya'ya da ihâneti anlaşılan Martinuzzi, Ferdinand'ın bir câsusu tarafından, çalışma odasında 63 hançer darbe-

siyle öldürtülmüştür. Bu harîs ve entrikacı papazın fecî sonu ise, Almanlar'dan ziyâde, Osmanlılar'a yaramış ve Erdelliler bize karşı harbetmemek ve Avusturya'ya yardım etmemek kararına varmışlardır.

Turgut Reîs'in Trablusgarb'ı Fethi

Avusturya cephesinde bu hâdiselerin vukû bulduğu sıralarda Turgut Reîs, İstanbul'a çağrılıyor ve bizzat Sultan tarafından taltîf ediliyordu. Menteşeli olan Turgut Reîs, Hayreddin Paşa'nın yetiştirmelerindendi ve onun açtığı gazâ bayrağı altında kuvvetiyle, cesâretiyle, zekâsıyle şöhret bulmuş bir deryâ kurduydu. Müstakil mizâcı dolayısıyle, bir hayli seneler kendi filosuyla gazâ ve cihâd etti. Cesâreti ve ataklığı ile büyük şöhret kazandı ve küffâr illerinde "Dragut" adıyla nâm saldı. Kaanûnî kendisine, emir ve kumandaya girmez mizâcı dolayısıyle, bahriye sancak beyliği ünvanını verdi. Serâzât tabiatına rağmen, mahcûb ruhlu bir insandı. Bundan dolayı kolay yükselemedi. Bir ara esîr edilerek, üç sene kadar forsalık yaptıysa da, bundan Barbaros'un gayretiyle kurtuldu. Preveze muhârebesinde de bulundu. Kubbealtı vezîrleri, kendisinin serâzât tabiatından çekindikleri ve bahriye işlerine çok ehemmiyet veren Sultan üzerinde nufûz sâhibi olması ihtimâlinden endîşe duydukları için, Turgut, hakîkî mevkiine kavuşamadı. Bunda mahcub tabiatının da rol oynadığı söylenebilir. Bir ara kendi hesâbına Mehdiye'yi Hafsîler'den alarak, üs edindi ve burayı îmâr edip, tahkîm ettirdi. Fakat Şarlken buraya bir donanmayla hücûm ettirerek kaleyi tamâmen yıktırdı. Bu hâdise İstanbul'da da üzüntüye sebep oldu ve İspanya protesto edildi. Bir ara kendisine Adriyatik sâhilinde Karlıeli sancağı verildi. Fakat sulh hâlinde bulunduğumuz Venediğin bir gemisini, kendisini usûl üzre selâmlamadığı için zaptetmesi, Bâb-ı Âli'nin teessürünü mûcip oldu. Kendisi İstanbul'a çağrıldı ise de muvâfakat etmeyip, iki sene kadar Mağrib sularında dolaştı. Kaanûnî, kendisine bir Kur'ân'la, müzehheb altın kakmalı bir kılınç gönderip, gönlünü aldı. İşte Turgut Bey'in İstanbul'a gelişi, bunun üzerinedir.

Sultan ve Dîvân, Şarlken'e, Avusturya'nın verdiği fırsattan istifâde ederek, Osmanlı sâhilleri içine girmiş bulunan ve Rodos'tan kaçan Aziz Yahyâ Şövalyeleri'nin Malta'dan sonraki üsleri olan Trablusgarb'ın fethini münâsip görüyorlardı. Buna bir sebep de, oradaki müslüman vatanperverlerinin bizden yardım dilemesi ve Şövalyeler'e karşı giriştikleri mücâdelede desteklenmelerini istemeleriydi. Halîfe ünvânını taşıyan Kaanûnî, bunu reddedemezdi. Böylece Kuzey Afrika sâhilleri hıristiyan sergerde ve korsanlarından temizlenerek, aynı zamanda da düşman deniz cephesinde meşgûl edilecekti.

Bu maksatla 170 gemiden mürekkep donanma-yı hümâyûn 1551/958

senesi Temmuz ortalarında Malta'ya ve Gozzo adasına asker çıkarıp, burayı yağma ve tahrîb etti. Sonra da Trablusgarb kalesine teveccüh etti. Burası 15 Ağustos'ta fethedildi. Buraya bir müddet sonra Turgut Reîs, beylerbeyi yapıldı. Sadrâzam Rüstem Paşa'nın, kardeşi olan Kapdân-ı Deryâ Sinan Paşa'ya rakîb çıkarmamak için, Turgut'un hakkı yendiği rivâyetleri vardır. Fakat deniz işlerine çok ehemmiyet veren Kaanûnî'nin, Turgut Reîs'i bu makaama getirmemesinin sebebi, onun başına buyruk ve gayri siyâsî tabiatının, devlet ricâli arasında uyandıracağı ihtilâfları düşünmesindendir. Herkesi kaabiliyetleriyle mütalâa edip, en lâyık olduğu mevkie getiren, adam seçmesini çok iyi bilen Kaanûnî'nin bu tâyininde de isâbet vardır. Turgut Paşa, idâre edilmesi son derece güç, ele avuca sığmaz, alıngan bir zâttı. Sultan'ın onu dâima hoş tuttuğu, kaabiliyetleri dolayısıyle ona husûsî tarzda muâmele ettiği, kapdân-ı deryâlara dahi onun mütalâasına mutlak itâat edilmesini söylediği mâlûmdur. Bu sebeple Kaanûnî'nin onu devlet için en istifâdeli olan yer ve makaamda vazîfelendirdiği muhakkaktır.

Segedin Baskını - Temeşvar'ın Fethi

Ertesi sene Şubat sonlarında, Avusturya, Michel Toth kumandasında, 10 bin kadar İspanyol, İtalyan ve Macar kuvvetiyle, Segedin'e ânî bir baskın yapmış; gâfil avlanan sancak beyi Ali Bey, kuvvetlerini hemen kaleye çekmiştir. Budin Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'dan bir "kebûternâme=güvercin mektubu" ile yardım talep etmiş; aynı zamanda da hurûc hareketleriyle, düşmana telefât verdirmeye başlamıştır. Ali Paşa, Semendire Sancak beyi Rüstem Bey'in askerini de alarak, derhal düşman üzerine yürümüş; Segedin'e yaklaşınca, ordusunu bir saf üzerinde fırka hâlinde düzenleyip, süvârileri sağa ve sola yerleştirmiştir. Ayrıca her iki kanada altışar sahra topu yerleştirerek, muhârebe vaziyeti almıştır. Düşman kuvvetleri Osmanlı ordusu üzerine yürüyünce, toplara ateş verilmiş; bu şiddetli top ateşinden sarsılan ve kaçışan Avusturya kuvvetleri, tekbîr gulguleleri içinde, perîşân edilmiştir. Düşmandan beş bin esîr alınmış ve diğerleri tamâmen öldürülmüştür. General Toth'un, 20 kişilik maiyetiyle ancak kaçabildiği rivâyet edilir. İstanbul'a 14 düşman sancağı gönderilmiştir. Ali Paşa, Sultan tarafından murassâ bir kılınç ve "bir hil'at-ı fâhire" ile taltîf edilmiştir.

Bir müddet sonra İstolni Belgrad'a giden Sancak beyi Hamza, maiyetiyle birlikte, Wesjprim (Bespirem) muhâfızları tarafından şehîd edilmiştir. Bunun üzerine Ali Paşa, burayı kuşatmış ve şiddetli bir top ateşine tutmuştur. On gün sonra yapılan bir hücûm ile bu kale alınmıştır (11 Nisan 1552/959).

Bu hâdiseler Dîvân'ca ehemmiyetli görülerek, ikinci vezîr Ahmed Paşa,

ordunun büyük kısmı ile sefere memur edildi ve Belgrad'a eriştiğinde, Rumeli Beylerbeyi olan Sokollu'nun askeri de kendisine iltihak etti. 27 Hazîran'da Temeşvar'a gelinerek, burası muhâsara edildi. Vezîrin emrindeki 36 büyük balyemez topu ve sair bir çok küçükleri kaleyi dövmeye başladılar. Kalenin en müstahkem suru olan Su Kulesi, bu atışlar netîcesinde yıkıntı hâlini almış; açılan büyük gedikten yapılan ikinci hücûm başarı sağlayarak, Su Kulesi fethedilmiştir. Bunun üzerine kale kumandanı Losonczy vire ile teslîm teklîf etmiş ve kabul edilmiştir. Paşa, düşman müdâfîlerini erkân ve ümerânın arasına alıp, askerin ortasından geçirirken, kumandana atılan lâf, onları silâha ve bir kaç kişiyi de yaralamaya sevketmiştir. Zâten asker, Ulama Paşa'ya yapılan ahid-bozuculuğa mukaabele etmek istiyordu. Bu sebeple düşman kuvveti telefât vermiş, kendilerine Ulama Paşa'ya yaptığınızın cezâsıdır, diye söylenmiştir. Bundan sonra Lippa ve Solmaç kaleleri de dâhil, 15 kadar müstahkem mevki kolaylıkla fetholunmuş ve böylece Banat, bir Türk eyâleti hâline gelmiştir. Yeni kurulan Temeşvar Beylerbeyliği'ne, eski Budin Vâlisi Kaasım Paşa tâyin edilmiştir.

Bu sırada Budin Vâlisi Hadım Ali Paşa ile İstolni Belgrad Beyi Balizâde Arslan Bey, kuzeye doğru çıkarak, Avusturya elindeki müteaddit kaleleri fethe başladıklarından, üzerlerine gönderilen 8 bin kişilik Baron Teofil kumandasındaki ordu, tamâmen esîr ve imhâ edildi. 4 bin esîr ve 40 bayrak elde edildiği rivâyet edilmiştir (11 Ağustos 1552).

Sonra 4 Eylül'de, Transilvanya'nın çok mühim müstahkem bir kalesi olan Solnuk da, müdâfîlerinin kavmî ayrılıkları dolayısıyle fethedilmiş; bizim Eğri dediğimiz Erlau kalesi, bir kaç gün muhâsaraya başlanmıştır. Bu kale Theis kollarından Eger suyunun üzerindedir. Burası şiddetli muhâsaraya, müteaddit hücumlara, barut mahzeninin berhava olmasına rağmen, mukaavemet etti. Karın düşmesi ve ordu için tehlikeli bir hal alan şiddetli rüzgâr sebebiyle, 19 Ekim'de muhâsara kaldırıldı. Vezîr Ahmed Paşa, bundan Budin Beylerbeyini mes'ûl tuttu, hattâ onun azlini bile temin etti ise de, bu geçici oldu. Bu kale III. Mehmed devrinde fethedilebilmiştir. Buradaki sancak beyleri, Avusturya zararına hudutlarını genişletmeye devâm ettilerse de, son derece sıkışmış olan Ferdinand, birâderinin tavsiyesiyle, tekrar sefîrler göndererek, sulh oyununa mürâcaat etti. Devlet de Şark işleriyle meşgûl bulunduğu için, bu oyunu uzatma yolunu ihtiyar etmekte fayda gördü. Bir kaç sene, Avusturya hududunda büyük bir hareket cereyân etmedi.

Pîrî Reîs'in Portekizliler'e Karşı Maskat ve Hürmüz Seferi

Bu sene içerisinde Hind kapdânlığında bulunan, denizciliğe âit eserleri

ve harîtasıyle de son derece kıymetli bir âlim olan Pîrî Reîs, 30 kadar gemiyle, Basra Körfezi'nin kontrol noktasına yerleşmiş olan Portekizliler'in atılmasına memur edildi. Ticârî ve askerî zâviyeden çok ehemmiyetli bulunan Hürmüz ile, buraya dıştan hâkim bulunan Maskat'ın fethi, temin edilmek isteniyordu. Reîs, Maskat'ı zaptettiyse de, Hürmüz adasındaki kalenin muhâsarasında muvaffak olunamamıştır. Bunun kendisine Portekiz kale kumandanı tarafından verilen çok kıymetli hediyeler sebebiyle vukua geldiği hakkında şüpheli bir rivâyet de vardır. Bununla berâber, Paşa'nın, yardıma gelen çok kuvvetli Portekiz donanmasıyle ve şiddetli fırtınalardan harâb olan teknelerinin kifâyetsizliği sebebiyle, kuşatmayı bıraktığı da rivâyet edilmiştir. Paşa, 27 gemisini burada bırakarak, üç tekne ile Süveyş'e dönebildiği ve Mısır Vâlisi tarafından ihânetle ithâm edildiği, bundan dolayı da idâm edildiği söylenmiştir. Paşa'nın idâmı, onun hakkındaki ihânet iddiasının vâki ve sâbit olduğunu göstermez. Kendisinin meseleyi tartıp, muvaffakıyet görmediği için Mısır'a döndüğü de kabul edilebilir. Bununla berâber, Paşa'nın emir almadan dönüşü itaatsizlik sayılmış, târihler kendisine yakışmayan bu hareketini "düşünülmemesi lâzım gelen bir çılgınlık" olarak vasıflandırmışlardır.

Bunun üzerine aynı vazîfeye Murad Reîs tâyin edilmiş, bu donanmayla Hürmüz'den dışarı çıkınca, büyük bir Portekiz donanmasıyle karşılaşıp, muhârebeye tutuşmuştur. Akşama kadar süren bu muhârebede bir kaç düşman gemisi batırılmış ve kâfirler firar etmişlerse de, Osmanlı gemileri de hasarlara uğradığı için, Süveyş'e gitmekten vazgeçilmiştir. Yeniden Basra'ya dönen donanma kumandanının hareketi, Dîvân'ca makbûl görülmemiş; vazîfesinden azledilerek, Akdeniz donanması emrine alınmıştır. Böylece Pîrî Paşa'nın halefi de kısmî bir muvaffakıyet kazanmış demektir.

Pirî Paşa, bahriyeye dâir kitapları ve çok kıymetli bulunan haritasıyle meşhurdur. Bu haritada Amerika'nın bilinen yerleri işâret edildiği gibi, o zamana kadar keşfedilen yerler de işâretlenmiş ve resimlenmiştir. Vefâtında, 80 yaşın üzerinde olduğu rivâyet edilir.

Ertesi sene Şubat ayında, I. François'nın yerine geçen II. Henri, İstanbul'a bir sefîr göndererek, şimdiye kadar gördüğü müzâheretler için 300 bin altın tazminât ödenmesini kabul edip, donanmasını rehin bırakmak taahhüdünde bulunmuş ve yeniden himâyesini istemiştir. Bunun üzerine 45 kadırgadan mürekkep ve dostu olan Cenevizliler'e âit Korsika adasına saldırıp, tahrîblerde bulunmuş ve bir iki kale alınmıştır. Bunlar Fransızlar'a verilmiş; alınan esîrler ve ganîmetlere ise itirâz edilmiştir. Bunun sebebi, hıristiyanlar nezdinde Şarlken tarafından Fransa aleyhine girişilen propagandaya mâni olmaktır. Fakat Turgut, bu itirâzı anlaşmaya aykırı gördüğü için, işe devam etmemiş ve İstanbul'a dönmüştür. Pâdişah Turgut Reîs'i taltîf etmiştir.

Şehzâde Mustafa'nın İdâmı

Bu sırada Kaanûnî, Şark'ta ve Garb'da icrâ ettiği uzun ve meşakkatli seferlerden yorulmuş bulunuyordu. O zamana kadar devâm eden saltanatının üçte birini, yâni dokuz seneye yakın bir zamânını, devamlı olarak at sırtında ve seferlerde geçirmiş; Viyana'dan Tebrîz'e, Bağdad'dan Çekoslovakya'ya kadar, defâlarca gidip gelmişti. Sultan artık 60'ına yaklaşmıştı. Batı'daki seferleri vezîrleriyle idâre ettiği gibi, İranlılar'ın Erzurum'a ve Ahlat'a tecâvüzleri üzerine de, Sadrâzam Rüstem Paşa'yı göndermişti. Pâdişah'ın azîm sefer yorgunlukları, büyük hâricî vazîfeler ve dâhilî meseleler sebebiyle yüklendiği mes'uliyetlerin ağırlığı dolayısıyle verdiği bu karar, ahâli ile asker arasında, bir takım tehlikeli dedikoduların yayılmasına sebep oluyordu. O zamanki millî telâkki, pâdişahı ne kadar yüksek ve mukaddes sayıyorsa, ona o kadar da mes'uliyet yüklüyordu. Buna göre, Türk pâdişahı demek, yorulmak bilmeyen, dinlenmeye hakkı olmayan, yeryüzünde hem maddî hem mânevî en büyük kuvveti temsîl eden, kudretli ve mukaddes bir adam demekti. Bu makaamda bulunan zâttaki, en ufak zaaf, millî ruhun zaptedilmez dinamizmi yüzünden, büyük tenkîd mevzuu oluyordu. Hattâ Solakzâde'ye göre, ahâli ve asker dilinden âşikâr olarak "Pâdişah-ı âlem-penâhın kocaldığı, pîrliğin vücûduna zaaf verip âfiyetini aldığı, bu sebeple seferden kaldığı, onun için Rüstem Paşa'yı Anadolu'ya serdâr nasbeylediği, kendisinin Mustafa Sultan'ı yerine iclâs etmek istediği, buna ise Sadrâzamın mâni olduğu" işitiliyordu.

Peçevî'ye göre ise, Kaanûnî'nin büyük oğlu Mustafa Sultan'a da aynı mûcip sebeplerle başvuruluyordu: Tarihçi, "Şehzâde Sultan Mustafa'nın yaşlarının 40'a dâhil olduğunu, ilim ve maârifde, cömertlikde, askerlikde şehzâdelerin hasedini çekecek kadar mümtaz bir kaabiliyet bulunduğunu, askerin ekserisinin onu sevmekte âdetâ kalb ve dil berâberliği yaptığını" yazıyor. "Bâzı süfehâ ve erâzilin" "sâdederûn" olan şehzâdeyi kandırıp "derneğe çıkmasına ve tuğ-u alemlerin dikmesine" sebep olduğunu kaydediyor.

Bu vaziyete göre Şehzâde, isyan bayrağını, şöyle veyâ böyle kaldırmış demektir. Müneccimbaşı'ya göre ise zâten "hâtır-ı hümâyûn Şehzâde Mustafa tarafına mâil olup, kendüyü velîahd etmeğe azmetmişler idi."

Mustafa Sultan, dedesi Yavuz Han'a simâ ve hareket itibariyle çok benzemekte ve ahâli ile asker arasında, bu sebeple ismi bayraklaşmış bulunmakta idi.

Bu hususlar Kaanûnî'ye bildirildiği, Şehzâde'nin saltanat dâvâsına kalktığı haber verildiği, hattâ bir takım vesîkalar da ibrâz edildiği halde, o, buna inanmadı. Rüstem Paşa'nın telhîslerinden sonra dahi "Hâşâ ki Mustafa

Hânım bu küstahlığa cür'et ede ve benim hayâtımda, böyle bir vaz-ı nâma'kûl irtikâb bühtân ederler. Zinhâr bu sözü bir daha lisâna getirmeyin ve bu makûle mesâviye vücûd vermeyin." demekte devâm etti. Bunlara mâni olabilmek için, bizzat sefere gideceğini ilân etti. Haseki Hürrem Sultan'ın Kaanûnî'ye bu mevzûda "Şâh'a karşı şâh gerek" dediği rivâyet edilir. Bu söz, Haseki Sultan'ın her halde devlet anlayışı ve idrâkinin büyüklüğünü gösterir.

Kaanûnî işte bu sebeplerle, 1553 senesi Ağustos sonunda Nahcıvan sefer-i hümâyûnuna çıktı. Bu müddet içinde, Şehzâde Mustafa hakkında bir takım haberler aldı. Bunlarda da onun saltanat dâvâsında ısrarlı bulunduğu, hattâ bunun için İran'la elbirliği ettiği ve hattâ "lihye (=sakal)" koyuverdiği bildiriliyordu. Sakal koyuvermek ise bir şehzâde için, saltanat dâvâsına kıyâm demekti. Osmanlı şehzâdeleri sultan oluncaya kadar sakal bırakmazlardı. Her halde Kaanûnî'nin bu işi iyice tahkîk ve tedkîk ettirdiği, netîcede Şehzâde Mustafa'nın isyanına kaani bulunduğu anlaşılıyor. Kaanûnî meşrûiyete son derece ehemmiyet veren, vatan ve devlet endîşesini her türlü beşerî zaafların üstünde tutan, milletinin zarardîde olmaması, dâhilî bir harb geçirmemesi için kendini dertlendiren bir pâdişahtı. Babasının tahtı ele geçirişini dahi, devlet nizâmını haleldâr ettiği için doğru bulmamış; bu hususu Yavuz'un musâhibi Hasan Can'dan sormuştu. Kendi oğlunun da aynı yolu tutması demek, devletin şehzâde mücâdeleleri ile parçalanması demekti. Bunun için devlet nizâmı ve kaanunlara tebaîyet endîşesi, her türlü duygusunun, hissî temâyülünün, baba şefkatinin üzerinde bulunuyordu. Kaanûnî bütün hislerini, aklını "devlet-i ebed müddet"in bekaası dâvâsının emrine vermiş adamdı. Bu sebeple büyük oğlu Şehzâde Mustafa'yı Ereğli yakınında Aktepe mavkiindeki ordugâhına dâvet etti. Peçevî'nin nakline göre "âdet-i kadîme-i pâdişahî üzere âmme-i erkân-ı devlet (Şehzâde) bârigâhına varup el öpdüler ve cümleten tahliât-ı fâhire ile ilbâs olundular. Andan şehzâde-i âzâde, süvâr olup; bârigâh-ı pâdişâh-ı saâdet-i destgâha geldiler. Dîvânhâne-i hümâyûna karîb yerde piyâde olup, vüzerâ önüne düşüp, hayme-i hümâyûn önünde selâmlayup, şehzâde içerüye duhûl etdiği gibi, takdîr-i Hak'da zamân-ı hayâtı ol demde âhir imiş; ol saâtde eyyâm-ı ömri itmâma erişdi."

Bu, orduda haber alınınca büyük bir vâveylâ başladı. Gâzi askerler ağlıyorlar, bu işten Sadrâzam'ı mes'ûl tutarak âdetâ isyân ediyorlardı. Onlar da dîn için, devlet için tasavvur ettikleri hayâlin husûfuna gözyaşı döküyorlardı. Kaanûnî baba olarak da, devlet reîsi olarak da metîn davrandı. Umûmî nefreti üzerine çeken Rüstem'den, vüzerâ huzurunda, mühr-i hümâyûnu aldırdı; üçüncü vezîr Haydar Paşa'ya da "Çadırınıza gidiniz!" emrini teblîğ edip, azlettirdi. Sadârete askerin çok sevdiği ve rivâyete göre Mustafa Sultan tarafta-

rı bulunan, hattâ ona huzûra gelmemesi için haber yollayan, Ahmed Paşa'yı tâyin etti. Şehzâdenin cenâze namâzını kendisinin kıldırmak istediği, defalarca şiddetli gözyaşlarından namâzı bozduğu rivâyet edilir. Bütün şu vak'alar, onun ne kadar acı ve kederlerle, ne iç paralayıcı mes'uliyetlerle bu kararı verdiği, bunda da sırf dînin selâmeti ve devletin bekaası endîşesinin rol oynadığını gösterir. Hemen sonra âdet üzre, Şehzâde'nin has bendeleri taltîf edilmiş; ona hizmet edenlere iltifâtlar edilmiştir. Şehzâdenin tek erkek evlâdı da, bilâhare aynı âkıbete uğramış; kızları ve hanımı ise, en büyük ihsân ve nimetlere garkedilmişlerdir. Mustafa'nın cenâzesi Bursa'ya nakledilmiştir.

Bu vak'anın asker arasındaki akisleri ise uzun müddet devam etmiş; Yeniçeri şâirlerinden olan Taşlıcalı Yahyâ hemen bir mersiye yazmış ve bu bütün asker tarafından âdetâ ezberlenmişti. Şiir:

"Meded meded bu cihânın yıkıldı bir yanı;
Ecel celâlîleri aldılar Mustafâ Hânı.
Dolundı mihr-i cemâli, bozuldı erkânı;
Vebâle koydular âl ile Âl-i Osmânı."

beytiyle başlıyor;

"Bunun gibi işi kim gördi, kim işitdi aceb
Ki oğluna kıya bir server-i Ömer meşreb."

mısralarıyle devâm ediyor;

"İlâhî, cennet-i Firdevs ana durağ olsun;
Nizâm-ı âlem olan Pâdşâh sağ olsun."

sözleriyle bitiyordu. Bu şiirin tesirini bizzât anlatan şâir "Ertesi gün ordu-yı hümâyûn seyrine vardım, köşe köşe okunur, kimi ağlar, kimi de Yahyâ Beğ'in sebeb-i mağfiretidir deyüp âh eylerdi." demektedir. Rüstem Paşa bu şiire "mekr-i Rüstem" diye târih düşürüldüğü, kendisine ve Pâdişah'a çatıldığı için, bilâhare Kaanûnî'ye şikâyette bulunmuş ve şâirin cezâlandırılmasını istemiştir. Fakat Kaanûnî "Bu makûlelere kulak tutma ve intikam kasdın etme!" diyerek, kendisini dahi tenkîd etmiş olan Yahyâ Bey'i, himâye etmiş ve mâkul tenkîd hürriyetine hürmetini göstermiştir.

Bu vak'adan sonra, ordu-yı hümâyûn Kasım başlarında Haleb'e gelmiş ve orada kışlamıştır. Burada Şehzâde Cihangir, kardeşi ve ağabeyisinin

vefâtının üzerine bıraktığı teessürden rahatsızlanarak, vefât etmiştir. Kendisi 23 yaşına giriyor, tahsîl ve terbiyesi, zekâsı ve nüktedânlığı ile meşhûr bulunuyordu. Bununla Kaanûnî, iki evlâdını birden, bir ay gibi kısa bir zaman içinde kaybetmiş bulunuyordu. Kaanûnî bu oğlu için, Tophane üstünde bir câmi, mektep ve tekye binâ ettirmiştir. Cihangir semti bu şehzâdenin ismini taşır.

Kışı Haleb'de geçiren Kaanûnî, burada mâliye ile alâkalı bâzı ıslahat yaparak, âşara ve diğer vergilere karışan suiistimâllerin önlenmesini ve idâredeki aksaklıkların izâlesini temin etti. 1554 senesi Nisan başlarında buradan ayrılarak, Diyârbekir yakınında Cülek ordugâhında, âdeta bütün asker sınıflarını temsîl eden ve bölükbaşıları da içine alan, büyük bir harb dîvânı topladı. Önce asker mümessillerinin ve zâbitanın hâtırlarını sordu, sonra İran Şahı'nın tecâvüzlerinden bahsederek, hizmetlerini beklediğini, düşünceleri ne ise bildirmelerini istedi. Huzûrda oturmalarını söylemesine rağmen, bunu sû-i edeb telâkki ederek oturmayan yeniçerilerin, yine ısrar üzerine "el emr-i fevka'l-edeb" deyip diz çöktükleri ve iltifât-ı hümâyûndan gözleri yaşararak, "Hind'e ve Sind'e gidersen, belki Kûh-ı Kaf'a sefer edersen yüz döndürmezüz ve uğur-ı hümâyûna baş terkini devlet-i dâreyn bilürüz, her ne emredersen fermânberüz." dedikleri rivâyet edilir. Böylece askerin gönlü alınmış, orduyı hümâyûn memnûn edilmiştir. Bu tarz toplantı Osmanlı pâdişahları için bir âdet, hattâ bir kaanûn hükmünde idi ve fevkalâde hallerde yapılırdı.

Bundan sonra Hazîran başında Suşehri'ne gelinip, burada bir resm-i geçit icrâ edildi ve yoklama yapıldı. Bir ay sonra Kars'a gelindi ve buradan İran Şâhı'nı harbe iknâ için, ağır bir mektup yazıldı. Bunda "Mezheb-i bâtıl ve i'tikaad-ı âtılınızda musır olduğunuz takdîrde vücûd-ı bî-sudûnunuzun izâlesine hüsn-i niyetle, bi-inâyetillâhi teâlâ, teveccüh kılınmışdır." deniyor; "İmdi merdlik da'vâsın idenlere nâ-merdlikle zen gibi meydandan kaçup muhtefî olmak düşmez." diye hakaaret ediliyor ve top ile tüfenkten korkuyorsa, yalnız kılınç kullanılabileceği, bunun kâfi olduğu ifâde edilerek, muhârebeye zorlanıyordu. Fakat Şah bir türlü hesaplaşmaya yanaşmıyordu. Ordu-yı hümâyûn Erivan'a, Arpaçay'a, Karabağ ve Nahcıvan'a gitti. Ufak müsâdemeler oldu, her defasında, küçük Osmanlı kuvvetleri İran askerlerini yendiler; fakat Şah yine meydana çıkmadı ve gizlenmekte, kaçmakta devâm etti. Bunun üzerine Osmanlı ordusu büyük ganîmetlerle memlekete döndü.

Bu sırada Şah'tan birbiri arkasına sulh teklîfleri gelmiştir. Kaanûnî ise, Kasım başında Amasya'ya gelerek, kışı burada geçirmeğe karar vermiştir. Bu sırada İran'ın sulh teklîflerine ve Şah'a mektuplar yazılmıştır. İlk mektupta müslümanım demenin kâfi olmadığı, bâtıla karşı dalâletin belli olması ve işin münâkaşası için, Şah'ın âlimlerini de gönderebileceği söyleniyor; İslâm

şerîatinin 961 yıldan beri var olduğu, hâlbuki İran şiîliğinin 50 yıldan fazla bir mâzisi bulunmadığı ifâde ediliyordu. Pâdişah, İran Şâhı'nın Mekke, Medîne ve Meşhed'e kendi hacılarının gitmesine izin verilmesini isteyen mektubuna ise, bunların tamâmen himâye edileceğini, bunun vazîfe olduğunu bildiriyor, Hazreti Ali'nin büyüklüğünün şüphesiz bulunduğunu, ancak "Sahâbelerim yıldız gibidir, onlara uyanlar hidâyete ererler." hadîsini zikrederek, diğer ashâbın da büyüklüğünü hatırlatıyordu.

Ertesi sene Mayıs başlarında Fransız elçileri yardım talebini yenilemişler; Avusturya ile İran elçileri de, hemen aynı zamanda, birbiri arkasından huzûr-ı hümâyûna kabul edilmişlerdir. Bu Osmanlı hudutlarının Batı ile Doğu ucundaki iki ehemmiyetli devletin elçilerinin birbirine gösterilerek kabûlü, onlar üzerinde mânevî baskı yapmak ve sulhe zorlamak içindi. Bununla İran'a "Avusturya ile sulh yapıyoruz; siz bilirsiniz..." deniyor, ötekine de bunun aksi hissettiriliyordu. Bu netîce verip, İran'la son Türk fütûhâtı esas olmak, Ardahan, Göle, Arpaçay bizde bulunmak üzere sulh yapılıyordu. Böylece jeopolitik zarûretlerin tabiî bir netîcesi olan ve 50 sene süren mücâdele, Doğu Anadolu ile Irak'ın kat'î şekilde bizde kalmasını temin eden büyük bir netîce ile, şimdilik sulha bağlanıyordu. İran sefîrinin arkasından kabul edilen ve Türkiye hakkındaki mektuplarıyle meşhûr olan Avusturya elçisi Busbecq ise, ancak altı aylık bir mütâreke koparabiliyordu (Hazîran 1555/Recep 962).

Hind Kapdânı Seydî Ali Reîs'in Basra'dan Hareketi

Kaanûnî İran seferiyle meşgulken, Seydî Ali Reîs de Hind Kapdanlığı'na tâyin edilmiş; Basra'daki donanmasını Mısır'a götürmeğe memur edilmişti. Murad Reîs'in yerine yapılan bu tâyinde, kendisinin çok cesur ve pek mâlûmatlı bulunuşu rol oynamıştı. Seydî Ali Reîs, Kaanûnî'nin ilmini ve kaabiliyetini takdîr ettiği, sohbetinden hoşlandığı, kıymetli bir Türk denizcisiydi. Vazîfeye tâyini üzerine, donanmanın başına geçerek, noksanlarını tamamladıktan sonra, Süveyş'e doğru hareket etmiştir. Fakat 15 gemisiyle Hürmüz Boğazı'ndan çıktıktan hemen sonra, 25 gemilik bir Portekiz donanmasıyla karşılaşmış ve muhârebeye başlamıştır. Portekiz donanmasıyle akşama kadar harbedilmiş ve düşmanın birkaç gemisi batırılmıştır. Düşman fazla tahrîbâta uğradığı için, akşam karanlığından istifâde ederek ve fener söndürerek firar etmiştir. Seydî Ali Reîs yoluna devam ederek, Maskat yakınlarına gelmiş, burada 35 gemiden müteşekkil bir Portekiz donanmasıyle daha karşılaşmış ve onların saldırısı üzerine, toplarını ateşliyerek muhârebeye baş-

lamıştır. İlk anda Portekiz gemilerinde epeyce tahrîbât yapılmış ve sonra, geceye kadar devâm eden kanlı bir deniz muhârebesi başlamıştır. Düşman kuvveti fazla olmasına ve rüzgâr aleyhimize esmesine rağmen, 7 gemi batırılmıştır. Türkler de epeyce zâyiat vermişlerdi. İki tarafın askerlerinde, forsalarında ve topçularında muhârebe edecek tâkat kalmadığı rivâyet edilir. Bunun üzerine Portekiz donanması muhârebe meydanını terk ederek çekilmiştir. Muhârebe esnâsında kıyıdaki Arap ahâlisinin Osmanlı donanması lehine yardımlarda bulunduğu rivâyet edilir.

Reîs'in emrinde 12 kadırga kalmıştı. Biraz dinlenildikten sonra, hareket edildi. Fakat yolda, oralardaki denizciler için en tehlikeli fırtına olan "Tûfân-ı Fîl"e yakalanıldı. Kadırgalar demir tutmuyor ve kıyıya yanaşmak da tehlikeli bulunuyordu. Bunun için büyük dalgalara ve rüzgâra tâbi olunarak, yelkensiz Hind sâhillerine gelindi. Bu arada bir çok ağırlıklar atıldı; gemilerin kalafatları açıldı; içeriye biriken sular, bin meşakkatle boşaltıldı; efrâd defalarca ölüm tehlikesi atlattı ve nihâyet Sugrat şehrine gelindi. Bu gemileri tâmir ederek Süveyş'e dönmek imkânı yoktu. Bu sebeple bunlar, Gücerât Sultanı'nın talebi üzerine kendisine satıldı. Bu arada Reîs'in emrindeki levendlerin bir kısmı da, Sultan'ın emrinde çalışmayı kabul ederek, onun maiyetine girdiler. Seydî Ali Reîs ise, 50 kişilik maiyetiyle, Hindistan, Afganistan, Buhârâ, İran yoluyla İstanbul'a geldi ve Sultan'a mâcerâsını bildirir bir arîza takdîm etti. Sultan tarafından hoş karşılandı ve taltîf edildi. Kendisi bu seyâhatini *Mir'atü'l-Memâlik* isimli eserinde anlatıp, Hind sâhillerinin fethi dâvâsında hâlâ ısrarlı olduğunu,

"Senin gitmez başından bu havâlar;
Dimâğın cümle toprak dolmayınca;
Bu sergerdânlığın pâyânı yokdur;
Vücûdun serteser hâk olmayınca."

beyitleriyle anlatır.

Reîsin bu seyâhati hemen hemen üç buçuk sene sürmüştür. Bu Hind seferlerinde tam bir netîce istihsâl edilmemişse de, Portekizliler yıldırılmış ve müslüman ahâli de mânen kuvvetlendirilmiş bulunuyordu.

Bu seferlerin asıl gâyesi, Hind ticâret yoluna Batılılar'ın müdâhalesini önlemek ve bu ticâreti Osmanlı inhisarında bırakmaktı. Çin ve Hind ticâret yolunun devlete bıraktığı azîm yekûn tutan bir vâridât vardı. Pek tabiî olarak bu vâridâttan, kısmen dahi olsa vazgeçilemezdi. Bu Hind seferlerinin gâyesi, işte bu iktisâdî ve ticârî sebeplerle izâh edilir. Fakat devlet, burayla olan ticâretini, kara yoluyla da devam ettiriyor; bu da Türkiye'ye büyük meblâğlar

bırakıyordu. Osmanlı Devleti'nin azametini yitirişinin iktisâdî sebebi de, coğrafî keşifler netîcesinde, ticâret yollarının Akdeniz'den Atlas Okyanusu'na doğru kayışıdır. Bu nokta aslında, devletin erişilmez kudretini zayıflatan en mühim sebeplerden biri olarak görünmektedir denilebilir.

* * *

Seydî Ali Reîs Hind Denizi'nde muhârebe ederken, Kapdân-ı Deryâ olan Piyâle Paşa da, Fransa'yı himâye için, Akdeniz seferine çıkıyordu. Osmanlı donanması Trablusgarp Beylerbeyi Turgutça Paşa'nın mânevî kumandası altında, Messina Boğazı'na gelmiş; buradaki Reggio kalesi zaptedilmiş; bir ihraç hareketiyle içeriler yağma edilmiştir.

Bu sırada, Andrea Doria'nın büyük bir donanma ile Napoli sâhillerinde bulunduğu haber alınıp, üzerine varılmışsa da, merkum bermutâd firar etmiştir. Bilâhare İtalya ve İspanya sâhilleri arasında dolaşılıp, geçen sefer mevsimi dolayısiyle, İstanbul'a dönülmüştür (1555/962).

* * *

İstanbul'a avdet etmiş olan Sultan, bu sırada Rumeli'de, Dobruca'da bulunan Simavnalı sofîlerin de gayretiyle, kendisinin öldürülen Şehzâde Mustafa olduğunu iddia eden bir kimsenin çıkardığı isyanın bastırıldığını haber aldı. Târihlerde "mechûlü'n-neseb ve bed-asl-ü bed-haseb" olduğu söylenen bu serseri yakalanarak, İstanbul'a gönderildi ve asılarak idâm edildi. Bu hâdise, Şehzâde Mustafa'nın ahâli ve asker üzerinde, ne efsunkâr bir nâma sâhip bulunduğunu gösterir. İsyan hareketinin Şehzâde Bâyezîd tarafından, tahta çıkmak maksadıyle tertîb ettirildiğine dâir, Busbecq tarafından ileri sürülen bir rivâyet varsa da, çok zayıftır (Temmuz 1555/962).

* * *

Yine bu esnâda idi ki, Kaanûnî gâyet kıymetli bir asker, âdil bir idâreci bulunan, aynı zamanda hayırperver ve dindar bir adam olan Sadrâzam Ahmed Paşa'yı siyâset ettirdi. Yeni Mısır Vâlisi bulunan Dukakinzâde Mehmed Paşa, eyâlet vâridâtını 150 bin duka daha fazla olarak tediye etmişti. Kaanûnî bundan şüphelenmiş ve işi eski vâli Semiz Ali Paşa'ya sormuş. O da "mülkü yeni zorlamalarla tahrîb etmekten ve ahâliyi dilgîr etmektense, kadîm usûle uygun şekilde idâre etmeyi daha yerinde gördüğünü" söylemiş; bunun üzerine Sultan, tahkîkat yapılmasını emretmişti.

Yapılan tahkîkatta Sadrâzamın bu hususu, bir mektupla Vâli'ye bildirdiği, Vâli'nin de, bu emir üzerine vâridâtı artırdığı anlaşılmıştır. Bunun, Ali Paşa'yı gözden düşürmek için, Sadrâzam tarafından yaptırıldığı kanaati hâsıl olmuştur. İş bununla da kalmamış, Sultan'a bir cuma selâmlığında, Ali Pa-

şa'nın zulmünden şikâyet eden bir dilekçe verilmiştir. Dilekçe sâhibi bulunmuş; bunun bir çavuş tarafından yaptırıldığı, çavuşun da Sadrâzam Ahmed Paşa'nın emriyle hareket ettiği anlaşılmıştır. Bu hâdisede ise Sultan, şahsî çekememezlik dolayısiyle, bir memleket ahâlisinin Osmanlı idâresine küstürülmesiyle netîcelenecek hareket teşebbüsü büyük suç olarak görmüş; bâzı kimselere düzme şikâyetler yaptırılmasını da, makaam-ı sadâretin izzetiyle mütenâsip mütalâa etmemiştir. Paşa'nın âkıbetini hazırlayan husûsun bu olduğu, kuvvetle zannedilir. Bu âkıbette Haseki Hürrem ile Rüstem Paşa ikilisinin büyük rol sâhibi oldukları da rivâyet edilmiştir. Paşa'nın azledilmemesi şartıyle sadârete getirilmiş bulunması sebebiyle de, müverrihler bâzı nükteler yaparlar. Nitekim Kâtip Çelebi "Azletmem deyü yemîn etmişti, filvâki katlettiler" demektedir. Bununla berâber Ahmed Paşa, hem yetiştirdiği kıymetli adamlar; hem de hayrâtı ile hâtıralarda yaşamış bir zâttır. Yerine ikinci vezîr Rüstem Paşa sadrâzam tâyin edilmiştir.

Hadim Ali Paşa'nın Sigetvar'ı Kuşatması

1556 senesi Mayıs sonlarına doğru, Budin Vâlisi Hadim Ali Paşa, Avusturyalılar'ın mütâreke hükümlerini, bir takım tecâvüzlerle ihlâl etmeleri üzerine, Sigetvar'ı muhâsaraya başlamış ise de, burayı düşürememiştir. Muhâsarayı kaldıran Ali Paşa şişman, kısa boylu, boğuk sesli olmasına rağmen, çok mahâretli ve yiğit bir askerdi. İki ay süren muhâsaranın netîcesiz kalmasına rağmen, diğer serhad beyleri gibi, düşmanı kımıldatmamayı ve teşebbüsü elden bırakmamayı temin etmiş bir kumandandır.

Süleymaniye Câmii'nin Açılması

1557/964 senesi Hazîran başlarında, Osmanlı-Türk mimârîsinin en büyük şâheserlerinden biri sayılan Süleymaniye Câmii, 7 senelik bir çalışmadan sonra bitirilmiş ve Sultan'ın da hazır bulunduğu büyük bir merâsimle, mimârı Sinan Ağa tarafından, müslümanların hizmetine girmiştir. Pâdişah'ın "Bu binâ eylediğin beytullâhı sıdk u safâ ve duâ ile yine açmak evlâdır." diye Mimâr Sinan'a anahtarı verdiği ve onun da "Yâ Fettâh" diye câmii açtığı rivâyet edilir. Şu hareketi, Sultan'ın hizmetleri ve kaabiliyetleri ne derin bir ruh inceliğiyle takdîr ettiğini gösterir. Süleymaniye'nin inşâsına 996 bin altın sarfedilmiştir.

* * *

Bu sıralarda, 60 gemiden mürekkep donanma-yı hümâyûn, Piyâle Paşa kumandasında denize açılıp; Tunus'a gitmiş ve İspanyol işgâlinde bulunan Bizerte kalesini fethetmiştir.

Şehzâde Bâyezîd

Bu sırada Manisa'da bulunan Selîm Sultan ile Kütahya'da bulunan Bâyezîd Sultan, Kaanûnî'nin iki şehzâdesi bulunuyorlar ve yaşı ilerlemiş pederlerine, bir emr-i hak vâki olursa, bir ân evvel saltanata geçmek için hazırlıklar yapıyorlardı. Birbirine aleyhdar bulunan iki şehzâdenin ihtilâfları haber alındığından, Süleyman Han bunlardan Selîm'i Konya'ya, Bâyezîd'i de Amasya'ya tâyin edip; kendilerini tefrîk etmeden ve adâletle cezâlandırmıştı. Selîm bu tâyine ses çıkarmamış; Bâyezîd ise tahttan uzaklaştırıldığına kaani bulunarak, buna itiraz etmiş ve Amasya'ya gitmemiştir. Kaanûnî, şehzâdeler arasında tefrîk yapmadığını göstermek için, Selîm'e Sokollu'yu, Bâyezîd'e de Pertev Paşa'yı nasihatçı olarak göndermiştir. Selîm yine itiraz etmemiş ve hüsn-i kabul göstermiş; Bâyezîd ise, Pertev Paşa'ya yüz vermemiş ve "Mahrûsa-i Kostantıniyye büyük âlimler ve kıymetli meşâyih ile mâlâmâl iken, acep haldir ki, bir mürebbî ve nasîhatçı onlardan gönderilmeye? Bâri sözlerine itimâd ve aklî delîllerine itikaad mümkin idi." demiştir.

Bu sırada devlet ricâli de şehzâdeler arasındaki ihtilâflarla istikbâlleri bakımından yakından alâkadardırlar. Bâzı nufûzlu vezîrlerin Bâyezîd'i istemedikleri, buna mukaabil askerin ve yiğit kumandanların, ümitlerini ona bağladıkları muhakkaktır. Hattâ Sadrâzam Rüstem Paşa'nın ve Hürrem Sultan'ın dahi, ona taraftar bulunduğu, buna rağmen, sonradan Kıbrıs Fâtihi olan Lala Mustafa'nın Selîm taraftarlığı yapıp, aynı zamanda iki yüzlü davranıp, bütün bunları desîseleriyle mağlûp ettiği rivâyet edilir. Tabiî bu, o vakte kadar herkesi mağlûp eden Rüstem Paşa'nın, o zaman adı sanı bulunmayan bir Lala Mustafa'ya mağlûp olmasını ifâde eder ki, kabûl olunabilecek iddialardan değildir. Bu sebeple müverrihler tarafından saray kliği diye vasıflandırılmış olan Rüstem Paşa, Hürrem Haseki, Mihrimâh Sultan tesirlerinin Kaanûnî üzerinde iddia edildiği kadar büyük olmadığının delîlidir. Hele Bâyezîd'in Şehzâde Mustafa'nın âkıbetine uğraması, Kaanûnî'nin, bunların tesirinde kalan bir adam olmadığını gösterir. Çünkü aynı iddiaları ileri sürenler, bu kliğin Bâyezîd'i istediğini de ifâde etmektedirler.

Bâyezîd netîcede, nasîhatçıları dinlememiş; buna rağmen Amasya'ya gitmiş; orada kuvvet toplıyarak kardeşi üzerine yürümek, askeri kendine ve cesâretine meftûn edip, dedesinin yoluyla, saltanat makaamına kavuşmak istemiştir. Topladığı kuvvetle, 30 Mayıs 1559/966'da Konya'ya gelmiş; karde-

şinin emrindeki kuvvetlerle karşılaşmış; ufak müsâdemelerden sonra, Bâyezîd'in ordusu ric'at etmiş ve kendisi de Amasya'ya, oradan da, başka çâre göremediği için, İran'a iltica etmiştir.

Kaanûnî, bu hâdiseyi haber alınca çok hiddetlenmiş ve 5 Hazîran'da ordu-yı hümâyûnla Anadolu'ya teveccüh etmiş; fakat Şehzâde'nin İran'a gittiğini haber alınca, geri dönmüştür. Kaynaklar kardeş karşılaşmasında "askerin ekserisinin nev'âma tekâsül üzre hareket ettiklerini...", "kendilerinin İslâm askeri ve şehzâdelerinin dahi pâdişahzâdeler olduğunu" söylediklerini beyân ederler. Bu, şehzâde kavgalarının kan dökücü bir muhârebeden ziyâde, bir siyâsî, idârî, askerî manevra vasfında bulunduğu hakkındaki kanaatimizi kuvvetlendirici, yeni bir delîldir.

Şehzâde İran'da, Şah tarafından büyük bir memnûniyetle karşılanmış; nâmına merâsimler ve ziyâfetler verilmiştir. Şehzâde'nin maiyet askeri 12 bin kişidir ve bunlar gâyet mâhir ve şeci' süvârîlerdir. Yaptıkları harb oyunları, Acemler'in hayretini ve endîşesini celbetmiştir. Hattâ maiyetindeki emîrleri Şehzâde'ye, hazır gelmişken İran tahtını ele geçirmelerini, bunun kolay ve basît olduğunu söylemişler; fakat Bâyezîd kabul etmemiştir. Şâh da bu Şehzâde askerinin, kudretinden endîşe duymuş ve onu türlü hilelerle dağıtmıştır.

Bu arada İran'la elçiler teâtî edilmiş; Şâh bu kıymetli esîri dolayısiyle büyük menfaatler ümîd etmiştir. Sultan, İran elçisi Tâbût Ağa'yı ve Şâh'ın mektubunu kabul etmiştir. Tâbût Ağa şifâhî olarak, Şehzâde'yi teslîm etmek mukaabilinde Bağdad'ı istemiş; Sadrâzam Rüstem Paşa elçiye "Anın cevâbı bendedir, taşra çıkın cevâbınızı alın!" diye dışarıya dâvet etmiştir. Burada, Peçevî'ye göre "Şâhınız âdâb-ı saltanata riâyet edip, nâmesinde bir nâma'kûl kelâm yazmamış. Ya sen ne küstahsın, bi'l-müşâfehe bu kelâmı lisânına getirirsin! Bu Bâb'ı bilmez misin? Böyle hareket, ziyâde korkudan ve zarûretden sâdır olur. Bizim Şehzâde Bâyezîd'den ve Şah'ınızdan ne korkumuz vardır ki, onun için mülk vermek irtikâb oluna?" diyerek, esîrin ellerinden isteseler de istemeseler de alınabileceğini bildirip, tekdîr etmiş ve hediyelerle gönderilmiştir. Paşa'nın şu sözleriyle elçiye mülkü dağıtmamak, vatanı parçalamamak için kardeşlerini ve oğullarını fedâ eden bir hânedana böyle bir talebi yapmanın delilik olduğunu dile getirdiği sâbittir. Bu cümleler, Rüstem Paşa'nın aleyhinde ileri sürülmüş olan ve tekrarlanan iddiaların da doğru olmadığının açık delîlleridir. Şu hareket aynı zamanda Oğuz Han'dan beri riâyet edilen Türk devlet prensibine sadâkati gösterir. Netîcede Şah, Şehzâde'yi Kaanûnî'nin adamlarına değil, Selîm Sultan'ın adamlarına teslîm edeceğini bildirmiş ve dediğini yapmıştır. Bâyezîd burada yay kirişi ile idâm olunmuş

ve cenâzesi de Sivas'ta Melik Acem Türbesi'nde Türk topraklarına tevdî edilmiştir (1561/969).

Şehzâde'nin askerî tarafının kuvvetli olduğu, gâyet cesûr ve muhârip, aynı zamanda kültürlü ve şâir olduğu muhakkaktır. Vefâtında 36 yaşında bulunuyordu. Pederi Kaanûnî ile İran'dan şiirle mektuplaşmışlardır: Şehzâde babasına:

"Ey serâser âleme Sultan Süleymânım baba;
Tennde cânım cânımın içinde cânânım baba,
Bayezîdine kıyar mısın benim cânım baba,
Bîgünâhım Hak bilir devletlü baba."

diye yazmış; Kaanûnî:

"Ey demâdem mazhar-ı tuğyân-ı isyânım oğul,
Takmıyan boynuna her giz tavk-ı fermânım oğul,
Ben kıyar mıydım sana ey Bâyezîd Hânım oğul,
Bîgünâhım dime bâri tevbe kıl cânım oğul."

beyitleriyle aynen cevâp vermiştir. Kaanûnî bununla evlâda karşı baba muhabbetini, en rakîk şekilde ifâde etmiş; buna rağmen, günâha girdiğini, suç işlediğini, cezâsına râzı olmasını söylemiştir. Bunlar Kaanûnî gibi rakîk ve şâir bir adamın hâdiselerden ne kadar müteessir olduğunu, buna rağmen, hislerine hâkim olarak, aklî hareket edip, kaanunun ve şerîatin icâbı ne ise onu yaptığını açıkça gösterir.

Kaanûnî, oğlu Bâyezîd'in bu yolda bir hareketini daha evvel affetmiş, onu İstanbul'a çağırıp nasîhat etmiştir. Busbecq'in rivâyetine göre, Kaanûnî oğlunu yanına oturtmuş, onu silâha sarıldığı için şiddetle azarlamış; bunun kardeşini hedef almış olsa bile, müthiş bir cinâyet olduğunu, âile kavgalarıyle Osmanlı hânedanının nufûzunu kırmanın, İslâmiyet'i temelinden yıkmak olduğunu; çünkü bugün İslâm Dîni'nin yegâne istinâdgâhının, Osmanlılar bulunduğunu; böyle bir cinâyeti hânedandan birinin aklından bile geçirmemesi lâzım geldiğini; henüz kendisi tahtta iken böyle bir harekete teşebbüsün, suçun vehâmetini artırdığını; bununla berâber merhametli bir baba olarak kendisini affettiğini söylemiştir. Bundan sonra, oğluna, Allah'ın takdîrine rızâ göstermesi icâb ettiğini, bunda Allah'ın irâdesine ve kaanunlarına tâbi olduklarını, Cenâb-ı Hak, kendisinden sonra Bâyezîd'in tahta çıkmasını murad ederse, buna hiç bir şeyin mâni olamayacağını, Allah'ın takdîrine karşı

gelmenin ise, çılgınlık olacağını; yeni bir suç işlerse lâyık olduğu âkıbete kavuşacağını, hiç bir cürmün ind-i İlâhî'de cezâsız bırakılmıyacağını söylemiştir.

Bâyezîd Sultan'ın uğradığı âkıbet, Mustafa Sultanınkinden başka değildir ve Kaanûnî'nin, devletin kaanunlarının dışında bir şeyin ve kimsenin tesirinde kalamıyacağını ifâde eder bir vak'adır zannederiz. Bâyezîd Sultan'ın vefâtıyle, tahta tek vâris kalıyordu ki, o da Şehzâde Selîm'di.

Cerbe Zaferi

Bu sıralarda Charles-Quint, uğradığı fecî mağlûbiyetler ve muvaffakıyetsizlikler, idâre ettiği memleketlerdeki dağdağalar netîcesinde, tahttan ferâgat etmiş ve kendisini ibâdete vermişti. Bu mağlûbiyetler, âdetâ yeni keşfedilen Amerika'da, kendi nâmına yapılan vahşetlerin, kan içiciliklerin ve fecî kasaplıkların da kefâreti addediliyordu. Fakat bu ferâgate tek sebep, Kaanûnî'ye karşı her teşebbüsünde mağlûp olması, hattâ onun en küçük sancak beyi karşısında dahi, kahhârî bir hezîmete uğramasıydı. Yerine II. Philippe geçmiş ve bu da, Tunus baskını gibi, bir Cerbe baskını tasavvur etmişti. Akdeniz'deki Türk donanmasına bu suretle bir ders verilmek isteniyor ve bu, o zamanki Avrupa efkâr-ı umûmiyesi tarafından da arzu ediliyordu. Akdeniz'de ise onlar için en büyük tehlike Turgut'tu. Ona Mehdiye'de yaptıkları gibi bir ders vermeye ve üs olarak tahkîm ettiği Cerbe kalesini düşürüp yıkmağa ve Trablusgarb'ı işgâle karar verdiler. Bu hareketi ise, Türk donanmasının sefer mevsiminden evvel yapmak lâzımdı. Bunun için İspanya, Papa, Ceneviz, Floransa, Malta, Sicilya, Napoli ve Monako prensi tarafından, 200 gemi techîz edilerek, Andrea Doria'nın yeğeni Giovanni emrine verildi. Ayrıca buna, hemen bütün Avrupa'dan toplanan, 30 bin asker bindirildi. Önce Cerbe üssüne yöneldiler. Burası Turgut Reîs tarafından, eskiden beri kullanılan bir yerdi ve reîs, küffâra karşı müstakilen gazâ ederken, burayı kullanırdı. Hattâ bir gün burada 8 gemilik filosunu kalafatlatırken, düşman donanması kendisini muhâsara etmiş; fakat adadaki dere üzerinden, Fâtih'in yaptığı gibi, gemilerini geçirip kurtulmayı bilmişti. İşte haçlı donanmasının hedefi bu adaydı ve 2 Mart 1560'da, Avrupa hıristiyan donanması, Cerbe adası önüne demir attı. Adaya asker çıkararak, kalesini kuşattı. Kalede bulunan ve Turgut Paşa'ya bağlı Arap şeyhi, bir kaç günlük bir müdâfaadan sonra, vire ile teslîm oldu.

Bu sırada Turgut Paşa, Uluç Ali Reîs emrindeki iki gemi ile İstanbul'a haber göndererek vaziyeti anlatmış; donanma-yı hümâyûnun, muhakkak surette haçlı armadasını imhâ etmesi lüzûmunu belirtmişti. Osmanlı donanması

tedârikâtını yaparak, Nisan başında İstanbul'dan hareketle, Mayıs'ın ilk haftalarında Cerbe önüne ulaştı. Kuvvetlerimiz, 120 küsur gemiden teşekkül ediyordu. Burada Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa, kumandanları toplayarak harb kararı aldı ve icrâya başlandı. Sol kanada Uluç Ali Reîs, ihtiyâta Seydi Ali Reîs kumanda ediyorlardı. Düşmanın top menziline girmesi üzerine, şiddetli bir ateşle donanması sarsıldı. Preveze'deki muhârebe taktiği burada da tatbîk edilerek, gemilerin sür'ati, techizâtın hafifliği ve bilhassa top menzilimizin uzunluğu dolayısıyle, haçlı donanması ikiye ayrılarak; perîşan edildi. Düşmanın 19 gemisinin zaptedildiği, 70 kadarının battığı; insan zâyiâtının ölü olarak 20 bini bulduğu, 5000 esir verdiği rivâyet olunur. Osmanlı kayıpları ise, bir kaç gemi ile bin kadar şehîdden ibârettir. Ehl-i salîp donanması, bu dehşetli muhârebeden kurtarabildiği, yarıdan az ve çok yaralanmış tekneleriyle, hiç birşey elde edemeden, muhârebe meydanını terketmiş; karanlıktan istifâde ederek firâr edebilmiştir. Andrea Doria çok yaşlı olarak bu haberi alınca, çok sarsılmış; kiliseye gidip ağlamış ve rivâyete göre, üzüntüden bir müddet sonra da ölmüştür.

Türk denizcilik târihinin şanlı muhârebelerinden olan bu Cerbe Zaferi, Akdenizdeki Osmanlı hâkimiyetini kuvvetlendirmiş ve perçinlemiştir. Bundan sonra Turgut Paşa ile birleşilerek, Cerbe muhâsarasına başlanmış ve bir aylık uğraşmadan sonra, burası da hücûmla, tekrar fethedilmiştir. Muhâsara ordumuzun 14 bin civarında bulunduğu; adadaki cetvele çekilen 7 gemilik düşman kuvvetinin de zapdedildiği; kaledeki kumandanın hücûmdan evvel kaçma teşebbüsünde bulunurken yakalandığı rivâyet edilir.

Bu harbin netîcesinden İspanya Kralı II. Philippe'in çok müteessir olduğu; Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki askerî nufûzunun sarsıldığı söylenir.

Bundan sonra donanma-yı hümâyûn, Piyâle ve Turgut Paşalar emrinde olarak, Dersaâdet'e gelmiş ve buraya merâsimle girmiştir. İlk Osmanlı kadırgası, salîp donanmasının, Hz. İsâ'nın çarmıha gerilmiş tasvîrini taşıyan büyük bayrağını, denizde sürüyerek ilerliyor ve bunları diğer hıristiyan bayraklarını aynı tarzda sürükleyen gemiler tâkip ediyordu. Düşmandan zaptolunan kadırgalar direksiz ve dümensiz yedekte çekiliyor; Kapdân Paşa gemisinin arkasında, esîr edilen düşman kumandanları ve asilzâdeleri görünüyordu. Toplarını ateşleyerek alay köşkündeki Pâdişah'ı selâmlayan donanma-yı hümâyûnun haşmeti ve kazanılan zaferin büyüklüğü, Sultan'ın üzerinde en ufak gurur işâreti doğurmadığı rivâyet ediliyor. Buna hayret eden Avusturya elçisi Busbecq, bilâkis Sultan'ın vezîrlere ve sefîrlere "İşte insan bunları görüp de tekebbüre kapılmamalı, her şeyin Cenâb-ı Hakk'ın inâyetiyle olduğunu fikredip, Allah'a şükürler etmelidir." dediğini kaydetmektedir. Onu Allah'a, dinî vazîfesini îfâya, câmiye namâza giderken de gördüğünü, hâlinde

aynı huşû ve hüzün işâretini müşâhede ettiğini yazmaktadır. Bu, Kaanûnî'nin ne derece yüksek bir İslâmî ve rûhî olgunluğa, yâhut kemâle sâhip olduğunu işâret eder. Bu, hükümdarlarda değil, velîlerde rastlanılabilecek bir mânevî kemâl tezâhürüdür. Zaferin gâlip kumandanı Piyâle Paşa'ya davranışı ise, daha enteresandır. "Kendisine vezâret pâyesi verilir ise, tez olmuş olup, rütbe-i vezâret tereddî bulur." demiş ve kabul etmemiştir. Bununla berâber kendisine çok iltifât etmiş; Şehzâde Selîm'in kızı Gevher Sultan'la evlendirerek, hânedanına dâmâd edinmiştir. Şu hareketi de Kaanûnî'nin, usûl ve kaanûna riâyeti ile devlet mefhûmuna verdiği müstesnâ mânâyı gösterir.

Rüstem Paşa'nın Ölümü ve Semiz Ali Paşa'nın Sadrâzam Olması

Bu sıralarda, Sadrâzam Rüstem Paşa vefât etmiştir. Kendisi 15 seneye yakın vezîr-i âzamlık makaamında bulunmuş; askerî, siyâsî, mâlî hususlarda kuvvetli bir idâreci olarak görülüyor. Paşa ilimle ve târihle meşgûl olan bir adamdır. Te'lîfâtı da vardır. Kendisi ağır ve ciddî tabiatlı; rivâyete göre, hiç gülmeyecek kadar asık suratlı, şiiri ve şâirleri sevmeyen bir zât imiş. Zamânındaki kalem sâhiplerinin Paşa aleyhinde bulunmalarına bu hallerinin sebep olduğu söylenebilir. İlk rüşvet kapısını açan adamın o olduğu hakkındaki iddialar da, biraz şişirilmiş görünür. Çünkü rüşvet denilen şey, bâzı memuriyetlerden alınan, listeleri tanzîm edilmiş ve kaanûn hâline gelmiş bir ihtiyat parasıdır. Onun bu ve sâir mâlî tedbîrlerle devlet hazînesini zenginleştirdiği ve Yedikule'de bir ihtiyât hazînesi te'sîs ettiği de rivâyet edilir. Paşa'nın eli sıkılığı yüzünden, büyük bir mîrâs bıraktığı da söylenir. Kütüphânesinde beş bin cilt kitap mevcutmuş.

Rüstem Paşa servetinin büyük bir kısmını haremi Mihrimâh Sultan'la birlikte, halk hizmetlerine, umûmî menfaate müteallik inşâata, câmiler, medreseler, imârethâneler, kütüphâneler te'sîsine harcamıştır. Kendisi aynı zamanda, siyâsî müzâkerelerde zekî ve son derece taktikçi ve pazarlıkçı bir adamdı.

Rüstem Paşa'nın, kendisinden önce vefât eden kayın vâlidesi Hürrem Haseki ve haremi ile birlikte, bir çok siyâsî dalaverelere de adı karışmış; bunların müsebbiblerinden biri olduğu rivâyet edilmiştir. Vefâtı ile boşalan sadâret-i uzmâ makamına idâreciliği, askerliği ve lâtîfeleri ile meşhûr, ikinci vezîr Semiz Ali Paşa tâyin edilmiştir (10 Temmuz 1561/968).

Bu zât, selefinden çok farklı mizâçta idi ve mültefit, cömert, halk adamı bir şahsiyetti. Espri inceliklerinin ve zekâsının vücut görünüşü ile ters orantılı olduğu söylenir. Ali Paşa'nın bu tavırlarıyla Avusturya elçisini kolaylıkla

sulha iknâ ettiği ve böylece Osmanlı-Avusturya sulhünün imzalandığı nakledilir (1 Hazîran 1562/969). Bu sulhe göre, Avusturya senelik 30 bin altın haraç verecek, Erdel üzerindeki iddialarından ferâgat edecek, iki taraf tebeası arasında düello yasak edilecek; müddeti 8 sene olacaktı.

Avusturya'nın senelerce uğraştığı ve nihâyet koparabildiği bu sulha, yine onlar riâyet etmemişlerdir. Bunun da sebebi, bir müddet sonra Ferdinand'ın ölmesi ve yerine oğlu Maximilian'ın geçmesidir. Bu muâhedenin insânî bakımdan en mühim maddelerinden biri, Dîvân-ı Hümâyûn'un zoruyla kabul edilen "düello yasağı"nın, riâyeti lâzım bir madde hâlinde, âdetâ kaanunlaşmasıdır. Bu gayr-ı insânî âdetin kaldırılmasını, ilk defa Osmanlılar Avrupa'ya telkîn ve âdetâ zorla kabul ettirmiş oluyorlardı. Bu, cedlerimizin, diyâr-ı küfür olarak addettikleri Batı'yı, nasıl gördüklerine işâret ettiği gibi, insan haklarına riâyetimizin de en büyük delîllerinden biridir.

İstanbul'da Büyük Sel Âfeti

Bu sırada İstanbul, târihinin en büyük sel felâketlerinden birine uğramış, Eyüp, Topkapı, Edirnekapı, Yeşilköy tarafları büyük tahrîbâta mâruz kalmış, Çekmece köprüleri yıkılmıştır. Bunun üzerine bunların tâmiri için yarım milyon altın, Mimâr Sinan uhdesine teslîm edilmiştir (2 Eylül 1563/971).

* * *

Yine bu sıralarda Avusturya elçileri kabul edilmiş; Floransa ile bir ticâret anlaşması yapılmış; Lehistan sefîrleriyle görüşülmüş; Hindistan, Cezâyir, Tunus'tan gelen heyetlerin talepleri ile meşgûl olunmuştur.

Malta Muhâsarası ve Turgut Reîs'in Şehâdeti

Yine bu esnâda Cerbe mağlûbiyetinden çok müteessir olan II. Philippe, Katalonya Vâlisi'ne, elimizde bulunan, Kuzey Afrika'daki Penon kalesini zaptettirmiş; Malta korsanları da, İstanbul'a kıymetli eşyâ götüren büyük bir ticâret gemimize el koymuşlardı. Bu hâdise, Kuzey Afrika sâhillerinin askerî emniyetini ve Osmanlı Akdeniz ticâretinin masûniyetini haleldâr eden Malta'nın fethini isteyen, Dîvân-ı Hümâyûn ile Pâdişah'ın arzularına fırsat vermek idi. Turgut Paşa, bu mevkiin ehemmiyeti için arîzalar gönderdiği gibi, Pâdişah'ın çok dindar olan kızı Mihrimâh Sultan da, Malta fethinin mukaddes bir vazîfe olduğunu söylüyor ve bunun için malıyla yardım ediyordu.

Nihâyet, Nisan 1565/972'de, donanma-yı hümâyûn, 200 parça gemi ve 30 bin askerle, Malta'ya hareket etti. Donanma kumandanı Piyâle Paşa idi ve serdâr olarak da, vezîr Mustafa Paşa tâyin edilmişti. 20 Mayıs'ta Malta'ya asker çıkarılarak, Saint-Elme kulesi muhâsaraya başlanmıştır. Bir kaç gün sonra gelen Turgut Paşa ise, buranın muhâsarasını doğru bulmamış, "Asıl Malta kal'asına sarılmak gerek idi, orası alınınca diğerleri düşerdi; Saint-Elme kulesinin alınmasının fâidesi yokdur." demişse de, emr-i vâki'i kabul ederek işe girişmiş ve liman girişinin batısındaki buruna yerleştirilen üç bataryayı bizzat kumandasına alarak, surları döğdürmeğe başlamıştır. Bir müddet sonra Turgut Paşa, umûmî hücûm emrini vermiş; bu sırada, Saint Angello kulesinden atılan bir gülle taşa çarparak, kahraman beylerbeyini şehîd etmiştir. Burası hâlâ bu şanlı denizcinin ismiyle anılmaktadr. Cenâzesi üzerine, serdâr Mustafa Paşa hemen örtü attırmış ve soğukkanlılıkla hücûmu devam ettirip, vak'adan askeri haberdâr etmemiştir. Nihâyet 24 Hazîran'da bu kale düşürülmüştür.

Turgut Paşa'nın cenâzesi, Trablusgarb'daki câmiinin yanındaki türbesine naklettirilmiştir. Vefâtında 80 yaşında bulunuyor ve Osmanlı denizcilerinin en tecrübelisi addediliyordu. Hattâ hocası olan Barbaros'un bile "Turgut benden ileridir." dediği rivâyet edilir.

Malta'da bir müddet daha kalınmış; bu arada, Saint Michel kulesinin bir burcu düşürülmüş; Cezâyir Beylerbeyi Hasan Paşa, 3 bin kadar asker ve 27 gemiyle yardıma gelmiştir. Eylülün ilk haftalarında Malta Şövalyeleri'ne yardım gelmiş ve buna gizlice kavuşabilmişlerdir. Yardıma mâni olunamayışı, serdar Mustafa Paşa'nın, Piyâle Paşa'yı tenkîdine yol açmış; zâten mevsimin geçmesi üzerine de, muhâsara kaldırılmıştır. Paşa'nın muhâsarayı kaldırışında haklı sebepler bulunuyordu. Bir taraftan vakit geçmiş; diğer taraftan da Sicilya'da, 30 bin kişilik, ikinci bir yardım kuvveti, Malta'ya hareket etmek üzere hazırlanmıştı. Bu sırada düşman donanmasının hiç hareket yapamaması, Akdeniz'deki Osmanlı deniz hâkimiyetinin şeksiz ve şüphesiz bulunduğunun delîlidir. Dönüşte donanmanın şehre gece girmesi Sultan tarafından emredilmiş ve rivâyete göre, gemiler karanlıkta limana demir atmışlardır.

Ertesi sene Nisan başlarında donanma yeniden sefere çıkmış ve Ceneviz müstemlekesi bulunan Sakız adası, Rum ve Ortodoks ahâlinin, Katolik İtalyanlar'a düşmanlık duyması, Türk idâresini tercîh etmesi sebebiyle kolaylıkla alınıp, Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiştir (1566/973).

Kaanûnî'nin Sigetvar Seferine Çıkması

Piyâle Paşa Sakız'ı zaptederken, Kaanûnî de son seferine hareket edi-

yordu. Bu sefer, 13'üncü Sefer-i Hümâyûn'du ve hedef Sigetvar'dı. Bu seferin sebebi, Avusturyalılar'ın muâhede hükümlerine aykırı olarak, Erdel'e tecâvüz etmeleriydi. Burası Türkiye'ye tâbi olunca, hemen dîn, vicdan ve mezhep hürriyeti tanınmış ve memlekette protestan miktarı fazlalaşmıştı. Bunun üzerine Katolikler Avusturya'ya mürâcaat etmiş ve onlar da, Tokay ve Serencs şehirlerine tecâvüzle, burayı ele geçirmişlerdi. Buranın alınması ve kollanması, Budin Beylerbeyi Arslan Paşa'ya emredilmişti. Avusturya sefîrleriyle yapılan görüşmeler müsbet netîce vermediği gibi, Osmanlı elçisi Hidâyet Çavuş da, Maximilian tarafından hapsedildi. Bu, devletler hukuku kaaidelerine göre, tam bir harb sebebi idi. Bunun üzerine sefere karar verildi.

Fakat Pâdişah 72 yaşına girmişti ve hânedanda ırsî olarak mevcut olan nikris hastalığından muztarip idi. Hekimler sefer meşakkatine tahammül edemiyeceğini bildirmiş olmalarına rağmen, Pâdişah "Her şey takdîr-i İlâhî'ye tevakkuf eder." diyerek, sefere gitmeye karar vermiştir. Rivâyete göre, Cenâb-ı Hakk'a dâima gazâ vazîfe-i kudsiyesini îfâ ederken, rûhunu kabzetmesi niyâz ve duâsında bulunurmuş. Şu hâle göre, şanlı ve âdil Pâdişah, bile bile ölüme gidiyor demektir. O devirdeki bütün Osmanlı ümerâ ve ricâlinde en büyük rütbe, rahmân ve rahîm olan Allah'ın mukaddes hükümlerini, dalâlet dünyasına yaymak, oraları nurlandırmak, hakkı i'lâ yolunda, can fedâ etmekti. Kaanûnî'yi yaşlı halinde, ata binmeye dahi muktedir olamıyacak kadar hasta vaziyetinde bu uzun sefere sevkeden sâik, onun bu derin îmânında ve yüce rûhî gâyesinde aranmalıdır. O âdeta 47 seneden beri rızâsını tahsîl için diyarlardan diyarlara koştuğu, Rabbine kavuşmağa gidiyordu. Onun için, sefer esnâsında ölmeyi istemişti. Böylece at sırtında ve sefer esnâsında vefât eden, mübârek ecdâdının izini tâkip ediyordu.

Nitekim 1 Hazîran 1566'da, Tatar Pazarcığı'na eriştiği zaman, Selîm Sultan'ın oğlunun bir şehzâdesi doğduğu müjdelenmiş ve kendisinden isim koyması istirhâm edilmiştir. Bunun üzerine "Ecdâd-ı kirâmımızda, Murad oğlu Mehmed olagelmiştir; nâm-ı şerîfi Mehmed olsun." dediği rivâyet edilmiştir. Bu onun, bu seferde, ecdâd-ı izâmının hâtıralarıyle dolu olarak, onlar gibi fedâ-yı cân etmek maksadıyle hareket ettiğini gösterir. Pâdişah'ın bırakılan taht için ise "Belki Selîm Hânıma müyesser olur." dediği meşhûrdur. Bu, kendisinin vefâtını bir hiss-i kablelvuku ile bildiğine işâret eder.

Pâdişah bu minval üzere 29 Hazîran'da Belgrad yakınındaki Zemlin konağında, Macar Kralı olan II. Yanoş'u, büyük merâsimle kabul etti. Bu kralı, henüz kundak çocuğu iken kabul edip okşamıştı. Şimdi ise, 26 yaşında bir delikanlı olmuş ve efendisine ta'zîmlerini arz etmeğe gelmişti. Bu sırada Kurban Bayramı'nın ikinci günüydü. Kral, metbûunun önünde üç defa diz çökmüş ve "Hemen kadîmî kul oğlu kulum, fermân Pâdişahım hazretlerinin-

dir." demiş, Sultan da "Eyülük üstüne eyülük görsün." buyurmuşlar ve her ne ihtiyâcı varsa tedâriki görülmek üzere bildirmesi cevâbını vermişlerdir. Üç defa el öpen Kral "Sevgili oğlum" hitâbıyle, teveccühe mazhar olmuştur.

Bundan sonra, Budin Beylerbeyi Arslan Paşa siyâset ettirilmiştir. "Deli", "Dîvâne" nâmıyle anılan bu Paşa, hiç bir emir almadan, hatta izin dahi istemeden, kendi başına kaleler fethetmeğe kalkmış; fakat bunda da muvaffak olamamış ve çekilmiştir. Bu çekilmesi, devlet tebeasının zararını mûcip olarak, Tata ve Weszprim kasabaları ahâlisi düşman zulmüne mâruz kalmıştır. Kendisinin, öldürülmesine sebep olan husûsun, bu olduğu zikredilir. Paşa son derece kahraman, delilik derecesine varan bir cesârete sâhip, kuvvetli bir asker olmakla berâber, emir dinlememezliği ve Sadrâzam'la harb hâlinde takışması, Avusturya saldırışına karşı kendi eyâletini bırakarak, "Sultan'a mâruzatım var." iddiasıyle huzûra gelişi, âkıbetini hazırlamıştır, denilebilir.

Kaanûnî Peçuy kalesine gelmiş; buradan da Sigetvar önlerine varıp, orayı muhâsaraya başlamıştır. Muhâsara tertîbâtını bizzat atla teftîş eden Pâdişah'ın, ümerâsına emirler verdiği rivâyet edilir. Kaanûnî bu seferde ancak şehirlere girerken ata binebilmiş; diğer zamanlarda, arabaya binmek mecburiyetinde kalmıştır. 2 Eylül günü kaleye üçüncü hücûm yapılmış, şiddetli yağmurdan netîce alınamamıştır. Muhâsaranın uzamasından sıkılan Sultan, "Bu kal'a benim yüreğim yakmışdır, dilerim Hakdan âteşlere yana." demiştir. 5 Eylül'de bir yeniçeri bölükbaşısı şehîd olmak için abdest alıp, vasiyetini yazmış ve merdivenle mazgallardan birine çıkarak, iki "gönderli kumbara" koymuş ve ateşlemiştir. Nitekim bu kahraman zâbit, şehâdet mertebesine erişmiş; Türk Milleti'nin unutulmaz şehîdleri arasına girmiştir. Bu mazgal, kalenin barut deposu penceresi bulunduğu için, büyük bir infilâk olarak, geniş bir gedik açılmıştır. Dış kale gâzi askerlerin tekbîr sadâlarıyle icrâ ettikleri hücûm netîcesinde fethedilmiştir. Ertesi gün, iç kalenin etrafına azîm odun, ağaç ve çalı yığınları konulmuş ve gece bunlara ateş verilmiştir.

6/7 Eylül-20/21 Safer, cuma/cumartesi gecesi, zevâlî saatle 1.30'da Kaanûnî, son nefesini vermiştir. Vefâtından evvel gözlerini Sigetvar kalesine çevirerek "Bu ocağı yanıcak dahı alınmadı mı?" demiştir. Kaanûnî'nin bu son seferinde, şehâdet talep ettiği, hattâ "Ya Rabbi, nice müddettir ki rûy-i zemîni zîr-i nigîn-i zafer-karînim etdin! Vâsıl olmadık recam, hâsıl olmadık mânâm kalmadı; hâlen Habîbin hürmetine, saâdet-i şehâdet, ba'dehu dîdâr-ı şerîfini müşâhedet nasîb eyle." dediği, böylece muhârebe esnâsında vefâtiyle, arzuladığı mertebeye kavuştuğu rivâyet edilir. Bu suretle Kaanûnî, sefer esnâsında vefât eden o zamana kadarki Osmanlı pâdişahlarının dördüncüsü olmaktadır. Şu suretle, o zamana kadar gelen Osmanoğulları sultanlarının hemen yarısı, sefer esnâsında vefât etmişler demektir ki, onların ne dere-

ce meşakkat çektikleri ve ne derin bir vazîfe hissiyle meşbû bulunduklarının açık işâretidir.

Ertesi gün, Sigetvar iç kalesi fethedilmiş ve Şehzâde Selîm'e haberci gönderilmiştir. Bu sırada, Pâdişah'ın vefâtı askerden gizlenmiş; iç organları tahtının bulunduğu yerin arkasına gömülmüş; sonradan buraya bir türbe de binâ edilmiştir. Selîm Sultan, 27 Eylül'de Kütahya'ya muvâsalat etmiş ve burada nâmına hutbe okunmuştur.

Bu sırada, Sigetvar'ın düşmesi üzerine Babofça kalesi ile diğer bir kaç kale daha Osmanlı topraklarına ilhâk edilmiştir. Sultan'ın bu son seferinin büyük bir haşmetle icrâ edildiği; ordudaki disiplinin ise misilsiz bulunduğu rivâyet edilir. Bu seferde askerin, askerlikten başka hiç bir işle uğraşmaması hakkındaki, eskiden beri devam eden prensibin, emsâlsiz bir kaç örneği de verilmiştir[7].

---

7 Bu hususu *Kaanûn-ı Yeniçeriyân* denen yazma eserden aynen alarak naklediyoruz: "Merhûm ve mağfûrunleh Gâzi Sultân Süleymân Hân aleyhi rahmeti ve'r-rıdvân hazretleri Sigetvar seferine azîmet buyurduklarında rahş-ı cihân-bîmâlarına ibrişimden sâdece raht ururlar idi. Hikmet-i Hudâ Belgrad'a dâhil oldukları gün ol licâmî anlarında olan esb-i sabâreftarları bir mikdâr serkeşlik eylemeğin bir iki yerden kopardıklarında vâki' olan licâmın gemine dahi zarar müterettib olmağın, Pâdişah-ı âlemgîrin ol geme muhabbet-i şerîfleri olmağın kalb-i şerîflerine gam müstevlî olup, ol gemin kullandırmasından azîm sâfâ eylemişler idi. Anın yapılmasını fermân buyurduklarında ordû-yı hümâyûnu ol sarâç serâpâ gezdirip, yapar adam bulmayıp geri döndüklerinde, yeniçeri yoldaşlarından biri ileri gelip kendilerinin çilingir olduğun ve bunun kelevvel yapmasını boynuna alacağın bir bir beyân eylediklerinde, ol saraç mezkûr yoldaşı mîr-i ahûrun huzûruna getirdiler. Ol gemin yapılmasını boynuna aldığını ve yeniçeri olduğunu ve ulûfesi yedili olduğunu ve pâdişahtan bir akça ricâ eylediğini bir bir beyân eylediklerinde, anlar dahi yapıldikda terakkî alıvermeği boynuna aldılar. Ol yoldaş da eski gemi akşama değin tamâm edip, mîr-i ahûrun huzûruna getirdiklerinde, nazar edip evvelkinden iyi olduğun gördüklerinde, bunu âhara yapsan kaç akçaya yapardın, doğru söyle dediklerinde, o dahi 40 akçaya yapacağını beyân eylediğinde safâsından ol yoldaşa 70-80 akça ihsân edip Pâdişah-ı âlempenâhın huzûr-ı şerîfine ol gemi götürüp gösterdiklerinde, Pâdişah-ı âlem haz edip, kim yapdığını suâl eylediklerinde onlar dahi yeniçeri olup, ulûfesinin yedi olduğunu ve bir akça terakkî ricâ ettiğini beyân edip, ol kadar terbiye eylediler kim, beyân olunmaz. Pâdişah-ı heft-kişver anın yeniçeri olduğunu ve anın san'at ehli olup 40 akçaya bir gem işlemeğe kaadir olduğunu bir bir tafsîlen imrahordan istimâ eylediklerinden, bir zaman tefekkür bahrine müstağrak olup ba'de söze gelip eyittiler kim: "Bunu kim yeniçeri eylemişdir, bulunmak gerekdir. San'at ehli hod yeniçeri olmaz; kaanûn değildir. Bir kişi kim günde kırk akça kâr etmeye kaadir ola, ol bana yedi akçadan ötürü hizmet eder mi?" dediklerinde, ağayı da'vet edip, anı kim yeniçeri eylediğin tefahhus eylediklerinde, yolu ile hizmet edip nice yıllar Türk üzre olup ba'de hizmeti ile kapuya çıkıp, ol sanatı dahi İslâm'a gelmeden öğrenmeğin, ağanın kârhânesinde çilingir-başı olmuşdur, deyü tafsîlen beyân eylediklerinde, san'at ehlini cem' eylemek memnû iken bunu kim cem' eylemişdir? dediklerinde, ol töhmetle kaanûna muhâlif oğlan cem' eyledüğün deyüp ref' olan beğlerin devşirmelerinden olduğu ma'lûm olıcak, ocakdan ihrâc eylemek fermân olundukda mezkûr yoldaş terakkî umarken timara çıkmak mukarrer olıcak, mîr-i ahûr ve sâir Pâdişah'ın mukarribleri dergâh-ı felek-i destgâhlarına yüzler sürüp ol kadar minnet eylediler kim ocakdan ihrâc eylemiyeler; mümkin olmayıp velâkin bunların dahi

Kaanûnî'nin Ölümü

Kaanûnî 46 sene dünyanın en büyük devletinin riyâsetinde bulunmuş ve milletimizi hakkı ile temsîl etmiştir. Bu uzun saltanat yıllarının 10,5 senesini, bizzat icrâ ettiği azîm seferlerde, at sırtında, türlü meşakkatlerle geçirmiştir. Kendisini biz "Kaanûnî" olarak yâd ettiğimiz gibi, Batılılar da "Muhteşem (=Le Magnifique)" vasfı ile anarlar. Müverrihler tarafından kendisinin, 10 adedinin sırrına mazhar bulunduğunda ittifak edilmiştir. Kendisi hicrî onuncu asrın başında dünyaya gelip, o yüzyılın hükümdarı addedilmiştir. Ayrıca, onuncu Osmanlı pâdişahıdır. Aynı asırda bulunan on hükümdarın en büyüğü olup; devlet reîsliğinin on sıfatına tamâmiyle mâlik bulunduğu, on evlâdı olduğu, saltanatında on sadrâzam, on reîsülküttâb, on şeyhülislâm, meşhurlarından on şâir geldiği, on büyük fütûhâta nâil olduğu rivâyet ve iddia edilmiştir. Kendisi zamanında inşaat ve hayır işlerinde binlerce eser verilmiştir. Câmiler, medreseler, hastahaneler, imâretler, su kemerleri, köprüler, dergâhlar, ilim müesseseleri, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bütün yerlerde, bir mantar gibi yükselmiştir. İstanbul'da, Konya'da, Bağdad'da, Şam'da Kaahire'de, Kudüs'te, Budin'de, Sofya'da bu eserler insanların hizmetine arzedilmiştir. Müslümanlarca mukaddes addedilen dînî ve millî ziyâretgâhlar tâmir ve ihyâ edilmişlerdir. Haremeyn'e lezîz sular getirilmiş; dört mezhep için medreseler inşâ edilmiş; bunlara zengin vakıflar yapılarak, asırlarca devam ve idâmeleri temin edilmiştir. Fakat bu vakıflar, biz çıktıktan sonra, hıristiyan ülkelerde tamâmen, müslüman memleketlerde ise buna yakın denilebilecek şekilde kısmen, gasba uğramıştır.

Onun asrı Osmanlı-Türk san'atının da mimârî, hat, şiir, mûsikî, minyatür, tezhîb, nakış şûbelerinde en mûtenâ eserler ve sanatkârlarla bezendiği bir devirdir. Şiirde Bâkî ve Fuzûlî, mimârîde Sinan, hat sanatında, Karahisarî Kaanûnî asrının san'at âbideleridir. Kaanûnî kendisi de şâirdir ve bir dîvânı vardır. Şiirdeki mahlâsı "Muhibbî"dir. *Dîvân*'ını kıymetli bir şâire olan Âdile Sultan tab'ettirmiştir. Onun şu mısraları halkımız arasında söylenegelmektedir:

"Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi,
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi;
Saltanat dedikleri bir cihan gavgâsıdır,
Olmaya baht-ı saâdet dünyâda vahdet gibi."

---

sözlerin reddeyleyip ulûfesi ile ehl-i hirefte çilingirler zümresine ilhâk buyurdular; yeniçeri arasında durmağa lâyık görmediler.

"Bir gün de Edirne yakınında bir yeniçeriyi arpa ölçerken görüp, buldurdular. Kendi köyüne sılaya gelip, âilesine yardım için bunu yaptığını anlayınca yine de eger ol benim kulum olaydı bed asıl olmasaydı, kile terâzi tutmağa âr eder idi deyip ânı ocakdan ihrâc edip merdü timâr buyurdular."

Diğer meşhûr bir hamâsî şiirini de herhalde İran seferinde yazmıştır ki, kendisinin mânevî ve fikrî temâyülünü gösterir:

"Allah Allah diyelim sancâğ-ı şâhı çekelim
Yürüyüp her yanadan şarka sipâhî çekelim;
İki yerden kuşânâlım yine gayret kuşağın
Bulaşıp toz ile toprağa bu râhı çekelim;
Pâyimâl eyleyelim kişverini sürh-u serin;
Gözüne sürme deyü dâd-ı siyâhî çekelim;
Bize farz olmuş iken olmamız İslâm'a zahîr;
Nice bir ôturalım bunca günâhı çekelim;
Umarım rehber ola bize Ebûbekr u Ömer;
Ey Muhibbî yürüyüp şarka sipâhî çekelim."

Onun devri ilimde Zenbilli Ali Efendi, İbni Kemâl, Ebussuûd Efendi; târihte Selânikî, Âli, Celâlzâde, Nişancı Mehmed; coğrafyada Pîrî Reîs, Seydi Alî Reîs; denizcilikte Hayreddin, Turgut, Piyâle Paşaların yetiştiği, her bakımdan verimli bir zamandır. Onun devrindeki devlet müesseseleri ve teşkilâtının intizâmına, bütün dünya hayrandır. Seyyahların bilhassa hayretini çeken şey, milletimizin mükemmel olan nizâmperverliği ve çok sıkı olan inzibat severliğidir. Romen târihçisi Iorga, o devirdeki on kadar seyyâhın müşâhedelerine dayanarak "Türk ordusunun hareketinde atların nal seslerinden başka bir gürültü duyulmadığını, binlerce cengâverden mürekkep olan o muazzam kitlelerin bir mâbed sükûtu içinde hareket ettiklerini, öksürük seslerinin bile hafif olduğunu" yazar. Fairfax Downey ise "Türk ordularının sıhhî temizliğinin ve intizamının, yirminci asrın bu sâhalarda örnek olan teşkîlâtlarını dahi aratmıyacak kadar mükemmel bulunduğunu, en sıkı disipline tâbi olan bu orduların, mütemâdî bir teyakkuz gösterdiklerini" kaydeder.

Busbecq ise, Budin'e geldiği zaman, ilk defa olarak yeniçerilerle karşılaşır. Bunların üzerindeki intibâını şu cümlelerle anlatır: "Beni ikişer ikişer ziyârete geldiler. Hürmetkârâne selâmladılar. Âdeta koşar gibi bana doğru ilerlediler, öpmek ister gibi reverans yaptılar, aynı sür'at ve intizamla kapıya doğru geri geri çekildiler. Bilhassa bana arkalarını çevirmemeğe dikkat ediyorlardı; çünkü bu Türklerce saygısızlıktı. Kapının önünde ellerini göğüslerine bağlayarak, gözlerini yere dikerek, öyle vakûr, asîl, sâkit, hürmetkâr bir vaziyette ayakta durdular ki bunları gören, bir asker değil de, râhip zanneder. Bana bunların yeniçeri olduklarını söylemeselerdi, Türkler'in din adamları, yâhut tarîkat dervişleri zannedecektim. Halbuki bunlar dünyayı titreten, gittikleri yerlere dehşet salan o meşhûr yeniçerilerdi." Avusturyalı elçinin bu

müşâhedesi her bakımdan ibret-âmizdir. O zamanki ordumuz, kumandanlarına âdeta bir tarîkat disipliniyle bağlanmış, birbirini seven ve mânevî yüceliklere mâil insanlardı. Sefîr, böyle bir disiplin nümûnesine, Amasya'da kışlayan Kaanûnî'yi saatlerce beklerken de temâs eder. Yeniçerilerin uzun saflar teşkîl ettiklerini, mehâbetli bir görünüşte olduklarını söyleyerek "Bu muazzam kalabalık içinde imrenilecek diğer bir nokta da sessizlik ve disiplindir. Hiç bir bağrışma, gürültü, uğultu yok... O kadar sessizdiler ki, yanımda oldukları halde, acaba bu adamlar ölü mü, diri mi diye şüpheye düşüyordum. Sanki birer heykeldiler" demektedir. Sefîr, o zamanki Türk kıyâfetlerine de temâs ederek, bunların insanı çok heybetli gösterdiğini, sâde ve muntazam olduğunu, mevkileri ne olursa olsun hemen hemen herkesin esvâbının aynı olduğunu, insanın vücut biçimini kapattığını, boyunu bosunu uzun gösterdiğini ve tabiî olduğunu söylüyor. Kendi kılıklarının ise, insanın vücûdunun âzalarını meydana çıkaracak şekilde, dar ve kısa olduğunu, giyenleri heybetli göstermekten ziyâde, cüce yaptığını ve gülünç ettiğini yazıyor. Türkiye'de şarap bulmanın güç olduğunu, sudan başka bir şey içmediklerini, bu suretle sıhhatlerini koruduklarını, hiç bir yerde kumar, sarhoşluk, cünbüş gibi bir şeye tesâdüf edilmediğini söylüyor. Türkler'de iltimâs, adam kayırmanın bulunmadığını, herkesin kendi mevki ve istikbâlinin bânisi bulunduğunu, tenbel ve âtıl olanların yüksek makaamlara çıkamadıklarını, Osmanlılar'ın neye teşebbüs ederlerse muvaffak olmalarının ve dünyaya hâkim bir millet hâline gelmelerinin sebebinin bu olduğunu anlatıyor.

Yine Kaanûnî devrinde gelen Jean Chesman nâmında bir Fransız, memleketteki âsayiş için şöyle diyor: "Zâbıta o kadar muntazam, huzûr o kadar büyüktür ki, bunu görmeyen için, inanmak âdetâ imkânsızdır. Geceleyin, şehirlerin muhâfazası için sokaklarda, eli sopalı ve fenerli bir tek kişi dolaşır ve Paris'teki devriye subayı ile bütün silahşörlerinin saldığı korkudan daha ziyâde korku verir." Seyyah Thévenot ise, Osmanlılar'ın nizâmı çok sevdiklerini, bunu muhâfaza için hiç bir şeyi unutmadıklarını, inzibata harfiyen riâyet ettiklerini, bu sebeple her şeyin bol ve ucuz olarak bulunduğunu yazar.

Bütün bunlar, o devir Osmanlı cemiyetinin ne derece yüksek bir mânevî olgunluğa ve ahlâkî salâbete mâlik bulunduğunun delîlleridir.

Busbecq onun "devletinin hudutlarını genişletmek istediği kadar, dinini de yüceltmek ve yaymak gâyesinde" bulunduğunu yazar. Kendisi adlî, malî, ve idârî esaslara âit olan *Kaanûnnâme*'leriyle de meşhûrdur. Bundan dolayı "Kaanûnî" lakabıyle anılmaktadır. Bunları Osmanlı hukukşinâsları "Şer-i Şerîfe tetâbuk ettirerek hazırlamışlardır. Kaanûnnâmedeki cezâî müeyyidelerde, suçu işleyen eşhâsın kim olursa olsun, alçak-yüksek; tebea-idâreci; zengin-fakîr herkese müsâvî esaslarla tatbîk edileceğini vaz' etmiştir. Bunlar

İslâm hukukunun, insanlar arasında adâlet ve müsâvâtı emreden prensiplerine istinâden kaanunlaştırılmışlardır ki, o günkü Avrupa bu telâkkinin çok gerisindeydi. Bizde bunun Tanzîmât'tan sonra vukua geldiğini iddiâ edenlerse, sâdece zavallı siyâset hokkabazlarıdır. Adâlet önünde herkesin eşit bulunduğu esası, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri tatbîk edilegelmiştir. Süleyman Han'ın bu tarafı ile adâleti ve "Kaanûnî"liğidir ki, kendisinin bir büstünün Washington Kongre galerisine konmasına sebep olmuştur.

* * *

Onun devrinde devlet, 15 milyon kilometrekare arâziyi tasarruf ediyor; idârî bakımdan 21 eyâlete ve 250 sancağa taksîm edilmiş bulunuyordu. Osmanlılar Asya'da, Avrupa'da, Afrika'da yayılan bu eyâletleri idâre ediyorlardı. Devlet Almanya, Avusturya, Venedik'ten bilfiil vergi alıyor; Lehistan, Rusya ise, bunu bize tâbi Kırım Hanlığı'na ödüyorlardı. Fransa ancak, siyasî hımayemiz sâyesinde, istiklâlini muhâfaza edebiliyordu. Bu sûretle Osmanlı siyâsî nufûz ve hâkimiyetini kabul etmemiş hemen hiç bir büyük devlet kalmamış bulunuyordu. Bütün müslüman devletleri ise, Hilâfet dolayısiyle en yüksek merci' olarak bizi tanıyorlardı. İran bile, dolayısiyle de olsa, son yapılan sulhla, Osmanlı nufûzuna karşı koyamıyacağını anlamış bulunuyordu. Bu sebeple Osmanlı Cihan Devleti, o devirde erişilemiyecek siyâsî ve maddî bir şevkete ulaşıyordu.

* * *

Kaanûnî devrinde Türk kara ordusu dünyanın en büyük askerî kudretiydi. Bütün Avrupa devletleri birleşse dahi, Osmanlılar'ı meydan harbinde yenmelerine imkân yoktu. Bu sebepledir ki, Fransa hâriç, bir Avrupa birliğini tahakkuk ettirmiş olan Charles-Quint Kaanûnî'nin karşısına bilfiil çıkamamıştır. İran Şâhı ise, meydan muhârebesi vermekten dâima kaçmıştır. Bu, o devirdeki meslek ordusu ve ağır piyâde sınıfı olan Yeniçeri'nin kudretli harb gücü ile Osmanlı topçuluğu ve ateşli silâhlarının mükemmeliyetindendir. Onun içindir ki, Grenard "Osmanlı topçularının malzemesinin bol olduğunu, silâhların iyi imâl edilmiş olduğunu ve muallem efrâd elinde bulunduğunu" ifâde etmekte ve "Türk topları bütün dünyada korku ve dehşet salmıştı; 17'nci asırda bile Türkler en iyi toplara ve en mâhir nişancılara mâliktiler." demekte idi. Paul Jove ise Yeniçeri'yi anlatırken "Mâ-fevklerine sür'atle itâat ederler, muhârebede can kaygısına düşmezler, ekmeksiz, şarapsız, sâdece arpa ve su ile iktifâ ederek uzun müddet yol yürüyebilirler." demekte, Thévenot da "Bir eksikleri olursa sabrettiklerini" söylemektedir. Busbecq ise Osmanlı satvetini şöyle hülâsa etmektedir: "İmparatorluğun muazzam kaynakları, sapasağlam kalmış kuvvetler, silâha alışkanlık ve tecrübe, tâlimli askerler, zafere alışkanlık, meşakkate tahammül, anlaşma, nizâm, disiplin,

perhizkârlık, teyakkuz, sükût ve tevâzu, ne bir sızıltı, ne bir karışıklık; âzamî huzûr." İşte Süleyman Han devrindeki Osmanlı askerinin ve cemiyetinin karşı konulmaz kudreti burdan doğuyordu. Ayrıca Kaanûnî, Şark-Garb, Hilâl-Salîp, Hıristiyan-Müslüman mücâdelesinde, İslâmiyet'i, Hilâl'i ve Şark'ı en mûtena şekilde, adâletle, hakkaniyetle, insanlıkla, yüksek ahlâkî fazîletlerle temsîl etmiş ve karşısındakileri mağlûp etmiştir.

Kaanûnî deniz sâhasında da aynı muzafferiyeti göstermiş ve Türk donanmasını dünyanın birinci deniz gücü hâline getirmiştir. Bu donanma Akdeniz'de, Kızıldeniz'de, Karadeniz'de tamâmiyle hâkim olmuş; Hind Denizi'nde, Atlas'ta şanla şerefle sancak dolaştırmıştır. Karşısına çıkan haçlı donanmaları defalarca mağlûp edilmiştir.

Onun teşkilâtçılığı ile siyâsî dehâsı dahi, her türlü takdîrin üstündedir. O muazzam Osmanlı cihan hâkimiyetini, yalnız maddî kuvvetle değil, siyâsî hareketleriyle de temin etmiş, Avrupa'da istinâd edebileceği ictimâî hâdiselere politik yoldan tesir etmiş; onlardan âzamî istifâde etmeyi bilmiştir. Onun için tenkîd sadedinde bugün tekrarlanan görüşler, bilhassa kadın tesiri iddiaları, fazla şişirilmiş lâf balonlarıdır ve ciddî olmak vasfından mahrumdurlar. O günkü devlet teşkilâtı ve Osmanlı cemiyet nizâmının hata kabul etmezliği ise, her türlü şüpheden vâreste tutulacak kadar yüksektir. Kaanûnî işte bu yüksek devrin, büyük Türk hamlesinin başında bulunan ve onu temsîl eden Pâdişah'tır.

SULTAN SELÎM-İ SÂNİ HAN GÂZİ

(1566-1574 M./974-982 H.)

Sultan Selîm'in Cülûsu

Sultan Selîm, babasının vefat haberini alır almaz, yanında hocası Atâullah Efendi, lalası Hüseyin Paşa, musâhibi Celâl Çelebi ile maiyeti bulunduğu halde, Kadıköyü'ne geldi. İstanbul Muhâfızı İskender Paşa'ya haber yollıyarak, vaziyeti bildirdi. Sadrâzamdan gelen mektuplar birleştirilerek, Kaanûnî'nin vefâtı anlaşıldığından, yeni Sultan, 30 Eylül 1566/15 Rebiülevvel 964'te, Kız Kulesi'nden ve Tophâne'den atılan cülûs toplarıyle, Topkapı Sarayı'na çıktı. Bu top sesleri İstanbul halkına, Osmanoğulları'nın "cihan tahtı"na yeni bir hükümdarlarının çıktığını müjdeliyordu. "Sultan Selîm Han" gulguleleri Dersaadet'in sokaklarında derin akislerle çalkalanıyor, yarım asrı dolduran Kaanûnî devrinin son bulduğunu ilân ediyordu. Ahâli, uzun seneler kendilerini idâre etmiş büyük sultanlarının vefâtı haberiyle de, derinden sarsılıyordu.

Yeni Sultan, Topkapı Sarayı'nda ordû-yı hümâyûnla sefere gitmemiş bulunan hükûmet erkânının bîatını aldı. Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, İstanbul Muhâfızı İskender Paşa, Dersaâdet Kadısı, Defterdâr ve diğer ilmiye ricâli, kendisine bîât ettiler. Böylece Osmanlı tahtına resmen câlis olan Pâdişah, ertesi gün, an'ane mûcibince, Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî'den başlıyarak, Fâtih, Bâyezîd ve Yavuz Selîm Han'ın türbelerini ziyâret edip, fukaraya 30 bin akçe sadaka dağıttı.

Bundan sonra Sultan, Sadrâzam'dan alınan bir arîza dolayısiyle, acele Belgrad'a doğru yola çıktı. Bu arîzada "asker-i İslâm'a fetret ve hiffet gelmemesi, âda-yı dînin kuvvet bulmaması için, Kaanûnî'nin vefâtının gizlendiğini, lâkin cülûs-ı hümâyûnun duyulması ihtimâli karşısında, sür'at ve isti'câl ile, orduya iltihakın, dîn ve devletin faydasına" olduğu ifâde ediliyordu. Selânikî'nin tâbiriyle "Bezirgân menziliyle otuz gün olan" İstanbul-Belgrad yolu, on beş günde alınarak, Belgrad'a ve oradan da Vukovar'a gelindi. Burada Sokollu'dan bir arîza daha geldi. Selânikî'nin ifâdesine göre, bunda Sadrâzam: "Pâdişahım, saâdet-i ikbâl ile asâkir-i mansûreyi teşrîf buyururlar ise, kul tâifesi, ecdâd-ı izâmınızın kaanûnu üzre, cülûs in'amını isterler. Buraya ise, kifâyet edecek kadar hazîne getirilmemişdir ve hem âda-yı dîn içine gelip yine dönüp gitmeniz münâsip değil ve dahi sefer âhır olup, mevsim kalmayıp, kışlamak dahi müteazzirdir. Merhûm ve mağfûrun-lehin evâil-i cülûsunda feth olunan, şehr-i Belgrad sevâd-ı âzam olmuşdur. İzzet ü ikbâl ile anda âsayiş buyrulsa" münâsip olacağını, kendisinin orduyu alıp oraya getireceğini yazıyordu. Bunun üzerine yeni Pâdişah, Belgrad'a döndü ve ordunun gelmesini bekledi.

Belgrad'da İlk Yeniçeri Patırdısı

Bu sırada Sadrâzam, Sigetvar kalesini fethetmiş bulunan ordû-yı hümâyûnu, buranın tâmiri dolayısiyle bekletiyor ve yeni Pâdişah'ın Belgrad'a gelmesini bekliyordu. Selîm'in Belgrad'a vardığını haber alınca, dönüş emrini verdi. Selânikî'nin rivâyetine göre, bu sırada, Kaanûnî'nin arabasına, ona çok benzeyen Hasan Ağa bindirilerek, sağa sola selâm verdirilmiş; Sokollu da bâzı işleri arzetmek maksadıyle, yanında konuşarak yürüyüp, Sultan'ın vefâtı hakkındaki haberlerin yanlışlığını askere anlatmak istemiştir. Bunu zikreden Solakzâde, bu rivâyetin, biraz akıldan uzak olduğunu yazmaktadır. Bu minvâl üzere, Belgrad'a dört konak mesâfeye kadar gelindi. Burada bir gece yarısı Sadrâzam, ordudaki hâfızları çağırarak; arabanın yanında, sabâha kadar Kur'ân tilâvet etmelerini; ilâhîler okumalarını ve zikirde bulunmalarını emretti. Sabahtan dört saat evvel başlayan bu Kur'ân tilâveti ve zikir gulguleleri, ordû-yı hümâyûnun sarsılmaz saflarını karıştırdı. Bu vak'aya bizzat şâhid olan Selânikî, bunu şöyle anlatır:

"Merhûmun meyyiti bu vakte değin, 48 gün setr olunmuş idi. Amma sır âşikâr olunca 48 yıldan beri serîr-i izzette pâdişah-ı âlempenâh mevti hasreti te'sîr edip, sûziş-i mâtem ile, herkes âh ü nâle vü efgâna âğâz eyledi ve hay hay ile ağlaşıp inleşdiler ve şol mertebeye vardı ki, yörümeyip 'Hây! Sultân Süleyman Hân!' deyü feryâda başladılar. Vüzerâ-yı izâm bir yere gelip, mey-

yiti izhâr etdiklerine nâdim oldular ve evvelki hal üzre gitmek evlâ imiş dediler."

Ordunun, yarım asra yakın kendisini zaferden zafere koşturmuş, Pâdişahlarının vefâtına duyduğu ıztırap, büyük ve derindi. Sadrâzam ve vezîrler, asker safları içine dalarak, nasîhat etmek mecbûriyetinde kaldılar. Sokollu, bu münâsebetle "Kardaşlar, yoldaşlar! Niçin yörümezsiz? Yörüyelim; bunca yıllık İslâm Pâdişahıdır, Kur'ân-ı azîm ile ta'zîm eyleyelim. Bu denlü gazavât edip, Engürüs vilâyetini dâr-ı İslâm eyledi ve cümlemizi ni'met-i ihsânıyle besledi. İvâzı bu mudur ki, mübârek cesedini başımızda götürmeyelim? İşte oğlu Sultan Selîm Han Pâdişahımız, Belgrad'da size muntazırdır." diyerek, cülûs bahşişi ve terakkîlerinin de verileceğini bildirmiştir. Nasîhatler ordû-yı hümâyûna te'sîr ederek, sabaha karşı Sirem sahrası kenarına gelinerek, fecir namâzı burada edâ edildi. Bundan sonra ordu, "ılgar" ile yâni cebrî yürüyüşle Mitroviça'ya geldi. Burada Sadrâzam, yeni Pâdişah'a bir tezkere gönderdi. Selânikî'ye göre bunda aynen şöyle diyordu: "Merhûm-ı mağfûrun cenâzesiyle vardığımızda otağ-ı hümâyûn önünde çârtâk-ı sâyebân kurulsun ve İstanbul'dan gelen yeni taht-ı devlet, tuğlar mâbeyninde kurulsun ki, merhûm-ı mağfûrun-leh 'Belki Sultân Selîm Hânıma müyesser olup, teşrîf eyleye' demiş idi. Devlet ve ikbâl ile cülûs-ı hümâyûn buyurup, erkân-ı devlet bendeleriniz yollu yolunca serîr-i saltanata yüz sürüp, her halde kul tâifesi eskiden beri ecdâd-ı izâmınız kaanûnu üzre bahşiş ve terakkilerini, mübârek kelâm-ı şerîflerinizden aralarında karargîr olmuş âdetlerince işitmek, ya'ni 'Cümlesi virülsün, makbûl-i hümâyûnumdur.' demenizi isterler. Alelhusus Yeniçeri tâifesi içinde ricâlullah mukarrerdir ve kadîmî kaanunları, çavuşları ellerin kaldırıp, ocaktan geçen yoldaşlarına ve Âl-i Osman pâdişahlarına duâlar edip cümlesi 'Âmin' demek, kaaide-i kadîmleridir ve hayr ü bereket dahi bundadır. Ba'dehu cenâze namâzı kılınıp, ta'ziyet işi tamâm olup, ertesi dîvân içeride olup, erkân-ı devlet tehniyet için pâye-i serîr-i izzete tekrar yüz sürüp, hil'atler verile."

Sultan, bu tezkireyi yanındakilere gösterip fikirlerini sordu ve onlarla müşâverede bulundu. Hocası Atâullah Efendi "Bu mertebeye ihtiyaç bulunmadığını, emr-i cülûsun tamamlanmış olduğunu, bundan maksadın hâkimi mahkûm etmek olduğunu" söyledi. Lala Hüseyin Paşa ise "İstanbul'da oturup buraya gelmeselerdi, ne diyeceklerini, bir tedârikde mi bulunacaklarını" sorarak, aynı kanaate iştirak etti. Musâhip Celâl Bey ise "Âl-i Osman saltanat tahtına geçmez, mâdâm ki kul kılıncı altından geçmiye.' sözünün bu tezkire ile vâki olduğunu, ancak mülkün vârisi hazır bulununca, yeni cülûsun lüzumsuz olduğunu" söyledi. Selîm Han ise, İstanbul'da tahta çıktığına, ken-

disinin esâsen tek vâris bulunduğuna, Dersaadet'teki devlet ricâlinin ona bîat ettiğine, bu sebeple ikinci bir cülûs merâsimi yapılmasının doğru olmadığına kaani idi. Onun için Sadrâzamın teklîfleri reddedildi. Bu red cevâbını alan Sokollu sadâretten uzaklaştırıldığı endîşesine düşmüş, sır kâtibi bulunan *Münşeât* sâhibi Ferîdun Bey'in, taleplerde ısrar edilmesi hakkındaki teklîfini de, "Hatâ eylediniz demek olur." diye kabul etmemiştir.

Ertesi günün sabahında bütün ordu mâteme bürünmüş; vezîrler ve ricâl başlarına siyah şemleler sarmışlar; çavuşlar, çeşnigîrler, bütün ağalar, kaba elbiseler giymişler; Belgrad halkı da bunlara imtisâl ederek, cenâze merâsimine iştirak etmişlerdi. Ordû-yı hümâyûn ise, muhârebe nizâmında bulunduğu halde, ağlıyarak, Sultan Selîm'in otağından çıkışını beklemekteydi. Bir müddet sonra Sultan, otağ-ı hümâyûndan mâtem elbiseleriyle çıkıp etrâfına selâm vererek, şanlı pederinin cenâzesine doğru ilerlemiş, ellerini âsûmâna kaldırarak, duâ etmiştir. Sonra Atâullah Efendi'nin imamlığında ve sağında Sultân, solunda vezîrler olduğu halde cenâze namâzı için saf tutulmuştur. Bu arada "Er kişi niyetine!" sadâsıyle, er meydanlarında can veren şanlı Sultan'ın cenâze namâzı edâ edilmiştir. Namâzdan sonra Pâdişah, etrafına yine selâmlar vererek, otağına çekilmiştir.

İşte bu sırada asker arasında mırıldanmalar başladı. Hemen her tarafta şu tarzda cümleler duyuluyordu: "Bizim kaanûn-ı kadîmimize riâyet edilmedi. Bize îtâsı vâcib olan in'âmın, aslâ bahsi bile olmadı. Vezîrler! Ne için böyle etdiniz! Emmâ sonra zahmet çekersiz, yine suçlu biz oluruz. İmdi Pâdişahı da Edirnekapısı'nda veya Topkapısı'nda ot arabasının yakınında buluruz." Vezîrler bu sözlerden bir başkaldırmanın yakın olduğunu tahmîn ederek, Kaanûnî'nin nâşını nakilde acele ettiler. Vezîr Ahmed Paşa ile cenâzeyi İstanbul'a sevkettiler. Vezîr-i âzam, gürültülerin büyümesi ve Pâdişah'la berâber gelen Anadolu askerine karşı bâzı küçültücü sözlerin sarfedilmesi üzerine, bir dîvân topladı. Ricâl-i devlet, Pâdişah'ın elini öptüler; alınacak tedbîrleri arzettiler. Bunun üzerine Selîm Han, bu karışıklıklara son vermek için, üç gün ordu zâbitânını huzûruna kabul etti ve askere terakkiler vererek cülûs bahşişini de kısmen dağıttı. Sonra da Belgrad'dan hareket edilip, İstanbul'a doğru yola çıkıldı.

Semendire'ye geldiği zaman, berâber sohbet ettiği kazaskerleri azleyledi. Buna sebep, Kaanûnî'nin son devrinde konmuş olan içki yasağının, bilhassa müstahsiller nezdinde büyük bir gayrımemnûnluk vücûda getirmesi ve bunun kaldırılmasının talep edilmesiydi. Selîm Han'ın bu şikâyetleri haklı bulduğu, fakat kazaskerlerin buna yanaşmadığı, bu sebeple azledildikleri rivâyet edilir. Bu sebepten birçokları Sultan'ın aleyhinde bulunmuşlar, her halde bundan dolayı da adı içkiciliğe çıkarılmıştır. Bu azillerle ulemâ silsile-

sinde bir yürüme olmuş ve Rumeli kazaskerliğine İstanbul kadısı Kadızâde Ahmed Efendi, Anadolu kazaskerliğine de Bursa kadısı Muallimzâde Efendi tâyin edilmişlerdir.

Pâdişah Edirne'ye geldiği zaman, Kaanûnî'nin nâşının husûsî türbesine defnedildiği haberini almış ve buradan İstanbul yakınında, Sokollu'ya âit, Halkalı Çiftliği'ne gelmiştir. Pâdişah ertesi gün İstanbul'a merâsimle gireceğinden, geceyi burada geçirmiştir. Bu gece Selânikî Mustafa Efendi, arkadaşlarıyle berâber İstanbul'a giderken, yolda yeniçerilerin meş'aleler ve mumlarla icrâ ettikleri bir müzâkerede, sabah uygulayacakları hareketleri kararlaştırmalarına şâhid olmuşlardır. Bunu hemen dönüp Sadrâzam'a bildirmişler "Ammâ ne fâide ki hiç bir vechile tedârike" tevessül olunmamıştır. Kendisine bir isyan müzâkeresi haber verilen Sadrâzam, nedense hiçbir tedbîre mürâcaat etmemiştir.

5 Aralık 1566/22 Cumâdalulâ 974 sabahı İstanbul kaymakamı İskender Paşa, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa, Pâdişah'ı karşılamak üzere, şehirden çıkıp, kendisine mülâkî olmuşlardır. Alay çavuşları, yüzlerce defa "Pâdişahım çok yaşa!" avâzeleriyle hareket işâreti vermişler ve ordu Şehzâde Câmii önüne kadar ilerlemiştir. Burada yeniçerilerin ön safı durarak, diğerlerini de durmaya mecbûr etmişlerdir. Vezîrlerin "Ne var?" suâllerine, hoşnudsuzluk ifâde eden, târihî tâbirleriyle "Otluk arabası var!" demişler; bunun ilerlemeye mâni olduğunu söylemişlerdir. Kendilerine nasîhat etmek isteyen ikinci vezîr Pertev Paşa, üçüncü vezîr Ferhad Paşa ve Kapdân-ı Deryâ Piyâle Paşa atlarından düşürülmüşlerdir. Bunun üzerine Sokollu Mehmed Paşa ile dördüncü vezîr Ahmed Paşa ceplerinden avuç avuç altınlar saçarak ve "Lûtfeylen yoldaşlar!" diyerek, etraflarındaki 200'er kadar muhâfız yeniçeri ile Saray-ı Âmire kapısına kadar sohbet ederek gelmişlerdir. Böylece Pâdişah, Bâb-ı Hümâyûn'a kadar güçlükle gelebilmiş; yeniçeriler bu kapıyı da kapayarak "âdât-ı kadîmeye riâyet edilmesini" talep etmişlerdir. Bunun üzerine Sokollu Pâdişah'a "Şevketlü hünkârım, bunlar mübârek lisân-ı şerîfinizden virgülerin işitmeyince mütesellî olmazlar. İnâyet eylen, fitne def' olsun, buyurun." demiş; bunun üzerine Sultan Selîm de "Ecdâd-ı izâmım âdât-ı kadîmesi muktezâsınca, cümle bahşiş ve terakkîleri virülsün, makbûlümdür." demiştir. Böylece, ancak ikindi ezanları okunurken saraya girilebilinmiştir. Bunun üzerine askere 60'şar duka cülûs bahşişi itâ edilmiş, ayrıca ilk olarak cülûsiye, ilmiye sınıfına da teşmîl edilerek, onlara da tediye edilmiştir. Bu suretle hazînede ortaya çıkan boşluk ise, saltanat tebrîki maksadıyle vilâyetlerden, yabancı devletlerden gelen vergilerle, Piyâle Paşa'nın Sakız seferinden, Pertev Paşa'nın Gyula fethinden getirdiği vâridâtla kısa zamanda doldurulmuştur.

Bütün şu vak'alar düşünüldüğü zaman, bâzı netîcelere varmak kaabildir. Kaanûnî'nin vefâtını duyunca, askerin hissettiği keder ve ıztıraplar, samimî feryadlar, huşû içinde ağlamalarla, yapılan şu isyankâr hareketler birbirini tâkip etmiştir. Osmanlılar'dan mürekkep bir kütlede dâima fazîletle muhabbet ve samimiyet, nisbet kabul etmez derecede büyüktür. Türk cemiyetinde derin bir uysallık, pâdişahlarına karşı son derece köklü bir itaat ve bağlılık vardır. Yukarıda görülen istisnâlarda ise, çok zaman bâzı ricâlin parmağı müşâhede edilir. Cülûstan itibâren sırasıyle yazdığımız şu yeniçeri kıpırdanışlarında, Sokollu'nun dahlini görmemenin imkânı yoktur. Sultan'a karşı kendi kıymetini ve kadrini artırmak için, orduyu kullanmayı bilhassa denemiş görünür. Kendi kayınpederi de bulunan yeni Pâdişah'ı, tamâmen râm edebilmek için, orduyu, eline geçen fırsatlardan istifâde ederek, politik nüfûzu için vâsıta olarak kullanmıştır denilebilir. Bunu gösterecek çok sebep vardır. Belgrad'a gelmeden cülûsun tekrârı ve bahşişin itâsı teklîfi reddedildiği halde, bunu Kaanûnî'nin vefâtını teblîği esnâsında askere bildirmiş; onları âdeta isyan hareketine tahrîk etmiştir. Halkalı'da kendisine, askerin ertesi gün icrâ edeceği hareket bildirildiği halde, buna karşı hiçbir tedbîr almamıştır. Bütün nâmdar vezîrler, hele Piyâle Paşa gibi bir şanlı kahraman dahi askere hitâblarında hakaaret gördükleri halde, kendisi onlarla sohbet ederek korunmuştur. Sipâhilerin de bâzı talepleri, hattâ vezîrleri taşlamalarına karşı, bunların ağalarını azletmiş ve isyancılardan da bir kaçını astırmıştır. Fakat bu, kendisinin lehinde kaydedilecek bir husûs görünmemektedir. Çünkü bunu yeniçerilere karşı kullanmamış ve vaktinde icrâ etmemiştir. İleride de anlatılacağı gibi Sokollu, kuvvetli bir idâreci, kıymetli bir devlet adamı olmasına rağmen, rakiplerine karşı da çeşitli oyunlar düzenlemiş, kulisçi bir şahsiyettir. Sultan için vazgeçilmez bir adam olmak yolundaki arzusunu da, orduyu siyâsî nufûzuna âlet etmek suretiyle kullanmış ve hiç de iyi etmemiştir. İşte bundan dolayıdır ki, Peçevî "Sokollu'nun makaam-ı sadâretde son derece istikrar ve istihkam bulduğunu", bu sebeple de, bütün devlet işlerinin ona bırakıldığını yazmaktadır. Şu beyan, devlet işlerinin tamâmen Sadrâzam'a havâlesinin açık sebebini ortaya koymakta ve İkinci Selîm için rivâyet edilen şahsî kusurları umûmiyetle izâh etmektedir. Bundan sonra Pâdişah, bâzı mühim işlerde hükûmeti ikaaz edecek ve Sadrâzam da esâsen geniş olan selâhiyetlerini biraz daha genişçe kullanacaktır.

Yeniçeri Ağası Müezzinzâde Ali Ağa'nın Kapdân-ı Deryâlığa Getirilmesi

Bu sıralarda dâmâd Piyâle Paşa, Kubbealtı vezîrliğine tâyin edilmiş ve boş kalan Kapdân-ı Deryâlığa ise Yeniçeri Ağası olan Müezzinzâde Ali Ağa getirilmiştir. Böylece donanma kumandanlığına bir karacı tâyin ediliyordu ki, isâbetsiz bir hareketti. Vezîr-i âzamın yanlış bir tasarrufu idi ki, devlet için İnebahtı felâketine sebep olmuştur.

* * *

Ramazan ayında yeniçeri zâbitleri, kadîm usûl üzere, vüzerâ tarafından mükellef iftarlara dâvet edilmişlerdir. Bu dâvetlerle ordu ile devlet ricâli arasında bir uzlaşma husûle gelmiş; yeniçeri kıpırdanmalarında dahli olanların bir kısmı da münâsip yollarla tecziye edilmişlerdir.

Bayram tebriki esnâsında Şeyhülislâm, usûl üzere, Pâdişah tarafından ayakta kabul edilmiştir. Bütün bu an'anevî hareketler halk ve asker üzerinde iyi intibâlar uyandırmış ve onların memnûniyetini mûcip olmuştur.

Yemen Meselesi ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın San'a Vâliliğine Tâyini

Ertesi sene Ağustos ayında Yemen'deki San'a kalesinin sukut ettiği haberi alındı. Yukarıda Özdemir Paşa tarafından fethini yazdığımız San'a, bu suretle elimizden çıkıyordu. San'a fâtihi Özdemir Paşa'dan sonra, Neşşar yâhut Saksağan Mustafa Paşa, Kara Şahin Mustafa Paşa ve Mahmud Paşa gibi vâliler tâyin edilmiş; bunlar ise Zeydî imâmı Mutahhar ile uğraşmışlar ve buradaki hâkimiyetimizi perçinliyememişlerdi. Bunun üzerine Mahmud Paşa azledilmiş ve yerine Rıdvan Paşa tâyin edilmişti. Bu zât İstanbul'a selefinin fenâ idâresini anlatan mufassal bir rapor takdîm etmiştir. Bu raporunda, mutlaka bu vilâyeti, ikiye taksîm etmenin lüzûmu üzerinde durmuş; Tihame denilen sâhil kısmında Zebîd, Cebel denilen dağlık kısmında da San'a beylerbeyliklerinin kurulmasını istemiştir. Paşa'nın bu teklîfi, halefinin muvaffak olmaması için yaptığı yolunda rivâyetler vardır. Bu sırada Rıdvan Paşa, Mutahhar'a mağlûp olup, fenâ bir muâhede akdedince azledilmiş; bunun üzerine Mahmud Paşa'nın teklîfi, Dîvânca kabul edilerek, Hasan Paşa Zebîd'e ve Tekgöz Murad Paşa da San'a beylerbeyliklerine tâyin edilmişlerdir. Fakat bu paşalar arasında hudud ve hukuk münâzaası başlamış; bundan istifâde eden

Mutahhar da, önce Murad Paşa'yı mağlûp ve şehîd etmiştir. Bunun üzerine, San'a'ya hücûm eden İmam Mutahhar, burayı da teslîme mecbûr etmiştir. Teslîm şartlarına riâyet etmiyerek, muhâfızlara ve ahâliye büyük zulüm yaptığı rivâyet edilir. Bu vaziyette Hasan Paşa, bâzı gâlibiyetler kazanmışsa da, İstanbul'dan yardım istemeğe mecbur olmuştur.

Dîvân, Yemen ahvâlinin, devletin şânını müteessir ettiğine kaani bulunmuş; Arap yarımadasında hâkimiyetin kuvvetlendirilmesi ve Kızıldeniz emniyetinin temini için teşebbüse girişmiştir. Bunun için San'a Beylerbeyliği'ne Özdemiroğlu Osman Paşa tâyin edilmiş, serdarlık vazîfesi de, bu hususta dîvâna arîzalar gönderen Şam Vâlisi Lala Mustafa Paşa'ya tevcîh edilmiştir. Bir müddet sonra, Yemen'deki iki beylerbeyilik birleştirilerek, bir "hükm-i şerîf"le Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verilmiştir. Mayıs 1568/975 yılında Lala Mustafa Paşa Mısır'a gelmiş ve bura vâlisi Sinan Paşa'dan lüzûmlu askeri istemiştir. Araları zâten açık bulunan paşalar, Vezîr-i âzam tarafından ellerine verilen birbirine zıt tâlimâtlar dolayısıyle, selâhiyet çekişmesine başlamışlar; bunu da Dîvân'a aksettirmişlerdir. Lala pek haklı olarak, Yemen Seraskerliği ile Mısır Vâliliği'nin bir elde bulunmasını istemiş; kendisine talep edilen 4 bin asker yerine 400 asker verildiğinden şikâyet etmiştir. Buna karşı Sinan Paşa ise, Lala'nın gitmemekte direndiğini ve fuzûlî masraf yaptığını, iş kendisine tevdî edilirse, kolaylıkla muvaffak olacağını bildirmiştir.

Bütün bu çekişmeleri, kendisine rakip çıkarmamak isteyen Sokollu'nun müsâit karşıladığı, hatta teşvîk ve tahrîk ettiği rivâyet edilir. Lala'nın idâmını temin edememişse de, azlini sağlamış; istikbâlin büyük sadrâzamlarından biri olan Osman Paşa hakkında ise idâm fermânı bile çıkartmıştır. Fakat Osman Paşa Yemen'e gittiği için, bunun infâz edilemediği rivâyet edilmiştir. Sultan Selîm'in bu paşalar arasındaki çekişmelere mâni olamaması ise, Sokollu'nun, vezâret selâhiyetlerini de aşan bir kudrete erişmesindendir. Bunun, devlet idâresinde, faydalı netîceler vermediği muhakkaktır.

Osman Paşa, Mısır Kapdânı Kurdoğlu Hayreddin Hızır Bey'le, 3-4 bin kadar asker ve 17 gemi ile Cidde'ye çıkmış ve harekâta başlamıştır. Ahâli, Zebîd muhâfızı bulunan Hasan Paşa'nın bâzı zulümlerinden şikâyet etmiş; yaptırdığı tahkîkatta bunu sâbit gören Özdemiroğlu, paşayı azlederek işe icrâ-yı vekâletle başlamıştır. Sonra Taaz ve civârını hemen istirdat etmiş, Kahire kalesini de kuşatmıştır. Fakat büyük bir kuvvetle üzerine gelen Mutahhar, onu iki ateş arasında bırakmıştır. Paşa ise mukaavemete devam etmiştir. 1569 senesi Mayıs başlarında ise, büyük bir kuvvetle gelen Sinan Paşa, onu Mutahhar'ın çenberinden kurtarmış ve Kahire kalesini teslîm almıştır. Koca Sinan Paşa'nın kendisini çadırına dâvetinden endîşelendiği için, kuvvetlerini terketmemiş; bunun üzerine onun tarafından vazîfesinden azle-

dilmiştir. Yemen'in hemen yarısını alan Özdemiroğlu buna itirâz etmemiş ve Asir, Hicaz, Suriye tarîkıyle İstanbul'a gelmiştir. Burada Sokollu'nun kendisini şehre sokmadığı, en şiddetli kış günlerini sur hâricinde çadırda geçirmek mecburiyetinde kaldığı, bu manzarayı Sultan'a gösteren Lala Mustafa Paşa'nın onu kurtardığı rivâyet edilmiştir.

Bunun üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa, Lahsa ve Basra Vâliliği'ne tâyin edilmiştir. Koca Sinan Paşa ise, Kurdoğlu Hayreddin Hızır Bey emrinde bir filoyu denizden, Memi Bey kumandasında bir kuvveti de karadan, Aden'e göndermiş; ticârî ve askerî ehemmiyeti büyük olan kale, tekrar teslîm alınmıştır. 1561/977 Temmuz sonunda ise, San'a işgal edilmiş; ertesi sene Kevkebân kalesi de fethedilmiştir. Bunun üzerine Zeydî İmâmı Mutahhar, harbe devamı tehlikeli görmüş; sulh talep etmiştir. Böylece iç bölgeden bir kısmı İmam'a bırakılmak, Osmanlı Sultanı'nın bütün Yemen'de yüksek hâkimiyeti tanınmak, hutbe ve sikke pâdişah nâmına olmak, evvelce devletin elinde bulunan yerlerin hepsi uhdemizde bulunmak üzere sulh akdedilmiştir.

Yemen fâtihi addedilen Koca Sinan Paşa, şeci' ve zeki bir kumandandı ve acele etmeden, lüzumlu yerlere kaleler inşa ettirerek, fütûhâtı tamamlamıştır. Ahâlinin muhabbetini celbetmeyi hedef bilmiş; câmi ve medrese gibi hayır eserleri binâ ettirerek, haklı bir şöhret kazanmıştır. Bir müddet sonra, dîvânca tâyin edilen, Vâli Behram Paşa'ya Yemen'i bırakarak, haccetmiş; bu esnâda da bâzı idârî işlerle meşgûl olmuştur. Kendisi Kubbealtı vezâretine tâyin edildiği için, İstanbul'a gelmiştir (1571/979).

İran ve Avusturya ile Sulhün Yenilenmesi

Bu sırada ise, İran ve Avusturya ile sulh akdedilmiş bulunuyordu. İran elçisi Ustaclı Şah Kulı Han, 800 kişilik maiyeti ve 1700 yük hayvanıyle taşınan paha biçilmez hediyeleriyle Edirne'de karşılanmıştır. Yalnız Sultan'a takdîm edilecek hediyelerin 44 hayvanla taşındığı; bunların içinde sâyebânları altın işlemeli iki ipek çadır; hatta Hazreti Ali'ye izâfe edilen murassa bir Kur'ân, küçük bir armut hacminde Bedahşan Yâkutu, 40 dirhem çeken iki inci, 164 bin altın kıymetinde ipek halılar bulunduğu rivâyet edilir. Elçinin ayrıca büyük ve müzeyyen bir muzıka takımı bulunduğu; debdebeye ve ihtişâma çok düşkün olduğu için, maiyetinin elmaslı taşlarla müzeyyen altın sırmalı elbiseler giydiği nakledilmektedir. Buna karşı, Osmanlılar da aynen mukaabele etmişler; böylece iki şark devleti birbiriyle ihtişam yarışına çıkmıştır. Elçi, karşısına çıkarılan Osmanlı merâsim askerini görünce, bunu gelin alayına benzeterek, yanındaki teşrîfâtçıya bildirmiş; çok nüktedan olan

Şemsi Paşa da "Beli, Çaldıran'da Tâclı Hanım'ı gelin getiren bu askerdir." sözüyle nükteli bir cevap vermiştir. Yine elçi, Avrupa sefîrlerinin kendilerini şapkalarını çıkararak selâmlamalarının mânâsını sormuş; Paşa da aynı nüktedânlıkla "Bunun, başlarını pâdişahın ayakları önüne koymağa hazır bulunduklarını işâret ettiği" cevâbını vermiştir. Bir iki gün sonra elçiye, bir adam tarafından ateş edilmiş; bunun üzerine, memleketine dönmek istemişse de, Sadrâzam göndermemiştir. Elçi Sokollu'yu, Sigetvar fethinden dolayı tebrîk etmiş; Kaanûnî'nin vefâtından sonra aldığı tedbîrleri övmüştür. Sokollu ise verdiği cevapta "Hânedan-ı Âl-i Osman'ın saltanatının, Cenâb-ı Hak tarafından ebedî olarak takdîr kılındığını; kendisinin meziyetinin, ancak, bu büyük hânedandan iki zâtın hizmetine, kader-i ilâhî sevkıyle mazhar olmaktan ibâret bulunduğunu" söylemiştir. Elçiye Sultan tarafından teveccüh gösterilmiş ve 500 duka günlük tahsîsât bağlanmıştır.

İran'ın bu sefâret heyetinin, dünyayı titreten Osmanlı kudretinin dostluğunu kazanmak maksadına mâtuf olduğu ve Amasya Muâhedesi'ni yenilemek ricâsında bulunduğu anlaşılmaktadır (16 Şubat 1568/17 Şâban 975). Bu talep, Sultan tarafından memnûniyetle kabul edilmiştir.

Bundan bir gün sonra Avusturya elçileri ile, Kaanûnî devrindeki sulh şartlarına göre, sekiz sene için, anlaşma yapılmıştır. Bu, Avusturya'nın bağlılıklarını yenilemesinden ibârettir.

Türk Hâkimiyetinin Okyanusya'ya Dayanması

1569/976 senesi baharında, Mısır Kapdânı bulunan Kurdoğlu Hayreddin Hızır Reîs kumandasında, 22 gemiden mürekkep bir filo, muhtelif çapta toplar ve silâhlar, ustalar ve teknisyenleri hâmil olarak, Sumatra kuzeyindeki Açe Sultanlığı'na gönderildi. Bura hükümdarı Alâüddin Şah idi ve Sumatra müslümanlarını, Portekizliler'in tazyıkinden kurtarmak için, İslâm dünyasının kudretli Halîfesinden yardım talep etmiş ve yüksek hâkimiyetini tanıyacağını bildirmişti. Kaanûnî'ye gönderdiği nâmede, İslâm dünyasının halîfesi olarak kendisinden top, topçu, silâh, askerî mütehassıslar ve istihkâm mühendisleri istiyordu. Sultan'ın vefâtı dolayısiyle iş biraz gecikmiş ve yeni Pâdişah'ın zamanına intikal etmişti. Mısır Kapdânı'nın gönderilişiyle talepler yerine getirilmiş ve yardım yapılmıştır. Sultan Alâüddin'e bir de cevap irsâl edilmiş ve burada metbûu olduğumuz dahi zikredilmiştir. Bu hatt-ı hümâyûnda "Ahvâl ve etvâr, her neye müncer olursa, i'lâm eyleyesiz. Sonra

anda asâkir hakkında fermân-ı şerîfim ne vechile sâdır olursa, mûcibi ile amel eyleyesiz." denmiş ve o diyârın siyâsî ahvâlinin, mufassal sûrette şerhedilip, "atebe-i âlempenâhlarına bildirilmesi" istenmiştir. Açe Sultanı'na bir de Türk bayrağı gönderilmiş ve bu yakın zamanlara kadar, mukaddes bir emânet olarak, bura müslümanları tarafından saklanagelmiştir.

Bu suretle Okyanusya'daki bir saltanatın daha, dinî ve dünyevî olarak, Osmanlı yüksek hâkimiyetini kabul edişi ve oraya bilfiil askerî muâvenette bulunulması, Türk siyasî nufûzunun, çok azametli bir genişlik kazandığını göstermektedir. Osmanlı siyasî ve dinî hâkimiyetinin Okyanusya'ya kadar dayanmasında, devletin dâima gözden uzak tutmadığı iktisâdî sebepler de mevcuttu. Yavuz'dan itibaren bütün devlet ricâli, ticâret yollarının değişmesi, Hind ve Çin metâlarının Afrika güneyinden Avrupa'ya akması üzerine, bundan gittikçe daha şiddetle mutazarrır olacağımızı görmüşlerdi. Buna düşünülen çâreler, askerî ve siyasî tedbîrlerle, yolların kısaltılması için tasarlanan projelerdir.

Siyasî tedbîrler, Akdeniz memleketlerinin, Osmanlı nufûzunda, müşterek bir iktisadî ve ticarî cephe kurması; hattâ bunun, biraz da zorla elde edilmesidir. Bunu, Venedik'le yapılan muhârebe ve sulh anlaşmalarının muhtevâsından, Fransa'yı tutuşumuz ve onunla yaptığımız ticarî ittifaklardan açıkça çıkarmak mümkündür. Askerî tedbîrler ise, ticâret yollarının emniyetini bozan ve buradaki menfaatlerimizi haleldar eden Portekiz filolarının vurulmasıdır. Yolların kısaltılması için düşünülen projeler ise, Süveyş Kanalı teşebbüsü ile Volga ve Don nehirlerinin birleştirilmesi teşebbüsleridir. Maalesef bütün bunlarla kat'î bir muvaffakıyet temin edilememiştir. İşte bu Açe Sultanlığı'na yardım ile oranın bizim hâkimiyetimizi tanıması meselesinde de bütün bu mülâhazalar dâima düşünülmelidir.

Don-Volga Kanalını Açarak Karadeniz'le Hazar Denizi'ni Birleştirme Arzusu

Yukarıda belirttiğimiz projelerden Don ile Volga'nın, yâni Hazar Denizi ile Karadeniz'in birleştirilme tasavvuru, 1569/977 Ağustos başında tatbîk mevkiine kondu. Bundan 13 sene kadar evvel, Rusya'nın Kazan Hanlığı'nı alışı; bu civardaki küçük Türk hanlıklarının, birbirleriyle bitmek tükenmek bilmez mücâdelelerde bulunmasının tabiî bir netîcesiydi. Osmanlı müslüman efkâr-ı umûmiyesi, bundan çok müteessir olmuş ve izâle çârelerine teşebbüs etmeğe karar vermiştir. Buna en büyük mâni, küçük hanlıklar arasındaki sal-

tanat mücâdeleleri ve ora Türk dünyasının kabîle ayrılıklarını arka plâna atamayan ictimâî yapısı idi. Bu o kadar derin ve köklü bir tesire sâhipti ki, bugün dahi bu ictimâî hastalığı az veya çok görmekteyiz. Orta Asya Türk dünyasına hâkim olan Ruslar, halen bu kabîle münâferetlerini teşvîk etmektedirler. Buradaki Kazak, Özbek, Türkmen Kırgız, Tâcik cumhuriyetleri, kabîle ve aşîret esasına istinâden teşekkül ettirilmiş; bunlar arasında müşterek millet telâkkisi, en büyük suç sayılmıştır. Bununla beraber, bura Türk dünyasında Sovyet neşriyâtının da bahsettiği ve "Kızıl Turancılık" denen, müşterek millet olma cereyanı, yaygın bir hal almıştır. Buna temas etmekten maksadımız, o günkü Türk dünyasında, Osmanlı teşebbüsünün mâhiyetinin idrâk edilememesinin, en mühim sebebini göstermektir.

Osmanlılar ise, Türk an'anesinin bu sakîm denebilecek zihniyetinden tamâmen sıyrılmışlar; cihanşümûl bir devlet telâkkîsini geliştirmişlerdi. Bu sebeple onların siyasî ufku, zaman ve mekân itibâriyle çok genişlemiş; çeşitli sâiklerle de bu projeye girişmişlerdi.

Sultan II. Selîm, Türk dünyasının bu elîm manzarasıyle alâkadar olmuş; bir hatt-ı hümâyûnla, kendisine bağlı Kırım Hanı'ndan, bunun sebeplerini sormuştu. Bu mektubunda, Türkistan ve Tataristan tüccarlarının, emniyet içinde gelip gitmeleri temenni edilerek "İmdi, Vilâyet-i Kazan ve Ejderhan, evvelden Nogay elinde idi. Hâlen küffâr eline girmesi neden oldu? İçinde ve etrâfında kalan Tatar mirzâlarından kimler vardır? Buralar ne için ve ne sebeble elden gitmiştir? Mufassalen yazılsın. Ol vilâyetin feth olunması takarrür etmiştir..." denmekte ve tafsîlâtlı bir cevap istenilmektedir. Şu mektup, renksiz bir şahsiyet olduğu zannedilen Pâdişah'ın, ne derece yüksek bir siyasî görüşe sâhip olduğunu göstermekte ve onu Türk âleminde bugün dahi, tebcîle lâyık bir adam hâline getirmektedir. Osmanlı hükümdarlarının Türk dünyasının meseleleriyle alâkadar olmadıklarını tenkîd edenlerin ise, bu hustaki haksızlıklarını ortaya koymaktadır. Osmanlılar bu meseleleri gâyet iyi anlamışlar, hattâ netîcelerini dahi mülâhaza etmişler; fakat o günkü Türkistan ve Tatar dünyasına, bunu anlatamamışlardır.

Osmanlı görüşüne göre, Moskof tehlikesi büyümeden bertaraf edilmeliydi. Kırım Hanı Devlet Giray'ın kanaati ise, bunun ehemmiyetli bulunmadığı merkezindeydi. Kırım Osmanlılar'ın buraya el atmak istemesinden endîşeleniyordu. Nitekim Devlet Giray, Osmanlı askeri denizden ve karadan Deşt-i Kıpçak, Şirvan ve Azerbaycan'a gelmeye başlayınca, Tatar'a rağbet kalmıyacağını; belki Kırım'ın dahi ellerinde bırakılmıyacağını ifâde ediyordu. Onlar için Moskof o kadar ehemmiyetli değildi; çünkü Moskova istedikleri zaman fethedilecek bir yerdi. Nitekim iki sene sonra Tatar ordusu, burayı fethetmiş ve şehri ateşlere vererek, yağmalamıştı. Osmanlılar bu teşebbüsle,

Ruslar'ı Hazar Denizi'nin yukarısına atmak; Kırım Hanlığı'nın istikbâlini kurtarmak; Azerbaycan, Dağıstan, Şirvan Türk ve müslümanlarını tamâmen hâkimiyetleri altına almak; İran'ı kuzeyden kuşatmak ve düşürmek; ipek, kalay, samur, ticâret yolunu, Osmanlı topraklarından geçirmek ve emniyet altına almak gâyelerini güdüyorlardı. Teşebbüste siyasî, askerî iktisadî hedefler vardı. Böylece Türk âleminin potansiyel gücü, Osmanlı dinamizmine katılacak ve mukaddes ideal için kullanılacaktı.

İşte bunun için şıkk-ı sânî defterdârı Çerkes Kaasım Bey, Kefe Vâliliği'ne tâyin edildi ve işin tedkîkiyle görevlendirildi. "Mu'temed âdemler" ve mühendisler, iki nehrin en yakın mesâfesini ölçtüler ve bunu 19 kilometre olarak hesapladılar. Bunun üzerine Kapdân-ı Deryâ Ali Paşa kumandasında, 5 bin yeniçeri, 6 bin amele, 30 bin sancak askeri, mühendisler ve mütehassıslarla birlikte gönderildi. Ayrıca 30 bin kadar Tatar süvârisi de, emniyet işiyle vazîfelendirildi. Üç ay kadar bu işle uğraşıldı ve "sülüs miktar (= üçte bir nisbetinde)" yer kazıldı. Bu sırada ise, bir taraftan Kırım Hanı, işten ciddî sûrette endîşe ediyor ve buna mâni olmak için, asker arasında propagandalar yaptırıyordu. Peçevî "Asker içine güftügû düştüğünü, buranın kışının üç ay mukaddem geldiği ve herkesin ol vakit eli ve ayağının amelden kaldığını" yazmakla bu propagandaya işâret etmektedir. Hattâ bu teşebbüsün husûl bulmaması için, Moskof Çarı ile Kırım Hanı Devlet Giray'ın, gizlice ittifak yaptığı dahi rivâyet edilmektedir. Bir taraftan da Ruslar, kanal açmakla meşgûl bulunan amelelere karşı, zarara uğratma ve hücûm teşebbüslerinde bulunmuşlardır. Ordu ve amelenin Tatar kılavuzlarının ihânetlerinden ve step meşakkatlerinden dolayı zâyiat verildiğinden bile bahsedilmiştir. Böylece bu büyük ve devletin istikbâli için son derece ehemmiyetli olan proje, gerçekleştirilememiş; dönülmek mecburiyetinde kalınmıştır. Pâdişah bu işin muvaffakıyetsizlikle netîcelenmesinden dolayı, Peçevî'ye göre, Vezîr-i âzam Sokollu'yu, vüzerâ huzûrunda azarlamış ve bütün masraflarla zâyiâtın kendisinden tazmîn ettirilmesinin gerektiğini; bu işi sıkı tutmadığını söylemiştir.

Kâtip Çelebi ise, *Tuhfetü'l-Kibâr*'ında, bunu naklederek, "Kıssadan hisse budur ki, küçük adamla büyük işe mübâşeret câiz değildir. Maslahatın, münâsip serkârı gerek. Zikrolunan husûsu bir pâdişah varıp, zamânıyle mübâşeret etse, ancak uhdesinden gelebilir ve bu makûle işler, sâhib-i himmet pâdişah işidir; vüzerâ ve serdârlar kârı değildir." demekte, buradaki müslüman ahâlinin "Moskof keferesinin taht-ı kahrında kaldığını, hâlâ dergâh-ı cihân-penâha niyâz nâmeleri geldiğini" yazmaktadır. Tabiî bu, 80 sene sonraki bir Osmanlı müverrihinin telâkkisidir. Meselenin büyüklüğü o zaman daha iyi anlaşılmıştır. Bununla berâber bu proje Osmanlı kudreti için, gerçekleştirilebilecek bir teşebbüstü. Herhalde bu muvaffakıyetsizlik, sadâret

makaamının işe gereği gibi ehemmiyet vermemesinden dolayı, onun mes'uliyetine dâhil ise de, bundan, vezîrler huzûrunda bir azarlanmayla kurtulunmuştur.

Bununla berâber, Moskova Çarı Korkunç İvan, bu büyük teşebbüsten son derece çekinmiş; İstanbul'a bir sefîr göndererek, eski dostâne münâsebetleri zikretmiş; kendi topraklarının istilâsına sebep olacak hiç bir düşmanlıkta bulunmadıklarını söylemiş ve yeniden ittifak edilmesi için, her şeye hazır olduklarını ifade etmiştir. Sefîr, vezîrlere, rivâyete göre, "Efendisinin Muhammed dininin düşmanı olmadığını, ona bağlı olan beyliklerden bâzılarının açıkça İslâm dini mensupları olduğunu, bunların câmilerde rahatça ibâdetlerini icrâ ettiğini, birçok devlet memurlarının müslüman olduğunu" söylemiştir. Tabiî bu, Kazan istilâsında, müslümanlara karşı gösterilen korkunç zulmün, Osmanlı kudretinden korkulduğu için, örtülmesine ve inkârına çalışmaktır. Bununla berâber, Pâdişah, Çar'a bir tâbiine hitâb eder tarzda, mektup göndermiş ve Türkistan tarîki ile ticâret yollarını kapamamasını ihtâr etmiştir. Şu hareket, devletin bu meseleye ne derece ehemmiyet verdiğini gösterir.

Bir müddet sonra Devlet Giray, Ruslar'ı fecî şekilde mağlûp etmiş ve Moskova'yı istilâ ederek, burayı yakmıştır. Bunun üzerine Çar, Osmanlı kuvvetlerinin Rusya'ya teveccühünden son derece çekinmiş; İstanbul'a yeni bir sefîr göndererek, Tatar taarruzundan şikâyet etmiş; hattâ Avrupa devletlerine karşı, her türlü ittifaka hazır olduğunu bildirmiştir. Rusya, Bizans ve Moğol tesiriyle, Avrupa'ya düşmanlık besliyor ve orayı hakîkî hıristiyan olan kendilerine karşı, bir râfızî diyârı olarak görüyordu. Bugünkü Sovyet Rusyası'nın* batı düşmanlığının köklerinde, bu telâkkiler yatmaktadır. Bunun üzerine Sultan, kendisine, Astrahan'ın ve Kazan'ın Kırım'a verilmesini bildirmişse de, bu hususta fiilî teşebbüse geçilememiştir. Buna da sebep, diğer dış meşgûliyetlerdir.

Bundan başka, devletin, güneyde düşündüğü Süveyş Kanalı teşebbüsünden de söz açmak gerekir. Bu teşebbüs de yukarıda anlattığımız siyasî, askerî, ticârî ve iktisadî sebeplerle yapılmıştı. Bu teşebbüsün altında, Akdeniz ticâretini yeniden rekabet kabul etmez bir şekilde, inkişâf ettirmek maksadı mevcuttu. Bununla berâber, bu büyük teşebbüs de gerçekleştirilemedi. Bu kanalın Romalılar zamanında işlediğine dâir bir rivâyet olduğu gibi, ilk müslüman Mısır fâtihi olan Amr ibni Âs'ın da Nil ile Kızıldeniz arasında geçit açtırdığı hakkında da bir nakil mevcuttur. Bu projeyle sonradan, III. Mustafa'nın da meşgûl olduğu mâlûmdur.

* Eserin kaleme alındığı 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin henüz dağılmamış olduğu hatırlanmalıdır. (Naşir)

Kıbrıs Adası'nın Muhâsarası

Bu sıralarda idi ki, Dîvân, Kıbrıs meselesiyle meşgûl bulunuyordu. Bu ada, Anadolu'nun tabiî bir devamıydı ve Suriye ile Mısır'a hâkim olan Osmanlılar için, fethi elzem olarak mütalâa ediliyordu. Doğu Akdeniz'in en stratejik mevkiinin Venedik elinde bulunuşu, Anadolu güney kıyılarının emniyetini haleldar ediyordu. Osmanlı tüccar gemileri ve hacı taşıyan tekneler, bu adada üslenmiş bulunan, hıristiyan korsanlar tarafından tâciz edilip soyuluyor, öldürülüyor, esîr ediliyordu. Osmanlı Devleti, İslâm Hilâfetini de temsîl ediyor ve hac yollarını emniyet altına almakla da vazîfeli bulunuyordu. Ayrıca burası, Hulefâ-yı Râşidîn devrinde ve Hazreti Osman zamanında, Şam Vâlisi bulunan Muâviye tarafından işgal edilmişti. Bundan bir müddet sonra adayı, Bizans tekrar alabilmiş; Hârun Reşîd devrinde ise, yeniden müslümanların eline geçmişti. Bu suretle, iki asra yakın bir zaman, müslüman beldesi olarak kalmıştı. Sonra yeniden Bizans'a geçmiş; bir müddet sonra da, haçlı seferleri esnâsında, Lâtin hâkimiyetine düşmüştü. Memlûklar zamanında buraya bir kaç defa sefer yapılmışsa da, hâkimiyet kurulamamış; fakat, haraca bağlanmıştı. Bu adada, İslâm hâkimiyeti zamanında, Haremeyn'e âit bir çok vakıflar tesis edilmiş; Mısırlılar'a ve sonra Yavuz'la da bize, Venedik tarafından, ada için verilen vergi, bunun bir karşılığı olarak alınagelmişti. Pâdişah ise, daha şehzâdeliği zamanından beri, Kıbrıs'ın fethini tasarlamakta ve bunun askerî, ticarî, jeopolitik ehemmiyetini mütalâa etmekte idi.

Bu sefere Kubbealtı vezîrlerinden bulunan, Lala Mustafa Paşa ile Piyâle Paşa taraftar bulunmakta; fakat Sokollu itiraz etmekte idi. Sokollu'nun itirâzı ise, batı ile büyük bir mücâdeleyi göze almadan, burayı ele geçirmemizin imkânı bulunmadığı esasına dayanıyordu ki, kısmen haklı idi. Çünkü o sırada Avrupa'da taassup galeyânı ve engizisyonlar devam ediyor; Roma'da Papa V. Pius (Pie), İspanya'da II. Philippe, Almanya'da II. Maximilien, dinî gayretlere istinâd ederek, her nevi fedâkârlıklarda bulunmaya meyilli bulunuyorlardı. İşte bu sırada idi ki, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Kıbrıs fethinin lüzûmuna dâir, meşhûr fetvâsını neşretti. Bu fetvâda "Sâbıkaan bir vilâyet dârü'l-islâm'dan olup ba'de zamânına küffâr-ı hâkisâr alıp, medâris ve mesâcidin harâb kılıp, âyîn-i küfr ile mâlâmâl eylese" ifâdesiyle, müslümanların adadaki târihî haklarından bahsediyor; buraya sefer yapılmasının cevâz ve lüzûmunu belirtiyordu. Bu, Dîvân'daki müzâkerelerden, fethin lehinde bir karar çıkmasına sebep oldu.

Sefer açılmadan önce, Venediğe sefîr göndererek, Kıbrıs korsanlarının tecâvüzlerinden ve Dalmaçya hudutlarımıza yapılan sarkıntılıklardan bahsettiler. Vak'alar zikredilerek, bilhassa Kıbrıs hıristiyanlarının muâhedelere ay-

kırı tecâvüzlerini anlatarak, buna kat'î bir çâre olmak üzere, adanın tarafımıza terkedilmesini istediler. Bu taleplerimiz reddedildiği için, Osmanlı limanlarındaki Venedik gemilerine el konulmasına ve balyozun Yedikule'de hapsine karar verildi.

Bu sırada, rivâyete göre, Türk câsus şebekesi tarafından Venedik'te büyük bir sabotaj hareketi yapıldı ve baruthâne infilâk ettirildi. Limandaki gemilerle bir çok evlerin ve kiliselerin tahrîbi, yüzlerce insanın ölümüyle netîcelenen bu sabotaj hareketi üzerine, Türkler aleyhinde bir galeyânın uyandığı, bu sebeple elçilere red cevâbı verildiği de nakledilir. Bu sabotaj Venediği mühim bir barut stokundan tamâmen mahrûm bırakmıştı.

Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa serdarlığa, Kubbealtı vezîri Piyâle Paşa da donanma kumandanlığına tâyin edildiler. Donanma-yı hümâyûn, ilkbaharın başından nihâyetine kadar, filolar hâlinde, Kıbrıs'a hareket etti. Donanmadaki gemilerin 300-350 civarında bulunduğu, fetih ordusunun 50 bin piyâde, 6 bin yeniçeri, 2500 süvâri, 3 bin lâğımcı ve istihkâmcı efrâddan teşekkül ettiği rivâyet edilmiştir. Türk donanması 1 Temmuz 1570/27 Muharrem 978 tarihinde Kıbrıs adasındaki Limasol koyuna demir attı ve ertesi gün buraya asker çıkarıldı. Lefkoşe, Magosa gibi merkezlerde, büyük kuvvetlere mâlik bulunan Venedikliler, bu çıkarma kuvvetimize mâni olamadılar. Hattâ buradaki Leftari kalesi, mukaavemetsiz teslîm oldu ve ahâlisiyle, muhâfızlarına âman verildi. Bunun sebebi, adada bulunan Ortodoks ahâlinin Venedik idâresinden hiç memnun olmamaları ve Türk idâresini tercîh etmeleridir. Fakat Venedikliler, kale halkının müdâfaaya ihtimâm göstermemelerine kızıp, bir gece baskın yaparak, ahâlisinin bir çoğunu kılınçtan geçirdiler ve diğerlerine ibret vermek istediler.

Bu sırada donanmanın bir kısmı, gelecek Venedik yardımına karşı, karakol vazîfesiyle görevlendirildi. Daha ertesi gün, ağır toplar, Larnaka sâhiline çıkarıldı ve toplanan harb dîvânında, askerî vaziyet müzâkere edildi. Piyâle Paşa, önce Magosa kalesinin alınmasını ve bu limanın gemiler için, barınma yeri olarak kullanılmasını istiyordu. Serdar Lala Mustafa Paşa ise, adanın dâhilde merkezi olan Lefkoşa kalesinin düşürülmesini, bundan sonra diğerlerinin kolayca zaptedileceğini, barınma için kaleli limana ihtiyaç olmadığını, Anadolu sâhillerinin çok yakın bulunduğunu ileri sürdü. Bu fikir dîvânda ekseriyet kazandığından, hemen tatbîkine geçildi. 9 Temmuz'da Girne kalesi teslîm oldu ve sahralara hâkim olunduktan sonra da, yâni 22 Temmuz'da, Lefkoşa muhâsarasına başlandı. Bu şehrin, eskiden çok büyük ve mâmur olduğu; hattâ 300 küsur kilisesi dahi bulunduğu; fakat Sultan Selîm'in cülûsu ile Venedikliler'in endîşeye düşüp; şehri müstahkem bir kale hüviyetine soktukları rivâyet edilmektedir. Surlara 200 müdâfaa topunun yerleştirildiği ve

şehrin 10 binden ziyâde bir düşman kuvveti tarafından korunduğu, batı kaynaklarında rivâyet edilir. Osmanlı ordusu ise, kaleyi yedi kol hâlinde kuşatmış; her kolda yedi büyük top kullanılmıştır.

Bu sırada, Cezâyir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'dan bir gemi geldi. Bu, Tunus'un İspanyollar elinden alındığını bildiriyor ve mağlûp edilen Malta filosunun bayraklarını hâmil bulunuyordu. Bu bayraklar surlar önünde teşhîr edilince, düşman müdâfîlerin mâneviyatları sarsıldı. Muhâsara 49 günden beri devam ediyor ve kale, iki hücûmumuza dayanıyordu. 3 Eylül 1570/8 Rebîülevvel 978 târihinde donanmadan alınan 20 bin levendin de katılmasıyle yapılan iki saatlik hücûm netîcesinde, kale düşürüldü. Lefkoşa'nın büyük Ayasofya Kilisesi, an'ane-i Osmanî icâbınca, fetih timsâli olarak, câmiye çevrildi ve Serdar, cuma namâzını burada edâdan sonra, Magosa üzerine hareket etti.

Lefkoşa'dan daha müstahkem bir yer olan bu kale de, 18 Eylül'de muhâsara edildi. Bir müddet sonra, deniz mevsimi geçtiğinden, Piyâle Paşa büyük ganîmetlerle İstanbul'a hareket etti ve muhâsaranın deniz ciheti için, 40 kadırga bırakıldı. Kale kış mevsiminde bir miktar yardım alabildi. Serdar bunun mes'ullerini cezâlandırdı. Kış mevsimi, büyük bir istihkâm faaliyetiyle geçirildi. Kalenin etrafında, mükemmel ve siperli yol şebekesi kuruldu. Bu yollardan atıyle geçen bir süvârinin dahi görülmediği, rivâyet edilir. Ayrıca, şehri yüksekten döğmek için, muhtelif kuleler inşâ ettirildi ve bunlara 74 kadar top tâbiye edildi. Bu toplardan dördünün, "Şâhî" denilen en azametli ve cesîm endaht makineleri olduğu nakledilmektedir. Hammer kuşatma faaliyetinin hayret edilecek bir hızla devam ettiğini yazar. Bütün bunlar Osmanlı ordusunda, muhâsara sanatının çok geliştirilmiş bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Bu arada, Venedik başkumandanı bulunan Bragadino, 10 bin kişiye varan hıristiyan halkı, fazla boğazdan kurtulmak maksadıyle, kalenin dışına attı. Venedikliler tarafından, bunların kılınçtan geçirileceği yâhut esîr edileceği zannediliyordu. Türk ordusu, muhâsara dolayısiyle sefîl hale gelmiş bu halka, büyük bir insâniyet göstererek yardım etti. Onları yedirdiği gibi, adanın istedikleri köy ve kasabalarına ilticâ etmelerini temin etti. Venedikliler'in Leftari kalesinde, kendilerinden olanlara gösterdikleri vahşet düşünülürse, bizim şu davranışımızın ne derece insanî olduğu anlaşılır. Çünkü Osmanlı ordusu, kumandanından neferine kadar, gittikleri ülkelere, fethettikleri memleketlere hakkı götürdüklerine; oraları zulmün sapkınlığından kurtardıklarına inanan adamlardan, gâzilerden ibâretti. Bu davranış onlarca ekmek yemek, su içmek gibi, tabiî bir davranıştı. Osmanlı zihniyetinde, Türk gazâ ruhunda,

bunun aksi bir hareket zulümdü. Zulüm ise, küfürle birdi. Amân dileyene kılınç kalkmazdı.

İnebahtı'ya Donanmâ-yı Hümâyûn'un Gelişi

Bu sırada donanmâ-yı hümâyûn Akdeniz seferinde bulunuyor; Rodos, Girit, Sicilya sâhilleri yağma ve tahrîb ediliyor; Dalmaçya'da bâzı Venedik kaleleri düşürülüyordu. 50 bin esîr ve büyük ganimetle, donanma İnebahtı'da kalıyordu. Donanma serdarlığını Pertev Paşa, Kapdân-ı Deryâlığı ise Müezzinzâde Ali Paşa ifâ ediyordu. Bu zâtlar kara askeri oldukları için, donanma kumandanlıklarının uhdelerine tevcîhi, târihçilerce tenkîd edilen bir tasarruftu. Bunun, Piyâle Paşa'nın muvaffakıyetlerini çekemiyen Vezîr-i âzam tarafından yapıldığı rivâyet edilmiştir. Cezâyir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa, muktedir ve müşâvir bir denizci olarak, bunların emrinde bulunuyordu. Fakat kendisinin yüksek rütbeli iki karacıya söz geçirebilmesi, pek mümkün değildi. Bu tasarrufun fenâ netîcesi, İnebahtı felâketi olmuştur.

Kıbrıs'ın Fethi

Harhangi bir Venedik yardımına mâni olabilmek için, donanmanın icrâ ettiği bu hareket devam ederken, Magosa muhâsarası da şiddetlenmiş bulunuyordu. Yapılan hücûmlara mukaavemet edebilen kale, nihâyet 1 Ağustos 1571/9 Rebîülevvel 979'da, dayanamıyacağını anlayıp, teslîm şartlarını müzâkere için, beyaz bayrak çekmeğe mecbur oldu. Teslîm şartları mûcibince muhâfızlar, Girit'e, Osmanlı gemileriyle götürülecekler; ahâliden isteyenler de gitmekte serbest olacak; Venedikliler, kalede esîr olarak bulunan 50 Türk'ü, sağ olarak bize teslîm edeceklerdi. Bu şartlarla yapılan teslîm anlaşmasına, tarafımızdan dikkatle riâyet edildi. Ordu, kale etrafından uzaklaştırıldı; Venedikliler de serbestçe, kendilerini götürecek gemilere yerleştiler. Venedik kumandanları ise, ayrılmadan evvel, gördükleri insanî muâmeleden dolayı, Türk Serdarı'na teşekkürlerini bildirmek üzere, onu ziyâret ettiler. Lala Mustafa Paşa onlara, o asırda dâima mutâd olan bir teklîfte bulundu. "Bu kadar gemi ki size verildi. Deryâda donanmanız var; gemilerimiz bize vâsıl olunca rehn tarîkiyle bir beğ kalsın." dedi. Bragadino "Bir beğ değil, bir kelb alamazsın." tarzında şiddetli ve hakaaretâmiz bir cevap verdi. Paşa, itidâlini bozmadan, anlaşma mûcibince teslîmi şart olan Türkler'in ahvâlini sordu ve "Ya ol üserâ-yı müslimîn kanı?" dedi. Bragadino "Onların cümlesi benim değil idi; her biri beğlerden ve asker halkından birinin idi, vire gecesi katletmişler." cevâbını verdi. Bu, anlaşmayı tamâmen

ihlâl etmekti. Fakat Paşa "Ya sende olanı neyledün?" suâlini sordu. Venedikli kumandan "Onlar katledince, ben dahi katlettim." cevâbını verdi. Mustafa Paşa ise "Bu takdîrde vireyi sen bozmuşsun! Var âkıbetini gör." cevâbını verdi. Elli Türk esîrinin kanına mukaabil, Venedik asilzâdelerinden on kişi, derhal idâm edildi. Yapılan tahkîkatta, Türk esîrlerinin işkencelerle öldürüldüğü anlaşıldığından, Bragadino da aynı suretle katledildi. Gemilere bindirilmiş Venedikliler ise, esîr muâmelesi gördüler.

Böylece iki buçuk ay kadar devam eden muhâsara sonunda Magosa kalesinin alınmasıyle, Kıbrıs adası, tamâmen Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Anadolu'dan Kıbrıs'a, derhal muhâcirler getirilerek yerleştirildi. İlk parti olarak, 200 bin kişinin adaya iskân edildiği rivâyet edilir. Pâdişah "hükm-i şerîf"lerinde, Kıbrıs'ın "ehl-i İslâm ile memlû kılındığından" bahsetmektedir ki, bu, kendisinin burayı tamâmen ve kısa bir zamanda, bir Türk beldesi hâline getirmek için sarfettiği gayreti gösterir. Böylece, Hulefâ-yı Râşidîn devrinde alınmış ve İslâm topraklarına katılmış olan bu diyâr, bizzât Sultan'ın büyük gayretiyle, yeniden ve kısa zamanda İslâm nüfûsuyla doluyordu. Bir müddet sonra 120 bin kadarlık bir Türk kaafilesi daha, adaya iskân ediliyor; bunlar da Karaman eyâletinden getirtiliyordu. Anadolu-Suriye-Mısır ticâret yolu üzerinde bulunan, Türk topraklarının bir devamı olan Kıbrıs adası, böylece bir Türk yurdu hâline geliyordu.

Lala Mustafa Paşa İstanbul'a kara yoluyla gitti ve burada büyük merâsimle karşılandı.

İnebahtı Felâketi

Bu sıralarda, Papalık makaamında bulunan ve Türk düşmanlığıyla meşhûr olan V. Pie, Osmanlılar'a karşı, bir "Mukaddes İttifak" teşkîline çalışıyordu. İspanya Kralı II. Philippe'e yazdığı bir mektupta "Hıristiyanlık dünyasında, Türk kuvvet ve kudretine tek başına mukaavemet edebilecek hiç bir hükümdar mevcut olmadığını; ancak tekmil hıristiyan hükümdarlarının ittifakı ile Osmanlı azametine mukaavemet edilebileceğini" söylüyor ve birleşmenin mutlak bir zarûret olduğunu ilân ediyordu. Sokollu'nun duyduğu endîşe gerçekleşiyor ve Türkiye yeni bir haçlı ittifakı ile karşı karşıya geliyordu. Bâb-ı Âli, buna mâni olabilmek için, bâzı siyasî faaliyetlerde bulundu ise de, tam bir muvaffakıyet temin edemedi. Yalnız Avrupa'da, artık tabiî dostumuz hâline gelen Fransa ile Türk satvet ve kudretini gâyet iyi anlayan Avusturya, yeni mâceralara girişmekten istinkâf ettiler. Bu Mukaddes İttifak, Roma Kilisesi'nde 25 Temmuz 1571'de resmen ilân edildi. Bu ittifak, Hammer'e göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibâren, Avrupa devletlerince, ona karşı

hazırlanan ittifakların 13'üncüsü idi. Rivâyete göre, ittifak muâhedesinin ilk maddesi "Türklere karşı tedâfüî ve tecâvüzî harb ilânını derpiş ediyor; hıristiyanlardan gasbedilmiş bütün yerlerin, hattâ Tunus, Cezâyir, Trablus'un dahi geri alınmasını hedef" tutuyordu.

Şu duruma göre, müttefiklerin gâyesi, Türk'ün geldiği yere, yâni Orta Asya'ya sürülmesiydi. Bu azîm gâyelerine rağmen, müttefikler tereddüt içindeydiler. Hattâ Venedik bile, bitmek tükenmek bilmeyen Osmanlı kudretinden çekindiği, sonunda her zamanki gibi, bütün yükün kendi üzerine yıkılacağından endîşelendiği için, ittifakı sağlam tutmağa gayret ediyordu. Müttefikler, zâhiren Papa, İspanya Kralı ve Venedik'ten ibâret ise de, hakîkatte Lehistan'la Fransa hâriç, bütün hıristiyan hükûmetleri, fiilen dâhil bulunuyorlardı. Bu ittifakın vücûda getirdiği donanmanın, 295 parça gemiden meydana geldiği ve 30-46 bin kuvvetinde muhârip taşıdığı rivâyet edilmektedir. Bu gemilerden 12'sini Papalık, 70'ini İspanya, 114'ünü Venedik, 6'sını Malta Şövalyeleri, 6'sını Savoie Dukalığı ile Cenova hükûmeti vermişlerdi. Bunlar 208 kadırgadan mürekkep saff-ı harb gemileriydi. Ayrıca 9 kalyon ve 70 çekdiri de buna ekleniyordu. Bunlardan başka Venedikliler'in, birer seyyar tabya makaamında kullandıkları, 8 top mavnası bulunduğu; bunların İnebahtı mağlûbiyetimizde büyük dahli olduğu rivâyet edilmiştir.

Bu büyük donanma, 7 Ekim 1571 günü, Ekine adaları açıklarında göründü. Keşif için gönderilen fırkateyn, Osmanlı donanmasının yaklaştığını haber verdiği için, haçlı donanması muhârebe nizâmı almağa başladı. Müttefiklerin başkumandanlığı, Charles-Quint'in zinâdan hâsıl olma veledi bulunan Don Juan d'Autriche tarafından deruhde ediliyordu. Osmanlı menbâlarında "Cuvan-Avusturyalı" denilen bu veled-i zinâ, İspanya müslümanlarına yaptığı zulümlerle batıda meşhûr olmuştu. Bu, düşman merkezinde bulunuyor, sağda Papa amirali Marco-Antonio Colonna, solda ise Venedik kumandanı Veniero bulunuyordu. Türkler'in "Oğlan Kapdan" dedikleri, Giovanni Andrea Doria, Ceneviz gemilerine kumanda ediyor ve düşmanın pişdâr kuvvetini teşkîl ediyordu. Napoli amirali Alvaro de Basano ise dümdar vazîfesinde bulunuyordu.

Bu düşman karşısına çıkan Türk donanması ise, Selânikî'ye göre, 184 parça gemiden meydana geliyor; başında ise, iki kara kumandanı bulunuyordu. Solakzâde, Kapdân-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa'nın, derya ilminde vukufu olmadığı gibi; Serdar olan ikinci vezîr Pertev Paşa'nın da bu işte behredar bulunmadığını yazmaktadır. Selânikî ve Peçevî, donanmanın "mutâddan evvel sefere çıktığı için, kürekçi ve cengîsinde küllî noksan bulunduğunu"; bir kısım askerin de "sılaya yakın geldiğinden" izinli olduğunu yazmaktadırlar. Müneccimbaşı ile Kâtip Çelebi de, donanma-yı hümâyûndaki bu noksa-

na işâret etmektedirler. Osmanlı donanmasının bu vaziyetini Patras Piskoposu'nun düşmana bildirdiği, bunun Türk istihbaratınca ele geçirildiği için, papazın cezâlandırıldığı dahi rivâyet edilir. Haçlı donanmasının bu vaziyet üzerine İnebahtı'ya gelmeğe cesâretlendiği anlaşılmaktadır.

Donanma-yı hümâyûn serdârı Pertev Paşa, düşmanın yaklaşması üzerine, bir harb meclisi toplamış ve meseleyi müzâkere ettirmiştir. Bu mecliste Müezzinzâde'den başka, Cezâyir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa, Barbaroszâde Hasan Paşa, Trablusgarb Beylerbeyi Câfer Paşa ve bahriyeden yetişme on beş kadar sancak beyi de bulunmuş; fakat bu deryâ kurtları, karacılara mütalâalarını dinletememişlerdir. Önce Uluç Ali Paşa söz almış, "Donanmanın nâkıs olduğunu, deryâda dolaşma sebebiyle gemilerin tâmire muhtaç bulunduğunu, askerin de noksan olduğunu söyleyerek, körfezden çıkmanın hatarlarına" işâret etmiştir. Pertev Paşa "Bunu musîb görmüş, gemilerin ganâimle de dolu olduğunu" söyleyerek, aynı mütalâada bulunmuştur. Fakat, Kapdân-ı Derya Müezzinzâde Ali Paşa "Bana Âsitâne'den gelen ahkâmda ne kadar te'kîd ü tehdîd olunmuştur; ben mansıbımdan çekinmem... Kâfir ne kelbdir? Gayret-i İslâm ve ırz-ı pâdişâhî yok mudur? Her sefîneden beşer onar adam nâkıs olmağla ne lâzım gelir?" gibi mütalâalarla, İstanbul'dan gelen emirleri çıkarıp, fikrinde ısrar etmiştir. Hayrullah Efendi "Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa'nın, Serdar Pertev Paşa'nın nufûzunu kırmak için, Kapdân-ı Deryâ'yı kendi efkârına uydurup, müteaddit emirlerle, donanma kumandanlarını dahi tehdîd ederek, cenge sürüklediğini" yazmaktadır. Vezîr-i âzam hakkındaki bu rivâyet, onu târih huzûrunda pek müşkil bir mevkie sokmaktadır. Bunun üzerine muhârebeye karar verilerek, bunun nasıl icrâ edileceği meselesi müzâkere edilmiştir.

Uluç Ali Paşa "Mâdem ki düşman üzerine azimeti mukarrer ittünüz, bârî taraf-ı ummânı biz tutalım." mütalâasında bulunmuş; Müezzinzâde ise "Kıyıyı tutmak evlâdır." re'yini ileri sürmüştür. Bu yanlış görüş üzerine, sakalını yolacak kadar hiddetlenen Uluç Ali Paşa "Kanı Hayreddin Paşa ve Turgutça ile cenk görenler, niçin söylemezler? Bir gemiye top dokunduğu gibi, garkolmak ihtimâlinden karaya meyletse gerek; sâirlerine bâis-i inhizâm olur." demiştir. Bu fikrini de kabul ettiremiyen Paşa, donanma kumandanlarının gemilerini düşmana belli etmemek için "Bâri gemilerden fânûsları, büyük bayrak ve flandıraları giderün!" demiştir. Bu mütalâaya ise, Kapdân Paşa "istihzâ" ile mukaabele etmiştir. Bunun üzerine Türk donanması, Sokollu tarafından tâyin edilen, çok cesur, fakat deniz işlerinde acemi olan Müezzinzâde'nin elinde kalarak; körfezden çıkmış ve düşman üzerine seyretmiştir. Müezzinzâde hıristiyan donanmasının sol kanadı adalar arkasında bulunduğundan, bunu görememiş ve karşısındaki kuvvetin az olduğunu zan-

netmiştir. Bunun üzerine Uluç Ali Paşa, Kapdân-ı Deryâ'ya haber göndererek, "düşman gemileri pusudadır, donanmayı açıktan orsa ederek geçirelim." mütalâasında bulunmuş; bu suretle açık denize çıkma teklîfini, son bir defa daha yapmıştır. Müezzinzâde Ali Paşa ise, herhalde cesâreti ve samimiyetinden "Ben pâdişahın donanmasına kaçtı nâmın komazam!" cevâbını vermiştir.

Donanma-yı hümâyûn, düşmanla karşılaşınca, muhârebe nizâmı almış; karadan 10-12 mil mesâfede, sâhil boyuna paralel bir vaziyet ittihaz etmiştir. Donanma merkezine Kapdân-ı Deryâ Müezzinzâde Ali Paşa, sağ cenâha Cezâyir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa, sol cenâha da Serdar ikinci vezîr Pertev Paşa ile Eğriboz sancak beyi Salih Paşa-zâde Mehmed bey kumanda etmekte idiler. Önce Kapdân-ı Deryâ, toplarını ateşliyerek, düşman merkezindeki amiral gemisine taarruz etti ve şiddetli bir deniz muhârebesi başladı. Böylece 500'e yakın gemi, deryâ üzerinde, kıyasıya bir mücâdeleye tutuştular. Kapdân-ı Derya, Don Juan'ın gemisine büyük bir cür'et ve şecaatle rampa etti ve düşmanın kalabalıklığına bakmadan, döğüşmeye başladı. Serdar Pertev Paşa dahi aynı hareketi, Papa filosunun kumandanı Colonna'nın gemisine karşı icrâ etti. Müttefikler Osmanlı kaptan gemisinin yarısını işgal etmişlerse de, geri çekilmeye mecbûr olmuşlar; Türkler'in şiddetli taarruzu netîcesinde gerilemişlerdi. Bir saat kadar süren bu müthiş mücâdelede Müezzinzâde bir kurşun isâbetiyle şehîd olmuş; başsız kalan gemisi düşman eline geçmiştir. Son derece cür'etkâr ve cesur olan Ali Paşa'nın şehâdetini, top isâbetiyle batan Pertev Paşa'nın gemisi tâkip etmiş; Serdar, bir tahta parçası üzerinde canını kurtarabilmiştir. Merkez ve sol cenahın kumandanları bu âkıbete uğrayınca; bu kanatlar emir ve kumandadan çıkarak, gemileri kıyıya doğru götürmüşler ve karaya vurmuşlardır. Haçlı donanmasının sağ kanadı ise, bu kadar şanslı olmamıştı. Burada muvaffakıyet, Uluç Ali Paşa'nın tedbirli idâresi sâyesinde, bize teveccüh etmiş; Doria'nın gemilerini çevirmeğe muvaffak olmuş; Malta amiral gemisini alıp, kumandanını öldürmüş; bir kaç gemiyi batırıp, bâzısını zaptetmiştir. Donanmanın mağlûbiyetini görünce, kurtardığı 42 kadırga ile düşman gemileri içinden geçerek, İstanbul'a doğru hareket etmiştir. Düşman, Kâtip Çelebi'ye göre 60 kadırgamızı zaptetmiş; 90 kadarı da karaya vurmuştur. 367 topumuz, 39 bayrağımız, dört bine yakın askerimiz düşman eline geçmiştir. Şehîd miktarımızın 10-15 bin kadar olduğu rivâyet edilir. Düşman ise 8 bin ölü ve 15 bin yaralı vermiştir. Meşhûr *Don Kişot* muharriri Servantes'in dahi, bu muhârebede kolunu kaybedenler arasında bulunduğu söylenir.

Bu umulmaz gâlibiyet, Katolik âlemini sevinç içinde bırakmış; o gün Venedik'te bayram olarak ilân edilmiş; bu zafer için haddi aşan taşkınlıklar yapılmıştır. Hattâ Papa'nın, *İncîl*'deki "Allah'ın gönderdiği Yahya isminde bir adam vardır" cümlesinin, veled-i zinâ Don Juan'ı da işâret ettiğini söyle-

diği rivâyet edilir. Buna rağmen bu gâlibiyet, hıristiyan dünyasına hiçbir fayda sağlamamış; Osmanlı şevket ve satvetinin karşısında tamâmen netîcesiz kalmıştır (7 Ekim 1571/17 Cemâziyülûlâ 979).

Osmanlı-Venedik Anlaşması

Pâdişah Sultan Selîm, bu kara haberi Edirne'de almış; gözüne üç gün üç gece uyku girmemiş ve son derece müteessir olmuştu. Hemen yeni bir donanma yaptırmak için, İstanbul'a dönmüş; hükûmeti bu iş için seferber etmiştir. Şu hareketi onun, devlet ve millet işleriyle ne kadar haşır neşir olduğunu, dolayısiyle de hakkındaki iftirâların ne derece hakîkatten uzak bulunduğunu açıkça gösterir. Pâdişah'ın bu hareketi, millî zâviyeden her türlü takdîre sezâdır. Hattâ Pâdişah, Nakîbü'l-eşrâf olan Seyyid Muhterem Efendi'yi çağırmış; bu felâketin mânevî sebeblerini sormuş; o da bunun Allah'ın müslümanları terbiye etmek; kâfirlere de İslâm'ın kuvvet ve kudretini göstermek için vukua gelmiş, mukadder bir imtihan olduğunu söylemiştir. Seyyid Sultan'a, vezîrini tebdîl etmemesini, bir daha fırsat vermesini de söylemiştir. Bunun üzerine Sultan, Sokollu'yu, Kapdân-ı Deryâ olarak nasbettiği ve "Kılıç" nâmıyle tesmiye ettiği Ali Paşa'yı, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'yi ve bütün devlet ricâlini seferber ederek, yeni bir donanmanın vücûda getirilmesiyle vazîfelendirmiştir. Böylece bütün kış müddeti içinde 158 parçadan mürekkep azîm bir donanma hazırlanmıştır. Hammer, bu vak'anın, Türkler'in iktisâdî zenginlik ve sınaî teknikteki büyük üstünlüklerini gösterdiğini yazar. Kâtip Çelebi'nin rivâyetine göre, Kapdân-ı Deryâ, Vezîr-i âzama, tekne yapılmasının mümkün olmasına rağmen, diğer levâzımın tedârik edilmesinin biraz güççe olduğunu söylemiştir. Sokollu'nun verdiği cevap ise pek meşhûrdur: "Paşa hazretleri, sen henüz bu Devlet-i Aliyye'yi bilmemişsin! Be-vallah böyle i'tikaad eyle: Bu Devlet-i Aliyye'nin kuvvet ve kudreti ol mertebededir ki, cümle donanma lengerleri gümüşden, resenleri ibrişimden, yelkenleri atlastan itmek fermân olunsa müyesserdir. Kangı geminin mühimmâtı yetişmezse bu minvâl üzre benden al!" Bu, o zamanki Osmanlı kudretini ve azametini dile getiren bir beyân olarak, nesillerden nesillere nakledilegelmiştir. Bu sırada Pâdişah, Tersâne yakınındaki has bahçeden yer ayırtmış ve burada da 8 büyük sefîne tezgâhlanmıştır. Bunların o devirde emsâli görülmemiş derecede büyük toplarla mücehhez bulunduğu hakkında rivâyetler vardır.

Bunun üzerine 1572/980 Haziran ortalarında donanma-yı hümâyûn, 250 gemiden ibâret bir kuvvetle sefere çıkmıştır. Kendisine bir berâtla, Sultan tarafından tam selâhiyet verilen Kılıç Ali Paşa, Akdeniz'de dolaşmış; müttefik

donanması ile iki defa karşılaşılmış ve "toplaşılmış" ise de, Don Juan, Venedikliler'le ihtilâf çıkararak, muhârebeye cesâret edememiştir. Osmanlı donanmasının bütün Avrupa'yı hayret, haşyet ve korku içinde bıraktığı rivâyet edilir. Hattâ haçlı donanmasının Kıbrıs dâhil olmak üzere bütün adaları Türkler'den zaptetmek üzere hazırlandığını, fakat büyük Osmanlı donanması karşısında bu emellerinden vazgeçtiği nakledilir.

Venedik ise, İspanya'nın, kendisini yalnız bırakması üzerine, sulh imkânlarını yoklaması için, balyozunu Vezîr-i âzam'a göndermişti. Sokollu'nun bu sefîre şu cevâbı verdiği meşhûrdur: "Sen bizim son hâdiseden sonra cesâretimizin ne halde bulunduğunu bilmek istiyorsun. Sizin kayıplarınızla bizimkiler arasında büyük bir fark vardır. Biz sizden Kıbrıs Krallığı'nı almakla bir kolunuzu kesmiş olduk. Siz ise donanmamızı yenmekle ancak sakalımızı tıraş etmiş oldunuz. Kesilen kol yerine gelmez ama, tıraş edilen sakal, eskisinden daha gür çıkar." Hammer'e göre bu sözler "boşuna olmayıp, hakîkate tamâmen mutâbık bir vaziyetin ifâdesiydi." Bunun netîcesi Venediğin korktuğu başına geldi ve yalnız bırakıldı. Muhârebenin bütün ağırlığını yüklenerek sulha tâlip oldu. 1573/980 Mart'ında aşağıdaki şartlarla sulh akdedildi:

Venedik, Kıbrıs sefer masrafı olan 300 bin dukayı, üç sene içinde Osmanlı Devleti'ne ödeyecek; bu adadan alınan yıllık vergiden tabiatıyle muâf olacak; Zata adası vergisi ise 500 dukadan 1500 dukaya çıkarılacak; Sopoto kalesi bütün toplarıyle bize iâde edilecek; Kaanûnî devrinde Cumhuriyet'e tanınan haklar aynen yerinde bırakılacak; Arnavutluk ve Dalmaçya'daki hudutlar eski halde kalmakla berâber, lehimizde tahdîdât yapılacak; harbde müsâdere edilmiş ticarî mallar ve gemiler karşılıklı olarak iâde edilecekti.

Bu anlaşmanın şartlarını mütalâa eden Hammer, Voltaire'nin söylediğini tekrarlamakta ve "İnebahtı muhârebesini sanki Türkler kazanmıştı!" demekten kendini alamamaktadır*.

---

* 1971 yılında İnebahtı gâlibiyetinin 400'üncü senesini kutlamak için teşebbüse girişen Papalık, İtalya, İspanya devletleri, işte böyle bir zaferi tes'îd etmek istemektedirler. 400 sene sonra, küçülmüş, eski kudretini yitirmiş bir Türkiye'ye karşı, Avrupa devletlerinin müşterek kutlama hareketi, üzerinde dikkatle durmamız gereken bir davranıştır. Bugün o büyük Osmanlı kudretinden, şanlı ve karşı konmaz kuvvetten yoksunuz. Azametli günlerimiz birer hayâl oldu. Akdeniz'de Doğu'yu artık Rusya temsîl etmekte -ki o da bugün zaafa uğramış ve yerini ABD'ye bırakmış görünmektedir-, Batıyı da Amerika. Pekiyi bu devletler arası kutlama niçin icrâ ediliyor? Niçin mi? Herhalde bizi gaflet ve dalâletten uyandırmak için. Avrupa'nın derûnunda hâlâ Osmanlı endîşesi var; bizim kalbimizde hasreti ve dâüssılâsı olduğu gibi. Acaba biz bugün eski Osmanlı câmiasına dâhil bir kaç devletle, meselâ o zaman Trablus Beylerbeyiliğimiz olan Libya ile yine birer beylerbeylik merkezimiz olan Tunus ve Cezâyir'le, eski deniz muhârebelerimizi tes'îd etsek ne olur? Meselâ Preveze, Cerbe vs. zaferlerimizi müşterek kutlasak ne denir? Her halde içeride ve dışarıda yer yerinden oynar!

Tunus'un Fethi

Bu sırada İspanya Kralı II. Philippe'in gayrı meşrû kardeşi olan Don Juan, Tunus'un zaptını kararlaştırdı. Lefkoşa kuşatması sırasında, Kılıç Ali Paşa burayı almış; fakat Halku'l-va'd ise, İspanyollar elinde kalmıştı. Bundan dolayı teşebbüs, İspanya tarafından kolay zannedildi. Her zaman yapıldığı gibi, kış yaklaşıp, sefer mevsiminin geçmesi beklenildi. Çünkü Osmanlı donanmasından endîşe ediliyordu. Böylece ânî bir baskınla, 7 Ekim 1572'de, buraya yelken açıldı ve ahâli şehri boşalttığı için, burası kolayca alındı. Babası gibi kendinin de ahlâkı bozuk olan Molay Hasan'ın oğlu Hâmid, tahta kavuşmak için Tunus'a, İspanyollar'a koştu. Hiç bir netîce elde edemediği gibi, çocuklarıyle birlikte Napoli'ye götürüldü. Yalnız bunun kardeşi Molay Muhammed, Tunus'ta İspanyol hidivi yapıldı. Böylece Benî Hafs hânedanının son mümessilleri, İspanyollar'ın elinde, siyasî birer âlet ve maşa hâline gelmiş bulunuyorlardı.

Don Juan, bu şehir ile göl arasında yeni bir kale yaptırdı ve buraya İtalyan, İspanyol askerlerinden mürekkep bir garnizon yerleştirdi.

Bunun üzerine meseleyi görüşen Dîvân, Tunus seferine karar verdi ve hazırlıklara girişti. 268 kadırga ve çekdiri, 15 büyük mavna, 15 kalyondan mürekkep muazzam bir donanma hazırlandı. 7 bin yeniçeri, 7 bin sipâhi, 6 bin Suriye gönüllüsü ile Anadolu, Karaman, Maraş Beylerbeylikleri askerlerinden mürekkep, 40 bin kişilik bir kuvvet, Yemen fâtihi Koca Sinan Paşa serdarlığında, Tunus'a yelken açtı. 22 Temmuz 1574/2 Rebîülâhir 982 günü, Halku'l-va'd (Goletta) sâhiline asker çıkarıldı. Ve kalesi kuşatıldı. Tunus ile Trablus Beylerbeyleri olan Haydar ve Mustafa Paşalar da el-Bastiyan muhâsarasına memur edildiler. Halku'l-va'd 33 günlük bir kuşatmadan sonra, hücûmla zaptedildi. 300 kadar top ile 33 bayrak, külliyetli mühimmât zaptolundu. Sinan Paşa, İspanyollar'ın buraları bir daha istilâ teşebbüsünü yok etmek için, Halku'l-va'd kalesini havaya uçurttu. Bundan sonra Tunus şehrinin istihkâmı olan, Bastion kalesi de fethedildi. Tunus'a vâli olarak, istikbâldeki Vâdiü's-seyl muhârebesi gâlibi olacak olan, Ramazan Paşa tâyin edildi. Böylece İspanya'ya, müthiş bir darbe indirilmiş; Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz rekaabeti, Osmanlı lehine karara bağlanmış; Lepanto (=İnebahtı) cür'etinin cezâsı da verilmiş oldu. 30 Kasım 1574'te donanma İstanbul'a avdet etti ve kumandanlar, Pâdişah'ın huzûruna kabul olunarak, büyük iltifâtlara nâil oldular. Artık Tunus da, Trablus ve Cezâyir gibi, bir Osmanlı eyâleti oldu.

Boğdan

Bu sırada Boğdan'da Ştefan cel Mare'nin, gayrı meşrû torunu olduğunu

iddia eden, İwonia nâmındaki voyvoda, Türkler sâyesinde mevkiine kavuştuğu halde, güyâ haraç miktarının artırılması üzerine, boyarları toplayarak, metbuuna isyan kararı vermiştir. Bu suretle bu voyvoda, aynı zamanda büyük babasının, oğullarına verdiği nasîhatı da dinlememiş demektir. Çünkü Ştefan cel Mare, Iorga'ya göre, oğullarına "Bir devleti metbû tanımak icâb ediyorsa, muhakkak sûrette Türkler'e bağlanın. Başka bir devlet sizi, millet olarak yaşatmaz ve milliyetinizi, Romenliğinizi kaybedersiniz. Hâlbuki Türkler'e istinâd ederseniz, Romen olarak kalabilirsiniz." nasîhatını vermişti. Romanya'nın başına gelen felâketlerde, bu nasîhattan ayrılmasının cezâsı vardır. Bizden ayrılan bir çok Balkan devleti gibi, Romanya'nın hayatı da, bir felekzede hayâtı olmuştur. Dede nasîhatını dinlemeyen bu voyvoda, 40-45 bin kişilik bir ordu toplayarak, 80 kadar topla İbrail, Bender ve Akkirman'a sarktı ise de, Vezîr Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu ile Âdil Giray emrindeki Tatar kuvveti tarafından sıkıştırılarak, mağlup edildi. Öldürülen İwonia yerine Petru Şiopol, voyvodalığa tâyin edilerek, Boğdan haracı da bir miktar artırıldı. Bundan sonra Avusturya ile olan muâhede de yenilendi (1574/982).

Lehistan Meselesi

Bu sırada Leh Kralı Sigismond'un ölümüyle, bir Lehistan mirâsı meselesi çıkmış; hemen bütün hem-hudud Avrupa devletlerini alâkadar eden bir dâvâ hâlini almıştı. Lehistan, iki tarafından Rusya ve Avusturya devletlerince tehdîd ediliyor; buna karşı ise dünyanın en büyük kudreti olan Osmanlılar'a dayanmak mecburiyetinde bulunuyordu. Osmanlılar ise kuzey hudutlarında emniyet mülâhazasıyle, bu devletin hayatıyle yakından alâkadar bulunuyorlar, onun devam ve temâdîsini kendileri için, tabiî ve zarûrî görüyorlardı. Bunun için Lehistan vatanperverlerinin temâyülünü nazara alarak, bu devletin mirâsı meselesine müdâhale ediyorlardı. Osmanlı tezi, Lehistan Krallığı'na, vatanperver asilzâdelerden birinin tâyini, yahut Türkiye'nin göstereceği bir namzedin tahta oturtulmasıydı. Bunu temin için II. Selîm, Lehistan Diyet Meclisi'ne bir ferman göndermişti. Bunda "Fermân-ı celîlü'l-kadrime mugâyir içinizden birinin kabûlü husûsunda gaflet ve tekâsül olunup mâbeyninizde ihtilâl zuhûr edip, rızâ-yı şerîfime mugâyir hâricden kimesne götüresiz, bir vechile özrünüz mahall-i kabûlde vâki' olmaz." denmekte ve Osmanlı görüşü ifâde edilmekteydi.

Bu sırada Fransa da elçisi mârifetiyle, Kral'ın kardeşi Henri de Valois'yı Türkiye mârifetiyle tâyin ettirmek istiyordu. Osmanlı ricâli Habsburg düşmanı bulunan ve Türkiye'ye bağlı olan Fransız namzedini, Devlet-i Aliy-

ye'nin menfaatlerine uygun görerek, desteklediler. Bu maksatla Pâdişah, Lehistan meclisine bir ferman daha gönderdi. Bunda "Françe pâdişahının karındaşı vilâyet-i mezbûreye kral nasbolunmak evlâ ve münâsib görülmüşdür. Buyurdum ki, vardukda mâbeyninizde vukû bulan tefessüd ve teallülü def' eyleyip, fermân-ı şerîfim muktezâsınca müşârünileyhin karındaşını krallığa kabûl edip, ta'zîm ü ikrâm ve tefhîm ü ihtirâmı bâbında bezl-i makdûr eyleyip, basîret ve intibâh üzre olasız. Şöyle ki, emr-i şerîfime mugâyir iş edesiz, aslâ özrünüz makbûl olmamak lâzım gelir. Ana göre tedârik eyleyesiz." denmekteydi. Bu fermanlarda Lehistan'ın istikbâlini davranışlarıyle çok fenâ hâle getirmiş bulunan Diyet Meclisi'nin hareketlerinden duyulan endîşeler de sezilmekte ve kendi kararlarının Polonya'nın devamı için lüzumlu olduğu belirtilmektedir. Lehistan Meclisi, Türkiye'nin desteklediği namzedi seçtiğini Bâb-ı Âli'ye bildirmiş; bunun üzerine de Pâdişah, bir mektupla Fransa Kralı'nı haberdar etmiştir. Bunda "Hâlâ vilâyet-i Leh beğlerinden 981 Muharreminin evâsıtında südde-i saâdetimize ubûdiyetnâmeleri gelip müşârünileyh karındaşınız emr-i şerîfimiz üzre vilâyet-i Leh'e kral nasbolunmak reca ve istid'a eyledikleri ecilden, Hak Subhânehu ve Teâlâ hazretlerinin ulüvv-i inâyet-i bî-gâyetleriyle, müşârünileyh karındaşınızı yüce Âsitânemize olan vufûr-i muvâlât u muhabbetiniz muktezâsınca vilâyet-i Leh'e kral nasb ü tâyin eyledik." denmekte ve tâyinin, aradaki dostluk yüzünden yapıldığı anlatılmaktadır. Bu ifâdeler, Türkiye'nin o zamanki haşmetinin azametine işâret eder. Bu tâyinle Avusturya ve Rus müdâhalelerine mâni olunmuş ve böylece Türk siyâseti en mühim bir ülkede hâkimiyetini karargîr etmişti. Aynı zamanda hem Avusturya, hem de Rusya, Türk nufûzunda bulunan Fransız krallarının arâzileriyle ihâta edilmiş bulunuyorlardı. Böylece Türk siyaseti Avrupa'da dolayısiyle ve doğrudan doğruya, en hâkim duruma girmiş oluyordu. Fakat bir kaç ay sonra Fransa Kralı IX. Charles ölünce, zâten zayıf ve mütereddi bir şahsiyet olan Leh Kralı memleketine döndü. Burada III. Henri nâmıyle Fransa Kralı oldu. Böylece Lehistan mirâsı meselesi yeniden alevlenerek, III. Murad devrine aktarılmış oldu.

Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Vefâtı

Yine aynı sene içinde, Osmanlı hukuk ve medeniyetine büyük hizmetlerde bulunmuş olan Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi vefat etti. İdarî, siyasî, malî ve iktisâdî mevzudaki Osmanlı kanûnnâmelerini, şer'î esaslara istinâd ederek taknîn etmiş; böylece İslâm hukukunun, koca bir Osmanlı âleminde, mükemmelen tatbîkini sağlamıştır. Şer'î esaslara dayanarak tedvîn ettiği kaanunlar, Osmanlı cihanının her yerinde, en iyi şekilde hak tevziine vesîle ol-

muşlar; Osmanlı kudreti kadar meşhûr olan, Osmanlı adâletinin sarsılmaz hakkaniyetini temsîl etmişlerdir. *İrşâdü'l-Akl-i Selîm* nâmında bir tefsîriyle, *Fetavâ-yı Ebussuûd Efendi* nâmındaki fetvâ mecmuası, en meşhûr eserleridir. 29 sene makaam-ı meşîhatta kalan bu zât, 85 yaşında âhirete göçmüş ve Eyüb'e defnedilmiştir. Yerine Konyalı Hâmid Efendi tâyin edilmiştir.

Edirne Selîmiye Câmii'nin İnşâsı

Edirne'de bulunan Selîmiye Câmii inşaatı da 1574/982'de bitirilmiş ve "Fazl-ı yezdân" ikmâline târih düşürülmüştür. Mimârı Sinan olan bu câmi, Osmanlı sanatının en haşmetli ve güzel âbidelerinden biridir. Bâzı gayrımüslim mimârların "Ayasofya kubbesinden daha büyük kubbe tutturulmaz" gibi iddiaları üzerine, bu câmiin kubbesini 6 zirâ daha geniş ve 4 zirâ daha derin yaptığını, bizzat Mimâr Sinan beyân etmektedir. Bizans, bin senelik devri içinde, Ayasofya'dan ibâret bir tek büyük eser vücûda getirebildiği halde, Osmanlı Devleti, ondan çok kısa bir zaman parçasında azametli mâbed ve müesseseler ortaya koyabilmiştir. Bu, Osmanlı Devleti'nin, her cihette Roma'dan üstün olduğunun ilânıdır... Ayasofya'nın günümüze kadar gelebilmesi de, Osmanlılar devrinde yapılmış büyük tâmirâtların netîcesidir. Nitekim Sinan, bir müddet evvel bu binâya iki minâre daha ekleyip; onun câmi karakterini, değişmez bir şekilde perçinlediği ve güzelleştirdiği gibi; münâsip yerlerine payandalar koyarak, tuğladan yapılmış olan bu binânın sağlamlığını artırmıştır. Bu sûretle Türkler, eski asırların ve medeniyetlerin âbidelerini de yaşatmış; insanlığa büyük hizmette bulunmuş oluyorlardı. Mimar Sinan buraya Türk çinicilik san'atının hârika örnekleriyle dolu olan zarîf bir türbeyi de Sultan Selîm için binâ etmiştir.

Sultan II. Selîm'in Vefâtı

15 Aralık 1574/1 Ramazan 982 târihinde ise, sekiz yıldan biraz fazla hükümdarlık yapan Sultan Selîm, 51 yaşında olarak, âhirete göç eylemiştir. Rivâyete göre, vefâtına sebep, sarayın yeni yapılan hamamını gezerken, ayağı kayıp düşmesi veya soğukça olan hamamda yıkanıp üşütmesi ve bunun netîcesinde "humma" denilen, ateşli bir hastalığa yakalanmasıdır. Kendisi uzuna yakın orta boylu, açık alınlı, elâ gözlü ve sarışındı. Bundan dolayı, bâzı târihlerde, bu lakapla anılmıştır. Rivâyetlere göre, avcılıkta ve yay çekmekte büyük bir mahârete sâhip imiş ve zamanında, ondan daha kuvvetli yay çeken bulunmazmış.

Şehzâdeliği zamânında, pederi ile berâber, seferlere iştirak etmişse de, pâdişahlığı devrinde hiç bir sefere çıkmamış; meşrûtî demokrasilerde olduğu gibi, hükûmet işlerine fazla müdâhalede bulunmamıştır. Bunda Sadrâzam'ı olan Sokollu'nun da, tesirinin büyük olduğu, nakledilmektedir. Çünkü, Sokollu da, zamânında hiç bir sefere çıkmamış, hattâ askerî gâlibiyetler kazanan vezîrleri de vakit vakit kendine rakîp görmüştür. Fakat bunda hem Pâdişah, hem de Sadrâzam az çok mâzur sayılabilir. Çünkü, Sultan Selîm'in zamânındaki seferler, umûmiyetle denizde cereyân ettiği için; Osmanlı an'anesine göre, bunlara ne pâdişahın, ne de sadrâzamın kumandanlık yapması âdet değildi. Bununla berâber, bâzı mühim meselelerde hükûmeti ikaaz etmiş; hattâ bilfiil yol göstermiştir. Kıbrıs'ın alınmasını bizzat o istemiş; Karadeniz ve Hazar Denizi'ni birleştirme teşebbüsünü bilfiil desteklemiş; İnebahtı felâketinin giderilmesinde, çok gayret göstermiştir. Dâmâdı olan Sokollu'nun, rekaabet dolayısiyle çekiştiği, kıymetli vezîrlerin ve kumandanların harcanmamasını ise, o temin etmiştir. Bunlardan en mühimleri Lala Mustafa Paşa ile Özdemiroğlu Osman Paşalardır. Eğer Sultan'ın yerinde müdâhaleleri olmasaydı, devlet her halde Özdemirzâde gibi, büyük bir sadrâzamdan mahrum kalacaktı. Lepanto felâketinde Sokollu'nun hatâsını tâdil etmiş ve bundan dolayı da, işinin ehli bir denizci olan Kılıç Ali Paşa'yı donanmanın başına geçirmiştir.

Zamânında devlet, çok azametli iki büyük teşebbüse girişmiş; Süveyş ile Don-Volga kanallarının açılmasına çalışmıştır. Bunlar kusur ve sevabıyle bu Sultan için medâr-ı iftihar olacak kadar büyük gayretlerdir. Kendisi Orta Asya Türk dünyasıyla da bilhassa alâkadar olmuş; Ruslar'ın buraya tasallutuna mâni olmak için teşebbüslerde bulunmuştur. Rusya'ya Türkistan yollarını kesmemelerini bildirmiş; ora Türklerinin hukukunu muhâfaza için bu devlete diplomatik baskı yapmıştır. Hattâ Kırım Hanı Taht-Algan Devlet Giray'ın, Moskova'yı fethetmesi ve Ruslar'ın 80 bin zâyiât ve 150 bin esîr vermeleri, onun bu davranışları sâyesinde husûl bulabilmiştir. Bundan dolayı Kırım Hanı'nı taltîf etmiş; ondan şikâyet eden Rus elçilerine ise, çok güzel bir jestle, yine kendisine tâbi olan, Bahçesaray Hanları'na başvurmalarını işâret etmiştir. Kırım Hanı'na Ejderhan teşebbüsü dolayısiyle yazdığı mektup, Kazan'ın gidişinden duyduğu derin ıztırabın ve endîşenin mahsûlüdür. Bu teşebbüsün muvaffakıyetsizliği dolayısiyle Sokollu'yu vüzerâ huzûrunda itâb etmesi ise, kendisinin bu projeye ne kadar ehemmiyet verdiğini ve husûl bulmasını ne derece arzuladığını gösterir. Bu noktalar, onun büyük taraflarına işâret eder.

Selîm-i Sânî, aynı zamanda devletin kuzey hudutlarında emniyetini temin için Lehistan mirâsı meselesine de müdâhale etmiş, Türk metbuiyetinin bura için ne derece mühim olduğunu Polonya asilzâdelerine anlatmış; Rusya

ve Avusturya arasında bulunan bu devletin yaşamasının Osmanlı menfaatine hizmet ettiğini fermanlarında açıkça ifâde etmiştir. Bu fermanlar Osmanlı kudretinin azametini ifâde eden cümlelerle doludurlar.

Sultan Selîm aynı zamanda Kaanûnî'nin bütün oğulları gibi, çok ciddî bir terbiye görmüş, devrinin en münevver adamlarından birisi addedilmiştir. Bilhassa edebî şahsiyeti ve şiir cephesi çok kuvvetlidir. "Selîmî" mahlasiyle şiirler yazmış; çok kuvvetli bir şâirdir. Hattâ bâzılarına göre, Osmanlı hânedanının en büyük şâiridir. Yahyâ Kemâl, onun

"Biz bülbül-i muhrık-dem-i şekvâ-yı firâkız;
Âteş kesilir geçse sabâ gülşenimizden."

beytini, devrinde inşâ edilen Selîmiye Câmii kadar büyük bir san'at âbidesi görmüş ve bu gazelini tazmîn etmiştir. Anası nâmına inşâ ettirdiği Hasekî Sultan Dârüşşifâsı ise, aynı adla anılan bugünkü hastahanemizin temelidir. Bu kıymetli eser devrinin hem tıbbî, hem de insânî noktadan, her halde bugünümüze bir hediyesidir.

Bütün bunlara rağmen kendisi, târihen mağdur sultanlarımızdan biridir. Onun şiir ve sohbet meclislerinden hoşlanışı, hakkında türlü yâvelerin menbaını teşkîl etmiş; bu tarafından hoşlanmıyan askerî ve millî telâkkimiz dolayısıyle de, bunlar kuvvet bulmuştur. Şehzâde Mustafa'yı, Yavuz'a benzediği için çok seven asker ve ahâli, onun idâmını, bu şehzâdeye yüklemişler; Bâyezîd'in öldürülmesinden dolayı da, onu mes'ûl görmüşlerdir. Bütün bu sebeplere, babası ve dedesi gibi sultanlara alışmış olan Osmanlı câmiasının telâkkisi de katılırsa, onun bâzı târihlerimizce tenkîd edilmesi tabiî görülür.

Bâzı garb kaynakları ise, Kıbrıs fethine, buranın meşhûr olan şaraplarının sebep olduğunu gösterir. Sanki, fetihten başka yolla Kıbrıs şarabı elde edilemezmiş gibi, bu saçma ve mânâsız iddia ileri sürülür. Bunun asıl ve esasla hiç bir alâkası olmadığı gibi, ciddî bir tarafı da yoktur. Ancak, bu iddialara sarılanların, rûhî hastalıklara malûl olan zihniyetlerini ve politik sebeplerle mensup bulundukları partizanca telâkkilerini açıklar. Sultan Selîm-i Sânî'nin şehzâdeliğinden sonra, içki içtiği bile şüphelidir. Kendisinin Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin vefâtına, oğlunun kaybından daha fazla üzüldüğü rivâyet edilir. Hammer'in naklettiği bu görüş, onun, ulemâya ve ilme verdiği yüksek kıymetin, her halde en büyük delîllerinden biridir. Devrinde âlimlere ve bilhassa icrâ-yı kazâ vazîfesinde bulunan kadılara, çok riâyet etmiş; maaşlarını artırmış; hattâ cülûs atiyesini onlara da teşmîl etmiştir. Bu sûretle, onların ilimle daha fazla meşgûl olmalarının sebeplerini hazırlamıştır.

Selîm-i Sânî, Mekke'de tâmire ihtiyaç gösteren su yollarını yeniden restore ettirmiş; Kâbe-i Muazzama ile Harem avlusunun 360 kubbe ile tezyîn edilmesini de emretmiştir. Bu kendisinin, İslâm'ın mukaddes beldelerine ve "Hâdimü'l-Haremeyn" ünvânına verdiği ehemmiyetle berâber, sâhip bulunduğu İslâmî ve dindârâne vecdi de gösterir. Zamanında bir çok mektep, câmi, köprü ve hayrat müesseseleri de inşâ edilmiştir. Devrinde Ebussuûd ve Nişancı Mehmed Efendilerin reîslik ettikleri hukukçular tarafından, babası zamanındaki kaanunlaştırma hareketleri de devam ettirilmiştir. Bütün bunlar onun devrinde Osmanlı yükselişinin her sâhada hızla devam ettiğinin delîlleridir.

Bununla berâber bu zât, başlarında birbirinden büyük devlet reîsleri görmeye alışmış Osmanlı cemiyetini, her halde tatmîn edememiştir. İşte bu tatmînsizliktir ki, kendisinin Türk târihi bakımından yerine konulamamasına, hattâ kuvvetli olan taraflarının da küllenmesine sebep olmuştur. Vefâtı, usûl mûcibince gizlenmiş ve velîahdi şehzâde Murad, Manisa'dan gelinceye kadar, hanımı Nûr-Bânû Sultan'ın emriyle Topkapı Sarayı buzluğunda muhâfaza edilmiştir.

İkinci Selîm Hân, vefâtında Murad, Mehmed, Süleyman, Mustafa, Cihangîr ve Abdullah adlı altı şehzâde bırakmış; bunlar velîahdi Murad Sultan'ın İstanbul'a gelişinin gecesi, devletin her hangi bir saltanat mücâdelesiyle karşılaşmaması için "Dâr-ı naîme irsâl buyurulmuşlardır" (21 Aralık 1574/7 Ramazan 982). Murad Sultan ise, Mudanya iskelesinde, *Münşeât* sâhibi Feridun Bey'in zahîre kayığına binerek, oldukça şiddetli bir lodosa rağmen, İstanbul'da Bahçekapısı'na gelmiştir. Rikâbdâr sıfatıyle maiyetinde Tiryâki Hasan Bey bulunmuş, hatta lodosun şiddetinden şehzâde, başını bu mübârek zâtın dizine koyarak uyumuştur. Sonra sâhile serilen seccâdeler üzerinden geçerek Sokollu tarafından karşılanmıştır. Peçevî'ye göre Şehzâde, diğer kardeşlerinin tahta geçmesi ihtimâlinden mütereddit bulunmuş, hattâ Vezîr-i âzam'ın elini baş almak derecesinde inhinâ etmiş, Sokollu ise men' edip, kendisi eğilip elini öpmüş, seccâde üzerine diz çökerek yeni Pâdişah'ın karşısında hürmetkârâne bir vaziyet almıştır. Sonradan saraya gidilerek "nihânî musâhabet" edilmiş ve şehzâdeler için "nizâm-ı âlem" maddesinin tatbîkine karar verilmiştir. Sokollu'nun burada, devletin kadîm usûlü icâbınca büyük evlâdı tuttuğu ve nizâmın sarsılmamasına gayret ettiği âşikârdır. Bu suretle çok yerinde bir harekette bulunmuş ve vazîfesini icrâ etmiştir. Sekiz senelik Sultan Selîm-i Sânî devri de böylece kapanmıştır.

SULTAN MURAD-I SÂLİS HAN GÂZİ

(1574-1595 M./982-1003 H.)

Sultan III. Murad'ın Cülûsu

Sultan Murad, 22 Aralık 1574/8 Ramazan 982'de Osmanlı tahtına çıktı. Cülûsunda 29 yaşında bulunuyorlardı. Cülûs merâsimi, Topkapı Sarayı'nda yapıldı ve vüzerâ, ulemâ, ümerâ ve sâir devlet ricâli "şemleler sarınıp siyah mâtem libâsı giyinmiş" bulundukları halde, Ayasofya Câmii'nde kıldıkları sabah namâzından sonra, bîata başladılar. Bu merâsimde Sokollu'nun, el yerine saçak öptüğü rivâyet edilmektedir. Bu sûretle, bizce daha mânâlı olan saçak öpme âdeti, işte bu devirden itibaren başlamış ve Osmanlı saltanatının sonuna kadar, tâ 1924'e değin bu usûl devam etmiştir. Cülûs merâsiminden sonra, Selîm-i Sânî'nin cenâzesi Topkapı Sarayı avlusundaki Selvili Yolda hazırlanan bir "tahta-bend" üzerine konulmuş ve Şeyhülislâm Hâmid Efendi'nin imâmetinde, sağda yeni Pâdişah, solda Vezîr-i âzam bulunduğu halde namazı kılınmıştır. Cenâze namazından sonra Sultan Murad içeri girmiş; tâbutu, vüzerâ ve ümerâ, Ayasofya'daki türbeye kadar nakletmişlerdir. Bir müddet sonra devlet erkânı yeniden saraya dâvet edilmişler; bu defa da "nizâm-ı âleme" kurban edilen beş şehzâdenin cenâze namâzı edâ edilerek, tabutları pederlerininkinin yanına, ikisi bir tarafa, üçü diğer tarafa olmak üzere dizilmiştir. Bu dilhûn manzara karşısında "nâsın feryâdı âsumâne peyvest" olmuş; "Ol gün İstanbul halkının bükâ ve efgânını melâike-i arş-ı azîme dinletmiş" bulundukları rivâyet edilmiştir. O gece sabaha kadar

hâfızlar, cenâzeler etrafında Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmişler; ertesi gün de hepsi hazırlanan kabirlere defnedilmişlerdir. Sultan Murad kabirleri gözleri yaşlı olarak ziyâret etmiş; resmî mâtem ilân etmiş, pederi ve birâderlerinin rûh-ı şerîfleri için sadakalar dağıtmıştır. 25 Aralık'ta, defterleri tanzîm edilip hazırlanan cülûs bahşişi dağıtılmıştır. Âdet mûcibince dağıtılan bu bahşişin bir milyon yüz bin duka altını tuttuğu rivâyet edilmiştir ki, devletin o devirdeki iktisâdî gücünü gösterir. Bir hafta sonra mâtem elbiseleri çıkarılarak, vüzerâya hil'atler giydirilmiş ve kılıç alayı merâsimi yapılmıştır. Yeni Pâdişah, an'ane mûcibince önce sahâbe-i peygamberî olan Ebâ Eyyûbe'l-Ensârî hazretlerinin türbesini teberrüken ziyâret etmiş ve burada gazâ kılıncını kuşanmıştır. Eyüb'e denizden gidilmiş; kılınç kuşanıldıktan sonra da, muhteşem bir alayla, kara yoluyla, İstanbul'daki Pâdişah türbeleri ziyâret edilerek saraya dönülmüştür (5 Ocak 1575/22 Ramazan 982).

Leyle-i Kadr'in ertesi günü, yâni 27 Ramazan'da mevâcib dağıtılmış; ertesi gün Pâdişah Dîvân müzâkerelerini dinlemiştir. Bayram sırasında Ferîdun Bey, *Münşeâtü's-Selâtîn* adlı meşhûr eserini, Vezîr-i âzam mârifetiyle Sultan'a takdîm etmiştir. Bu sırada Ferîdun Bey "Tevkiîlik=Nişancılık", yâni hâriciye vekilliği vazîfesinde bulunuyordu. Kitabın ismi, ebced hesabıyle onun ikmâl târihine tekabül etmektedir. Eserde Osman Gâzi'den itibaren siyâsî, askerî ve idârî muhâberât toplanmıştır. Sultan Murad'a takdîm edilen bu esere gereken kıymet verilmemiştir. Selânikî bunu "Çendan mu'teber olmaduğu, mukaabelesinde de ikrâm olunmadığundan ukalâ-yı devrân hayretde kalmışdır." cümlesiyle anlatmaktadır. Sultan Murad gibi münevver ve ilim adamlarını takdîr eden bir Pâdişah'ın şu davranışının sebebi, Ferîdun Bey'in 17 sene Sokollu'nun sır kâtibi bulunuşu ve onun tarafdârı oluşudur. Yeni Pâdişah ise Sokollu'yu azletmemekle berâber, onun nüfûzunu kırmak için tarafdarlarını azlemek yolunu tutmuştur. Ferîdun Bey bu sebeple takdîr edilmediği gibi, makaamından da azledilip, rütbesi düşürülerek Semendire ve sonra da Köstendil Sancak beyliklerine tâyin edilmiştir. Ancak Sokollu'nun katlinden sonra bu menkûbiyetten kurtulmuş; tekrar nişancılıkla İstanbul'a dâvet edilmiş; Kaanûnî'nin torunu olan Ayşe Hanım Sultan'la nikâhlanmış ve böylece taltîf edilmiştir. Sultan Murad bu suretle onun eserini ve kıymetini takdîr ettiğini, fakat maslahat icâbı böyle hareket ettiğini göstermek istemiş; târih huzûrunda kendisine teveccüh edecek mes'uliyetten ictinâb etmiştir.

Avusturya ve Lehistan Muâhedelerinin Yenilenmesi

Yeni Pâdişah'ın cülûsu münâsebetiyle ecnebî devletlerle yapılmış olan

muâhedelerin yenilenmesine başlandı. Önce 8 Ağustos 1575/983'te Venedik Cumhuriyeti ile olan anlaşma tecdîd edildi. Bu münâsebetle zengin Cumhuriyet, Türk devlet reîsine, an'ane mûcibince, 50 bin duka pişkeş takdîm etti.

Ertesi sene Mayıs'ında, aynı maksatla gelen İran elçisi, parlak bir merâsimle İstanbul'da karşılandı. Elçiye 250 kişilik bir maiyet alayı refâkat ediyor ve 500 deve hediyelerle eşyâları taşıyordu. Safevî elçisi Üsküdar'da, Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın 2500 kişilik muhteşem merâsim kıt'asıyle karşılanmış ve Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa'nın hazırlattığı 30 kadar donanmış kadırgayla İstanbul'a geçirilmişti. Huzûra kabul edilen İran sefîri Tokmak Han, çok kıymetli altın direkli ve işlemeli bir büyük otağ, giranbaha bir Kur'ân, *Şehnâme* ile, müzehheb 60 kadar dîvân, değerli halılar, toplarla kumaş, içleri zümrüt, yâkut, elmas, inci ve fîrûze dolu 40 kadar çekmeceden mürekkep hediyeleri Pâdişah'a takdîm etmiştir. Selânikî, gönderilen çadırın kıymetini ve büyüklüğünü "hiç bir târihte şâhân-ı eslâftan Dîvân-ı Hümâyûna gelmiş ve yazılmış değildi." cümlesiyle anlatmaktadır. Sefîre, âdet üzere, Dîvân-ı Hümâyûn tarafından "âlî bir ziyâfet" çekilmiştir. İran elçisi hem cülûs tebrîki, hem de sulhün devâmını temin için, yapılmış olan muâhedenin tecdîdini istiyordu. Fakat bu sırada 52 seneden beri saltanat süren I. Tahmasb'ın ölüm haberi geldiğinden, Tokmak Muhammed Han, alelacele İran'a dönmek mecbûriyetinde kalmıştır. Zehirlendiği rivâyet edilen Şâh'ın ölümü, İran'da derin bir saltanat buhrânına yol açmış bulunuyor ve ümerâ arasında korkunç rekaabetler başgösteriyordu. İran sefîrini 5 bin duka altını ve muhteşem takımlı iki arap atı ile taltîf eden Pâdişah, bu komşu devletin ahvâlinin yakından tedkîk ve muntazam raporlarla Dîvân'ın haberdar edilmesini serhat beylerine emretmiştir.

Yine 1 Ocak 1577/984'te yeni kral II. Rodolphe'un tahta çıkışı dolayısiyle sulh muâhedesi yenilenmiş ve burada Lehistan, Türkiye'ye tâbi devletler arasında tâdât edilmiştir. Lehistan'daki kral intihâbı meselesi de, Türk namzedi olan ve bize tâbi bulunan, Erdel Voyvodası Battori'nin seçilmesiyle hal yoluna girmiştir. Böylece Avusturya ve Rusya'nın, Lehistan'ı parçalama ve taksîm husûsunda, gizlice yaptıkları anlaşma da, Osmanlı müdâhalesi netîcesinde hükümsüz kalmıştır. Bu münâsebetle Lehistan Krallığı'yle, 24 maddelik bir muâhede akdedilmiş; bu ülke eskiden olduğu gibi, Kırım Hanlığı'na vergi vermekle berâber, birbirleri arasındaki münâsebetler tanzîm edilmiş; böylece Rusya ile Avusturya'nın genişleme arzûlarına sed çekilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin şimâl siyaseti, kendisine tâbi iki devletle, yâni Kırım Hanlığı ve Lehistan'la Rusya'nın kıpırdatılmaması; Avusturya ile müşterek hareketine mâni olunması esasında toplanıyordu. Lehistan'ın tebâiyete alınmasıyle, bu husus temin edilmiştir. Osmanlı kudretine arkasını dayayan

Lehistan, Rusya'dan topraklarını geri almağa muvaffak olmuştur. Buranın ne Rusya ile ne de Avusturya ile yakınlaşmadan, Türk siyâsetine tâbi müstakil bir devlet olmasını isteyen Dîvân, bu yeni Kral'a, eski Kral II. Sigismond'un kızı Prenses Anna'yı kraliçe olarak intihab etmiştir. Bu suretle Lehistan'ın felâketine sebeb olacak olan kral intihâbı meselesini de istikrara kavuşturmak istemiştir. Fakat Dîvân'ın bu tarz davranışı, âdetâ çok ileriyi görür şekildeki hareketi, Lehistan'ca tam idrâk edilmiştir denilemez. Bununla berâber, o günkü Rusya'dan daha ehemmiyetli bir devlet olan Lehistan Krallığı'nın, Osmanlı Devleti'ne tâbi oluşu; Devlet-i Aliyye'nin siyasî hâkimiyetinin Baltık Denizi'ne dayanması netîcesini vermiştir. Bu ise Osmanlı kudretinin alabildiğine genişlemesi demektir.

Fas'ın Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi

Kuzey hudutlarında Osmanlı siyasî hâkimiyeti bu şekilde genişlerken, Mağribü'l-Aksâ'da da aynı şekilde tevessü ediyordu. Cezâyir'e Türkler'in köklü bir şekilde hâkim olmaları, komşu Fas'ta da hissediliyordu. Burada hâkim olan ve Şürefâ-yı Sâdiye denilen hükümdar âilesi arasında bir saltanat mücâdelesi başlamış; iki saltanat müddeisinden biri Portekizliler'den, diğeri de Osmanlılar'dan yardım talep etmişti. Hind Denizi'nde Portekizliler'le muhârebe eden Devlet-i Aliyye, onların Fas işlerine müdâhale etmeleri üzerine, onu bu mıntıkada vurmaya karar vermiştir. Ayrıca Portekiz'in Fas'a müdâhalesi, Cezâyir'e hâkim olan Osmanlı Devleti için tecvîz edilecek bir hareket de değildi. Bu sebeple Ebû Mervan Abdülmelik isimli saltanat müddeîsinin, bizzat İstanbul'a gelerek; Osmanlı Devleti'ne tebâiyet şartıyle, Fas tahtını talep etmesi, Dîvân-ı Hümâyûn'ca münâsip görüldü. Dîvân'ca alınan kararın tatbîkine Kılıç Ali Paşa'nın Cezâyir'de vekîli bulunan Ramazan Paşa memur edildi.

Ramazan Paşa, Fas Sultanı Mulay Muhammed'i mağlûp edip, tahta Türk taraftarı bulunan Abdülmelik'i çıkardı (1576). Yeni Fas hükümdarı bu muvaffakıyet üzerine, Osmanlı Pâdişahı'na 200 bin duka pişkeş takdîm etti. Bu hâdise üzerine tahtını kaybeden eski Fas hükümdarı, Portekiz'den yardım talep etti. Portekiz hükümdarı çok mutaassıp bir Katolik'ti ve Türkler aleyhine haçlı seferleri tertîbi husûsunda bir takım tasavvurları vardı. Çok genç ve toy bir hükümdar olan bu kral, aklınca müslümanlar arasındaki ihtilâftan istifâde ederek, Fas'a kolayca hâkim olacağını zannetti. Böylece Hind Denizi'ndeki mücâdeleleri Mağrib'e nakledecek ve buradaki Osmanlı nufûzunu kırmış olacaktı. Bunun için 360 topla mücehhez, 80 bin kişilik bir orduyu, büyük bir donanma ile Afrika'ya geçirdi. Portekiz Kralı Don Sebastian, bu teşebbü-

sünde, Osmanlı kudretini karşısında bulacağını bildiği için, İspanya Kralı II. Philippe'den de yardım istemiş; arzû etmediği halde onun kızlarından biriyle evlenmeyi kabul ederek, Şarlken-zâde'nin yardımına da kavuşmuştu. Hattâ Sebastian'ın ordusunda Papalık, İtalyan, Alman birliklerinin dahi bulunduğu rivâyet edilmektedir. Şu vaziyete göre Türkler, Fas çekişmesinde yeni fakat kısmî bir haçlı ordusuyla karşı karşıya kalmışlar demektir.

Bu hareketi haber alan Tunus Beylerbeyi Ramazan Paşa, 30 bin kişilik bir Türk kuvvetiyle, Fas Sultanı'nın birliklerini de alarak, bu hıristiyan teşebbüsüne karşı çıktı. İki ordu Tanca'nın güneyinde bulunan Vâdiü's-seyl ovasında karşılaştılar. Muhârebede Portekiz Kralı Sebastian ile eski Fas Sultanı Mulay Muhammed bulunuyor ve yeni hükümdar Abdülmelik de, bizim safımızda mevkiini tutuyordu. Yapılan muhârebede Osmanlı ordusunun askerî gücü ile kumandanının tabiye dehâsı hemen kendini gösterdi ve Portekiz kuvvetleri müthiş bir bozguna uğradı (4 Ağustos 1578/30 Cemâziyelûlâ 986). Düşman ordusu muhârebe meydanında 20 bin maktül ve 40 bin esîr bıraktı. Bu ordunun 20 bin kadar kılıç artığı da gemilerle kaçarken, Cezâyir filomuzun taarruzlarına uğrayarak, bir çok telefât ve esîr verdi. Bu muhârebede Portekiz Kralı Sebastian ile eski Fas Sultanı Mulay Muhammed, muhârebe meydanında maktül düştüler. Türk mahmîsi bulunan Mulay Abdülmelik de "ziyâdet-i sürûr"dan vefât etti. Böylece üç hükümdar muhârebe meydanında öldüler. Onun için bu muhârebeye bâzı kaynaklarda "Üç Hükümdar Muhârebesi" de denmektedir.

Bu muhârebe, askerî târihin kaydettiği en büyük imhâ harblerinden biridir. Gâyet kuvvetli bir deniz gücüne sâhip olan Portekiz Devleti'nin, târih sahnesinden silinmesiyle netîcelenmiştir. Şu vaziyete göre, bir Türk beylerbeyi, koskoca bir hıristiyan krallığını, dünyâ haritasından silmiş demektir ki, Osmanlı kudretinin misli görülmemiş azametine en kuvvetli bir delîldir. Portekiz ordusu bu muhârebede tamâmen yok edildiği için, İspanya iki sene sonra bu memleketi işgâl etmiş; hâkimiyeti altına almıştır. Bunun üzerine Portekiz vatanperverleri İspanya'ya karşı mukaavemet hareketine başlamışlar ve bu faaliyetlerinde Osmanlı hükûmetinden yardım görmüşlerdir. Dîvân-ı hümâyûn, genişleyen İspanya hâkimiyetine karşı, pek haklı olarak hem Portekiz milliyetçilerini, hem de İspanya ile münâzaa hâlinde bulunan İngiltere'yi destekleme hareketlerine girişmiştir. Portekiz'deki İspanya hâkimiyeti 60 sene kadar sürmüştür.

Fas Sultanlığı'na Abdülmelik'in kardeşi olan Mulay Ahmed geçirilmiş; bu zât Osmanlı Pâdişahı'na elçiler göndererek, itaat ve bağlılıklarını arzetmiştir. Bunun üzerine Pâdişah tarafından bir fermân gönderilmiş ve bunda "Vilâyet-i mezbûre eyâlet tarîkıyle nesle ba'de neslin ilâ inkırâzü'z-zamân

ta'yîn olunup ve sâir memâlik-i mahrûsamız muzâfâtından ma'dûd" olduğu tebârüz ettirilmiştir. Böylece Lehistan Krallığı gibi, Fas Sultanlığı da Osmanlı tâbiiyetine alınmıştır. Mağrib'de ve Doğu Avrupa'da o zamanki büyük devletlerden ikisinin daha fiilen Osmanlı hâkimiyetine girişi, Türk kudretini târihte misli görülmemiş bir hâle getirmiştir. Mulay Ahmed Han Fas Sultanlığı'na geçince, Türk idârî sistemini örnek alarak mülkî ıslahat yapmış ve memleketini "Paşalık" denen 7 kadar eyâlete taksîm etmiş, bu yakın zamanlara kadar devam eden idârî bir husûsiyet olmuştur.

Piyâle Paşa ve Mihrimâh Sultan'ın Vefâtı

Bu sırada Osmanlı târihinin en büyük denizcilerinden ve Cerbe gâlibi Piyâle Paşa vefât etmiştir (21 Ocak 1578/985). Bu zât gerek İstanbul'da, gerek taşrada bir çok hayrât yaptırmıştır. Kasımpaşa'daki Büyük Piyâle Câmii, bunların en meşhûrudur ve yanında bir medresesiyle, bir de tekkesi vardır. Evliyâ'nın rivâyetine göre, Paşa cuma günleri bu câmiye gelerek, fukarâya sadakalar dağıtırmış. Yalnız Osmanlı Pâdişahları değil, onların bütün vezîrleri, paşaları, emîrleri de hep böyle hayrât eserleri ve vakıflar tesîs ederek, halkın hizmetine arzetmişlerdir. Bu, o devirdeki Türk büyüklerinin, halka hizmet ile meşbû olan telâkkîlerinin ve İslâm'a olan derin bağlılıklarının eseridir. Bu eserleri dolayısiyle milletimizden hâlâ hayır duâ almaktadırlar. Hattâ bu telâkki yalnız ümerâda ve vüzerâda kalmamakta, en küçük askerde ve neferde dahi görülmekte idi. Yeniçeri ocağında bile, bir odanın mum, yakacak, kandil vs. ihtiyaçları için vakıflar tesis edilmişti. Tabiî bu hareketler, o devirdeki Türk karakterinin ve önünde serfürû edilecek kadar yüksek olan, halka hizmet duygusunun netîceleridir.

Piyâle Paşa'nın vefâtından bir kaç gün sonra dâr-ı bekaaya rıhlet eden Mihrimâh Sultan da aynı hizmet duygusu içindeydi. Müneccimbaşı onun "âkıle ve sâhibü'l-hayrât olduğu için pederi Kaanûnî tarafından sevildiğini" yazar. İstanbul'da, Üsküdar'da ve Edirnekapı'da kendi adıyla anılan büyük câmileri yaptırmış; bunlara ve medreselerine zengin vakıflar tahsîs etmiştir. Turgut Paşa'nın şehâdetiyle netîcelenen Malta seferini dahi teşvîk etmiş; bu mühim mevkiin müslümanlar eline geçmesini de çok arzûlamıştı.

Özdemiroğlu Osman Paşa

Bu sıralarda İran meselesi ehemmiyet kazanmış bulunuyordu. 52 seneden beri İran tahtını işgâl eden Tahmasb'ın, bir rivâyete göre, zehirlenerek

öldürülüşü, bu komşu memleketi derin bir karışıklığa sürüklemişti. Bunda en mühim sâiklerden birini de bizzat Tahmasb'ın kendisi vücûda getirmişti. Şâh hayâtında gözdelerinin telkînlerine kapılarak, büyük oğullarını bırakıp, Gürcistan Prensesi'nden doğan Haydar Mirza'yı velîahd tâyin etmişti. Bu hareketi Gürcüler ve Ustaclılar tarafından destekleniyordu. Fakat sünnî olanlar, yâni Dağıstan, Şamhalı ve Kürd beyleri ise buna muhâlefet ediyorlar; güyâ sünnîliğe meyyâl bulunduğundan dolayı, Alamut kalesinin Kahkaha burcunda mahbus olan İsmâil Mirzâ'yı istiyorlardı. Haydar Mirza'nın anası olan Şâh'ın haremi, o sırada oğlunun tahta geçmesine müsâid olan ahvâlin değişeceğinden ve Tahmasb'ın diğer grubun tesiriyle, oğlunun velîahdliğini geri alacağından çekinerek, hükümdarı zehirlemişti. Bundan sonra da oğlu Haydar'ın hükümdarlığı ilân edilmişti. Fakat sarayda bulunan Perîcanhan nâmındaki prenses, dayısı olan Dağıstan Şamhalı'na daha evvel vaziyeti haber vermişti. Şamhal da Dağıstan ve Kürd süvârisi ile sarayı basıp; Haydar'ı katlettiler. Bunun üzerine yetişen Gürcü ve Ustaclı fırkaları, kendi şahlarının kesik başıyla karşılaşınca, saraydaki diğer iki şehzâdeyi alarak, yeni kuvvetler toplayıp, bunlardan birini şah yapabilmek için, Kâşân taraflarına doğru çekildiler. Diğer taraftan Perîcanhan hemen ata atlıyarak; dayısının bir takım kuvvetiyle birlikte, kalede mahbus bulunan İsmail Mirza'yı getirip, "İsmâil-i Sânî" ünvanıyle İran tahtına oturttular. Uzun hapislik seneleri yeni Şâh'ı "beng" denilen afyon müptelâsı hâline getirmiş; ona zâlim, vahşî bir hüviyet vermiş; insanlardan nefret eden bir hâlet-i rûhiyeye sâhip kılmıştı. Kendisine rakîb olabilecek kardeşleriyle akrabasını ve saltanatına muhâlefet eden ümerâyı, kanlı bir şekilde tepelemeğe başlamış; bu hareketleri ahâli nezdinde kendisine derin bir nefret duyulmasına sebep olmuştur. Onsekiz aylık kanlı bir saltanattan sonra, fazla afyondan zehirlenmiş, yâhut öldürülmüştür. Yerine, gözleri kör sayılabilecek derecede sakat olduğu için ölümden kurtulabilen, Muhammed Hudâbende geçirilmişse de, İran'daki dâhilî mücâdele devam etmiş ve devleti sarsan bu karmaşa hâli yatışmamıştır.

Bir taraftan bu dahilî buhran devam ederken, diğer taraftan da Özbekler Horasan taraflarında taarruza başlamışlar ve bu mıntıkalarda muvaffakıyetler kazanmakta bulunmuşlardır.

İran ahvâlini çok yakından ve dikkatle tâkip eden Dîvân-ı Hümâyûn, hudut vâlilerinden muntazam raporlar almıştır. Bunlardan Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa, İran'ın karışık vaziyetini, aşîretler arasındaki münâfereti, Şâh'ın zaafını, halkın bu perîşân halden kendilerini kurtaracak bir hareketi nasıl hâhişle beklediklerini anlatarak, hükûmeti sefere teşvîk etmiştir.

Bu arada İran tâbiiyetinde bulunan sünnî Şirvân ve Dağıstan ahâlisi ile diğer bölgelerin cemaat reîslerinden de, bu yolda dâvetiyeler İstanbul'a gön-

deriliyor ve vaziyet anlatılarak, şiâ tahakkümünün yıkılması için yardım talep ediliyordu.

Bunun üzerine mesele Dîvân-ı Hümâyûn'da müzâkere edildi. Burada seferin lehinde ve aleyhinde olmak üzere, iki fikir ileri sürüldü. Sokollu İran'a karşı böyle bir seferin aleyhindeydi. Ona göre sefer masrafları ağırdı; fethedilen memleketlerin zaptedilebilmesi çok güçtü; muhârebenin çok uzun devam etme ihtimâli kuvvetli olduğundan mâlî ve askerî zorluklar katmerleşecekti. Sokollu bunun için Kaanûnî devrindeki vak'aları da zikrediyordu. Vezîr-i âzam'ın şu mütalâalarında hakîkat payı vardı. Fakat kendisi umûmiyetle bütün büyük askerî teşebbüslere muhâlefet edegelmiş; statükocu bir zâttı. Kaanûnî'den sonraki bütün büyük teşebbüsler onun rağmına yapılmış ve muvaffak olunmuştur. Kendisi askerî kaabiliyet itibariyle kuvvetli bir şahsiyet bulunmadığı için, herhalde muhârebelerde sivrilecek kudretli ve gâlip bir kumandanı makaamına rakip görüyordu. Buna mukaabil Kıbrıs Fâtihi Lala Mustafa Paşa ile Yemen Fâtihi Sinan Paşa, sefere taraftardı. Onlara göre, İran seferi için en müsâid zaman içinde bulunuluyordu. İran dâhilî meselelerle çalkanıyordu. Özbekler'in Horasan'a saldırışı karşısında Osmanlı harekâtı kolayca muvaffak olabilirdi. İran hâkimiyetindeki sünnî ahâlî de, Osmanlı harekâtını bekliyordu. Bu sebeple Vezîr-i âzam'ın ileri sürdüğü hususlar ve zorluklar fazla değildi. Askerî zâviyeden ise, sünnî olan Kafkasya mıntıkasını ele almak, Kırım'la Karadeniz şarkından irtibâtı kurmak zarûrî idi. Netîcede Dîvân'da Pâdişah'ın da desteklediği sefer fikri kabul edildi ve hazırlıklara girişildi.

Bu sırada ise, esâsen İranlılar Irak'a bir taarruzda bulunmuşlar ve sulhü bozma mes'ûliyetini de yüklenmişlerdi. Sefere muhâlif olan Sokollu, Dîvân'daki iki vezîrin nufûzunu kendisi bakımından muvâzenede tutabilmek için, Beynennehreyn Serdarlığı'nı Mustafa Paşa'ya, Erzurum sınırı kumandanlığını da Sinan Paşa'ya vermiştir. Böylece orduyu çifte serdarla idâre ettirmek istemiştir ki, her halde kendisinin devlet adamlığıyla bağdaşamıyacak bir küçüklük nümûnesiydi. Fakat Paşalar arasında selâhiyetlerine dâhil sancaklar taksîm edilirken, Sinan Paşa'nın çıkardığı güçlükler netîcesinde, Serdarlığın yalnız Lala Mustafa Paşa'ya tevcîhinden başka çıkar yol bulunamadı. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, Pâdişah'a arz-ı vedâ ederek, 8 bin askerle Üsküdar'a geçti. Erzurum, Diyarbekir, Sivas, Karaman, Dulkadır, Halep beylerbeyleri bütün kuvvetleriyle serdarın emrine verilmiş; Kırım Hanı yardıma memur edilmiş; Özdemirzâde Osman Paşa da, Lala'nın isteği üzerine, kendisinin maiyetine tâyin edilmişti. Lala, Özdemirzâde'nin askerî dehâsını takdîr ve onu himâye ediyordu.

Serdar Nisan sonunda Üsküdâr'dan hareket etti ve Konya'ya gelerek, Mevlânâ türbesini ziyâret etti. Rivâyete göre *Mesnevî'* den tefe'ülde bulundu ve İskender fütûhatından bahseden bir beytin çıkması üzerine, bu fâl-i hayır addedildi. 1 Temmuz 1578/986'da Aşkale yakınlarında Cinis köyünde karargâh kuruldu ve burada Özdemiroğlu kendisine mülâkî oldu. İki gün sonra Erzurum'a varıldı ve burada bir harb dîvânı toplandı; harekât plânı kararlaştırıldı. Zâten daha evvel İran tâbiiyetindeki Gürcistan Prenslerine, Şirvan ve Dağıstan Beylerine mektuplar yazılmıştı. Gürcistan Prensleriyle münâsebet esâsen Fâtih zamanından itibaren başlamış ve aralarında dâima Osmanlı taraftarları bulunagelmişti. Şirvan ve Dağıstan Beyleri ise, ahâlisi itibariyle sünnî bulundukları için, İran Şiî idâresine karşı Osmanlılar'dan devamlı yardım istemekte idiler.

Bu vaziyet karşısında önce Kırım'la şark yolunu açmak, Rusya ile İran arasına girmek, sünnî Dağıstan ahâlisini tâbiiyet altına almak çok daha münâsip görülmüştür. O vakit Kafkasya'nın siyasî taksîmâtı şu şekilde idi: Kafkas silsilesinin güney cihetinde, batıdan doğuya doğru Mingrelya, yâni Dedyanlar Prensliği; İmeritye yâni "Açıkbaşlar" Prensliği, Gürcistan Krallığı vardı. Ayrıca 26 kadar küçük prenslik mevcuttu ki, bunlar birbirleriyle devamlı cidâl hâlindeydi. Bunlar Hıristiyan idiler ve Gürcistan da İran'a tâbi olmakla berâber, yarı müstakil vaziyette bu küçük beylikleri kendine tâbi addediyordu. Gürcistan'ın doğusunda Şirvan Hanlığı bulunuyordu. Bu hanlık Şeki, Şirvan, Şamahı, Bakû, Tabasaran, Küra vilâyetlerini toplamış büyücek bir hükûmet iken ve Kaanûnî devrinde kendi arzularıyle Osmanlı tâbiiyetine geçmiş iken, sonradan Safevîler'in istilâsına uğramıştır. Şu vaziyete göre Osmanlı hukûkî alâkasını, Safevîler silâh zoruyla kesmiş demekti. Kafkasya silsilesinin kuzeyinde ise doğudan batıya doğru Dağıstan, Osetya ve Çerkezistan vardır. Dağıstan beş hanlık ve bir kadılıktan ibârettir. Demirkapı Derbent civarında Asomi Kaytuğ Hanlığı, daha kuzeyde Koysu nehrine kadar Şemhal yahut Kumuk Hanlığı vardır. Bu iki hanlığın ahâlisi, büyük kısmıyle Türkmenlerden mürekkeptir ve Terekeme denilen ova cihetini işgâl ederler. Bu ahâli de Şirvanlılar gibi Türkçe konuşurlar. Şemhal Hanlığı'nın batısında Avar Hanlığı, bunun güneyinde ve dağların yüksek kısımlarında Gâzi Kumuk Hanlığı, Koysu nehri ile Terek nehri arasında Yaksay Hanlığı mevcuttur. Bu son hanlık kısmen ova ciheti Türkmenleri, kısmen de Çeçenler ile meskûndur. Bunlar kâh Şemhallar'ın kâh Avar Hanları'nın tegallübüne uğrayarak, istiklâllerini muhâfaza edemiyorlardı. Dargo yâhut Akuşa kısmı ise bîtaraf bir mıntıka halinde olup, müntehâb kadılar ile idâre edilmekteydi. Osetya kısmında ise Osetinler, Terek nehrinin menbâlarında, hiç bir şeye karışmadan derelerine çekilmiş bir vaziyette yaşarlar idi. Çerkezistan kısmında

ise, Çerkesler beş büyük grup hâlinde, bir nevi âyân idâresi teşkîl ederlerdi. Çerkes beyleri kendi istiklâllerine düşkün bulundukları ve küçük kabîle gayreti güttükleri için, aralarında kuvvetli bir idârenin doğmasına imkân bulunmazdı. Cür'et ve çapulculukta eskiden beri meşhûr idiler ve medenî âlemin çarşılarına, rağbet edilen esîreler verirlerdi. O sıralarda müslümanlığa rağbetleri yoktu. Şirvanlılar, Dağıstanlılar ise eskiden beri müslüman idiler. Şemhaller ve Asomiler ise Şam'dan gelen Arap fâtihlerin neslinden bulunduklarını iddia ederler, ayrıca Çanke nâmıyle bir zâdegân sınıfı da teşkîl ederlerdi. Bilhassa Avar'da, Akuşa'da, Şirvan'da ulemâ ve fukahâ bulunur; buralar tamâmen sünnî oldukları için, İran şiî idâresinden ziyâde Osmanlılar'ın âdil idâresine taraftarlık gösterirlerdi.

Bütün buraların şu veya bu sebeple Şah Tahmasb tarafından ele geçirilişi Anadolu'nun doğusundan gayrı, kuzeydoğusunun da boydan boya bir düşman çenberiyle çevrilmesine sebep olmuş; bu ise Osmanlı Devleti'nin emniyetini haleldar eden bir vaziyet ihdâs etmişti. Bu sebeple Devlet-i Aliyye bu düşman çenberini parçalamak mecbûriyetine evleviyetle karar vermişti. Ayrıca Türk ordusu Gürcistan'a bir istilâ kuvveti şeklinde de girmiş bulunmamakta, Tiflis tahtında bulunan Kral David'in yâhud Dâvud Han'ın, İran tahakkümüne karşı Dersaâdet'ten yardım dilemesi gibi, hukûkî ve gâyet ehemmiyetli bir sebebe de dayanmakta idi.

Erzurum'da yirmi gün kadar kalıp çeşitli hazırlıklarla meşgûl olan Serdar Ardahan'a hareket etti. Soğanlı ve Allahüekber dağları aşılıp; bu arada yollar tesviye edilerek top arabaları geçirildi. Bu yola o târihten itibaren "Top Yolu" nâmı verilmiş ve Osmanlı kaynaklarında "Dehan-ı Gürcistan" yâni "Gürcistan'ın ağzı" denilen Ardahan kalesi ele geçirilmiştir. Burada bulunulurken Gürcü beylerinden dehâletnâmeler gelmiş ve bunlar, yerlerinde bırakılmışlardır. Van Beylerbeyi Koca Hüsrev Paşa'dan, Emîr Han kumandasındaki Safevî ordusunun mağlûp edildiği; ihtiyaten bir miktar kuvvet gönderilmesi hakkında bir arîza geldi. Bundan sonra ordu Ardahan'dan ileriye doğru hareket etti ve altı kadar Gürcü kalesi, kolaylıkla itâate alındı. Artık Osmanlı ordusu Safevî topraklarında bulunuyordu.

Serdar Akçakale=Kubat'ın muhâsarasıyle meşgûl bulunduğu sırada, Rumeli askerlerinden mürekkep bir keşif müfrezesi, İran pişdâr kuvvetiyle karşılaşmış; bunu haber alan Osmanlı "tâlia" yâni öncü kumandanı, Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa, vak'a mahalline yetişmiştir. Derviş Paşa çok üstün düşman kuvvetleri karşısında kaldığı için Serdar'dan yardım istemiş ve Lala Mustafa Paşa da Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bu işe memur etmiştir. Karşılaşılan Safevî kuvveti, Tokmak Han kumandasında 30 bin kadar süvâriden terekküp ediyor ve Gence Vâlisi İmamkulı Han, Ustaclı Karahan gibi nâmlı

İran kumandanları da maiyetinde yerlerini almış bulunuyordu. Osman Paşa'nın kumanda ettiği ordu ise Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa'nın, sâbık Maraş Beylerbeyi Mutâyibzâde Ahmed Paşa'nın, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'nın kuvvetlerinden meydana geliyordu. İki ordu Çıldır'da karşılaştı ve Kafkasya'nın âkıbetini çekişti. Şiddetli bir muhârebeden sonra beş bin ölü ve 500 esîr veren Tokmak Han mağlûp ve perîşân halde çekildi (9 Ağustos 1578/986). Harb esnâsında şiddetli bir yağmur yağdığı için, iki tarafın da ateşli silâhları kullanamadığı rivâyet edilmiştir.

Bu Çıldır gâlibiyeti üzerine, Gürcistan kalelerinden bir çokları kendiliklerinden teslîm olmuşlar ve Şah Tahmasb'ın kayınpederi olan Gürcistan Kralı David de, Osmanlılar'ı dâvet etmesine rağmen Tiflis'i boşaltıp, yakarak kaçmıştır. Altunkale Beyliği ile Mahmud Han Beyliği'ni alan Osmanlı ordusu,.bunun üzerine Gürcistan'ın başşehri Tiflis'i, hiç kan dökmeden işgâl etmiştir (24 Ağustos 1578/20 Cemâziyülâhir 986). Osmanlı ordusu şehre girince şehrin ateşler içinde bulunduğunu görmüş, bu fecî yangını derhal söndürüp Tiflis'in bir kısmını kurtarmış; Kral tarafından beldeden çıkarılan ve yüzüstü bırakılan ahâliye, evlerine dönmeleri için teminât vermiştir. Şehre yeniden dönen ahâli, burada Osmanlılar'ın bütün dünyada takdîr edilen âdil idârelerini, hemen tatmaya başlamışlardır. Derhal idârî teşkilât yapılmış; adâlet ve asâyiş eskisinden çok daha mükemmel bir şekilde kurulmuş; harâb olan şehrin, tâmir ve imârına başlanmıştır.

Osmanlı kuvvetlerinin girmesiyle berâber, bütün Gürcistan'da yollar, köprüler, kaleler inşâ edilmeye başlanmış; şehirler tâmir edilerek, memleket çapında bir imâr hareketi başlamıştır. Osmanlı istilâsıyle berâber başlayan bu imâr hamleleri, Türk işgallerinin, hiç bir devlette görülmeyen karakteristik ve insanî husûsiyetidir. Çünkü Osmanlı ordusuna kumandanlarından neferlerine kadar hâkim olan kanaat, kendilerinin, dünyada zulmü kaldırmağa Allah tarafından memur ve hakkı karargîr etmekle vazîfeli insanlar olduğu imân ve idealiydi. İşte bu sebepledir ki, ordunun girdiği her yerde bir insanî hamle başlar ve oralar ahâlisi bu hal karşısında Osmanlı idâresini bir nimet olarak mütalâa ederlerdi. 29 Ağustos'ta Osmanlı an'anesinin şaşmaz tatbîkatı icâbı, şehrin câmie tahvîl edilen büyük kilisesinde, cuma namazı kılınmış ve Edirne'deki Selîmiye Vâizi bulunan müfessir Kurtzâde Vâlihî Efendi tarafından Üçüncü Murad nâmına hutbe okunmuştur. Artık bir Türk vilâyeti hâline gelen Tiflis beylerbeyliğine, eski Bağdad Vâlisi Ferhad Paşazâde Mehmed Bey tâyin edilmiş ve kaleye de 1800 muhâfızla, 100 top konularak; ileri harekâta devam edilmiştir.

Tiflis'in doğusunda bulunan ve Osmanlı menbâlarındaki adıyla Levend oğlu Aleksandır Han idâresinde bulunan küçük Kakheti Kralı, Türk ordusu-

nun ülkesi üzerine geldiğini haber alınca, Kür nehri sâhilinde Sathis mevkiinde Osmanlı ordugâhına gelerek, çeşitli hediyelerle itâatini arzetmiştir. Serdârın emriyle merâsimle karşılanan II. Aleksandır (Alexandre)'ın memleketi, Osmanlı ülkesine katılmakla berâber, vilâyeti kendisine ırsî bir vâlilik şeklinde, yâni "Ocaklık" hâlinde vergiye raptedilmiştir. Bu Kral kuvvetlerine 3400 Türk askeriyle, ümerâdan Pasin Sancak beyi Mirza Ali ile Şavşat Sancak beyi Ahmed Beyler katılarak, Şirvan'daki Şeki kalesinin fethine gönderilmiştir (1 Eylül 1578/28 Cemâziyülâhir 986).

Bundan sonra ordu Şirvan'a doğru yürümüş ve "Şirvankapısı" denilen Kanak nehri kıyısına erişmişti. Çıldır muhârebesindeki mağlûbiyetin intikaamını almak ve Osmanlı kuvvetlerine karşı Şirvan yolunu kapamak maksadıyle, Emîr Han kumandasında 20 bin kişilik bir Safevî ordusu harekete geçmişti. Bu İran ordusunda Revan (Erivan) Vâlisi Tokmak Han, Mogan Vâlisi Murad Han, Bitlis Kürd beylerinden *"Şerefnâme"* müellifi Şeref Han, Gence Vâlisi kuvvetleri Karabağ üzerinden, Kür nehrinin Koyungeçidi denilen noktasından geçip, Osmanlı ordusunun bulunduğu sâhaya girip, otlaklardaki hayvanları yağmaya başlamışlardı. Bunun üzerine bu haberi alan Serdar, Özdemiroğlu Osman Paşa kumandasında Halep Beylerbeyi Mehmed Paşa, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi Derviş Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa kuvvetlerini sevketmiştir. Safevî ordusuyla bu yerde muhârebeye tutuşan Osmanlı ordusu, düşmanını tamâmen mağlûp etmiş ve kaçırmıştır. Muhârebe meydanında beş bin kadar maktül bırakan Safevî kuvvetleri, bozgun hâlinde kaçarken taşkın vaziyette bulunan nehire kendilerini atmışlar ve harbdeki zâyiatlarının iki misli telefât vermişlerdir.

Çıldır zaferiyle Osmanlılar'a Gürcistan yolları açıldığı gibi, bu zaferle de Kuzey Azerbaycan demek olan, Şirvan'a hâkim olmak için bir mâni kalmamış demekti. Gerçi bu mağlûp Safevî ordusu kılıç artıkları, Şirvan Vâlisi olan Oros Han'ın kuvvetlerine iltihak etmiş ve Osmanlı kuvvetlerine mukaabeleye hazırlanmışsa da, şiâ tahakkümünden el'aman demiş bulunan bu memleket sünnîleri silâhlanarak, bizimle elbirliği etmişlerdir. Bu suretle Safevîler iki ateş arasında bırakılmış bulunmaktadır. Şirvan sünnîlerinin teşkilâtlandırılıp bize iltihak ettirilişinde, Osmanlı gizli teşkilâtının ve istihbâratının rolünü de düşünmek lâzımdır. Bunun bilhassa dinî grupmanlar vâsıtasıyle yapıldığı ve yerli, nufûzlu şahsiyetlerin temin edildiği muhakkaktır.

Bu sırada Kakheti Kralı II. Aleksandır'dan, Şeki kalesinin düşürüldüğü müjdesi gelmiş ve oğlu buraya sancak beyi tâyin edilmiş; ayrıca kadı ve dizdar gibi devlet memurları da gönderilmiştir. Bu sırada Serdar, orduyla, taşkın vaziyette bulunan Kanak nehrini geçme kararı almıştır. Nehir yağan yağmur-

lardan taşmış bulunduğu için biraz tereddüt edilmişse de, iâşe sıkıntısı dolayısiyle bu karar icrâ edilerek, Ereş şehri işgâl edilmiş ve böylece zahire zorluğu da giderilmiştir (12 Eylül 1578/10 Recep 986).

Burada 26 gün kalan Osmanlı ordusu, bir hafta içinde muazzam bir kale inşâ ederek, 100 topla şehri tahkîm etmiştir. Türk ordusunun akıllara durgunluk veren inşâ kudretini gösteren bu hareket, memleketi Osmanlı ülkesine bağlıyan köprülerin tâmir ve imârıyle devam etmiştir. Şu vaziyete göre, Osmanlı istihkâmcılığı, işgal ettiği ülkeyi, aynı zamanda askerî ve medenî eserlerle de donatan bir imâr makinesidir. Bunun üzerine Araplar'ın "Kapıların Kapısı" = "Bâbü'l-Ebvâb" dediği Derbend yâhut Demirkapı'nın sünnî ahâlisi, Safevî vâlisine isyân ederek, şehri Osmanlı ordusuna teslîm etmişlerdir. Safevî vâlisi sünnî ahâliden "mezheb vergisi" almış bulunduğu ve bu sebeple halkın büyük nefretini celbettiği için, cezâlandırılmıştır. Bakû, Kalaba, Salyan gibi mühim merkezler de hemen teslîm olmuşlardır. Böylece Şirvan hemen hemen kendi ihtiyârı ve isteği ile Safevî hâkimiyetinden çıkıp, Osmanlı idâresine geçmiştir. Bu, ahâli için Osmanlı idâresinin nasıl bir nimet olduğunu gösterir. Mühim bir kısmı zâten Türk ve sünnî olan halkın telâkkisindeki büyük birleşme ve tevhîd temâyülüne de işâret eder.

Serdar, fethedilen her yeni ülkede yapıldığı gibi, memleketin defter edilmesini emretti. Memleketin senelik vâridâtının, çok zengin tuzla, dalyan, pirinç, ipek ve gümrük gelirleriyle birlikte 25 milyon akçe olduğu anlaşıldı. Bunun bir milyon akçesi Bakû petrolleri vâridâtıydı. Bu sebeple bu fütûhât, Osmanlı Devleti'nin mâlî ve iktisâdî kaynaklarını da geliştirmiş demektir. Hemen Osmanlı usûlü idarî teşkilât kuruldu ve Şirvan'la Dağıstan cem' edilerek, büyük bir beylerbeylik teşkîl edildi. Özdemiroğlu Osman Paşa vezâret rütbesine yükseltilerek bu makaama getirildi. Şirvan 14, Dağıstan 7 sancak beyliğine taksîm edildi. Osman Paşa Dağıstan için Derbend'i, Şirvan için Şamahı'yı merkez ittihaz etti. Özdemir-zâde'ye 1000'i yeniçeri olmak üzere, 14 bin kişilik bir kuvvetle 66 top verildi. Bu miktar, buraların muhâfazası için biraz azca bir kuvvetti. Bununla berâber Osman Paşa, mes'uliyetten ve vazîfeden kaçan bir adam değildi. Esâsen kendisine tevcîh edilen vazîfeyi, diğer beylerbeyleri kabûle pek yanaşmamışlardı.

Bu sırada Abaza ülkesi de itaatini arzetmişti. Böylece hemen bütün Kafkasya Osmanlı hâkimiyet ve nufûzuna alınmış; hudutlar Hazar sâhillerine dayandırılmış; Moskova Grandukalığı'nın güneye sarkma emellerine kuvvetli bir setle mâni olunmuş; Türk dünyasıyle iktisadî ve fiilî râbıta temin edilmiş; Kırım'la kara ulaşımı, Karadeniz'in doğusundan da tamâmen sağlanmış bulunuyordu.

Bu büyük netîceler temin edildikten sonra, mevsimin ilerlemiş olması dolayısıyle Serdar Erzurum kışlağına hareket etti ve 45 gün sonra buraya vâsıl oldu (21 Kasım 1578/21 Ramazan 986). Serdar yolda iken Dağıstan'daki Kumuk Şamhalı itaatini arzetmiş; Gürcistan'daki İmerethi Krallığı ile Guria Prensliği de bağlılıklarını sunmuşlardır. Böylece Gürcistan hâkimiyeti tamamlanmıştır.

İran Seferi

Serdar'ın orduyla Şirvan'dan ayrılışını fırsat bilen Safevîler, dahilî münâzaat içinde bulunmalarına ve iki defa mağlûp olmalarına rağmen, mücâdeleye devam husûsundaki azimlerini göstererek, harekete geçtiler. Bu düşman hazırlıklarından gâfil bulunmıyan Osmanlı idâresi, bir takım mukaabil tedbîrler almıştı. Bizzat Pâdişah'ın emriyle, Kür suyu üzerinde, Tuna'da olduğu gibi, bir ince donanma teşkîl etmek teşebbüsüne geçilmişti. Bu filonun tesisi, nehir geçitlerini kapayacak, İran tecâvüzlerine kolayca mâni olunabilecekti. Bununla berâber 4-5 parça küçük gemi yapılabilmiş; fakat devam edilememiştir. Seferin daha başında düşünülen bu tedbîrin icrâ edilmemesinden dolayı, alâkadarlar tevbîh edilmiştir. Bu tedbîrin alınamaması netîcesinde Safevîler, eski Şirvan Vâlisi Oros Han kumandasındaki 20 bin kişilik ordularını, Kür'ün kuzeyine geçirmişler; Sâliyan'a girmişlerdir. Şamahı'da bulunan bulunan Osman Paşa, 14 bin kişilik küçük kuvvetiyle düşman üzerine yürümeye teşebbüs etmişse de, iâşe güçlükleri dolayısiyle, kaleye geri dönmüştür. Oros Han ise, Osman Paşa'nın çekildiği Şamahı üzerine yürümüş; Gence Vâlisi İmamkulı Han emrindeki 15 bin kişilik diğer bir Safevî ordusu da Şirvan'ın merkezi olan Ereş üzerine yürümüştür. Şirvan Beylerbeyi Kaytas Paşa ise, Özdemir-zâde'den yardım istemekle berâber, 300 kişilik kuvvetiyle taarruza geçmiş; tabîatiyle mağlûp olarak şehîd edilmiştir. Bunun netîcesinde Ereş düşmüş; bütün sünnîler, Safevî kuvvetleri tarafından kılınçtan geçirilerek, şehîd edilmiş ve şehir fecî şekilde yağma edilmiştir. Kaytas Paşa'nın bu çılgınca hareketinden canlarını kurtarabilenler, Şamahı'ya sığınabilmişlerdir.

Şamahı'da Oros Han kumandasındaki İran ordusunu karşılayan Osman Paşa, bunlarla üç gün süren bir muhârebeye tutuşmuştur. Böyle bir İran taarruzu bekleyen Dîvân-ı Hümâyûn ve Pâdişah, daha evvel Kırım Hanı'na haber göndererek, Osman Paşa'nın takviye edilmesini emretmiş bulunduğundan, Âdil Giray emrindeki Tatar kuvvetleri, işte bu muhârebenin üçüncü günü ikindiye doğru, yardıma muvaffak olmuşlardır. Mâneviyâtı sarsılmış bulunan Osmanlı ordusu, bu yardım üzerine canlanmış; Kırım kuvvetlerinin

müdâhalesi, Safevîler'i fecî bir bozguna uğratmıştır. İran ordusunun bu üç gün içinde 10-15 bin telefât verdiği rivâyet edilmektedir. Safevî kumandanı esîr edilmiş ve Ereş ahâlisine yapılan gayrı hukûkî ve zâlimce davranışın cezâsını başıyla ödemiştir (11 Kasım 1578/11 Ramazan 986).

Şamahı muhârebesini kazanan Osman Paşa, Kalgay, yâni birinci velîahd olan Âdil Giray'a, Kür nehri kuzeyini Safevî döküntülerinden temizleme vazîfesini verdi. Âdil Giray, Sâliyan şehrine sığınan Oros Han'ın âilesi ve hazînelerini ele geçirdi.

Şamahı'da yeni bir mağlûbiyete daha uğrayan Safevîler, bunu telâfî etmek için Mehd-i Ulyâ dedikleri 14 yaşındaki Hamza Mirza ve vezîr Mirza Selman kumandasında, 30-40 bin kişilik bir orduyu Şamahı üzerine sevkettiler. Diğer taraftan Nahcıvan Vâlisi Şeref Han, Revan Vâlisi Tokmak Han, Dînaver Vâlisi Solak Hüseyin Han kumandasındaki kuvvetleri de Osmanlı hudutlarına saldırttılar. Buna karşı serdâr Lala Mustafa Paşa, Anadolu Beylerbeyi Hadım Câfer Paşa ile Şam Beylerbeyi Sokollu-zâde Hasan Paşa kuvvetlerini ordunun takviyesine dâvet etti. Bağdad Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile Şehr-i Zor Beylerbeyi Mahmud Paşa'yı İran üzerine bir akın hareketi yapmaya ve Solak Hüseyin Han emrindeki Safevî kuvvetlerini kendi topraklarında ezmeye memur etti. Anadolu Beylerbeyi Hadım Câfer Paşa'yı, Revan Vâlisi Tokmak Han kuvvetleri üzerine gitmekle de vazîfelendirdi. Paşa, isteneni yaparak o havâliyi alt üst edip, Tokmak Han'ı kaçırttı. Serdar ayrıca Şah'ın Nahcıvan Vâlisi olan Şeref Han'la muhârebe ederek, ona ecdâdının Bitlis beyliğini vaad edip, dehâletini temin etti. *Şerefnâme* müellifi olan bu zât, bir müddet sonra sünnî olduğu için, 400 kişilik maiyetiyle Van'a gelerek, beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa tarafından merâsimle karşılandı. Serdar tarafından Bitlis kendisine "Ocaklık", yâni ırsî vâlilik olarak tevcîh edildi.

Şamahı üzerine yürüyen Safevî kuvvetleri, 27 Kasım sabahı seher vakti, ânî bir taarruzla şehir dâhiline girebilmişler; fakat muhafızları hemen toparlayan Osman Paşa, İran kuvvetlerini top ateşiyle ezmeğe başlamıştır. Ertesi gün şehir dâhilinde bulunan Safevîler mukaabil bir taarruzla püskürtülmüş; üçüncü gün Âdil Giray'dan yardım istenmiş; bunu haber alan İranlılar muhâsarayı bırakıp, Kırım kuvvetlerinin üstüne yürümüşlerdir. Osmanlı kuvvetlerinin üç gün içinde Safevîlere 20 bin telefât verdirdiği rivâyet edilmektedir. Türk ordusu ise 10 bin şehîd vermiş ve Osman Paşa emrindeki kuvvet, 3-4 bin gâziden ibâret kalmıştır. Âdil Giray, karşısına çıkan İran kuvvetlerini kolaylıkla dağıtmış; zaferi kazandığını zannettiği bir sırada, pusuda bulunan asıl Safevî birlikleri tarafından esîr edilerek Kazvin'e götürülmüştür. Buradan çekilen Kırım kuvvetleri ise, Osman Paşa'ya iltihak etmiştir.

Âdil Giray, çok cesur ve kahraman bir adam bulunduğu, aynı zamanda çok da yakışıklı olduğu için, Şah'ın karısıyle kızkardeşi, velîahde âşık olmuşlar; zâten çapkınca olan Kırım Şehzâdesi, bu vaziyet üzerine hâtunlarla berâber idâm edilmiştir. Gâyet cesûr ve silâhşör bir adam olan Şehzâde, rivâyete göre, üzerine gelen yedi İranlı askeri öldürmüş ve böylece çarpışarak şehîd düşmüştür.

Bu sırada Osman Paşa, emrindeki kuvvetlerle, Kafkas ülkesinin şiddetli kışını geçirebilmek için, Derbend'e çekilmiş (7 Ocak 1579); burada da iâşe sıkıntısı çektiğinden akınlar yaparak askerin nafakasını temin edebilmiştir. Ne Serdar'dan, ne de Kırım taraflarından yardım alamayan Paşa'nın, gâyet zor şekilde tutunabildiği muhakkaktır. Peçevî, Lala'yla eski dost olmalarına rağmen, şu vaziyet karşısında Osman Paşa'nın, ahvâli Pâdişah'a arzetmek husûsunu tercîh ettiğini yazmaktadır.

Safevîler bu vaziyet üzerine 30 Mart 1579'da Dağıstan'ın merkezi olan Tiflis'i muhâsaraya başladılar. Muhâsara ordusu İmamkulı Han emrindeki 10 bin askerden oluşuyor ve Gürcü gönüllüleri de bunlara yardım ediyorlardı. Tiflis müdâfîleri 1800 kişiden ibâretti ve başlarında Solak Ferhad Paşazâde Mehmed Paşa bulunuyordu. Tiflis'i bu kadar az bir kuvvetle 124 gün, kendilerinden kat kat üstün kuvvetlere karşı müdâfaa eden bu kahramanların ibrâz ettikleri metânet ve hamâset Türk târihinin insanı ürpertecek sahnelerinden biridir. Kumandan Paşa'nın gösterdiği metânet ise, mitoloji kahramanlarını hatırlatacak derecede yüksektir. Müdâfîler 700 kişiye düştükleri; at, eşek, kaplumbağa, hattâ yılan dahi yedikleri halde, sebât etmişlerdir. Bir atın 7 bin duka altınına, eşeğin 2 bin altına satıldığı rivâyet edilmiştir. Kumandan Ferhad Paşa-zâde, babasından kalan büyük serveti tamâmen askerine dağıtmış; rivâyete göre 12 dirhem bulamaçla kifâf-ı nefs etmiştir. Nihâyet Erzurum'da bulunan Serdar, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa maiyetinde 12 bin kişilik bir yardım kuvveti göndermiş; bunun yaklaşması üzerine Safevîler muhâsarayı kaldırmışlardır. Yardım kuvveti gelince, Tiflis müdâfiî Mehmed Paşa, heyecânından ağlamıştır. 17 Eylül 1579'da istirahate ihtiyaç duyan Tiflis'in kahraman müdâfîleri Kars'a hareket etmişler ve buranın muhâfazasına Çerkes Kaasım Bey emrinde 500 asker bırakılmıştır. Fakat bu kadar az bir kuvvetin Tiflis'i muhâfazaya yetmiyeceği takdîr edilerek, önce Lahsa Beylerbeyi İskender Paşa-zâde Ahmed Paşa, sonra da Sokollu-zâde Hasan Paşa, asker ve mühimmâtla buraya gönderilmiş; Hacı Bey-zâde Ahmed Paşa da vâliliğe tâyin edilmiştir.

İngiltere'nin Destek Talebi

Bu sırada kendisini Protestanlığın hâmisi olarak gören ve İspanya'dan derin bir endîşe duyan İngiliz Kraliçesi Elisabeth, bu kuvvetli devlete karşı Osmanlı müzâheretini temin için, Bâb-ı Âli'ye bir sefîr göndermiştir. Kraliçe, mektubunda Sultan'a "Hazret-i İsa mezhebinden inhirâf eden putperestlere karşı hakîkî dinin hâmisi olan kudretli, şevketli pâdişah-ı Âl-i Osman" diye hitâb ediyordu. Bu, Türkiye'nin Katolikler'e karşı Protestanları tutuşlarının ve onlara yardım edişlerinin netîcesiydi. Tabiî ki Avrupa'daki İspanya hâkimiyetine cephe aldığımız için, buna muhâlefet eden İngiltere'yi destekliyecek ve yardım edecektik. İngiltere o sıralarda zayıf bir memleketti ve bizim desteğimize muhtaçtı. Biz İspanya'ya karşı ona, lüzumlu desteği sağladık. Zâten Portekiz'i yıkmakla da, İngiltere'ye cihan ticâretinin kapılarını, dolayısiyle de ileriki inkişâfının vasatını hazırlamış bulunduk. Bu defa İngiliz ticâret gemilerinin emniyetini ve Türk limanlarına kendi bayraklarıyle gelebileceklerini bildirdik. Osmanlı Devleti'nin o zamanki siyâseti, dünyanın en büyük kara ve deniz kuvvetini emrinde tutarak istediklerini temin etmekti. Nitekim Venedik Senatosu bunu dile getirerek, bizim bu erişilmez deniz ve kara gücü sâyesinde, başka bir harekete girişmeden bütün arzularımızı yaptırdığımızı, bununla da menfaat içinde menfaat sağladığımızı ifâde etmekteydi. İngiltere bu dostluğumuzdan çok şey kazanmıştır. Sonraki asırlar, zayıflamamıza rağmen düşmanlığımızdan çok şey kaybettiği gibi.

Erzurum'da İmâr Hareketleri

Tiflis muhâsarası dolayısiyle, Erzurum'dan Kars'a doğru, ordu kuvâ-yı külliyesiyle hareket eden Serdar Lala Mustafa Paşa, Temmuz nihâyetlerinde buraya varmıştır. Pâdişah, Osmanlı hâkimiyetinin bu kısımlarda mutlak mânâda devâmı için, burada büyük ve muhkem bir kalenin acele olarak inşâsını emretmiş bulunduğundan, hemen işe başlanmıştır.

Kaanûnî'nin imârına ehemmiyet verdiği Kars, bu sıralarda, Safevîler'in mütemâdî akınları dolayısiyle harâb bir halde bulunuyor; Şirvan ve Gürcistan için buranın tahkîm edilmesi ise zarûrî görülüyordu. İcrâ edilen duâlar ve kesilen kurbanlarla 27 Temmuz 1579/2 Cemâziyülâhir 987'de temel atma merâsimi yapılarak, inşaata başlanmıştır. Askere nümûne-i imtisâl olmak üzere ve sünnet-i Peygamberî muktezâsınca Serdar da, bir kaç sere sırtında taş ve toprak taşımıştır. İnşaat 7 burca göre, yedi kola ayrılarak taksîm edilmiş; her beylerbeyi bir kısma nezâret ve onu ikmâl ile vazîfelendirilmiştir. 28 kilometre tutan iç ve dış kaleler inşaatı, 28 günde bitirilmiş; ayrıca sur et-

rafına derin bir hendek de kazılmıştır. Bu, o devirdeki Osmanlı ordusunun teknik seviyesinin, akıl almaz üstünlüğüne işâret eder. Dev bir eseri gâyet kısa bir müddet içinde ortaya çıkaran Osmanlı ordusu, bunun arkasından medenî bir hamle ile 5 câmi, 2 köprü, bir beylerbeylik binâsı, 2 medrese, kışla ve hamamlar, değirmenler, su terâzileri yaptı. Yollar ve sokaklar tanzîm edildi. İki ay gibi bir zamanda âdetâ yeni bir şehir kuruldu; medenî eserler yerden mantar gibi yükselmeğe başladı. Ayrıca Ani, Mağazbert, Kağızman kaleleri de aynı müddet içinde inşâ edilerek, kuvvetli br tahkîmât şebekesi kuruldu.

Bu, Osmanlı ordusunun, dünyanın hiç bir ordusuna benzemeyen yapıcı karakterinin âbideleri hâlinde, günümüze kadar gelmiştir. Kur'ân'daki "Arzı imâr ediniz." meâlindeki âyet-i celîlenin, Peygamber'den beri gelen gâziler ve mücâhidler ordusu tarafından icrâsıdır. Osmanlı ordusundaki kumandanlar ve neferler, kendilerinin "Allah'ın sevdiği millet" olduğuna inanıyorlar ve bunu bilfiil icrâ ediyorlardı. Nitekim bu sevgiye mazhar olan kavmin "Mü'minlere karşı zilletle, kâfirlere karşı izzetle" hareket edeceği hakkındaki vasıflandırmanın, Türkleri ve Osmanlıları işâret ettiği bir çok müfessirlerce beyân edilmiştir. Şu imâr hareketleri ve küffâra karşı kazanılan zaferler, işte böyle bir hâlet-i rûhiyenin ve şuûrun eseridir.

Hazar Denizi'nde Donanma Kurulması

Bu sıralarda büyük bir teşebbüste daha bulunulmuş; Özdemiroğlu Osman Paşa'nın talebi üzerine, Hazar Denizi'nde bir donanma kurulmasına başlanmıştır. Sadrâzam Sokollu Mehmed Paşa Azak Sancak beyi Mehmed Bey'i Hazar yâhut Bahr-i Şirvân kapdânlığı da uhdesinde olmak üzere, Şirvan Beylerbeyliğine tâyin etmiş; lüzumlu personeli de yollatmıştır. Bu suretle, sonraları biraz daha genişliyecek olan Osmanlı Hazar filosu 20 gemiden terekküp eder tarzda kurulmuştu (Ağustos 1579/Recep 987).

Diğer taraftan Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa da 60 kadırga ile Batum kuzeyinde Rhion (Faş) nehri ağzındaki Poti'de bir kale binâ ettirmiştir. Bu kalenin yapılması İmarethi (Açıkbaş) Krallığı'yle Guril ve Mingrilya (Dadyan) Prenslikleri üzerindeki hâkimiyetimizin devamı bakımından mühimdir. Şu vaziyete göre, doğudaki Osmanlı hâkimiyeti kalelerle adım adım örülmekte ve tahkîm edilmektedir.

Şirvan ve Şamahı'nın Alınması

Bu senenin sonbaharında, daha evvelce Serdar tarafından tasarlandığını

söylediğimiz, Revan hareketi icrâ edilmiştir. Bir taraftan Osmanlı levâzım kollarına taarruz edip, diğer taraftan Serdar'a sulh için nâmeler ve elçiler gönderen Safevîler'in Revan Vâlisi Tokmak Han'a karşı yapılan harekâta, Anadolu Beylerbeyi Câfer Paşa memur edilmiştir. Emrine Sivas, Karaman, Diyarbekir beylerbeylerinin kuvvetleri de verilerek, 30 bin kişiden meydana gelen büyük bir akıncı kuvvetinin başına geçirilen Câfer Paşa, 4 Ekim'de Revan'a girmiş; bura ve havâlisini tahrîb ederek, 20 bin esîr ve bir çok ganîmetle Kars'a dönmüştür. Tokmak Han bu kuvvetlerin üzerine geldiğini haber alınca kaçmıştır. Bu suretle Safevî gücü iktisâden zayıflatılmış ve İranlılar'a küçük bir ders verilmiştir.

Aynı anda Kırım Hanı Mehmed Giray, Sultan III. Murad'dan, Safevîlere karşı, Özdemiroğlu'yla müşterek hareket etmesi emrini aldığından, Derbend'e gelmiş; Osman Paşa tarafından şehir hâricinde merâsimle karşılanmıştır. Kırım Hânı'nın emrindeki kuvvetlerin 80 bin atlıdan meydana geldiği rivâyet edilmiştir. Mehmed Giray Han'la Osman Paşa kuvvetleri Safevîler'in Şirvân Vâlisi olan Muhammed Han'ın 15 bin kişilik kuvvetini bozguna uğratmışlar ve Şirvan ile Şamahı'yı ele geçirmişlerdir. Tatar akıncıları etrafa saldırtılarak, bu mıntıkalar Safevî kuvvetlerinden temizlenmiştir. Bunun üzerine Kırım Hanı, yerine kardeşi Gâzi Giray'ı bırakarak, memleketine dönmüştür. Şu davranışı, bura işlerine çok büyük ehemmiyet veren Pâdişah'ın gözünden düşmesine sebep olmuştur.

Sokollu'nun Katledilmesi

Şark cephesinde bu hâdiseler cereyân ederken, İstanbul'da 14 seneyi geçen bir zamandan beri sadârette bulunan Sokollu yâhut Tavîl (=Uzun) Mehmed Paşa, timarlarının azaltılmasından şikâyet eden, derviş kıyâfetinde bir Bosnalı tarafından şehîd edilmiştir. Rivâyete göre, ölümünden bir gün evvel imrahoru Hasan Ağa'ya, Osmanlı târihi kıraat ettirirken, I. Murad'ın Kosova'daki şehâdeti fıkrası geldiğinde "Cenâb-ı Hak bana da böyle bir şehâdet nasîb buyursun." duâsında bulunmuştu. Şehâdetiyle bu duâsının kabul edildiği nakledilmiştir.

Sokollu, statükocu bir devlet adamı olarak görülmektedir. Kendisi aynı zamanda kulisçi bir zattır ve sadâret makaamında kalmak için, bir çok oyunlar çevirmiş; bazan bunlar hududu aşacak ve kendisine yakışmıyacak derecelere kadar varmıştır. Sadâreti zamanında yapılan büyük teşebbüslerin çoğuna da muhâlefet etmiştir. Bâzı târihçiler tarafından, bilhassa son zamanlarda, pâdişahları küçültmek, sadrâzamları büyültmek modasına uyularak, çok bü-

yültülmüş bir zâttır. Bâzıları da buna karşı, onun her davranışını hata olarak görmüşler; hattâ bu zâtı, hıyânetle ithâma kadar varmışlardır. Fakat ihânet ithamından tamâmen münezzehtir. Biz II. Selîm'in cülûsunda onun hareketini tenkîd ettik; İnebahtı felâketindeki hissesini gösterdik; diğer husûslardaki icrâatını da kâh takdîr, kâh da muâheze ettik. Sokollu'nun bir diğer tenkîde değer tarafı, Peçevî'nin de işâret ettiği gibi, kendi akrabâ ve yârânını çok fazla tutması ve kayırmasıdır. 14 yıl sadârette bulunması da bir çok ricâle ve halka bıkkınlık vermiştir. Sultan III. Murad, Sokollu'nun nufûzuna karşı daha şehzâdeliğinde, tarafdarları dolayısiyle cephe almış; hükûmet işlerine zaman zaman müdâhalelerde bulunmuştur. Yeni pâdişahların nufûzlu sadrâzamlardan hoşlanmaması tabiîdir. Bununla berâber Sultan Murad Sokollu'yu azletmemiş ve sadâret makaamında bulundurmuştur. Sokollu, Pâdişah'ın kendisine cephe alışını, hattâ tarafdarlarını azledişini görmekle berâber, her hangi bir harekette bulunmamış; saltanat makaamının icraatına karşı çıkmamıştır. Bu, kendisine karşı yapılan ithamları haksız bırakacak bir davranıştır ki, bir Osmanlı sadrâzamına yaraşır. Bu mevzûdaki tek yanlış hareketi, II. Selîm'in cülûsundaki davranışıdır.[4]

Sokollu sadâreti zamanında ilim ve edebiyat müntesiplerini himâye etmiş, Osmanlı ülkesinin bâzı şehirlerinde vücûd verdiği inşaatla câmi, medrese, imâret gibi hayır müesseseleri kurmuş; Mekke'de bâzı vakıflar tesis etmiştir. Onun vefâtıyle Osmanlı Devleti'nin duraklama yâhut gerileme devrine girdiği, Hammer'le ona tâbi târihçiler tarafından iddia edilmiştir. Bu, vak'alara uymayan son derece sakat bir görüştür ve bir şahsın vefâtı yâhut bekaasıyle koskoca bir devletin duraklaması veya gerilemesi düşünülemez. Esâsen bir devlet ve millet için ilerleme, duraklama ve gerileme tasnîflerinin reel bir kıymeti yoktur. Bunlar ancak tasnîf ve tetkîk için ortaya atılmış taksîmlerdir. Osmanlı hamlesi için de her halde 1770'e kadar olan zaman parçası gittikçe tekâmül eden bir devir olarak mütalâa edilmelidir. Çünkü bu zamana kadar Osmanlı kudretinin fevkında bir kuvvete mâlik devlet mevcut değildir.

Sokollu'nun katlinin III. Murad tarafından yaptırıldığı da ileri sürülmüştür. Bunun için bir çok sebep bulunmasına rağmen, bu iddia çok şüphelidir. Cenâzesi, şehîdler için yapıldığı gibi gasledilmeden, Eyüp'teki türbesine büyük bir merâsimle defnedilmiştir (12 Ekim 1579). Yerine ikinci vezîr olan Ahmed Paşa tâyin edilmiştir. Çok doğru bir kimse olduğu söylenen bu zât, hem askerî, hem de mülkî cihetten silik bir şahsiyet görünmektedir. Nitekim bir kaç ay sonra bir mesâne rahatsızlığından vefât etmiştir.

Koca Sinan Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Bu haberler, Şark Serdârı bulunan Lala Mustafa Paşa'ya Erzurum yolunda ulaşmış; usûlen ikinci vezîrliğe yükseldiği için ordu erkânı tarafından tebrîk edilmiştir. Serdar Pasin'e gelince, kış münâsebetiyle, ordusunun bir kısmını terhîs etmiştir. Bu sırada Osman Paşa, Serdar'ın harekâta iştirak etmesini dilemiş; fakat Lala Mustafa Paşa tarafından, vaktin geçtiği cevâbı verilmiştir. Paşa'nın bu tarz davranışı dolayısıyle, Pâdişah'a bir takım arîzalar gönderilmiş; bunda Kars inşaatından başka bir iş yapılmadığı, Osman Paşa'nın yardımsız bırakıldığı, bu sebeple yeni fütûhâtın elde tutulamıyacağı söylenmiştir. Selânikî, "vâki, gayrıvâki" haber üzerine, bilhassa Osman Paşa'nın yardımına gidilmemesi dolayısıyle, Lala'nın azline karar verildiğini yazmaktadır. Bu sırada Dîvân'da bulunan Yemen Fâtihi Koca Sinan Paşa ise, rakîbi Lala hakkında yapılan şikâyetlerden istifâde ederek, onun takdîr edilecek icraatını dahi tenkîd etmekte ve Peçevî'ye göre "Ben olsam pâdişahın dîvânını sürh-ü ser kellesiyle doldururdum, ümidim Cenâb-ı Hak'dan ol idi ki, şimdiye değin Şah'ın kellesini sultana gönderirdim." diye bâlâpervazâne konuşmalar yapmaktaydı. Bunun üzerine Lala Paşa serdarlıktan azledilmiş ve yerine "Koca" nâmıyle de mâruf, bu Sinan Paşa getirilmiştir. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, İstanbul'a gelerek Dîvân'daki ikinci vezîrlik vazîfesiyle iştigâle başlamıştır.

Sadrâzam Ahmed Paşa'nın vefâtı üzerine mühr-i hümâyûn kendisine verilmeden "Vekîl-i Saltanat" unvânıyle sadâret kaymakamı nasbedilmiştir. Lala Paşa ikinci vezîr bulunduğu için, sadâret kendisinin hakkı bulunuyor ve bu makaamı senelerdir büyük bir hâhişle arzû ediyordu. Paşa, Pâdişah'a münâsip bir lisanla "Mühürsüz arza amel olunmadığını, bâzı işlerin Dîvân-ı Hümâyûna götürülmeden makaam-ı sadâretde görüldüğünü, kazaskerlerin de bundan dolayı kendi katına gelmediklerini" söyliyerek, "Öyle bir madde vâki oldukda bu kulları anlara varalım mı?" diye açıklama talebinde bulunmuştur. Sultan Murad buna "Hakîkatte vezîr-i âzam sensin!" cevâbını vermiş, önce mühür verme âdetinin ilgâ edildiğini söylemiş; sonra da mührün "Sefere rağbet için Sinan Paşa'ya gönderildiğini" ifâde etmiştir. Şu vaziyet üzerine derin bir yeis ve ümîdsizliğe düşmüş; mührün rakîbi olan Sinan Paşa'ya gönderilmesine ise çok müteessir olmuştur. Rivâyete göre o gün Hazret-i Hâlid'in türbesine giderek "âh-ı cangâh ederek, âlâm-ı dünyâdan halâsı niyâz için Cenâb-ı Hakka yalvarmış ve konağına avdetini müteâkib fücceten terk-i dağdağâ-yı âlem" etmiştir (7 Ağustos 1580). Paşa'ya mührün verilmemesi ve bu hususun ilgâ edildiğinin söylenmesi, Osmanlı devlet an'anesine göre

tecvîzi kaabil olmayan bir hareketti. Lala Paşa'nın İran seferindeki hatalı bâzı hareketlerinin buna sebep olduğu da söylenemez, çünkü kendisinden sonra buraya serdar tâyin edilen Sinan Paşa çok daha yanlış hareketlerine rağmen sadârete getirilmiştir. Ancak Lala'nın aleyhinde bulunan bâzı ricâl ile efkâr-ı umûmiyenin tazyîkı dolayısiyle, böyle hareket edildiği söylenebilir. Bununla berâber, Pâdişah'ın davranışı tenkîd edilebilir.

Bâzı hatalarına rağmen Lala Paşa zekî, müdebbir, tecrübeli ve gayretli bir vezîrdir; kıymetli bir asker olduğu gibi, büyük medenî eserler de binâ ettirmiş değerli bir idârecidir. Erzurum'da bir büyük câmi, Ilgın'da bir imâret, câmi ve han, Şam'da 300 odaya ayrılmış kaplıcaları ihtivâ eden bir kervansaray ile daha bir çok eserler vücûda getirmiştir. Hammer kendisinin zehir içerek intihar ettiğini ileri sürmüşse de kabul edilemez. Osmanlı ricâli içinde sadârete tâyin edilmemeleri veya azledilmeleri dolayısiyle üzüntüden vefât edenler çoktur. Senelerdir beklediği şerefli bir makaama kavuşamamasının verdiği üzüntü netîcesinde vefât ettiği muhakkaktır. Lala Mustafa Paşa'nın vefâtı üzerine, sadâret kaymakamlığına Siyavuş Paşa getirilmiş ve gönderilen mühr-i hümâyûn Şark Serdarı Sinan Paşa'ya tevdî edilmiştir.

İran'ın Sulh Teklîfi

Lala Mustafa Paşa'nın yerine Şark Serdarlığı'na getirilen Sinan Paşa ise onun kadar da muvaffak olamamış; bâzı idârî tâyinler yapmış; serhadde tantanalı bir dolaşma hareketinde bulunmuş; Çermik'te sulh için gelen İran sefîriyle buluşmuştur. Buraya Tebrîz'i fethetmek gâyesiyle gelmişse de Şah'ın 60 bin kişilik bir kuvvetle ilerlemekte olduğunu haber alınca, Çıldır ovasında duraklamış; Kars'ta orduya bir manevra yaptırmıştır. Peçevî bu garip manevrayı şöyle anlatmaktadır: "Bu mahalde çün düşman ile ceng ve uğraş olmadı. 'Bâri karşımızda olan depe-yi azîmi âdû farz idelim ve üstüne at sürelim ve herkesin alayını ve yürüyüşünü görelim!' deyü bu yüksek depeye her tarafdan at sürdüler ve toplar ve tüfenkler attılar ve âleme Allah Allah sadâsıyle velveleler bıraktılar. Kendüsü dahi bizzat kılıcını sıyırıp gâh çaldı, gâh urdı, gâh atını sürdi ve bilcümle bir nice evza-ı acîbe izhâr edip durdı. Egerçi bâzılar hiffetine hamlettiler ise, bâzılar gelen elçilere kemâl-i celâdet ve salâbet izhar etti dediler." Peçevî'nin istihfafına sebep olan bu manevradan sonra Serdar, vaktin geçtiği ve kışın yaklaştığını ileri sürerek, Erzurum kışlağına dönmüştür.

O kış yeni bir Safevî elçisi daha gelerek, Kaanûnî devrindeki hudutlar esas alınmak üzere, sulh yapılması teklîfinde bulunmuştur. Tâbût Ağa nâmındaki Acem elçisinin bu vâkıalara uymayan garip teklîfi reddedilerek,

"Osmanlı atının ayak bastığı yerlerin Osmanlılara âidiyeti" prensibi ileri sürülmüştür.

Safevîler'in Bozguna Uğratılması

İran'ın sulh teklîfi Sinan Paşa'nın sadâret gözlemesi dolayısiyle vaziyetini sarsacak herhangi bir harekete girişmek istemeyişi, Şark harekâtına bir durgunluk vermiştir. Osman Paşa Serdar'dan yeni kuvvetler beklemişse de, rivâyete göre, şöhreti her gün artmakta bulunan Özdemiroğlu'nu kendine rakîp gören ve zâten Yemen seferinden beri aralarında soğukluk bulunan Sinan Paşa, gerekeni yapamamıştır. Osmanlı kumandanlarının bu durgunluğu sebebiyle Şirvan'ı ele geçirmek isteyen Safevîler, Kür cenubunda askerî yığınağa başlamışlar ve Şamahı'ya bir akıncı kolu göndererek, şehri işgal etmişlerse de, Osman Paşa burayı hemen geri aldırmıştır. Safevîler bu hâdise üzerine hazırlıklarını hızlandırmışlardır.

Bu sırada Bakû'da bulunan ve kalenin tâmiri ve petrol menbâlarının ıslahı ile meşgûl bulunan Osman Paşa, Kırım Hanı'ndan birkaç bin kişilik bir yardım daha alınca, Safevî kuvvetlerini, toplanmadan dağıtmaya ve ezmeye karar vermiştir. Maiyette bulunan Gâzî Giray Osmanlı-Kırım kuvvetlerinden mürekkep bir fırkanın başında bir gece ansızın İran karargâhını sarmış, birliklerini üçe ayırarak pusu kurmuş ve ânî bir taarruz hareketiyle, bunları imhâ etmiştir. 17-18 bin kişiden meydana gelen Safevî kuvvetlerinden, 300 kişinin kurtulabildiği rivâyet edilmiştir. Büyüme istidâdında olan tehlikenin ânında bastırılmasını takdîr eden Sultan Murad, Osman Paşa ile Gâzi Giray'a ve yanında bulunan yeğenlerine hediyeler göndererek, kendilerini taltîf etmiştir.

Bu mağlûbiyeti izâle etmek isteyen Şah, vekîli olan Mirza Selman kumandasında bir kuvveti Bakû'ya sevketmiş ve burayı 40 gün kadar muhâsara etmişse de, Ahmed Bey emrindeki Osmanlı muhâfızlarının kahramanca müdâfaası üzerine, geri çekilmek mecbûriyetinde kalmıştır (1581/988).

Şehzâde Mehmed'in Sünnet Düğünü

Bu sırada hem Sadrâzam, hem de Serdar bulunan Sinan Paşa, tâyininden evvel Dîvân'da ileri sürdüğü yüksek perdeden mütalâa ve tasavvurlarının hiç birini icrâ edemeden ve muhârebe hâline de ehemmiyet vermeden, İran'ın sulha tâlip olduğunu ve Mehmed Sultan'ın sünnet düğününü bahâne ederek, ısrarla İstanbul'a dönmek istemiştir. Kendisine lüzumlu müsâade verilince de, Temmuz sonlarında İstanbul'a avdet etmiştir (1582/990).

Şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü gerek azameti, gerekse devâmı itibariyle Osmanlı târihinde eşine rastlanmıyan bir tantana ve debdebe ile icrâ edilmiştir. Bu düğünlerin en alâka çekici ve ehemmiyetli olan tarafı, bütün esnaf teşkilâtlarının ve sanatkârların eserlerini teşhîr eder mâhiyette geçişleridir. Bu bir nevi sanâyi sergisi hâlini almakta ve bu arada da sünnet merâsimi icrâ edilmektedir. Bu sebeple bu çeşit düğünler, o zamanki esnaf teşkîlâtının, sanatkârların eserlerini teşhîr etmesi, harb oyunları, deniz tâlimleri, ok ve at yarışmaları, güreşler gibi millî sporlar, Türk folklor ve temsîl sanatlarının bütün ahâliye arzedildiği bir meşher hâlindedir. Bundan dolayı da Türk kültürü bakımından çok ehemmiyetlidir.

Bu düğünde, Osmanlı menbâlarının hemen hepsince tekrarlanan, an'ane hârici addedilen bir hareket cereyân etmiş ve Sultan, Ocak'ın kaanunlarına muhâlif olarak, hüner göstermiş bâzı kimselerin bu müesseseye kaydedilmelerini istemiştir. Yeniçeri Ağası olan Ferhad Ağa, buna itirâz etmiş ve Pâdişah'a "Böyle olursa, ocağınıza ecnebî ve bîgâne duhûl eder; ocakda câri olan kaanun ve kaaide elden gider; Devlet-i Aliyye'ye bunun zararı vardır." demiş ve kabul etmemiştir. Sultan tarafından tekrar ısrar edilince, istifâyı münâsip görmüş ve çekilmiştir. Bir rivâyete göre de, asker arasında çıkan bir kavga dolayısiyle azledilmiştir. Yerine Yusuf Ağa, Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiş; Koçu Bey'e göre "Tâife-i mezbûreyi 'Ağa-çırağı' nâmıyle ocağa idhâl edip, bir bid'at ihdâs eylemiş"tir. Şu hâdise, Ocak an'anelerinin bozulmasını ve sonraki senelerde bâzı gâileleri tevlîd etmiş; ıslahı için sonradan, bir hayli çalışılmıştır. Sultan'ın, her halde büyük hatalarından biri olarak işâret edilegelmiştir.

Meş'ale Cengi

Bu sırada Serdar'ın İstanbul'a gidişini fırsat bilen Safevîler, kendilerini doğudan tazyîk eden Özbekler'e rağmen, Şirvan ve Dağıstan üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini sarsmak için, Peyker Han kumandasında, 15 bin kişilik bir kuvveti Şirvan'a sevketmişler ve burayı işgâl etmişlerdir. Gâzi Giray 3 bin atlıyla bunları karşılamışsa da, emrindeki Şirvan velîahdinin sünnî olmasına rağmen, kendisine kötü muâmele edilmesini bahâne ederek Safevîler'e iltihakı üzerine, geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu arada âlim, şâir, mûsikîşinas bir zât olan Âdil Giray, Safevîler tarafından esîr alınarak, Alamut kalesine hapsedilmiştir. Safevî kuvvetleri Demirkapı'ya kadar akınlarda bulunmuşlar ve şarktaki vaziyetimizi sarsar görünmüşlerdir.

Osman Paşa yardımsızlık ve parasızlıktan bunalmış ve Dîvân'ı atlıyarak, doğrudan doğruya Pâdişah'a vaziyetin vehâmetini ve şimdiye kadar yaptığı

müracaatların lüzumlu karşılık bulmadığını arzetmiştir. Sultan bu arîzaya gereken ehemmiyeti vererek, Kırım Hanı II. Mehmed Giray'ı, tekrar sefere memur ettiği gibi; Sivas Beylerbeyi Haydar Paşa; Köstendil, Silistre, Niğbolu Sancak beylerini yardımla vazîfelendirmiştir. Bundan başka 3 bin yeniçeri ile Sinan Ağa ismindeki kethüdâsını 140 bin altınla yolladı. Bu kuvvetlerin Demirkapı'ya gelişi, şenliklerle kutlandı.

Bundan sonra sulh müzâkereleri için İran'dan gelen İbrahim Han-ı Türkmânî adındaki elçi huzûra kabul edilmiş, sefîr Pâdişah'a, kendisinin Sadrâzam'ın talebi üzerine, Şah tarafından gönderildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Pâdişah, Vezîr-i âzam'a İran'dan gelen nâmelerin kendisine getirilmesini emretmiş; vesîkaları tedkîk edince, Sinan Paşa'nın vaziyeti kendisine yanlış aksettirdiğine kaani bulunarak, onu azletmiş ve Malkara'ya nefyetmiştir. Sinan Paşa'dan boşalan sadâret-i uzmâ makamına, sadâret kaymakamlığı da yapmış bulunan, ikinci vezîr Siyavuş Paşa tâyin edilmiştir. Hânedana dâmâd da olmuş bulunan Siyavuş Paşa'nın doğru ve tok sözlü bir zât olduğu rivâyet edilmektedir (24 Aralık 1582/28 Zilka'de 990).

Birkaç gün sonra, Yeniçeri Ağalığı'ndan azledilmiş bulunan Ferhad Paşa, Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilmiş; bir kaç ay sonra da vezâret pâyesiyle Şark Serdarlığı'na tâyin edilmiştir. Serdar, 60 bin asker, 400 çavuş, 300 top, 10 bin amele ve 2 milyon akçe ile Üsküdar'dan Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.

Bu sırada Sultan'ın müdâhalesiyle yardım almış bulunan Osman Paşa, Osmanlı Devleti aleyhinde bir mâhiyet gösteren umûmî vâziyeti değiştirmek için hazırlıklara girişmiştir. Burada Rumeli'den gelen Silistre Sancak beyi Yâkub Bey, Osman Paşa'nın tedbîrlerini şan ve şöhretine yakıştıramıyarak, izinsiz bir harekette bulunmuş ve Niyâzâbâd ovasında, Safevî emrindeki Türkmen atlılarına kolaylıkla gâlip geleceğine kaani bulunarak, muhârebeye tutuşmuştur. Kendisi de dâhil, bir çok beyler bu muhârebede şehîd düşmüş ve münferit hareket etmenin tabiî felâketini idrâk etmişlerdir. Bunun üzerine Rumeli askerleri mahcûp olarak, Osman Paşa'ya murahhaslar göndermişler ve "Üç dört aya değin senden ne ulûfe isteriz, ne de bir habbe zahire için söz ederiz! Pâdişah uğruna ve senin yüzün suyuna her ne vechile mümkin olursa, tahammül ederiz. Birer başımız var, dîn ü devlet yoluna koymuşuz ve kanımızı helâl etmişiz. Kardaşlarımızın kanını, düşmen-i dînin yanına koma. Nâmusumuz bir akçalık oldu." beyanında bulunmuşlardır. Bu, Osmanlı ordusuna hâkim olan zihniyeti ve hamiyet hissinin ne kadar kuvvetli bulunduğunu gösterir.

Bu vak'a üzerinden dört gün geçtikten sonra, hazırlıklarını bitirmiş olan

Osmanlı ordusu, derin bir intikam hissiyle, Demirkapı'dan çıkmış (28 Nisan 1583); dört gün kadar manevra yaptıktan sonra Samur Çayı'nı geçerek güneye doğru inmiştir. Osmanlı ordusunun pişdar kolu, Kuba şehri civarında Bilasu ovasında, Safevî kuvvetleriyle "elleşmeye" başlamışlardı. Nihâyet iki ordu, ovada karşı karşıya gelmiş; muhârebe nizâmı almış; Dağıstan ve Şirvan'ın âkıbetini çekişmişlerdir. Özdemiroğlu Osman Paşa yeniçeri ve silâhdar bölükleriyle merkezde mevki almış; Sivas Beylerbeyi Haydar Paşa Anadolu askeriyle sağ cenâhta; Kefe Beylerbeyi Câfer Paşa da Rumeli ve Şirvan birlikleriyle sol cenahta bulunmuşlardır. İran ordusu da merkezde Şah'ın gönderdiği 3 bin korucu ile İmam Kulı Han, sağ cenahta Yâkub Bey'i yenen Rüstem Han, sol cenahta da bize ihânet eden Şirvanşâh velîahdi Ebûbekir Mirza birliklerinden teşekkül ediyordu. Osmanlı merkezinin önünde 30'dan ziyâde "darbzen" denilen toplar dizilmiş bulunuyordu. İran ordusu, rivâyetlere göre, 50 bin süvâriden meydana geliyor; Osmanlı kuvvetleri ise, bu sayının çok altında bulunuyordu. Muhârebeye sabahtan akşama kadar devam edilmiş; rakîpler bir netîce alamamışlardır. Osmanlı ordusu, Yâkub Bey mağlûbiyetinin öcünü almak için harbe devam etmiş; geceleyin de meş'aleler yakılarak mücâdeleye hız verilmiştir. Bu sebeple bu çarpışmaya "Meş'ale Cengi" ismi verilmiştir. Netîce alınmadan üç gün devam eden muhârebenin sonuncu günü Osman Paşa sahte bir ric'at göstermiş; bundan ümîde kapılan İmam Kulı Han ise, Osmanlı ordusunun ric'at yollarını kesmek için süvârî kuvvetleri göndermiştir. Bu kuvvetler Osmanlı toplarının ateşleriyle karşılaşarak sarsılmışlar, serî bir mukaabil taarruzla da düşmanın asıl kuvvetleri kuşatılmıştır. Artık, Osman Paşa'nın taktiklerinin esîri hâline gelen İmam Kulı Han, Câfer Paşa kumandasındaki Osmanlı sol cenâhına yüklenerek, yeni bir hamle yapmak istemişse de, takviye kıt'aları sevkedilerek, hareketine mâni olunmuş ve kuvvetleri yüzgeri etmiştir. Bunu durdurmak isteyen Safevî kumandanı askerine "Bre kancuru gidersiz? Şahın çöreğini kendinize haram mı edersiz?" diye hitab etmişse de, yüz çeviren kıt'alarına hâkim olamamış; kendisi de firara şitâban olmuştur.

Bu muhârebede Safevîler 11 bin ölü, 3 bin esîr, 10 binden ziyâde yaralı vermişlerdir. Osmanlı ordusu Safevî ordugâhını tamâmen ele geçirmiş; ağırlıklarını da zaptetmiştir. Firar eden Safevî kuvvetlerinin "ehl-i İslâm" olduğu için tâkip edilip kırdırılmadığı rivâyet edilmektedir. (11 Mayıs 1583/18 Rebîülâhir 991).

Osman Paşa askerini kendi evlâdı gibi seven, onların dertleriyle dertlenip ihtiyaçlarını dâima gideren, her türlü meşakkate neferleriyle birlikte katlanan bir kumandandı. Onun askerlerini "saf-be-saf gezip, istimâletler ve bahşişler verdiği, atı düşenleri kendi yedeklerine bindirdiği, mecrûh olanları-

nın yaralarını kendi eliyle bağladığı" dahi rivâyet edilmiştir. Emrindeki kuvvetlerin kendisine son derece bağlı bulunduğu ve muvaffakıyetlerinin sebeplerinden birinin de bu olduğu muhakkaktır. Ülkeler ve diyarlar fetheden büyük Osmanlı kumandanları, her şeyden evvel kendi askerlerinin ve milletlerinin kalbini teshîr etmiş insanlardı ki, Özdemirzâde bunlardan biridir. Bu muhârebeden sonra Osman Paşa Şirvan'ın merkezi Şamahı'ya girmiş; burada azim bir kale binâ ettirmeğe başlamıştır. Türk ordusunun Kars kalesinin binâ edilmesinde de temas ettiğimiz inşâ gücü, 50 gün içerisinde burda da tekrarlanmış; heybetli bir kale vücûda getirilmiştir. Bura beylerbeyliğine, Amasya Sancak beyi Mustafa Bey getirilmiş; emrine lüzumlu asker, top ve mühimmât verilmiştir. Bu suretle Safevîler'in Şirvan'da tutunamamaları ve Osmanlı hâkimiyetinin istikrârı temin edilmiş oluyordu.

Revan'ın Ele Geçirilmesi

Bu sırada 60 bin kişilik orduyla, Şark Serdarı tâyin edilen Ferhad Paşa, Erzurum'a gelmiş; buradan kışlaklara dağıtılmış olan askerleri de alarak, kuvvetlerini 100 bine çıkardıktan sonra, Kars yoluyla Revan'a hareket etmiştir. Safevîlerin Revan Vâlisi Ustaclı Tokmak Han, bu kadar azîm bir kuvvete mukaavemet edemiyeceğini anlıyarak, şehri terketmiş ve çekilmiştir. Bu durum karşısında Ferhad Paşa, emrindeki kuvvetlerle hiç bir mukaavemete mâruz kalmadan Revan'a girmiş ve burada büyük bir kale yapılmasını emretmiştir. Safevîler bu ordunun, Tebrîz üzerine yürümesinden endîşe duydukları için, orayı tahkîmle meşgûl olmuşlar ve Revan'ı müdâfaa etmemişlerdir. Osmanlı ordusu burada da o büyük inşâ gücünün ve medenî yüksekliğinin yeni bir eserini daha vermiş; 45 gün içinde câmisi, mektebi, beylerbeyilik binâsıyle, azîm bir kale binâ etmiştir. Ekim 1583 sonunda biten kaleye, 5600 muhâfız ve 53 adet top konmuş; beylerbeyliğine de Cağalazâde Sinan Paşa getirilmiştir. Ordu, sefer mevsimi geçtiği için, Erzurum kışlağına dönmüştür. Şimdi Ermenistan denen yer, o zaman tamâmen bir Türk beldesi idi. Burada Ermeniler ekalliyette idi ve buranın merkezi de Revan (Erivan) idi.

Kırım Meselesinin Halledilmesi

Bu sırada Şirvan ve Dağıstan Serdarı bulunan Osman Paşa, üç ay kadar Şamahı'da kaldıktan sonra, neft kuyularını ıslah ettirmek ve askerî vaziyeti sağlamlaştırmak için, Bakû'ya gitmiş ve sonra da Demirkapı'ya gelmiştir. Bu sırada Pâdişah'tan gelen bir çavuş kendisini İstanbul'a dâvet eden bir nâme getirmiş; aynı zamanda sadâret makaamının uhdesine tevcîh edileceğini de

bir "ağız müjdesi" ile haber vermiştir. Pâdişah Osman Paşa'yı, aynı zamanda, bâzı itaatsizlikleri görülen Kırım Hanı Mehmed Giray'ı Kırım tahtından uzaklaştırmak vazîfesiyle görevlendirmişti. Bu Dîvân-ı Hümâyûn'un da kararıydı ve Sultan'ı bu karara sevkeden de, bizzat Osman Paşa'nın Han hakkında Şark harekâtı dolayısiyle verdiği raporlardı. Sultan, kendisinin mütalâasını isâbetli görmüş; ve icrâsını da kendisine bırakmıştı. "Semiz" lakabıyle anılan o zamanki Kırım Hanı Mehmed Giray'ın, Ruslar'ın da tahrîkiyle bâzı ileri geri lâflar sarfetmeğe cür'et ettiği rivâyet edilmiştir. Güyâ Han "Biz evlâd-ı Cingiz'deniz, ebâ an-ced nesl-i mülûkdeniz, Osmanlı bendesi olmadığımız halde revâ mıdır kim bize böyle lâ-yenkatı emirler vireler ve kendi âdemleri gibi istihdam eyleyeler." tarzında yersiz sözler söylemiştir.

Osman Paşa, memuriyetini gizliyerek, Derbent'ten Kefe'ye doğru hareket etmiş; hattâ bir rivâyete göre, Han'a, İstanbul'la arasına ihtilâf girdiği intibâını dahi vermiştir. Yolda Rus çapulcu kuvvetlerinin tâcizlerine uğramışsa da, bunlar bir şey yapamadan târümâr edilmişlerdir. Doğruca Kefe'ye gelen Paşa, buradaki kaleye kapanmıştır. Bunun üzerine Kırım Hanı, Paşa'nın kendisi aleyhindeki vazîfesini anlıyarak, 40 bin kişiyle Kefe'yi muhâsara etmiştir. Bu sûretle âsî durumuna da düşen Han resmen azledilmiş ve yerine Konya Mevlevî Dergâhı'nda tasavvufla meşgûl bulunan İslâm Giray tâyin edilmiştir. İslâm Giray İstanbul'a gelip, Dîvân-ı Hümâyûn'a çıkarak, Pâdişah'tan hanlık alâmeti olmak üzere bir kılınç, bir at, altın kitâbeli bir al sancak almış ve Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa emrindeki 35 gemilik bir filo ve 10 bin askerle Kefe'ye çıkmıştır. Mehmed Giray Han bunun üzerine, Kefe muhâsarasını çözmek mecburiyetinde kalmış; Osmanlı kudreti sâyesinde kuvvet bulduklarına kaani bulunan Kırım ümerâsı da, Hilâfet makaamına karşı âsî durumuna düşmek istememişler ve Osman Paşa'ya katılmağa başlamışlardır. Pâdişah tarafından tâyin edilen yeni Han'ı, Kırım Türkleri büyük bir sempati ile karşılamışlar; hattâ donanma kıyıya yaklaştığı zaman, bâzıları atlarını denize kadar sürüp hoşnutluk gösterisinde bulunmuşlardır. Mehmed Giray'ın azlolunduğu ilân edilmiş; fakat kendisi maiyetine "Ben azl-i pâdişahî ile ma'zul olmazın, sâhib-i sikke ve hutbe bir hân-ı zîşân iken mülk-i mevrûsumdan ferâgat bulmazın". diyerek kendisine itaat etmelerini söylemişse de, Osmanlı'ya isyanın, Kırım'ın istikbâline kasdetmekten başka bir şeye delâlet etmediğine inanan kumandanları kendisine tâbi olmamışlardır. Bunun üzerine firara karar veren Han, gâyet şişman olduğu için, altı atlı bir arabayla kaçmış, kendisini yakalamağa Kalgay, yâni velîahd olan Alp Giray memur edilmiş ve tâkibe yollanmıştır. Ma'zûl Han'a yetişen Alp Giray onu yakalamış ve "Hânların yüzü suyun nâmerdlik ile yere döküp Kırım ocağına su kodun." sözleriyle, Cengiz usûlü üzre yay kirişiyle siyâset ettirmiştir. Böylece bâzı hataları ve bilhassa son isyan davranışı sebebiyle orta-

ya çıkan Kırım gâilesi, büyük netîceler doğurmadan hal yoluna girmiştir. (24 Nisan 1584/13 Rebîülâhir 992). Selânikî'ye göre, Kırım Hanı bulunan bu Mehmed Giray Han, "mübârek bir zât olup, pâdişah-ı İslâma aslâ âsî ve tâğî" olmayı hatırından geçirmemiş, araya giren bâzı müfsidlerin şerrine uğramıştır.

Nûr-ı Bânû Sultan'ın Vefâtı

Bu sırada Osmanlı târihinde ilk defa "Vâlide Sultan" ünvanıyle anılan Pâdişah'ın annesi Nûr-ı Bânû Sultan vefât etmiş ve cenâzesi Fâtih Câmii'nde kılındıktan sonra Ayasofya'daki II. Selîm türbesine defnedilmiştir. Sultan Murad, vâlidesinin cenâze merâsiminde mâtem elbiseleriyle bulunmuştur. Nûr-ı Bânû Sultan, Üsküdar'da Atik Vâlide Sultan Câmii diye anılan bir mâbed ile bir hayli hayrât bırakmıştır. Câmiinin medresesi, mektebi, imârethânesi, tâbhânesi, hanı ve hastahânesi de mevcuttur ve bunlar için bir hayli vakıflar tahsîs etmiştir (7 Aralık 1583/991).

On gün sonra da 18 yaşında bulunan Şehzâde Mehmed Manisa Vâliliği'ne tâyin edilerek, merâsimle uğurlanmıştır. Bu yapılan teşyî merâsiminde ulemâ, vüzerâ ve devlet ricâli bulunmuşlar ve her biri kendisine yaklaşarak "âdâb-ı selâtîne, adl-ü dâda, leşger-i zafer mutâda müteallik" dinî, idarî ve askerî nasîhatlerde bulunmuşlardır.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Kırım meselesini, fazla karışıklığa meydan vermeden hal yoluna sokan Osman Paşa, Temmuz'a yakın İstanbul'a gelmiş; kendisine askerî bir ihtiram merâsimi yapılmış ve ahâlinin "Allah seni pâdişaha bağışlasın!" yolundaki duâlarıyle, coşkun bir şekilde karşılanmıştır. Devlete koskoca bir kıt'a büyüklüğünde yerler kazandıran, dört mühim meydan muhârebesinin muzaffer kumandanı olan Osman Paşa'ya, İstanbul halkı, millî bir kahramana yapılacak tezâhürâtı göstermiştir.

Bir müddet sonra Özdemirzâde, Yalı Köşkü'nde huzûr-ı hümâyûna kabul edilmiş; pek mutâd olmayan bir yakınlıkla "Safâ geldin Osman!" hitâbıyle karşılanmış ve oturtulmuştur. Dört saat huzûr-ı hümâyûnda tutulan Osman Paşa, Pâdişah'ın talebi üzerine, Şark serhaddinin vaziyetini ve muhârebeleri ile muvaffakıyetlerini arzetmiştir. Paşa yaptığı işleri anlattıkça, Pâdişah "Aferin Osman!" "Berhudar ol! Berhudar ol Osman!" tâbirleriyle iltifatlarda bulunmuş; aynı zamanda da kendi sarığındaki elmas iğne ile tutturulmuş iki sorgucu, belindeki murassa hançeri kendi eliyle bu kahramana

takmıştır. Kırım vekaayiini de anlatıp konuşmasına hatime verdiği zaman, Sultan Murad Han ellerini kaldırarak "İki cihanda yüzün ağ olsun; Hak Teâlâ hazretleri senden râzı olsun, her nereye gidersen zafer arkadaşın olsun. Âhirette adaşın Hazreti Osman Zinnûreyn olsun; dünyâda müddet-i medîde şeref ve iktidar ile yaşayasın." diye duâda bulunmuştur. Böylece Osman Paşa, Türkler'in çok ehemmiyet verdikleri pâdişah duâsı da almıştır. Pâdişah'ın bir işâreti üzerine, Kapı Ağası Paşa'yı dışarıya dâvet etmiş; kendisine Sultan'ın giydiği cinsten hil'atlar giydirilmiştir. Paşa huzûra tekrar girerek, kendisine gösterilen bu emsâlsiz teveccühe karşı şükrân vazîfesini îfâ etmiştir. Pâdişah Paşa'yı devletin en yüksek mansıbı olan sadârete getirmek kararındaydı. Fakat bâzı ricâl Paşa'nın "keyfe mübtelâ" olduğunu, dîvân sürmeğe kaadir bulunmadığını, çünkü afyon kullandığını ifâde etmişlerdi. Pâdişah dört saat Osman Paşa'yı dikkatle dinlemiş; bunda afyon iptilâsının bulunmadığını anlamış ve "Tahkîk ma'lûmum oldu, birine iptilâsı yoğ imiş." sözleriyle etrafına bunu ifâde etmiştir.

Osman Paşa'nın askere vaad ettiği terâkkîleri Sadrâzam'ın kabul etmemesi üzerine, Siyavuş Paşa azledilmiş ve mühr-i hümâyûn, kendisine müstesnâ bir değer verildiğini göstermek maksadıyle, Dîvân ictimâında tevcîh edilmiştir. Bu suretle Sultan Murad, devrinin en liyâkatli ve muvaffak adamını, hiç bir tesire kapılmadan, lâyık olduğu makaama oturtmuş; vefâtına kadar da sadârette tutmuştur.

Osman Paşa İstanbul'da ancak üç buçuk ay kalabilmiş; Mehmed Giray'ın oğullarının Kırım'da çıkardıkları gâile üzerine, bu meseleyi hal için harekete geçmiştir. Kırım'da öldürülen Han'ın oğulları, Nogay Tatarları'ndan 10 bin kişilik bir kuvvet toplamışlar; rivâyete göre, Dağıstan Şamhalı'ndan da yardım talep etmişlerdir. Ellerindeki kuvvetlerle Bahçesaray'a tecâvüze dahi yeltenmişler; bunun üzerine yeni Kırım Hanı, Dîvân-ı Hümâyûn'dan yardım talep etmiştir. Şu vaziyet, İran'la muhârebe hâlinde bulunan Osmanlılar için gâyet ehemmiyet arzeden bir mâhiyette görülmüş; bu işin evleviyetle halledilmesine karar verilmiştir. İran da Kırım ahvâlinden ümîde kapılmış ve Osmanlılar'a karşı büyük hazırlıklara teşebbüs etmiştir. Kırım beldesi, İran, Rus ve Balkanlar'daki hâkimiyetimiz için çok ehemmiyetli bulunduğundan, Devlet-i Aliyye bura meselelerinde son derece hassas davranmıştır. Bu sebeple Kırım ahvâlini bilen Osman Paşa, bu işe kendisinin vazîfelendirilmesini istemiştir. Kendisine vezîr-i âzamlık makaamına ilâveten, Kırım Serdarlığı da verilmiş; Kapdân-ı Deryâ Kılıç Ali Paşa kumandasındaki bir filo da hazırlanmağa başlanmıştır. 15 Ekim 1584/10 Şevval 992'de Osman Paşa, yapılan merâsimle Üsküdar'a geçmiş ve 18 Aralık'ta Kastamonu'ya gelmiştir. Kışı burada geçirmeğe karar veren Sadrâzam, maiyetinde bulunan sâbık Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı, Sinop'ta bekleyen filo ile, ve pişdarlık

vazîfesiyle Kefe'ye sevketmiştir. Fakat bu Kırım gâilesi Han olan İslâm Giray'la, Kalgay Alp Giray'ın hareketleri ve Kefe'deki Osmanlı kuvvetlerinin de yardımıyle kolayca halledilmiştir.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Ölümü

Bu gâilenin kolayca halli üzerine Pâdişah, Sadrâzamı Osman Paşa'yı, mühim hazırlıklarda bulunmakta olan Safevîler'e karşı, bir hatt-ı hümâyûnla Şark Serdarlığı'na tâyin etmiştir. Bunun üzerine Sadrâzam eyâletlere bir emir çıkararak Anadolu'daki 12 beylerbeyinin, Rumeli'de de 17 sancak beyinin, İstanbul'dan ise sipâhî ve silâhdar bölükleriyle 300 çavuşun ve 400 darbzen topunun, Sivas'ta kendisine iltihak etmelerini emretmiştir. Ayrıca azledilmiş bulunan 12 beylerbeyi ve 50 sancak beyini, Kırım Hanı ile Çerkezistan beylerini sefere iltihaka çağırmıştır. Kendisi de rahatsız bulunduğu için, tahtırevanla Sivas'a hareket etmiştir. Burada Osman Paşa maiyetinde 200 bin kişi toplanmış; Sadrâzam iâşe müşkilâtından dolayı bunlardan 40 binini terhîs ederek geri kalanıyle Tebrîz'e doğru hareket etmiştir.

7 Eylül'de Çaldıran konağında, Revan Beylerbeyi Cağalazâde Sinan Paşa, 6 bin seçkin askeriyle orduya katılmış ve çarhacılık vazîfesiyle görevlendirilmiştir. Burada, Yavuz'un hâtırasının anılması maksadıyle, Sadrâzam'ın orduya bir resm-i geçit yaptırdığı rivâyet edilir. 21 Eylül 1585'te Şenb-i Gazan mevkiinde Hamza Mirza kumandasındaki Safevî ordusunu bozguna uğratan Osmanlı pişdâr kuvvetleri, artık Tebrîz'e dayanmışlardır. Bu Türk şehrinin tahrîb edilmemesini isteyen Osman Paşa, mübârek günlerde kan dökülmemesini ve beldenin teslîmini teklîf etmişse de, bu istek Safevîler tarafından kabul edilmemiştir. Safevî ricâli, şehrin tahkîm edilerek, sokak be-sokak müdâfaa edilmesine ve bunun için de ahâlinin eli silâh tutanlarından istifâdeye karar vermiş ve icrâya geçmişlerdir. Osmanlı kuvvetleri 22 Eylül 1585/27 Ramazan 993'te İstanbul ve Gecil kapılarından içeri girmiş; sokak tahkîmâtını toplarla yıkarak, Sultan Hasan Câmii'ne kadar olan kısmı,yâni şehrin yarısını ele geçirmiştir. Bunun üzerine Safevî askeri şehri terketmiş ve ahâliden seçilmiş bir heyet de, başlarında müftî Mevlâna Muhammed Ali olduğu hâlde teslîm teklîfini, Osmanlı karargâhına bildirmiştir. Osman Paşa gelen heyete teslîm teklîfinin çok geç yapıldığını, uzun serzenişlerle bildirmekle berâber; hemen orduya "ateş kes" emrini teblîğ etmiştir. Gece yarısı amân verildiğini orduya teblîğ eden Serdar, sabahleyin beylerbeylerini, sancak beylerini ve sâir erkânı toplıyarak, bu kararını bildirmiştir. Fakat bu karardan zâten hoşnud olmayan asker, bâzı arkadaşlarının tecâvüze uğraması ve öldürülmesi üzerine galeyâna gelmiş; şehri talana başlamıştır. Bunu haber alan Sadrâzam, hasta hâliyle atına atlıyarak, yağmayı durdurmuştur. Bununla

beraber ahâliden hiç kimsenin kanına girilmemiş; esîr edilenler de hemen serbest bırakılarak "hânelerinde âsude hal" ile oturmaları ve işleriyle meşgûl olmaları temin edilmiştir.

Arife günü Vezîr-i âzam Tebrîz'e girerek, câmilerle sarayları gezmiş ve şehir hayatının normale dönmesi için emirler vermiştir. 26 Eylül 1585/1 Şevval 993 günü, hem Ramazan bayramı, hem de Tebrîz fethi için yapılan tebrîkleri kabul etmiş ve ertesi günkü cuma namâzını Sultan Hasan Câmii'nde edâ ederek, Pâdişah nâmına okunan hutbeyi dinlemiştir. Sadrâzam, yerini bizzat tâyin ederek, Tebrîz'de büyük bir kale inşâsını emretmiştir. Çevresi 13 bin arşın olan bu kalenin inşâsı 30 günde bitirilmiştir. Safevîler bu inşâata mâni olmak için tâcizlerde bulunmuşlar ve bu münâsebetle Hamza Mirza kumandasında 30 bin kişilik bir kuvveti bu işle vazîfelendirmişlerdir. Bu Safevî ordusunun yaklaştığını haber alan Osman Paşa, Cağalazâde Sinan Paşa'yı bunun üzerine göndermiştir. Paşa, Tebrîz'in dört fersah doğusunda bulunan Neheng mevkiinde Safevî ordusunu karşılamış ve esas kuvvetleri göremediği için, bozularak geri çekilmiştir. Bu mağlûbiyetten dolayı Sadrâzam, Sinan Paşa'yı şiddetle tekdîr etmiş; hattâ korkaklıkla ithâm etmiştir. Bununla berâber Safevî kumandanı, asıl Osmanlı kuvvetlerinin mukaabil hareketinden korkarak, geri çekilmiştir. Osmanlı pişdâr kolunun şu kısmî mağlûbiyeti üzerine, Tebrîz'deki gizli Safevî teşkîlâtı ahâliyi ayaklandırmış ve Osmanlı askerlerine tecâvüz ile öldürmeğe başlamışlardır. Askerlerimizin bu sûretle şehîd edilmeleri, Peçevî'nin rivâyetine göre, Sadrâzam'ı çok üzmüş ve "Bre hemen, bunlara kılıç, katliâm" demiş; "Biz bunlara amân virdikçe ve himâyet etdikçe, onlar fesâdların artırırlar." diye de ilâve etmiştir. Bunun üzerine "katliâm" nidâsı yükselmiş; zâten kızmış olan asker, ahâliden bu hareketlere iştirak edenleri, sünnîlerin verdiği mâlûmâta göre, öldürmeğe başlamıştır. Selânikî ise, Paşa'nın bu emri vermediğini, katliâmla yağmaya tamâmen muhâlif bulunduğunu, hattâ şu hâdise üzerine çok müteessir olan Serdar'ın kriz geçirip, hastalığının ziyâdeleştiğini, müsebbiblerin bâzısını cezâlandırdığını yazmaktadır. Bununla berâber Osman Paşa'nın, şehirdeki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için şu vak'adan istifâde ederek; ahâliyi tahrîk eden gizli Safevî teşkîlâtının mensuplarına bir darbe indirmek istediği düşünülebilir. Esâsen bu son işgâlin 18 sene sürebilmesinin de her halde bir sebebi, bu olmak gerekir.

Tebrîz'deki karışıklıklardan istifâde etmek ve ahâliyi daha fazla tahrîk etmek suretiyle, Osmanlılar'ın burada tutunamamalarını temin etmek isteyen Hamza Mirza kumandasındaki 12 bin kişilik bir Safevî ordusu, yeniden tecâvüze geçmiştir. Türk pişdar kuvvetleriyle çatışan Safevîler, Osmanlılar'a

bâzı zâyiat verdirmişlerse de, geri çekilmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Tebrîz yakınında Fakusfenc ırmağı yakınında icrâ edilen çatışmada, bâzı kumandanlar şehîd olmuşlar; Karaman Vâlisi olan Murad Paşa da atının ayağı sürçtüğünden bir kuyuya düşmüş ve Safevîler tarafından esîr edilerek, meşhûr Kahkaha kalesine hapsedilmiştir. İşte bu hâdiseden sonra Murad Paşa "Kuyucu" lakabıyla anılagelmiştir.

28 Ekim 1585/4 Zilka'de 993'te ordu, sefer mevsimi geçtiğinden ve Sadrâzam da çok hasta olduğundan, Tebrîz'den hareket etti. Buraya beylerbeyi olarak Trablusşam Vâlisi Hadim Câfer Paşa 8000 asker, lüzumlu erzak, cephâne ve topla bırakıldı. Safevî velîahdi Hamza Mirza 30 bin askerle Şenb-i Gazen mevkiinde, Osmanlı dümdar kuvvetlerine hücûm ettiyse de, bilhassa sipâhîlerin çok şiddetli mukaabelesi netîcesinde, kat'î bir bozguna uğrayarak kaçtı. Ertesi gün de ordu, Acısu Çayı kenarında konakladığı zaman, 59 yaşında bulunan Kafkasya ve Dağıstan fâtihi Sadrâzam Osman Paşa dâr-ı bekaaya rıhlet etti. Vefâtına sebep olarak "Angine=Hunnak" denilen, kalb rahatsızlığı gösterilmektedir.

Osman Paşa Mısır'da doğmuş, ora memlûklerinden olan Özdemir Paşa'nın oğlu idi. Hayatı Sudan'da, Yemen'de, Habeşistan'da, Irak, Arabistan ve Kafkasya'da geçmiştir. Bir cihan kadar geniş Osmanlı topraklarının güney ve doğu serhadlerinde, bir hududdan bir hududa koşmuş ve büyük hizmetlerde bulunmuştur. Hemen hemen servetinin büyük kısmını Tebrîz'de kalan askere peşin maaş olarak vermiş; vefâtını bildiği için, etrafıyle helâlleşerek ve onlara Diyarbekir'de Kurşunlu Câmi civârındaki türbesine gömülmesini vasiyet ederek, huzûr içinde Rabbine kavuşmuştur. Türbesi kitâbesindeki

"Cihânda nâm koydı göçdi Osmân"

mısrâı vefâtına târih düşürülmüştür. Kendisi devrinin en dikkate değer, askerî bakımdan en parlak şahsiyeti olarak görülmüş; vefat haberi, Tebrîz'in fethini dahi örtecek derecede üzüntüyü mûcip olmuştur. Osman Paşa'nın vefât haberini hemen alan Safevî velîahdi Hamza Mirza, Acısu boyundaki Osmanlı birliklerine, topladığı tâze kuvvetlerle yeni bir taarruz yapmışsa da, ordunun ustalıklı manevrasıyle İran askeri bataklığa düşürülerek, büyük bir kısmı imhâ edilmiştir. Hamza Mirza bu mağlubiyetten sonra, bir daha taarruz ve tecâvüz hareketine girişememiş; buna mukaabil Tebrîz kalesini kuşatarak aylarca sürecek olan muhâsaraya başlamıştır.

***

İran cephesinde bu hâdiseler olurken, Mısır'daki ricâlin kötü idâresinden dolayı, Dîvân-ı Hümâyûn'a şikâyetler yapılmış; bu sebeple de buradaki işleri

tanzîme İbrahim Paşa memur edilmiştir. Paşa Mısır'a giderek bâzı ıslahat yapmış; bu arada eski vâli Hasan Paşa'nın gizlediği ve gayrı meşrû yollarla toplamış bulunduğu hazînesini, araştırıp bulmuştur. Buradaki şikâyet mevzuu olan işleri düzelten Paşa, kara yolu ile İstanbul'a doğru yola çıkmış, Mısır'ın idâresini Defterdâr Sinan'a tevdî ederek, Suriye'ye gelmiştir.

Bu sırada Fâtımî halîfesi Hakem Biemrillah'ın ulûhiyetine kaail bulunan ve Lübnan dağlı kabîleleri olan Dürzîler'in, halka tasallutları dolayısiyle, tenkîli emrini almıştır. Dürzîler umûmiyetle iki mühim kısımdan mürekkep idiler. Bunlar Teymanîler ile Maanîler'di. Paşa bunları kayıt altına almak için önce beylerini huzûruna dâvet etmişse de, Maanoğlu gelmemiş; bunun üzerine İstanbul'dan gelen, 25 gemilik bir filo ile Sayda'ya asker çıkarılmış; iki taraftan sıkıştırılan Maanoğlu âsîleri, tamâmen bozulmuştur. Bunun üzerine Lübnan Emâreti'ne Baalbek Emîri İbni Hurkuş tâyin edilmiş; Paşa da Kılıç Ali Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı filosuyla deniz yoluyla İstanbul'a dönmüştür. Paşa burada Sultan'a bir çok hediyeler takdîm etmiş ve 300 okka altından müteşekkil olan, üzerinde de gâyet kıymetli mücevherât kakılmış bulunan şâhâne bir taht hediye etmiştir. Bu taht, 1924'e kadar Osmanlı hükümdarlarının cülûs ve muâyede (=bayramlaşma) merâsimlerinde, 337 sene müddetle ve umûmiyetle kullanılagelmiştir (1585/993).

Ferhad Paşa'nın Tebrîz'e Gitmesi

Osman Paşa'nın vefâtında serdar kaymakamı bulunan Cağalazâde Sinan Paşa, Van'a geldiği zaman "mühr-i hümâyûn"u İstanbul'a "Der-i Devlete" göndermişti. Böylece boşalan sadâret makaamına 90'lık bir pîr olan Hadım Mesîh Paşa getirildi ve mühr-i hümâyûn kendisine verildi. Şark Serdarlığı'na da önce Cağalazâde tâyin edildi ise de, sonradan vüzerâ ve ulemâ ile yapılan istişâre neticesinde, bu makaam eski serdar Ferhad Paşa'ya tevcîh edildi. İkinci defa bu vazîfeye tâyin edilen Paşa'nın, mes'ûliyetin ağırlığı ve tevcîh edilen büyük işin azameti karşısında, Dîvân'dan sarayına giderken "kendisine bir büka ârız olduğu" ve ağladığı, Peçevî tarafından rivâyet edilmektedir. Bir kaç ay içinde hazırlıklarını ikmâl eden Şark Serdarı Ferhad Paşa, baharla birlikte Üsküdar'a geçip, büyük bir merâsimle uğurlanmıştır (8 Nisan 1586/994).

Bundan altı gün sonra, reîsülküttâbın değiştirilmesi hakkında bir arz tezkeresinin, Pâdişah tarafından kabul edilmemesi üzerine "Kavli nâfiz olmayan vezîrlerden olmağı irtikâb etmezin." diyen Sadrâzam Mesîh Paşa, istifâ etmiştir. Şu hâdise, vezîr-i âzamların hükûmet işlerindeki selâhiyetleri mevzuunda ne kadar hassas bulunduklarını göstermesi bakımından ehemmiyetli-

dir. Sadrâzamlar Dîvân kararlarını usûlen pâdişaha arz etmekte, bu kabul edilmediği takdîrde de istifâ etmektedirler. Pâdişahlar Dîvân kararlarına ve sadâret tasarruflarına pek mühim haller hâriç müdâhale etmezler ve karışmazlardı. Bu, Osmanlı teşkîlâtında Devlet Reîsliği ile Sadâret münâsebetlerinin bu günkü modern telâkkîye benzediğini ve Pâdişahın, ebedî olduğuna inanılan Devlet'i temsîl ile dâhilde âdeta yüksek bir hakemlik yaptığını ortaya koymaktadır. Mesîh Paşa'nın istifâsıyle yeniden boşalan sadâret makaamına, bu defa eski Sadrâzam Siyavuş Paşa getirilmiştir (15 Nisan 1586).

8 bin kişilik bir kalifiye merkez askeri ile İstanbul'dan ayrılan Şark Serdarı Ferhad Paşa, yolda kendisine iltihak eden eyâlet kuvvetleriyle birlikte Tebrîz'e doğru yola çıkmıştır. Kendisine iltihak eden kuvvetlerle 80 bin kişiye bâliğ olan bu ordu, o sırada aylardır muhâsaraya mukaavemet eden Tebrîz muhâfızlarına yardımla vazîfelendirilmiştir. Bu sırada Tebrîz muhâfızları erzaksızlıktan dolayı "at ve it etleri" dahi yemişler, Safevîler'in 18 taarruzuna ve 3 umûmî hücûmuna kahramanca karşı koymuşlardır. Hattâ Hadım Câfer Paşa bin kişilik kuvvetlerle 50-60 defa hurûc hareketi yaparak, düşman muhâsarasını akîm bıraktırmak ve iâşe buhranına çâre bulmak istemiştir. Bu hurûc hareketleriyle erzak buhranı kısmen halledilmiş, hattâ düşmandan ganîmetler bile alınmıştır. Safevîler tarafından 10 ay muhâsara edilen Tebrîz kalesi, muhâfızların kahramanca mukaavemetleri dolayısıyle işgâl edilememiştir. Şah kuvvetlerinin açmak istedikleri büyük bir lâğım da, o sırada Velîahd Hamza Mirza'nın gözünden düşen ve canını tehlikede gördüğü için kaleye ilticâ eden Kulı Beğ tarafından haber verilmiş; bunun üzerine bu Safevî teşebbüsü akîm bırakılmıştır. İşte bu vaziyet devam ederken, 30 Ağustos 1586/15 Ramazan 994'te Serdar Ferhad Paşa kuvvetleri Tebrîz'e yardım getirmişlerdir.

Tabiî bu kuvvetin geldiğini haber alan Safevî kuvvetleri kaçmışlardır. Ferhad Paşa bin deve yükü erzak ve mühimmât getirmiş; lüzumlu para ile 12 bin kadar asker bırakmış; kaleyi tâmir edip sağlamlaştırdıktan sonra Revan'a hareket etmiştir. Burdan da sefer mevsimi geçtiği için, Erzurum kışlağına dönmüştür. Tebrîz muhâfızı Câfer Paşa ise, müdâfaada gösterdiği muvaffakıyetten dolayı, Padişah tarafından vezâret rütbesiyle taltîf edilmiştir.

Bir kaç ay sonra, Osmanlılar'la mücâdeleyi bir meslek hâline getirmiş olan ve aynı zamanda İran'daki siyasî ve askerî nufûzu da tamâmen eline geçirmek sevdâsında bulunan velîahd Hamza Mirza, kışlamakta bulunduğu Karabağ'da, nâmına verilen ziyâfette, içkiyi fazla kaçırıp sızmış ve bu sırada da düşmanları tarafından öldürtülmüştür. Hamza Mirza'nın öldürülmesi zâten

dâhilî gâileler içinde bulunan İran mukaavemetini sarsmış; Bağdad civarından da sıkıştırılması, Şah'ı Osmanlılar'la sulha mecbûr etmiştir. Erzurum'da kışlayan Serdar Ferhad Paşa'ya bir Safevî elçisi gelerek, sulh teklîfinde bulunmuş ve bunun teminâtı olarak, bir Safevî şehzâdesinin rehine nâmıyle İstanbul'a gönderileceğini dahi beyan etmiştir. Ferhad Paşa bunun için İstanbul'dan izin alma gereği duymuştur. Bu sebeple İran üzerine hareket etmeyi doğru bulmayan Serdar, Temmuz nihâyetinde, âsî vaziyetine geçen bâzı Gürcü beylerini itaat altına almak üzere, Gürcistan'a hareket etmiştir. Buradaki Gürcü beyleri hemen itaat etmişler ve Ferhad Paşa ordusu Tiflis üzerinden Gori'ye gelmiştir. Burada ordu, o meşhûr inşâ gücünün yeni bir nümûnesini vermiş; 27 gün içinde büyük bir kale binâ edilmiştir. Burada hemen eyâlet teşkîlâtı yapılmış; idarî ve askerî işlerle meşgûl olunmuş ve Kasım yaklaştığı için Erzurum kışlağına avdet edilmiştir.

Gürcistan'da bu hâdiseler cereyân ederken, Serdar ve Bağdad Beylerbeyi olan Vezîr Cağalazâde Sinan Paşa, Safevîler'i güney tarafından sıkıştırıyordu. Safevî mukaavemetini burada tamâmen kıran Paşa, karşısına çıkan Acem kuvvetlerini yenmiş ve Loristan ile Hemedan vâlilerini bile esîr almıştır. Nihavend şehrini ve daha bâzı yerleri ele geçirmiş; İran içerlerini, İsfahan ve Şîraz'ı dahi tehdit eder vaziyete girmiştir. Şu mağlûbiyetler üzerine İran sulh aramağa başlamıştır.

Bu askerî seferden Bağdad'a dönen Sinan Paşa, burada ehemmiyetli ıslahatta bulunmuştur. Lahsa'da çöl ortasından geçen yolun güçlüklerini İstanbul'a yazarak, hac seferlerini intizâma koydurmuş ve Necef susuzluktan dolayı âdeta bırakılmış bulunduğundan, bunun giderilmesi için bir cedvel açılmasına teşebbüs etmiştir. Şiîlerin Kerbelâ'yı ve Kâbe'yi ziyâretlerini kolaylaştırmak için de tedbîrler almıştır.

Kılıç Ali Paşa'nın Vefâtı

Bu sırada İstanbul'da uzun zamandan beri Kapdân-ı Deryâlık makaamında bulunan ve yaşı doksana yaklaşmış olan Kılıç Ali Paşa vefât etmiştir. Selânikî'ye göre "Men edildiği hâlde cevârî mukaarenetinde bulunmuş, anınla üns ü ülfet ederken rûhu âlem-i ukbâya tayerân etmiştir." Kendisi fukarâ babası bir zât imiş. Türbesi hayrâtının da bulunduğu, kendi adıyla anılan Tophane'deki câmiinin yanında olup, kendisi buraya defnedilmiştir. Kılıç Ali Paşa Lepanto (=İnebahtı) mağlûbiyetinin izâlesinde büyük gayret sarfetmiş; Osmanlı bahriyesinin dünyanın birinci deniz gücü olarak devâmını temin etmiş bir kumandanımızdır. (1587/995).

Yedi Kandil Gecesinde
Minarelerin Donatılmaya Başlaması

Aynı sene 11/12 Rebîülevvel gecesi, Pâdişah Mevlüd-i Nebî kandili münâsebetiyle bir "Tezkire-i Şerîf" ile dînen kudsî olan senenin yedi kandil gecesinde, minâre donanması yapılmasını tâmim etmiştir. Böylece Regâib, Mevlüd, Mirâc, Kadir, Ramazan, Kurban ve Berât gecelerinde câmi minârelerinde kandil yakılması, ilk defa olarak resmî bir mâhiyet alıp; âdet olmaya başlamıştır. Bu sırada Meşîhat makaamında Türkçe, Arabça şiirler de yazmış bulunan Bostanzâde Mehmed Efendi bulunmaktadır. Bugün hâlâ tatbik edilmekte olan bu güzel âdetin, resmî bir mâhiyet alması da, III. Murad'ın bu tezkire-i şerîfi ile başlamış demektir. Bu, Osmanlı sultan ve halîfelerinin, İslâm'ın kudsî gece ve günlerine ne derece büyük bir ehemmiyet verdiklerini, dolayısiyle milletimizin mukaddes telâkkîlerine ne kadar ehemmiyet atfettiklerini, bunu nasıl güçlendirmeye çalıştıklarını gösterir. O günlerden beri gelen kandil tebrikleri ile minâre donanmaları, cemiyetimizde hâlâ bir an'ane olarak yaşamakta ve devam etmektedir.

Mimar Sinan'ın Vefâtı

Aynı sene 8/9 Nisan 1588/996'da bir cuma gecesi büyük mimarımız Koca Sinan 98 yaşında bulunduğu halde vefât eylemiş ve Süleymaniye Külliyesi'nin bir köşesindeki türbesine defnedilmiştir. Babinger'in Mikelanj ile müsâvî kabul ettiği Sinan, *Tezkiretü'l-Bünyân* nâmında Sâî Çelebi'ye yazdırdığı risâlesinde, bizzat plânını yaptığı eserleri 81 câmi, 50 mescid, 55 medrese, 7 dârülkurra, 19 türbe, 14 imâret, 3 dârüşşifâ, 7 su kemeri ve bendi, büyük köprü, 16 kervansaray, 33 saray, 6 mahzen, 32 hamam olarak göstermiştir. Bundan başka bir çok sebîl ile sâir eserleri de vardır. Osmanlı mimârîsinin en büyük nümûneleri kendisi ve talebeleri tarafından binâ edilmiştir. Osmanlı mimârî ekolü, kendisine has husûsiyetler arzetmiş; koskoca Osmanlı cihanında, büyük eserler verdiği gibi, onun talebelerinin talebeleri Hindistan'a dâvet edilerek, orada da kıymetli binâlar yapmışlardır. Nitekim bir Osmanlı mimârı tarafından yapılan Taç Mahal Hindistan'ın en kıymetli mîmârî binâsıdır. Bu suretle Osmanlı mimârları bütün bir İslâm dünyasında, müşterek sanat değerleri vücûda gelmesine; İslâm vahdetinin gelişmesine yardım etmişler ve kendi teknik inkişâflarını, bütün müslüman âlemine yaymışlardır. Bu, o zamanki teknik inkişâfımızın büyüklüğüne de işâret eden çok kıymetli bir delîldir.

Gence ve Karabağ'ın Ele Geçirilmesi

1588/996 temmuz sonlarında, Şark Serdarı Ferhad Paşa, Erzurum kışlağından Gence üzerine harekete başladı. Bu sırada İran dâhilî bir anarşi içinde bulunduğu gibi, kuzey doğusundan Özbekler, batıdan da Osmanlılar tarafından sıkıştırılıyordu. İran'ın sulh teklîfine Dîvân-ı Hümâyûn ve Pâdişah tam bir itimâd gösterememiş; Ferhad Paşa'ya yazdığı bir mektupta "Muradları seyf-i İslâmdan amân bulmakdır; ekâziblerine nihâyet yokdur; üzerlerine sefer ve hareketten hâli olmayasız." diyerek bu şüphesini dile getirmiştir. Diğer taraftan Özbek Hanı Abdullah Han'dan gelen elçileri kabul ederek görüşmüş, müşterek hareket için mutâbakata varılmıştır. Bunun üzerine Ferhad Paşa'ya "tekrar sefer tedârikinde olmasını, bu defa düşmen-i dîn üstüne varıp kıtâl eylemesini, kal'a yapmağla mukayyed olmamasını" bildirmiştir. Ordunun Kazvin'e hareketini isteyen bu mektup, Kars sahrasında konakladığında askere teblîğ edilmiş; Gence üzerine gitmeğe hazırlanmış asker ve erkân arasında hoşnudsuzluk husûle getirmiştir. Ordu erkânının kanaatine göre, arâzînin beyâbân (=çöl ve kıraç) oluşu ve iâşe müşkilâtı dolayısiyle bu imkânsız görülmüş; bunun üzerine Serdar askerî ricâlle müşâvere ederek "İnşâllah gelecek sene Kazvin'e gideriz." diye bir ilân yapmak mecburiyetini duymuştur. Bunu Dîvân'a bildiren Serdar'a, hareketinin isâbetli olduğu hakkında yeni bir irâde gelmiş ve böylece 1 Eylül 1588/996'da "benî Âdemden hiç kimsenin kalmadığı" Gence'ye girilmiş ve şehrin surlarla tahkîm edilmesi kararlaştırılarak, 40 gün içinde büyük bir kale binâ edilmiştir.

Kale inşâatı devam ederken, Safevîler, Gence Vâlisi Muhammed Han etrafında, 10 bin kişilik bir kuvvet toplamışlar ve bunu 100 bine çıkarıp, Osmanlı ordusu çekildikten sonra, eski yerleri işgâl teşebbüsüne geçmek için hazırlanmışlardır. Bunu haber alan Serdar, bir harb dîvânı toplıyarak meseleyi müzâkere etmiş ve Safevî hazırlığının ikmâl edilmeden ezilmesine karar verilmiş; Şirvan vâlisi Câfer Paşa 30 bin kişilik bir kuvvetle bu işe memur edilmiştir. Câfer Paşa hasta bulunmasına rağmen hemen hazırlanmış ve sekiz günlük yolu, cebrî yürüyüşle iki buçuk günde kat ederek, Safevî kuvvetlerini Aras nehri boyunda yakalamış ve bunları fecî bir mağlûbiyete uğratmıştır. Safevî kuvvetleri Osmanlı kılıncından kaçmak için, Aras'tan geçerken çok zâyiat vermişler ve hemen tamâmiyle imhâ olmuşlardır.

29 Eylül'de bu zaferi kazanan Câfer Paşa, sefer dolayısiyle hastalığı ziyâdeleştiğinden, bir kaç gün sonra vefât etmiş ve Şirvan Beylerbeyliği'ne, vezâret rütbesiyle Haleb Beylerbeyi Hadım Hasan Paşa tâyin edilmiştir. Gence'de 3800 zira' uzunluğunda, 10 zira' yüksekliğinde, 3 zira' genişliğinde 43 kuleli, 7 demirkapılı, bir iç hisarlı ve hendekli kale bitirilmiş; yapılan bir

top şenliği ile bu, kutlanmıştır. Buraya lüzumlu 3000 kadar muhâfız, mühimmât, para bırakılmış ve beylerbeyliğine de Çerkes Haydar Paşa tâyin edilmiştir. Ordu Gence'de Sebüktekinli Sultanlarından kalmış harâb bir câmii de tâmir ve ihyâ etmiş; burada kılınan cuma namâzında hutbe, Padişah nâmına okunmuştur. Bu gâlibiyetler üzerine Safevîler'den yüz çeviren Gence ve Karabağ Türk ümerâsının bîatlerini de Pâdişah nâmına kabul eden Serdar, Kasım'ın yaklaşması üzerine Erzurum kışlağına dönmüştür.

Beylerbeyi Vak'ası

Bu sırada 1589/997 Nisan'ının başında "Beylerbeyi Vak'ası" diye anılan ve Hammer'e göre "Osmanlı târihinde ilk defa olmak üzere, yeniçerilerin Dîvân-ı Hümâyûna karşı silâhlı bir nümâyiş" hareketi başladı. Bu hareketin sebebi, umûmiyetle "zuyûf akçe" yâhut "mağşûş akçe" olarak gösterilmektedir. Fakat mesele "mevâcib"in zuyûf akçe olarak tediyesi değil, gümüş fiatlarında fazlalıktan doğan düşüştü. Selânikî "Faraza herkes ulûfe olarak on altın alırken beş altın almağa başladı." sözleriyle bu husûsa çok güzel temâs etmektedir. Bu vaziyet, Osmanlılar'ın Yeni Dünya dediği, bol ve ucuz Amerikan gümüşünün Akdeniz memleketlerindeki para kıymeti dengesini tamâmen değişikliğe uğratması ile alâkalı görünmektedir. O zaman Osmanlı memleketlerinde tedâvülün vâhid-i kıyâsî(=birim; ölçü)si gümüş akçe idi. Yukarıda, Kaanûnî devrinde temas edegeldiğimiz ticâret yollarının değişmesi, Osmanlı devlet vâridâtının kısmen azalmasına sebep olmuştu. Nitekim 1580/988 yılında bir Osmanlı coğrafyacısı ve müellifi, Pâdişah için yazdığı ve Amerika hakkında bir rapor mâhiyetinde olan *"Tarîh-i Hind el-Garbî"* ismindeki kitabında, bu meseleye temâs etmekte, İslâm dünyasının ticârî muvâzenesini tehdîd eden hâdiseleri anlatmaktadır. Avrupa memleketlerinin Amerika, Hindistan, İran Körfezi ticâretine el atmalarıyle İslâm ticarî hayatının aleyhimize bozulduğu anlatılmakta, Süveyş Kanalı'nın açılması ve deniz kuvvetleri gönderilerek Hind ve Sind limanlarının ele geçirilmesi, küffârın buralardan kovulması tavsiye edilmektedir.

Diğer taraftan Osmanlı mâliye teknisyenleri memleketteki kıymetli mâden ihtiyacına karşı, gümüş mâdenlerini kontrole tâbi tutmak, sikke ve külçenin ithâlini teşvîk, ihrâcını tahdît etmek, nakde ihtiyaç göstermeyen devlet hizmetlerini genişletmek, yerine göre tedâvüldeki parayı kısmak yâhut sürmek gibi müteşebbisçe olan çârelere başvurmuşlardı. Fakat bu tedbîrlerle muvâzenede tuttukları mâlî vaziyet, ucuz ve bol Amerikan gümüşünün Akdeniz'e ulaşmasıyle değişime uğradı. İktisadî kriz İspanya'da, Cenova'da, Ragusa'da kendini gösterdi. Buralardan Türkiye ülkelerine akan bol ve ucuz

Amerikan gümüşü, 1580'den sonra ânî bir mâlî darbe vasfını alarak, Osmanlı ülkesini sarsmağa başladı. Osmanlı mâliyeci ve idârecileri gümüş bolluğunun bir netîcesi olan bu vaziyete çâre bulmakta güçlük çektiler. Bugünkü modern para telâkkilerinden biri olan para değerinin devlet tarafından tâyin ve takdîr edileceği görüşüne istinâden, sikke ihrâc ettiler. Müverrih Âli "Bir bâdem yaprağı kadar ince, bir şebnem tanesi kadar hafif" diye vasıflandırdığı sikke ile bu noktaya temas eder. Bu deneme "hakîkî para"ya alışmış olan piyasada daha fenâ bir buhran husûle getirdi. Netîcede akçe, gümüş dirhemin 1/5'inden 1/8'ine düştü. Gümüş değerinde % 70'e kadar varan bir düşüklük, altında ise % 100 artış oldu. Şu durum satın alınmadaki istifâde sebebiyle memleketteki altın miktarını azalttı ve gümüşü çoğaltarak, derin bir iktisadî krize sebep oldu. Emtia fiatlarındaki yükselmeler şiddetlendi ve ıztırap fazlalaştı. İşte "Beylerbeyi Vak'ası" ve Budin, Tebrîz, Mısır'daki diğer bâzı vak'alar; hattâ sonraki Celâli isyanları dahi bu iktisadî krizle alâkalıdır ve sebebi de derindir.

Yeniçeriler bu işten mes'ûl gördükleri sikke nâzırı olan Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Defterdâr Mahmud Efendi'nin cezâlandırılmasını ve kellelerini istediler. Pâdişah iç-oğlanları, bostancılar ve baltacıları harekete geçirmek, askerin haklı olan para talebini yerine getirmek istediyse de, fayda vermiyeceği vezîrler ve Dîvân mensupları tarafından beyân edildiğinden, Beylerbeyi ile Defterdar, cellâda teslîm edildiler. Bununla berâber Pâdişah, devlet otoritesini sarsan şu durum karşısında, Sadrâzam ve Şeyhülislâm'la birlikte bütün vükelâyı toptan azletti. Sadârete Koca Sinan Paşa'yı, Şeyhülislâmlığa Bostanzâde Mehmed Efendi'yi, ikinci vezîrliğe Şark Serdarı Ferhad Paşa'yı, üçüncü vezîrliğe Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'yı, Rumeli Beylerbeyliği'ne eski Budin Vâlisi Yusuf Paşa'yı tâyin etti. İsyanda alâkalı bulunanları da cezâlandırmağa başladı. Bu vaziyetle alâkalı olarak Budin ve Tebrîz'de de bâzı hareketler görüldü ise de, müsebbibleri cezâlandırılarak yatıştırıldı.

İran'la Sulh Yapılması

Bu sırada bir taraftan Osmanlı tazyîkinde, diğer taraftan da Özbek baskısı altında kalan Safevîler için vaziyet son derece ümitsiz görünüyordu. Şah Abbas, dünyanın en kuvvetli devleti olan Osmanlılar'a, şu vaziyette karşı koyamıyacağını anladı. Her ne şartla olursa olsun, Osmanlılar'la sulh yapmak lâzımdı. Başka türlü bir çâre ile Özbekler'e de karşı koymasının imkânı yoktu. Bu sırada Abdullah Han'ın oğlu Abdülmü'min Han kumandasındaki Öz-

bek istilâsı, Osmanlılar'ın çok muslihâne olan fetihlerine benzemiyordu. Girdikleri yerlerde eğer mukaavemet görmüşlerse, şiî ahâliyi kılınçtan geçiriyorlardı.

Bu sebeple Şah sulh istiyerek, Şehzâde Haydar Mirza'yı rehine sıfatıyle İstanbul'a gönderdi. Burada merâsimle karşılanan Şehzâde, 600 kişilik maiyetiyle Vefa'daki Pertev Paşa sarayına misâfir edildi ve mihmandarlığına da târihçi Selânikî Mustafa Efendi tâyin olundu. 29 Ocak 1590/998'de Safevî Şehzâdesi ve sefîrî parlak bir merâsimle Dîvân-ı Hümâyûn'a, sonra da huzûr-ı pâdişâhîye kabul olundu ve "pâye-i serîr-i âlem-mesîre yüz sürüldü." Huzurda İran elçisi Mehdi Kulı Han, Şâh'ın nâmesini Vezîr-i âzama sunmuş ve o da saltanat tahtının kenarına koyarak "Ağız cevâbınız varsa buyrun!" demiştir. Bunun üzerine sefîr Pâdişah'a "Şah Abbas muhlisleri binlerce acz ve kusur ile arz-ı i'tizâr edip, pâdişahın cefv ve merhametini ricâ ederler ki, kuvvet-i kaahire ile bu âna dek zabt ve kabz ettikleri mülk-i mevrûsumuz ki, Dârü'l-Hilâfet-i Kübrâ'ya dâhil olmuşdur; Hak subhânehu ve teâlâ hazretleri mübârek eyleye! Ondan mâada bâkî kalan ülkemiz dahi saâdetlü Sultan-ı sâhibkıran hazretlerinindir ve sâir memâlik-i mahrûsaları gibi ad buyurup uğur-ı hümâyûnda hizmet eylememizi lâyık görürlerse cân ü baş ile hizmet-i aliyyelerindeyiz ve illâ şeref-i hizmet-i hümâyûnlarıyle müşerref olmamızı münâsip görmezlerse zabt ü kabz-ı memâlike her hangi kullarını emîr buyurup irsâl ederlerse bî-tereddüd ve bî-tevakkuf ana teslîm ü tefvîz edip ecdâd-ı uzlet-mutâdım gibi günc-i kanâat ihtiyâr edip duâ-yı devâm-ı devletlerine meşgûl ve mülâzım olurum." Şu sözler, çok ince olan Şark nezâketiyle berâber, Osmanlı kudretinin şâhikası ve Safevî aczini dile getirir. Bundan sonra Şâh'ın kitaplardan, kıymetli kumaşlardan ve taşlardan, altın sofra takımı, porselen ve sâir eşyâdan mürekkep paha biçilmez hediyeleri Pâdişah'a takdîm edilmiştir. Uzun müzâkerelerden sonra, nihâyet 21 Mart 1590/14 Cemâziyülûlâ 998 târihinde, Osmanlı işgâlinde bulunan toprakların Türkiye'ye âidiyeti, Peygamber'in sahâbîleri, ictihâd sâhibi imâmlar ve Hz. Âişe hakkında "şetm ü lâ'n ve kazf u ta'n" olunmaması kaydıyle sulh imzalandı. Bu suretle Tebrîz, Azerbaycan'ın Tebrîz'e bağlı kısmı, Şirvan, Gürcistan, Loristan, Şehrizor'un Osmanlı ülkesine katıldığı Şah Abbas tarafından yemînle kabul ediliyor; böylece 12 sene süren muhârebe de son bulmuş oluyordu.

Bu muâhedede islâmî şartların da iki tarafça ve bilhassa İran'ca kabulü, müslüman âleminde mânen ittihadı temin etmekle mükellef bulunan Hilâfet makaamının çok güzel bir davranışıydı. Bu, Osmanlı hilâfet ve saltanatının İslâm dünyasında oynadığı yüksek birleştirici rolün en büyük ve güzel misâllerinden biridir.

Bu muâhedenin imzâlanmasından bir ay kadar sonra veliâhd olan Meh-

med Sultan'ın Manisa'da bir oğlu oldu ve kendisine Ahmed ismi kondu. Velîahdin lalası Mehmed Paşa "Hâkan-ı Rûm (=Roma İmparatoru)" lâfzını bu doğuma târih düşürdü ki, Roma mirâsının sâhibi ve Roma cihanının hâkimi demektir. Bu, Osmanlı telâkkîsinin netîcesidir. Bu, 1603/1012 yılında saltanat makamına cülûs edecek olan Sultan Ahmed'dir.

Yine aynı senenin Kasım ayı sonunda Osmanlı-Avusturya sulhü yenilendi (1590/999).

Sakarya-Sapanca Kanalı Teşebbüsü

Ertesi sene Mart ayı başlarında Dîvân-ı Hümâyûn, Kaanûnî zamânında da düşünülen Sakarya-Sapanca-İzmit kanalı projesinin tatbîkine geçti. Mimar Sinan tarafından keşifleri yapılmış ve hazırlanmış bulunan bu projenin icrâsını Sadrâzam çok arzû ediyordu. İstanbul'daki odun ihtiyacı ve gemi inşâsında kullanılan tekne kerestelerini kolayca temin için düşünülmüş ve maksadı Pâdişah fermanında "Sakarya nâm nehr-i azîmin Sapanca gölüne isâli ve Sapanca gölünün deryâya idhâli" tarzında ifâde edilmiştir. Sokolluzâde Hasan Paşa işin idâresine memur edilmiş ve 30 bin işçi ile lüzumlu levâzım mahalline sevk olunarak teşebbüse geçilmiştir. Fakat bir ay kadar sonra, Portekiz verâseti dolayısıyle oraya donanma sevkedilmesi lüzûmu hâsıl olmuş ve bu güzel projenin icrâsı, yeni bir emirle durdurulmuştur. Bu kararda kereste nakliyecilerinin şikâyetleri ile Sadrâzam'ın muhâliflerinin de âmil olduğu söylenir. Hammer Pâdişah'ın "Kanallar açmaktan ise gemiler yapmak daha iyidir. İstanbul'a kereste nakli şimdiye kadar nasıl olmuşsa yine öyle olur." diyerek bu husustaki karardan dönüldüğünü kaydetmektedir. Bu teşebbüs IV. Mehmed ve III. Mustafa devirlerinde yeniden ele alınmışsa da gerçekleştirilememiştir.

Bir kaç ay sonra Ağustos başında, Sadrâzam, Erzurum'daki yeniçeri itaatsizliğini idâresizliği dolayısiyle halledemeyip büyüttüğünden azledilmiştir. (1591/999). Erzurum'da bâzı yeniçerilerin hareketinden şikâyet edilmiş, Sadrazam usûl mûcibince bunları İstanbul'a dâvet için, kendi Odabaşıları ve Çorbacıları vâsıtasiyle teblîgat yaptırması icâb ederken, doğrudan doğruya Beylerbeyi ve Kadı'ya emir vererek icrâsına geçmiş; asker bundan dolayı itirâz etmiştir. Ocağa ulaşan haber netîcesinde yeniçeriler memnûniyetsizlik alâmeti olarak "çorba yememişler"; Padişah bu husûsu Sadrâzam'dan sormuş, o da kendi idâresizliğini örtmek için, askerin ağalarından memnûn olmadıklarını söylemiş; bunun üzerine de Ağa azledilmiştir. Fakat Sadrâzam'ın kusuru bilâhare yaptırılan tahkîkle anlaşıldığından, azledilmiş ve yerine ikinci vezîr Ferhad Paşa sadârete getirilmiştir. Yeni Sadrâzam Ocağa

hoş görünmek için, Erzurum'a müfettişler göndererek bâzı icrâata girişmiş; bu ise ahâliden bir kısmının memnûniyetsizliğini mûcip olmuş; İstanbul'a heyetler gönderilmiş ve şikâyette bulunulmuştur. Bunun üzerine sekiz ay sadâretten sonra Ferhad Paşa azledilmiş ve yerine yeniden Siyavuş Paşa getirilmiştir.

İran Sefîrinin İstanbul'da Sultan Tarafından Kabûlü

Bu sırada İstanbul'a yeni bir İran sefâret heyeti gelmiş; Şâh'tan Pâdişah'a bir nâme getirmiş ve Nihavend kalesinin iâdesi için vezîrleri yoklamış; onlar bunun, huzûrda kat'iyyen söylenmemesini tenbîh etmişlerdir. Elçi ayrıca İstanbul'da rehine bulunan Şehzâde Haydar Mirza'nın lalasının değiştirilmesini istemiş; bu talebi "Eyü lalası var." denerek kabul edilmemiştir. Sefîr Özbekler'e karşı İran'a yardım edilmesi teklîfinde de bulunmuş; bu münâsebetsiz talep de Özbekler'in sünnîliği ve Türkistan'da kuvvetli bir devletin bulunması menfaatimiz icâbı bulunduğundan, reddedilmiştir. Bununla berâber sefîr huzûra kabul olunarak; hil'at giydirilmekle iktifâ olanmuştur (8 Eylül 1591/999).

Bundan bir hafta sonra Lehistan elçisi huzûra kabul olunmuş; Krallığın tebâiyetini yenilemiştir.

Eylül nihâyetlerinde Geylan hâkimi Han Ahmed'in elçisi Hüsâmeddin Tâcir, İstanbul'a gelmiş ve huzûra kabul olunmuştur. Safevîler tarafından ülkesi işgâl edilen ve kendisi Osmanlılar'a sığınan bu sünnî ve şâfiî Han, mektubunda, ülkesinin yarısını Pâdişah'a hibe ettiğinden bahsediyor, diğer yarısı için de ondan menşûr istiyordu. Kendisi bir siyasî mülteci olarak bulunduğundan, bu teklîfi doğru görülmemiş; esâsen İran'la sulh kararlaşmış bulunduğundan ricâsı "Niçin bundan evvel, ülkesi elindeyken, Şark Serdarı'na mürâcaat etmemiş?" suâliyle, nâzikâne reddedilmiş ve elçisine hil'at giydirilmekle iktifâ edilmiştir. Bu müsâid karşılanış üzerine, Şirvan'da bulunan Han Ahmed, huzûra kabulü için mürâcaat etmiş; kabul edildiğinden, İstanbul'a gelmiş; parlak bir merâsimle Padişah'a mülâkî olmuştur. Çok âlim bir zât olan Han'ı, Sultan "nazar-ı iltifat" ile kabul etmiş; hal ve hâtırını suâl ederek iltifatta bulunmuştur. Han Kerbelâ'da oturmayı dilediğinden, maiyetiyle kendisine bol tahsîsât ve maaş bağlanarak arzûları kabul edilmiştir.

Bosna Beylerbeyi ve Avusturya Seferleri

Bu sırada Dalmaç lisanında "Kaçkın" mânâsına gelen "Uskok" nâmıyle

anılan bir takım haydutlar tarafından Osmanlı hudutlarına tecâvüzler vukû buluyordu. Önce Dalmaçya kıyılarında Osmanlı gemilerine yapılan bu tecâvüzlere Venedik ile Devlet-i Aliyye, yerli asker kullanarak nisbeten mâni oldular. Bunlar bu defa bir şekaavet ocağı vücûda getirdiler. Avusturyalı bir müverrih olan Hammer bile Uskoklar'ı, askerî bir hudut teşekkülü olarak göstermekte ve Bosna Beylerbeyi'nin bu tecâvüzlerden bıktığını kaydetmektedir. Bâb-ı Âli de bu tecâvüzlere karşı Avusturya Arşidükü II. Rodolphe'a şiddetli ihtarnâmeler gönderdi. Bosna Vâlisi Telli Hasan Paşa ise, mahallî selâhiyetlerine istinâden eşkıyâ te'dîbi mâhiyetinde bir harekete girişmeyi ve Hırvat, Sırp, Arnavut kaçkınlarından kurulu bu eşkıyâ ocağını yok etmeyi kararlaştırdı. Bu çeşit hâdiseler serhadlerde âdet hükmünü almıştı. Hasan Paşa te'dîp ve tenkîl hareketine girişti ve üç kadar mühim mevkii aldı. Sisek kalesi muhâsarasında müzâkere için gönderdiği elçileri, kale muhâfızı Wikaçi, surlardan Tuna'ya attırdığı gibi, mevkii teslîm bahânesiyle içeri aldığı sipâhîleri de, toplara bağlatıp berhava etti. Böylece büyük bir vahşet eseri gösteren Avusturyalılar, kısmî muhârebenin genişlemesinin en büyük âmili oldular. Bosna Beylerbeyi, serhad boylarındaki gâzilerimiz arasında uyanan derin infiâle ve intikaam arzûsuna karşı koyamazdı. Zâten Avusturya'nın Hırvatistan kumandanı olan Nadasdy kendisine meydan okuyarak üzerine yürüyordu. Telli Hasan Paşa bu Avusturya kuvvetini fecî bir mağlûbiyete uğrattı. Düşmanın12 topu ile 7 bayrağını zaptetti; 1000 esîr aldı. Düşman, iki bin ölü ve bir çok yaralı vererek firar etti. Zafer alâmetleri İstanbul'a gönderildi. Hammer "Türkler'in her gün, devamlı şekilde bu birbirlerini tâkip eden muzafferiyetlerinden hıristiyan âleminin telâşa düştüğünü, bu sebeple II. Rodolphe'un emriyle asırlarca süren ve "Türk çanı" diye adlandırılan dînî an'anenin doğduğunu, böylece sabah, öğle ve akşam hıristiyanların korkunç düşmanlarına gâlip gelmek için kiliselerde duâ etmeğe çağrıldığını"yazmaktadır (7 Ekim 1592/1000).

Bunun üzerine Avusturya Kralı İstanbul'daki elçisine, sulhun Hasan Paşa tarafından ihlâl edildiğini ve senelik haracı bundan böyle veremiyeceğini Dîvân-ı Hümâyûn'a teblîğ etmesini emretti. Avusturya'nın bu hareketi bir harb sebebi idi

İsyan Çıkaran Sipâhîlerin Tenkîli

Bu sıralarda "mevâcib" tevziinde sipâhîlere paralar eksik ödenmiş; kalanının bilâhare verileceği söylenmişti. Bunun üzerine sipâhîler paraları "Almazız." diyerek reddetmişler, Vezîr-i âzam ile Başdefterdâr'ın kellelerini istemeğe cür'et etmişlerdir. Pâdişah gürültü sebebini anlayınca hemen iç

hazîneden yüz yük akçe vererek, ödemenin tam yapılmasını emretmişse de, sipâhîler almamakta inad etmişlerdi. Çavuşbaşı ile Kapıcı Kethudası "Ulûfenizi alınız, Defterdâr'ın başını ne yapacaksınız?" demiş; ayrıca nasîhatçılar gönderilmiştir. Kazaskerler, vezîrler ve Peygamber evlâdı olan sâdat-ı kirâmın nasîhatlarına dahi yüz verilmemiş; hattâ bâzıları taşlanmışlardır. Bunun üzerine Pâdişah "Şu bî-edebleri sürsünler, inad ederlerse ursunlar." demiş; bunun üzerine saray hizmetlileri muslihâne bir cebirle dağıtmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu karışıklar devam ederken "Bre urun!" sesleri yükselmiş; bunun Pâdişah tarafından verilen bir emir olduğu sanılarak, saray hüddâmıyle odacılar, bahçe parmaklıkları ve mutbak âletleriyle sipâhîler üzerine yürümüş; bunlarda beliren panik bir kaç yüzünün telef olmasına sebep olmuştur. Pâdişah bunun üzerine sipâhîlerin ulûfesini verdirmiş; kendilerinin gönüllerini almış; üç defterdârı vazîfelerinden azletmiştir.

Sadrâzam Siyavuş Paşa da bu hâdise üzerine sadâretten azledilmiş ve yerine tekrar Koca Sinan Paşa getirilmiştir (Ocak 1593/1001).

Yanık Kalesinin Fethi

İstanbul'da bu hâdise cereyân ederken, Bosna Beylerbeyi Hasan Paşa, Avusturyalılar'ın büyük kuvvet toplamakta bulunduklarını, buna kendi eyâlet birliklerinin kifâyet etmiyeceğini, bu sebeple yardım gönderilmesini Dîvân'a bildirmiştir. Sadrâzam Siyavuş Paşa ise Kirli Hasan Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi yaparak yardıma göndermişti. Koca Sinan Paşa sadârete geçince bu zâtı azledip, vezâret pâyesiyle Temeşvar Beylerbeyliği'ne göndermiş ve "Muhannes" lakabıyle anılan kendi oğlu Mehmed Paşa'yı Rumeli Beylerbeyliği'ne getirmiştir. Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, kendisine yardım gönderildiğinden emîn olarak, 10 bin kişilik kuvvetiyle Kulpa'nın sağ yakasına geçmiş ve Sissek kalesini kuşatmaya başlamıştır. 40 bin kişilik bir Avusturya ordusunun geldiği istihbâr edince toplanmış ve muhârebe başlamıştır. Çok kahramanca muhârebe eden Paşa mağlûp olmuş ve askerî yardım geleceği için yaktırmadığı köprülerden ric'at etmiştir. Köprü yaktırmak askerin ric'at ümîdini kıracağı için usûlden bulunduğu halde, yardım gelme ihtimâline istinâden bunu yaptırmamış olması felâkete sebep olmuş görünmektedir. Asker ric'at ederken ağırlığı çekemiyen köprüler yıkılmış; askerin üçte ikisi telef olmuştur (20 Hazîran 1593/1001).

"Kulpa bozgunu" diye anılan bu mağlûbiyet haberi İstanbul'a erişince efkâr-ı umûmiyede intikam hisleri alevlenmiş; Dîvân ekseriyetle harb kararı almıştır. Avusturya sefîri muhâfaza altına alınarak ihtilâttan men edilmiştir.

Dîvân'daki müzâkereler harâretli geçmiş, Hâce-i Sultanî olan *Tâcü't-Tevârîh* sâhibi Sâdeddin Efendi ile Şeyhülislâm Bostanzâde bu karara muhâlif kalmışlar; Şark seferlerinden yorulan ordunun büyük bir harb gâilesine girmesinin doğru olmadığını, işin siyasî yoldan kolaylıkla halledilebileceğini beyan etmişlerdir. Hattâ Sâdeddin Efendi Sinan Paşa'ya "Paşa hazretleri, dâîniz bu Devlet-i Aliyye'nin gazavât ve fütûhâtları târîhini itmâma erişdirmek üzereyim, inşâllahu teâlâ bununla itmâm edeyim ki, Pâdişahımızın bir ednâ kulu (Ferhad Paşa) Şâh-ı Acem'in bu kadar memâlikini alıp âkıbet nûr-ı dîdesini rehin vermeğle sulh u salâh oldu; kâfirin dahi iki yıllık haracı geldi deyü ağzımız dadıyla târîhimizi itmâma erişdirelüm; hemân lûtfedin yeniden bir fürû açılmasın." demiştir. Sinan Paşa ise mûtad olan yüksek perdeden konuşmasına başlıyarak "Yok efendi, öyle yazma, illâ inşâllahü teâlâ Pâdişahımızın bir ednâ kulu Acem diyârlarında bu kadar fütûhâttan sonra oğlunu aldı, getürdü, bir kulı dahi Beç Kralı üzerine varup memleketi gârat u hasarattan sonra kralı keşân ber keşân eli bağlı Âsitâne-i Pâdişâhî'ye gönderdi yazasın inşâllahu teâlâ." demiştir. Hoca Sâdeddin ise Sadrâzam'ın bu yüksekten konuşmalarını bildiği ve liyâkatine de kaail bulunmadığı için "Estağfirullâhi Teâlâ, Paşa hazretleri! Bu söz kemâl-i gururdan nâşidir; ben bu sözün âkıbet şeâmetinden pek korkarım." cevâbını vermiştir.

Dîvân'daki bu çeşit muhâlefete rağmen, harb kararı kabul edilmiş ve Vezîr-i âzam, Serdar-ı Ekremliğe de tâyin edilerek, Temmuz nihâyetinde harekete geçmiştir. Ferhad Paşa sadâret kaymakamı olarak bırakılmıştır.

Yolda bâzı hayırlı tesisler yapılmasını da temin eden Sadrâzam, ordusuyla 27 Eylül 1593/1002'de Essek köprüsünü geçmiş ve 6 Ekim'de Weszprim (Beşpirem) kalesini teslîm almıştır. Şehir kilisesi câmiye çevrilerek ilk cuma namâzı kılınmış ve şehirde sancak teşkîlâtı yapılmıştır. Bir hafta sonra Polata kalesi teslîm alınmış ve mevsim geçtiği için Budin'de kışlanmak kararı alınarak hareket edilmiştir. Yolda İstolni Belgrad'ın büyük bir düşman ordusu tarafından kuşatıldığı haberi gelmiş ve yardım istenmiştir. Sinan Paşa, yardıma kâfi liyâkatte olmayan Sokolluzâde Hasan Paşa'yı, 20 bin askerle memur etmiş ve bu kuvvet idâresizlikten mağlûp olmuştur. Bu defa muhâfızlığa Tiryâki Hasan Paşa tâyîn edilmiş ve bu kıymetli asker şehri istilâdan kurtarmıştır. Buna rağmen düşman on kadar küçük kaleyi ele geçirmiş ve kısmî bir muvaffakıyet temin etmiştir. Sinan Paşa bunların mes'ûllerini cezâlandırmış; askerin zorlamasıyle kış içerisinde Belgrad kışlağına çekilmiş ve İstanbul'dan yardım talep etmiştir. Naîmâ bunu "Sinan Paşa bu kâr-ı müşkile iştigâl ile nâr-ı muhârebeyi iş'âl ettiğine nâdim oldu ammâ bir iş başaramadan, ferâgat muhaldir deyü ahvâli der-i devlete defeât ile arz edüp hazîne ve asker lüzûmunu i'lâm etmişdi." diye yazar. Sinan Paşa aynı

zamanda Dersaâdet'e muhârebenin muvaffakıyetli netîcelerini de haber verdi.

Belgrad'da kışlayan Serdar, 6 Nisan 1594/1002 târihinde Kaanûnî'nin Mohaç muhârebesinde otağını kurduğu ve o zamandan beri Hünkâr Tepesi diye anılan mevkide ordugâhını tesis etti. Burada Sivas, Maraş, Rakka, Bosna, Budin, Anadolu ve Rumeli beylerbeyleri askerleriyle birlikte kendisine iltihak ettiler. 80 yaşını geçen Serdar bir harb meclisi toplıyarak askerî vaziyeti müzâkere etti. Tata ve Yanık kalelerinin fethine karar verilip, vazîfe taksîmi yapıldı. Serdar'ın oğlu Mehmed Paşa Topçu Kumandanlığı'na, Bosna Beylerbeyi Mihalıçlı Ahmed Paşa pişdar kumandanlığına, Anadolu Beylerbeyi Satırcı Mehmed Paşa sağ cenâha, Sivas Beylerbeyi Mahmud Paşa ile Rakka Beylerbeyi Ali Paşa sol cenâha, Maraş Beylerbeyi Mahmud Paşa dümdar kumandanlıklarına tâyin edildiler. Bundan sonra ordu Sirem sahrasına geçti.

Bu sırada Avusturya Kralı'nın kardeşi Arşidük Mathias Estergon (Gran) kalesini kuşatmış ve İstirya kumandanı Teufenbach da Hatwan'ı muhâsara etmişti. Mathias (Matyas) Estergon'a altı hücûm yaptırmış, müdâfîlerinin kahramanca muhârebeleri dolayısiyle alamamıştır. Hatwan'ı ise Sancak beyi Arslan Bey müdâfaa etmiş; Sokolluzâde Hasan Paşa kendisine yardıma gelip, düşman askerini kendi üzerine çekmek için bir ric'at manevrası yapmış; Serdar'ın oğlu Mehmed Paşa bunu ciddî zannederek kaçmağa kalkmış; kale muhâfızı ise bir huruç hareketi ile düşman barutunu ve küçük toplarını ele geçirmiştir. Bunun üzerine zâten yaklaşmakta olan Sinan Paşa ordusundan çekinen düşman, kale muhâsaralarını kaldırmış, Raab (Yanık) yakınlarına çekilmiştir (1 Haziran 1594/1002). Bunun üzerine Sadrâzam'ın İstanbul'a gönderdiği zafernâmede Arslan Bey'in muvaffakıyetlerini "Muhannes=Nâmerd, kadın huylu" lakabıyle anılan kendi oğluna izâfe ettiğinden bahsedilir ki, Paşa'nın makaamıyle bağdaşmıyan kusurlarındandır.

17 Hazîran'da Paşa'nın İstanbul'dan istediği yardım Yeniçeri Ağası Lala Mehmed Ağa emrinde gönderildi. Ağa kuvvetli bir asker olduğu için, bir müddet sonra Serdar tarafından azledilmiştir. O zamana kadar hazarda ve seferde Pâdişahın maiyetinden ayrılmayan Yeniçeri Ağaları, ilk defa olarak Sadrâzam'ın maiyetine gönderiliyordu. Sinan Paşa'nın ısrarı üzerine lüzûm görülen bu hareket, Peçevî tarafından "Bu zamana gelinceye dek yeniçeri ağaları serdarlara koşundu olmak vâki olmamışdı." ifâdesiyle tenkîd edilmektedir. Fakat İstanbul işe çok ehemmiyet verdiği ve Sinan Paşa'nın kusurlarını da bildiği için, Sekbanbaşı'yı kaymakam bırakarak Ağa'yı göndermiş; Cebecibaşı'nı bin kişiyle refâkate memur etmiş ve Kırım Hanı'nı da Sadrâzam'a yardıma davet etmiştir.

Sinan Paşa kumandasındaki ordu 17 Temmuz'da Tata kalesini, 12 gün sonra da Saint Marton hisarını fethetmiş ve 7 Ağustos'ta Yanık muhâsarasına başlamıştır. Bu kaleye Yanık denmesinin sebebi, Kaanûnî'nin 1529 Viyana seferinde buradan geçirilirken, ahâlinin itâat arzına gelmeyişi dolayısıyle "Alarza topu (=İhtar topu)" atılıp varoşlarının yakılmış olmasıdır. Bu muhâsara tam yapılamamış, çünkü Tuna'nın karşı sâhilinde 100 bin kişilik bir düşman ordusu kaleye nehirden yardım göndermeğe devam etmiştir. Bu sırada Kırım Hanı Gâzi Giray 40 bin kişilik kuvvetiyle orduya iltihak etmiş ve Serdar tarafından karşılanmıştır. Kırım Hanı'nın gelişi Osmanlı ordusunda büyük memnûniyet uyandırmış ve askerin muhârebe şevkini artırmıştır. Fakat Vezîr-i âzamın "Serdâr-ı Ekrem"lik sıfatına da güvenerek Han'a karşı "tasaddur etmesi"; yani sadrâzamlık, âmirlik taslaması Osmanlı menbâlarında pek haklı olarak kınanmaktadır. Peçevî "Eğerçi pâdişah-ı kebîrin vekîl-i mutlak ve vezîr-i âzamı ise de onlar bizzat sâhib-i sikke ve hutbedir. Dört yüz yıldan beri kendi dillerince Han, bizim lisanımızda pâdişah ibni pâdişahdır, anınla berâberlik iddiâsı münâsib değil idi dediler. Otağına dahi getirdiğini bir beğlerbeği makaamına tenzîl etmek gibi tahkîr anladılar." sözleriyle bu hareketi tenkîd etmektedir. Bu ibâreler, Osmanlı müellifleriyle birlikte efkâr-ı umûmiyenin Kırım'a ne derece büyük ehemmiyet verdiklerini oradaki Türk kardeşlerine ne derece ruhnüvâz muâmelede bulunmak istediklerini, birlik ve berâberliğin devâmına nasıl çalıştıklarını açıkça gösterir. Serdarın hareketinin tenkîdi tamâmen bu ulvî maksada dayanmaktadır. Kırım Hanı'nın iltihakı üzerine Tuna'nın karşı kıyısında bulunan düşman ordusunun dağıtılması kararlaştırılmış ve ordu, kurulan köprülerle karşı tarafa geçirilmiş; 13 Eylül 1594/28 Zilhicce 1003 târihinde, 100 bin kişilik olan ve çeşitli Avrupa milletlerinden toplanmış bulunan düşman ordusuyla şiddetli bir muhârebeye girişilmiştir. Bu muhârebede Avusturya ordusu tamâmen mağlûp edilmiş, Arşidük Matyas dahi ancak yaralı olarak kaçabilmiştir. Düşmandan 400 top, binlerce kantar barut, üç bin çadır, bir çok cephane arabaları ve fıçılarla para keseleri ele geçirilmiş; Tuna üzerindeki 10 büyük ve 600 küçük gemisi zaptedilmiştir. Yanık kalesinin dört taraftan muhâsarası böylece temin edilmiş, büyük ordularının mağlûp edilişi üzerine hiçbir mukaavemet ümîdi kalmayan 10 bin kişilik Raab muhâfızları, kaleyi teslîm ederek çekilip gitmişlerdir. Kalede muhtelif çaplarda 290 top, 200 kantar barut, bir o kadar kurşun, 20 bin arşın lâğım fitili, 8300 top güllesi ele geçirilmiştir.

Viyana'nın anahtarı addedilen Yanık'ın düşüşü bütün Avusturya'yı dehşet içinde bırakmış, Kral buranın kumandanlarını "dıvâr içine koyarak üzerine dıvâr yapıp" fecî ve vahşî bir tarzda cezâlandırmıştır. Yanık hemen eyâlet merkezi yapılarak idârî ve askerî teşkîlât kurulmuş; Defterdâr vilâyetin sayı-

mına girişmiştir. Bundan sonra Papa kalesi Gâzi Giray Han'ın teslîm teklîfi üzerine ele geçirilmiştir. Komorn kalesi de muhâsara edilmişse de, sefer mevsimi geçtiği için vazgeçilmiştir. Kırım Hanı hil'atlerle taltîf edilmiş; ertesi baharda tekrar gelmek üzere memleketine dönmüş; 2000 kadar Tatar askerini iki Mirza ile orduda bırakmıştır. Serdar orduyu Budin'e ve oradan da kışlamak üzere 3 Kasım'da Belgrad'a getirmiş, buradan İstanbul'a zafernâmeler göndermiş ve taltîfe mazhar olmuştur. Böylece Osmanlı ordusu geçen seneki kısmî mağlûbiyetin öcünü almış ve düşmana büyük bir darbe indirerek, kayıplarını telâfî etmiştir.

Peygamberimizin Sancağının İstanbul'a Getirilmesi

1594 Kasım'ının sonlarına doğru, Mısır'ın fethinden beri Şam'da muhâfaza olunan Peygamber Efendimizin mübarek ve kudsî sancağı (Livâ-yı Saâdet) Suriye Yeniçerileri mârifetiyle, büyük bir ta'zîmle İstanbul'a getirildi. Burada yapılan azîm bir dînî merâsimle, bin yeniçeri muhâfazasında olarak, kemâl-i ta'zîmle ve ihtirâmla Macaristan serhaddinde gazâ ile meşgûl, Ordu-yı Hümâyûn'a ulaştırıldı. Muhammedî teblîği cihâna yaymak vazîfesiyle görevlendirildiğine inanan bu gâziler ve mücâhidler ordusu, Peygamberimizin Sancağ-ı Şerîfini görmekten derin bir şevk ve kudsî bir heyecan duydular.

Papa'nın Mukaddes İttifak Teşebbüsü

Bu sırada, 1592'de Papalık makaamına çıkan VIII. Clément, Türkler aleyhine büyük bir hıristiyan birliği kurmak, Türk devletini ortadan kaldırmak maksadıyle geniş bir faaliyete girişmişti. Avusturya İmparatoru II. Rodolphe'tan başlıyarak Osmanlı Devleti'ne tâbi hıristiyan, hattâ müslüman hükûmetleri dahi ayaklandırmak için, her tarafa murahhaslar göndermişti. Papa murahhaslarının netîce alabildiği yerler Transilvanya (Erdel), Moldovya (Boğdan), Ulahya (Eflâk) memleketleri oldu. Fakat Hammer'e göre bu üç prensliğin "Osmanlı hâkimiyetinden çıkması kolay değildi; çünkü bunların ahâli ve boyarları arasında Türk taraftarı olan kuvvetli fırkalar vardı. Ahâli ve boyarlar, umûmiyetle dîn ve vicdan serbestîsine son derece riâyet eden âdil Türkler'i tutuyor; Katolik olan Avusturya'dan, şiddetle nefret ediyordu."

Nitekim Prensleri türlü hilelerle "Mukaddes İttifak"a dâhil eden Papalık murahhası Papas Cumuleo, emeline çok zor muvaffak olabilmişti. Bunda Serdar'ın ve beyliklerdeki Osmanlı kumandanlarının da bâzı idâresizlikleri

ve dahli bulunmuştur. Paşa verilen haraç miktarını fazlalaştırmış, mahallî kumandanlar da beylere karşı, tahkîr mâhiyetinde olan bâzı hareketler yapmışlardır. Bunlardan Erdel Voyvodası Bathory tereddüt içinde kalmış; iki taraflı bir rol oynamaya kalkışmış; nihâyet bir umûmî Diyet meclisi toplıyarak işi reye arzetmiştir. Bu umûmî meclis ekseriyetle Osmanlı taraftarlığı için rey vermiştir. Bu ahâlinin, boyarların, Türk idâresinden ne derece memnun olduklarına delîl teşkîl eder. Bathory bu sefer Osmanlı taraftarlarının elebaşılarını astırmış, Avusturya'nın türlü tâvizler ve tahrîklerine kapılarak, Papa'nın "Mukaddes İttifak"ına dâhil olmuştur.

Boğdan (Moldovya) Voyvodası zâlim Aron, ahâlinin şikâyeti üzerine değiştirilince, isyana karar vermiş ve yeni Boğdan beyini makaamına yerleştirmek için gelen Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa emrindeki bir kaç bin kişiye hücûm etmiş; böylece devlete âsî olmuştur. Eflâk Voyvodası Mihail ise daha şedîd ve daha zâlimce bir karar almıştır. Hammer'in tâbiriyle "hâin ve vahşî bir davranışla" Mukaddes İttifak'a girdikten hemen sonra, Türk ve Rum tüccarlarını Bükreş'te bir hana toplayıp boğazlatmıştır. Bu hıyânette dört bin kişinin telef edildiği rivâyet olunur. Bütün bu hareketler Papalık ve Avusturya'nın tahrîk ve vaadleriyle husûle gelmiş; bâzı papazlar da hıristiyanlık gayretiyle bunu teşvîk etmişlerdir. Osmanlı idârecilerinin tedbîrsizliği ancak voyvodalar ve ona tâbi olan çok nufûzlu bir kaç bey için bahis mevzuu olabilir. Çünkü orta ve aşağı tabaka Türk idâresinden ve adâletinden memnundur. Hattâ bu beyliklerde Katolikleri ve Almanlar'ı istemiyen, onlardan nefret eden millî an'anelerine bağlı boyarlar, kuvvetle Türk taraftarıdırlar. Buna rağmen hıyânet eden beylerin zoruyla bu ittifak bir müddet yürümüştür. Eflâk'ın hâin ve vahşî voyvodası İbrail'e hücûm etmiş; burada tahribât yapmış ve Silistire'ye saldırmıştır. Silistire Sancak beyi Mustafa Bey Ulah ordusu üzerine şiddetli bir taarruz hareketi icrâ ederek, dört bin âsîyi öldürmüş; kaçanları tâkip ederek bir çoğunu kılınçtan geçirmiştir (6 Ocak 1595/1003).

Üçüncü Murad'ın Ölümü

Batı serhadlerinde muhârebe devam eder ve ihtilâtlar genişlerken, buna çok üzülen Sultan Murad, âniden vefât etti (16 Ocak 1595/5 Cumâdelûlâ 1003). Bir hiss-i kablelvukû ile vefâtını hissetmiş ve etrafına da söylemiştir. Yakınlarından Saatçi Hasan bir rüyâ görmüş, bunu yazıp efendisine vermiş; Pâdişah üç gün sonra midesinde bir ağrı duyarak, bunu, yakın bir zamanda vefât edeceğine işâret saymıştır. Vefâtına tekaddüm eden günde ise, deniz kıyısındaki köşke gitmiş; buradan Boğaz'daki gemileri seyretmiş; o sırada iki

Mısır kadırgası, limanı top atışıyle selâmlamış; bundan köşkün camları gürültü ile kırılıp düşmüştür. Sultan Murad bunu da vefâtına işâret saymış ve "Eskiden donanmanın bütün top ateşleri camları kırmazken, şimdi bu kadırgaların top sesiyle düşüyorlar; görüyorum ki, benim varlığımın köşkü harâb olmuşdur." demiştir. Bundan sonra gözlerinden yaşlar gelmiş; ellerini kaldırarak Cenâb-ı Hakk'a duâda bulunmuş; vâki kusurlarının af ve mağfiret edilmesini dergâh-ı samedânî'den niyâz etmiştir. Nitekim ertesi gece rıhlet-ı dâr-ı bekaa eylemiştir. Vefâtında 49 yaşında bulunuyor ve 20 seneden beri de devlet reîsliği makaamını işgâl ediyordu.

Murâd-ı Sâlis, Osmanoğulları sultanlarının en âlimlerinden biri olup, ikisi Türkçe, biri Arapça, biri de Farsça olmak üzere 4 *Dîvân* bırakmıştır. Şiirlerinde "Murâdî" mahlasını kullanırdı. İyi bir şâirdir. Şiirlerine derin bir tasavvufî hava hâkimdir. Kendisi İslâmî ilimlerde âlimdi; *Fütûhât-ı Siyâm* nâmıyle tasavvufî ve dinî bir eser yazmıştır. Sonraki târihlerde kendisinin kadın düşkünlüğünden bahsedilir. Fakat pâdişahlığı zamânına kadar, yâni 30 yaşına değin tek zevcesi Safiye Sultan'dır. Bundan ve diğer hanımlarıyle câriyelerinden 19 kadar şehzâdesi ve 26 kız evlâdı dünyaya gelmiştir. Sonraki müellifler buna istinâden hüküm yürütmüşlerdir. Bu husus, tabiatıyle kendisinin isnâd edilen iptilâsını ispatlıyacak bir delîl olmaktan uzaktır.

Pâdişah'ın saray kadınları ile sâir tesirler altında kaldığı da iddia edilmiştir. Selâhiyetleri nazariyatta çok geniş görünmekle berâber Osmanlı hükümdarları, her istediklerini yapabilen devlet reîsleri olmaktan çok uzaktırlar. Bir defa devlet, İslâm'ın hukuk prensipleri ve kaanunlarıyle bağlıdır, Osmanlı Devleti bu noktadan tam bir hukuk devletidir ve devlet reîsleri bütün işlerinde hukukçuların değişmez hükümler mecmuası olan şer'î esaslardan çıkardıkları müalâalarını almak zorundadır. Diğer taraftan Osmanlı devlet makinasının ve müesseselerinin asırlardan beri takarrür etmiş an'anelerine, kaanunlarına tâbidir. Devlet müesseselerinden, halk teşkîlâtlarından, askerî ve ilmî sınıftan, ticâret ve sanâyi erbâbı birliklerinden gelen türlü tesirler altındadır. Bu sebeple hükümdarlara yapılan tesirler, saray içinden geçse bile, hakîkatte bu müesseselerin tesiridir. Bunun aslında böyle mütalâa edilmesi lâzımdır. Kaldı ki, devrinde Özdemirzâde Osman Paşa'nın sadârete getirilmesi, doğrudan doğruya millî arzunun netîcesidir ve Sultan'ın böyle yan tesirlere hiç itibâr etmediğinin en güzel delîlidir.

Kendisine isnâd edilen diğer kusurlardan biri para iptilâsıdır ve ilk defa rüşvet aldığı rivâyetidir. Güyâ şehzâdeliği zamanında, Sokollu muhâlifi bulunan İsfendiyaroğulları'ndan Şemsi Paşa, kendisine 40 bin altınlık bir rüşvet kabul ettirmiş ve huzûrdan çıkınca da neş'e içinde oynıyarak "Bugün Kızıl Ahmedlü intikaamını Âl-i Osman'dan aldım. Anlar bizim ocağımıza su koy-

dukları gibi ben dahi anların ocağını söndürecek bir mukaddime tertîb ettim; irtişâya dadandırdım ve hattâ 40 bin, büyücek lokma idi yutturdum; bundan sonra bunlar irtişâ almaktan fâriğ olmazlar ve irtişâ ile devletleri sebât bulmaz." demiştir. Bu rivâyet, Sokollu müntesibi bir zâtın rivâyetidir ve bu sebeple mualleldir, delîl olma vasfı yoktur, sakattır. Esâsen eski köklü Anadolu beyzâdeleri ile devşirme usûlüyle toplanmış ricâl arasında tabiî görülmesi icâb eden bir münâferet vardır. Bu rivâyet ancak şu münâferetle izâh edilebilir. Esâsen Pâdişah'ın bu telâkkîde bulunan bir zâtı yakınında tutması ve iltifât etmesi mümkün de değildir. Bununla berâber eski Anadolu bey âilelerinden bir kısmı Osmanlılar'a da hased duymuşlardır. Bu sebeple rivâyet bu zâviyeden ustalıkla tanzîm edilmiş görülmekte, fakat vukûu, hele ifâdedeki hafiflik ve tenâkuzlar dolayısiyle şüpheli görülmektedir. Bu sebeple Pâdişah'ın rüşvet aldığı rivâyeti tamâmen imkânsızdır. Esâsen Osmanlı Türk Devleti bundan asırlarca sonra da devam etmiş ve hâlâ da etmektedir. Rivâyet bu zâviyeden de fazla bir mânâ taşımamaktadır. Bununla berâber, Sultan, mutâd olan hediye takdîmlerini kabul etmiş, bilhassa memlekette -yukarılarda izâh ettiğimiz- altın miktarının azalması dolayısiyle altın biriktirip, düşen gümüş fiatlarına karşı bir tedbîr almak istemiştir.

Kendisine tevcîh edilen ve klâsik müverrihlerimizin de ısrarla üzerinde durdukları bir tenkîd de, Yeniçeri Ocağı'na, an'ane hilâfına yabancı karıştırılmasıdır. Bu tenkîdde hakîkat payı büyüktür. Ocak'ta, kendisinin vefâtından sonra görülen itâatsizlikler, hattâ kaynaşmalarda bu kararının yanlışlığı umûmiyetle ileri sürülmüştür. Bununla berâber kendisinin çok sert gördüğü ocaklık gayretini biraz yumuşatmak istediği, bu sebeple böyle bir tedbîre mürâcaat ettiği de söylenmiştir. Aynı zamanda devletin çok genişlemesi dolayısiyle ihtiyaç duyulan fazla askerin temin için de böyle bir tedbîr düşünülmüş olabilir. Esâsen yeniçeri hâdiselerinde ve sonraki dâhilî meselelerde, daha evvelce izâh ettiğimiz ekonomik krizi ve iktisadî sebepleri de mütalâa etmek, evleviyetle lüzumludur. Bu meseleleri mütalâa etmeyen bir çok müverrihlerimiz, hem memnûniyetsizliklerini, hem de dâhilî hâdiseleri kendilerine göre tefsîr edip, başka ve tâli sebeplere rabtetmişlerdir.

Murad Han inşâata ve imâra çok düşkündü. Bâzı yerlerde büyük kaleler yaptırmıştır. Edirne'de, Kıbrıs'ta, Manisa'da câmiler, medreseler ve imâretler inşâ ettirmiştir. Saltanatının ilk yılında Mekke'deki su taşmasının zararlarını izâle için, bunları toplayan mahzenin derinliğini artırmış; bunun için 110 bin altın sa fetmiştir. Harem-i Mekke'nin sakafını mermer sütûnlarla sağlamlaştırmıştır. Ayrıca Kaanûnî'nin süt kardeşi olan Yahyâ Efendi'nin Beşiktaş'taki türbesini de yeniden yaptırmıştır. Annesi Nûr-ı Bânû Sultan Üsküdar'da câmi, medrese, dârülhadîs, dârülkura, imâret, dârüşşifâ, mektep ve misâfirler

için handan ibâret muazzam bir külliye yaptırmış ve milletinin hizmetine açmıştır.

Kendisi resim de dâhil, güzel sanatlara çok rağbet eden bir zât idi. Tasavvufî ve mistik meyli kuvvetliydi. İslâm'a derin bir hürmetle bağlı ve Hilâfet vazîfesinin mes'ûliyetini müdrik bir zâttı. İran'la yapılan sulh muâhedesinde müslümanlar arasındaki vahdeti güçlendirmek için çalışmış; mezhep ihtilâflarının yaralarını sarmak istemiştir. Bu kendisinin Hilâfet vazîfesinde gösterdiği yüksek mes'ûliyet hissinin netîcesidir. İslâm'ın mukaddes ve mübârek gecelerinde câmilerde mum donanmasını emreden "tezkire-i şerîfi" de, kendisinin mânevî, İslâmî hususlardaki hassasiyetine, onlara derin bir samimiyetle bağlı olduğuna en açık delîldir. Bu davranışı, dînen mübârek günlerimizin bütün cemiyetimizde, bedîî bir tarzda kutlanmasını temin etmiş, millî vahdetimizi kuvvetlendiren bir davranış olmuştur. Cemiyetimizde hâlâ devam eden bu güzel ve ulvî âdet, her halde, bugünkü târihlerimizde muhtelif eksiklikleri gösterilerek tenkîd edilen bu zâtın mânevî bir tasarrufudur denilebilir. Ayrıca ulemâ tâyinlerinde ve sâir husûslarda ehil olanların iş başına getirilmesini temin için çalışmış ve fermanlar neşretmiştir. Fâtih devrindeki usûlün tatbîkini istemiş "Mansıb ehline sevk olunup, ilmi ve fazîleti olanlar, maharet-i tâmmesi olanlar terbiye olunup riâyet oluna, kimsenin iltimâsiyle menâsıb arz edilmeye." diye emirler vermiştir.

Devrinde Osmanlı ülkesi Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da çok genişlemiş; eyâletler daha muntazam bir teşkilâta ulaşmışlardır. Lehistan tamâmen Osmanlı hâkimiyetine girmiş; Kafkasya baştan başa fethedilmiş; Fas Sultanlığı Türk himâye ve hâkimiyetine dâhil olmuş; Hazar Denizi'nde hükümranlık kurularak bir donanma tesis edilmiş; İran Azerbaycan'ı devlete ilhak edilmiş ve bu kardeş millet Osmanlılar'a tâbi olmuştu. Devletin küçük bir vâlisi Vâdîüsseyl'de koskoca Portekiz devleti'ni tamâmen yenmiş; bu devletin dünya haritasından silinmesinin en kuvvetli sebebini hazırlamış; böylece dünyanın siyâsî dengesini değiştirmişti. Bu onun devrindeki Osmanlı kudretinin büyüklüğüne en büyük delîllerden birini teşkîl eder.

Vefâtında devlet 40 vilâyet ile, vergi verir 4 memleketi içine alıyordu. Bunların 8'i Rumeli'de, 4'ü Afrika'da, 28'i Asya'da idi. Hammer "Böylece Atlas Okyanusu'ndan Kafkas Dağları'na ve Habeşistan sınırlarından Tuna Nehri kıyılarına kadar uzanan, 20 eski memleketi içine alan Osmanlı İmparatorluğu 40 vilâyete ayrılmış, muntazam bir idâre sistemine ulaşmış bulunuyordu." demekte; devletin azîm büyüklüğüne işâret etmektedir.

Kendisi orta boylu, yakışıklı, şefkat ve merhameti gâlip, âdil, rakîk,

letâife meyyâl, kültürlü, hattâ âlim, okumaktan zevk alan, tasavvufa meraklı, şeyhlerle musâhabetten hoşlanan bir zât idi. İdârede fazla tesire kapılmadan kararlar alabilmiş, adam seçmekte liyâkatliyi tesbît etmeğe kaadir bir pâdişahtır. Buna himâye ettiği Özdemiroğlu Osman Paşa'nın sadârete getirilişi delîl teşkîl eder. Kendisi milletimizin ve devletimizin en kudretli zamânında bizi temsîl etmiş bir zâttır. Vefâtı, oğlu Mehmed Sultan gelinceye kadar, 11 gün gizlenmiştir.

SULTAN MEHMED-İ SÂLİS HAN GÂZİ

(1595-1603 M./1003-1012 H.)

Üçüncü Mehmed'in Cülûsu

Manisa Vâliliğinde bulunan Mehmed Sultan pederinin vefât haberine, anasının gönderdiği Bostancıbaşı Ferhad Ağa'nın getirdiği nâmeden muttalî oldu. Maiyetiyle Mudanya'ya ve oradan da iki kadırga ile İstanbul'a gelip, Sarayburnu'nda karaya çıktı (27 Ocak 1595/16 Cumâdelûlâ 1003). Bu sırada atılan cülûs topları, Osmanoğulları'nın "cihan saltanatına" yeni bir sultanın çıktığını haber veriyordu. O gün cumaya tesâdüf ettiğinden, câmilerde kıraat edilen hutbe de yeni pâdişahın nâmına okunuyordu.

Yapılan bîat merâsiminde önce "Hâce-i Sultânî" olarak anılan Sâdeddin Efendi ve sonra diğer devlet ricâli bağlılıklarını arzettiler. Aynı gün, ikindi namâzından sonra, Sultan III. Murad'ın cenâzesi haremden çıkarılarak; Saray Helvahânesi önünde kurulan bir tahtabende konuldu. Namâzı Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi tarafından kıldırıldı. Sultan, vefâtından evvel, cenâze namâzının Hoca Sâdeddin tarafından kıldırılmasını vasiyet etmiş; fakat Şeyhülislâm daha evvel geldiğinden, imâmete geçmişti. Sâdeddin Efendi bu vasiyet ve emre binâen namâzın yeniden kılınmasını söyledi ise de, Şeyhülislâm, yine Sultan'ın emirlerine binâen, dîn ile işleri tefvîze memur olduğunu, bu sebeple namâzın sahîh ve vasiyete de mutâbık bulunduğunu bildirdi. Bu fıkhî münâkaşa şu sûretle hitâma erip, Sultan'ın cenâzesi Ayasof-

ya'daki pederinin türbesi yanında defnedildi ve sonradan da üzerine, ayrı bir türbe binâ edildi.

Ertesi gün "Kaanûn-ı Osmânî" mûcibince, nizâm-ı âleme kurban edilen 19 şehzâdenin cenâze merâsimi, İstanbul halkının feryâd ve figânları ile icrâ edildi. Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi, her birinin namâzını ayrı ayrı edâ ettirdi. Bu "nizâm-ı âlem kurbanları" pederlerinin ayak ucuna defnedildiler. Bu şehzâdelerin en büyüğü olan Mustafa Sultan, pederinin ölüm haberi üzerine mukadder âkıbetini sezmiş ve şu beyti söylemiştir:

"Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim;
Âh kim bu gülşen-i âlemde her giz gülmedim."

Bundan sonra Sultan Murad'ın kızları ile kadınları Eski Saray'a nakledildiler. Bu kızların bir kısmı evlendirilmiş; bir kısmı da sonra çıkan bir hastalık salgınında vefât etmişlerdir.

Yeni Sultan, cülûsundan bir hafta sonra, bütün mülkî ve askerî ricâl refâkatinde olduğu halde cuma namâzını edâ için câmiye gitti. Devlet memuriyetlerinde yeni tâyinler yaptı. Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa vazîfesinden azledildi ve yerine İstanbul'da kendisine vekâlet eden rakîbi, Ferhad Paşa getirildi (16 Şubat 1595/1003). Bir rivâyete göre Sinan Paşa'nın azil sebebi, Komorn muhâsarası esnâsında gösterdiği muvaffakıyetsizliktir. Komorn muhâfızları muhâsara ordusu kumandanı Sokolluzâde Hasan Paşa'ya vire ile teslîm olmayı teklîf etmişler; Paşa bunu Serdar'a bildirmiş; o ise şerefi Rumeli Beylerbeyi olan oğlu Mehmed Paşa'ya verebilmek için, onun kale önüne gelmesine kadar işi geciktirmiştir. Bu yeni kuvvetlerin kale önüne gelişi, düşman muhâfızlarını endîşelendirmiş ve kalenin teslîminden vazgeçmişlerdir. İşte Sinan Paşa'nın azline, oğluna şeref kazandırmak için yaptığı ve kalenin teslîm olmaması netîcesini veren bu gecikmenin sebep olduğu rivâyet edilir. Peçevî ve Kâtip Çelebi ise bu rivâyeti pek haklı olarak kabul etmemektedirler. Vezîr-i âzam Sinan Paşa'nın azline, kendisinin liyâkatine kaani bulunmayan Hoca Sâdeddin ve diğer devlet ricâli ile yapılan istişâreler netîcesinde karar verilmiş ve yerine daha muktedir görünen Ferhad Paşa tâyin edilmiştir. Sinan Paşa saltanat değişikliği dolayısiyle Belgrad'dan İstanbul'a gelirken, Halkalı'da azli kendisine teblîğ edilmiş; Paşa Avusturya seferi hakkında Pâdişah'a mâruzatta bulunacağını arzetmişse de, yeni Vezîr-i âzam, bu ricâsını reddedip; çiftliğinin bulunduğu Malkara'da ikaameti hakkındaki irâdeyi teblîğ eylemiştir. Sinan Paşa burada da boş durmayarak, yeniden sadârete geçebilmek için entrikalarına başlamıştır.

Vezîr-i âzam Ferhad Paşa'ya Karşı Sipâhi Patırtısı

Yeni Sadrâzam Ferhad Paşa 22 Nisan 1595/12 Şâban 1003 târihinde toplanan Dîvân-ı Hümâyûn ictimâında, seferin Budin mi, yoksa Eflâk üzerine mi yapılması lâzım geldiği meselesini ortaya atmış; yapılan müzâkereler netîcesinde Memleketeyn (= Eflâk ve Boğdan) isyanının tenkîline karar verilmiştir. Vezîr-i âzam Dîvân-ı Hümâyûn toplantısından çıkınca, kendisinin Şark Serdarlığı esnâsında Gence muhâfazasında bulunan ve sipâhilik vaad ettiği kul oğullarıyle, bunlara iltihak eden bir kısım süvâri askerinin hareketiyle karşılaşmıştır. Bu askerler yaptığı vaadini hatırlatarak, artık isimlerinin "deftere geçirilmesini" ve ulûfelerinin verilmesini talep etmişlerdir. Ferhad Paşa sefer tedârikinde bulunduğu ve bu askere ihtiyâcı olduğu için "ulûfelerinin hudutta ve cephede kendilerine verileceğini" bildirdi. Bu beyan asker arasında gürültüyü çoğalttı. Buna kızan Paşa, askere nasîhat verip utandırmak için "Ulû'l-emre itâat etmiyenlerin kâfir ve avratlarının boş olacağını bilmez misiniz?" diye bağırdı. Bu yiğitçe sözler saf ve temiz Osmanlı askerinin üzerinde hemen tesirini gösterdi. Paşa'ya yol verdiler ve başlarını öne eğdiler.

Fakat, rivâyete göre, bu sırada Sinan Paşa ile Cağalazâde'nin adamları işe karışarak, müslümanları tekfîr edenin, kâfir olması icâb edeceğini bildirip, askeri yeniden tahrîk ettiler. Asker bunların tahrîkiyle şikâyette bulunmak ve aleyhte fetvâ istemek üzere müftîye gittiler. Müftî bunlara nasîhatler vererek, işi yatıştırmaya uğraştı ise de, faydası görülmedi. Ertesi gün hazîneden ulûfeleri çıkarılıp dağıtılmaya başlanacağı ilân edildi ise de, tahrîk edilen asker, para almayıp, Sadrâzam'ın başını istemeğe başladılar. Pâdişah'ın emriyle nasîhat için gelen saray erkânını, vükelâyı ve ulemâyı taşladılar. Bunun üzerine toplanan mecliste Ferhad Paşa cesâret ve metânetle "kendisi gibi bir bende-i pâdişâhînin fedâsında beis olmadığını, çünkü yerine geçecek emsâllerinin mebzûl bulunduğunu" ifâde ederek, "Lâkin işin ehemmiyeti bir bendenin fedâsı ile ânın himâye edilmesinde değildir; isyan etmiş olan askere saltanat ve hilâfetin boyun eğmemesindedir." dedi. Bu iknâ edici sözler üzerine yeniçerilerin ellerine sopalar verilerek, sipâhileri mülâyemetle kovmaları temin edildi. Hammer'e göre "Ertesi gün asker tarafından hiç bir nizamsızlık vukua gelmeksizin, vakti gelmiş ulûfeler tevzî edildi."

Ferhad Paşa bu hâdisenin, emir hilâfına Malkara'dan İstanbul'a gelmiş bulunan Sinan Paşa kliği tarafından tertîb edildiğini Pâdişah'a arzederek, bunların sürülmesini temin etti. Sinan Paşa Malkara'ya, Cağalazâde ile Siyavuş Paşa da Konya ve Karahisar'a nefyedildiler.

Eflâk ve Boğdan'ın Vilâyet Hâline Getirilmesi

Bu hâdiselerden sonra, bir çok muhârebelerde tecrübe sâhibi olmuş bulunan Vezîr-i âzam ve Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa, 27 Nisan 1595'te Davutpaşa ordugâhına geçti ve ikinci vezîr Dâmâd İbrâhim Paşa'yı kaymakam olarak İstanbul'da bıraktı. Ferhad Paşa, Zağarcıbaşı kumandasında 10 bin yeniçeriden mürekkep bir kuvvetle Edirne'ye hareket etti. 10 kadırgayla da Varna ve Tuna üzerinden Ruscuk'a top ve sâir mühimmât gönderilmiştir. Ordu Edirne'ye varınca bir büyük çadır satın alma meselesinden topçu emeklileriyle yeniçeriler arasında ufak bir anlaşmazlık ve nizâ ortaya çıktı. Bu vak'ayı bahâne eden Sinan Paşa kliğine mensup, İstanbul'daki mülkî, askerî ve ilmiye ricâlinden bâzıları, ordunun Ferhad Paşa'yı sevmediğinden bahsederek, Pâdişah'ı ondan soğutmaya gayret ettiler. Hattâ Ferhad Paşa'nın düşman tahşîdâtına dâir arzettiği raporları ve yardım taleplerini dahi karşılamamağa çalıştılar.

Bu sırada Eflâk ve Boğdan Voyvodalıkları, isyanları dolayısiyle vilâyet hâline getirilerek, doğrudan doğruya merkeze bağlanmak istendi. Eski Şirvan Vâlisi Câfer Paşa Boğdan Vâliliği'ne, Anadolu Beylerbeyi Satırcı Mehmed Paşa da Eflâk Beylerbeyliği'ne tâyin edildiler. Vezîr-i âzam İstanbul'dan hareketinden yedi hafta sonra Ruscuk önüne vardı ve evvelce hazırlanan "dunbaz gemileri" üzerinden kerestelerle büyük bir köprü kurdurmaya başladı (8 Temmuz 1595/1003). İki gün sonra Rumeli Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa, Vidin üzerine yürüyen âsîlerin bir fırkasını mağlûp ederek, binlerce kelle ve 500 esîrle kendisine iltihak etti.

Bu sırada Sinan Paşa taraftarları entrikalarını mahâretle idâre ederek, Ferhad Paşa'nın sadâretten azlini temin, hattâ idâmına dâir fetvâ almışlardır. Bostanzâde'nin verdiği fetvâ, Tuna yalılarından gelen "Ehl-i iyâlimiz kâfire esîr bulunduğundan gayrı, meclislerinde avretlerimize ve kızlarımıza kadeh sürdürürler, nâmus ve gayret-i İslâm kanı?" yollu feryadlara karşı Paşa'nın "Ya siz anların avretlerin ve kızların esîr itdüğünüz hoşça mıydı?" tarzında sarfettiği sözlerle alâkadardır. Bu fecî sözleri küfrüne ve katline sebep ittihaz edilerek, idâmına fetvâ verilmiştir. Ferhad Paşa tok sözlü bir adam olmakla berâber, böyle sözü sarfetmesi biraz şüphelidir. Bununla berâber, düşmanları tarafından işin usûle uydurularak, zâten kendisine aleyhdar bulunan Şeyhülislâm'dan, bu suretle fetvâ alındığı; bizzat Sinan Paşa'nın Macar cephesinde vücûd verdiği askerî kıt'alarının ceremesini çektiği muhakkaktır. Ferhad Paşa bu fetvânın çıkarılmasından evvel, İstanbul'daki adamları vâsıtasıyle yerine rakîbi Sinan Paşa'nın tâyin olunduğunu ve hakkındaki

siyâset kararını öğrenmiş; mühr-i hümâyûnu yerine vekîl bıraktığı Satırcı Mehmed Paşa'ya bırakarak, hükûmet merkezine doğru yola çıkmıştır. Yolda Sinan Paşa'ya rastlamış, onun üzerine sevkettiği adamları, kıymetli eşyâsını terkederek atlatıp, İstanbul'a varmıştır. Burada adamları vâsıtasıyle bir kaç ay gizlenip, hakkındaki kararı tâdil ettirmeğe uğraşmışsa da, netîcede yakalanarak Yedikule'ye hapsedilmiş ve aleyhindeki hüküm infâz edilmiştir. Cenâzesi Eyüp'te "Müheyyâ eylediği künbed"e defnedilmiştir (9 Ekim 1595/1004).

Sinan Paşa ve Akıncı Ocağı'nın Sönmesi

Yeni Sadrâzam ve Serdar-ı Ekrem Sinan Paşa 18 Temmuz'da İstanbul'dan hareket ederek, 10 günde Ruscuk'ta bulunan orduya yetişti. Burada Tuna yoluyla gelen 7 kadırga dolusu top ve mühimmâtı alarak, Ferhad Paşa'nın yaptırmağa başladığı köprünün ikmâli üzerine Yerköyü'ne geçti. Burada Rumeli Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa çarhacılığa, Eflâk beylerbeyi Satırcı Mehmed Paşa sağ cenâh, Sivas Beylerbeyi Haydar Paşa sol cenâh kumandanlıklarına tâyin edildiler. Selânik ve Niğbolu Beylerbeyleri de köprünün emniyet ve muhâfazasına memur edildiler. Bu suretle ordu kuzeye, Bükreş'e müteveccihen hareket etti (23 Ağustos 1595).

Ertesi gün Bükreş'e dört mil mesâfede ağaçlar ve bataklıklarla örtülü olan Kalugeran Boğazı'nda Eflâk ordusuyla karşılaşıldı. Sadrâzam yeniçerileri bir meşe ormanına yerleştirerek, bir tepe üstüne de 10 toptan mürekkep bir batarya koydu. Kendisi ise Kalugeran köprüsü yakınında bir bataklıkta mevzi aldı. Emrindeki Satırcı Mehmed, Haydar, Hüseyin ve Mustafa Paşaları köprüden geçip düşmanla muhârebe etmeye memur etti. Paşalar düşmanla akşama kadar harbettiler ve 12 top ele geçirdilerse de, Satırcı'dan mâadası bataklığa düşüp şehîd oldular. Sinan Paşa dahi tehlike atlattı. Peçevî "Serdâr-ı mağrûrun atından dûr, kullarından mehcûr kaldığını, batağa batıp hayretinden gâh kalkıp, gâh durduğunu, gâh oturup gâh yürüdüğünü, mühlik vaziyetten kendisini Deli Hasan nâmında bir neferin sırtlayıp çıkardığını, bundan dolayı bu askerin sonradan Batakçı lâkabıyle anıldığını" yazmaktadır. O gece Türk ordusunda bir yeniçerinin vücûd verdiği bir kaza, barut yüklerinin bir kısmının müthiş bir tarraka ile infilâkine sebep oldu. Zâten şiddetli bir korku içinde bulunan düşman kuvvetleri, bu infilâkten derin bir dehşete kapılarak firar ettiler ve âsî Voyvoda da soluğu Transilvanya (Erdel) hudûdunda aldı. Sinan Paşa etrafa keşif müfrezeleri göndererek, âsîlerin vaziyetine muttali olduktan sonra, Bükreş'e ilerleyip; burayı hiç bir mukaavemet görmeden işgâl etti (28 Ağustos 1595). Bir kaç gün sonra buranın büyük

kilisesi câmie çevrilerek, cuma namâzı kılındı ve toplanan harb meclisinde burada ahşap bir kale binâsına karar verilip, icrâsına geçildi. Burada Satırcı iki bin askerle muhâfız ve beylerbeyi olarak bırakıldı. Ordu Bükreş'in kuzey batısındaki Tergoviç'e doğru hareket etti. Burası da işgâl edilerek, müdâfaa için ağaçtan bir palanka yapılarak, Çorum Beylerbeyi Ali Bey, muhâfızlığına tâyin edildi.

Etrafa akınlar yaptırılarak asker "vâfir doyumluk"a kavuştu. Bu muhârebe eden bir ordu için en tehlikeli vaziyetti. Asker doyum olup, çok fazla ganîmet alınca, onları muhâfaza endîşesine kapılacağı için, muhârebe gücü hemen tamâmiyle azalırdı. Bunun için âsî voyvodanın kuvvetleri tamâmiyle ezilmeden, askerin doyum olmasına müsâade etmek tedbîrsizlikti. Bu sebeple Serdar, sefer mevsiminin de geçmesi üzerine Tergoviç'ten acele Bükreş'e hareket etti. Türk ordusu ayrılır ayrılmaz Karpat eteklerinde kuvvetlerini hazırlayan Voyvoda Mihail, burayı hemen muhâsaraya başladı. Zâten kifâyetsiz olan muhâfızlar ve ahşap kale, Voyvoda'nın kuvvetlerine ancak üç gün dayanabilmiş ve netîcede düşmüştür. Burada ele geçirilen askerlerimiz kazığa oturtulmuş ve ümerâmız da şişe geçirilerek ateşte kızartılmış ve "kebâb edilip, kefere tarafından ekl edilmişlerdir." İnsanlığın yüzünü kızartacak bir vahşetle şehîd edilen askerlerimize revâ görülen şu zulümler, Eflâk topraklarının alışık olduğu manzaralardandı. Kazıklı Voyvoda nâmıyle anılan Wlad da bu toprakların ve bu cemiyetin mahsûlüydü. Buralara insanlığı ve adâleti götüren, oraları hakîkî mânâda medeniyete kavuşturan Türkler'di. Nitekim buranın mâsum halkı için bizim bu tatlı ve insânî baskımız kalktığı anda, ortaya çıkan millî ve cibillî manzara buydu.

Sinan Paşa bu fecî haberi almakla berâber dönüp, zâlim ve hâin Voyvoda'ya darbeyi vuramadı. Çünkü doyum olmuş askerle muhârebe vermek güçtü ve asker cem' olunan ganîmetlerin selâmete erişmesi endîşesi içerisindeydi. Bu sebeple Bükreş yoluyla acele olarak Yerköyü'ne geldi. Eflâk kuvvetleri de Osmanlı ordusunun doyum olmaktan kaynaklanan zaafını bildikleri için, onu tâkip ediyor ve zâyiat verdirmeğe çalışıyorlardı. Serdar, buradaki köprüden geçerken, pek fenâ bir tedbîrsizlikte daha bulundu. Askerde pek çok ganîmet bulunduğunu bildiği için, köprünün başına memurlar koyarak "hums-ı şer'î" denilen hükûmet hissesini aldırmağa başladı. Bu hareket ordunun hızla geçişine mâni oldu ve fırsat bekleyen Mihal, darbesini indirdi. Ordunun ağırlıkları ile ağır kısmı selâmete erişmiş; Yerköyü mıntıkasında, akıncı askerinin büyük bir kısmı kalmıştı. Mihal top atışlarıyla köprüyü yıktırıp, hafif süvâri kuvveti olan akıncılarımıza hücûm etti. Yapılan muhârebede Avrupa'ya asırlarca dehşet salmış bu şanlı ocağın akıncıları ekseriyetle şehîd oldular. Kâtip Çelebi "Akıncı ocağının bu vak'ada kökü kesi-

lip munkariz bulduğunu" söyliyerek "Bir mertebe musîbet ve hasâret olmuşdur ki, bir asırda nazîri vâki ve târihte böyle bir inhizâm şâyi olmamışdır." demektedir. Bu ifâde, öğünmesi, hattâ palavrası bol, fakat iktidârı zayıf bir Vezîr-i âzam'ın tedbîrsizliğiyle uğranılan felâketin büyüklüğüne işâret etmektedir. Bu felâketten bir kaç gün sonra Mihal Yerköyü'nü muhâsara edip zaptetmiş, askerle ahâliyi kılınçtan geçirmiş ve kadınlarla çocukları esîr etmiştir. Bu fâcia karşısında asker, Sinan Paşa'nın aleyhinde bir tavır takınmış; hattâ "Yaptığın rezâleti gör!" diye bağırarak üzüntüsünü izhâr etmiştir. Âsi Voyvoda ise, burada tutunamayacağını anladığından ve Kırım kuvvetlerinin Boğdan arâzisine girdiği haberini aldığından, hızla çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.

Avusturyalılar'ın Estergon'u Alması

Tuna yakasında bu felâket cereyân ederken, Macar serhaddinde de bâzı mühim mevkiler Avusturya'nın eline düşüyordu. Sinan Paşa daha Eflâk seferine çıkmadan evvel ve Ruscuk'ta bulunurken Prens Mansfeld kumandasında 70 bin kişilik bir Avusturya ordusu Estergon (Gran)'u kuşatıyordu (4 Ağustos 1595/1003). Almanya, Macaristan, Bohemya ve İtalya'nın en tanınmış asilzâdeleri bu orduya iştirak etmiş bulunuyorlardı. Vezîr-i âzam Sinan Paşa'nın oğlu olan Mehmed Paşa, "Macar Serdarı" bulunuyordu. Liyâkatsizliğiyle meşhûr bulunan bu adam, Osmanlı kaynaklarında "Cebîn" ve "Muhannes" lâkablarıyle anılmaktadır. Avusturya'nın bu kadar kalabalık bir orduyla Estergon'u kuşatması karşısında, Budin kalesine kapanarak hareketsiz kalmıştı. Estergon muhâfızları büyük zâyiâta uğramış; dış kale, barut ve su depoları düşman eline geçmişti. İç kalede müdâfaa vaziyetine geçen gâziler, 70 bin kişilik düşman ordusuna kahramanca karşı koymuşlardı.

Bu sırada Budin'de bulunan Macar Serdarı Mehmed Paşa'nın maiyetinde Budin beylerbeyi Sofu Sinan Paşa, Temeşvar Beylerbeyi Mihalıçlı Ahmed Paşa, Sigetvar Beylerbeyi Tiryâkî Hasan Paşa, Haleb Beylerbeyi Çerkes Mahmud Paşa ve Yanık Beylerbeyi Arnavut Osman Paşa toplanmış bulunuyordu. Fakat bunların emrindeki kuvvet 10 bini ancak geçiyordu. Yanık Beylerbeyi Osman Paşa, düşmanın mevkiini, kuvvetlerini Serdar'a bildirerek, Avusturya kuvvetlerinin karşısındaki dağa arka vererek tâciz hareketlerinde bulunmalarını, bu suretle Estergon muhâfızlarının yükünü hafifletmelerini, eldeki kuvvetle ancak bu hareketin yapılabileceğini beyân etmiştir. Sinan Paşazâde bu mâkul teklîfleri kabul etmeyip "gazabâlûd cevaplar vermiş" ve şu kadar az bir kuvvetle düşman üzerine yürüme emri vermiştir. Bu kuvvetler düşman merkezinden çıkan üç-dört alaylık bir birlikle ilk çatışmalarını

yapmışlar ve onları çekilmeğe mecbûr etmişlerdir. Peçevî bunu "Bir âlî uğraş etdik ammâ ancak 40-50 kâfir hâk-i helâke düşdü." cümlesiyle ve müstehziyâne bir edâ ile anlatmaktadır. Muhâsaranın dördüncü günü Serdar cesâretlenmek için "tearruk etmiş" ve süvârî kuvvetlerine "Yörüsünler!" emrini vermiş; maiyetindeki kumandanlar "hendek ile mahdûd bir tabya mâhiyetinde bulunan düşman metrislerine atlı askerle hücûm etmenin münâsip olmıyacağını" bildirmişlerdir. Lâkin Serdar'ın içkili bir halde bulunmasına ve askerî liyâkatsizliğine çok haklı olarak hiddetlenen Yanık Beylerbeyi Arnavut Osman Paşa "Bu sefîhin sözün işitmekden ölmek yeğdir." deyip hücûma geçmiş ve dövüşe dövüşe şerbet-i şehâdeti nûş etmiştir. Bu hücûm, Paşa'nın şehâdeti dolayısiyle muvaffakıyetsizliğe uğramış; fakat diğer bir kol Estergon tüfenkçileriyle berâber, Tuna kıyısındaki iki tabyayı işgâle muvaffak olmuşlardır. Ahmed Paşa ile Sofu Sinan Paşa kuvvetleri de diğer tabyalara saldırmışlardır. Bu hücûmlar yapılırken "Serdâr-ı bî-âr" iki askerin birbirine karışmasından ve bir fırkasının bozulmasından dehşete düşmüş ve maiyetiyle yüz döndürüp Budin'e ric'at etmiştir. Sigetvar Beylerbeyi Tiryâki Hasan Paşa ise bu ric'atin bozguna dönmesini önliyerek, ordunun ağırlıklarını, top ve mühimmâtının büyük kısmını arabalarla sâlimen Budin'e sevketmiştir.

Bu hâdise üzerine Estergon müdâfîleri mukaavemette devam etmişler; dehşetli bir yiyecek ve su sıkıntısı çekmişlerdir. Hâdiselere şâhid olan Peçevî "Sarnıç etrafında şiddetli harâretten mermerleri yalayan ve bir katre su deyü can verip can alan elsiz, ayaksız" yaralı gâzilerin Kerbelâ ıztırâbına müşâbih acılarını tafsîlatıyle anlatmıştır. İşte bunun üzerine ve yardımsızlıktan dolayı kale, vire ile teslîm edilmiştir. Böylece iki ayı geçen bir muhâsaradan sonra, gâyet ehemmiyetli bir mevkie sâhip bulunan Estergon düşman eline geçmiş ve buradaki müslüman askerle ahâli Vişigrad kalesine nakledilmiştir (2 Eylül 1595). Bir hafta kadar sonra, burası da kale muhâfızının ihâneti netîcesinde düşmana teslîm olmuştur.

Bu iki kalenin Avusturyalılar tarafından alınışında, dikkate şâyân haller vâki olmuştur. İki şehirde de müzeyyen binâlar, şatolar, antikalar, kıymetli resimler, hıristiyanlarca mukaddes eşyâlar vardı. Bizim elimizdeyken bunlara kat'iyyen dokunulmamış ve olduğu gibi muhâfaza edilmişlerdi. Bilhassa Estergon Macar Katolikleri'nin başpiskoposunun oturduğu yer olduğundan, kıymetli eserlerle doluydu. Buraya giren Katolik Avusturya ordusu, bunları hemen yağma ve tahrîbe koyulup; mukaddes eşyâları bile gasbettiler. Bizzat kendi târihçileri olan Hammer, bu iki işgâli mukaayese edip, Türkler'i takdîr eder. Şu nokta Türk hâkimiyetinin ne derece insânî olduğunu, her hususta kendisine yabancı ve düşman olan bir milletin bile târihî ve medenî eserlerini

titizlikle koruduğunu gösterir. Buna mukaabil bizim Avrupa'da bıraktığımız büyük medenî eserler; medreseler, dârüşşifâlar, imâretler, câmiler, kütüphaneler ne oldular? Tek cümleyle "vahşice tahrîb edildiler ve hâlen edilmekteler." İşin en acı tarafı, bu millete mensup olan bir takım zavallıların, kendi kavimlerine papaz gözlüğüyle bakıp, dünyanın en necîb ve asîl topluluğu olan Türklüğe "barbar" vasfını lâyık görmeleridir. Onların gözüne şu manzarayı sokup, biz "barbar"ların (!) davranışımız bu, "medenî Avrupalılar"ın (!) hareketleri de şu demek lâzımdır.

Okmeydanı'nda Hâcet Namazı Kılınması

Vücûda gelen hâdiseler, Estergon'un, Vişigrad'ın düşüşü, Tergoviç ve Yerköyü fâciaları, başta Pâdişah olmak üzere, bütün milleti derin mâteme sevketmişti. Macaristan ve Eflâk'teki Osmanlı kumandanları yardım talep ediyorlardı. Anadolu'da zelzeleden bir çok köylerin yıkıldığı; Perçinli'de yer yarılıp bir su fışkırdığı, bunun içinde bilinmeyen cinsten gözsüz balıkların bulunduğu; Manisa yakınındaki Kodus köprüsü yanında, simsiyah suyu olan bir kaynak belirdiği haberleri, efkâr-ı umûmiyede büyük bir gerginlik husûle getiriyordu. Bu vaziyet karşısında çok üzülen Pâdişah, Müftî'yi dâvet ederek; Okmeydanı'nda musîbetler zamânında okunan duânın ifâsını ve hâcet namâzının kılınmasını emretmiştir. Ulemâ, vüzerâ, meşâyih ve İstanbul halkının iştiraki ile azîm bir dînî merâsim yapılmış; Cenâb-ı Hak'tan yardım niyâz edilmiştir.

Koca Sinan Paşa'nın Ölümü, Dâmâd İbrâhim Paşa'nın Sadâreti

Sinan Paşa, şu muvaffakıyetsizlikler üzerine, İstanbul'a döner dönmez azledilmiş ve Malkara'daki çiftliğine nefyedilmiştir. Mühr-i hümâyûn bu defa, Pâdişah'ın lalası bulunan, Lala Mehmed Paşa'ya tevdî edilmiştir. Doğru, zekî ve melek-haslet bir zât olan Paşa, sadârete tâyininden dokuz gün kadar sonra, şîr-i pençeden vefât etmiştir (28 Kasım 1595/1004). Paşa'nın kısa zamanda vefâtı, mührün tekrar Sinan Paşa'ya verilmesine sebep olmuştur.

Sinan Paşa bu defa serdarlığa aslâ tâlip olmadı ve Hâce-i Sultânî olan Sâdeddin Efendi ile berâber, Pâdişah'ın bizzat dedesi Kaanûnî gibi sefere çıkmasını, bu işin serdarlarla yapılamıyacağını, askerin bizzat Halîfe-i Müslimîn'i ve Pâdişahlarını başlarında görmek istediklerini, bunun dîn ü devlet için büyük lüzûmunu bildirdiler. Pâdişah bu mütalâaları dinledikten sonra, sefer tedârikâtının icrâsı için bütün vilâyetlere emirler gönderilmesini ferman

buyurdu. Önce Belgrad'da mühimmât tedâriki, köprülerin tâmiri ve yolların tanzîmi lüzumlu olduğundan, bunun icrâsı için Cerrah Mehmed Paşa, 150 bin altınla oraya gönderildi. Tatar süvârisinin harbe iştiraki lüzumlu olduğundan, Han'a kapıcıbaşılar yollandı.

Sefer hazırlıkları için fevkalâde bir gayretle çalışıldığı sırada, 90'ına yaklaşmış bulunan Vezîr-i âzam Koca Sinan Paşa vefât etti. Beş defa sadâret makaamına getirilen Sinan Paşa, bir cihan kadar geniş olan Osmanlı topraklarının hemen her köşesinde, Yemen'de, Tunus'ta, İran hududunda, Macar serhadlerinde döğüşmüş bir kumandandı. Son seferindeki muvaffakıyetsizliği, yüksekten atıp tutmaları, çok büyük bir servet devşirmesi, umûmiyetle tenkîd edilmiştir. Âlimler, şâirler ve edîbler umûmiyetle kendisinden hoşlanmamışlar ve çok tenkîd etmişlerdir. Paşa bunlar tarafından "hodfurûş, hodbîn, anûd, pür kibr ü kîn" olarak vasıflandırılmıştır. Hattâ Selânikî, Emin Bey isimli bir şâirin kendisini "Fakîrin ekmeğine kasdeden, kalbinde merhametden eser bulunmayan, kimsenin gözünün yaşına bakmayan" bir kimse olarak tavsîf ettiğini ve:

*"Herkese **Toprak bâşına** der idî, târîh dedim;*
*N'ola öldü ise bed ahd **Toprak başına.**"*

beytini târîh düşürdüğünü yazar. Cenâzesi Parmakkapı yakınında yaptırdığı türbesine nakledilmiş ve hazîneye olan borcuna mahsûben de bıraktığı muazzam serveti zaptedilmiştir. Parmakkapı bir çok şairin medfûn bulunduğu bir semt idi. Sağlığında yaptırdığı türbeden dolayı onlar tarafından hicvedilmiş ve cevâben de "Geveze heriflere orada da rahat vermiyeceğim." demişti.

Sinan Paşa bizim müverrihler tarafından kaba, câhil, tamahkâr bir adam olarak vasıflandırılmakla berâber, batılı bâzı muharrirlerce Romalı Marius'a benzetilmiştir. İlk sadâretinde dîvânhânesine "Laanallâhü râşi ve'l-mürteşî = Allah'ın lâneti rüşvet verene ve alana olsun." levhasını astırmışken, ikinci sadâretinde bunu kaldırmıştır. Paşa vefâtında büyük bir servet bırakmıştır. Bu servetin Rüstem Paşa'nınkine yakın olduğu rivâyet edilir. Kendisinden boşalan sadâret makaamına, ikinci vezîr Dâmâd İbrahim Paşa getirilmiştir.

Eğri Kalesi'nin Alınması

Nihâyet sefer tedâriki ikmâl edilerek, Pâdişah hazretleri 23 Şevval 1004/20 Hazîran 1596'da parlak ve tantanalı bir alayla Davutpaşa'da hazırlanan otağ-ı hümâyûna geçtiler; ertesi gün de Edirne'ye doğru hareket ettiler. Kendilerini "Mehd-i Ulyâ-yı Saltanat, Sadef-i Dürr-i Hilâfet" tâbirleriyle yâd

edilen vâlideleri Safiye Sultan, Halkalı'ya kadar geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nde, Moğollar'da ve batıda olduğunun aksine, pâdişah haremlerinin hiç bir nufûzu ve mevkii bulunmaz; ancak vâlide sultanların Türk-İslâm an'anesine istinâden, mûtenâ bir makaamları bulunurdu. Ordû-yı hümâyûnun önünde humbaracılar, tüfekçiler, mızraklı süvâriler bulunuyor; bunu çavuşlar ve yeniçeriler tâkip ediyordu. Pâdişah solaklar arasında beyaz kadifeden bir elbise giyinmiş olduğu halde ilerliyordu. Ordu kuvvetli bir intizam ile cengâverâne bir heybetle ve azîm bir debdebe ile Edirne'ye vâsıl oldu. Burada Sivas Beylerbeyi, maiyeti askeriyle Ordû-yı Hümâyûna iltihak etti ve diğer kuvvetlerle birlikte Belgrad'da toplanmaları emrini aldı. Ordu 12 Temmuz'da Filibe'de, aynı ayın sonunda da Niş önlerinde konakladı. Burada Bosna Vâlisi vezîr Ahmed Paşa'dan, Klis önündeki bir düşman kuvvetinin mağlûp edildiği haberiyle berâber; zafer alâmeti olarak iki bin kelle, iki kumandanla 300 esîr ve 30 bayrak geldi. Bu, sefer netîcesi için "fâl-i hayır" addedildi. Ordû-yı Hümâyûn kendisine iltihak eden kuvvetlerle bir nehir gibi büyüye büyüye, Belgrad'a vâsıl oldu (9 Ağustos).

Naîmâ "Her vezîrin alay göstererek Balgrad'a dâhil olduğunu" yazmaktadır. Burada Estergon felâketine sebep olan Sinan Paşazâde Mehmed Paşa'nın vezâret pâyesi kaldırılıp, itâb edildi. Ordu Belgrad yakınındaki Hünkâr Tepesi'nden 21 Ağustos'ta hareket ederek, Sava nehrini geçip, Salankamen'e geldi. Burada toplanan bir harb meclisinde askerî vaziyet müzâkere edilerek, stratejik mevkiinin ehemmiyeti ve civarındaki kıymetli mâdenleri dolayısıyle Eğri (Erlau, Eger)'nin fethi kararlaştı. Ordu, üç gün içinde yüz kıt'a dunbaz üzerine kurulan 600 zirâ uzunluğundaki Varadin köprüsünden geçerek, Segedin sahrasına erişti. Burada Hatwan kalesinin düşman tarafından muhâsara edildiği haberi geldi ve Cağalazâde Sinan Paşa 10 bin askerle yardıma memur edildi. Ayrıca Temeşvar muhâfızı Câfer Paşa, Karaman Beylerbeyi Hızır Paşa da buraya gönderildi. Fakat muhâfızlar düşman ordusuna dayanamıyacaklarını anladıklarından, vire ile teslîm şartını kabul etmişlerse de, kaleden çıkarken ahde riâyetsizlik eden kâfirler tarafından "kadın ve çocuk dâhil, cümleten katliâm" edilmişler; hattâ derileri yüzülmek, âzâları parçalanmak suretiyle vahşicesine öldürülmüşlerdir. Düşman ise, yardım kuvvetleri yetişmeden kaleyi tahrîb edip, geri çekilmiştir. Bunun üzerine yardım kuvvetlerine dönmeleri emredilmiştir.

7 Eylül'de Rumeli Beylerbeyi Sokolluzâde Hasan Paşa, çelik zırhlar içindeki müsellâh ve son derece tâlimli askeriyle Ordu-yı Hümâyûna iltihak etmiş; Tisa nehri yoluyla Belgrad'dan gelen büyük çaplı topların, Eğri önlerine sevkine memur edilmiştir. Ordu-yı Hümâyûn 18 Muharrem/11 Eylül'de Szolnok (Solnuk) kalesi civârına gelmiş; burada Kırım Hanı Gâzi Giray'ın

birâderi Fetih Giray, maiyetindeki Tatar süvârisiyle kuvvetlerimize iltihak etmiştir. Cafer Paşa ile Hızır Paşa Eğri kalesini bir gün evvel muhâsara için ileri sevkedilmişlerdir. 28 Muharrem 1005/21 Eylül 1596'da Ordu-yı Hümâyûn Eğri sahrasına ordugâh kurmuş ve iki günlük mola esnâsında emniyet tertîbâtı tam bir intizamla alınarak, etrâfa keşif müfrezeleri salınmıştır.

Eğri kalesi, mevkiinin askerî ehemmiyeti dolayısiyle, Kaanûnî devrinde de 45 gün kadar muhâsara edilmiş, fakat alınamamıştı. Pâdişah hazretleri, Peygamber Efendimiz devrinden beri tatbîk edilen usûle uygun olarak, kale muhâfızlarını İslâm'a dâvet eden yâhut teslîm olmalarını talep eden bir emr-i şerîf gönderdi. Bu emr-i şerîf şöyleydi:

> *"Eğri içinde olan beğler ve sâir ahâli! Bilmiş olun ki, şevketle azîmetim Eğri fethidir. İmdi evvelâ Allâhu Teâlâ emri ile sizi dînimize dâvet ederiz; eğer müslüman olursanız size zararım yokdur; hâliniz üzre emvâl ü emlâkinizi kemâ kân tasarruf edip, âsûde olun. Eğer dîne gelmezseniz kal'ayı bırakıp, memleketinize çıkıp gidesiz. Yohsa bu dâvetin birini kabul etmeyip, şöyle ki ceng ü cidâle mübâşeret olunup, bana karşı top ve tüfeng ve kumbara atarsanız, hâlâs eylemem. Bilmiş olasız."*

Bu emr-i şerîf, Osmanlı sultanlarının bütün icrâatlarında, İslâmî esaslara ne kadar riâyetkâr olduklarını; her hususta bu ezelî ve ebedî prensipleri ne kadar hassasiyetle gözettiklerini gösterir. Bu dâvet, mahsûrlarca reddedildiğinden ve nâmeyi götüren adam da câsuslukla ithâm edilip hapsedildiğinden, derhâl ateşe başlanmıştır. Evvelâ Sadrâzam İbrâhim Paşa maiyetindeki kuvvet, 7 kıt'a topla varoş kapısında, Cerrah Mehmed Paşa 4 balyemez topuyla iç kale karşısında bulunan kilise önünde, Yeniçeri Ağası Veli Ağa 3 topla ova kapısında mevki aldılar. Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kale gerisinde ve surlara hâkim bir noktada siperler kazdırıp mevzilendi. Cağalazâde Sinan Paşa da Şam askerleriyle ordu etrâfını muhâfazaya memur oldu. Böylece kale beş koldan ve 23 büyük topla dövülmeğe başladı. Peçevî top sadâlarının birbiri ardında kesilmeksizin devam ettiğini ve kalenin şiddetle bombardıman edildiğini kaydetmektedir. Ayrıca hemen yer yer "lâğımlar urulmağa" da başlanmıştır. Muhâsaranın ikinci günü Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Haleb Beylerbeyi Çerkes Mahmud Paşa da eyâlet askerleriyle birlikte orduya iltihak edip, yeni bir muhâsara kolu daha teşkîl edilmiştir.

Muhâsaranın onbirinci günü üç defa atılan lâğım netîcesi yapılan umûmî hücûmla dış kale ele geçirildi ve düşmanın 5-6 binlik kuvveti tamâmen kılınçtan geçirildi. Buradan kaçabilen düşman askerleri iç kaleye çekildiler.

Burası da tazyike ve topa tutulmağa başlandı. Şiddetle yağan yağmurlar netîcesinde hücûm bir kaç gün gecikti ve bu arada düşman teslîm teklîfinde bulundu (12 Ekim 1596). Peçevî'ye göre "Beğlere ve beğzâdelere tahsîs edilen amâna riâyet edilerek, diğer düşman askeri, Hatwan fâciasının intikaamını almak maksadıyle memleketlerine giderken kılınçtan geçirildi. Hammer'in de kabul ettiği veçhile, bu bir mukaabele-i bi'l-misilden ibâretti ve Hatwan fâciasının haklı bir karşılığıydı. Kale'nin hemen tahkîm ve tâmirini emreden Pâdişah, şehrin büyük kilisesini câmie çevirterek, merâsimle 18 ekim 1596'da cumâ namazını edâ etti.

Eğrinin teslîminden on gün sonra, buranın tekrar alınması için Avusturya Arşidükü Maksimilien ve âsî Erdel Voyvodası Batory büyük kuvvetlerle yaklaştılar. Maximilien harbin idâresine muktedir bulunmadığından, kardeşi Mathias'ı başkumandanlığa tâyin etmişti. Bir düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Sadrâzam İbrahim Paşa, buna karşı dördüncü vezîr Hadım Câfer Paşa'yı 15 bin kişilik bir kuvvetle mukaabeleye memur etti. Câfer Paşa, Macarlar'ın Keresztes, Türkler'in Haçova dedikleri mahalde düşman ordusunun bütün ovayı kaplıyacak kadar kalabalık olduğunu gördü. Kâtip Çelebi, Paşa'nın bir tepeden manzarayı seyrettiğini "bir asker-i bîpâyânın deryâ gibi ol fezâ-yı bî-intihâda çalkandığını" müşâhede ettiğini yazar. Bunun üzerine, bu kadar kalabalık bir düşmana karşı hareketi doğru bulmayan Paşa, Sadrâzam'a vaziyeti bildirirse de, "düşmanı haklaması" için yeni bir emirle, Yeniçeri Ağası Veli Paşa maiyetinde bir miktar yardım alır. Fakat 100-120 bin kişilik bir kuvvete, emrindeki gâyet cüz'î kuvvetlerle saldırması tehlikeyi mûcip olmakla berâber, mukaabeleye mecbûr kalır. Düşman ise, Osmanlılar'ın bu kadar az bir kuvvetle muhârebeye başlamıyacaklarını bildiği için, bunun arkasında ordu kısm-ı küllîsinin bulunduğunu sanır ve önce bir nümâyiş muhârebesi yapar. Şiddetli soğukların sahrayı durulmaz bir hale getirmesine rağmen Paşa, emrindeki kuvvetin bir kısmıyle taarruz ederek, *Şehnâme* kahramanları gibi muhârebe eder. Câfer Paşa muntazam bir ric'atle geri çekilirken, bu hareketi Mahmud Paşa-zâde Hasan Paşa tarafından himâye edilir.

Haçova Zaferi

Şu vaziyet karşısında Eğri önündeki otağ-ı hümâyûnda Vezîr-i âzam İbrahim Paşa riyâsetinde bir harb meclisi toplanarak mesele müzâkere edildi. Burada bâzı vezîrler, Eğri fethinde uğranılan zâyiatı ve mevsimin ilerlemesini ileri sürerek, düşmanla temâs edilmeden avdet edilmesi görüşünü ileri sürdüler. Hoca Sâdeddîn mücâhidâne bir tavır ile söz alarak "Âdâ-yı dîn ile muhârebe etmenin kudsiyetini, düşmana karşı yapılacak ric'î hareketin onun

kuvve-i mâneviyesini tezyîd ve ordu-yı hümâyûnunkini tenkîs edeceğini" bildirdi ve "Bir Osmanlı pâdişâhının bilâ sebep düşmandan yüz çevirdiği görülüp işitilmiş şey değildir." diyerek, bu fikri reddetti. Vezîrlerden bâzıları askerî harekâtın idâresinin Sokolluzâde Hasan Paşa'ya bırakılmasını ve Pâdişah'ın dönmesini teklîf edince, Hâce-i Sultânî bu defa da "Bu iş paşaların kullanılacağı işlerden değildir; böyle ahvâlde mutlakaa pâdişahın huzûru lâzımdır." mütalâasında bulunmuştur. Bunun üzerine Tatar han-zâdesi Fetih Giray'a keşif vazîfesi verilmiş; ayrıca Ordu-yı Hümâyûn'a da harb hazırlığı yaptırılmıştır. Bundan sonra Eğri kalesi, Sofu Sinan Paşa'ya havâle edilmiş; "ekserisi zahiresiz, atı ve kendi aç olan asker-i İslâm'a, münadîler "gazâ-yı ekberdir!" nidâsını yapmış; cefâkâr Osmanlı gâzi ve mücâhidleri, derhal hazırlanarak harekete geçmişlerdir.

Osmanlı ordusu 3 Rebîülevvel 1005/25 Ekim 1596 cuma günü Haçova sahrâsında mevki aldı. Kuvvetlerimiz 50 bin kapıkulu ile 50-60 bin timarlı süvârisinden ve Tatar atlısından teşekkül ediyordu. Düşman ordusu ise 120-150 bin raddelerinde bulunuyor ve Alman, Macar, Papalık, Floransa, Leh, Çek, Slovak, Hollandalılar'dan teşekkül ediyordu. Düşman toplarının menzilleri, bizim toplarımızınkinden uzun olduğu için, ona göre tertîbât alındı. Muhârebenin bu birinci günü iki ordu arasında bulunan bataklık geçitlerinin zorlanması ve ikindi vakti 5-6 bin kadar bir düşman kuvvetinin bu geçitlerden geçip hücûm etmesi ve pişdar kolumuz tarafından imhâ edilmesiyle geçti. Ertesi gün seherle berâber başlıyan karşılaşmada, Peygamber Efendimizin mukaddes Sancağ-ı Şerîfinin altında olarak Pâdişah, merkezde yerini aldı. Sağında vüzerâ, solunda Hâce-i Sultânî Sâdeddin Efendi ile kazaskerler bulunuyordu. Anadolu askeri an'ane hilâfına olarak sağ cenâhta mevki almıştı. Burada Karaman, Haleb, Maraş beylerbeyleri bulunuyordu. Sol cenah Rumeli ve Temeşvar beylerbeyleri kumandasındaydı. Ordunun cephesinde an'ane mûcibince, şiddetli bir müdâfaa hattı teşkîl etmek üzere toplar konulmuştu. Üçüncü vezîr Cağalazâde Sinan Paşa pişdâr koluna kumanda ediyor ve Fetih Giray idâresindeki Tatar kuvveti kendisine refakat ediyordu. Ordu ağırlıklarının muhâfazası Müteferrika Ağası Yunus Bey'e havâle edilmişti.

Evvelemirde Haçova'da bulunan nehrin meydana getirdiği bataklığın geçitleri zorlandı. Fakat düşman toplarının menzili uzun olduğundan, bu hareket muvaffakıyetle netîcelenemiyordu. Bunun üzerine Sadrâzam İbrahim Paşa 40 kadar topu ileri sevkederek, müessir bir topçu ateşi açtırdı. Türk topçuları hayatlarını hiçe sayarcasına ve büyük bir kahramanlık göstererek vazîfelerini ifâ ederken, pişdar kıt'alarımız bu ateşin himâyesinde ilerlediler. Bu hareket, düşman kuvvetlerini tarafımıza çekmek için yapılan bir nümâyiş hareketi idi ve maksadı da düşman kuvvetlerini uzun menzilli olan toplarının

sağladığı avantajdan mahrûm etmek için üzerimize çekmekti. Nitekim düşman bu nümâyiş hareketine bir takım alaylarını şiddetle hücûm ettirmekle mukaabele etti. Pişdar kuvvetimiz, asıl kuvvetler üzerine çekilmeğe mecbûr oldu. Düşman birinci hattı piyâde, ikinci hattı süvâri, üçüncü hattı yine 10 bin piyâde, dördüncü hattı 6 bin süvâriden oluşan ordu-yı hümâyûnun sağ cenâhı üzerine yürüdü. Sağ cenah bu hücûm karşısında, sol cenahta ve geçit hizâsında duran kapıkulu efrâdına doğru ric'at etti. Sağ cenahın bu hareketi, düşmanı, asıl kuvvetlerinden ayırarak, münferiden tepelemekten ibâretti. Fakat bu sırada Tatar askeri, düşmanın gerilerine doğru hareketinde püskürtülünce, sağ cenâhın hareketini sekteye uğrattı. Bunun üzerine sağ cenah, geride geçit hizâsında duran, kapıkulu efrâdı üzerine düştü ve burda büyük bir kârgaşa husûle geldi. Düşman bu tesâdüfî hâli, kendi muvaffakıyeti addederek; bütün kuvvetiyle bataklığın ilerisindeki meydana çıkıp, otağ-ı hümâyûn etrafında bulunan Osmanlı kuvâ-yı küllîyesine, sağ ve soldan hücûm etti. O esnâda Rumeli Beylerbeyi Sokolluzâde Sinan Paşa'ya imdâda gelmesi için emir gittiğinden, Paşa derhal muhârebe meydanına yetişerek, sağ cenahtan ilerleyen düşman kıt'alarının arkasını çevirdi ise de, düşmanın müessir ateşlerine mukaavemet edemeyip, geri çekilmeğe mecbûr oldu. Düşman ikindiye doğru, sol cenahtan bir türlü ilerliyemedi ise de, sağ cenâhın gerilemesinden istifâde ederek, ordugâh çadırlarına kadar yaklaştı. Hattâ düşman askerlerinden bâzıları Pâdişah'a bir ok menzili mesâfede muhârebe etmeğe başladılar. Bunun üzerine ateşli silâhların kullanılmasına imkân kalmadığı için, yaralayıcı silâhlarla cenge devâm edildi. Kılınçlarla boğaz boğaza, göğüs göğüse kanlı bir muhârebe başladı. Bu sırada Pâdişah, üzerinde hırka-yı Peygamberî bulunduğu halde otağ-ı hümâyûn civarında bir yerde, beyaz bir seccâde üzerinde, Cenâb-ı Hak'dan ümmet-i Muhammed için zafer niyâz ediyordu. Düşmanın bir ok atımlık yere geldiği kendisine arz edildiği zaman, yanında bulunan Hoca Sâdeddin'e dönmüş "Efendi, şimden sonra ne çâre etmek gerek?" suâlini sormuştu. Sâdeddin Efendi "Pâdişahım, lâzım olan yerinizde sâbit ve ber-karar olmakdır; cengin hâli budur; ecdâd-ı izâmınız zamânında olan tabur muhârebeleri ekser böyle vâki olmuşdur; mu'cizât-ı Muhammed aleyhi's-selâm ile inşâllâhu teâlâ fırsat u nusret ehl-i İslâmındır. Hâtır-ı şerîfinizi hoş tutun." mukaabelesinde bulunmuştur. Bu sırada düşman müdâfîlerin azlığından çadırlara hücûm edip, müthiş bir yağmaya koyulmuş; hattâ bâzıları sandıklar üzerine çıkarak, dans etmeğe başlamışlardı. Bunun üzerine Naîmâ'nın ifâdesiyle "Asker-i İslâm'ın at oğlanları, aşçı, harbende ve deveci ve seyis ve vurducu makûlesi, hizmetkâr tâifesi çadırlara giren küffâra girişip, balta ve bıçak ve buldukları âlât ile kırmağa başlamışlar" ve bir taraftan da emr-i Pâdişâhî ile "Kâfir kaçdı!" diye bağırmağa başlamışlardır. Bu âvâzeler ordudaki gayreti tâzelemiştir. Bu sırada Cağalazâde Sinan Paşa emrindeki kuv-

vetler mukaabil bir taarruz hareketi yapmış; karşısındaki 20 bin düşman süvârisini bataklığa sürerek 15-20 dakîkada imhâ etmişlerdir. Tatar süvârisi darmadağınık kaçan Avusturya kuvvetlerini tâkip ederek, kılınçtan geçirmiştir. Bu sûretle yatsıdan evvel 60 bin kadar düşman tamâmen helâk edilmiş; 95 topla, cephâne ve mühimmâtı ganîmet olarak alınmış; ordugâhındaki 10 bin duka altını hazîneye mal edilmiştir. Böylece haşmetli Osmanlı ordusu, büyük bir imhâ muhârebesi daha kazanmış oluyordu.

Bu muhârebeyi bâzı müellifler, tesâdüfen kazanılmış bir zafer olarak görmektedirler. Bu tamâmen yanlış bir görüştür. Pâdişah'ın İstanbul'a gönderdiği zafernâmede, ric'at hareketi bir harb hilesi ve taktiği olarak gösterilmiştir. Bu ric'at ve taktik, hâdiseye tamâmiyle mutâbık görünmektedir. Çünkü düşman toplarının uzun menzilli bulunuşunun verdiği üstünlüğü kırmak için yapılmış, gâyet ustalıklı bir hareket olarak müşâhede edilmektedir. Nitekim Osmanlı top üstadları bu Avusturya toplarını tedkîk etmişler ve bilâhare bu tipi tekâmül ettirmişlerdir. Muhârebenin ilk anlarında muvaffakıyetsizlik addedilen ric'atler, tamâmen bununla alâkalıdır. Peçevî bu muhârebe için şu mütalâada bulunmaktadır: "Bu bir gazâ-yı ekber olmuşdur; belki şimdiye değin olan tabur muhârebelerinde meydanda bu kadar kâfir leşi kalmamışdır. Mohaç gazâsından daha küçük bir gazâ değildi. Ancak ol gazâda saâdetlü pâdişahın Budin'e gelmesi ve memâlik-i küffârı gâret ettirmesi, bu gazâdan artukdur. Eğer bundan dahi Saâdetlü Pâdişâhımızı Budin'e götürelerdi, cem'i serhad kal'aları bırakılır ve tasarruf-ı İslâm'a girerdi. Bâri ol kış Belgrad'da kışlamış olsalar ve evvel baharda azîmetimiz Beç'dir deseler, Nemçe kâfirleri Eflâk ve Boğdan gibi harâca kesilmek mukadder idi. Takdîr hod bu mikdâr imiş." Peçevî'nin şu satırları çok dikkate değer mütalâa ve tenkîdleri ihtivâ eder.

Fakat esâsen sefer mevsiminin geçişi ve Eğri kalesinin alınışından sonra, yorgunluk ve uğranılan kayıplar dolayısiyle bâzı rüesânın Haçova muhârebesine girilmemesi hakkındaki mütalâaları, Peçevî'nin şu güzel görüşünü pek haklı göstermemektedir. Bu zaferde hissesi büyük görünen Cağalazâde huzûra girince sadâretle takdîr edilmiştir. Kendisine sadâret tevcîhinde, Hoca Sâdeddin'le Kapıcıbaşı Gazanfer Ağa'nın telkînlerinin sâik olduğu rivâyet edilir. Bununla berâber ertesi güne kadar İbrahim Paşa'dan mühr-i hümâyûn alınmamış ve düşmanın tâkibi için alınan tedbîrlerle meşgûl olmakta devam etmiştir. 27 Ekim'de sadâret, Sinan Paşa'da takarrür etmiş ve mühür kendisine teslîm edilmiştir.

Yeni Sadrâzam orduda üç gün süren bir yoklama yaptırarak, ileride zararlı netîceler verecek olan bir takım sert tedbîrler almış ve 30 bin kadar askeri "firârî" addedip, cezâlandırmağa başlamıştır. Hattâ bunda çok ileri gide-

rek bâzılarını Belgrad sokaklarında kadın kıyâfetine sokarak teşhîr dahi ettirmiştir. Tahsîsâtları kesilen bu askerler, şu sert tedbîrler üzerine Anadolu'ya geçerek isyan bayrağını kaldırmışlar ve Celâlî hareketlerinin bir numaralı unsuru hâline gelmişlerdir. Bu hususta bütün Osmanlı kaynakları yekdil olarak, bu tasarrufların çok zararlı olduğunu yazmaktadırlar. Diğer bir yanlış tedbîri de, Kırım Hanı'nı Eğri fethine bizzat gelmediği için azarlamasıdır. Bu da Kırım'da karışıklıklar doğmasına sebep olmuştur. Şu vaziyete göre, nizâm ve intizâmı muhâfaza için alınan bu sert tedbîrler ters netîceler vermiştir. Bu sert tedbîrlerin zararlı netîceleri üzerine Pâdişah, vâki şikâyetleri nazara almış; İstanbul'a gelirken, Edirne yakınındaki Harmanlı mevkiinde Sinan Paşa'yı azletmiş ve Afyon'a nefyetmiştir. Böylece 39 günlük sadâretten sonra, tekrar vezîr-i âzamlığa Dâmâd İbrahim Paşa tâyin edilmiştir. 22 Aralık'ta İstanbul'a gelen Pâdişah, zaferlerin neş'esi ile sevinen ahâlinin coşkun tezâhürâtıyle Topkapı Saray-ı Hümâyûnu'na dâhil olmuştur.

Haçova Muhârebesi'nden Sonra Harb Harekâtı

Haçova zaferi, dünyanın en büyük ve kuvvetli kara ordusu olan Osmanlı kuvvetine karşı meydan muhârebesine girmenin ne kadar hatâlı olduğunu Avrupa'ya bir kere daha gösterdi. Bunun üzerine Avusturya ile müttefiklerinin bütün ümitleri sarsıldı. Boğdan'da, Erdel'de ve diğer bize tâbi olan Doğu Avrupa memleketlerinde Türk taraftarları yeniden kuvvet kazandılar. Buna rağmen Avusturya küçük muhârebeler yapmakta devâm etti.

Haçova Zaferi'nin Tatlı Meyveleri

Pâdişah İstanbul'a geldikten sonra İran elçisi olan Erdebil Hanı Zülfikaar'ı kabûl etmiş ve Şâh'a, Şehzâde Haydar Mirza'nın vefâtı dolayısiyle duyduğu üzüntüyü bildirerek, Haçova muzafferiyetinin ve Eğri fethinin şanlı netîcelerini haber vermiştir. Fas Sultanı'nın tâbiiyetini tekrarlayan sefîrini huzûruna almış; gönderilen kıymetli hediyelerle zafer tebrîklerini kabul buyurmuştur. Venedik ve Fransız elçileri de Pâdişah'a zafer dolayısiyle tebrîk ve hediyelerini arzetmişlerdir. Fransız sefîri ayrıca, İspanyollar'a karşı Endülüs Arapları'na yardım maksadıyle Fransız ve Osmanlı donanmalarının müşterek hareket yapmalarını arzetmiştir. Şu mârûzât Osmanlı kudretinin, Fransız-İspanyol çekişmesinde harekete geçirilebilmesi için Endülüs müslümanlarının araya konması ve bunlara Katolik olan bir devlet tarafından bile yardım edilmesi teşebbüsüdür. Tabiî bu o devirde misli ve menendi bulunmayan Osmanlı azametinin tatlı meyvalarıdır. Bu azamet, aynı zamanda bütün müs-

lüman dünyası için değeri ölçülmez bir himâye ve huzûr sebebidir. Nitekim Osmanlı kudreti sarsılmağa yüz tuttuğu vakit de, İslâm dünyâsının bu güne kadar uzayan çilekeş hayatı başlamıştır. Bu nokta, bütün müslüman milletler ve devletler bakımından çok iyi bilinmelidir.

Yine bu sırada Mekke Şerîfi, Kâbe-i Mükerreme ve Ravza-i Mutahhara örtülerini yollamış ve merâsimle kabul edilmiştir. Bu an'ane Devlet-i Aliyye'nin sonuna kadar devam etmiş, hattâ ondan sonra da Kâbe örtülerinin parçaları arada bir teberrüken yollanmıştır.

Yine bu sırada Mısır Vâlisi Şerîf Mehmed Paşa, şürefâ için yeşil renkte bir sarık kabul etmiş ve bu renk "sâdât"a mahsûs sayılmıştır.

Kırım'daki Han İhtilâfının Halledilmesi

Yine bu sıralarda Kırım'da hanlık mevzuundaki karışıklıklar üzerine, Cağalazâde'nin aldığı yanlış karar, muslihâne giderilmeğe çalışılmış ve buraya Başmüteferrika ile iki hatt-ı hümâyûn gönderilmiştir. Bunlarda hanlık için çekişen iki zâtın hanlığının tasdîki ifâde ediliyordu. Başmüteferrika'ya Kırım ahâlisi ve ümerâsı bunlardan hangisini istiyorsa, bunun tesbît edilerek, hatt-ı hümâyûnlardan birinin açıklanması emredilmişti. Şu davranış bâzı târihlerde tamâmen haksız olarak tenkîd edilmiştir. Çünkü bizim için Kırım ve ora Türkleri çok ehemmiyetli idi. Ora ahâlisinin birbirine düşmesi ve karışması, tarafımızdan kat'iyyen hoş görülemezdi. Kırım Türkleri kimin han olmasını istiyorsa, biz onu hanlığa tâyin etmek zorundaydık. Bizim için Orta Asya sünnî Türklüğüyle temas kapımız bulunan ve Rusya'ya karşı kuvvetli bir set olan Kırım halkı ehemmiyetliydi. İşte bunun içindir ki, Osmanlı memuru, ulemâyı, ahâliyi ve ümerâyı dinliyerek, Gâzi Giray'ın istendiğini anlamış; kendisine verilen hatt-ı hümâyûnlardan buna âit olanı açıklamıştır. Netîcede Fetih Giray, yeni Han'a sadâkat için huzûruna gitmiş ve o da Cengiz Yasası mûcibince, kendisini siyâset ettirmiştir. Bu suretle Kırım'daki han ihtilâfı halledilmiştir.

Hadım Hasan Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Ertesi sene Avusturya cephesine Serdar tâyin edilen en genç vezîr Satırcı Mehmed Paşa, 9 Hazîran 1597'de İstanbul'dan hareket etti. 5 Eylül'de Belgrad'a gelen Serdar'a, Bosna Beylerbeyi Hâfız Ahmed Paşa ile Anadolu Beylerbeyi Mehmed Paşa, kuvvetleriyle iltihâk ettiler. Bu sırada Avusturya kuvvetlerinin Yanık Kale'yi muhâsara ettikleri haberi geldi ve Serdar, Budin

yakınındaki Gölbaşı mevkiinde Rumeli Beylerbeyi Veli Paşa ile Budin Beylerbeyi Mihalıçlı Ahmed Paşa tarafından karşılandı. 4 Ekim'de Yanık Kale'yi muhâsara eden düşmanın, Türk ordusunun yaklaşmakta bulunmasından korkarak muhâsarayı çözdüğü ve kale muhâfızları tarafından yapılan bir hurûc hareketiyle, bir kaç bin ölü ile iki bin esîr verdikleri haberi geldi.

Bunun üzerine Avusturyalılar tarafından son sırada ele geçirilmiş olan Tata kalesi üzerine yüründü ve burası geri alındı (11 Ekim 1597). Burada 10 gün kadar kalan Serdar'a, âsî Erdel Voyvodası'nın Temeşvar kalesini kuşattığı haber verildi. Bunun üzerine Serdar Sivas Beylerbeyi Mahmud, Rakka Beylerbeyi Ali ve Adana Beylerbeyi Mehmed Paşaları imdâda memur etti. Aynı gün düşman ordusunun Vaç (Waitzen) önüne geldiği de haber alındığından, Serdar, Peşte'nin 30 kilometre kuzeyinde bulunan bu kasabaya hareket etti. Kasım'ın birinde buraya ulaşan ordumuza karşı düşman kuvvetleri, yanlarını sarp dağa vererek boğaz şeklindeki arâzide yerleşmişler ve azîm bir hendek kazarak mevkilerini müstahkem hâle koymuşlardı. 50 bin kuvvetinde olan düşmanla bir hafta kadar muhârebe edilmişse de netîce alınamamış; şiddetli soğuklar sebebiyle Budin'e ve oradan da 9 Aralık'ta Belgrad kışlağına dönülmüştür. Serdar Mehmed Paşa, Sadrâzam'ın kendisine asker göndermemiş olmasından şikâyet etmiş, Kırım kuvvetlerinin de sefere iştirak etmemesinden yakınmıştır. Bunun üzerine Dâmâd İbrahim Paşa azledilerek, yerine Peçevî'nin "Egerçi vezîr-i sâhib-şuûr idi, ammâ tama'kâr u mağrûr idi" diye tavsîf ettiği Hadım Hasan Paşa tâyin edilmiştir.

Yanık Kalesi'nin Hile ile Düşürülmesi

1598 senesi sefer mevsimini Avusturyalılar açmışlar ve hile ile Yanık (Raab) kalesini ele geçirmişlerdir. Schwarzenberg ve Palffy (Palgı) ismindeki düşman kumandanları bir hile ile Türk kıyâfetine soktuğu bir miktar kuvveti, zahire getirdiklerini söyleyerek, kaleye yaklaştırmış ve kapılara ansızın taarruz edip, şehre girmişlerdir. Bu ânî baskın üzerine kendilerini toparlıyamıyan kale muhâfızlarını kılınçtan geçirmeğe başlamıştır; Osmanlı kumandanı Mahmud Paşa iki eline kılınç alıp büyük bir kahramanlıkla dövüşmüşse de şehîd edilmiştir. Kendilerini toparlıyan 300 kadar Osmanlı dilâveri barut mahzenine sığınmışlar; son âna kadar dövüşmüşler ve netîcede tamâmen sarılmaları üzerine, yüzlerce düşmanı öldürmek için, barutu ateşe verip berhava olmuşlardır. Bu, Türk askerinin büyük kahramanlığını gösteren şehâdet tablolarından biridir. Selânikî, kalenin düşman tarafından işgâlini, Osmanlı hizmetinde bulunan ve "Martoloz" denilen hıristiyan askerlerinin ihânetine bağlamaktadır. Kalenin işgâli, Avusturya Kralı'nı çok memnûn etmiş, bunu

hıristiyanlığın bir muvaffakıyeti olarak görüp, her tarafa, üzerinde "Allah'a şükredin! Raab tekrar hıristiyanların eline geçti." ibâresini taşıyan sütûnlar diktirmiştir. Hile ve ihânet üzerine müesses bulunan şu küçük muvaffakıyetin bu tarzda mütalâa edilişi, o zamanki Osmanlı kudretinin ne derece büyük olduğunu gösterir.

Varat Muhâsarası

Bu sırada İstanbul'da vezîr-i âzam bulunan Hadım Hasan Paşa, bâzı hoş karşılanmıyan tasarruflarda bulunmuş, aldığı rüşveti Vâlide Sultan'a verdiğini etrafa yayıp, askerle de oynamak gibi tehlikeli bir teşebbüse girişmesi sebebiyle azledilip, Yedikule'de hapsedilmiş ve bilâhare de idâm edilmiştir. Paşa'nın, hakkındaki kararı büyük bir tevekkül ve metânetle dinleyip, iki rek'at namaz kıldığı, vasiyetlerini bildirip, rûhunu teslîm ettiği rivâyet edilmiştir. Cenâzesi, yaptırdığı medresedeki türbesine gömüldü. Yerine çok yaşlı bulunan Cerrah Mehmed Paşa getirildi (9 Nisan 1598/1006).

Belgrad'da bulunan Serdâr-ı Ekrem Satırcı Mehmed Paşa'ya bir hatt-ı şerîfle, kale muhâsaralarıyle uğraşmayıp, Erdel kıt'asını tahrîb ve istilâ etmesi bildirilmiştir. Bunun üzerine Serdar, İstanbul'dan gelen malzeme ve askeri de alarak, 18 Hazîran'da Belgrad'dan hareket edip, Kırım kuvvetlerini de beklediği için, yavaş yavaş Beçkerek ovasına gelmiştir. Burada Kırım Hanı Gâzi Giray'ın da iltihakıyle toplanan harb meclisinde, Erdel üzerine üç koldan ağırlık sevkedilmeğe ve Gros Wardein (Varat) yolundan harekete karar verilmiştir (30 Ağustos 1598/1007). Yolda Çanad ve Arad kaleleri işgâl edilmiştir. Ordu Ekim başlarında Erdel ve Nemçe'nin kilidi addedilen Varat kalesini muhâsara etmiştir. Kuşatma için lüzumlu ağır toplar getirilmediğinden, kale, icrâ edilen hücûmlara dayanmış; Eğri'den gelmesi beklenen toplar getirilememiştir. İşe geç başlanıldığından şiddetli yağmur ve fırtınalara mâruz kalınmıştır. Tatar Hanı'nın Erdel üzerine yapmak istediği akın hareketini de Serdar münâsip görmemiştir. Bu sırada Avusturyalılar Bespirem, Tata ve Palota kalelerini almışlar ve 80 bin kişilik bir kuvvetle Budin'i muhâsaraya başlamışlardı. 40 topla techîz edilen muhâsara ordusuna, Arşidük Mathias kumanda ediyordu.

Aynı esnâda âsî Eflâk Voyvodası Mihal "Tuna yalıları muhâfızlığı"nda bulunan Bosna Beylerbeyi Hadım Hâfız Ahmed Paşa'ya itâat edeceğini bildirip, görüşme talep etmişti. Niğbolu önlerine üç bin kişiyle gelip bekleyen Paşa, hediye arabaları görünüşündeki kırmızı çuha örtülü koçulara nazar ederken, hiç umulmayan bir taraftan Mihal'ın 20 binlik ordusunun taarruzuna uğramış ve mağlûben kaçmıştır.

Bütün bu muvaffakıyetsizlikler Satırcı Mehmed Paşa'nın, bu sefer mevsiminde âtıl hareket etmesinin ve Varat muhâsarasına, lüzumlu malzeme ol-

madan başlamasının netîceleri olarak görünmektedir. Şu haberler ve Budin'den gelen yardım talepleri üzerine Serdar muhâsarayı yine kaldırmamış ve "on, onbeş bin Tatar tâyin edip Peşte'ye göndermeğe, 'Serdar işte yetişti' diye guzzâtı tebşîr etmeğe" karar vermiştir. Bu sırada Budin, yapılan düşman hücûmuna kahramanca mukaabele ediyor; kale varoşundaki binâların kâmilen yıkılmasına rağmen gâziler, hurûc hareketleriyle düşmana telefât verdiriyorlardı. Avusturyalılar ne Peşte'yi, ne de Budin'i alamadılar. Peşte kalesini Szolnok Sancak beyi "Kulaksız" nâmıyle anılan Osman Bey, şiddetle müdâfaa etti ve düşmana büyük kayıplar verdirdi. Alman kuvvetleri uğradıkları zâyiat, mevsimin geçmesi ve Serdar'ın emrindeki kuvvetlerin geldiği haberleri üzerine, muhâsarayı kaldırdılar. Hemen aynı anda da Satırcı Mehmed Paşa, soğuklarla şiddetli yağmurların harekâta imkân bırakmaması ve iâşe sıkıntısı yüzünden Varat muhâsarasını çözdü (3 Kasım 1598/1007).

Zahire azlığı dolayısiyle türlü sıkıntılar çekilip, ancak 8 Aralık'ta Belgrad kışlağına gelinebildi. Belgrad'a gelişte toplar batak ve çamurlara saplanmışlar, bunların çekilmesinde Kuyucu Murad Paşa, Sofu Sinan Paşa gibi vezîrlerle, Haleb Beylerbeyi Mahmud Paşa dahi bilfiil uğraşmışlardı. Bu vezîrler, hâdiseyi seyreden Peçevî'ye "Bunu târîhinize koyun ve levh-i dile yazıp nişanlayın ki, saâdetlü Pâdişahın iki vezîr ve bir beylerbeyisi boyunduruğa girip top çekerler. Tûl-ı müddet unudulmasın." demişlerdir. Şu hâdise o günkü paşalarımıza hâkim olan büyük hizmet aşkını, askerle kumandanlar arasındaki kaynaşmayı ve onlara hâkim olan istikbâl duygusu ile târih mes'ûliyetini gösterir.

Serdar yolda, kendisini himâye eden Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi'den, bu sefer esnâsındaki icrâatı yeren bir mektup aldı. Naîmâ'nın nakline göre Hoca, Budin muhâsarasının tahrîbâtını dile getirip "8000 hânesinin yıkıldığını, mescidlerin, medreselerin, mâbedlerin, muallimhâne, han ve hankaahların harâb olduğunu, bu ciğerleri yakan musîbetten gece ve gündüz intibâh ehlinin âh ü vahlarının tebâh ve serhad ehlinin günlerinin siyâh olduğunu" anlatmakta ve "Erdelistan içine gürûh gürûh asâkir-i İslâmiye ve cünûd-ı Osmaniye ve efvâc-ı Tatariye gönderip ve akınlar salmağla ziraat ve zer'in ve asl u fer'in yakup yıkıp hânedanların virân ve hânümânların talan edeler ve Budin ve Eğri ve İstolni Belgrad taraflarını muhâfaza etmede fikr ü mülâhazadan hâlî olmayasız deyü te'kîd ile hatt-ı hümâyûn gönderilmişken ulü'l-emrin muhâlefeti şeâmeti ile bir iş görülmeyip, kal'agirlik esbâbını kayırmadan üç top ile Varat gibi düşvâr kal'aya sarkıp mebde-i nüzûldan müntehâ-yı rıhlete dek bârân u gil müslimîn alayların zebûn ve serhadler hıfzına mukayyed olunmamağla Budin'i ve etrâfını vîrân u mağbûn etmeye sebep olup, Varat altında asker-i İslâm'ı eğleyip Tatar'ı dahi habs ve ılgar taleb

edenleri yasağ ile habs edüp, Erdelistan içi sâlim ü eymen kalıp, Erdel Voyvodası hâib ve askerimiz gâlib iken fırsatı fevt" ettiğini söylemektedir. Peçevî de "boş yere bunca can ve mal ziyân edildiğinden" bahsetmekte ve "İşte Varat seferinin netîcesi ve bu kadar mihnet-i kesîresi bu vechile itmâm u encâm buldu." diyerek hemen aynı tenkîdi yapmaktadır.

Uyvar Seferi

Bu sefer mevsiminin muvaffakıyetsizlikleri efkâr-ı umûmiyeyi çok muztarip bırakmıştı. Sadrâzam bulunan Cerrah Mehmed Paşa, nikrîs (damla) hastalığına müptelâ bulunduğundan, Dîvân-ı Hümâyûn'a gidemiyor ve Nişancı Mehmed Paşa'yı konağına getirip, devlet işlerini ona gördürüyor; şikâyetleri ona dinlettiriyordu. Bu husus, çok kuvvetli bir devlet şuûruna sâhip olan ahâlinin Pâdişah'a arzuhallerle başvurup "Bu Devlet-i Aliyye'de bedel ile vezâret mümkün ve mu'tâd değildir, vekâlet ile sadâret olmaz." esbâb-ı mûcibesiyle şikâyette bulunmalarına sebep oldu. Efkâr-ı umûmiyedeki bu haklı şikâyet, ahâlinin meşrû arzularına uymayı bir vazîfe bilen bütün Osmanlı Pâdişahları gibi, III. Mehmed'e de icâbını yaptırdı. Cerrah Mehmed Paşa azledilerek, Dâmâd İbrahim Paşa sadârete getirildi ve Serdar-ı Ekremlik vazîfesi uhdesine tevcîh edildi (6 Ocak 1599/1007).

Yeni Sadrâzam Mayıs ortalarında Davutpaşa ordugâhına çıkarak, Hazîran başında Edirne'ye muvâsalat etti. Bu sırada eski serdar Satırcı Mehmed Paşa, Silistre eyâletini arpalık olarak Kırım Hanı Gâzi Giray'a vermiş ve Han da bu husûsun tasdîkini Sadrâzam'a arzetmişti. Dîvân-ı Hümâyûn, Kırım Hanlarına Tuna cenûbunda arâzi verilmesini mahzûrlu görmüş ve Satırcı'nın, vücûd verdiği muvaffakıyetsizlikler dolayısiyle zâten izâlesine karar verilmiştir. Vezîr-i âzamın yanında bulunan Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa, bu vazîfeyle önden Belgrad'a sevkedilmiş ve bir taraftan da Satırcı'ya mültefit mektuplar yazılmıştır. Hasan Ağa Satırcı'yı bir ziyâfete çağırmış ve burada hakkındaki fermân okunarak icâbı yerine getirilmiştir (6 Temmuz 1599/1008). Bir kaç gün sonra da Sadrâzam ve Serdâr-ı Ekrem Belgrad'a gelmiş ve ordan da Budin'e hareket etmiştir.

Eylül ortalarında buraya vâsıl olan Sadrâzam, Kırım Hanı'na "ağır pişkeşler" gönderdiği gibi "ta'zîm ve tevkîr" etmiş; kendisini memnun bırakmak istemiştir. Kıymetli bir zât olan Kırım Hanı'nın, Sadrâzam'dan çekindiği için, onunla ancak at üzerinde konuştuğu rivâyet edilir. Eylül sonlarında Peşte'ye geçilerek Ciğerdelen'e ve oradan da 11 Ekim'de Vaç'a gelinmiştir. Haçova meydan muhârebesini unutmıyan düşman, dünyanın en büyük kara kuvvetine sâhip olan Türk ordusuyla meydan muhârebesi vermekten çekinmiş; sulh

için taleplerde bulunmuştur. Bunun üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Kuyucu Murad Paşa, Sadâret Kethudâsı Mehmed Ağa, Tatar Hanı'nın sefîri Ahmed Ağa Vaç'ta sulh müzâkerelerine başlamışlar ve Ciğerdelen'de devam etmişlerdir. Ancak Avusturyalılar tâvize yanaşmadıkları için, "tahrîb-i diyâr-ı küffâr" maksadıyle akınlar icrâsı kararlaştırılmış ve Kırım kuvvetleri buna memur edilmiştir.

Bundan sonra ordu 16 Ekim'de, bu gün Çekoslovakya içinde bulunan Uyvar (Neuhausel) önüne gelmiş ve mevsimin geçmesi üzerine kışlaklara çekilme kararı verilerek avdete başlanmıştır. On gün sonra Peşte'ye gelinmiş ve Budin tahkîm edilerek, Belgrad'a doğru yola çıkılmıştır. Yolda Kırım Hanı memleketine dönmek istemiş; Belgrad'da kışlaması ricâsına "Tatar askerinin bundan sonra karara mecâlleri muhaldir." cevâbını verdiğinden, dönmesine müsaade edilmiştir.

Eflâk, Boğdan, Erdel

Bu sırada Eflâk Voyvodası Mihal bir elçi ile tekrar ubûdiyetini arzedip; kulluğa kabûlünü istemiş; fakat Erdel'i ve Boğdan'ı birleştirip büyümek maksadını tâkip ettiği bilinen âsînin, bu teklîfi reddedilmiştir. Papalık tesiriyle Türklere karşı açılan haçlı ittifakına girmiş olan Erdel, Boğdan ve Eflâk Beylikleri bu sırada birbirlerine düşmüş bulunuyorlar ve kendilerinin huzûrunu sağlıyan tatlı Osmanlı sultasını yeniden aramaya başlıyorlardı. Erdel Voyvodası Bathory, memleketini tamâmen Avusturya'ya sattıktan sonra, pişmân olmuş ve yeniden Osmanlılar'dan yardım talebinde bulunmuştu. Boğdan-da, Mihal'in taarruzları dolayısiyle, fenâ vaziyette bulunuyordu.

Şu vaziyet, Doğu Avrupa ve Balkan kavimlerinin ve reîslerinin ne yaptıklarını bilmiyen, târihî şuurdan yoksun bulunduklarını gösterir. Onların bu hareketleri ve şu nakîseleri bütün târihlerinin en belirgin vasfıdır ve bu gün içinde bulundukları hazîn manzara, yine bununla alâkadardır. Mihal'in Türkler'e yanaşma teşebbüsü Avusturyalılar'ı ürkütmüş ve bir müddet sonra bu korkunç adam vurdurulmuştur. Mihal'in ölümü Avusturya'dan ziyâde Osmanlılar'ın işine yaramış ve bu üç beylik üzerinde Türk hâkimiyetinin kurulması temin edilmiştir.

Kanije Kalesi'nin Alınması

Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem İbrahim Paşa, Kasım sonlarında Belgrad kışlağına varmış ve hemen serhad boylarındaki ahâlinin teveccühünü kazanmak, onları memnûn etmek için lüzumlu icrâata girişmiştir. Peçevî, Pa-

şa'nın hıristiyan ahâliye iyi muâmele edip, ihsânlarla hepsinin kalbini kazandığını, Heiduk denilen kâfir eşkıyâsını imhâ ettirdiğini, asâyişi iâdede büyük adâletle hareket ettiğini ifâde etmektedir. Mütemâdî seferler dolayısiyle bozulan asâyişin sağlanması husûsunda, gösterilen adâlet, reâyânın hukûkuna riâyetteki dikkat, hıristiyan devletlerin tebeasını dahi Osmanlı idâresini arzûlar hâle getirmiştir. Bu icraat tatlı meyvalarını vermiş, bâzı ufak kaleler muhârebe etmeksizin Osmanlılar'a teslîm olmuş; Avusturya sulhtan başka çâre görmemeğe başlamıştır.

Serdar, bu ictimâî icraatının siyasî ve askerî netîcelerini toplamak için, 22 Hazîran 1600/1009'da Belgrad'dan çıkmıştır. Emrinde İstanbul'dan gelen Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa maiyetindeki yeniçeri, topçu, cebeci kuvvetleriyle, Kırım'dan gelen bir kaç bin kişilik Tatar kuvveti de bulunmaktaydı. Serdar'ın hedefi Estergon olduğu halde Baranyavar'da bir düşman kuvvetini imhâ eden Beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa ile Essek'te buluşunca, bundan vazgeçildi. Burada toplanan fevkalâde bir harb meclisinde serhaddin en kıdemli gâziler paşası, Budin yolunun emniyeti için Babofça ve Kanije kalelerinin alınmasını teklîf etti. Tiryâki Hasan Paşa'ya büyük bir iltifât ve teveccüh gösteren, hattâ "Paşa babacığım" diye hitâb eden Sadrâzam, bu teklîfi desteklediğinden, Dîvân Kanije'nin fethine karar verdi. 5 Eylül'de üç günlük bir muhâsaradan sonra Babofça kalesi teslîm oldu. Bir hafta sonra da Kanije önüne gelinerek muhâsaraya başlandı. Etrafı kâmilen bataklık olan bu kalenin muhâsarasında çok güçlük çekilmiş; hasırlar döşenerek kale dibine kadar yollar yapılmış; bunların devamlı değiştirilmesi mecbûriyetinde kalınmış; lüzûmlu lâğımlar açılamamıştır. 24 Eylül'de kaledeki Türk esîrleri barut deposu yakınına hapsedilmişler, bunlar çok büyük bir kahramanlık göstererek, burayı ateşe vermişlerdir. Dîn ve devlet için gösterdikleri bu akıl almaz fedâkârlık netîcesinde hepsi şehîd olmuşlar ve yüzlerce düşman askerini de telef etmişlerdir. Bunun üzerine barutsuz kalan mahsûrlar, ara sıra tüfenk atmakla mukaabelede bulunmaya çalışmışlardır. Kaleye yardım için gelen 100 topla mücehhez 60 bin kişilik bir düşman ordusu, Osmanlı kuvvetleri tarafından karşılanarak durdurulmuş, düşman ıstabur kurup müdâfaa harbi yapmak mecbûriyetinde kalmış; kaledekilere yardım edememiştir. Bir kaç gün devam eden şiddetli muhârebeler netîcesinde, ric'ate mecbûr olan düşmana ağır telefât verdirilip, cephâne ve erzak kolları vurulmuştur. Yardım ümîdi kalmıyan kale müdâfîleri vire ile teslîme karar vermişler ve netîcede kaledeki 76 topu bırakarak çekilmişlerdir. Hammer'e göre "Anlaşmaya o kadar riâyet edilmiştir ki, kuşatılanlar tavuk tüneklerini ve çocuk salıncaklarını dahi alıp götürmüşlerdir." 41 gün muhâsaradan sonra teslîm alınan kale beylerbeylik merkezi yapılarak, muhâfazası Tiryâki Hasan Paşa'ya tevdî edilmiştir. Kale

tahkîm edilmiş, 5 bin kadar askerle erzak ve mühimmât konmuş, yeni bir câmi yapılarak an'ane mûcibince ilk cuma namâzı kılınmıştır. Şehirde hemen idârî, askerî, mâlî ve adlî teşkîlât kurulmuştur. Buranın fethi üzerine bir kaç küçük kale de kendiliğinden teslîm olmuştur. Fetih haberi İstanbul'da şenliklerle kutlanmıştır (22 Ekim 1600/13 Rebîülâhir 1009). Sefer mevsimi geçtiğinden dolayı Serdar Belgrad kışlağına dönmüştür.

Celâlî İsyanları

Bu sırada Anadolu'nun bâzı yerlerinde, Osmanlı kaynaklarında "Celâlî" tâbiriyle yâd edilen bir takım isyanlar vukua gelmiş ve asâyiş derinden sarsılmıştı. Yemen'de karışıklıklar çıkmış; Basra ve Bağdad taraflarında bir eşkıyâ şefi büyük çapta kervan soygunculuklarında bulunmuş; Karaman taraflarında yağmacılık hâdiseleri cereyân etmişti. İstanbul'da para dalaverelerine ismi karışmış; sipâhîlere mağşuş akçe sürmüş bulunan Esther Kira isimli Yahudi acûzesi bir banker kadın, sipâhîlerin bir ayaklanmasıyle fecî şekilde öldürülmüştür. Aynı sıralarda "Karayazıcı" ünvanıyla berbad bir şöhret kazanan Abdülhalîm, etrafına topladığı dirliksiz kalmış bir takım askerle Urfa'yı ele geçirmiş; kendisini "Halîm Şah" diye isimlendirip, eski şâhlar nesline mensup olduğunu iddia edip, isyan bayrağını kaldırmıştır.

Anadolu'da başlayıp genişleyen ve "Celâlî" nâmı verilen bu isyanların sebepleri hakkındaki iddialar çeşitlidir. Osmanlı kaynakları bu isyanların sebebini Cağalazâde'nin sadâreti esnâsında, orduyu nizâma sokacağım diye aldığı sert tedbîrlere bağlamaktadırlar. Yukarıda söylediğimiz gibi, Cağalazâde, Haçova muhârebesinden sonra sadârete gelir gelmez, orduya yoklama yaptırmış; meşrû sebeplerle dahi bu yoklamada bulunmıyanları "firârî" addederek, idâmlarına dâir emirler vermişti. Bunlar başka bir çâre bulamadıklarından, Anadolu'ya geçerek isyan bayrağını kaldırmışlardır. Bu husûs, Osmanlı menbâlarının hemen umûmiyetle kabûl ettikleri sebeptir. Yakın zamanlarda ileri sürülen diğer görüşe göre, Celâlî hareketleri, Anadolu Türklüğü'nün, devşirme tegallübüne ve hâkimiyetine karşı baş kaldırmasıdır. Bunu ileri sürenlerin siyasî ve tefekkürî temâyülleri bertaraf edilirse, bu görüşün o zamanki ictimâî telâkkimizce kabûl edilmesi mümkün değildir. Bir kere bu hareketler yalnız Türkler'le meskûn yerlerde olmamış, Bağdad, Basra gibi mıntıkalarda da görülmüştür. Ayrıca iştirak edenler de tamâmen Türkler'den ibâret değildir. Diğer bir görüş, hareketi, Safevî fesad ocağının faaliyetlerine bağlamaktadır. Bunların tahrîki şüphesiz ise de, bu da Celâlî hareketlerinin sebebini tam izâh edemez.

Bu hareketlerin geniş ve şumûllü vasıfları, uzun zaman devam etmeleri

ve ahâlideki gayrı-memnûnluğa istinâd etmeleridir. Bu gayrı memnûnluk da geniş çapta iktisâdî krize dayanıyordu. 1589'daki "Beylerbeyi Vak'ası" dolayısiyle izâh ettiğimiz, ucuz Amerikan gümüşünün vücûda getirdiği mâlî darbenin devam eden netîceleriydi. Ticarî emtianın alış-verişi yavaşlamış, fiatlarda şiddetli yükselişler kaydedilmiş, netîcede geniş halk kitlelerinin elem ve ıztırabı artmıştı. Bu ıztıraplar ahâliyi derinden mutazarrır etmiş; idâreci zümreleri sarsıp, vazîfe sûiistimâllerini çoğaltmıştı. Bu gayrı memnûnluk devam edip giderken, Cağalazâde'nin 30 bin askeri "firârî" addedip, kayıttan silen, hattâ idâmla cezâlandırılmasını emreden sert tedbîri, bu gayrı memnûn kitlelerin protestolarını silâhlı bir isyan hâline dönüştürmüştür. İşin derin sebeplerinden habersiz bulunan bâzı gayrı memnûn ahâli, bereketsizliğin ve iktisâdî ıztırabın sebeplerini yan tesirlere atfetmişler ve işsiz kalan, dirlikleri silinen asker gruplarının etrafına toplanıp, millet zararına olarak eşkıyâlığa başlamışlardır. Devlet otoritesi bozulmuş, bâzı yerlerde celâlîler idâreyi ellerine almışlardır.

Hükûmet pek haklı olarak kaanûn hâkimiyetini sağlamak için bunların üzerine kuvvetler sevketmiştir. Önce Hüseyin Paşa'yı göndermiş, bu adam bir takım siyasî emellerle âsîler tarafına geçmiş; Karaman mütesellimini ric'ate mecbûr ederek Urfa'daki Karayazıcı'ya iltihak etmiştir. Bu defa merkezden Sinan Paşa-zâde Mehmed Paşa üzerlerine gönderilmiş; Urfa'yı kuşatıp âsîleri sıkıştırmıştır. Mühimmâtı tükenen âsî Karayazıcı, bu defa, Amasya sancağı kendisine verilmek ve Hüseyin Paşa'yı teslîm etmek şartıyle aman dilemiş; meseleyi muslihâne halledip, kardeş kanı dökülmemesi uygun görüldüğünden, talebi kabul edilmiştir. Teslîm alınan âsî Hüseyin Paşa, İstanbul'a gönderilerek, kemikleri kırılıp, "çengele urulmak" suretiyle fecî şekilde cezâlandırılmıştır.

Karayazıcı Abdülhalim Amasya sancağına giderken, Sivas'ta şekaavetle meşgûl olduğu için, Mehmed Paşa tekrar üzerine yürümüştür. Paşa'nın kuvvetlerine telefât verdirerek Sivas taraflarındaki dağlara çekilen Karayazıcı, Macaristan seferi için İstanbul'a gelen Sivas Beylerbeyi Çerkes Mahmud Paşa tarafından himâye edilip, onun kefilliğiyle, Çorum Beyliğine tâyin edilmiştir. Buna sebep, devletin Avrupa'daki muhârebeyle meşgûl bulunduğu sırada, Anadolu'da kardeş kanı dökmemekti. Fakat Karayazıcı her isyancı gibi kolayına rahat duramazdı ve "dâlâl-i kadîminde musır"dı. Nitekim şekaavete devam ettiğinden, üzerine Hacı İbrahim Paşa gönderildi. Karayazıcı Kayseri yakınlarında bu kuvveti mağlûp etti ve İbrahim Paşa zorlukla şehir kalesine kapanabildi. Karayazıcı bu defa tuğyânını pek fazla azıtarak, işi "şâhlığını" hattâ "saltanatını" ilâna kadar vardırdı ve Kayseri ahâlisini memnûn etmek için yazdığı mektupta, onları "bütün rüsûm ve tekâliften" âzâde kıldığını bil-

dirdi. Bu defa üzerine Sokolluzâde Hasan Paşa gönderildi. Elbistan yaylağında vukua gelen beş saatlik bir muhârebede, Karayazıcı'nın 30 bin kişilik eşkıyâ kuvvetinin üçte ikisi imhâ edildi ve kendisi Canik Dağları'na kaçtı. Burada, her isyancının uğraması zarûrî âkıbete uğrayarak, yanındaki eşkıyâlar tarafından öldürüldü (Ocak 1602).

Hammer onun için "Devlet hukûkuna her türlü tecâvüzü mübâh gören böyle küstah bir kimse, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri hemen hemen görülmemişti." demektedir. Bir yabancı târihçinin pek haklı olarak bu şekilde vasıflandırdığı bu korkunç şakî, son zamanlardaki târih yazarlarımız tarafından maalesef pek sakîmâne bir telâkkiye saplanılarak "Devşirme hâkimiyetine isyan eden millî bir kahraman" mertebesine çıkarılmıştır. Bunun hakîkatle hiç bir alâkası olmadığı gibi, Türk Devleti ve târihi bakımından da son derece zararlı bir davranıştır. Osmanlı ricâli ve makaam-ı saltanat bu isyanların derin iktisâdî sebeplere dayandığını ve ahâli için fecî netîcelerini gâyet iyi idrâk ettiğinden, bir takım muslihâne tedbîrlere mürâcaat etti. Önce devlet otoritesini perçinlemek için tenkîl tedbîrine başvurdu. Aynı zamanda da itâate alınabilecekleri lüzumsuz kardeş kanı dökmemek, gayretlerini meşrû yolda kullanmak mülâhazasıyle harb sâhalarına gönderdi. Bir kısmının dirliklerini iâde etti. Bu suretle kanayan yarayı sarmağa gayret gösterdi. Diğer taraftan Anadolu ahâlisi bu eşkıyânın verdiği ıztırap dolayısiyle meşrû devlet nizâmının kıymetini pek acı olarak tattılar ve hükûmet otoritesinin kuvvetlenmesine gayret ettiler.

Bir müddet sonra Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan, celâlîlerin başına geçti ve kardeşinin intikaamını almak için Sokolluzâde Hasan Paşa'nın Diyarbekir'den Tokad'a gelmekte olan ağırlıklarını zaptetti. Sokolluzâde'nin bulunduğu Tokad'ı muhâsaraya bile başladı. Hattâ bir adamı vâsıtası ile onu vurdurttu. Bunun üzerine Diyarbekir Beylerbeyi Hadım Hüsrev Paşa âsîlerin tenkîline memur edildi.

Şeyhülislâm Sâdeddin Efendi ve Şâir Bâkî'nin Vefâtı

Hicret'in 1008'inci senesi Kanije fethi ve Anadolu isyanlarıyle olduğu kadar, Osmanlı edebiyat ve ilim hayâtına şeref veren bir kaç büyük adamın vefâtı ile de dikkati çeker. Bunlardan en mühimi "Hâce-i Sultânî" makaamına yükselen, hattâ "müsteşâr-ı umûr-ı mülk ü millet ve mahrem-i esrâr-ı mesâlih-i saltanat" denilecek kadar nufûz sâhibi olan Şeyhülislâm Sa'deddîn Efendi'dir. Hoca, Ayasofya Câmii'nde III. Murad'ın rûhuna ithâf edilen Mev-

lid'e gitmek için hazırlanırken fücceten vefât etmiştir. Ölümünde 65 yaşlarında bulunan Hoca'nın en büyük eseri Osman Gâzi'den başlayıp Yavuz'un vefâtına kadar olan vakaayi'den bahseden *Tâcü't-Tevârîh*'idir. Çok mustalâh ve mutantan bir üslûpla yazılmış bu eser, Yavuz'un sonuna kadar cereyan eden vak'aların destanlaşmış bir âbidesidir. *Selîm-nâme*'si, Yavuz'un nedîmi olan babası Hasan Can'dan nakillerine istinâden kaleme alınmıştır. Hoca bundan başka Molla Lârî'nin *Mir'atü'l-Edvâr*'ını Acemce'den Türkçe'ye tercüme etmiştir. Sâdeddin Efendi aynı zamanda kıymetli bir âlim, mümtaz bir devlet adamı ve iyi bir hattattı. Sâdeddîn Efendi Devlet-i Aliyye'nin büyüklüğüne rabt-u kalb etmiş, onun "ebed müddet" olduğuna ve İslâmiyet'e en fazla hizmet eden devlet bulunduğuna kaani olmuş bir zât idi. Cenâzesi Eyüp Câmii yakınına gömülmüştür (2 Ekim 1599/1008).

Bundan 6 ay kadar sonra büyük şâir Bâkî Efendi vefat etmiştir. Ölümünde 75 yaşlarında bulunan Dîvân edebiyatımızın bu en büyük şâiri, 2 defa Anadolu, üç defa Rumeli Kazaskerliğinde bulunmuş; şeyhülislâm olamamıştır. Asıl isminin Mahmûd olduğu rivâyet edilen Bâkî Arabça'dan *Siyer-i Nebevî, Târih-i Mekke, Fezâil-i Cihad* nâmıyle üç kıymetli eser de tercüme etmiştir. Cenâzesini Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi kıldırmış ve şâirin

"Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî;
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf."

beytini okuyup, merâsimde bulunanları ağlatmıştır. Dîvân edebiyatımızın ve milletimizin en büyük şâirlerinden biri olan Bâkî'nin *"Kaanûnî Mersiyesi"*, Sinan'ın Süleymaniye Câmii kadar büyük bir âbide addedilmiştir. Selânikî, üçü de kıymetli birer şâir olan Kaanûnî, II. Selîm ve III. Murad'ın Bâkî hakkında medihkâr sözler söylediklerini yazar. Bu kaynağa göre, Kaanûnî "Pâdişahlığımın bir kaç yerinden hazz-ı vâfirim vardır, birisi de Abdülbâkî gibi tab'ı pâk ve cemhir zâtı bulup çıkarıp, kadr ve kıymet verdiğimdir." diyerek, bu yüksek kaabiliyeti Türk irfanına kazandırmayı hükümdarlığının en büyük meyvalarından biri addetmiştir. II. Selîm ve III. Murad da onun hakkında "İlm ü fazîlet ile letâfet-i nazm ve takrîr-i kelâm ve beyân, insana ancak bu denlü mümkin ve müyesserdir." demişlerdir. Bütün bu sözler bu pâdişahlarımızın da kadrini çok yükseltecek kıymetli beyanlardır.

Türk milleti o asırda siyasî ve askerî sâhada dehâ derecesinde büyük kaabiliyetler yetiştirdiği gibi, ilim ve irfan meydanında da çok azametli şahsiyetler çıkarmıştır. Bu büyük şahsiyetlerden bir diğeri olan *Künhü'l-Ahbâr* müellifi Gelibolulu Âli de bu sene içinde vefât etmiştir. Osmanlı târihçilerinin en büyüklerinden biri bulunan Âli, Sigetvar fethini anlatan

Heft-Meclîs, Sûr-nâme, Gürcistan seferini hikâye eden *Zafer-nâme* gibi kıymetli eserler vermiş; Farsça ve Türkçe tasavvûfî şiirler de yazmıştır.

İbrâhim Paşa'nın Vefâtı ve Yemişçi Hasan Paşa'nın Sadâreti

Bu sırada Belgrad kışlağında bulunan Vezîr-i âzam ve Serdâr-ı Ekrem Dâmâd İbrahim Paşa, Avusturya'nın talebi üzerine sulh müzâkereleriyle meşgul olmuştur. Sadrâzam bu sırada "hummâ-yı muhrika" denilen ateşli bir hastalığa yakalanmış, vefâtının yaklaştığını anlayınca da ordunun idâresini yeğeni Murtaza Paşa'ya tevdî etmiş, mühim gördüğü husûslarda talîmâtlar vermiş ve vasiyetini de bildirerek vefat etmiştir (10 Temmuz 1601/1010). Kuvvetli bir şahsiyet olarak görünen İbrahim Paşa'nın cenâzesi Belgrad'daki Bayram Câmii'ne muvakkaten defnedilmiş; bilâhare İstanbul'da Şehzâdebaşı'ndaki kendi adını taşıyan camideki türbesine gömülmüştür.

Bunun üzerine boşalan sadâret makaamına "sert, mağrur ve inatçı" olduğu ifâde edilen Yemişçi Hasan Paşa tâyin edilmiş; kendisi hânedâna dâmâd da yapılmıştır. Paşa ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıflarında bir takım yeni tâyinler yapmış, bu suretle ilk anda bir çok aleyhdâr kazanmıştır. Paşa bu tâdillerden sonra, biraz da ricâlin zoruyla ve büyük bir orduyla İstanbul'dan hareket etti (9 Ağustos 1601/1010). Hiç bir yerde konaklamadan 6 Eylül'de Zemlin'e geldi. Büyük bir düşman ordusunun Yanıkkale (Raab)'de toplanmış olduğu ve Budin'in yâhut İstolni Belgrad'ın tehdît edileceğine dâir alınan haberler üzerine Budin'e doğru yürümeğe başladı. Bu esnâda Macaristan'da iki düşman ordusu bulunuyordu. Bunlardan biri Duc de Mercoeur kumandasında olup İstolni Belgrad'ı kuşatıyor; diğeri Arşidük Ferdinand'ın maiyetinde Kanije'yi muhâsara ediyordu. İstolni Belgrad bir müddet sonra düşmanın eline geçmiştir.

Aynı anlarda Eflâk'ın âsî ve kanlı voyvodası Mihal, harbin tamâmiyle Osmanlılar lehine geliştiğini ve onların büyük kuvvetleriyle başa çıkmanın müttefik Avrupa kuvvetleri için bile imkânsız bulunduğunu anlayıp, Devlet-i Aliyye'ye yanaşmak istiyordu. Buna kızan Avusturyalılar bu âsî voyvodayı öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Mahmud Paşa hemen Eflâk'a girmiş ve burayı tamâmen işgal etmiştir. Kıbrıs Beylerbeyi Şâban Paşa da ince donanma ile Tuna deltasından ilerledi. Bu gelişmeler netîcesinde Eflâk, Boğdan ve Erdel ahâlisiyle beyleri arasında bulunan kuvvetli Türk taraftarlığı meyvalarını verdi ve bu üç beylik tekrar Osmanlılar'a itaatlerini arzettiler. Bu suretle Avusturya ve müttefikleri çok kuvvetli bir darbe yiyip "Mukaddes İttifak" tamâmen dağılma manzarası gösterdi. Avusturya ile müttefikleri olan İspan-

ya, Papalık, Toskana, Malta ve Ceneviz sulh müzâkerelerinde bir tâviz koparabilmek için harekete geçtiler ve Kanije'yi kuşatmaya karar verdiler.

Kanije Müdafaası

Kanije, serhadlerde pişmiş en yaşlı bir gâzî paşamız tarafından müdâfaa ediliyordu. Müttefiklerin 80-100 bin kişilik ordusu, Osmanlı kaynaklarının "Ferdinandoş Kral" dediği Arşidük Ferdinand kumandasında olarak, 9 Eylül 1601'de burayı muhâsara etti. Düşman ordusunda 47 büyük muhâsara topu bulunuyordu. Buna mukaabil kaleyi muhâfaza eden Osmanlı askeri 9 bin kılınçtan ibâretti ve şehir irili ufaklı 100 topla müdâfaa ediliyordu. Paşa düşmanın maksadını daha evvel istihbâr ettiği için, mümkün mertebe hazırlanmış, etraftan erzak ve mühimmât getirtmişti. Ayrıca gâzileri toplayarak Kanije vâridâtının Medîne-i Münevvere'ye tahsîs edilmiş bulunduğunu, Hazret-i Peygamber'in mânevî kudretinin, bu kalenin küffâr eline düşmesine müsâade etmiyeceğinin Cenâb-ı Bârî'den me'mûl olduğunu söylemiş ve askerin mâneviyâtını yükseltmiştir. Düşman muhâsaraya başlar başlamaz ilk harb hilesini tatbîk etmiş ve onları kalede top bulunmadığına inandırmak için tüfek ateşiyle karşılamıştır. Buna kanan düşman kaleye yaklaşıp top menziline tamâmen girince, şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşıp, bir çok telefât vermiştir. Bu harb hilelerini diğer bir çokları tâkip etmiştir. Paşa önce şiddetli hurûc hareketleriyle düşman ordusunu hırpalamış ve onları "ıstabur bağlamaya" mecbûr etmiştir. Bundan sonra diğer harb hilelerini tatbîk etmiştir. Bu hususta maiyetinde "Beşli Ağası" olarak bulunan Kara Ömer'den ve istihbarâtında çalıştırdığı Kara Pençe'den yardım görmüştür. Hasan Paşa, esîrleri, idâmlarını emrederek Kara Ömer'e teslîm eder; o da kendi hayâtını tehlikeye koyduğunu ifadeyle bunların hayâtını bağışlayıp, kalenin müdâfaa tedbîrlerinin çok kuvvetli olduğunu söyleyip, salıverirdi.

Hasan Paşa kendi bendesinden olan Macar mühtedisi Kenan ve Handan adındaki iki gencin düşman tarafına kaçtığını haber almıştı. Bunun üzerine Avusturya ordusundan esîr edilmiş olanları sîgaya çekerken, onlara göndermiş olduğu iki adamın Arşidük'e sığınıp sığınmadıklarını sordu. Bunlardan birini Sadrâzam'a bir mektup yetiştirmek şartı ile affetti. Bu mektubunda iki gencin düşmana yanlış ma'lûmât vermek üzere gönderildiğini ve yardıma ihtiyâcı bulunmadığını bildiriyordu. Esîr mektubu, tabîatiyle Kral'a bildirdi. Avusturyalılar aynı mâhiyette bir mektup-daha yakaladıkları için, Kenan ile Handan öldürülüp, başları Kanije müdâfîlerine gösterildi. Bir başka gün kaleden gece yarısı sevinç sesleri duyulmağa başladı ve düşmanın şaşkınlığı arasında şenlik topları atıldı. Düşmanın eline bu sırada Sadrâzam'a yazılmış

bir mektup daha geçti. Bunda Hasan Paşa, gönderilen yardım ve mühimmâtın alındığını bildirmekteydi. Bir taraftan da Ömer Ağa, koyuverdiği esîrlerden Macar olanlarına, Arşidük'ün bunları pek fenâ bir vaziyete sokmayı tasarladığını söylemekte; Avusturyalılar'a da Macarlar'ın ihânetlerini anlatmakta idi. Bu suretle Paşa, müttefikler arasına fit sokuyor ve onları birbirine güvenemez hâle getiriyordu. Ömer Ağa istediği zaman ağlayabilmek için, yanında soğan suyu ile ıslatılmış bir mendil bulunduruyor ve rolünü gâyet ustalıkla başarıyordu.

Bu sırada Avusturyalılar, Vezîr-i âzamın maiyetinde bulunan Budin Beylerbeyi Mangırkuşu Mehmed Paşa ile Mehmed Kethudâ'yı İstolni Belgrad'da şehîd etmişler ve bunların kesik başlarını Kanije müdâfîlerinin mâneviyâtını kırmak için, onlara karşı mızraklara takarak teşhîr etmişler, Serdar'ın ordusunun ric'at ettiğini bildirmişlerdir. Bu husus Kanije müdâfîlerini derin bir teessür içinde bırakmış ve heyecana sevketmiştir. Bunun üzerine Hasan Paşa askeri toplayarak, teşhîr edilen başların onlara âit olmadığını iddia etmiş, muhâsaranın mevlid gecesi başlamış olmasını İslâm askerinin muvaffakıyeti için hayır falı addettiğini bildirerek gâzilerin mâneviyâtını takviye etmiştir.

Öte yandan Paşa, Kara Pençe Osman Ağa vâsıtasıyle Serdar'a mektuplar göndererek, muhâsaranın aldığı tehlikeli vaziyeti bildirmiş; yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Sadrâzam "kışın içinde bulunduklarını, artık bundan sonra hiç bir yerde hayme ve hargâh kurulamıyacağını" ileri süren maiyetine rağmen, askere ulûfe tevzî ettirip Sigetvar'a kadar gelmiştir. Burada şiddetli soğukların başlaması üzerine asker ve etrafındaki kumandanların direnmeleri üzerine "Kanije'yi Cenâb-ı Bârî'ye ısmarladığını" söyleyip Belgrad kışlağına hareket etmiştir. Bununla berâber Sadrâzam'ın Sigetvar'a kadar gelmesi, düşmanın mâneviyâtını sarsmış; ayrıca karla birlikte dondurucu bir soğuk Avusturyalıları tamâmen tesiri altına almıştı. Düşman bu vaziyette son derece sindiği bir anda, Hasan Paşa son kozunu oynadı ve birbiri ardından huruc hareketleri yaptırmağa başladı. Bunu hiç beklemiyen Avusturyalılar, mehter gürültüleri ve tekbîr gulguleleri ile saldıran Türk müfrezelerini, yaklaşmakta olan Serdar'ın ânî baskın hareketi sanarak, paniğe kapıldılar. Kara Ömer Ağa kumandasında 300 kişiyle şiddetli bir topçu ateşinden hemen sonra yapılan bu hücûmu, 500 kişilik diğer müfrezelerin hareketleri tâkip etmiş; önce düşmanın barutu ve topları zaptedilip içeri çekilmiş ve sonra şiddetli tâkip hareketleri yaptırılmıştır. Türk askerleri tam bir disiplinle düşmanın eşyâsına el sürmekten men' edilmişler ve tâkiple meşgûl olmuşlardır (17 Kasım 1601/21 Cumâdelûlâ 1010). O gece sabaha kadar 18 bin düşman kellesi getirilmiştir.

Ertesi gün öğleye doğru Arşidük Ferdinand, etrafına toplayabildiği as-

kerle ordugâhını geri almağa teşebbüs etmişse de, şiddetli bir topçu ateşiyle karşılaşıp büsbütün perîşân olmuş ve sahrâ küffâr lâşesi ile dolup, Paşa'nın önüne 30 bin baş yığılmıştır. Bunun üzerine Arşidük Ferdinand bir daha dönmemek üzere kaçmış, ordusunun bütün ağırlıkları, hazînesi ve tahtı Osmanlı gâzilerinin eline geçmiştir. Rivâyete göre 47 muhâsara topu, 14 bin tüfek, 60 bin çadır, 14 bin kazma ve kürek, binlerce araba dolusu yiyecek, giyecek vs. ganîmet olarak ele geçmiştir. Kara Ömer Ağa 3 bin kadar kuvvetle tâkîbe memur edilmiş, Avusturya'ya dalmıştır.

Bu kat'î zafer üzerine Tiryâki Hasan Paşa maiyetindekilerle "Ferdinandoş Kralın otağına doğru varıp içeri girdi. Gördü ki, bir âli taht, çevresi trabzon, biri altın ve biri gümüş, parmaklık başları elvân-ı cevâhir ile murassa ve müzeyyen ve direkleri başına birer elmas vaz' olunmuş ki, her biri rum haracı değer idi. İki yanında on ikişer kürsî konulmuş, kırmızı kadife ile saçakları inci ve sırma ile örülmüş, her biri zî-kıymet ve taht önünde tahminen altı zira uzunluğunda gûnâgûn san'akla musanna müzeyyen sımat trapezesi vardı. Hasan Paşa burada iki rek'at namaz kılıp, hamd-ü senâda bulundu, fethi nasîb ettiği için Cenâb-ı Hakk'a duâ edip ağladı ve 'Bu nusret mücerred Hak Teâlâ'nın inâyeti ve Hazret-i Resûl-i Ekrem'in mu'cizâtı eseridir.' deyü kılıncını çıkarıp tahtı ortadan kılıçladı ve geçip üzerine oturdu. Sâir beğler ve ağalar o kürsîlere alâ-merâtibihim oturdular. Hasan Paşa bunlara vaz' u nasîhat eyleyip sabr ü sebâtın lüzûmunu bildirdi ve 'Her kim bu ulu gazâda bulundu ise inşâ'llah mağfûrdur.' dedi. Ba'dehu 'Bu otağa evvel gelen kimler idi?' deyü suâl eyledi; yedi nefer ileri gelip, üç yeniçeri ve dört serhadli kendilerini bildirdiler. 'Bu otağda ne var ise cebhâneden gayrı cümlesi sizindir.' dedi..."

Peçevî ise yapılan tâkip hareketini Kara Ömer Ağa'nın bizzat ağzından dinlemiş ve nakletmiştir: "Küffârı tâkib ettiğimizde bazı mahallerde onar, on beşer, dahı ziyâde ve nâkıs kâfir bir yere cem' olup ve âteş yakıp etrafında otururlardı. Bizi gördüklerinde henüz kudreti olanlar ayağa kalkıp ve şapkasını çıkarıp bizi ta'zîm ederler ve yine yerlerine çöküp otururlardı. Biz de kırmadan usandık ve bir bölük böyle âciz ve zebûnu öldürmeyi mürüvvet addetmeyip yanlarından geçer olduk ve ileride olan mukaavemet edenleri kesmeğe ve ganâimlerini iğtinâm etmeğe gider olduk." Ömer Ağa'nın ağzından Peçevî'nin naklettikleri, Türk askerinin düşmanına karşı dahi ne kadar mürüvvetle muâmele ettiğini açıkça göstermektedir.

Bu muhârebede muzaffer gâzilerin "ganâ-yı ebede irüşdükleri" rivâyet edilmiştir. Naîmâ'nın bütün Balkan ve Doğu Avrupa dillerini bildiğinden bahsettiği bu Ömer Ağa hemen terfî ettirilerek Peç Sancak beyliğine tâyin edilmiştir. Naîmâ'nın naklettiği bu husus, serhadlerde döğüşen gâzi kuman-

danlarımızın oraların hallerine ve ahâlisinin kültürlerine ne derece nufûz ettiklerini göstermesi bakımından mühimdir.

Kanije zaferi müjdesi İstanbul'a eriştiği zaman hem Pâdişah, hem de ahâli tarafından memnûniyetle karşılandı. Sultan büyük bir Avusturya ordusunun mağlûbiyetiyle netîcelenen şu gâlibiyetin şehirde tamîmini ve şenliklerle kutlanmasını emretti. Ayrıca Tiryâki Hasan Paşa'yı vezâret pâyesiyle vüzerâ haslarından başka, üç hil'at, muhteşem takımlı üç at ve murassa kılınçla taltîf etti. Paşa'ya tevcîh edilen vezâret pâyesi bir hatt-ı hümâyûnla kendisine bildirildi. Sultan'ın bu hatt-ı hümâyûnu Allah'a hamd ü senâ, Peygamber'e, âline ve ashâbına salât ve selâmdan sonra, aynen şöyle devam ediyordu:

> *"Sen ki Kanije beylerbeyisi, ihtiyâr kulum ve müdebbir vezîrim Hasan Paşasın. Bu sâl-i ferhûnde-fâlde rehnümân-ı ikbâl-i tevfîk-i zü'l-Celâl ümmet-i Muhammede yâver olup eylediğin hizmet südde-i ulyâya arz olunup sa'y-i bî-dirîğın meşhûr ve nâmın nîk-i nu'mân-ı defter-i silkinde mestûr olmuşdur. Berhurdâr olasın. Sana vezâret verdim. Ve seninle mahsûr olan kullarım ki, mukteżâ-yı tertîb-i saltanat ile ma'nen oğullarımdır, yüzleri ağ ola! Melhûzdan ziyâde çalışıp, can ve başların dîn uğruna ve bizim yolumuzda dirîğ etmediler ve makdûr-ı beşer olan sa'y-i cemîli getürüp rah-ı hakda azîm çalışmışlar. Âb-u âteş arasında gâh garîk gâh harîk olmakdan perhîz eylemeyip burç ve bedende ta'yîn olundukları mahalden ayrılmamışlar ve gâh neberdegâha çıkan küffârı kaçırıp ve cenkcilerin kırıp yürüyüş eylediklerinde cüyûş-ı âyînpuşların girîzân ve emvâl-i ganâimi reyzân eylemişler. Bâreka'llâhi fî-him. Bundan böyle dahi senin emrine râm olup, her ne hizmet teklîf edersek edâsına dikkat ve ihtimâm üzre olalar. Sana itâat ve inkıyâd üzre oldukları benim rızâ-yı hümâyûnuma sebebdir. Bu pendnâmemi gâzi kullarım mahzarında okuyup* ***'Allah'a ve Resûlü'ne ve ondan olan emîrlerinize itâat ediniz'*** *ma'nâ-yı şerîfini anlara bildiresin. Seninle muhâsarada olan kullarıma verdiğin vergi cümleten makbûl-i hümâyûnum olmuşdur. Cümlenizi Hak Teâlâ Hazretlerine ısmarladım."*

Bu mektubuyla Pâdişah, Kanije müdâfaasında gayretle mücâhede eden İslâm askerlerini saltanat makaamı dolayısiyle mânen oğulları olarak addediyor; Allah yolundaki çalışmaları ve gayretleri için kendilerini tebrîk ediyor; haklarında bütün Osmanlı gâzilerinin çok ehemmiyet verdiği "pâdişah duâsı"nda bulunuyor; yüzlerin iki cihanda ak olmasını Cenâb-ı Bârî'den niyâz ediyor; mücâhidlere ulü'l-emre itâat hakkındaki Kur'ân âyetinin mübârek mânâsının bildirilmesini emrediyordu. Hasan Paşa'nın askere verdi-

ği atiyelerin, dağıttığı ihsânların ve selâhiyeti dâhilinde yaptığı rütbe tevcîhlerinin hepsinin saltanat makaamınca kabul edildiğini bildirerek, hepsini Allahu Teâlâ'ya ısmarlayıp selâm ediyordu. Şu ibâreler Osmanlı hükümdarlarının askerlerine ve tebealarına karşı duydukları müşfik ve âlicenâbâne hislerin canlı ifâdeleridir.

Pâdişah'ın şu mektubuna karşı Hasan Paşa'nın tavrı ise, bir başka açıdan son derece dikkat çekicidir. O sırada Tiryâki Hasan Paşa'nın yanında bulunan Fâizî Efendi bu sahneyi aynen şöyle tablolandırır:

"Bir gün Paşa merhûma gittim. Çehresinde o derece alâmet-i melâl var idi ki, Kanije muhâsarasının en muhâtaralı zamanlarında bile o günün onda biri derecesinde mahzûn görmemiş idim. Kederinin sebebini sordum. Cevâbında 'Daha ne olacak? Kanije'de ettiğimiz cüz'î bir hizmete mukaabil bize vezâret vermişler, ve hatt-ı hümâyûn göndermişler. Hâlbukî Kaanûnî Sultan Süleyman merhûm, Makbûl İbrahim Paşa'yı tefvîz-i tâm ile vekâlet-i mutlakasına ta'yîn ettiği zaman yalnız bir menşur îtâ eylemişti. Piyâle Paşa merhûm Sultan Selîm hazretlerinin dâmâdı bulunduğu ve muhârebât-ı bahriyede bütün hıristiyan hükümdarlarının donanmalarına galebe etmek ve Sakız fethine nâil olmak gibi bir çok muvaffakıyetleri görüldüğü halde, kendisine vezâreti çok görmüşler idi. Halîfe-i İslâm'ın hatt-ı hümâyûnu Kanije muhâsarası gibi cüz'î hizmetlere mükâfât olmağa başladı ve Devlet-i Aliyye'nin vezâreti benim gibi kocamış fertut(bunak)lara kaldı. Buna teessüf etmiyeyim de neye acıyayım!' demişti. Merhûmun şân-ı saltanata o derece riâyeti var idi ki, devletin taltîflerini kendi nefsinden bile kıskanırdı."

Hasan Paşa hatt-ı hümâyûnla vezâret tevcîhini an'aneye muhâlif görmüş, bunu devletin şânına halel geldiği şeklinde mütalâa ederek ağlamıştır. Osmanlı serhadlerinde döğüşen bu gâzi paşalar, devlete ve saltanat makaamına âdeta Cenâb-ı Allah'ın dünyadaki mümessili gibi bakıyorlar, ona taabbüd edercesine bağlı bulunuyorlardı. Serhadlerde gazâ eden bütün Osmanlı gâzilerinin kanaat ve telâkkîleri buydu. Şu telâkki insanı iliklerine kadar ürperten ve hiç bir kavmin târihinde rastlanmıyan bir inanıştır. Osmanlı askerî telâkkisinin fârik ve mümeyyiz vasfıdır. Bunu, tasavvufî bir tâbirle *"Fenâ fi'd-devle"* hâli diye anlatabiliriz. Osmanlı askerleri, derviş ve gâzîleri, devlette fânî olarak, devlette yok olarak İlâhî Rızâ'ya ve ebedî hayâta kavuşacaklarına inanmış adamlardı. İşte bu haldi ki, Osmanlı kudretini dünyada misilsiz yapmış, bütün bir cihan onların âdil idârelerine râm olmuştu. Fakat devletin bilhassa son zamanlarında bu ulvî askerler ve paşalar görünmez ol-

muş, yerlerine gâyet kifâyetsiz, inançsız, hattâ sahtekâr ve hâin kimseler gelmeğe başlamışlardır. Hattâ kolağası rütbesindeki bir takım adamlar devlete dahi göz diker olmuştur. Osmanlı ve Türk devletinin başlıca felâketlerinden biri de askerî ricâle ârız olan bu süflî ve aşağılık duygulardır.

Tiryâki Hasan Paşa bundan sonra kendisine tevcîh' edilen vezâret vazîfesini îfâya başlamıştır.

İspanya, Malta, Floransa Donanmaları

Osmanlı kuvvetlerinin Rumeli'de Avusturya ve müttefikleriyle, Anadolu'da celâlîlerle uğraştıkları sıralarda İspanya, Malta, Floransa donanmaları birleşerek Cezâyir'i, Tunus'u vurmayı kararlaştırdılar. Bu suretle muhârebeyi Batı Akdeniz'e kaydırmak istediler. 70 parça gemiden müteşekkil müttefik donanması sâhil ahâlisinin tamâmen silâhlanmış bulunması ve Cağalazâde kumandasındaki donanma-yı hümâyûnun kendilerini tâkip etmesi netîcesinde, bir nümâyiş resm-i geçidi yaparak çekilmek mecbûriyetinde kaldılar.

Buna mukaabil Cağalazâde İtalya sâhillerini vurdu ve birçok ganîmet aldı.

İstolni Belgrad'ın Geri Alınması

Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa 1602/1011 bahârında Belgrad kışlağından hareket edip, düşmanın eline geçmiş bulunan İstolni Belgrad (Stuhlweissenburg) kalesine doğru yürüdü. Temmuz ortalarında burayı muhâsaraya alan Osmanlı kuvvetleri, önce düşmanın yaptığı iki yeni kuleyi ele geçirerek, Battal Kapı denilen eski kule döğülmeğe başlanmıştır. Düşman bu kulenin de düşebileceği ihtimâline karşı, daha içeride "çatmalar çatıp dolma" bir kule yapmıştır. Eski kuledeki düşman müdâfîleri ve Osmanlı askerleri öğle yemeğini yerken, Budin Vâlisi Lala Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan Ahmed isimli kahraman bir askerimiz, birdenbire Battal Kapı kulesine çıkıp, elindeki bayrağı burçlara dikmiştir. Bir anda yemeklerini bırakan askerler yukarı saldırarak kuleyi tamâmen işgâl edip, şiddetli top ve tüfek ateşiyle düşmana göz açtırmamışlardır. Bunun üzerine "topa tutulmuş maymuna dönmüş" olan düşman, teslîme mecbûr olmuş ve şehir tamâmen işgâl edilmiştir. Kaleye lüzumlu muhâfızlarla mühimmât konularak, Budin'e dönülmüştür.

Bu sırada bizim tarafımızdan Erdel Voyvodası tâyin edilen ve Avusturyalılar'a karşı dövüşen Skel Moziş (Moses-Szekely), Sadrâzam'dan yardım dilemişti. Sadrâzam bu sebeple Voyvoda'ya yardıma ve Erdel'e gitmeğe ka-

rar vermiştir. Toplanan mecliste bu husus müzâkere edilmiş; Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa ile kadı Hâbil Efendi Erdel'e gidilmemesini, Ciğerdelen (Purkany) önünde bulunan 40 topla mücehhez 80 bin kişilik Arşidük Mathias ordusunun Budin'i muhâsara edebileceğini bildirmişlerdir. Sadrâzam Hasan Paşa bu düşman ordusunun, kendisinin Erdel harekâtına mâni olmak maksadıyle bir nümâyîş hareketinde bulunduğunu söyleyerek, Solnuk'a hareket emrini vermiştir. Serdar Erdel yolunda iken, düşman ordusu Peşte üzerine hücûm etmiş, şehrin Tuna kenarı duvarsız olduğu için, burayı işgâl etmiş ve Budin'i muhâsaraya başlamıştır. Düşmanın hareketi Serdar'a bildirilmiş ve hemen dönen Sadrâzam dört günde Peşte önüne gelmiştir. Böylece Türkler Peşte'yi muhâsara ederken, Avusturyalılar da Budin'i kuşatmışlardır. 10-15 gün geçince Türk ordusunda şiddetli bir kıtlık baş göstermiş; buna karşı Budin'den yiyecek yardımı yapılmıştır. Yardımın devâmı Budin'in mukaavemetini sektedâr edeceği için, buraya kâfi miktarda asker gönderilmiş, sefer mevsiminin geçmesi ve şehrin düşmana geçmesine imkân bulunmadığı mülâhazasıyle, Eylül nihâyetinde Belgrad kışlağına dönülmüştür.

Budin'in müdâfaasına Serdar tarafından, Rumeli Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa memur edilmiştir. Eylül nihâyetinde bir cuma günü Budin müdâfîleri şiddetli bir huruc hareketi yapmışlar, düşman ordusuna da büyük zâyiat verdirmişlerdir. Bu harekete ulemâdan bulunan Budin Kadısı Hâbil Efendi, 80 yaşını geçmiş olmasına rağmen iştirak etmiş ve iki düşman askerini tepeliyerek, gâzilerin şevkini artırmıştır. Osmanlı ilmiye sınıfı, kalemleriyle Türk kültürüne hizmet ettikleri gibi, kılınçlarıyle de dâima muhârebelere iştirak etmişler, cihâd farîzasını îfâ için harbetmişlerdir. Bu an'ane, Osmanlı Devleti'nin başından sonuna kadar böyle devâm edip gitmiştir. Bu sebeple de ilmiye sınıfı, Osmanlı cemiyetinde en mûtenâ mevkii kazanmıştır. Bu huruc hareketinde metrislerde bulunan düşman askerleri püskürtülmüş, topların fitil delikleri çivilenerek battal edilmiş; barutları zaptedilip kaleye götürülmüştür. Bu muhârebede Türkler, eski Budin Vâlilerinden Süleyman Paşa'nın îcâdı olan, içi demir parçalarıyle dolu fıçılardan mürekkep varil kumbaraları kullanmışlardır. Bunlar fitilleri ateşlenerek düşmana doğru yuvarlanıyor ve patlamadan hâsıl olan yüzlerce şarapnel, düşman askerine büyük telefât verdiriyordu. Bu huruc hareketi ve mevsimin geçmesi netîcesi başlayan ve etrafı bataklığa çeviren yağmurlar, düşman ordusunu bâzı toplarını ve ağırlıklarını terkederek çekilmek mecburiyetinde bırakmıştır (18 Kasım 1602/1011). Budin müdâfaasında büyük muvaffakıyet göstermiş bulunan Lala Mehmed Paşa, üçüncü vezîrliğe terfî ettirilmiş, bir müddet sonra da Macar Serdarlığı'na getirilmiştir.

Nadajlı Sarı Abdurrahman Efendi'nin İdâmı

Bu sırada İstanbul'da aslen Macar olup, Nadasdy âilesinden olduğu için "Nadajlı" denilen, Sarı Abdurrahman Efendi isminde mühtedî bir müderris bulunuyordu. Behram Kethüdâ medresesinde ders veren bu adam tamâmen maddiyeci (materyalist) bir telâkkiye saplanmış olup, "haşr'ı, âhiret'i, sevâb ve ikab'ı" reddeden bir telâkkiyi etrafa yaymakla meşgûldü. Tabiî ki bu, cemiyetin nizâmını tamâmen ihlâl eden bir hareketti. Osmanlı Devleti gibi fikir ve vicdan serbestîsine son derece dikkat eden bir teşekkülde bu telâkkîler kanaat halinde kaldıkça hoşgörürlükle karşılanırdı. Fakat adam bu fikirlerini kürsülerden yaymağa başlayınca mesele büyüdü. Umuma yaptığı konuşmalarda maddenin ve dünyanın ebedîliğine kaani bulunuyor, hattâ "Bu kârhâneye zevâl ihtimâli yoktur." gibi herzeler yumurtluyordu. Bunun üzerine "zındıklık ve mülhidlikle" ithâm edildiğinden, Dîvân-ı Hümâyûn'da telâkkîleri dinlendi. Burada Rumeli Kazaskeri Ahîzâde ve Anadolu Kazaskeri Es'ad Efendiler, mühtedînin sapık fikirlerini nâssen ve ilmen çürüttüler. Söyledikleri nassî delîlleri istediği gibi te'vîl eden bu adama, hakkı kabûlü için, ayrıca nasîhat ettiler. Fakat adam fikirlerinden dönmedi. "Dâire-i teklîfden hâric olmak kadar mecnûn olmadığı, zu'munca haylî idâre-i bahs eylediği" için, ilhâdındaki ısrarı dolayısiyle idâm kararı verildi ve icrâ olundu. Maktül müderris, dünya hayâtını bir azap ve ıztırap olarak gördüğü için, bâzıları "dünya belâsından böylece kurtulmuş" olduğunu söylemişlerdir.

Avrupa'da îmânından şüphe edilenlerin ateşe atıldığı bir devirde, Osmanlı Devleti'nde insan hak ve hukûkuna, vicdan ve fikir serbestliğine verilen bu büyük kıymet her türlü takdîrin üstündedir. Türkiye'de fikir ve vicdan hürriyetine bu derece hürmet edilirken, Almanya'da mezhep mücâdelesi kanlı fâcialarla akıp gidiyor; İspanya'da binlerce kişi Katolik îmânından şüphe ettikleri töhmetiyle diri diri ateşte yakılıyordu. Türkiye'de her türlü dîne ve mezhebe mukaddes bir saygı gösterilirken, İspanya'da milyona yakın Endülüs müslümanı târihin en barbarca hareketlerine mâruz kalıyordu. İspanya san'at erbâbı ve müstahsil olan bu insanları atmakla millî vâridâtını kaybediyordu. Zengin müstemlekeleri dahi belini doğrultmasına kifâyet edemiyordu.

Sipâhî Hareketi

1603 senesinin ilk günlerinde İstanbul'da bir sipâhî hareketi vücûd buldu. Bu hareket zâhirde Anadolu'daki isyan hareketlerinden derin bir endîşe duyan vatanperver insanlarla, Sadrâzam'ın bir takım aziller dolayısiyle kazandığı şahsî düşmanlıklardan çıkıyor ve halktaki memnûniyetsizliği dile ge-

tiriyordu. Eski Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi ve diğer bir kısım ulemâ ile devlet ricâli, Osmanlı kaynaklarına göre, bu hareketin teşvîkçisi mâhiyetinde görünmektedirler. Bunlar memnûniyetsizliklerini gösterince, makaam-ı saltanat, taleplerini sormuş, bâzıları kabul edilerek Sun'ullah Efendi Şeyhülislâmlığa ve Ebûl Meyâmin Mustafa Efendi de Anadolu Kazaskerliği'ne getirilmişlerdi. Bunlar bu kadarla iktifâ etmeyip Pâdişah'tan "ayak dîvânı" tertîbini istemişler ve burada Anadolu'daki isyandan, sû-i idâreden bahseden bir arzuhâli Sultan'a arzetmişlerdir. Ayak divânında hareketin ele başları söz alarak "Erzurum'un Gazanfer Paşa'nın sekbânları elinde kaldığını, Sivas'ın Alacaatlı ile âsî Ahmed'in elinde bulunduğunu, Karaman'da Deli Hasan'ın isyan bayrağını kaldırdığını, Merzifon'la Kastamonu'yu Kara Saîd ile Uzun Hasan'ın ele geçirdiğini, bunları tenkîl için gönderilen kuvvetlerin birbiri ardınca yenildiğini, bütün bunlara sebep olanların işi Sultan'a arzetmiyen Kaymakam Saatçi Hasan Paşa ile Ak ve Kara Ağalar ve Tırnakçı Hasan Ağa olduğunu" bildirmişler ve kellelerini istemişlerdir. Netîcede iki hadım ağasının ak ve kara başı yere düşmüş ve Pâdişah halkın duâları ile saray dâhiline çekilmiştir.

İstanbul'daki sipâhî hareketini öğrenen Sadrâzam hemen Belgrad'dan hareket etmiş, 7 Şubat gecesi, ânîden ve gizlice İstanbul'a gelmiştir. Sadrâzam'ın gelişini haber alan hareket ricâli, Sadrâzam'ın düşmanı ve hâdisenin de teşvîkçisi olan Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'den onun idâmı hakkında fetvâ almışlardır. Ulemâdan bâzılarına imzâlatılan bu fetvâ, Pâdişah'a da tasdîk ettirilmek istenmişti. Bunu pek haklı olarak reddeden Sultan, devlet otoritesini haleldâr eden bu hareketin zabt-u rabta alınması tedbîrlerine başvurmuştur. Bunun için Sadrâzam'ın eline bir ferman vermiş ve Sun'ullah Efendi'yi azletmiştir.

Bunun üzerine Sadrâzam Yeniçeri Ocağı'na gelerek geceleyin vezîrlere, şeyhlere, ulemâya, askerî erkâna mektuplar yazarak sabah namâzında Süleymâniye Câmii'nde toplanmaya çağırmıştır. Sabah namâzından sonra câmi merdivenlerinde Pâdişah'ın fermânını kıraat etmiştir. Bunda Yeniçeriler'den hoşnûdiyet bildiriliyor ve "Vezîr-i âzama muîn olunup zorba eşkıyâsının haklarından gelinmeğe imdâd ve ikdâm eylemeleri" emrediliyordu. Yeniçeriler bunun üzerine sipâhîleri zorlayıp, ele başılarını teslîm için sıkıştırmağa başlamışlar; arada bâzı çekişmeler olmuştur. Bu harekâtın başlıca karargâhı bulunan Kurşunlu Han boşaltılmış; ele başılardan Poyraz Osman ile Öküz Mehmed ve sâirleri yakalanıp öldürülmüşlerdir. Poyraz Osman Bey'in çok gayretli ve kahraman bir sipâhî zâbiti olduğu rivâyet edilmiştir. Nâmık Kemâl'in aynı isimli romanının kahramanı olan Kâtip Cezmi kaçmış ise de uşakları tarafından öldürülmüştür. Sun'ullah Efendi ilmiye sınıfından

bulunduğu ve aleyhine idâm kararı verilemiyeceği için Rodos'a nefyedilmiştir.

Şu sipâhî hareketi, görünüşte haklı sebeplere dayanmakta ve Anadolu'daki isyan hâdiselerinden şikâyetlerde bulunmakta, bunların düzeltilmesini talep etmekte idi. Bunu o zaman istemiyen tek kimse bulunamazdı. Fakat başvurulan çare, faydalı olmaktan ziyâde tehlikeliydi; devlet hâkimiyetini haleldâr edici mâhiyette idi. Hareketi yapanların bir kısmı hamiyyet hisleriyle, bir kısmı şahsî garazlarla, bâzıları menfaat sâikıyle hareket ediyorlardı. Son devirdeki müellifler bunu devşirmelik ve yeniçerilik düşmanlığıyla îzâh edip göklere çıkarmışlar. Hareketin devâmı hâlinde devletin ve milletin kalmıyacağını, Türklüğün en büyük felâkete daha o zamandan giriftâr olacağını düşünmez görünmüşlerdir.

Bu vak'a üzerine Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa siyasî vaziyeti iyi idâre edememiş; kazandığı muvaffakıyetten mağrûr olarak şiddetli davranışlarda bulunmuştur. Bu vaziyet aleyhindeki cereyânın kuvvetlenmesine sebep olmuştur.

Bu sırada Pâdişah Anadolu ahvâlinden dolayı yiyip içmeden kesilmiş, çok derin bir üzüntüye giriftâr olmuştur. Devletin esas varlığını teşkîl eden Anadolu'daki karışıklıkların muhakkak surette ve barışçı yollardan halledilmesini emretmiş; eski vezîr-i âzam Cağalazâde Sinan Paşa geniş selâhiyetle buraya serdar tâyin edilmiştir. Bu sırada Anadolu celâlî reîsi bulunan Karayazıcı Abdülhalîm'in kardeşi Deli Hasan, Avusturya serhaddinde harbetmek üzere Bosna Beylerbeyi tâyin edilmiş ve 10 bin kadar askeriyle Gelibolu'ya geçerek, Macar Serdarı bulunan Lala Mehmed Paşa'ya iltihak etmiştir. Bununla berâber diğer celâlî reîsleri Avusturya cephesine gitmeyi reddetmişler ve emirlerindeki kuvvetleri azalan âsîlerin zararları mahdûd kalmıştır. Bunların tenkîline Anadolu Beylerbeyi Dârendeli Nuh Paşa memur edilmiştir.

Şehzâde Mahmud'un İdâmı

Bu sırada Sultan'ın büyük şehzâdesi Mahmûd îdâm edilmiştir. Osmanlı menbâlarında "şecî ve gayyûr" bir genç olan 21 yaşındaki genç şehzâde, pederinin Anadolu ahvâli dolayısiyle "ekl ü şürb"den kesildiğini ve çok üzüldüğünü gördüğü için Anadolu serdarlığına tâlip olduğunu bildirmiş; âsîleri hem kuvvet ve hem de şefkatle yola getireceğinden etrafına devamlı şekilde bahsetmiştir. Bu konuşmalar ve iddialar pederini büyük kuşkulara sevketmiştir. Hattâ küçük kardeşi şehzâde Ahmed "Her zaman böyle söyledikçe men' ederdim; zîrâ saâdetli Pâdişah'ın bî-huzûr olduğunu gördüm; müfîd ol-

mazdı." demekle, kendisini îkaaz ettiğini, fakat fayda vermediğini ifâde etmiştir. Şehzâde, rivâyetlere göre, bu maksat için bâzı teşebbüslere de girişmiş, bu sebeple felâkete uğramıştır.

Sultan III. Mehmed'in şu hareketten derin bir endîşe duyması ve evlâdını fedâya kadar gitmesi pek gayrımâkul sayılamaz. Çünkü Anadolu'da zâten isyan hâli devam etmekte, bunlar, bir baş bulamadıkları için fazla müessir olamamakta idiler. Şehzâdenin oraya gitmesi bu karışık anda devlet için çok tehlikeli olabilir ve işi parçalanmaya kadar vardırabilirdi. Bu sebeple Pâdişah'ın müşâvirlerinin kanaatlerini ve ulemânın fetvâsını alarak, böyle bir harekete tevessül etmekten başka çâre görmediği anlaşılmaktadır. Üçüncü Mehmed çok kıymetli olan oğlunu devletin, dînin ve milletin bekaası için fedâ etmiş görünmektedir. Anadolu isyanı dolayısiyle yeme-içmeden kesilecek kadar üzülen sultan kıymetli oğlunun fedâsına mecbûr kalışı üzerine fazla yaşamamış, derin teessürü dolayısiyle bir kaç ay sonra dâr-ı bekaaya göçmüştür.

Peşte Bozgunu

1603/1012 senesi Temmuz ortalarında Macar Serdarı Lala Mehmed Paşa Budin önlerine gelince, Peşte önlerinde 50 bin kişilik bir düşman ordusunun yaklaşmakta olduğunu, muvâsala yollarını kesmeğe çalıştığını görmüş ve buna mâni olmak için karşı yakaya 12 bin piyâde, 4-5 bin süvârî ile Anadolu celâlîlerini geçirmiştir. Bunun üzerine düşman, ordunun asıl kuvvetleri geçmeden önce hücûma başlamış, burada yapılan muhârebede 5-10 bin şehîd verilmiştir. Anadolu'dan gelen celâlî âsîlerinden bir kaç bini de burada şehâdet şerbetini içmişlerdir. Düşman kuvveti bu vaziyet karşısında, ordu kısm-ı küllîsinin bulunduğu bu tarafa asker geçirerek metrisler kurmuşlar ve taarruza yeltenmişlerdir. Nihâyet celâlî Hasan Paşa bu düşman kuvvetini ustalıklı bir hareketle kuşatıp, 8 binini tamâmen imhâ etmiş, kurtulabilenler de gemiyle kaçarken devrilip tamâmen boğulmuşlardır. Düşman ikinci bir ihrâç hareketi daha yapmışsa da, bu hareket de tamâmen püskürtülmüştür. Türk ordusunun Budin kalesine ikmâl yapmasını önlemek isteyen Avusturyalılar bir kaç gün sonra Peşte'nin karşı sâhiline yeniden ihrâç hareketi yapmışlarsa da bunlar da telefât verdirilerek kaçırılmışlardır. Bu suretle Budin ve İstolni Belgrad kalesinin eksikleri tamamlanarak, Eylül nihâyetinde Belgrad kışlağına dönülmüştür.

Budin muhâfızlığına Rumeli Beylerbeyi Murad Paşa, Osek muhâfızlığına da Bosna Beylerbeyi Celâlî Hasan Paşa getirilmiştir. Kırım Hanı Gâzi Giray serhadde kışlamakla berâber bu harekete iştirak etmeyip, memleketine

dönmüş ve sebep olarak da eşkıyâlıktan gelme celâli gürûhuyla bir sancak altında muhârebe edemiyeceğini bildirmiştir. Han'ın gidişi ile ilgili bir rivâyet de Peçevî'de bulunmakta ve Sadrâzam'ın ilkaatına bağlanmaktadır.

Tebrîz Şehri'nin Sukutu

Bu sırada İstanbul'da sipâhîlerin, Anadolu'da celâlîlerin, Avrupa tarafında Avusturya ve müttefiklerinin vücûd verdiği gâileler devam ederken, fırsattan istifâde etmek isteyen İran da işe karıştı. Dünyanın en büyük askerî kudretine sâhip bulunan Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleriyle ittifak edip dize getirmek, hiç olmazsa yirmi sene kadar evvel kaybettiği yerleri tekrar almak için faaliyete girişti. Bayatlı Hüseyin Ali Bey ismindeki İran elçisi Avrupa devletleri nezdinde teşebbüslerde bulunarak, Osmanlılar'a karşı ittifak teklîfinde bulundu. Türk tazyikinden derin şekilde sarsılan Batı devletleri bu teklîfi harâretle karşıladılar. Şah'ın elçisine, İran'la Osmanlılar aleyhinde ittifak müzâkerelerinde bulunan, İngiltere'nin doğudaki menfaatleri için çalışan I. Elisabeth'in sefîri Sir Antony Sherley refâkat ediyordu. Bunlar Papalık, Almanya, Venedik, İngiltere, İskoçya, İspanya, Lehistan, hattâ Fransa ile anlaşarak büyük bir Şark-Garb ittifâkı yapmak ve Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldırmak gâyesindeydiler. İran teşebbüsü Avrupalılar tarafından hoş karşılanmakla berâber, arzûlanan gâye tahakkuk etmedi. İran yapılan müzâkerelerde Osmanlı Devleti'ne karşı harb açmayı taahhüd etti.

Nihâyet Şah, Avrupa'ya karşı taahhüdünü yerine getirmek, Osmanlılar'ın dâhilî ve hâricî gâilelerle meşgûl olmalarından istifâde edip toprak kazanmak için, Selmas kalesinde Gâzi Bey isimli bir Kürt beyinin kendisine iltihâkını harb sebebi saydı ve bu hâine tâc, kılınç ve kemer gönderdi. Bu suretle buranın kendi memleketi olduğunu iddiâ ediyordu. O sırada Tebrîz Beylerbeyliğinde bulunan Zencirkıran Ali Paşa, bu hâini tenkîl için Erivan ve Nahcıvan'daki Osmanlı kuvvetlerini de alarak Karnıyarık kalesine sığınmış olan Gâzi Bey'i kuşattı. Hâin, mukaavemetin netîce vermiyeceğini anlayınca kaçıp Şah Abbas'a sığındı. Ali Paşa bu kaleyi yeniden teslîm alıp, Tebrîz'e doğru yola çıktı.

Bu sırada fırsattan istifâde eden ve Ali Paşa maiyetindeki Osmanlı kuvvetlerinin şehirde bulunmayışından cesâret alan Şah, Tebrîz'i işgâl etti. Şehirdeki şiî ahâli, sünnîleri doğramaya başladılar. Osmanlı askerlerinden şehirde bulunanlar hemen kaleye kapandı. Zencirkıran Ali Paşa Revan ve Nahcıvan askerlerini yerlerine gönderip, Tebrîz'in kuzeyindeki Sofiyân mevkiine gelirken, Şah'ın kuvvetlerinin üzerine geldiğini haber aldı. Emrindeki askerin mâneviyâtını bozmamak için bu haberi gizli tuttu. Safevî öncüleri, Paşa'nın

kuvvetlerine ânî bir baskın yaparak, toplarını kullanmasına fırsat vermediler. Arkadan yetişen Şâh'ın kuvvetleri de göğüs göğüse yapılan bu kanlı muhârebeye katıldılar. Düşmanın çok büyük olan sayı üstünlüğüne rağmen büyük bir kahramanlıkla dövüşen Osmanlı kuvvetleri, netîcede mağlûp oldular. Tebrîz Vâlisi Ali Paşa bu muhârebede o kadar büyük yiğitlikler göstermiştir ki, İran Şahı bile takdîrini gizlememiştir. Bu mağlûbiyet üzerine Tebrîz müdâfîleri fazla mukaavemet edememişler, vire ile teslîm olmuşlardır. Şah vire şartlarına riâyet etmemiş; erkekleri esîr ve şehîd etmiş, kadınları ise "gürûh-ı fevâhişe ilhak" etmiştir. Bir Şah'ın verdiği söze riâyet etmeyişi ve yemîninden dönüşü, onun târîh huzûrunda düştüğü utanç verici derekeyi gösterir.

Bunun üzerine Şah, Nahcıvân ve Revan'a yürümüştür. Revan Beylerbeyi Şerîf Mehmed Paşa, kendisine tâbi olan ve tahkimâtı zayıf bulunan Nahcıvan'ı tahliye ettirip, Revan'da Şah'ı beklemiştir. Şah, Paşa'ya bir mektup göndererek kendisi hakkında lüzumsuz övünmelerde bulunmuş, kendini göklere çıkarmış ve Revan'ın ele geçirilmesini de olmuş bitmiş bir iş görmüştür. Şerîf Paşa buna hiç cevap vermiyerek, mektubu İstanbul'a göndermiştir. Kasım ortasında Şah'ın ordusu Revan önünde görünmüş ve kaleyi muhâsara etmiştir. Şah Abbas karargâhını Mihnet Tepesi'nde kurmuş, kuşatma hareketine başlamışsa da, şiddetli topçu ateşi ve hurûc hareketleriyle mukaabele görmüştür. Paşa'ya yeni bir mektup yazan, lüzumsuz Acem mübâlağaları ile kendini metheden Abbas, teslîm teklîfini yenilemiştir. Paşa gelen adama "Fass-ı kal'adan her taş başına bizden bir baş gitmeyince ve evbâş u melâhide kellelerinden kuleler peydâ kılmayınca teslîmin muhâl olduğunu" bildirmiştir. Bu şiddetli cevap üzerine Şah, muhâsaraya devam etti. Revan kalesi, hiç yardım almadan düşmana yedi ay kadar dayanmıştır.

Malkoç Ali Paşa'nın Sadârete Getirilmesi

Bu sırada İstanbul'da sipâhî hareketindeki muvaffakıyetinden dolayı tekebbüre kapılmış ve bir çok düşman kazanmış bulunan Sadrâzam Yemişçi Hasan Paşa azledildi. Paşa'nın azline sebep, efkâr-ı umûmiyede aleyhine uyanan hava ile idâresizliğiydi. Sipâhî hareketinin tenkîlinde de çok aleyhdâr kazanmış; kazandığı mevkii güzel kullanamamış; icrâatındaki sertliği de azline ve nihâyet idâmına sebep olmuştur. Kendisinin azil haberi Ocak'ta hoşnudsuzluk vücûda getirmişse de Yeniçeri Ağası Türk Ahmed Ağa askeri yatıştırmıştır. Azlinden on iki gün sonra idâm edilen eski Sadrâzam, Karacaahmet mezarlığı'na defnedilmiştir (16 Ekim 1603/1012). Yahyâ Bey isimli bir şâir, eski Sadrâzamın azli ve katlinin çok iyi olduğunu bildirerek, vefâtına şu târihi düşürmüştür:

"Hasan'ın azli hasen, katli dahi müstahsen;
Düşse târihi n'ola katl-i Hasan müstahsen."

Yerine, Mısır Beylerbeyliği'nde bulunan ve "Yavuz" lakabıyle anılan Malkoç Ali Paşa sadârete tâyin edilmiştir. Malkoç Ali Paşa tâyin haberini alır almaz kara yoluyla Suriye'ye gelmiş ve yolda sert tedbîrlerle asâyişi kuvvetlendirmeğe çalışmıştır. Şam'da ayaklanmış bulunan askeri yola getirmek için yalnız bir tek tehdîdi kifâyet etmiş; Adana'daki zorbaların boynunu vurdurmuştur. Akşehir'de Gurgur adındaki eşkıyâ kendisine itâat gösterip üzengisini öperken, Paşa'nın bir işâretiyle kellesi uçurulmuştur. Bu suretle sert tedbîrler alarak, bozulan asâyişi düzeltmeğe çalışmış ve İstanbul'a doğru yoluna devam etmiştir.

Üçüncü Mehmed'in Ölümü

Malkoç Ali Paşa yolda iken, 20 Aralık 1603/16 Recep 1012 pazar gecesi Sultan Mehmed Hân-ı Sâlis, 9 seneye yakın bir saltanattan sonra, 38 yaşında olduğu halde fücceten dâr-ı bekâaya rıhlet etmiştir. Son anlarında Anadolu ahvâlinin aldığı vaziyetten dolayı yeme ve içmeden kesilecek kadar müteessir olmuş, oğlunun fecî âkıbetinden duyduğu derin keder vefâtına yol açmıştır. Rivâyete göre, vefâtından 56 gün evvel saraya dönerken, bir "meczûb-ı ilâhî", "56 gün sonra bir hâdise-i azîme zuhûr ediyor; gâfil olma Pâdişahım!" diye bağırmıştır.

Sultan Mehmed Han, Osmanlı menbâlarında "halîm, selîm, kerîm, edîb ve vakûr" gibi sıfatlarla anılmıştır. Kendisi İslâm Dini'nin hükümlerine, içten bir sadâkatle bağlı idi. Bilhassa beş vakit namazda cemâate müdâvemet ettiği gibi, her ne vakit Hazreti Peygamber'in isimleri anılsa ayağa kalkardı. Hemen bütün Osmanlı Pâdişahları gibi dindardı ve gâyet kuvvetli bir tahsîl görmüştü. Hilâfet ve Saltanat makaamlarının mes'ûliyetlerini müdrik, vazîfelerini icrâda gayretli idi. Yine bütün Osmanlı sultanları gibi şâirdi ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanırdı. Şiirleri son derece samîmî, sâde bir dille yazılmış olup, rikkat ve hassasiyetini gösteren ibârelerle doludur. Şu mısraları onun telâkkilerinin açık bir aynasıdır:

"Yokdurur zulme rızâmız adle biz mâilleriz;
Gözleriz Hakk'ın rızâsın, emrinde kaailleriz.
Ârifiz âyîne-i âlem-nümâdır gönlümüz;
Rûzigârın cünbüşünden sanmayın gâfilleriz.

Pûte-i aşk içre Adlî kaal idelden kalbimiz;
Gıll-u gîşdan hâliyiz âlemde sûfi dilleriz."

Bu şiiriyle Pâdişah, zulme rızâsı bulunmadığını, adl'e mâil olduğunu, dâimâ Allah'ın rızâsını gözleyip, onun emrine kaail olduğunu... ifâde etmiştir.

Sultan Mehmed tahta culûs eder etmez, devlet ricâlinin gördüğü lüzûm üzerine Haçova seferine çıkmış, büyük ecdâdının gazâ an'anesini yeniden uyandırmıştı.

Devrinde Ebû'l-Meyâmin Mustafa ve kazasker Ahîzâde fıkha dâir eserler veren kıymetli fakîhlerdir. "Küçük Müftî" ünvânıyle anılan Mustafa Efendi *Ahlâku's-Saltana* adlı siyâsî ve fıkhî bir eser kaleme almıştır. Tatar tarafından gelen âlimler de kıymetli eserler bırakmışlardır. Zamânında Macar seferini bizzat açmasını vaazlarında dile getiren Şeyh Emîr, *Mesnevî* şârihi İsmâil Ankaravî, Eğri fethine iştirak eden Şemseddîn Sivâsî, Haçova meydan muhârebesinde şehîd düşen Hüseyin Kemkânî gibi meşhûr meşâyih yetişmiştir.

III. Mehmed Han, kendisine yapılan haklı şikâyetleri de nazar-ı itibâra alan ve icâbını yapan bir pâdişahtı. Nitekim Selânikî'nin nakline göre, 1008/1599 senesinde, kendisinin Eyüp ziyâretinden dönüşünde, haksızlığa uğradıklarını söyleyen bâzı kadılar, Anadolu Kazaskeri Dâmâd Muhyiddin Efendi'nin yolsuzluklarını bildirerek şikâyetçi olmuşlardır. Pâdişah'a verdikleri şikâyet arzuhâlinde mezkûr kazaskeri "mürtekib ve mürteşî olmakla, ednâ kadılıkları yüksek para ile satmakla, bir yılda nice kimseleri değiştirmekle" ithâm etmişlerdir. Pâdişah yaptığı tahkîkat netîcesinde Kazasker'in kusurlarını görerek azletmiş ve yerine Ahîzâde Abdürrahîm Efendi'yi tâyin etmiştir. Bununla berâber "çok terbiyeli, mahcûb, hakşinâs" bir devlet reîsi olan Sultan III. Mehmed, itimâd ettiği bâzı zevâtın hatırlarına riâyet ederek, onların haksız tâyîn taleplerini de yerine getirmiştir. Nitekim müverrih Âli'nin nakline göre, bir gün Sultan Mehmed mukarriblerinden birine "Dünyâda sözüne sâdık ve hakşinâs bir kimse bulamadım." yollu şikâyette bulunmuş; bunun üzerine musâhibi "Neden böyle buyurdunuz Sultanım?" deyince de "Evvelâ Şeyhülislâm Bostan Efendi'ye iltifât eyledim, derhal bir câhil kardeşini Rumeli Kazaskeri etdi ve iyi tahsîl görmemiş oğluna, Selânik Kadılığı'nı ricâ eyledi. Bundan başka pederimin hocası Sâdeddin Efendi'ye din ve devlet hayırhâhı diye riâyet eyledim, derhal o da genç bir oğlunu Anadolu Kazaskeri ve küçük oğluna Edirne Kadılığı'nı arzedip, mol-

lalar arasında beni bednâm ve inde'l-ahâli kendisini ve evlâdını rüsvâ-yı âlem eyledi." cevâbını vermiştir. Bundan sonra "ecdâdım zamânında hâce-i sultânîler, müftî ve ulemâ mansıblarına karışmazlardı; kazâ kadıları kazaskere arzedilip verilir ve sâir ilmiye tâyinlerini sadrâzam tefvîz ederdi." diye de ilâve etmiştir. Bu beyanlar Sultan III. Mehmed'in büyük hüsnüniyetini, devlet hizmetlerini ehline vermek için gösterdiği hassâsiyeti, bunu yapamamasından duyduğu mes'ûliyeti, efkâr-ı umûmiyeye ve ahâlinin telâkkkisine verdiği büyük ehemmiyeti açıkça gösterir. Pâdişah ilmiye sınıfının tâyinleri için bir ihtisas komisyonu kurdurup, bunların tesbit ettikleri lâyihayı bir fermanla tatbîk mevkiine koymuş; böylece itibârî terfîleri lâğvedip, ilmî seviyenin yüksek tutulmasını temin etmeğe çalışmıştır.

Kâtip Çelebi *Düstûru'l-Amel*'inde, onun zamanında ücretli askerlerin artış kaydettiğini ve 81870 kişiye bâliğ olduğunu yazmakta, timarlı askerinin azaldığını esefle kaydetmektedir. Kaanûnî'nin vefâtında 48 bin olan miktarın bu kadar artışı, değişen harb zarûretlerinin bir netîcesiydi ve hazîneye fazla bir yük bindiriyordu. Diğer taraftan gümüş krizinin iktisâdî tesirleri bilhassa aylıklı sınıfı mutazarrır ediyor, artan masrafları karşılamak için sikke tashîhi hareketleri, şikâyetleri artırıyordu. Anadolu'daki celâlî hareketleri bilhassa köy iktisâdî ve ictimâî hayatına menfî tesirler yapıyordu. Timarların bozulması istihsâle ve iktisâdî hayata da tesir ediyor, ayrıca ictimâî bakımdan asâyişi de sarsıyordu. Bununla berâber devlet, aynı anda hem Avusturya ve müttefikleriyle, hem dâhildeki âsîlerle, hem de İran'la uğraşıyor; bu üç kuvvetle de azametle muhârebe ediyordu.

O devirde İstanbul'da, sonradan Şeyhülislâm olan Kadı Zekeriya Efendi'nin yaptırdığı bir tahrîre göre, 1656 muallimhâne (okul) kaydedilmişti. Bunların ekserîsi medrese idi. Bu, Osmanlı kılıncı ile Osmanlı maârifinin atbaşı beraber gittiğinin delîlidir. Yalnız sur dâhilinde, yâni İstanbul'un içinde 88 aşağı medrese, 28 pâdişah ve hânedan medresesi, 7 de Eyüp medresesi bulunduğu kaydedilmiştir. Bu, III. Mehmed devrindeki İstanbul'un ilim menbâ ve kaynağı olduğunun açık delîlidir.

Lamouche, bir çok tarafgirâne ve düşmanca mütalâalarla dolu olan târihinde, III. Mehmed'in "hakîkaten bir devlet idâresine lâzım olan vasıfları hâiz bulunduğunu" teslîm etmektedir. Vefatında Türkiye, dünyanın en büyük devleti olmakta devam ediyor, hâricî siyâsette misli görülmemiş kara ve deniz kuvvetiyle ağırlığını hissettirmekte ve sözünü geçirmekte bulunuyordu. Devletin Avrupa'da, Anadolu'da ve İran'da üç ayrı kuvvetle aynı zamanda muhârebe etmesi, onun kudretini gösterir. Türk donanması Akdeniz'de hâkimiyeti elinde bulunduruyordu. Karadeniz bütün Avrupa gemilerine ka-

palıydı. Batı'daki Mukaddes İttifak gâyelerini tahakkuk ettirememiş; Osmanlı kuvvetleri karşısında, mağlûbiyetler içerisinde ancak kale muhârebeleri yapabiliyordu. Haçova, kale kuşatmakla yorulmuş bir Osmanlı ordusuna dahi, Avrupa müttefik kuvvetlerinin bir meydan muhârebesi veremiyeceğini göstermişti. Papa'nın teşvikiyle bizden ayrılma dâvâsı güden Erdel, Boğdan, Eflâk beyleri, ahâlinin de baskısı ile Osmanlı kudretine ve adâletine yeniden râm olmuştu.

Birinci Cildin Sonu

İÇİNDEKİLER

MURAD HUDAVENDİGÂR HAN GÂZİ

(1360-1389 M. / 761-791 H.)

SULTAN YILDIRIM BÂYEZÎD HAN GÂZİ

(1389-1402 M./791-804 H.)

ÇELEBİ SULTAN MEHMED HAN GÂZİ

(1413-1421 M./816-824 H.)

SULTAN MURAD-I SÂNİ HAN GÂZİ

(1421-1451 M./824-855 H.)

FÂTİH SULTAN MEHMED HAN GÂZİ

(1451-1481 M./855-886 H.)

SULTAN BÂYEZÎD-Î SÂNİ HAN GÂZİ

(Bâyezîd-i Velî)

(1481-1512 M./886-918 H.)

YAVUZ SULTAN SELÎM HAN GÂZİ

(1512 M,-1520 M./918-926 H.)

KAANÛNÎ SULTAN SÜLEYMAN HAN GÂZİ
(1520-1566 M./926-974 H.)

SULTAN SELÎM-İ SÂNİ HAN GÂZİ
(1566-1574 M./974-982 H.)

SULTAN MURAD-I SÂLİS HAN GÂZİ
(1574-1595/982-1003)

SULTAN MEHMED-İ SÂLİS HAN GÂZİ
(1595-1603 M./1003-1012 H.)

Birinci Cildin Sonu